RELIQUIÆ SACRÆ:

SIVE,

AUCTORUM FERE JAM PERDITORUM

SECUNDI TERTIIQUE SÆCULI

POST CHRISTUM NATUM

QUÆ SUPERSUNT.

ACCEDUNT SYNODI, ET EPISTOLÆ CANONICÆ,

NICÆNO CONCILIO ANTIQUIORES.

AD CODICES MSS. RECENSUIT, NOTISQUE ILLUSTRAVIT,

MARTINUS JOSEPHUS ROUTH, S.T.P.

COLLEGII S. MAGDALENÆ OXON. PRÆSES.

EDITIO ALTERA.

VOL. III.

OXONII:

E TYPOGRAPHEO ACADEMICO.

MDCCCXLVI.

PRÆFATIO

ANTE VOLUMEN TERTIUM ANNO MDCCCXV. POSITA.

LECTORI.

CUM vita hominum tam caduca et brevis sit, ut humana omnia recte habeantur incerta, hoc tertium volumen ante quartum et ultimum edere mihi visum est, ne forte orba demum pars operis prodiret, quæ residua prope omnia quasi e naufragio erepta suo ambitu conservat. Etenim in hoc tomo nonnulla posita sunt Opuscula, de quibus, priusquam legantur, cautio quædam sive monitio est adhibenda. Quo quidem nomine commemorare convenit tria postrema Concilia Carthaginiensia, quippe quæ stabilito more apud Afros haud ita vetusto, rebaptizationem omnium hæreticorum et schismaticorum sanxerunt. At vero illo ipso tempore, diu ante *plenarium*, quod a S. Augustino produci solet, *totius orbis concilium*, Romana aliæque ecclesiæ baptismum in nomine Divino prius

celebratum iterare, veteri suo more servato, detrectabant. Atque illa *plenarii* concilii commemoratione indicare Augustinus videtur, vel concilium Nicænum, in quo fuerat sancitum aliquid admissioni hæreticorum aliquorum sine novo baptismo favens; vel potius concilium Arelatense primum, ante Generale Nicænum apud Occidentales celebratum, a quo mos Afrorum damnatus est, simulque jussum scitum hoc suum ut cum ceteris *per omnem orbem* observaretur. Sed et paulo ante Donatus, quod confessus sit se rebaptizasse, a concilio Romano condemnatus fuerat; Catholicis tunc in Africa Donatistas non rebaptizantibus; immo postero tempore anabaptismum a Catholica disciplina alienum damnantibus legibus imperialibus et ecclesiasticis, quæ ad Africam pertinebant. Verum tamen in partibus Orientalibus tunc quoque Hæreticos rebaptizare consueverunt.

Plura ad volumen tertium olim præfatus sum. Cum vero jam alia quinque Opuscula reservata sint, ut volumini quarto et ultimo inserantur, hæc hactenus scripsi ceteris nunc omissis.

INDEX AUCTORUM,

QUI

IN HOC TOMO TERTIO COLLOCATI SUNT.

AMBROSIUS.

AMBROSIUS.

S. Hieronymus, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lvi. p. 133.

AMBROSIUS[a] primum Marcionites, deinde ab Origene correctus, Ecclesiæ[b] diaconus, et confessionis Dominicæ gloria insignis fuit, [c]cui et Protocteto presbytero liber Origenis de Martyrio scribitur. Hujus industria, et sumptu et instantia, [d]adjutus infinita Origenes dictavit volumina. Sed et ipse, quippe ut [e]vir nobilis, non inelegantis ingenii fuit: [f]sicut ejus ad Origenem Epistolæ indicio sunt[g]. Obiit ante mortem Origenis[h]: et in hoc a plerisque reprehenditur, quod vir locuples amici sui senis et pauperis moriens non recordatus sit.

[a] Ambrosium Valentini addictum sectæ, *τὰ τῆς Οὐαλεντίνου φρονῶντα αἱρέσεως, πρὸς τῆς ὑπὸ 'Ωριγένους πρεσβευομένης ἀληθείας ἐλεγχθέντα καὶ ὡς ἂν ὑπὸ φωτὸς καταυγασθέντα τὴν διάνοιαν,* refert Eusebius vi. 18. Nempe Valentinus *Marcionis auctor* sive

Magister ut Gennadio c. 25. de S. E. dicitur. Epiphanius lxiv. 3. de Origene: Ἀμβροσίῳ τινὶ συντυχὼν τῶν διαφανῶν ἐν αὐλαῖς βασιλικαῖς. Τινὲς δὲ τοῦτον τὸν Ἀμβρόσιον ἔφασαν οἱ μὲν Μαρκιωνιστήν, οἱ δὲ Σαβελλιανόν. FABRICIUS. Epiphanium in Sabellii hæresi commemoranda aperte errasse, vel librarium ejus per calami errorem pro *Valentiniano* scripsisse *Sabellianum*, non incommode monuit Wetstenius Notis ad Origen. de Mart. p. 102. KEIL. in nota ad ed. nov. *Fabricianæ Bibl. Gr.* vol. vii. p. 289.

[b] De Diaconatu Ambrosii silet Eusebius, sed in Martyrologiis traditur fuisse Diaconus Alexandrinus. Vide Acta Sanctor. 17 Martii. Tillemontium tom. iii. Memor. FABRICIUS. Hunc uxore ducta liberos habuisse, extrema pars epistolæ Origenis ad Africanum ostendit; in qua de meritissimo homine hæc posita sunt; Προσαγορεύει σε ὁ συναγωνισάμενος τῇ ὑπαγορεύσει τῆς ἐπιστολῆς, καὶ παρατυχὼν πάσῃ αὐτῇ, ἐν οἷς βεβούληται, διορθωσάμενος Κύριός μου καὶ ἀδελφὸς ἱερὸς Ἀμβρόσιος. Ἀσπάζεται δέ σε καὶ ἡ πιστοτάτη σύμβιος αὐτοῦ Μάρκελλα, ἅμα τοῖς τέκνοις, καὶ Ἀνίκητος. Σὺ τὸν καλὸν ἡμῶν πάπαν Ἀπολινάριον ἄσπασαι καὶ τοὺς ἀγαπῶντας ἡμᾶς.

[c] In persecutione sub Julio Maximino (A, C. 236.) Ambrosium et Protoctetum Presbyterum Cæsariensem διαπρέψαι ἐν ὁμολογίᾳ refert Eusebius vi. 28. ubi observat Origenem iisdem suam ad Martyrium exhortationem dedicasse, quæ etiamnum extat, notis Jo. Rodolph. Wetstenii illustrata. Basil. 1674. 4. Eusebii verba sunt: τότε καὶ Ὠριγένης τὸν περὶ μαρτυρίου συντάττει, Ἀμβροσίῳ καὶ Πρωτοκτήτῳ πρεσβυτέρῳ τῆς ἐν Καισαρείᾳ παροικίας ἀναθεὶς τὸ σύγγραμμα. In libro ipso nominatim eosdem alloquitur Origenes: Ἀμβρόσιε θεοπρεπέστατε, Πρωτόκτητε εὐσεβέστατε. FABRICIUS.

[d] Ex illis etiam quæ extant, non pauca Origenis Ambrosio dedicantur, ut præter exhortationem ad martyrium, libri contra Celsum, et in Johannem Commentarii, ubi pag. 3. ita eum alloquitur Origenes: Ἀμβρόσιε ἀληθῶς Θεοῦ ἄνθρωπε, καὶ ἐν Χριστῷ ἄνθρωπε, καὶ σπεύδων εἶναι πνευματικὸς, οὐκ ἔτι ἄνθρωπος. FABRICIUS. *adjutus:* Ita ex laudato MS. Vaticano emendavimus, cum hactenus aut nullo aut contrario sensu *ad hunc* legeretur; unde ἐργοδιώκτῃ Ambrosio *infinita* volumina ab Origene dedicata, quæ

perierint, docti viri frustra comminiscuntur. Et vero solennis Hieronymo est phrasis, *adjutus hortatu, precibus,* &c. VALLARSIUS, S. Hieronymi operum editor novissimus.

[e] Epiphanius lxiv. 3. ait Ambrosium fuisse τῶν διαφανῶν ἐν αὐλαῖς βασιλικαῖς. Non mediocres ejus opes celebrat Origenes, τοσαύτην κτῆσιν propter Christum neglexisse testatus p. 877. exhortat. ad martyrium. FABRICIUS.

[f] Ambrosii epistolæ ad Origenem interciderunt, quemadmodum et paucis exceptis Epistolæ Origenis, quarum centum amplius congesserat, et ne iterum dissiparentur, in libros digesserat Eusebius, quem vide vi. 36. FABRICIUS.

[g] Origenes obiit A. C. 253. neque Ambrosius biennio citius, ut videtur, vel triennio. Certe adhuc erat superstes, cum libros contra Celsum ei inscriberet Origenes A. 247. FABRICIUS.

[h] Tillemontius tom. iii. Memor. p. 273. suspicatur, Ambrosium nullam aliam ob causam Origeni aliquid ex opibus suis legare supersedisse, quam quod pecunias ab eo prorsus contemni, paupertatem amari pulchre nosset. FABRICIUS.

AMBROSII ALEXANDRINI

QUOD SUPEREST

ANTE MEDIUM SÆCULUM TERTIUM

AD ORIGENEM SCRIBENTIS.

Ex Epistola ad Origenem.

ΚΕΙΣΘΩ δὲ ἐν τοῖς παροῦσιν (inquit *Origenes* in *Lib. De Oratione* cap. xv. p. 28. *ed. Lond.*) αὐταῖς λέξεσιν ἅπερ διὰ τῶν πρός με γραμμάτων ἔταξας, οὕτως ἔχοντα. πρῶτον, εἰ προγνώστης ἐστὶν ὁ Θεὸς τῶν μελλόντων, καὶ δεῖ αὐτὰ γίνεσθαι, ματαία ἡ προσευχή. δεύτερον, εἰ πάντα κατὰ βούλησιν Θεοῦ γίνεται, καὶ ἀραρότα αὐτοῦ ἐστὶ τὰ βουλεύματα, καὶ οὐδὲν τραπῆναι, ὧν βούλεται, δύναται, ματαία ἡ προσευχή.

Interprete Car. Ashtono.

Ponantur vero hic totidem verbis ea, quæ in tuis ad me literis ita descripsisti; Primo, Si Deus præscit futura, eaque fieri oportet, vana est precatio. Secundo, Si omnia ex Dei voluntate fiunt, et stabilia sunt ejus consilia, nec eorum, quæ ille vult, quicquam mutari potest, frustra fit precatio.

DE EPISTOLA QUADAM AD ORIGENEM AB AMBROSIO SCRIPTA.

Ita S. Hieronymus.

Ambrosius, quo chartas, sumtus, notarios, ministrante, tam innumerabiles libros vere Adamantius et Chalcenterus noster explicavit, in quadam Epistola, quam ad eundem de Athenis scripserat, refert; nunquam se cibum, Origene præsente, sine lectione sumsisse: nunquam iniisse somnum, nisi unus e fratribus sacris litteris personaret. Hoc diebus egisse, et noctibus, ut et lectio orationem exciperet, et oratio lectionem. *S. Hieron. Epist. ad Marcellam,* tom. i. p. 190. *ed. Vallarsii.*

ANNOTATIONES

IN AMBROSIUM.

P. 5. l. 10. ἡ προσευχή.] Ad quæstiones, quas solvendas Ambrosius vir optimus de precationis inutilitate proposuerat, respondet sapienter prudenterque Origenes in libro adhuc superstite *De Oratione;* quod quidem opus misit huic ἐργοδιώκτῃ suo et Tatianæ, modestissimam (κοσμιωτάτην) quam vocat atque fortissimam feminam.

P. 6. l. 4. Ambrosius, quo chartas] Hæc Hieronymi de Origenis Ambrosiique φιλοπονίᾳ repetivit Rufinus lib. ii. *Invectiv. in Hieron.* p. 425. *Operum S. Hieron.* ed. Martian. ubi *cibos* pro *cibum*, si tanti est id referre, positum est. Porro extat particula epistolæ Origenis ad eandem rem pertinens apud Suidam in voce *Origenes,* atque Cedrenum *Hist. Compend.* p. 253. ed. Paris. quam mox subjungam.

Ibid. l. 9. et noctibus] Habet *vel* pro *et* editio Martian.; quod si præferatur, valebit *vel* etiam.

Ibid. l. 10. lectionem.] Apud Suidam et Cedrenum post hæc verba, τοσοῦτον γὰρ ζῆλον εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν θείων λογίων ὁ Ἀμβρόσιος ἐπεδείξατο, ὥστε τὴν πολλὴν αὐτοῦ σπουδὴν Ὠριγένης μαρτυρῶν γράφει πρός τινα λέγων, (sequuntur Origenis pulchra hæc admonitionis plena;) Ὁ ἱερὸς καὶ

Θεῷ γνησίως ἀνακείμενος Ἀμβρόσιος πολλὰ προσαγορεύει σε· ὅστις νομίζων με φιλόπονον εἶναι καὶ πάνυ διψᾷν τοῦ θείου λόγου, ἤλεγξε τῇ ἰδίᾳ φιλοπονίᾳ, (for. τὴν ἰδίαν φιλοπονίαν) τῷ πρὸς τὰ ἅγια μαθήματα ἔρωτι. ὅθεν ἐπὶ τοσοῦτόν με παρελήλυθεν, ὥστε κινδυνεύειν ἀπαυδᾷν πρὸς τὰς αὐτοῦ προτάσεις. οὔτε γὰρ δειπνῆσαι ἔστιν ὅτι μὴ ἀντιβάλλοντα, οὔτε δειπνήσαντα ἔξεστι περιπατῆσαι, καὶ διαναπαῦσαι τὸ σωμάτιον· ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις φιλολογεῖν καὶ ἀκριβοῦν τὰ ἀντίγραφα ἀναγκαζόμεθα. οὔτε μὴν ὅλην ἐπὶ θεραπείᾳ τοῦ σώματος τὴν νύκτα ἔξεστιν ἡμῖν κοιμᾶσθαι, ἐπὶ πολὺ τῆς ἑσπέραστ ῆς φιλολογίας παρατεινούσης. ἐῶ δὲ λέγειν καὶ τὰ ἕωθεν μέχρι τῆς ἐννάτης, ἐσθ' ὅτε καὶ δεκάτης ὥρας· πάντες γὰρ οἱ θέλοντες φιλοπονεῖν, τοὺς καιροὺς ἐκείνους τῇ ἐξετάσει τῶν θείων λογίων καὶ ταῖς ἀναγνώσεσιν ἀνατιθέασι. Maxime exemplar quod Cedrenus apud se habuit epistolæ, secutus sum. Verba præfixit operibus Origenis editor ejus Benedictinus. Addam, quæ ex Eusebio *Hist.* lib. vi. cap. 23. posuit Hieronymus in *Lib. De Viris Ill.* voce *Hippolytus. Cohortatus est* (Ambrosius) *Origenem in scripturas commentarios scribere, præbens ei septem et eo amplius notarios, eorumque expensas, et librariorum* (καλλιγράφους Græce interpretatus est Sophronius) *parem numerum, quodque his majus est, incredibili studio quotidie ab eo opus exigens. Unde in quadam epistola* ἐργοδιώκτην *eum Origenes vocat.* cap. lxi.

S. CORNELIUS.

S. CORNELIUS.

S. Hieronymus, *Lib. De Viris Illustribus,* cap. lxvi. p. 148. edit. Fabricii.

CORNELIUS,[a] Romanæ urbis Episcopus, ad quem octo[b] Cypriani extant Epistolæ. Scripsit Epistolam ad [c] Fabium Antiochenæ ecclesiæ episcopum, de Synodo Romana, Italica, Africana: [d] et aliam de Novatiano, et de his qui lapsi sunt, [e] tertiam de gestis Synodi, [f] quartam ad eundem Fabium valde prolixam, et Novatianæ hæreseos causas et anathema continentem. Rexit ecclesiam [g] annis duobus sub Gallo et Volusiano; cui ob Christum martyrio coronato successit Lucius.

[a] Cornelius Fabiano qui A. 250. 20 Jan. martyrium subiit, successor datus An. 251. 2. Jun. fuitque episcopus Romæ ad A. 252. 14. Sept. quo Centumcellis in exilio obiit. Vide Jo Pearsonii Annales Cyprianicos ad illos annos. Fabricius. Cor-

nelium minime ante paschalem anni 251. diem ordinatum esse, pluribus argumentis colligit Tillemontius, uti monuit Coustantius ad *Rom. Pontif. Epist.* pag. 123. Nonnihil autem de Cornelii morte, sicca an cruenta fuerit, infra dicendum est ad Concil. Carthag. IV.

[b] Hæ universæ octo ad Cornelium epistolæ adhuc hodie exstant et inter S. Cypriani Opera leguntur, quemadmodum duæ Cornelii ad Cyprianum. FABRICIUS.

[c] Nonnullæ editt. et MSS. *Flavianum*, (Veronensis MS. atque alii apud Martianæum *Favianum* vel *Fabianum*. VALLARSIUS, *Op. S. Hieron.* editor novissimus.) Rufin. *Fabianum*. Sed Eusebius vi. 43. et Nicephori codices vi. 5. sequ. successorem Babylæ iterum iterumque Φάβιον appellant, et Codices quamplurimi quos Suffridus Petri et Marcianæus inspexere, *Fabium* non tantum hoc loco sed etiam infra cap. 69. Euseb. ἦλθον δ' οὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορνηλίου Ῥωμαίων ἐπισκόπου πρὸς τὸν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας, Φάβιον, δηλοῦσαι τὰ περὶ τῆς Ῥωμαίων Συνόδου καὶ τὰ δόξαντα πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ τὰς αὐτόθι χώρας. FABRICIUS.

[d] Hæc altera epistola Cornelii ab Eusebio non diserte commemoratur, sed illius loco epistola Cypriani et episcoporum Africæ, Ῥωμαϊκῇ φωνῇ Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἅμ' αὐτῷ κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἐπισκόπων. Pro *Novatiano* Novati nomen habent Codices Eusebii, Rufini, Nicephori. Etsi Hieronymum plerisque in locis ubi Novatus hodie exstat Novatianum legisse haud dubitat Guil. Beveregius notis ad Synodicon magnum p. 70. FABRICIUS. De hujusce nominis scriptura fusius nos infra ad Cornelii Epistolam priorem ad Cyprianum. De Hieronymo autem verba Eusebii male intelligente videndus cl. Keil. ad Fabricii *Bibl. Gr.* tom. vii. p. 293. ed. novæ. qui insuper notat, nullam fecisse mentionem Hieronymum Cornelianæ epistolæ in causa Novati ad Dionysium Alex. scriptæ, quam commemorat Eusebius *H. E.* vi. 46. Et prius annotaverat Vallarsius, ambigi merito posse, an altera epistola, quam *de Novatiano et lapsis* epistolam inscribit Hieronymus, Cornelii sit; certe illam tanquam Cypriani ab Eusebio memorari, Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἅμ' αὐτῷ, &c. cap. 43.

[e] Euseb. ἄλλη τις ἐπιστολὴ συνῆπτο Κορνηλίου περὶ τῶν κατὰ τὴν

Σύνοδον ἀρεσάντων. Synodum intellige Romanam mense Octobri A. 251. in causa Novatiani habitam, cujus meminit S. Cyprianus Epist. 55. ad Antonianum p. 103. FABRICIUS.

[f] Ex hac epistola Cornelii prolixa fragmenta Eusebius nobis vi. 43. conservavit, qui eam laudat his verbis: καὶ πάλιν ἑτέρα ἐπιστολὴ περὶ τῶν κατὰ Νοουάτον πραχθέντων. Iterum Novatum vides pro Novatiano. FABRICIUS.

[g] Non sane integris, ut ex iis quæ initio hujus capitis dicta, apparet, licet Eusebius vii. 2. ubi Lucii etiam successoris meminit, ait Cornelium ad tres annos Romæ episcopatum tenuisse, illud tempus quo sedes a Fabiani martyrio vacavit, Cornelio ut videtur attribuens. Κατὰ δὲ τὴν Ῥωμαίων πόλιν Κορνηλίου ἔτεσιν ἀμφὶ τὰ τρία τὴν ἐπισκοπὴν διανύσαντος Λούκιος κατέστη διάδοχος. Ita et alii veteres. Vide Schelstrateni Antiquitat. Ecclesiast. p. 196. seq. et 429. FABRICIUS. Verba *annis duobus* in S. Crucis codice non habentur. Certe, cum anno 251. 2 Junii episcopus Romanus creatus Cornelius fuerit, in sequentis vero anni die 14 Septembris in exilio Centumcellis Hetruriæ obierit, annum nonnisi tribus mensibus superavit. VALLARSIUS.

S. CORNELII

MEDIO SÆCULO TERTIO

EPISCOPI ROMANI

EPISTOLÆ QUÆ SUPERSUNT.

EPISTOLA AD S. CYPRIANUM

CARTHAGINIENSEM EPISCOPUM.

CORNELIUS Cypriano fratri salutem. Ne quid minus ad pœnam futuram hujus scelerati hominis (Novatiani) deesset, prostratus virtutibus Dei, cum Maximus et Longinus et Machæus inde fuissent expulsi, denuo resurrexit; et sicut prioribus litteris tibi, quas per Augendum confessorem misi, significavi, puto Nicostratum et Novatum et Evaristum et Primum et Dionysium illo jam pervenisse. Invigiletur ergo ut omnibus coëpiscopis nostris, et fratribus, innotescat, Nicostratum multorum criminum reum, et non solum patronæ suæ carnali, cujus rationes gessit, fraudes et rapinas fecisse, verum etiam, quod est illi ad

perpetuam pœnam reservatum, ecclesiæ deposita non modica abstulisse; Evaristum vero auctorem schismatis fuisse; et successorem plebi, cui ante præfuerat, Zetum in locum ejus episcopum esse constitutum. Majora vero et graviora hîc designavit malitia et inexplebili pravitate suâ, quam quæ illic apud suos semper exercuit; ut scias quales duces et protectores iste schismaticus et hæreticus lateri suo semper junctos habeat. Opto te, frater carissime, semper bene valere. Extat hæc Epist. apud S. *Cypriani Opera* p. 62. *ed. Baluzii*, sive *Benedictinorum*, XLVIII. ad *Felli* autem numeros L.

EPISTOLA ALTERA

AD EUNDEM CYPRIANUM.

Cornelius Cypriano fratri salutem. Quantam sollicitudinem et anxietatem sustinuimus de iis confessoribus qui dolo et malitia hominis callidi et veteratoris fuerant circumventi et pene decepti et ab ecclesia alienati; tanta lætitia adfecti sumus, et Deo omnipotenti, et Christo Domino nostro gratias egimus, cum ii, cognito suo errore, et intellecta hominis maligni velut serpentis astutia venenata, ad ecclesiam unde exierant, sicuti ipsi ex suo corde profitentur, simplici voluntate venerunt. Et primo quidem fratres nostri probatæ fidei, amantes pacem, unitatem optantes, tumorem illum horum mollitum jam adnuntiabant, fide tamen non idonea, ut facile nobis crederetur illos penitus esse mutatos. Postea vero Urbanus et Sidonius confessores ad compresbyteros nostros venerunt, affirmantes Maximum confessorem et presbyterum secum pariter cupere in ecclesiam redire; sed quoniam multa præcesserant ab eis designata, quæ tu quoque a coepiscopis nostris et ex litteris meis cognovisti, ut non temere eis fides haberetur, ex ipsorum ore et confessione ista quæ per

legationem mandaverant, placuit audiri. Qui cum venissent, et a presbyteris quæ gesserant exigerentur, novissime quod per omnes ecclesias litteræ calumniis et maledictis plenæ eorum nomine frequenter missæ fuissent, et pene omnes ecclesias perturbassent, circumventos se esse affirmaverunt, nec quid in istis litteris inesset se scisse, tantummodo subscripsisse calliditate ejus circumductos; commisisse se quoque schismatica et hæresis auctores fuisse, ut paterentur ei manus quasi in episcopatum imponi. Qui, cum hæc et cætera eis fuissent exprobrata, ut abolerentur et de memoria tollerentur deprecati sunt.

Omni igitur actu ad me perlato, placuit contrahi presbyterium. Adfuerunt etiam episcopi quinque, qui et hodie præsentes fuerunt, ut firmato consilio, quid circa personam eorum observari deberet consensu omnium statueretur. Et ut motum omnium et consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestram perferri; quas et subjectas leges. His ita gestis, in presbyterium venerunt Maximus, Urbanus, Sidonius, et plerique fratres qui se eis adjunxerant, summis precibus desiderantes, ut ea quæ ante fuerant gesta in oblivionem caderent, nullaque eorum mentio haberetur; proinde atque si nihil esset vel commissum vel dictum, invicem omnibus remissis, cor mundum et purum jam Deo exhiberent, sequentes evangelicam vocem dicentem, [a] *Beatos esse puros corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Quod erat consequens, omnis hic actus populo fuerat insinuandus, ut et ipsos viderent in ecclesia constitutos quos errantes et palabundos tamdiu viderant et dolebant. Quorum voluntate cognita, magnus fraternitatis concursus factus est. Una vox erat omnium gratias Deo agentium, gaudium pectoris lacrymis exprimentes, complectentes eos quasi hodie pœna carceris fuissent liberati. Et ut ipsorum propria verba designem:

[a] Mat. v. 8.

"Nos, inquiunt, Cornelium episcopum sanctissimæ Catholicæ ecclesiæ electum a Deo omnipotente et Christo Domino nostro scimus. Nos errorem nostrum confitemur. Imposturam passi sumus. Circumventi sumus perfidiæ loquacitate captiosa. Nam etsi videbamur quasi quandam communicationem cum schismatico et hæretico homine habuisse, sincera tamen mens nostra semper in ecclesia fuit. Nec enim ignoramus unum Deum esse et unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus, unum Spiritum Sanctum, unum episcopum in catholica ecclesia esse debere." Quis ista eorum professione non moveretur, ut quod apud potestatem sæculi erant confessi, in ecclesia constituti comprobarent? Quapropter Maximum presbyterum locum suum agnoscere jussimus. Cæteros cum ingenti populi suffragio recepimus. Omnia autem remisimus Deo omnipotenti, in cujus potestate sunt omnia reservata.

Hæc igitur, frater carissime, eadem hora, eodem momento ad te, per scripta transmisimus, et Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinantem ad vos statim dimisi, ut nulla procrastinatione habita velut præsens in isto clero et in isto populi cœtu Deo omnipotenti et Christo Domino nostro gratias ageres. Credimus autem fore, quinimmo pro certo jam confidimus, cæteros quoque qui in hoc errore sunt constituti in ecclesiam brevi reversuros, cum auctores suos viderint nobiscum agere. Has litteras puto te debere, frater carissime, et ad cæteras ecclesias mittere, ut omnes sciant schismatici hujus et hæretici dolum et prævaricationem de die in diem evacuari. Bene vale, frater carissime. Extat hæc Epistola, ubi supra, pag. 60. numero notata XLVI. in *Felli* autem edit. XLIX.

EX

EPISTOLA AD FABIUM.

ANTIOCHENUM EPISCOPUM.

Lemma a Petro Coustantio in editione sua Rom. Pontificum Epistolar. præfixum.

I. Quomodo Confessores a Novatiano decepti fraudes ejus detexerint, et palam Ecclesiæ notas fecerint. II. Contra omnes leges ordinatus episcopatum sibi arrogat. III. Cleri Romani populique multitudine a schismate non deterretur. IV. Urgente infirmitate in lecto perfusus seu baptizatus, minime consignatus est. V. Persecutionis tempore presbyterum se negare mavult, quam fratribus subvenire. VI. Præter leges, clero ac plurimis de populo intercedentibus, per gratiam episcopi ad presbyterium provectus fuit. VII. Quî corpus et sanguinem Christi porrigens, singulos sibi jurare cogat. VIII. Eum ab omnibus deseri.

α΄. Ἵνα δὲ γνῷς ὅτι πρόπαλαι ὀρεγόμενος τῆς ἐπισκοπῆς ὁ θαυμάσιος οὗτος, καὶ κρύπτων ἐν ἑαυτῷ τὴν προπετῆ ταύτην αὐτοῦ ἐπιθυμίαν ἐλάνθανεν, ἐπικαλύμματι τῆς αὐτοῦ ἀπονοίας τῷ καταρχὰς σὺν αὐτῷ τοὺς ὁμολογητὰς ἐσχηκέναι χρώμενος, εἰπεῖν βούλομαι· Μάξιμος πρεσβύτερος τῶν παρ᾽ ἡμῖν καὶ Οὐρβανὸς, δὶς τὴν ἐξ ὁμολογίας δόξαν ἀρίστην καρπωσάμενοι· Σιδόνιός τε καὶ Κελερῖνος, ἀνὴρ ὃς πά-

Interprete Valesio.

1. Atque ut scias qualiter admirandus ille vir episcopalis loci cupiditate jampridem incensus, et præcipitem illam ambitionem suam tegens, diu omnes latuerit; dum confessores quos statim ab initio sibi sociaverat, velamentum vesaniæ obtendit, deinceps tibi edisseram. Maximus ecclesiæ nostræ presbyter, et Urbanus: ambo ex fidei confessione egregiam jam secundo laudem adepti; Sidonius etiam et Celerinus,

σας βασάνους διὰ τὸν τοῦ Θεοῦ ἔλεον καρτερικώτατα διενέγκας· καὶ τῇ ῥώμῃ τῆς αὐτοῦ πίστεως, τὸ ἀσθενὲς τῆς σαρκὸς ἐπιῤῥώσας, κατακράτος νενίκηκε τὸν ἀντικείμενον· οὗτοι δὴ οὖν οἱ ἄνδρες κατανοήσαντες αὐτὸν, καὶ καταφωράσαντες τὴν ἐν αὐτῷ πανουργίαν τε καὶ παλιμβολίαν, τάς τε ἐπιορκίας καὶ ψευδολογίας, καὶ τὴν ἀκοινωνησίαν αὐτοῦ καὶ λυκοφιλίαν· ἐπανῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν ἐκκλησίαν, καὶ ἅπαντα αὐτοῦ τὰ τεχνάσματα καὶ πονηρεύματα ἃ ἐκ πολλοῦ ἔχων ἐν ἑαυτῷ ὑπεστέλλετο, παρόντων ἱκανῶν τοῦτο μὲν ἐπισκόπων· τοῦτο δὲ πρεσβυτέρων καὶ λαϊκῶν ἀνδρῶν παμπόλλων, ἐξήγγειλαν ἀποδυρόμενοι καὶ μεταγινώσκοντες ἐφ' οἷς πεισθέντες τῷ δολερῷ καὶ κακοήθει θηρίῳ, πρὸς ὀλίγον χρόνον τῆς ἐκκλησίας ἀπελείφθησαν.

Εἶτα μετὰ βραχέα φησίν.

β'. Ἀμήχανον ὅσην, ἀγαπητὲ ἀδελφὲ, τροπὴν καὶ μεταβολὴν ἐν βραχεῖ καιρῷ ἐθεασάμεθα ἐπ' αὐτοῦ

vir qui cuncta tormentorum genera per Dei misericordiam fortissime sustinuit, et qui fidei suæ constantia infirmitatem corporis sui roborans, adversarium penitus debellavit: Hi omnes cum illum tandem cognovissent, et fraudem ejus ac versutiam, perjuria quoque atque mendacia, et abhorrentem ab omni societate feritatem, et lupinam quamdam in eo amicitiam deprehendissent, ad sanctam ecclesiam reversi sunt: cunctasque illius præstigias, ac nequitiam quam jampridem intra se occultans, sese interim submittebat, præsentibus aliquot episcopis ac presbyteris et laïcis compluribus evulgarunt: ingemiscentes ac dolentes, quod a fraudulenta illa malignaque bestia inducti, aliquanto temporis spatio ab ecclesia recessissent.

Et paulo post addit:

2. Mirabilem quamdam frater carissime conversionem in eo mutationemque brevi temporis articulo factam conspeximus. Nam egregius ille vir, qui tremendis quibusdam sa-

γεγενημένην. ὁ γάρ τοι λαμπρότατος, καὶ δι᾽ ὅρκων φοβερῶν τινῶν πιστούμενος τὸ μηδ᾽ ὅλως ἐπισκοπῆς ὀρέγεσθαι· αἰφνίδιον ἐπίσκοπος ὥσπερ ἐκ μαγγάνου τινὸς εἰς τὸ μέσον ῥιφεὶς ἀναφαίνεται. οὗτος γάρ τοι ὁ δογματιστὴς, ὁ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐπιστήμης ὑπερασπιστὴς, ὁπηνίκα παρασπᾶσθαί τε καὶ ὑφαρπάζειν τὴν μὴ δοθεῖσαν αὐτῷ ἄνωθεν ἐπισκοπὴν ἐπεχείρει, δύο ἑαυτῷ κοινωνοὺς ἀπεγνωκότας τῶν ἑαυτῶν σωτηρίας ἐπελέξατο· ὡς ἂν εἰς βραχύ τι μέρος, καὶ ἐλάχιστον τῆς Ἰταλίας ἀποστείλῃ. κἀκεῖθεν ἐπισκόπους τρεῖς, ἀνθρώπους ἀγροίκους καὶ ἁπλουστάτους, πλαστῇ τινὶ ἐπιχειρήσει ἐξαπατήσῃ· διαβεβαιούμενος καὶ διϊσχυριζόμενος δεῖν αὐτοὺς ἐν τάχει παραγενέσθαι εἰς Ῥώμην, ὡς δῆθεν πᾶσα ἥ τις δή ποτε οὖν διχοστασία γεγονυῖα, σὺν καὶ ἑτέροις ἐπισκόποις καὶ αὐτῶν μεσιτευόντων, διαλυθῇ. οὓς παραγενομένους ἅτε δὴ (ὡς ἔφθημεν λέγοντες) ἀνθρώπους ἁπλουστέρους περὶ τὰς τῶν πονηρῶν μηχανάς τε καὶ ῥαδιουργίαν, συγκλεισθέντας ὑπό τινων ὁμοίων αὐτῷ

cramentis affirmaverat se episcopatum non concupiscere: repente tanquam ex machina quadam in medium projectus, episcopus apparuit. Et is qui se doctorem et ecclesiasticæ disciplinæ propugnatorem ferebat, cum episcopatum sibi a Deo minime concessum rapere ac vindicare conaretur, duos deploratæ salutis homines sibi socios adjunxit: ut eos in exiguam ac vilissimam Italiæ partem mitteret, atque illinc accitos tres episcopos, homines plane rudes ac simplices, fraudulenta quadam molitione deciperet; constantissime affirmans ipsos quam primum Romam proficisci oportere, ut omnis undecumque orta discordia, ipsorum una cum aliis episcopis interventu atque arbitrio sedaretur. Qui cum advenissent, homines, ut jam diximus, simplicioris ingenii, nec in his perditorum hominum artibus ac fallaciis satis

τεταγμένων ἀνθρώπων, ὥρᾳ δεκάτῃ μεθύοντας καὶ κραιπαλῶντας, μετὰ βίας ἠνάγκασεν εἰκονικῇ τινὶ καὶ ματαίᾳ χειρεπιθεσίᾳ ἐπισκοπὴν αὐτῷ δοῦναι· ἣν ἐνέδρᾳ καὶ πανουργίᾳ, μὴ ἐπιβάλλουσαν αὐτῷ ἐκδικεῖ. ἐξ ὧν εἷς μετ' οὐ πολὺ ἐπανῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἀποδυρόμενος καὶ ἐξομολογούμενος τὸ ἑαυτοῦ ἁμάρτημα· ᾧ καὶ ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῷ, ὑπὲρ αὐτοῦ δεηθέντος παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ. καὶ τῶν λοιπῶν δὲ ἐπισκόπων διαδόχους εἰς τοὺς τόπους ἐν οἷς ἦσαν χειροτονήσαντες, ἀπεστάλκαμεν.

γʹ. Ὁ ἐκδικητὴς οὖν τοῦ εὐαγγελίου, οὐκ ἠπίστατο ἕνα ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ· ἐν ᾗ οὐκ ἠγνόει· πῶς γάρ; πρεσβυτέρους εἶναι τεσσαράκοντα ἕξ· διακόνους ἑπτά· ὑποδιακόνους ἑπτά, ἀκολούθους δύο καὶ τεσσαράκοντα· ἐξορκιστὰς δὲ καὶ ἀναγνώστας ἅμα πυλωροῖς δύο καὶ πεντήκοντα· χή-

triti: eos ille a quibusdam sui simillimis quos ad id comparaverat, inclusos hora decima, temulentos et crapula oppressos, adumbrata quadam et inani manuum impositione episcopatum sibi tradere per vim cogit: eumque nullo sibi jure competentem per fraudem atque insidias vindicat. Nec multo post unus ex illis episcopis ad ecclesiam rediit, delictum suum cum lamentis ac fletibus confitens. Quem nos, cum universus populus pro illo intercessisset, ad communionem laïcam suscepimus. Reliquis etiam duobus episcopis successores ordinavimus, eosque in loca illorum direximus.

3. Ergo ille evangelii vindex, ignorabat unum episcopum esse oportere in ecclesia catholica. In qua tamen sciebat (quomodo enim illud nescire potuisset?) presbyteros quidem esse quatuor (sex) et quadraginta: septem autem diaconos totidemque subdiaconos: acoluthos duos et quadraginta: exorcistas et lectores cum ostiariis quinquaginta duos: viduas denique cum infirmis et egentibus plusquam

ρας σὺν θλιβομένοις, ὑπὲρ τὰς χιλίας πεντακοσίας· οὓς πάντας ἡ τοῦ Δεσπότου χάρις καὶ φιλανθρωπία διατρέφει. ὃν οὐδὲ τοσοῦτο πλῆθος καὶ οὕτως ἀναγκαῖον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ προνοίας πλούσιός τε καὶ πληθύων ἀριθμὸς, μετὰ μεγίστου καὶ ἀναριθμήτου λαοῦ, ἀπὸ τῆς τοιαύτης ἀπογνώσεώς τε καὶ ἀπαγορεύσεως ἐνέτρεψέ τε καὶ ἀνεκαλέσατο εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα τούτοις προστίθησι ταῦτα.

δ'. Φέρε δὴ ἑξῆς εἴπωμεν, τίσιν ἔργοις ἢ τίσι πολιτείαις τεθαῤῥηκὼς, ἀντεποιήθη τῆς ἐπισκοπῆς· ἆρά γε διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀνεστράφθαι, καὶ πολλοὺς ἀγῶνας ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνίσασθαι, καὶ ἐν κινδύνοις πολλοῖς τε καὶ μεγάλοις ἕνεκα τῆς θεοσεβείας γεγονέναι; ἀλλ' οὐκ ἐστίν· ᾧ γε ἀφορμὴ τοῦ πιστεῦσαι γέγονεν ὁ σατανᾶς, φοιτήσας εἰς αὐτὸν καὶ οἰκήσας ἐν αὐτῷ χρόνον ἱκανόν. ὃς βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν, νόσῳ περιπεσὼν χαλεπῇ, καὶ

mille et quingentas. Quibus universis gratia et benignitas Dei alimenta suppeditat. Et tamen tanta tamque necessaria in ecclesia multitudo: cœtus ille divinæ providentiæ copiis opulentus et numerosus, cum immenso ac pene innumerabili populo, ab hujusmodi desperatione et audacia illum deterrere et ad ecclesiam revocare non potuit.

Paucis deinde interjectis hæc addit.

4. Agedum, inquit, exponamus deinceps, quibus operibus et cujusmodi conversatione confisus, ad episcopalem locum aspiraverit. An ideo fortasse quod ab initio in ecclesia versatus est, et multa pro ejus defensione certamina subivit, multisque et gravissimis periculis religionis causa conflictatus est? Minime id quidem. Quippe cui causam atque initium credendi præbuit Satanas in ipsum ingressus, atque in ipso aliquandiu commoratus. Cumque ab exorcistis foveretur, in morbum gravissimum collapsus: dum jamjamque moriturus creditur, in ipso in quo jacebat lectulo perfusus, bap-

ἀποθανεῖσθαι ὅσον οὐδέ πω νομιζόμενος, ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ ᾗ ἔκειτο, περιχυθεὶς ἔλαβεν· εἴ γε χρὴ λέγειν τὸν τοιοῦτον εἰληφέναι. οὐ μὴν οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἔτυχε, διαφυγὼν τὴν νόσον, ὧν χρὴ μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα· τοῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. τούτου δὲ μὴ τυχών, πῶς ἂν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔτυχε;

Καὶ πάλιν μετὰ βραχέα φησίν.

ε΄. Ὁ διὰ δειλίαν καὶ φιλοζωΐαν ἐν τῷ καιρῷ τῆς διώξεως πρεσβύτερον ἑαυτὸν εἶναι ἀρνησάμενος. ἀξιούμενος γὰρ καὶ παρακαλούμενος ὑπὸ τῶν διακόνων, ἵν᾽ ἐξελθὼν τοῦ οἰκίσκου ἐν ᾧ καθεῖρξεν ἑαυτὸν, βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς ὅσα θέμις καὶ ὅσα δυνατὸν πρεσβυτέρῳ κινδυνεύουσιν ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίας δεομένοις βοηθεῖν· τοσοῦτον ἀπέσχε τοῦ πειθαρχῆσαι παρακαλοῦσι τοῖς διακόνοις, ὡς καὶ χαλεπαίνοντα ἀπιέναι καὶ ἀπαλλάττεσθαι· μὴ γὰρ ἔτι βούλεσθαι πρεσβύτερος εἶναι ἔφη· ἑτέρας γὰρ εἶναι φιλοσοφίας ἐραστής.

tismum suscepit; si tamen hujuscemodi baptismum suscepisse dicendus est. Sed neque postquam liberatus est morbo, reliqua percepit quæ juxta ecclesiasticam regulam percipi debent: neque ab episcopo consignatus est. Hoc autem signaculo minime percepto, quo tandem modo Spiritum sanctum potuit accipere?

Et aliquanto post.

5. Qui persecutionis, inquit, tempore præ metu ac nimia vivendi cupiditate presbyterum se esse negavit. Admonitus enim et rogatus a diaconis, ut ex cubiculo in quo seipsum incluserat egressus, fratribus auxilio indigentibus succurreret, tantum abfuit, ut hortantibus diaconis morem gereret. Quin potius ira et indignatione percitus, abiit ac discessit. Neque enim presbyterum se amplius velle esse respondit, sed alterius philosophiæ desiderio teneri.

Ὑπερβὰς δ' ὀλίγα, τούτοις πάλιν ἐπιφέρει λέγων.

ϛʹ. Καταλιπὼν γὰρ ὁ λαμπρὸς οὗτος τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾗ πιστεύσας κατηξιώθη τοῦ πρεσβυτερίου κατὰ χάριν τοῦ ἐπισκόπου τοῦ ἐπιθέντος αὐτῷ χεῖρας εἰς πρεσβυτερίου κλῆρον· ὃς διακωλυόμενος ὑπὸ παντὸς τοῦ κλήρου, ἀλλὰ καὶ λαϊκῶν πολλῶν· ἐπεὶ μὴ ἐξὸν ἦν τὸν ἐπὶ κλίνης διὰ νόσον περιχυθέντα, ὥσπερ καὶ οὗτος, εἰς κλῆρόν τινα γενέσθαι, ἠξίωσε συγχωρηθῆναι αὐτῷ τοῦτον μόνον χειροτονῆσαι.

Εἶτ' ἄλλό τι χείριστον τούτοις προστίθησι τῶν τοῦ ἀνδρὸς ἀτοπημάτων, λέγων οὕτως.

ζʹ. Ποιήσας γὰρ τὰς προσφορὰς, καὶ διανέμων ἑκάστῳ τὸ μέρος, καὶ ἐπιδιδοὺς τοῦτο, ὀμνύειν ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν τοὺς ταλαιπώρους ἀνθρώπους ἀναγκάζει, κατέχων ἀμφοτέραις ταῖς χερσὶ τὰς τοῦ λαβόντος, καὶ μὴ ἀφεὶς ἔστ' ἂν ὀμνύοντες εἴπωσι ταῦτα· τοῖς γὰρ ἐκείνου χρήσομαι λόγοις. Ὄμοσόν μοι κατὰ τοῦ

Paucis deinde transcursis hæc iterum subjungit.

6. Nam cum egregius ille vir ecclesiam Dei reliquisset, in qua post susceptum baptismum presbyteri gradum fuerat consecutus, idque per gratiam episcopi, qui manus illi imponens eum ad presbyterorum ordinem evexit. Cui cum universus clerus multique ex populo refragarentur, eo quod non liceret quemquam ex iis qui urgente vi morbi in lectulo perinde ac ille, perfusi fuissent, in clerum assumi; postulavit ab iis episcopus, ut hunc solum ordinari a se paterentur.

Posthæc facinus quoddam subjungit omnium quæ ab illo commissa sunt longe gravissimum, ita scribens.

7. Etenim oblatione facta, portionem singulis dividens: dum eam tradit, miseros homines benedictionis loco jurare cogit, manus ejus qui portionem accepit, ambabus suis manibus comprehensas retinens, nec prius dimittens quam jurati ista dixerint: ipsis enim utar illius verbis. Jura mihi

σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μηδέποτέ με καταλιπεῖν καὶ ἐπιστρέψαι πρὸς Κορνήλιον. καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον αὐτῷ καταράσαιτο· καὶ ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν λαμβάνοντα τὸν ἄρτον ἐκεῖνον τὸ ἀμὴν, οὐκέτι ἀνήξω πρὸς Κορνήλιον λέγει.

Καὶ μεθ᾽ ἕτερα πάλιν ταῦτα φησίν.

η΄. Ἤδη δὲ ἴσθι γεγυμνῶσθαι καὶ ἔρημον γεγονέναι· καταλιμπανόντων αὐτὸν καθ᾽ ἡμέραν ἑκάστην τῶν ἀδελφῶν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἐπανερχομένων. ὃν καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος μάρτυς, ὁ παρ᾽ ἡμῖν ἔναγχος [b] *μαρτυρήσας καλήν τινα καὶ θαυμαστὴν μαρτυρίαν· ἔτι ὢν ἐν κόσμῳ, κατιδὼν αὐτοῦ τὴν θρασύτητα καὶ τὴν ἀπόνοιαν, ἀκοινώνητον ἐποίησε σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις τοῖς ἅμα αὐτῷ ἀποσχίσασιν ἑαυτοὺς τῆς ἐκκλησίας.*

per corpus et sanguinem Domini nostri Jesu Christi, te nunquam meas partes deserturum, nec ad Cornelium esse rediturum. Ita miser ille non prius gustare sinitur, quam sibi ipse malum imprecatus sit. Et cum panem illum accipiens dicere debuisset Amen, ejus loco dicit: Non revertar deinceps ad Cornelium.

Et post alia rursus hæc addit.

8. Scias porro illum jam nudatum ac pene solum remansisse: fratribus quotidie eum deserentibus, et ad ecclesiam redeuntibus. Quem etiam Moses beatissimus martyr, qui nuper apud nos egregio et admirando martyrio perfunctus est; dum adhuc in vivis esset, audaciam ejus ac furorem perspectum habens, a communione sua separavit una cum quinque presbyteris, qui se pariter cum illo ab ecclesiæ corpore abruperant.

[b] 1 Tim. vi. 12, 13.

Καὶ ἐπὶ τέλει δὲ τῆς ἐπιστολῆς, τῶν ἐπὶ Ῥώμης παραγενομένων ἐπισκόπων, τῆς τε τοῦ Νοουάτου κατεγνωκότων ἀβελτηρίας, κατάλογον πεποίηται· ὁμοῦ τά τε ὀνόματα, καὶ ἧς ὁ καθεῖς αὐτῶν προηγεῖτο παροικίας, ἐπισημηνάμενος· τῶν τε μὴ παραγενομένων μὲν ἐπὶ τῆς Ῥώμης, συνευδοκησάντων δὲ διὰ γραμμάτων τῇ τῶν προειρημένων ψήφῳ, τὰς προσηγορίας ὁμοῦ καὶ τὰς πόλεις ὅθεν ἕκαστος ὁρμώμενος ἐπέστελλε μνημονεύει. ταῦτα μὲν ὁ Κορνήλιος Φαβίῳ Ἀντιοχείας ἐπισκόπῳ δηλῶν ἔγραφε. Cornelii hæc attulit Eusebius in lib. vi. *Hist. Eccl.* cap. 43.

Sub finem autem epistolæ, numerum recenset episcoporum qui in urbem Romam convenientes, amentiam Novati condemnaverant, nomina quoque illorum, et quam quisque regebat ecclesiam adscribens. Eorum item qui Romæ quidem minime adfuerant, superiorum tamen episcoporum sententiam literis suis approbaverant, vocabula simul et civitates unde singuli literas dederant, accurate commemorat. Et hæc quidem Cornelius Fabio Antiochensi episcopo per epistolam insinuavit.

DE

DUABUS QUIBUSDAM EPISTOLIS

A S. CORNELIO AD SE SCRIPTIS

Ita S. Cyprianus Ep. 55, *seu* 59, pag, 79. *ed. Benedictin.*

Cyprianus Cornelio fratri salutem. Legi litteras tuas, frater carissime, quas per Saturum fratrem nostrum acolythum misisti et dilectionis fraternæ et ecclesiasticæ disciplinæ et sacerdotalis censuræ satis plenas; quibus significasti Felicissimum hostem Christi non novum, sed jam pridem ob crimina sua plurima et gravissima abstentum, et non tantum mea sed et plurimorum coepiscoporum sententia condemnatum, rejectum a te illic esse, et cum venisset stipatus caterva et factione desperatorum, vigore pleno, quo episcopum agere oportet, pulsum de ecclesia esse, de qua jam pridem cum sui similibus Dei majestate et Christi Domini et judicis nostri severitate depulsus est, ne schismatis et discidii auctor, ne pecuniæ commissæ sibi fraudator, ne stuprator virginum, ne matrimoniorum multorum depopulator atque

corruptor ultra adhuc sponsam Christi incorruptam, sanctam, pudicam præsentiæ suæ dedecore et impudica atque incesta contagione violaret. Sed enim lecta alia tua epistola, frater, quam primis litteris subjunxisti, satis miratus sum, cum animadvertissem te minis atque terroribus eorum qui venerant aliquantum esse commotum, cum te, secundum quod scripsisti, aggressi essent, cum summa desperatione comminantes quod si litteras quas attulerant, non accepisses, publice eas recitarent, et multa turpia ac probrosa et ore suo digna proferrent.

ANNOTATIONES

IN S. CORNELII FRAGMENTA.

P. 16. l. 5. Epistola ad S. Cyprianum] Hæc Cornelii epistola, quæ Anglico S. Cypriani interpreti cl. Marshallo addita fuisse videtur tanquam appendicula epistolæ mox secuturæ, ei postponi solet. Cum vero priori loco eam collocandam esse censuerit, ut videbis, Petrus Coustantius in *Romanorum Pontificum Epistolis*, utramque tamen simul missam fuisse statuens, quod et præstantissimus Cyprianicus annalista Pearsonius ostenderat, ad ann. 251. §. xiv. eum in hac quidem re secutus sum; textum vero Baluzianum, sive monachorum Benedictinorum, in duabus his epistolis exhibui. Prodiit interea Baluziana Cypriani editio anno 1726 octo annos post Stephani Baluzii mortem; opus autem Coustantii anno 1721, quo quidem anno ipse vita functus est Coustantius; ut neuter illorum alterius editione usus esset. Gallandius autem, qui in *Bibliotheca* sua *Patrum* epistolas Cornelii, et quæ ad eum scriptæ sunt, collocavit, Coustantii textum et notas repetivit. Interea,

quoniam, quæ proxime sequuntur, Concilia quinque Carthaginiensia in omnibus sunt Cypriani editionibus, de Veneta editione, quam Spirensem Fellus aliique appellant, quæ vero a Vendelino Spirensi anno 1471 Venetiis impressa est, hoc monendum duco, adornatam fuisse illam ad formam editionis revera principis, quæ eodem anno Romæ excusa fuerat, foliorum id ordine atque numero demonstrante, dum omissa est epistola ad Paulum II. P. R. ab episcopo Aleriensi præfixa, qui ex vetusto exemplari Parisiensi Cypriani opera manu sua descripserat. Neque aliter statuisse nunc video Panzarum in *Annalibus Typograph.* Vol. I. p. 423. priorem editionem Romanam esse scribens. Ad duas alias Cypriani editiones, quod attinet, quæ sine loco et anno extant, hæ cito post inventam artem typographicam excusæ Schoemanno videntur, in *Hist. Lit. Patrum Latinorum Bibliotheca* Tom. I. c. 111. In his antiquissimis editionibus, sed nec in Romana neque in Veneta, epistolæ Cornelii extant.

P. 16. l. 7. Cornelius Cypriano &c.] Recentior codex Colb. ut priscæ Cypriani editiones, *Cyprianus Cornelio:* [fuit ed. Manutiana, quæ anno 1563 in hac et epistola proxime sequente titulum verum præstaret:] quod etiam Corbeiensis MS. primum præ se tulit, sed ab antiqua manu in eo restitutum est *Cornelius Cypriano.* Quin re ipsa Cornelii sit, Cyprianus infra Epist. 7. ambigere nos non sinit. Eam alii epistolæ fragmentum, alii schedam, alii litterulas appellare malunt. Ipse Cyprianus in laudata Epistola 7. *litteras* vocat. Iis vero, qui fragmentum putant, favere videtur primo, quod Novatianus, etiamsi nondum nominatus, *hujus scelerati hominis* vocabulis designetur; deinde quod Cyprianus epistolæ huic rescribens, nonnulla ad Evaristum et Nicostratum attinentia tum didicisse se commemorat, quæ in illa non habentur. At Novatiani nomen in hac epistola consulto taceri, ejusque loco pronomen substitui, sequens, de cujus integritate nullus dubitat, fidem faciet, utpote in qua Cornelius eadem ratione se gerit. Hoc et subinde imitati sunt alii pontifices, nominatimque Cælestinus erga Nestorium, necnon et patres: vel quod in hæreseon ortu parcendum duxerint hæresiarcharum

nominibus, vel quod ab iis appellandis abhorruerint. Neque certius epistolam istam truncatam probant specialia quædam, quæ a Cypriano narrantur, nec in hac exprimuntur, de Nicostrato et Evaristo adjuncta: cum ea ille Nicephori ore potuerit ediscere. Huic porro in Africam festinanti primum sola tradita est hæc epistola. Deinde cum in procinctu esset, ei et subsequens adjuncta est. Utramque vero simul pertulit. COUSTANT. Hæc epistola in omnibus fere codicibus antiquis dicitur esse Cypriani ad Cornelium. Ego esse Cornelii ad Cyprianum nuspiam reperi quam in Corbeiensi et in uno meo. In excerptis tamen ad me missis ex codice 199. bibliothecæ Vaticanæ lego eam scriptam esse a Cornelio ad Cyprianum hoc modo: *Epistola Cornelii ad Cyprianum de factione schismaticorum. Cornelius Cypriano salutem. Ne quid.* Itaque ambigi non potest quin vere sit Cornelii. Putavit autem Pamelius illam non esse integram et esse tantum fragmentum, Rigaltius esse sequelam vel additamentum potius alicujus ex præcedentibus. BALUZIUS. Desideratur utraque Cornelii epistola in pluribus Cypriani codicibus scriptis; neque positæ sunt illæ in alterutro codicum Novi Collegii, sed comparent in alio penes me Cypriani codice MSto, et in antiquissimo illo, quem ex bibliotheca Meermanniana comparavi.

P. 16. l. 8. hujus scelerati hominis] De viro isto ita Hieronymus *De Viris Ill.* cap. 70. *Novatianus Romanæ urbis presbyter adversus Cornelium cathedram sacerdotalem conatus invadere, Novatianorum, quod Græce dicitur* Καθάρων, *dogma constituit, nolens apostatas suscipere pœnitentiales.* Plura videas in ea, quæ mox sequitur, ad Fabium Cornelii Epistola; atque in pluribus Dionysii Alex. apud Eusebium epistolis. Maxime vero id notabile est, tacere semper Cornelium adversarii sui Novatiani nomen in epistolis, quæ restant; de cujus quidem nominis variata scriptura aliquid hic dicam. Huic nimirum, pariter atque æquali ejus Novato Afro, verum nomen *Novatum* fuisse, fuse disputavit cl. Lardnerus *De Fide Hist. Evang.* P. II. vol. v. Not. ad calcem vol. in cap. 47. qui et nonnullos auctores etiam Latinos adduxit hanc scripturam præ se ferentes, sed for-

tasse ex imitatione Græcorum, qui fere semper Νοούατον seu Ναυατὸν scripserunt. At Cyprianum nomine *Novatiani* hominem semper designasse notissimum est, ut posteriorum ætatum taceam scriptores. Immo vero apud historicum Græcum Eusebium lib. vii. cap. 8. ubi referuntur quædam ex Dionysii Alexandrini epistola ad Dionysium Romanum nomen Νοουατιανῷ scriptum habetur. Cumque in epistola Alexandrini præsulis ad ipsum Novatianum ab eodem Eusebio in lib. vi. cap. 45. servata, non tantum Hieronymus locum interpretatus et in quibusdam editionibus Rufinus, sed etiam Syncellus Nicephorusque, similem scripturam præstent, fortasse statuendum est, Eusebium revera posuisse ac scripsisse hoc quoque loco Ναυατιανῷ, non, ut vulgo legitur, Νοουάτῳ, cum ipsum in Dionysii codicibus invenisset. Neque hoc tacendum est, quod in Eusebii *Chronico* ex Græca in Armeniacam linguam translato hæc extant, "*Novatus ab ecclesia abscissus est; et* Novatianus *hæresin* "*suscitavit, quem plurimis scriptis convincit Dionysius.*" Latine vertente cl. Aucher. pag. 299. edit. Maii, p. 391. Porro nil contrarium colligendum esse videtur ex derivativo *Novatiani*, quasi a nomine Novato ductum illud fuerit, quum aliter asseclæ isti *Novatianani* dicendi essent. Hoc enim Scaligerum haud induxit, ut crederet, hominem *Novatum* dictum fuisse. Vid. *Animadv.* ejus in *Chronica Eusebii*, p. 236. Addere pene supervacuum videtur, Tatianos dictos esse a Tatiano apud Epiphanium in opere de Hæresibus, aliosque auctores; similiter ac Novatianos a Novatiano, quos tamen *Novatianenses* appellat Cyprianus in *Epist. ad Jubaianum* seu Ep. 73. sub init. Sed interea lectorem id monebo, nullam lucem huic quæstioni ortam esse ex titulis duorum illorum operum *De Trinitate*, et *De Cibis Judaicis*, quæ Novatiano adscribi solent, quippe cum illa sic inscripta fuisse ab editoribus S. Hieronymo auctore, non ex fide ipsorum codicum manuscriptorum, videantur. Denique ductum est hujus hominis nomen Novatianus a Novato, quemadmodum a Fabio Fabianus, et a Basso Bassianus, immo vero Fabius ille Antiochenus

episcopus, ad quem Cornelius noster scribit, Fabianus ab auctoribus sæpe nominatur.

P. 16. l. 9. prostratus virtutibus Dei] Hoc est, ait Nathaniel Marshall Anglicus Cypriani interpres, sententiis adversus eum latis ecclesiasticis, quæ in cœlo ratæ esse existimabantur.

Ibid. l. 10. inde fuissent expulsi] Carthagine scilicet. Qua de re Cyprianus in superiore Epistola 1. sic præloquitur, *Venerunt ad nos, frater carissime, missi a Novatiano Maximus presbyter, et Augendus diaconus, et Machæus quidam et Longinus* &c. Ibi autem eos non e civitate ejectos, sed *a communicatione cohibitos,* Cyprianus docet. Porro Maximus presbyter proxime memoratus, subinde a Novato Carthaginensis pseudoepiscopus creatus fuit: adeoque alius est a Maximo presbytero confessore, qui primum a Novatiano seductus, aliquanto post ad Ecclesiam rediit. (Vid. Ep. proxime sequentem.) Neque etiam prædictus Augendus cum eo est confundendus, qui Cornelii ad Cyprianum litteras detulit. COUSTANT. Similiter notat de Augendo Baluzius, hunc esse diversum ab Augendo diacono partis Novatiani, cujus mentio in Epistola 4.

Ibid. l. 11. prioribus litteris] Non extant. COUSTANT.

Ibid. l. 13. Dionysium] In uno libro meo vetere scriptum est *Zoticum.* Quo enim modo legi in uno Bodleiano testatur editio Anglicana. Sic etiam editio Morellii. BALUZIUS. Adde codicem utrumque meum.

Ibid. l. 13. illo jam pervenisse] Hoc est Carthaginem. Nec falsa fuit Cornelii opinio, si eam de tempore, non quo scribebat, sed quo litteras suas Cypriano reddendas judicabat, interpretemur. Pridie enim quam hæ redderentur, illuc pervenerat secunda Novatiani legatio. COUSTANT.

Ibid. l. 16. patronæ suæ] Hinc servum eum et mancipium exstitisse vir eruditus suspicatur: quod persuaderetur facilius, si Cornelius *dominæ* non *patronæ* vocabulo usus esset. Hujus vero diaconi crimina ut nota fierent, eo pluris intererat, quo ille amplius confessoris titulo gloriabatur, et inde vulgo imponebat. COUSTANT. Permittitur

quidem *Canone* 82. qui dicitur *Apostolorum*, etiam mancipiis cum dominorum consensu vel ad superiores ordines ecclesiasticos adsciscì; et, ut significavit Coustantius, libertus, non servus fuisse Nicostratus videtur, atque eo minus ab ecclesiastico ordine arcendus. Sed tamen haud multo post Cornelii tempora apud Hispanos prohibiti sunt liberti, vivis quidem patronis ad clerum promoveri, id statuente canone penultimo Eliberano.

P. 16. l. 17. ad perpetuam pœnam reservatum] Rigaltius (*Cyprianum* qui ediderat) ait, *Dei judicio reservatum. Nam Ecclesia pœnitentiæ tempus non dabit. Nec tam grave peccatum etiam in morte remittet, nisi restitutione satisfactum fuerit.* Fellus.

P. 17. l. 1. ecclesiæ deposita] Seu ecclesiasticas pecunias, quæ *viduarum et pupillorum deposita* censebantur, quia eorum sublevandorum gratia servabantur, ut ex subsequenti Epistola vii. n. 1. colligere est, (49. aliter 52. *Ep. Cypr.*) —*Nicostratum vero diaconio sanctæ administrationis amisso ecclesiasticis pecuniis sacrilega fraude subtractis, et viduarum ac pupillarum depositis postea denegatis, non tam in Africam* &c. Nec difficile erat diacono, cui pecuniarum illarum dispensatio credebatur, hujusmodi deposita fraudare. Coustant.

Ibid. l. 2. auctorem schismatis] Colb. MS. *cum auctore schismatis.* Evaristus auctor schismatis dicitur, quatenus aliis auctor fuit ut illud sequerentur. Neque hac molitione, etiam postquam de episcopatu dejectus est, abstitit. Quocirca Cyprianus infra Epist. vii. (49.) rescribit eum *veritatis ac fidei naufragum factum circa quosdam sui similes paria naufragia* concitare. Præterea si Evaristus iste, ut valde probabile est, Novatiani ordinator fuit, *hæresis auctor* non immerito appellatur, qui hac ordinatione locum hæresi et auctoritatem præbuit. Coustant. Pacianus in epistola ad Symphonianum contra tractatus Novatianorum: *Ego nescio quid Novatianus egerit, quid Novatus admiserit, quid Evaristus tumuerit, quid Nicostratus nuntiarit.* Et infra ait illos *qui Evaristum, qui Nicostratum receperunt, cæterosque ab ecclesia recedentes, lingua, manu, moribus inquinatos.* Hunc

porro Evaristum fuisse unum ex ordinatoribus Novatiani collegit ex epistola ista Henricus Valesius in annotationibus ad librum vi. cap. 43. historiæ ecclesiasticæ Eusebii. (h. e. ad Cornelii Epist. ad Fabium, quam infra collocavi.) Baluzius. In epistola proxime sequenti *hæresis auctores* se fuisse confitentes habes confessores, qui Novatiani ordinationi consensi essent.

P. 17. l. 3. et successorem plebi] Oxon. edit. *succensorem;* et in notis, *successorem, Manut. Veron. forte succussorem.* Retinendum cum aliis libris *successorem:* quæ vox non ad Evaristum, sed ad Zetum huic suffectum refertur. Coustant. *Successorem.* Ita omnes libri veteres et editiones. Angli, nescio qua auctoritate, posuerunt *succensorem*, nullo, ut arbitror, sensu, monentes interim legendum forte esse *succursorem.* Sed ego nescio ubi invenerint vocem *succursorem* alioqui valde inutilem in hoc loco. Ait enim Cyprianus Zetum in locum Evaristi episcopum esse constitutum et successorem plebi datum cui is ante præfuerat. Baluzius. *Succussorem*, verbum antiquum, quod re ipsa conjecerat Fellus legendum, in sensum *concitoris* seu *concitatoris*, videtur ab eo acceptum, *Glossis Vet. Succusso,* Κατασείω habentibus. Videsis Valesii not. ad Concil. Antioch. infra. Sed huic conjecturæ vix assentior.

Ibid. plebi, cui ante præfuerat Zetum] In MS. Corb. *ante fuerat*, tum a prima manu *Zelum*, secundis curis *Zenum;* quod et Pamelius in Camberon. legisse se testatur. Præfert unus Anglic. *Zoticum.* (Errat hîc Coustantius, nam *Zoticum* pro *Dionysium* legi ante in lin. 14. in edit. Oxon. notatum est.) Eorum, qui Evaristum ab episcopatu removerant, auctoritate successorem ipsi ordinatum fuisse hinc liquet. Coustant. *Zetum.* Hoc nomen deest in antiquis editionibus et in quibusdam veteribus libris. Habetur tamen in uno meo et in editione Manutiana. In Fuxensi scriptum est *Gestum.* Corbeiensis, in quo primo scriptum fuit *Zetum*, (confer Coustantium supra) habet ex emendatione *Zenum.* Quo etiam modo scriptum fuisse in Camberonensi testatur Pamelius. Zeti cujusdam, sed antiquioris, mentio est apud Propertium lib. iii. eleg. 3. et

apud Horatium lib. I. epist. 18. item in quadam tragœdia Senecæ. BALUZIUS.

P. 17. l. 4. Majora vero et graviora hîc designavit] *Novatus* vero ea hic designavit, MS. Bodl. 1. in edit. Oxon. allatus, perinde ac codex meus, habet. De Evaristo autem Novatiani socio et adjutore hîc agi videtur, vel pejus, ait Cornelius, Romæ quam apud suos, (*vos* præstant mei codices,) se gerente. Idem sentit Coustantius, quem infra habes de Evaristo hoc interpretantem.

Ibid. l. 8. junctos habeat] Codex Colb. *vinctos habeat*, ac deinde, *Bene valere semper frater carissime;* alii duo, *Bene vale frater carissime.* COUSTANT.

Ibid. Opto te &c.] Istud addidimus ex fide codicis Remensis sancti Dionysii. In Fuxensi scriptum est *bene valere semper frater carissime.* In uno meo simpliciter: *Bene vale frater carissime.* BALUZIUS. Similiter hoc legi in *codd. Veron. et Bod.* 1. ex Var. Lectt. in edit. Oxon. allatis constat; in qua tamen editione juxta atque in prioribus Coustianaque haud habes clausulam. Verum in codice utroque meo positum est, *Et bene vale frater carissime.* Extant porro verba, *bene vale frater carissime*, ad finem epistolæ proxime sequentis; hæc vero ibidem in *edd. vetustioribus* omissa fuerant.

II.

Ibid. l. 14. Cornelius Cypriano] Et hîc in priscis Cypriani editionibus obtinuerat, *Cyprianus Cornelio*, ut etiamnum exstat in MS. Colb. Exstabat et hoc ipsum in Corb. sed secundis curis correctum fuit: quam recte, cum ipse contextus, tum subnexa Epistola viii. (Ep. 47. al. 51.) probant. Superiori epistolæ, quæ Nicephoro tradita fuerat, ante quam is proficisceretur, hæc adjuncta est, et ab eodem acolytho perlata. Si quis tamen hanc primo scriptam, eique superiorem adjunctam malit, concedat saltem necesse est, utramque ipsâ profectionis Nicephori horâ conscriptam esse. Quocirca utra prior ponatur, vel parum

vel nihil interest. Coustant. Hæc epistola ante editionem Manutianam dicebatur esse Cypriani ad Cornelium. Manutius emendavit. Manutium secutus est Pamelius. Itaque falsum est quod ait Rigaltius Pamelium ita scripsisse ex conjectura. Nam et ipse Pamelius admonet se lectionem illam invenisse in codice Camberonensi et in editione Manutiana. Eadem extat in libro Corbeiensi, in quo post verba ex illo allata a Rigaltio sequitur : *Cornelius Cypriano fratri salutem.* Eadem extat etiam in libro Gratianopolitano et in uno meo vetere, in quo, ut in Corbeiensi scriptum est: *Incipiunt rescripta Cornelii ad Cyprianum de schismaticis.* Octo illius vetera exemplaria habui. Angli unum tantum habuerunt ex bibliotheca Bodleiana. Cæterum nulla sancti martyris epistola gravius afflicta fuit per audaciam veterum librariorum quam ista. Baluzius. Rigaltius ait, *Huic epistolæ consimilis illa videtur, quam ad Fabianum a Cornelio scriptam fuisse refert Euseb. Hist.* vi. cap. 43. *ubi et fortissimis confessoribus adnumerantur Urbanus et Sidonius et Maximus.* Fellus. Epistola est lingua Græca scripta, cujus excerpta post hanc epistolam sequuntur. In codice utroque meo recte inscriptæ sunt epistolæ Latinæ.

P. 17. l. 15. sustinuimus] Codex Remensis sancti Dionysii addit *vel pudorem.* Baluzius.

Ibid. de iis confessoribus] Maximo, Nicostrato, cæteris, quorum mentio est in Epistolis 41. et 42. Hunc autem Nicostratum valde puto diversum esse ab eo qui nominatur in Epistola 48. (Hæc est Cornelii Epistola, quam statim ante adduxi; numeros autem Pamelianos Baluzius secutus est.) Baluzius.

Ibid. l. 16. hominis callidi] Novatiani, ut ex hac ipsa epistola palam est; quo libentius notam Coustantii bene longam omisi, in qua a viro cl. operosius probatum est, haud exponi debere istud de Novato Carthaginiensi presbytero, schismatis altero antesignano.

Ibid. l. 24. tumorem illum horum mollitum jam adnuntiabant] Revocavimus veterem lectionem, (*tumorem illorum, horum mollitiem nuntiabant*) quam Manutius eliminaverat,

nescio quam ob causam. Est enim optima; eamque præferunt, non solum veteres editiones, sed etiam octo antiqua exemplaria quibus nos utimur et Veronense, ex quo excerptæ variæ lectiones adscriptæ sunt margini editionis Manutianæ in meo exemplari. Sensus autem horum verborum is mihi videtur esse. Cum ageretur apud Cornelium de venia lapsorum, ille autem dubitaret an vere et ex animo rediissent ad ecclesiam, stantium vero fidem propterea interpellaret, ii retulerunt quosdam ex lapsis tumore inflatos esse, quia nimirum tormenta passi erant pro nomine Christi, adeoque hinc suberbiam captabant, alios contra molles admodum esse, tristes, nimirum ob casum suum. Sunt enim molles in calamitate mortalium animi, ut scribit Tacitus. Hinc colligebat Cornelius testimonia non esse idonea ad probandum illos esse penitus mutatos. Itaque recte Rigaltius existimavit veram esse lectionem codicis Veronensis, in quo scriptum erat *fide tamen non idonea.* Baluzius. Coustantius post *ed. Manutianam*, *tumorem illum horum mollitum jam adnuntiabant;* quem ego, hic quidem relicto Baluzio, cujus rationes mihi minus satisfecerunt, nunc secutus sum. Lectionem *illum horum* codex uterque meus tuetur. Habet vere Fellus in editione sua *illorum.* Mox recte recepit *fide* pro *fides* Baluzius.

Ibid. l. 28. Maximum] De quo pluribus actum est ad Epistolam 41. Pamelius scripsit illum passum esse martyrium sub Maximino. At in martyrologiis scriptum est id evenisse sub Valeriano. Vide Baronium ad diem 19. Novembris. Baluzius.

Ibid. l. 29. sed quoniam multa præcesserant ab eis designata] Id est, patrata et confecta. Quo intellectu de Evaristo in superiori epistola dictum est, *Majora vero et graviora hîc designavit.* Quocirca Confessores mox a presbyteris rogati esse dicuntur de iis *quæ gesserant.* Coustant.

Ibid. l. 30. coepiscopis nostris] Corb. MS. *coepiscopo nostro.* Retinendum *coepiscopis nostris,* qui scil. conventibus aut conciliis ea de causa congregatis interfuerant. Quippe initio pontificatus Cornelii, teste Eusebio lib. vi. cap. 43. sexaginta episcopi, et presbyteri ac diaconi multo

plures, cum in unum convenissent, Novatianum eique adhærentes condemnarunt. Saltem vero hic notantur Pompeius ac Stephanus Afri episcopi, qui Cornelii ordinationi interfuerant. Cornelii literæ his commemoratæ non extant. COUSTANT.

P. 18. l. 2. exigerentur] ingererentur *Bod.* 1. FELLUS. Codex Gratianopolitanus, *interrogarentur*. Quæ lectio videtur esse melior. Sed alii codices et editiones repugnant. BALUZIUS.

Ibid. l. 7. tantummodo circumductos commisisse &c.] Tantummodo subscripsisse calliditate ejus circumducti, totos se commisisse quoque schismaticis *Bod.* 1. *Vat.* neque in istis inesset utrumne scisse, tantummodo circumductos se, ut paterentur ei manum quasi in episcopatum imponi, qui cum et ceteris hæreticis fuissent, et ne exprobrarentur. *Ver.* nec quidem in istis literis inesset scisse; tantummodo circumductos commisisse se quoque schismati, et hæresis auctores fuisse; ut paterentur ei manum quasi in episcopatum imponi: qui cum hæc et cetera fuissent exprobrata, ut abolerentur et de medio tollerentur, deprecati sunt. *Benev.* Ed. Oxon. Edidi ego ex his scriptis Bodl. 1. et Vatic. meisque duobus voces, *subscripsisse calliditate ejus*, ante *circumductos*, quæ in editis non comparent; omisso tamen *totos* post *circumductos;* ut in codd. Veronensi et Benevent. Ceterum haud male habet editio Oxon. *in episcopum* imponi pro in episcopatum imponi. At infra in Epistola ad Fabium Cornelius scribit, *τοῦ ἐπιθέντος αὐτῷ χεῖρας εἰς πρεσβυτερίου κλῆρον*. §. 6.

Ibid. l. 8. hæresis auctores fuisse] Hic quoque relinquendum esse censui Baluzium, qui *hæreticis* pro *hæresis*, ratione nulla data, in textu quidem suo repræsentat. Certe lectionem alteram præstant *editt. duæ illæ circiter an.* 1480, et *Erasmi Manut. Morel. Rigalt. Oxon. Coustantii*que. "Hæ-" resis sese jure damnandos esse hos vide confitentes," (ait quidem Anglicus interpres,) "solum propterea quod sede " plena novum episcopum constituissent, haud nacti causam " ex deprivatione alterius." At recte quæras, annon hoc quoque loco opinio Novatiani de pœnitentia voce *hæresis*

indicetur, sicut infra, ubi eundem Novatianum confessores isti *schismaticum et hæreticum hominem* appellant, tum vero in isto de iisdem confessoribus Cypriani loco; *Posteaquam vos de carcere prodeuntes schismaticus et hæreticus error excepit.* Ep. 51. al. 54. Confer Coustant. paulo infra pag. 42. et ad init. Epist. Cornelii ad Fabium. p. 50.

P. 18. l. 12. contrahi presbyterium] Ait tam Fellus quam Baluzius, hunc fuisse presbyterorum ecclesiæ Carthaginiensis consessum; memoriâ hoc illis excidente, præ manibus se habere Cornelii Romani, non Cypriani Carthaginiensis epistolam. Ita et errat Baluzius infra pagg. 44. et 46.

Ibid. l. 15. personam eorum] Formam istam dicendi defendit Salmasius contra Miltonum solœcismi se accusantem.

Ibid. l. 18. subjectas leges] Ait Anglicus interpres, cl. Marshall; "perdita sunt istæc concilii diocœsani vetus-"tissimi suffragia, quod valde deflendum est."

Ibid. l. 19. Sidonius] Pamelius addidit *et Macarius*, ex conjectura tantum, ut ipsemet fatetur, quia illum cum cæteris rediisse ad ecclesiam patet ex tribus sequentibus epistolis. Nos expunximus, quia Macarii nomen in nullo eorum veterum exemplarium reperimus quibus usi sumus, neque in editionibus quæ Pamelianam antecesserunt. BALUZIUS. Ipsius tamen Baluzii textus, post mortem ejus in publicum editus, retinuit *et Macharius*. Ego cum Coustantio et MSto utroque meo istud omisi.

Ibid. l. 20. adjunxerant] In MS. Corb. *adjunxerunt*. Quamvis hîc plerique, qui confessorum auctoritate ad schisma defecerant, cum iis ad ecclesiam rediisse dicantur, infra tamen et redeuntium verba et populi de illorum reditu gratulantis voces ad unos confessores attinent. Ita et Cyprianus infra Epist. 8. de solo confessorum reditu rescribens loquitur. Hîc præterea observamus, celebrem adeo cleri conventum, cui et quinque interfuerant episcopi, de proposita causa nihil nisi cum populi notitia decernere voluisse. Qua ex re id a Cornelio factum colligere est, quod a Cypriano Epist. 6. seu 14. ad presbyteros et diaconos suos sibi propositum legimus: *Quando*, inquit, *ab*

initio episcopatus mei statuerim, nihil sine consilio vestro, et sine consensu plebis, meâ privatim sententiâ gerere. Coustant.

P. 18. l. 25. *Beatos esse*] In MSS. Colb. et Corb. vocem, *beatos esse puros corde, quod jam* (seu *quoniam*) *sperent Dominum.* In Cypriani libro iii. ad Quirinum c. 79. eumdem Matthæi locum sic legere est: *Beati* (in vetusto codice Colb. *Felices*) *mundi corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Coustant. Veteres editiones et quinque libri veteres habent, *quod jam sperent Dominum.* Remensis sancti Dionysii, *quoniam ipsi sperent in Deum.* Baluzius.

Ibid. l. 30. concursus factus est] Ad ecclesiam, in qua recepti confessores sunt, ut censet cl. Marshall.

Ibid. l. 32. hodie] Corb. MS. *hoc die* [uterque meus *hac die*]. Nil incommodi est in vocabulo *hodie*: quia Cornelius, ut infra testificatur, *eâdem horâ, eodem momento,* quo illa gesta sunt, hæc scripta ad Cyprianum transmitti curavit. Alia quadam ratione Cyprianus Epist. 51. seu 54. iisdem confessoribus sic gratulatur: *Postea quam vos de carcere prodeuntes schismaticus et hæreticus error excepit, sic res erat, quasi vestra gloria in carcere remansisset: illic enim resedisse vestri nominis dignitas videbatur, qnando milites Christi non ad ecclesiam de carcere redirent, in quem prius cum ecclesiæ laude et gratulatione venissent.* Ubi Cornelio concinens Cyprianus, confessores non tantum schismatico, sed et hæretico errore captos prædicat. Unde colligere est Novatiani hæresim circa pœnitentiam, ipsius schismate nequaquam posteriorem originem habuisse. Coustant. Ex locis pluribus epistolæ Cornelii ad Fabium, cujus mox affero fragmenta, id mihi persuasi, controversiam de pœnitentia extitisse, antequam de episcopatu Novatiani palam ageretur, quidquid ille de eo munere animo suo tunc celaret; abditam enim fuisse eo tempore neque omnino cognitam cupiditatem ejus, ipse quoque ait Cornelius, qui accusat.

P. 19. l. 1. episcopum sanctissimæ Catholicæ ecclesiæ] Ecclesiam urbis Romæ hîc signari extra dubium est. En verba ipsius Cornelii in epistola modo dicta. ὁ ἐκδικητὴς

οὖν τοῦ εὐαγγελίου (Novatianus) οὐκ ἠπίστατο ἕνα ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, ἐν ᾗ οὐκ ἠγνόει, πῶς γάρ; πρεσβυτέρους εἶναι μϛʹ. διακόνους ἑπτὰ, &c. §. 3.

P. 19. l. 2. electum a Deo] h. e. inspirante Deo Christoque ejus, et ad legum divinarum præscriptum. Ita de Cypriano suo scribit Pontius diaconus ejus, *judicio Dei et plebis favore ad officium sacerdotii et episcopatus gradum adhuc neophytus, et, ut putabatur, novellus electus est.* Et paulo post: *Non præteribo etiam illud eximium, quemadmodum cum in dilectionem ejus et honorem totus populus adspirante Domino prosiliret, humiliter ille secessit, antiquioribus cedens, et indignum se titulo tanti honoris existimans, ut dignus magis fieret.* p. 3. *Vit. Cypriani.* Ipse quoque Cyprianus in *Epist.* 40. al. 43. electionem suam vocat *suffragium plebis et Dei judicium.* Atque in *Epist.* 67, vel 68, qui modus ordinationum celebrandarum ab ecclesia est receptus, is *secundum divina magisteria* (quæ nimirum in divinis scripturis extant) *et secundum Dei voluntatem non secundum humanam præsumtionem*, statutus esse ostenditur. Etenim relatio illa ad Deum et fratres in S. Matthiæ electione inter hæc præcipue spectari videtur. Act. i. 15. 21. seq.

Ibid. l. 4. Imposturam passi sumus] Trebellius Pollio in Gallieno: *Idem cum quidam gemmas vitreas pro veris vendidisset ejus uxori, atque illa, re prodita, vindicari vellet, surripi quasi ad leonem jussit. Deinde e cavea caponem emittit: mirantibusque cunctis rem ridiculam, per curionem dici jussit: Imposturam fecit et passus est.* Ælius Lampridius tradit Vetronium Turinum impostorem, qui multa fallendo promiserat, et pro vanis promissis ingentia præmia perceperat, Alexandri Severi jussu accusatum fuisse, et convictum, jussu illius alligatum ad stipitem, et fumo apposito, quem ex stipulis atque humidis lignis fieri jusserat, necavisse, præcone dicente: *Fumo punitur qui vendidit fumum.* D. Nero clementior fuit erga Cæsellium Bassum. Vide Tacitum lib. xvi. Annalium. BALUZIUS.

Ibid. l. 9. Dominum] Dominum nostrum *Bod.* 1. ED. OXON.

Ibid. l. 10. unum episcopum in catholica ecclesia] Hinc

Baronius collegit Romani tum episcopi titulum fuisse ut nominaretur sanctissimæ catholicæ ecclesiæ episcopus, adeoque unum episcopum, id est Romanum, in ecclesia esse debere. Verum hic non est verus sensus verborum Cypriani (Cornelii). Illud tantùm vult, ut sicut credimus unum Christum, unum Spiritum sanctum, ita credere debemus unum episcopum tantùm in unaquaque ecclesia, cum sit episcopatus unus et indivisus episcoporum multorum concordi numerositate diffusus, cujus a singulis in solidum pars tenetur, ut ille ait in Epistola lii. pag. 73. et in libro de Unitate Ecclesiæ pag. 195. Vide notas nostras ad librum Agobardi de privilegio et jure sacerdotii cap. 2. BALUZIUS. Porro optime verissimeque vir doctissimus Joan. Forbesius, *Instruct. Historico-Theol.* lib. xvi. cap. 3. §. 40. hæc scribit; "Non aliud dicere intendunt confesso-"res, nisi hanc esse legem Catholicæ Ecclesiæ, ut in una "civitate non sit nisi unus Episcopus. Veteres phrasi "sæculis illis familiari, Ecclesiam quamlibet peculiarem "orthodoxam vocabant Ecclesiam Catholicam, ejusque "Episcopum indigitabant, Catholicæ Ecclesiæ Episcopum, "ut exempla superius allata, et alia multa declarant." Sic Forbesius. Unum de exemplis suis sumpserat ille ex *Epistola Synodica*, quæ infra collocata est, *Antiochenorum*, quæque extat apud Euseb. lib. vii. *Hist.* c. 30, Ἠναγκάσθημεν οὖν, inquiunt,—ἕτερον ἀντ᾽ αὐτοῦ (h. e. loco Pauli Antiochiæ episcopi) τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ καταστῆσαι ἐπίσκοπον.

P. 19. l. 10. in catholica ecclesia] id est Romana. Vox *ecclesia* deest in tribus vetustis exemplaribus. Notum autem est veteres sæpe ita simpliciter locutos esse cum de ecclesia catholica loquerentur ut omitterent nomen ecclesiæ, nimirum quia vox *catholica* importabat ecclesiam. Ea quippe secta quæ non est catholica non est ecclesia, cum sit foris, id est extra ecclesiam, ut sæpe loqui amat sanctissimus auctor noster (Cyprianus). Vide Quesnellum ad Epistolam 26. sancti Leonis et notas nostras ad dissertationem Marcæ de epistola Papæ Vigilii. BALUZIUS. Exemplar Colb. *in catholica esse*, omisso verbo *ecclesia*, quod et in Corb. nonnisi secundis curis adjectum est. Sed neque antiquis in-

solens est ecclesiam catholicam solo *catholicæ* vocabulo enuntiare. Huic confessorum professioni similis est ista Cypriani Epist. 40. seu 43. ad plebem suam: *Deus unus est, et Christus unus et una ecclesia, et una cathedra super Petrum voce Domini fundata.* Et id quidem scribit Cyprianus, ut eos qui Felicissimi factioni adhærebant, extra ecclesiam esse probet. COUSTANT. Coustantii quæstiunculam, quæ quidem proxime his sequitur, omitto, ut vitetur lis omnis atque offensio ex facili ad eandem responso. Ceterum extat in Fragmento DE CANONE NOVI TEST. quod volumini primo interserui, hujus Hellenolexiæ exemplum, ubi alia præterea non ex uno tantum Latino scriptore adduxi.

P. 19. l. 11. Quis—non moveretur] Sic ediderunt Benedictini; Baluzius tamen nihil de lectione istac notavit. Vulgo legitur, *Ista eorum professione non moveremur.* Verum constat ex edit. Oxon, legi in *Bodl.* 1. *ista eorum professione quis non moveretur?* atque secundis curis eandem exhiberi lectionem in *MS. Corb.* adnotavit Coustantius. Firmat hanc scripturam MS. uterque meus, e quibus unus decimo sæculo scriptus est.

Ibid. l. 14. locum suum agnoscere] Hoc est, presbyteri honore atque gradu servato receptus est. Hoc exemplo et Nicæni patres Can. 8. Novatianis, et Afri in collatione Carthaginensi Donatistis ad ecclesiam redeuntibus suos honores concesserunt. COUSTANT. Qua ratione Maximus in integrum fuerit restitutus, infra ad Epistolam lii. dicetur. (Scil. ad verba, *Evaristum de episcopo jam nec laicum remansisse*, ubi hæc adnotantur) Rigaltius ait, *Episcopo semel ab episcopatu deposito, quamvis pœnitenti, non reddebatur locus neque dignitas episcopi. Pœnitentia completa reddebatur ei communio Christiana, sed laica, ita ut laicus in ecclesia maneret. At Evaristus de episcopatu depositus, in ecclesia non remansit.* Notandum ecclesiam aliquando de clero schismaticos in integrum restituisse. Sic Novatianos restituerunt Nicæni Patres. Porro ipsos Arrianos a Patribus Alexandrinis salvis honoribus receptos fuisse res satis nota est. Haud igitur mirum si Maximus ad ecclesiam redux, *locum suum agnoscere* jussus sit; præsertim cum verisimile

fuerit ipsum et socios ejus ob confessionis honorem, ecclesiæ censuris, atque anathematis fulmini nondum fuisse subjectos. Fell. Siqui redacti ad publicam pœnitentiam fuissent, locum suum in ecclesia recipere haud permittebantur. Infra ad Concil. Carthag. III. plura notabuntur sub init. de clero pœnitenti.

P. 19. l. 15. remisimus Deo omnipotenti] Si quis ad communicationem reciperetur, externum hoc esset privilegium. Colligendum autem videtur, sensisse veteres, nihil sibi rei fuisse cum *foro interno*, nisi ut peterent a Deo delinquentis absolutionem. Marshal. qui lectorem ad notas suas in Cypriani Opuscula relegat.

Ibid. l. 20. destinantem] Revocavimus lectionem veterum editionum, quæ sola bona est, quam præterea confirmant aliquot vetera exemplaria. Primus Erasmus eam tantisper mutavit *festinantem* ponens pro *destinantem*. Sed tamen Erasmus non videtur fecisse absque auctoritate. Nam ita ego inveni scriptum in libro Corbeiensi, non eo modo quo refertur in editione Rigaltii et in Anglicana, [vid. paulo supra. Hæ editt. in textu præstant, festinantem de statione ad vos. Ita etiam edidit Coustant.] sed eo modo quo legitur in illo veteri libro, in quo ipsissimis verbis legitur *descendere ad navigandum festinantem ad vos statim dimisi*. At Rigaltius ait in libro illo legi *ad navigandum destinatione ad vos statim dimissi*. Postea introducta est lectio quæ addit *de statione*. Duo illa vocabula non sunt sancti Cypriani (Cornelii), sed imperiti cujusdam librarii. Quod sic evenisse uti dicturus sum puto non posse ambigi. Primo observandum est illa non extare in antiquis exemplaribus quæ habent vocem *festinantem*, neque in antiquioribus editionibus. Morellius illa primus induxit, haud dubie ex quodam veteri libro. Nam et ego tres vidi in quibus ea reperiuntur. Id vero vitium introductum est, ut antea monui, per imperitiam et oscitantiam cujusdam veteris librarii nescientis litteras: qui cum incidisset in exemplar male scriptum, non posset autem divinare quomodo scribendum esset vocabulum quod sequebatur post *navigandum*, eam vocem posuit quæ sibi venit in mentem,

et ex *festinantem* seu potius *destinantem* fecit *detestationem*, uti scriptum est in uno codice Vaticano et in Veronensi, eo videlicet modo quo in veteri codice Remensi sancti Dionysii legitur in Epistola 41. *infestationem* pro *in statione*. Hujusmodi errorum pleni sunt libri veteres. In codice igitur illo Vaticano et in Veronensi sic scriptus erat hic locus: *Nicephorum acolythum descendere ad navigandum destinationem ad vos statim dimisi.* Deinde alius librarius nihilo peritior pro *destinationem* posuit *destatione* unico vocabulo, quemadmodum legitur in alio codice Vaticano et in uno meo. Atque hæc est lectio quæ, quamvis falsa, hodie obtinet in vulgatis editionibus. Porro etiam prava lectio horum codicum ostendit legendum esse *destinantem* pro *festinantem*. Baluzius. Assentior quidem Baluzio veterem revocanti lectionem pro altera, *festinantem de statione*; sin scriptura *de statione* germana fuisset, tum vero recte ostenderet Coustantius ex Cypriani *Epp.* 4. et 42. al. 44. et 45. *stationem* hoc loco perinde esse atque religiosum conventum in ecclesiis, ad quas solebant fideles ob sacra mysteria celebranda venire. In his porro stationibus post mysteria peracta, ut notat cl. Marshall Anglicus interpres, eandem *Epist.* Cypriani 44. laudans, res alias transigere consueverunt. Pro *destinantem* præstat *de statione* codex uterque meus.

P. 19. l. 22. cœtu] Codex Corbeiensis, *conventu*. In uno codice Vaticano legitur *in isto populi cœtu nobiscum pariter Deo omnipotenti et Christo Domino nostro gratias agere*. Baluzius. Voces quidem *vobiscum pariter* præstat Morellii editio adstipulante codice utroque meo, quæ tamen recte abesse possint.

EPIST. AD FABIUM.

P. 20. l. 17. Ἵνα δὲ γνῷς, &c.] De Novatianorum hæresi atque Cornelii epistolis Eusebius hæc præmisit, lib. vi. *Hist.* cap. 43. Ἐπειδήπερ τῇ κατὰ τούτων (adversus lapsos) ἀρθεὶς

ὑπερηφανίᾳ Νοουάτος τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας πρεσβύτερος, ὡς μηκέτ' οὔσης αὐτοῖς σωτηρίας ἐλπίδος, μηδ' εἰ πάντα τὰ εἰς ἐπιστροφὴν γνησίαν καὶ καθαρὰν ἐξομολόγησιν ἐπιτελοῖεν, ἰδίας αἱρέσεως τῶν κατὰ λογισμοῦ φυσίωσιν Καθαροὺς ἑαυτοὺς ἀποφηνάντων, ἀρχηγὸς καθίσταται· ἐφ' ᾧ συνόδου μεγίστης ἐπὶ Ῥώμης συγκροτηθείσης, ἑξήκοντα μὲν τὸν ἀριθμὸν ἐπισκόπων· πλειόνων δ' ἔτι μᾶλλον πρεσβυτέρων τε καὶ διακόνων, ἰδίως τε κατὰ τὰς λοιπὰς ἐπαρχίας τῶν κατὰ χώραν ποιμένων περὶ τοῦ πρακτέου διασκεψαμένων· δόγμα παρίσταται τοῖς πᾶσι· τὸν μὲν Νοουάτον ἅμα τοῖς αὐτῷ συνεπαρθεῖσι, τούς τε συνευδοκεῖν τῇ μισαδέλφῳ καὶ ἀπανθρωποτάτῃ γνώμῃ τἀνδρὸς προαιρουμένους, ἐν ἀλλοτρίοις τῆς ἐκκλησίας ἡγεῖσθαι· τοὺς δὲ τῇ συμφορᾷ περιπεπτωκότας τῶν ἀδελφῶν, ἰᾶσθαι καὶ θεραπεύειν τοῖς τῆς μετανοίας φαρμάκοις. Ἦλθον δ' οὖν εἰς ἡμᾶς ἐπιστολαὶ Κορνηλίου Ῥωμαίων ἐπισκόπου πρὸς τὸν τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας Φάβιον, δηλοῦσαι τὰ περὶ τῆς Ῥωμαίων συνόδου, καὶ τὰ δόξαντα πᾶσι τοῖς κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ Ἀφρικὴν καὶ τὰς αὐτόθι χώρας· καὶ ἄλλαι πάλιν Ῥωμαϊκῇ φωνῇ συντεταγμέναι, Κυπριανοῦ καὶ τῶν ἅμ' αὐτῷ κατὰ τὴν Ἀφρικήν. δι' ὧν τὸ καὶ αὐτοὺς συνευδοκεῖν τῷ δεῖν τυγχάνειν ἐπικουρίας τοὺς πεπειρασμένους ἐνεφαίνετο· καὶ τῷ χρῆναι εὐλόγως τῆς καθολικῆς ἐκκλησίας ἐκκήρυκτον ποιήσασθαι τὸν τῆς αἱρέσεως ἀρχηγὸν, πάντας τε ὁμοίως τοὺς συναπαγομένους αὐτῷ. ταύταις ἄλλη τὶς ἐπιστολὴ συνῆπτο τοῦ Κορνηλίου, περὶ τῶν κατὰ τὴν σύνοδον ἀρεσάντων· καὶ πάλιν ἑτέρα, περὶ τῶν κατὰ Νοουάτον πραχθέντων· ἀφ' ἧς καὶ μέρη παραθέσθαι οὐδὲν ἂν κωλύοι, ὅπως εἰδεῖεν τὰ κατ' αὐτὸν οἱ τῇδε ἐντυγχάνοντες τῇ γραφῇ. τὸν δὴ οὖν Φάβιον ἀναδιδάσκων ὁποῖός τις ὁ Νοουάτος ἐγεγόνει τὸν τρόπον, αὐτὰ δὴ ταῦτα γράφει ὁ Κορνήλιος. ἽΝΑ δὲ γνῷς, &c. *Etenim Novatus ecclesiæ Romanæ presbyter, arrogantia adversus eos elatus; quasi nulla spes salutis ipsis posthac superesset, tametsi omnia explerent quæ ad sinceram conversionem puramque confessionem pertinent, propriæ cujusdam sectæ eorum qui tumore mentis elati seipsos Catharos cognominarunt, auctor exstitit. Ob quam rem cum Romæ congregata esset Synodus, in qua sexaginta quidem episcopi: presbyteri vero ac diaconi multo plures convenerunt: Cumque in provinciis antistites quid agendum esset seorsum consultassent, hujusmodi decretum*

cunctis promulgatum est. Novatum quidem et eos qui una cum ipso sese insolentius extulerant, et quicunque inhumanissimæ et a fraterna caritate alienæ ejus opinioni consentire præsumpserant, alienos ab ecclesia habendos esse: fratres vero qui in calamitatem inciderant, pœnitentiæ remediis curandos esse et confovendos. Exstant adhuc epistolæ Cornelii Romanorum episcopi ad Fabium Antiochensis ecclesiæ præsulem missæ: in quibus et Romanæ Synodi gesta, et omnium per Italiam et Africam aliasque locorum illorum provincias sententiæ declarantur. Aliæ præterea Latino sermone conscriptæ exstant epistolæ Cypriani et aliorum antistitum qui cum ipso in Africa congregati sunt. Ex quibus colligitur, ipsis etiam placuisse ut subveniretur iis qui in tentationem inciderant: utque auctor nefariæ opinionis simul cum iis qui ad partes ipsius desciverant, ab ecclesiæ catholicæ consortio merito abdicaretur. His adjuncta erat alia ejusdem Cornelii epistola, de his quæ in Synodo decreta fuerant: et rursus alia de facinoribus Novati; ex qua nihil obstat quominus hic aliqua inseramus, ut historiæ nostræ lectores, ea quæ ad Novatum pertinent perspicue cognoscant. Igitur Cornelius Fabium docens cujusmodi ingenio ac moribus fuisset Novatus, ita scribit. ATQUE ut scias &c. Ad Fabium Antiochenum, qui Novatiani schismati, ut tradit Eusebius cap. 44. aliquantulum favebat, hæc epistola de rebus gestis Novatiani, cum illa, quæ de Synodo Romana aliisque conventibus agit, movendi et convertendi animum ejus gratiâ missa est. Omnes vero, quippe cum de eadem re agerent, simul junctæ ad Eusebii manus pervenerant. Ait autem Petrus Coustantius, qui Fragmenta sequentia in *Roman. Pontif. Epistolis* p. 146. et seq. edidit, "Hieronymus lib. de viris "illustr. quatuor Cornelii ad Fabium epistolas recensens "hanc *valde prolixam* fuisse testatur. Post damnatum "in Italiæ atque Africæ conciliis Novatiani errorem, et "post Confessorum, Maximi et sociorum, reditum ad Ec"clesiam, cum Novatianus jam *nudatus ac pene solus re"mansisset,* fratribus quotidie eum deserentibus et ad "ecclesiam redeuntibus [vid. fin. horum Excerptorum], "adeoque aliquanto post superiores epistolas scripta fuit."

Hæc ille. Adnotaverat vero Valesius, quæ sequuntur. "Hanc Cornelii epistolam cum priore illa cujus mentio ab "Eusebio facta est, confundere videtur Rufinus, qui duas "tantum Cornelii epistolas agnoscit. At Hieronymus in "libro de scriptoribus ecclesiasticis quatuor numerat. Verum "Eusebius hoc loco tres duntaxat Cornelii recenset epi-"stolas; primam ad Fabium Antiochensem episcopum de "Romana Synodo, deque Italiæ et Africæ episcoporum "consensu; secundam de decretis Synodi; tertiam de "facinoribus Novatiani ad eundem Fabium Antiochenæ "urbis episcopum, ex qua luculentissimum testimonium "hic profert Eusebius. Et prima quidem ac tertia Græco "sermone a Cornelio scriptæ videntur; idque multis argu-"mentis probari potest. Cum enim Eusebius ex tertia "Epistola plurima adducat testmonia, nusquam dicit ea "ex Latino sermone in Græcum fuisse translata; quod "tamen perpetuo monere consuevit; exempli gratia, cum "locos profert ex Tertulliani Apologetico, aut cum Epi-"stolas principum Romanorum. Deinde Eusebius ipse in "hoc capite satis innuit, primam illam Cornelii ad Fabium "Epistolam scriptam fuisse Græco sermone. Postquam "enim de illa commemoravit, addit conjunctam ei fuisse "aliam Latino sermone scriptam Epistolam Cypriani. "Quod quidem non adderet, nisi Cornelii Epistola supe-"rius memorata diverso sermone scripta fuisset." Hæc Valesius; qui recte statuit, Eusebium tres duntaxat Cornelii recensere epistolas; iisdem, ni fallor, rationibus inductus, quibus postea usus est Cotelerius ad *Epist. Polycarpi* §. 3. ubi pluribus exemplis adductis ostendit de una epistola interpretanda esse Eusebii verba, ἐπιστολαὶ Κορνηλίου, ut vidit vertitque Hieronymus, *Cornelius scripsit epistolam ad Fabium*, qui tamen ipse aliam præterea epistolam Cornelio adscribens erravit. Id quod Valesius, Fabricius in notis statuit ad aliud Hieronymi caput, hoc est LXXII. Sed aliter judicat Tillemontius, in *Mem. Eccl.* Not. xii. in *Cornelium*, necnon ipse Valesius Latine verterat, *epistolæ Cornelii.* Simile tamen statuendum videtur de Cypriani atque Afrorum ἐπιστολαῖς, quam quidem epistolam

vocat Rufinus *librum magnificentissime scriptum*, quamque imprudens, ut initio dictum est, Hieronymus Cornelio tribuere videtur. Dum vero ostendit Valesius, Græco sermone scriptas videri primam quidem ac tertiam Cornelii epistolam, nulla causa extitisset, quamobrem censeremus epistolam alteram de Synodi decretis, perinde ac Cypriani illam, Latine conscriptam fuisse, si modo omnes ad Fabium hominem Græce loquentem missæ essent. Sed quia synodorum decreta tam in prima epistola quam in secunda istac commemorabantur, ideo ad alium quem præter Fabium hanc secundam missam fuisse statuendum est. De Fabii autem favore erga partes Novatiani plus aliquid notandum esse restat. Dionysius Alexandrinus, ait Eusebius lib. vi. *Hist.* c. 46, *Κορνηλίῳ τῷ κατὰ Ῥώμην γράφει, δεξάμενος αὐτοῦ τὴν κατὰ τοῦ Νοουάτου ἐπιστολήν· ᾧ καὶ σημαίνει δηλῶν ἑαυτὸν παρακεκλῆσθαι ὑπό τε Ἑλένου τοῦ ἐν Τάρσῳ τῆς Κιλικίας ἐπισκόπου, καὶ τῶν λοιπῶν τῶν σὺν αὐτῷ· Φιρμιλιάνου τε τοῦ ἐν Καππαδοκίᾳ, καὶ τοῦ κατὰ Παλαιστίνην Θεοκτίστου, ὡς ἂν ἐπὶ τὴν σύνοδον ἀπαντήσοι τὴν κατὰ Ἀντιόχειαν, ἔνθα τοῦ Νοουάτου κρατύνειν τινὲς ἐπεχείρουν τὸ σχίσμα· πρὸς τούτοις ἐπιστέλλει μηνυθῆναι αὐτῷ, Φάβιον μὲν κεκοιμῆσθαι· Δημητριανὸν δὲ διάδοχον ἐκείνου τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν ἐπισκοπῆς καθεστάναι.* Ad quæ verba respiciens, Georgius Syncellus pag. 375. *Chronographiæ* suæ Fabium ipsum Antiochenum episcopum cum his fautoribus Novatiani conjunxit. Socrates itidem in *Hist. Eccl.* p. 28. alia alios de causa Novatiana sensisse tunc temporis episcopos refert. Immo Eusebius ineunte cap. 44. de Fabio *ὑποκατακλινομένῳ πως τῷ σχίσματι* locutus fuerat; quæ ipsa tamen verba propensionem in Novatianum plane exiguam notant, non acre schismatis confirmandi studium. Certe mortuo jam Fabio de Novatianistarum his motibus Cornelium certiorem fecit Dionysius; neque constat concilium Antiochenum indictum fuisse vivo Fabio, etsi, quod tamen minus probabile est, asserit Valesius ad lib. vii. c. 5. *Eusebianæ Hist.* Fabium congregato concilio Novatianam sententiam stabilire conatum fuisse; concilium enim Antiochenum, ad quod invitatus erat ab episcopis Dionysius, fuit

postea. Ita et *Libellus Synodicus* apud Labbæi *Concilia* tom. i. p. 719. Σύνοδος θεία καὶ ἱερὰ τοπικὴ ἐν Ἀντιοχείᾳ συναθροισθεῖσα ὑπὸ Δημητριανοῦ τοῦ ταύτης ἁγιωτάτου ἐπισκόπου καθέλουσα Ναύατον, ὡς ὄντα φιλαμαρτήμονα. Ceterum post verba in contextu ἵνα δὲ γνῷς, tibi interpungendum foret, si ὅτι ac verba sequentia pendere illis εἰπεῖν βούλομαι dixeris.

P. 20. l. 18. θαυμάσιος οὗτος] Novatianus scilicet, quem vago pronomine designare Cornelius pro more satis habet. Coustant.

Ibid. l. 22. Μάξιμος πρεσβύτερος] De hoc Maximo presbytero, Urbano et Sidonio confessoribus, qualiter relicto Novatiano ad ecclesiam catholicam reversi sint, vide Epistolam Cornelii Papæ ad Cyprianum. (Quæ supra posita est.) Fuit etiam eodem tempore alter Maximus presbyter ecclesiæ Rom. quem Novatianus legatum in Africam misit ad Cyprianum una cum Machæo et aliis: sed Cyprianus eos a communione sua removit. Postea schismatici Maximum hunc episcopum in Africa fecere, ut docet Cyprianus in Epistola ad Cornelium. Valesius. De his confessoribus vide Cypriani Epistolas 27. 54. ed. Oxon. Pam. 23. 51. et Cornelii ad Cyprianum 49. ed. Oxon. Pam. 46. Reading.

Ibid. l. 24. Σιδόνιος] Σιδώνιος *ed. Steph.* probante Readingio et aliis. Sed posuit Σιδόνιος Valesius, jussu, ut videtur, MSStorum, cum hanc scripturam habeant codices omnes præter Parisiensem priorem Nicephorusque. Stephanus Byzantinus *De Urbibus*, Σίδων πόλις Φοινίκης· Ἑκεταῖος Ἀσίᾳ· ὁ πολίτης Σιδώνιος, διὰ τοῦ ω μεγάλου, καὶ διὰ τοῦ ο μικροῦ.

Ibid. Κελερῖνος] Cum Cyprianus, quoties eorumdem confessorum mentionem facit, ubique Macarium Celerini hujus loco memoret, existimat Tillemontius eumdem confessorem duplici, Macarii scilicet ac Celerini, nomine donatum: simulque monet hunc alium esse a Celerino Carthaginensis ecclesiæ lectore sæpius apud Cyprianum commendato. Coustant.

P. 21. l. 2. διενέγκας] διανύσας ed. R. Steph. sed in codice Medicæo scribitur διενέγκας: apud Georgium Syn-

cellum διενεγκών. Sed Mazarinus codex adstipulatur Medicæo; item Fuketianus et Savilianus. Valesius. Addidit *Christoph. Lectt.* Strothius, *codicem Norfolc.* et Scaligeri exemplum, ego. Nunc adnumerat codd. ceteros Burtonus præter *Regium* et *Paris. utrumque.*

P. 21. l. 7. καὶ ψευδολογίας] καὶ τὰς ψ. *MS. Savil.* seu *Bodl.* et *Georgius Syncell.* qui hæc in *Chronographia* sua attulit.

Ibid. τὴν ἀκοινωνησίαν] Ita loqui videtur Cornelius propter peculiarem Novatiani opinionem, quam Eusebius lib. vi. c. 43. μισαδελφὴν καὶ ἀπανθρωποτάτην, *a fraterna caritate abhorrentem et inhumanissimam* vocat: quia videlicet hæreticus iste lapsis communionis ac pacis spem omnem adimebat. Eadem hæresis et apud Cyprianum in Tractatu ad Novatianum, et ab Hieronymo initio epistolæ ad Oceanum, *Caïna hæresis* appellatur, licet diversa quadam ratione. Sic nempe nuncupatur a prædicti Tractatus scriptore, quia *nonnisi tantum occidere gestit*; ab Hieronymo autem, quia Caïno similis desperanti ac dicenti, *Major est iniquitas mea, quam ut veniam merear,* peccatis nonullis veniæ spem prorsus negat, adeoque *dicit aliqua esse peccata, quæ Christus non possit purgare sanguine suo.* Coustant.

Ibid. l. 10. τοῦτο μὲν ἐπισκόπων, &c.] Quinque adfuisse Epist. vi. n. 2. (epist. superioris pag. 18.) dicuntur. Mirum est tantum hic presbyteros memorari, ac taceri diaconos aliosve clericos, præsertim cum laïci etiam adfuerint. In epistola quidem vi. n. 2. dicitur *presbyterium* hac occasione contractum. Sed hoc vocabulo cleri cœtus a potiori ejus parte designari solebat. Forte etiam eadem ratione hic presbyterorum nomine totus clerus significatur. Coustant.

Ibid. l. 17. ἀγαπητὲ ἀδελφὲ] Mutavi, si quid hoc refert, verborum ordinem ex *MSS. Bodl. et Norfolc. Georgio*que *Syncell.* His nunc addas *quinque codices* a Burtono ad Eusebium suum allatos, et *cod. Dresdensem* ab Heinicheno in *Supplemento Notarum ad Eusebium* commemoratum. Mox καιρῷ a *Georgio* abest.

P. 22. l. 1. δι' ὅρκων φοβερῶν τινῶν] διὰ τούτων ἀνδρῶν

φοβερῶν. MS. Norfolc. Sed lectionem sanam, quæ recepta est, vetus interpres *Rufinus* invenisse videtur.

P. 22. l. 2. τὸ] τὸ omittit *ed. Steph.* STROTH. *Editioni Steph. Syncell.* addas. et *codd. Regium Parisiensemque utrumque* in Burtoni usum collatos.

Ibid. l. 3. ὥσπερ ἐκ μαγγάνου τινὸς] Hoc loco ἐκ μαγγάνου idem est quod ἀπὸ μηχανῆς: quæ proverbialis locutio frequens est apud Græcos. Nam μάγγανον idem est ac machina. Quod miror nec a Musculo, nec a Christophorsono animadversum fuisse. VALESIUS. μαγκάνου cum κ exhibet *MS. Savil.* seu *Bodl.*

Ibid. l. 4. οὗτος γάρ τοι ὁ δογματιστὴς &c.] Christophorsonus hoc Latine ita convertit: *Iste novæ sectæ inventor, et doctrinæ ecclesiasticæ, si Deo placet, propugnator;* Valesius vero, *Is qui se doctorem et ecclesiasticæ disciplinæ propugnatorem ferebat.* Vox δογματιστὴς et aliquid amplius quam *doctorem*, et nonnihil minus quam *novæ sectæ inventorem* sonat. Palam est Novatianum hic *ecclesiasticæ disciplinæ propugnatorem*, et num. 3. *Evangelii vindicem* ironice prædicari; quia nimirum ipse præclarum hunc titulum affectabat. Quocirca Cyprianus supra Epist. i. n. 2. de illo ejusque asseclis scribit: *Si se assertores evangelii Christi confitentur, prius ad ecclesiam revertantur.* Nominatimque Novatianus, uti Valesius observat, suum de cibis Judaicis librum *plebi in evangelio persistenti* inscripsit. En quos imitantur ætatis nostræ novatores, qui cum ab avita fide discesserint, sese puri Evangelii vindices jactitare non verentur. COUSTANT. Sed similis est allocutio præmissa libro inter Pseudo-Cyprianicos *De Spectaculis,* quæ sic habet, *Plebi in Evangelio stanti*, nimirum, non lapsæ, *salutem.* Ceterum, si Novatianus optimum illum libellum, *De Trinitate*, sive, *De Regula Fidei,* iis temporibus quibus hæc posuit Cornelius, conscripsisset, haud malus tunc ille extitit δογματιστὴς seu *theologus.*

Ibid. l. 7. τὴν μὴ δοθεῖσαν αὐτῷ ἄνωθεν ἐπισκοπὴν] Confer not. supra ad *Epist.* II. *Cornelii ad Cyprianum*, p. 42. Divinitus, hoc est legitime, ordinatus est Cornelius, qui

consentiente plebe a sedecim episcopis episcopus factus est, narrante Cypriano in *Epist. ad Antonianum*, pp. 68. et 73.

P. 22. l. 9. ὡς ἂν] οὓς ἂν *Gruteri* et *episcopi Castellani codicis Lectt.* (sed sine ἂν.) STROTH. Lectionem autem οὓς ἂν nulli præstant e *codicibus Burtonianis*. Mox εἰς τὴν Ῥώμην pro εἰς Ῥώμην *MS. Norfolc.*

Ibid. l. 14. ἥ τις δή ποτε οὖν] ἡτισδηποτοῦν unico vocabulo *ed. Steph.* STROTH. Habet *Syncell.* ὡς δή τις πᾶσα pro ὡς δῆθεν πᾶσα ἥτις δή ποτε οὖν. Paulo ante παραγίνεσθαι pro παραγένεσθαι scriptum est in *cod. Florent. priori*, et secunda manu in *posteriori*.

Ibid. l. 16. οὓς παραγενομένους] Theodoritus in libro iii. Hæreticarum Fabul. cap. 5. scribit Novatianum ipsum in Italiam profectum esse, ut episcopos illos Romam adduceret: deinde cum in vicum quendam una cum tribus illis episcopis pervenisset, coegisse eos ut sibi manum imponerent: idque illos conquestos esse cum Romam venissent. Sed hanc narrationem refellit Cornelii epistola. VALESIUS.

Ibid. l. 17. ὡς ἔφθημεν] ὡς ἔφημεν *ed. Steph.* Recepta lectio extat in *Christoph. Lectt.* et *ed. Valesii.* STROTH. Addas his *MSS. pene omnes* et *Syncell.* Habet προέφημεν *MS. Norfolc.* Mox τούτων πονηρῶν pro τῶν π. *idem MS.*

Ibid. l. 18. ῥαδιουργίαν] ῥαδιουργίας *ed. Steph.* STROTH. Adde *Syncellum* et scriptos codices omnes præter *Norfolc.* apud quem atque *Syncellum* statim post habes τεταραγμένων pro τεταγμένων, et αὐτοῦ dat *Syncell.* pro αὐτῷ.

P. 23. l. 1. μεθύοντας καὶ κραιπαλῶντας] Hoc quasi ἓν διὰ δυοῖν cum altera locutione ὥρᾳ δεκάτῃ intelligendum est. Neque enim temere credendum est, eos revera temulentos fuisse. Omnes enim ecclesiastici actus ante meridiem fieri debebant; pomeridiano tempore facile fieri potest, ut quis nimio vino usus officium suum non rite agat. Hostis a posse ad fieri concludere sibi permittit; hinc Cornelius idem quod jam dixerat ὥρᾳ δεκάτῃ, ὑπερβολικῶς repetit, addens μεθύοντας καὶ κραιπαλῶντας. STROTH. Probabilia hæc sunt; at μεθύοντας *ebrios* hic significare haud putem, sed homines *vino usos solito liberius.* Quemadmodum in *Genes.* xliii. 35. et *Joan.* ii. 10. vocabulum μεθύειν potum paulo

hilariorem significat; quod non solum ortum esse ex Hebraica verum etiam Græca loquendi consuetudine doctissimi viri ibi ostendunt.

P. 23. l. 2. *εἰκονικῇ τινὶ καὶ ματαίᾳ χειρεπιθεσίᾳ*] Adumbratam et cassam illam Novatiani ordinationem vocat Cornelius, quod facta esset ab alterius provinciæ episcopis, non ab iis qui consecrandi Pontificis Romani jus habebant, cujusmodi erant Ostiensis, Tiburtinus et alii: quod a temulentis facta; quod per vim; quod hora diei decima; quod non præsente populo nec clero; quod denique alio jam episcopo legitime ordinato. Porro cum Cornelius ipse tum hic tum in Epistola ad Cyprianum testetur, Novatianum a tribus episcopis consecratum fuisse, miror quod scribit Pacianus in Epistola 2. ad Sempronianum. *An Novatianus, quem absentem epistola episcopum finxit? quem consecrante nullo linteata sedes accepit.* Et paulo post de eodem ita loquitur, *sine consecratione legitima episcopum factum, ideoque nec factum, per epistolam eorum qui se confessores esse simularent.* Ex quibus Paciani verbis colligi videtur, Novatianum absentem fuisse ordinatum episcopum per epistolam quorumdam confessorum, eodem modo quo magistratus a principe mandari solebant per epistolam. Linteatam vero sedem appellat Pacianus pontificalem cathedram, eo quod linteis sterneretur. Quod etiam testatur Augustinus Epist. 203. *In futuro Dei judicio, nec absides gradatæ, nec cathedræ velatæ.* Idem testatur epistola synodica episcoporum Ægypti quam refert Athanasius in Apologia *πῶς δὲ οἱ τὸν θρόνον τὸν ἐστολισμένον ἐπισκοπικῶς ὀδυρόμενοι*, &c. Ceterum Pacianus ita cum Cornelio conciliari potest, si dicamus Novatianum, primo quidem a confessoribus in carcere positis episcopum per epistolam designatum fuisse: postea vero a tribus illis episcopis ordinatum. Valesius.

Ibid. l. 7. *ᾧ καὶ ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῷ*] Optime Rufinus vertit hunc locum, *et in communionem laïcam populo etiam pro hoc interveniente susceptus est.* Quibus verbis innuit Cornelius, episcopum illum qui Novatianum cum aliis duobus collegis ordinaverat, a se depositum esse, et in laïcorum ordinem redactum. Cum enim excommunicare

illum vellet, utpote nefarii schismatis auctorem, a populo rogatus idem Cornelius, laïcam ei communionem indulsit, id est ut inter laïcos communicaret, permisit. Reliqui vero episcopi qui Novatianum ordinaverant, non solum depositi, verum etiam a communione totius ecclesiæ separati sunt. Ita Cyprianus in Epistola ad Antonianum de Trophimo loquens episcopo, qui cum schisma fecisset in ecclesia Romana, postea confessus errorem, et turbam fratrum quos abduxerat secum in ecclesiam reducens, a Cornelio susceptus est. *Sic tamen*, inquit, *admissus est Trophimus, ut laïcus communicet, non quasi locum sacerdotis usurpet.* Hunc Trophimum, illum ipsum esse existimo de quo in hac epistola loquitur Cornelius, unum ex iis qui Novatianum ordinaverant. Nam Cyprianus illum sacerdotem, id est episcopum vocat; et fraternitatem prius ab ecclesia abstraxisse testatur; deinde reversum cum humilitate veniam petiisse, et a Cornelio ad laïcam communionem susceptum. Porro alter ex episcopis qui Novatianum ordinarunt, Evaristus fuisse videtur, ut colligo ex epistola Cornelii Papæ, quæ inter Cypriani Epistolas 48. habetur. In actis supposititiis martyrii Novatiani quæ citantur ab Eulogio in lib. vi. Novatianus episcopus Romæ factus esse dicitur a duobus episcopis, Marcello Aquileïensi et Agamemnone Trevirensi. Ceterum in codice Maz. Med. Fuk. et Savilii legitur ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῷ: quam scripturam amplexus est Christophorsonus. [Ab ed. R. Steph. particula ὡς aberat.] Valesius. Episcopum illum existimat Valesius Trophimum, de quo Cyprianus in Epistola 10. sequente ad Antonianum plura scribit. Sed quæ ibi de hoc Trophimo Cyprianus eloquitur, ægerrime cum iis componantur, quæ nunc Cornelius de Novatiani ordinatore narrat. Quippe cum Antonianus, mendacibus Novatiani litteris commotus, a Cypriano scribi sibi petiisset, *Cornelius qua ratione Trophimo et thurificatis communicet*: rescribit is præsul n. 9. Cornelium *nulla libelli*, *ut quidam jactitant*, *labe maculatum esse; sed neque cum episcopis*, *qui sacrificaverunt*, *communicationem sacrilegam miscuisse.* Tum num. 10. subjicit; *Nam et de Trophimo*, *de quo tibi scribi desiderasti*,

non ita res est, ut ad te pertulit rumor et mendacium malignorum.....Tractatu illic cum collegis plurimis habito susceptus est Trophimus, pro quo satisfaciebat fratrum reditus et restituta multorum salus. Sic tamen susceptus est Trophimus, ut laïcus communicet, non secundum quod ad te malignorum litteræ pertulerunt, quasi locum sacerdotii usurpet. Hæc autem aliaque Cypriani de Trophimi receptione verba qui expenderint, deprehendent 1°. Trophimum sacrificantium labe fuisse adspersum, 2°. eum ad ecclesiam rediisse cum maximo fratrum numero, *qui omnes regressuri ad ecclesiam non essent, nisi cum Trophimo,* 3°. eum a Cornelio susceptum esse tractatu ante habito non cum plebe sua, quemadmodum in ordinatoris Novatiani receptione actum est, sed *cum collegis plurimis*, hoc est in frequenti episcoporum concilio; indeque mendaciter divulgatum esse, Cornelium cum sacrificantibus communicare, et Trophimo hujus criminis reo pristinum sacerdotii locum reddidisse. Si etiam excutiamus qui fuerint illi *maligni,* quorum *litteris* et *rumoribus* hæc mendacia sata sunt, non alii forsitan invenientur a Novatiano, cujus litteris commotus Antonianus Cyprianum de hujusmodi mendaciis interrogavit. Horum certe vel Novatianus, vel socii ejus satores fuerunt. Nemo autem id Novatiano ejusve asseclis displicuisse et crimini versum esse sibi persuaserit, quod ordinator ipsius ab illo susceptus atque communione donatus esset. Coustant. Ὡς perinde atque *ed. Steph.* omittunt *MS. Norfolc.* et *Syncell.* Quibus nunc addendi sunt *Florentini duo, Regius, Paris. uterque* et *Venetus,* ipso quoque Burtono recte fortasse idem expungente. Sed ad oram *edit. Steph.* ὡς adscripserat Scaliger, quod in codice suo reperit.

P. 23. l. 7. ἐκοινωνήσαμεν ὡς λαϊκῷ] Mos olim fuit, ut laïci post eucharistiam ab episcopo acceptam, ei osculum darent. Hieronymus in Epistola 62. adversus Joannem Hierosolymitanum. *Quisquam ne tibi invitus communicat? Quisquam ne extenta manu vertit faciem, et inter sacras epulas Judæ osculum porrigit.* Paulus Diaconus de vitis PP. Emeritensium cap. 7. de Fideli episcopo loquens. *Vade,* inquit, *communica, et da nobis osculum. Vale fac omnibus,*

quia iturus es tamen, et domui tuæ sub omni festinatione dispone; et si desideras remedium pœnitentiæ percipe. Qui mox accepta pœnitentia, dispositaque domo sua, calefaciens cunctis, sequenti nocte migravit e corpore. VALESIUS.

P. 23. l. 8. παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ] Abest παρόντος ab ed. R. Steph. In codice Maz. Med. Fuk. et Sav. nec non apud Syncellum legitur παντὸς τοῦ παρόντος λαοῦ. VALESIUS. Addit Strothius ex marg. ed. Genev. *Lectt. Gruteri*, quibus adjunxi *MS. Norfolc.* et nunc demum codices omnes, quibus usus est Burtonus.

Ibid. l. 9. καὶ τῶν λοιπῶν δὲ &c.] Evaristum, in cujus locum Zetus episcopus constitutus fuisse in superiore Epistola 5. dicitur, ex his duobus episcopis unum exstitisse Valesius probabiliore conjectura putat. Hinc quippe facile intelligitur, quo pacto *Evaristum auctorem schismatis fuisse* Cornelius in laudata epistola scribat. Ita autem duobus illis episcopis successores ordinatos esse hîc memoratur, ut et quodam modo innuatur loco ejus, qui ad communionem laïcam susceptus est, neminem esse suffectum. Sed ex quo episcopus ad communionem laïcam dejectus prædicatur, sedem illius vacare, eique prospiciendum esse satis intelligitur. COUSTANT. τῶν δὲ λοιπῶν *Syncell* et *Flor. uterque, codice Venet.* δὲ omittente. Missi sunt sedes suas præsules isti a synodo, quod fortasse prius dederant de iis testimonium ecclesiæ, ad quas designabantur.

Ibid. l. 12. Ὁ ἐκδικητὴς οὖν τοῦ εὐαγγελίου] Hæc ironice dicuntur de Novatiano, qui se assertorem evangelii Christi esse jactabat, ut docet Cyprianus in Epistola prima ad Cornelium. Exstat hodie liber Novatiani de cibis Judaïcis, quem ille sic inscripsit, *plebi in evangelio persistenti.* VALESIUS. Abest οὖν a *MSto Norfolc.* ὁ δὲ ἐκδικητὴς οὖν τ. ἐ. *Syncell.* Vide not. supra, pag. 54.

Ibid. l. 13. ἕνα ἐπίσκοπον δεῖν εἶναι ἐν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ] Eadem verba leguntur in Epistola Cornelii Papæ ad Cyprianum, ubi confessores relicto Novatiano ad ecclesiam redeuntes, his verbis usi esse dicuntur. *Nec enim ignoramus unum Deum esse; unum Christum esse Dominum, quem confessi sumus; unum Spiritum sanctum: unum episcopum*

in catholica ecclesia esse debere. Ubi ecclesia catholica specialiter appellatur Romana, eo quod radix sit et matrix ecclesiæ catholicæ, ut ait Cyprianus in Epistola ad Cornelium. Sic catholicam ecclesiam idem Cyprianus in Epistola ad Antonianum initio vocat Romanam, *ut jam sciret te secum, hoc est, cum catholica ecclesia communicare.* VALESIUS. Ita probata ac pervulgata erat hæc regula, ut confessores ad ecclesiam redeuntes in superiori Epistola vi. n. 2. illam tamquam rem omnibus notam, et quam nulli ignorare liceat, profiteantur. Sic et Cyprianus in sequente Epistola ad Antonianum n. 7. ubi Cornelium legitime ordinatum esse multis probavit, addit demum: *Cum post primum secundus esse non possit, quisquis post unum qui solus esse debeat factus est, non jam secundus ille, sed nullus est.* COUSTANT. At vero sensu peculiari ac proprio catholicam ecclesiam nominari, id Romanæ ecclesiæ non attributum est. Etenim palam est, antiquos patres alias præterea ecclesias, quæcunque cum catholica unitate nexæ sint, hac appellatione nulla facta distinctione dignari solitos. Vid. supra not. ad *eand. Cornelii Epist.* p. 44. Nusquam ait Cyprianus, neque fortasse hoc de Cypriano affirmat Valesius, Romanam catholicam ecclesiam appellari, eo quod radix sit et matrix ecclesiæ catholicæ.

P. 23. l. 14. *πρεσβυτέρους εἶναι μϛ'.*] Ex hoc loco colligi potest, quot basilicas tunc Romæ habuerint Christiani. Cum enim singuli presbyteri suas regerent basilicas, si 46. fuerunt presbyteri, totidem basilicas fuisse dicendum est. Certe Optatus in lib. ii. Romæ 40. et amplius fuisse testatur basilicas sub tempora persecutionis Diocletiani. *Non enim*, inquit, *grex aut populus appellandi fuerant pauci, qui inter* 40. *et quod excurrit basilicas, locum ubi colligerent non habebant.* Ubi Optatus loquitur de basilicis, quæ Romæ erant tempore persecutionis Diocletiani, id est, annis circiter quinquaginta post epistolam Cornelii Papæ; non autem de basilicis quæ Romæ erant sua ætate, id est anno Christi 378. ut scripsit Blondellus in Apologia pro Hieronymo pag. 223. Vide Baronium ad annum Christi 57. quem frustra refellere conatur Blondellus in libro supra

memorato. VALESIUS. Ex presbyterorum atque pauperum numero, qui hic memoratur, collegit sibi Gilbertus Burnettus, Sarisburiensis episcopus, defendente Moylio, *Opp.* vol. ii. p. 152. haud plures quinquaginta mille Christianorum id temporis Romæ fuisse. Ceterum notat Coustantius, irrepsisse in Latinam Valesii interpretationem *quatuor* et quadraginta ex mera oscitantia, monetque Strothius, habere *Castellani exemplaris Lectt.* τεσσ. δύο. Scriptum autem habetur apud *Syncell.* μζ'. Sed consentit nostris Eusebii codicibus vetus interpres *Rufinus.*

P. 23. l. 15. διακόνους ἑπτὰ] Diu post hæc tempora numerum septem diaconorum ex imitatione antiqui Hierosolymitani usus in ecclesiis multis, præsertim Romana, retentum atque observatum fuisse, ostendit cl. Binghamus, *Antiquit. Eccles.* lib. ii. cap. 20. §. 19. Confer Moshemii *De Rebus Christianorum ante Constantin. M.* Sæc. I. §. xxxvii. pag. 121. Vanslebiique *Hist. de l'Eglise d'Alexandr.* P. I. cap. 15. Ita in fine ipso sæculi quinti Symmachum constitutum fuisse Romæ episcopum invenio, ὡς ἕνα τῶν ἑπτὰ διακόνων ὄντα, narrante Photio in *Erotematibus* suis a Fr. Fontanio Florentiæ anno 1785 primum editis, Erot. vi. p. 44. Interea constat ex *Novellis,* ut refert cl. Saccarellus in *Hist. Eccl.* vol. i. p. 88. Constantinopolitanam ecclesiam habuisse centum diaconos tempore Justiniani.

Ibid. ὑποδιακόνους ἑπτὰ] In hunc locum gravius peccat Blondellus (Apolog.), cum eum ita perstringit, ut nullam subdiaconorum faciat mentionem, exindeque confici putet nullos tum Romæ subdiaconos fuisse institutos. Sed lectionis illius falsitatem cum Græcus Eusebii textus, tum Latina Rufini interpretatio demonstrant. COUSTANT. Cum omnes, quod sciam, lectionem receptam præstent, miror, unde ortus sit Blondelli error, quem Pearsonius ante Coustantium reprehenderat, in *Annal. Cyprian.* ad an. 252. §. 111. Vide et *Opera* ejusd. *Postuma,* p. 229. Mox δὲ abest a *MSto Norfolc.* et δυσὶ pro δύο post πυλωροῖς habet *Syncell.*

Ibid. l. 17. χήρας σὺν θλιβομένοις] Occurrit hæc vox in epistola cleri Romani ad clerum Carthaginensem de secessu Cypriani. *Sive viduæ, sive thlibomeni qui se exhibere non possunt, sive hi qui in carceribus sunt, sive exclusi a sedibus*

suis, utique habere debent qui eis ministrent. Male vulgo editum est *clydomeni,* pejusque ab aliis emendatum *clinomeni.* Scribendum enim procul dubio est thlibomeni, id est, *indigentes* ut vertit Rufinus, vel ii qui se exhibere non possunt, ut explicat clerus Romanus. Cyprianus in Epist. 4. vocat *pauperes et indigentes qui laborant.* Possidius vero vocat, *in tribulatione positos.* Sic enim scribit in vita B. August. cap. 27. *In visitationibus vero modum ab Apostolo definitum tenebat, ut nonnisi pupillos et viduas, et in tribulationibus constitutos visitaret.* Sic enim legitur in manuscripto codice sanctæ Mariæ de regali monte. Joannes Chrysostomus in Homilia 67. in Matthæum, ait ecclesiam Antiochenam sua ætate, tametsi mediocres reditus possideret, plusquam tria millia viduarum et virginum aluisse quotidie, præter hospites, leprosos et vinctos : præter clericos, quibus vestem ac cibaria suppeditabat. VALESIUS. In loco Epist. Cleri Romani, qui intelligendi sint *thlibomeni*, statim explicatur adjunctis verbis *qui se exhibere non possunt,* hoc est qui sustentare se ac victui necessaria suppeditare sibi non valent, ut patet ex his Cypriani lib Testimon. n. 61. *Habentes itaque* EXHIBITIONEM *et tegumentum, his contenti simus.* Eodem exhibitionis verbo eodem intellectu utitur et Tertullianus lib. de Idolol. c. 5. et 8. ubi artifices qui idola confingere non desinebant arguens, solitam eorum vocem, *Non habeo aliud quo vivam*, sibi objicit, ac deinde sic refellit : *Si ita* EXHIBITIONIS *necessitas obtenditur, habent et alias species, quæ sine exorbitatione disciplinæ, id est sine idoli confictura,* OPEM VICTUS PRÆSTENT. Hoc est igitur *exhibere*, quod *opem victus præstare.* Adeoque non male Rufinus pro *thlibomenis* substituit *indigentibus.* COUSTANT. Ad lectionem vero quod attinet *thlibomeni* in epistola cleri Romani positam, præstat *clinomeni* Benedictina editio. Ubi ait Baluzius, bene quidem emendari *θλιβόμενοι,* transferendum tamen id non fuisse in contextum sine majori auctoritate, nam reliquas lectiones posse etiam esse bonas. Præterea nos monet idem ille Baluzius, emendationem istam, quam Anglici editores videntur accepisse ex Valesio ad Eusebium, neque Valesii esse neque Anglorum, sed Francisci Bosqueti, qui eam primum protulerit libro primo *historiarum Ecclesiæ*

Gallicanæ. Ceterum notat ad Eusebium Strothius θλιβομέναις pro θλιβομένοις perperam exhibere *Gruteri* et *Castellani codicis Lectt.* Habet *Georgius Syncell.* συνθλιβομένας pro σὺν θλιβομένοις. Addit Burtonus *MS. Bodl.*

P. 24. l. 2. οὓς πάντας] Verterat Christophors. *Nemo in tanta ministrorum multitudine . . . nemo ex tanto egentium numero Dei providentia locupletato . . . nemo denique ex maxima illa et innumerabili frequentia.* Qua in interpretatione istud non placet, quod præter Græci textus fidem sic ministros ecclesiæ ab egenis distinxit, quasi non illi perinde atque hi divinæ providentiæ divitiis sustentarentur. Certe Rufinus hunc locum aliter intellexit, siquidem de presbyteris, diaconis ceterisque clericis non secus atque de viduis et indigentibus dicit, *Quos omnes Deus alit in ecclesia sua.* Subinde ecclesiarum proventus sic distributi sunt in quatuor partes, ut una pars episcopo, altera clericis ceteris, tertia egenis, quarta fabricis cederet. Verum antea etiamsi par non erat eorum divisio, in alios tamen usus nequaquam impendebantur. COUSTANT. Quod ad vocem χάρις attinet, quæ proxime sequitur, imitatus auctor est S. Paulum, qui cum alibi tum in *priore epistola ad Corinthios* eam pro beneficentia et eleemosyna dixit.

Ibid. l. 7. ἐνέτρεψε] Apud Georgium Syncellum legitur ἐπέστρεψε minus recte. Codex Fuk. habet ἀνέτρεψε. VALES.

Ibid. l. 10. τίσιν ἔργοις ἢ τίσι πολιτείαις τεθαρρηκὼς] Ad locum hæc annotavit cl. Heinichen. "Πολιτείαις novo "profecto et inaudito sensu h. l. dictum est. Cum enim "opponantur illæ πολιτείαι ἔργοις Novatiani, bene vertit "Strothius, *Connexiones*, qua voce vocabuli vis satis hausta "videtur. Minus bene Valesius, quibus operibus, et *cujus-"modi conversatione* confisus. Non solum Latinius, sed "etiam plenius exprimeretur illud cum Cic. de Offic. l. 17. "*consuetudines—et familiaritates, multisque cum multis res "rationesque contractæ.*" Hæc vir doctissimus. Tamen libentius verterem, *quibus operibus, quibusve administrationibus, confisus?* Habet Eusebius in *Hist. Eccl.* viii. 9. διαπρέψας ἀνὴρ ταῖς κατὰ τὴν πατρίδα πολιτείαις τε καὶ λειτουργίαις.

Ibid. l. 12. διὰ τὸ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ &c.] Illud *in*

ecclesia perinde est atque in ecclesiæ ministerio. Nec aliud sonare mihi videtur *ab initio*, atque ab ineunte ætate et ab infantia. Et ea quidem tum forte obtinebat disciplina, qua ii qui in clerum adsciscendi erant, *se*, ut loquitur Siricius Epist. i. n. 13. *Ecclesiæ vovere obsequiis ab infantia sua,* vel ut idipsum Zosimus Epist. ix. n. 5. enuntiat, *ab infantia ecclesiasticis ministeriis nomen dare*, et ita per omnes cleri gradus episcopatum promereri solebant. Quocirca Cyprianus in epistola sequenti n. 7. etiamsi Cornelium ecclesiasticis ministeriis *ab initio* seu ab infantia nomen dedisse non aperte dicat; hinc tamen eum commendat, quod *non ad episcopatum subito pervenit*, *sed per omnia ecclesiastica officia promotus*, *et in divinis administrationibus Deum promeritus*, *ad sacerdotii sublime fastigium cunctis religionis gradibus adscendit.* Hic igitur quæritur, an similibus meritis ornatus sit Novatianus ; et ea illi defuisse demonstratur. COUSTANT. Si ex ethnicis parentibus ortum habuerit Novatianus, quod quidem ex Cornelii verbis, *ἀφορμὴ τοῦ πιστεῦσαι γέγονεν*, magis colligendum videtur, illud *ab initio in ecclesia versari*, de educatione cujusvis a teneris usque in ecclesiæ communione interpretari malim. Et, quanquam contraria quædam, ut videbis, de voce *πιστεῦσαι* adnotavit Coustantius, ejus tamen simplicior atque usitatior sensus mihi quidem arridet ; ut ex auxilio dato sibi ab exorcistis occasionem fidei amplectendæ sumpsisse Novatianus statuatur.

P. 24. l. 13. *ὑπὲρ αὐτῆς ἀγωνίσασθαι*] *περὶ αὐτῆς MS. Norfolc.* *ἠγωνίσθαι MS. Bodl.* et *ἠγωνίσαι* mendose *Syncell.* qui et paulo ante *ἀνεστραφῆναι* pro *ἀνεστράφθαι* habet, ubi *ἀνατετράφθαι ed. Genevensis Margo. MS. Paris priorem* addit Burtonus, qui vocem *ἠγώνισθαι* in *codd. Med. Maz. Fuket. Florentinis*que invenit, perinde atque in *cod. Dresdeno* Heinichenus.

Ibid. l. 15. *ἀφορμὴ τοῦ πιστεῦσαι*] *fidei suscipiendæ.* Ejus scilicet fidei, quæ suscipientem deinceps *fidelem* denominet. Hæc autem appellatio, si Jerosolymitanæ ecclesiæ, ac forte paucarum aliarum morem excipias, olim solis baptismo initiatis impertiebatur. Qui enim antea catechumeni,

electi, competentes nuncupabantur, tum primum *fideles*, cum tincti fuerant, nuncupari solebant. Hinc in concilio Eliberitano *catechumenus*, immo et *Christianus*, a *fideli* distinguitur. In eo quippe, ut ex Can. 45. et 59. apparet, cum catechumeno simul et tincto commune est *Christiani* nomen; sed appellatio *fidelis* soli tincto competit. Cyrillus vero Jeros. licet hoc *fidelis* nomen etiam electis tribuat, quia videlicet hi jam baptismi sollemniis initiari incipiebant, illud tamen pariter a catechumeni vocabulo sedulo distinguit. Unde Catech. i. n. 4. ait, *Antea catechumenus eras, nunc fidelis vocabere:* et Catech. v. n. 1. *Quantam vobis dignitatem conferat Dominus, ab ordine catechumenorum ad ordinem fidelium vos transferens.* Quocirca non probatur interpretatio Valesii, locum hunc sic Latine reddentis, *cui causam atque initium credendi præbuit Satanas*, nisi post verbum *credendi* subaudiatur, ea fide quæ credentem fidelem denominet. Forsitan enim Novatianus jam tum inter catechumenos, adeoque non sine credendi initio, constitutus erat. Cornelius certe verbo τοῦ πιστεῦσαι, baptismum intellexit: sed τοῦ βαπτισθῆναι consulto vitasse videtur, quia Novatianus per περίχυσιν, hoc est per adspersionem seu perfusionem, (utraque enim vox Cypriano in Epistola 76. ad Magnum synonyma est,) hoc sacramentum susceperat. COUSTANT. Nicephorus vero verba ita παραφράζει, lib. vi. cap. 3. ᾧ καὶ τὸ εἰς Χριστὸν πιστεῦσαι πρόφασις ὁ Σατανᾶς ἦν ἐνσκηνώσας αὐτῷ. Atque opponi videtur hæc sera et quasi coacta fides τῷ ἐξ ἀρχῆς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀνεστράφθαι.

P. 24. l. 17. βοηθούμενος ὑπὸ τῶν ἐπορκιστῶν] Ait Coustantius, Christophorsoni interpretatione culpata, quod hæc Latine ita reddidisset, *Qui quidem ubi exorcistarum præsidio, spiritu illo malo esset liberatus, et post in tam gravem morbum incidisset:* "Si Novatianus ante hunc "morbum a spiritu malo fuisset liberatus, nequaquam "dicendus esset Satanas ei baptismi suscipiendi causam "præbuisse." Ego quoque magis putarim, nec dissentiente Valesio infra, Novatiano morbum cum dæmoniaca possessione simul adfuisse, etsi diversum quid significet Rufini quoque interpretatio. Dum vero Coustantius ex

Rufini versione hoc confirmare studet, non defuisse Novatiano, prius quam baptismum susciperet, aliquod saltem fidei initium, "Quid enim, interrogat ille, apud exorcistas ageret "omni fide destitutus?" ex Tertulliano respondere licet, quosdam extitisse olim *ethnicos*, qui agnoscerent in se collata esse hujusmodi *beneficia Christianorum*. Vid. Tertull. cum alibi, tum libello *ad Scapulam* cap. 4. Aliter vero de hac re fortasse statuebat Pearsonius, qui hæc scribit *Annal. Cypr.* ad an. 251. sect. v. "Nam primo philosophus fuerat, "et quidem Stoicus; dein cum inter catechumenos erat, "tanquam dæmoniacus exorcizatus est, et non nisi in lecto "baptizatus." pag. 29. Supra in lin. 3. εἰσφοιτήσας extabat in *MS. Norfolc.* et ad *Syncelli* marg. pro φοιτήσας.

P. 24. l. 18. ἐπορκιστῶν] Forsan quis legendum putet ἐξορκιστῶν, sed ἐπορκιστῶν apud *Syncellum* quoque ac *Nicephorum* legitur. Stroth. Etsi revera apud *Syncellum*, sicut in Eusebii *MS. Norfolc.* legitur ἐξορκιστῶν, nihil tamen propterea mutetur omnium fere codicum scriptura necesse est. Cum alii, tum Auctor *Constit. Apost.* ἐπορκιστὴς habet in lib. viii. cap. 26. præstant nonnulli ἐφορκιστής. Ceterum hic exhibent ὣς pro ὃς *Syncell.* et *MS. Norfolc.*

P. 25. l. 2. ᾗ] οὗ *Gruteri* et *Castellani codicis Lectt.* Stroth. Adde *MS. Norfolc.* et *Syncell.* et teste nunc Burtono *codicem Paris. priorem et utrumque Florentinum.*

Ibid. περιχυθεὶς] Recte Rufinus *perfusum* vertit. Nam qui ægri in lecto baptizabantur, cum mergi a sacerdote non possent, aqua duntaxat perfundebantur. Itaque hujusmodi baptismus parum solemnis ac minus perfectus habebatur, quippe qui non sponte, sed mortis metu susceptus videretur ab hominibus delirio laborantibus, et nullo amplius sensu præditis. Accedit quod, cum baptismus proprie mersionem significet, ejusmodi perfusio vix baptismus dici poterat. Quamobrem Clinici (sic enim vocabantur qui ejusmodi baptismum acceperant) ad presbyterii gradum promoveri vetantur Canone 12. Concilii Neocæsariensis. Hujusmodi baptismum hominis in lecto decumbentis et animam agentis, luculente describit Joannes Chrysostomus in homilia 60. ad Catechumenos tomo ii.

Cyprianus tamen in Epistola 76. baptismum hunc plenum ac legitimum esse censet, et Clinicos nihilo inferiores esse ait iis qui sani baptismum in ecclesia susceperunt. VALESIUS. Sic quidem Cyprianus pro verecundia et modestia sua, *nemini*, ut loquitur ipse, *præjudicans*. Sed in Romana saltem ecclesia his Novatiani temporibus, clinici ab omni cleri gradu prohibiti sunt, ut ex iis constat, quæ scribit infra Cornelius. Atqui diversam, sed veriorem dicere nolim, rationem affert Albaspinæus, repulsionis clinicorum ab ordinibus sacris, quod nimirum officia sacra implere ii non possent, quos mala valetudo prima fidei elementa non sivisset discere. Vid. *Notas in Canon. Neocæs.* 12. post *Observationes* ejus *De Vet. Eccl. Ritibus*, p. 372. ed. Helmstad.

P. 25. l. 2. ἔλαβεν] τὸ βάπτισμα ἔλαβεν *Christoph.* Certe aut addendum τὸ βάπτισμα, aut intelligendum est, quæ tamen dura foret ellipsis. Etiam Nicephorus hanc vocem legisse videtur, sic scribens, ὥστ' ἀποθανεῖσθαι προσδόκιμον ὄντα, τὸ ὕδωρ αἰτῆσαι λαβεῖν· ὃ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ κλίνῃ ᾗ ἔκειτο, περιχυθὲν δῆθεν ἐβάπτιζεν. STROTH. In Græco nihil est quod *fidei* vocabulo respondeat. Ejus loco Valesius post Christophorsonum supplevit *baptismi* nomen. Hic potius subaudiendum videtur superius verbum τὸ πιστεῦσαι. COUSTANT. Non adsentior, sed post verbum subaudiendam hoc loco baptismi gratiam puto, prout Dionysii Alex. apud Eusebium verba significant, τοῦ γὰρ ἁγίου παρ' αὐτοῦ τετυχήκεσαν, *Epist. ad Philemon.* lib. vii. *Hist.* cap. 7. ubi nullo omnino codice præter Medicæum vox πνεύματος post ἁγίου agnoscitur. Recte ait Coustantius infra, ex industria abstinere baptismi vocabulo Cornelium, ubicunque de ritu, quo initiatus Novatianus est, loquatur. Mendose ἔλεγεν pro ἔλαβεν *MS. Norfolc.*

Ibid. l. 5. κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα] Qui in lecto decumbentes baptismum acceperant, postquam ex morbo convaluissent, episcopum adire necesse habebant, ut ea quæ ipsorum baptismo defuerant suppleret. Vetus auctor de hæreticis non rebaptizandis, quem nuper una cum Cypriano edidit Nic. Rigaltius: *aut si a minore clero per ne-*

cessitatem traditum fuerit baptisma, eventum exspectemus, ut aut suppleatur a nobis, aut a Domino supplendum reservetur. Novatianus itaque hic arguitur a Cornelio, quod cum urgente morbi necessitate in lecto baptizatus fuisset ab exorcistis qui illum curabant (hoc enim indicant verba ejus epistolæ) postea recuperata valetudine non adiisset episcopum, ut reliqua baptismi solemnia suppleret, quod ecclesiastica regula præcipiebat. Certe in Canone 47. Concilii Laodicensis id diserte præcipitur, et in capite tricesimo octavo Concilii Eliberitani. VALESIUS. De hujusmodi baptismo dubius postea Magnus Cyprianum consuluit, *quid ipsi de illis videretur, qui in infirmitate et languore gratiam Dei consequuntur, an habendi sint legitimi Christiani, eo quod aqua salutari non loti sint, sed perfusi.* Notat et Cyprianus Epist. 76. ipsi respondens hoc aliud de iisdem dubitationis genus, *An consecuti sunt quidem gratiam dominicam, sed breviore et minore mensura muneris divini ac Spiritus sancti : ut habeantur quidem Christiani, non sint tamen ceteris coæquandi.* Cyprianus autem ibid. *Christianum* judicare se rescribit *quisquis fuerit in ecclesia lege et jure fidei divinam gratiam consecutus*, nec ambigendum esse quin legitimum sit baptisma per adspersionem seu infusionem susceptum, ac demum *in nullo mutilari et debilitari posse divina beneficia.* Sed neque Cornelius nunc an baptismalem gratiam consecutus esset Novatianus, ideo dubitat, quia ille non *lotus*, sed *perfusus* esset, hoc est quia baptismum per adspersionem, non per immersionem suscepisset; sed eam ob causam, ob quam Neocæsariense concilium Can. 12. hujusmodi hominem presbyterii honore indignum judicat: *quia* videlicet *hujus fides non est ex libera voluntate, sed ex necessitate*, οὐκ ἐκ προαιρέσεως γὰρ ἡ πίστις αὐτοῦ, ἀλλ' ἐξ ἀναγκῆς. Ubi et in transcursu observare licet vocem πίστις pro baptismi vocabulo usurpari. Eo autem æquior fuit Cornelii dubitatio, quod Novatianus a morbo convalescens quæ sibi deerant supplere neglexit. COUSTANT.

P. 25. l. 5. τοῦ τε σφραγισθῆναι ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου] Rufinus hæc verba de signaculo chrismatis interpretatus est. Ego impositionem manuum intelligo, qua episcopi Spiritum

sanctum baptizatis conferebant; quod sequentia manifeste declarant. Subdit enim Cornelius *τούτου δὲ μὴ τυχὼν, πῶς ἂν τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔτυχε;* Quamquam in manuscriptis codicibus Maz. Med. et Fuk. legitur *τούτων δὲ μὴ τυχών.* Interpretationem nostram confirmat Cyprianus ad Jubaianum his verbis. *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in ecclesia baptizantur, præpositis ecclesiæ offerantur, et per nostram orationem et manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo Dominico consummentur.* σφραγίζειν proprie est consignare. Consignare autem et manum imponere idem est, ut docet Epistola Innocentii ad Decentium cap. 3. et 6. Idem confirmat Marcus in vita Porphyrii Gazensis episcopi, cujus locum inferius adducemus. Ambrosius, seu quis alius auctor est eorum librorum, in caput iv. Epistolæ Pauli ad Ephesios. *Denique apud Ægyptum presbyteri consignant, si præsens non fuerit episcopus.* Eadem habet auctor Quæstionum veteris et novi Testamenti inter Augustini opera editus, Quæstione 101. *Nam in Alexandria et per totam Ægyptum, si desit episcopus, consecrat presbyter.* Scribe *consignat presbyter*, ut in supra citato Ambrosii loco. Vetus inscriptio quam refert Baronius ad annum Christi 367. *Picentiæ legitimæ Neophytæ die 5 cal. Sept. consignatæ a Liberio Papa* &c. Porro hæc baptizatorum consignatio, interdum fiebat cum chrismate: quoties scilicet aliquis urgente morbi necessitate baptizatus fuerat a minoribus clericis, nec chrismatus. Tunc enim episcopus qui baptismi solemnia postmodum supplebat, chrismare simul et manus imponere necesse habebat. Qui vero perfectum baptismum acceperant, iis manus tantum imponebatur ab episcopo sine chrismatione, ut docet canon Arausicanus. Quo pertinet vetus Epigramma apud Gruterum p. 1177. de Marea.

Tuque sacerdotes docuisti chrismate sancto
Tangere bis nullum judice posse Deo.

Porro ut ad Novatiani baptismum redeamus, hinc manasse mihi videtur mos Novatianorum, qui in baptismo sacrum chrisma non adhibebant teste Theodorito in lib. iii. Hæret.

Fab. eo quod scilicet auctor ipsorum Novatianus baptismum sine chrismatione accepisset. VALES. Rufinus hæc ita Latine expressit: *Nec reliqua in eo, quæ baptismum subsequi solent, sollemniter adimpleta sunt, nec signaculo chrismatis consummatus est.* Quæ Rufini verba Valesius annotationibus in hunc locum de signaculo chrismatis, quod in baptismo confertur, interpretatus, ipse Cornelium de signaculo, quod confirmationis sacramento percipimus, loqui [non] censet. Sed quid vetat, quominus etiam Rufini verba de hoc eodem sacramento interpretemur, eaque de signaculo illo dicta intelligamus, de quo Cyprianus Epist. 73. ad Jubaianum scribit: *Quod nunc quoque apud nos geritur, ut qui in ecclesia baptizantur, præpositis ecclesiæ offerantur, et per nostram orationem ac manus impositionem Spiritum sanctum consequantur, et signaculo dominico consummentur.* Nam et ille signaculum ibi prædicat, cujus proprium est *consummare* suscipientem. Vitio quis verterit, quod Rufinus *chrismatis* vocem, quæ Græco in textu non enuntiatur, addiderit? Sed additamentum illius contra temporis hujus usum nihil peccat, immo illum apte explicat. Ut enim Cyprianus Epist. 70. cum toto Africano concilio docet, *Ungi quoque necesse est eum qui baptizatus sit, ut accepto chrismate, id est unctione, esse unctus Dei et habere in se gratiam Christi possit.* Ibi enim unctionem a baptismi sacramento distinctam prædicari, et quæ proxime antecedunt, et particula *quoque*, et verba *qui baptizatus sit*, non *qui baptizatur* aut *qui baptizandus est*, evincunt. Porro ex eo, quod Novatianus baptismum sine chrismatione accepisset, Valesius manasse putat morem, de quo Theodoretus lib. iii. Hæret. Fab. cap. 5. ita loquitur: *Novatiani successores iis, quos baptizant, sanctissimum chrisma non præbent. Quapropter eos, qui ex hac hæresi corpori ecclesiæ conjunguntur, laudatissimi patres inungi præceperunt.* Sed Nicæni patres Can. 8. tantum præcipiunt, ut Novatiani per manus impositionem suscipiantur. His concinentes Siricius Epist. v. c. 8. et Innocentius Epist. ii. cap. 8. constituunt, *ut venientes a Novatianis vel Montensibus per manus* (addit Innocentius *tantum*) *impositionem suscipiantur*, nulla inunctionis facta

mentione. Ibi autem Theodoretus etsi de Novatiano nonnulla tradit ad accuratam rerum fidem non satis exacta, ad Canonem 7. concilii CP. I. haud dubie respicit. Coustant. Hæc ille, de Valesii interpretatione verborum Cornelii errans, nisi illud *non* deles. Bene ait Weismannus in *Hist. Eccl. N. Test.* "Nunquam credam Cornelium, cui "objiciunt, quod negaverit accepisse Novatianum Spiritum "in baptismo suo Sanctum, quia obsignatio sive confirmatio "episcopi ei non fuerit simul collata, majorem confirma-"tioni episcopali virtutem tribuisse, quam ipsi baptismo. "Ipsum Novatiani baptismum nauseavit, quapropter, cum "eundem recitaret, addidit, *Si tamen hunc illum accepisse* "*dicendum est*; nauseavit quoque et malæ absque dubio "origini adscripsit, quod Novatianus consuetum in ecclesia "obsignationis ritum neglexerit atque contemserit. In "hoc impetu animi verba illa, hyperbolica utique, effudit, "e quibus formalem sententiam et hæresin exculpere licet "minime." Sec. iii. §. 16. 4. p. 254. Episcopum benedictione sua perficere a diacono tantum baptizatos, jubet canon Eliberitanus 77. Dum vero de alia re controversa, utrum consignatio seu confirmatio in ritibus baptismi tanquam pars ejus olim habita sit, disputabant duo viri primarii, Hammondus, in libro *De Confirmatione* postumo negantis partes sustinens, et Dallæus *De Cultibus Latinorum*, qui istud affirmaverat; Hammondus, quia *Christophorsoni Lectt.* habent οὐδὲ τοῦ σφραγισθῆναι pro τοῦ τε σφραγισθῆναι, istud οὐδὲ, vel οὔτε, firmari vult cum ex verborum constructione, tum ex *Nicephorianis* istis, ὅ γε οὐδὲ τῶν λοιπῶν τῆς ἐκκλησίας συμβόλων ἠξίωτο, ὧν χρεὼν τοὺς τοιούτους μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας θεσμὸν, ἀλλ' οὐδὲ ὑπὸ ἐπισκόπων (sic) τὴν νόσον διαφυγὼν, ἐσφραγίσθη ἐς ὕστερον. Vid. Hammond. *De Confirmat.* cap. iv. sect. 1. Sed, pace tanti viri dixerim, nihil necesse esse mihi videtur, ut in textu recepto quid moveas; propter illa enim ὧν χρὴ μεταλαμβάνειν κατὰ τὸν τῆς ἐκκλησίας κανόνα, sequitur istud, τοῦ τε σφραγισθῆναι. Istaque extat lectio in editione principe, seu *Stephaniana*, aliter atque putabat ipse Dallæus, qui de lectione agens tanquam a Valesio primum invecta ipsam comprobat. Tum vero incertioris

originis sunt pleræque lectionum Christophorsoni vocatæ, quam ut absque aliorum codicum testimonio magni pendantur. Quod autem ad scripturam, τούτων δὲ μὴ τυχὼν pro τούτου δὲ μ. τ. a Valesio memoratam attinet, eandem præstat *MS. Savil.* seu *Bodl.* cui nunc addit Burtonus *utrumque Florentinum*, atque invenit fortasse *Nicephorus*, qui habet, τούτων δὲ τῶν μυστικῶν μὴ τυχὼν, πῶς ἂν &c.

P. 25. l. 12. βοηθήσῃ τοῖς ἀδελφοῖς] Post has voces in codicibus nostris Maz. Med. Fuk. et Saviliano, et apud Syncellum hæc adduntur [omiserat ea omnia præter illa ἐπικουρίας δεομένοις ed. R. Steph. quomodo desunt in *codd. Regio* et *Parisini*] : ὅσα θέμις, καὶ ὅσα δυνατὸν πρεσβυτέρῳ κινδυνεύουσιν ἀδελφοῖς καὶ ἐπικουρίας δεομένοις βοηθεῖν. Quæ Rufinus legisse videtur in suo codice, vertit enim: *Scribit etiam de ipso, quod persecutionis tempore, cum in cellula quadam lateret, et a diaconis, ut moris est, subvenire in exitu catechumenis rogaretur*, &c. Paulo ante ubi legebatur ἐξελθὼν τοῦ οἴκου, restituimus οἰκίσκου, auctoribus iisdem codicibus et Georgio Syncello. Rufinus *cellulam* vertit. Valesius. In hac Rufini interpretatione, *cum subvenire in exitu catechumenis rogaretur*, *e cellula in qua latebat timens procedere*, *presbyterum se esse denegavit*, nimia deprehenditur interpretis licentia: cum verba Cornelii de omnibus auxilio presbyteri indigentibus dicta ad unos catechumenos, quibus et diaconi subvenire poterant, referat. Quocirca neque placet quod Theodoretus lib. iii. Hæret. Fab. eamdem narrationem ita exponit: *Qui vero remedium* (lapsus) *adipisci postulabant*, *arguebant eum, quod sæpe rogatus ut ad ipsos properaret, et verbis confirmaret qui tyranni machinis pulsabantur*, *occultans se ipse et latere studens*, *presbyterum etiam se esse denegavit.* Ex hoc autem loco liquet, quam merito superius a Cornelio postulatum sit, an Novatianus *in multis magnisque periculis religionis causa fuerit?* Coustant. Pro verbis, ὅσα θέμις κ. τ. λ. quibus orationem auxit Valesius, testes addendi sunt *MSS.* omnes adhuc collati præter *Regium* et *Parisinos,* perinde ac Syncellus Nicephorusque, et Scaliger, qui ad oram sui exempli hæc verba attulit. Extat οἴκου pro οἰκίσκου in *edit. Steph. codicibusque Regio* ac *Parisinis.* Paulo supra idem codex, perinde

ac *Syncellus*, *πρεσβύτερον ἑαυτὸν εἶναι* verso tantum ordine verborum præstat.

P. 25. l. 15. *βοηθεῖν*] Omittit *ed. Steph.* Exhibent *iidem* qui paullo ante. Stroth. Addo *MSS.* reliquos omnes.

Ibid. l. 18. *ἑτέρας γὰρ εἶναι φιλοσοφίας ἐραστής*] Ait Cyprianus de eodem, *Jactet se licet, et* philosophiam *vel eloquentiam suam superbis vocibus prædicet. Qui nec fraternam caritatem nec ecclesiasticam unitatem tenuit, etiam quod prius fuerat amisit. Epist. ad Antonianum* p. 73. ed. Baluzii. Hæc quoque scribit Pacianus in *Epistola ad Sympronianum; Cypriani epistolas mihi placere miraris? Quidni beati martyris et catholici sacerdotis? Novatianum mihi ingeris? Philosophum sæculi fuisse audis; nec satis miror ab ecclesia Dei vivi degenerasse.* §. 7. p. 261. tomi vii. *Bibliothecæ Patrum Gallandianæ.* Addo, depositionis pœnam meruisse Novatianum, *Canone* 62. quem dicunt *Apostolicum*, clericum statuente, *εἰ μὲν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἀρνήσηται, ἀποβάλλεσθαι, εἰ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ κληρικοῦ, καθαιρεῖσθαι.* Interea cum quæstione de lapsorum reconciliatione, cui maxime adversabatur Novatianus, crimen quo ille accusatus est negligentiæ quodammodo connecti suspicor, verbis persuasus Theodoreti, quæ Coustantius supra adduxit.

P. 26. l. 2. Καταλιπὼν] *κατέλιπε* *Christoph. Lectt.* et *Interp.* Stroth.

Ibid. l. 3. *πιστεύσας κατηξιώθη τοῦ πρεσβυτηρίου*] Hinc apparet, Novatianum prono gradu presbyterum fuisse ordinatum, omissis diaconatus et subdiaconatus ordinibus: qui mos tum fuit in ecclesia, ut docet exemplum Origenis, Paulini Nolani et aliorum. Nota sunt etiam exempla Ambrosii Mediolanensis, et Nectarii Constantinopolitani, qui ex Neophytis ordinati sunt episcopi. Valesius. Forsitan solum derisui esse oportet archidiaconatum, quo Novatianus donatus est diu post mortem ejus ab Eulogio præsule Alexandrino, sæculi sexti scriptore apud Photium *Cod.* ult. col. 1622. Illud autem officium Cornelii favori, ut fert Eulogii fabula, Novatianus debuerat. Ceterum, ut obiter hoc moneam, recentioris memoriæ temporibus, ineunte sæculo decimo septimo, cum, ut episcopi fierent,

venissent Angliam aliquot e gentis Scoticæ ecclesiasticis ministris, exempla illa Ambrosii atque Nectarii dubium tollebant, utrum isti nondum presbyteri facti ad episcoporum munera consecrari deberent. Vide Heylini *Hist. Presbyterianorum*, lib. xi. c. 4. p. 382. Conf. vero Spotiswoodi *Hist. Eccl. Scotic.* lib. vii. p. 514. et Skinneri *Hist. ejusd. Eccl.* vol. ii. c. 43. p. 252. Postea autem, cum reddito ad avita regna Carolo secundo rediisset cum eo pristinum ecclesiæ regimen, duo saltem ex ministris Scoticis, qui nondum episcopalem ordinationem susceperant, diaconi et presbyteri prius facti deinceps episcopi consecrati fuerunt. Vide *Jacobi Sharpii archiepiscopi S. Andreæ Vitam*, anno 1723. editam, p. 55. cum Collieri *Hist. Eccl. Magnæ Britanniæ* vol. ii. p. 887. collatam, et Burnetti *Hist. Temp. sui* vol. i. p. 319. edit. Oxon. Ceterum ἐπιθέντος αὐτῷ χεῖρα pro χεῖρας præstant *MSS. Bodl.* et *Norfolc.* Nunc addit reliquos præter *codd. Regium Parisienses Venetumque* Burtonus; *codicem* quoque *Dresdensen.* Heinichenus in *Supplemento Notarum in Eusebium.* Manum et manus imponere, utrumque obvium. Mox ὡς pro ὃς *Syncell.*

P. 26. l. 6. ὑπὸ παντὸς τοῦ κλήρου καὶ λαϊκῶν &c.] Presbyteri olim ab episcopo ordinari non poterant sine consensu cleri et populi. Ac de populi quidem suffragio in electione presbyterorum, testantur patres concilii Nicæni in epistola synodica ad episcopos Ægypti, ubi de clericis qui se a Meletii schismate puros atque integros servaverant, ita præcipiunt, εἰ δέ τινά ποτε συμβαίη ἀναπαύσασθαι τῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τηνικαῦτα συναναβαίνειν εἰς τὴν τιμὴν τοῦ τετελευτηκότος τοὺς ἄρτι προσληφθέντας, μόνον εἰ ἄξιοι φαίνοιντο, καὶ ὁ λαὸς αἱροῖτο συνεπιψηφίζοντος αὐτοῖς καὶ ἐπισφραγίζοντος τοῦ τῆς Ἀλεξανδρείας ἐπισκόπου. Quæ verba Sozomenus de clericis intellexit, cum tamen de episcopis potius accipienda esse videantur. Nam cum patres synodi Nicænæ contemplatione pacis statuissent, ut episcopi a Meletio schismatico ordinati in suo gradu remanerent, sed sine ulla functione episcopalis officii: nunc præcipiunt, ut si forte catholicus episcopus ab Alexandrinæ urbis episcopo ordinatus obierit, tum Meletianus qui a synodo sub ea conditione quam dixi

susceptus est, in locum mortui succedat, dummodo plebs eum elegerit, et episcopus Alexandrinus electionem ejus confirmaverit. Sed et ex aliis locis ejusdem epistolæ satis colligitur, necessarium fuisse populi suffragium in ordinatione clericorum. Vetant enim eadem epistola sanctissimi patres, ne episcopis qui Meletio adhæserant, jus fasque sit proponendi nomina eorum qui ad ecclesiasticos ordines sunt promovendi: sed solis catholicæ ecclesiæ episcopis qui ab omni schismate integri semper fuissent, illud competere pronuntiant. Pontifices quippe annuntiabant populo nomina eorum qui ordinandi essent presbyteri vel diaconi, ut si quis forte haberet quod ordinandis objiceret, illud palam testaretur, sicut legitur in sacramentario Gregorii magni. Quam in rem singularis est locus B. Chrysostomi in Homilia 18. in Epistolam 2. ad Corinthios. Audi, inquit, quemadmodum apostolorum tempore, ipsi persæpe eos quibus præerant, consiliorum suorum socios adhibebant. Nam et cum septem diaconos crearent, ad plebem prius retulerunt: et cum Matthiam eligerent, de ea re cum omnibus qui tunc aderant tam viris quam mulieribus Petrus agitavit. Neque enim hoc imperium, in præsidentium fastu et arrogantia, nec in subjacentium servili quadam demissione consistit, sed spirituale est: hoc præcipue excellens, quod pro vestræ salutis cura plures labores suscipiat, non autem quod plus honoris requirat. Omnes enim tanquam domum unam, ecclesiam habitare; omnes ut unum corpus affectos esse convenit. Denique adeo necessarium fuit plebis suffragium in electione presbyterorum, ut sæpenumero in ecclesia plebs tumultuosis vociferationibus presbyterum aliquem fieri postularet et cogeret. Quod quidem Barcinone sibi evenisse testatur Paulinus in Epistola sexta ad Severum. Idem de Piniano Albinæ filio refert Augustinus in Epist. 225. ad Albinam. Jam vero cleri quoque consensum ad hoc fuisse necessarium docet vetus auctor Quæstionum veteris et novi Testamenti cap. 101. ubi scribit presbyterum qui ordinandus est, perduci a diacono et offerri episcopo; et sub testimonio diaconi ordinari. *Sed testimonio*, inquit, *diaconi fit presbyter.* Et

paulo post: *perducuntur enim qui ordinandi sunt, ut dum lateri eorum septi sunt, honore digni videantur. Fateor facti eorum esse, sed quasi officialis. Ab episcopo enim mittitur ut obsequium præbeat ordinando.* Totum vero hunc ritum optime descriptum habemus in Sacramentario Gregorii magni pag. 236. ad quem locum vide quæ notavit Hugo Menardus vir doctissimus. VALESIUS.

P. 26. l. 7. τὸν ἐπὶ κλίνης] τὸν ἐν κλίνῃ *ed. Steph.* STROTH. Sic, teste Burtono, *MSS. Bodl. Reg.* et *Parisini*, dum τὸ pro τὸν scribitur in *Bodl.* eodem referente Burtono. Mox ἐπιχυθέντα *MS. Norfolc.*

Ibid. l. 8. εἴς κλῆρον τινὰ γενέσθαι] Κλῆρος ordinem seu gradum significat ministerii ecclesiastici. Ita κλῆρον πρεσβυτερίου paulo ante Cornelius dixit, et κλῆρον ἐπισκοπῆς non semel vocat Eusebius et Irenæus. Itaque hoc loco εἴς κλῆρόν τινα, id est in quocumque clero. Epiphanius in hæresi Meletianorum. οἱ δὲ ἀπὸ κληρικῶν ὑπάρχοντες διαφόρου κλήρου, πρεσβυτερίου τε καὶ διακονίας καὶ ἄλλων. Tertullianus sortem vocat. Sic enim in libro de virginibus velandis. *Non permittitur mulieri in ecclesia loqui, sed nec docere, nec tinguere, nec offerre, nec ullius virilis muneris, nedum sacerdotalis officii sortem sibi vendicare.* Sic certe loquitur vetus auctor de hæreticis non rebaptizandis. *Quod cum nullum sanæ mentis fidelium tenere, vel maxime nullum omnino in quocumque clero constitutum, ac multo magis episcoporum audere deceat.* Rursus in eodem libro. *Immo magis hoc nomine etiam oneratur, licet fuerit antea fidelissimus, aut in clero aliquo constitutus.* Idem scriptor clerum distinguit in majorem et minorem. Et minorem quidem clerum appellat diaconos et reliquos inferiores ordines, ut cum dicit pag. 129. *Aut si dicis hujusmodi hominem salvum non posse fieri, omnibus episcopis salutem adimimus, quos ita periculis quam certissimis adstringis, ut hominibus omnibus qui sub cura eorum agunt, et hac atque illac dispersis regionibus infirmantur, per semetipsos subvenire deberent; quia ceteri homines minoris cleri iis qui periclitantur, hoc idem præstare non possunt.* Et multo clarius pag. 134. *Et ideo cum salus nostra in baptismate spiritus, quod*

plerumque cum baptismate aquæ conjunctum est, sit constituta, si quidem per nos baptisma tradetur, integre et solemniter et per omnia quæ scripta sunt adsignetur, atque sine ulla ullius rei separatione tradatur: aut si a minore clero per necessitatem traditum fuerit, eventum exspectemus, &c. ubi vides presbyteros ab hominibus minoris cleri aperte distingui. Ait enim minoris cleri homines ingruente tantum necessitate baptisma conferre: quod presbyteris nequaquam convenit. VALESIUS. [Confer verba scriptoris a Coustantio allati fine notæ hic proxime sequentis in voces Ποιήσας γάρ.] A litera Græca Valesius nonnihil recedit in hunc modum: *Nec quemquam ex iis, qui urgente vi morbi in lectulo perinde ac ille perfusi fuissent, in clerum assumi.* Plus enim illud, *quemquam ex iis*, unde exceptio omnis excluditur, quam particula τὸν, sonat: sicut significantius aliquid præ se fert *in aliquem clerum*, quam simpliciter *in clerum.* Disciplinæ hujus severitatem aliquanto post Cornelii ævum temperavit Neocæsariense concilium, hominem in lecto perfusum non ab omni cleri gradu, sed a presbyterio dumtaxat excludens; immo eum etiam ad hunc gradum provehi permittens *propter consequens ejus studium et fidem, hominumque raritatem.* Præsenserat Fabianus, seu quivis alius Novatiani ordinator, hujusmodi exceptionem per ecclesiasticam regulam permitti. Nec temere divinat, qui episcopo huic maxime Novatiani ingenium et eloquentiam, quæ in illius scriptis ac nominatim in epistola apud Cyprianum 31. ab ipso scripta suspicitur, placuisse conjectat. Qui autem Novatiani ordinationi, cum ad presbyterii ordinem proveheretur, intercesserunt, ecclesiasticas objicientes regulas, quibus quempiam in lecto perfusum ad ullum cleri gradum assumi prohibebatur, simili ratione antea intercedere debuerant, si ullus ei gradus collatus fuisset. Quocirca presbyterii dignitatem ipsi per saltum, inferioribus aliis ordinibus prætermissis, collatam esse Valesius atque Tillemontius inde conjiciunt. COUSTANT.

P. 26. l. 13. Ποιήσας γὰρ τὰς προσφορὰς—καὶ ἐπιδιδοὺς τοῦτο] Proprium erat presbyteri officium, eucharistiam et calicem fidelibus in manus tradere: idque ἐπιδοῦναι proprie

dicebatur. Chrysostomus Homilia 46. in Matthæum. οὐχ ὁρᾷς ὅτι τῷ ἱερεῖ μόνῳ θέμις τὸ τοῦ αἵματος ἐπιδιδόναι ποτήριον. Id est non vides qualiter soli sacerdoti licet calicem Dominici sanguinis præbere. Ex quo ita argumentatur Chrysostomus. Tu ergo sacerdos es, cum panem et calicem præbes pauperi. In quibusdam tamen ecclesiis diaconi eucharistiam populo dividebant. Idque innuere videtur auctor quætionum veteris et novi Testamenti cap. 101. his verbis. *Diaconi ergo ordo est accipere a sacerdote, et sic dare plebi.* Hieronymus, seu quis alius, in libro de septem gradibus ecclesiæ: *Sicut in sacerdote consecratio, ita in ministro est Sacramenti dispensatio. Ille* oblata sanctificat, *ille sanctificata dispensat.* Et ante omnes Justinus Martyr in Apologiâ, cujus locum jam supra citavi. Cedrenus ad annum 18. Constantis: σκανδαλιζόμενος γὰρ εἰς αὐτὸν, ἔκειρε πρότερον αὐτὸν διὰ Παύλου πατριάρχου διάκονον, ὃς καὶ μετέδωκε τῷ βασιλεῖ τῶν ἀχράντων μυστηρίων ἐν ἁγίῳ ποτηρίῳ. Tandem vero postquam diaconi laicis eucharistiam præbere desierunt, concessum illis est, ut vinum laicis post communionem præberent; idque colligimus ex vita Alcuini, de quo vetus scriptor ita tradit: *Necnon cum post communionem corporis Christi et sanguinis manu propria eis misceret idem Ludovicus, humilitate clarissimus præ omnibus, patri sancto se inclinans, ejus osculatus est manum.* Et in concilio Arelatensi 2. c. 15. cavetur ut diaconus præsente presbytero corpus Christi fidelibus tradere non præsumat. Valesius. Apud Valerium, *oblatione facta.* Et hîc hærentes Græco retinemus *oblationibus factis*, hoc est, pane et vino consecratis. Novatianum per se, non diaconorum ministerio corpus Christi suis porrexisse plane hinc discimus. An vero dissimili ratione Servatoris nostri sanguinem iis tradiderit, dubitare licet propter subnexa verba, *Jura mihi per corpus et sanguinem Domini nostri.* Negandum tamen non est, usu tum receptum esse, ut fideles diaconorum ministerio sanguinem vel etiam corpus Christi perciperent. Scribit quippe Justinus Apolog. 2. ad Antoninum: *Postquam antistes gratiarum actionem perfecit, et populus omnis apprecatus est, diaconi ex pane, vino et aqua consecratis*

partem dividant unicuique præsentium. In Africa saltem calicem, quo sanguis Christi continebatur, a diaconis porrigi consuevisse docet illud Cypriani lib. de Lapsis: *Ubi vero sollemnibus adimpletis, calicem diaconus offerre præsentibus cœpit.* Eumdem morem Romæ usitatum innuit apud Ambrosium lib. i. Offic. c. 4. pia expostulatio S. Laurentii archidiaconi S. Xystum pontificem sic interpellantis: *Cui commisisti Dominici sanguinis consecrationem* (hoc est consecrati sanguinis Domini dispensationem,) *cui consummandorum consortium sacramentorum, huic sanguinis tui consortium negas?* Ad idem ministerium referri commode potest, quod de diaconis Romanæ ecclesiæ loquens antiquus auctor Quæst. vet. et nov. Test. apud Augustinum Append. tom. iii. c. 101. generaliter dicit: *Diaconi ergo ordo est accipere a sacerdote, et sic dare plebi.* Verum sacerdotibus id, quod diaconis committere consueverunt, per se præstare nusquam est prohibitum...Immo, si Chrysostomum Homil. 46. in Matth. audiamus, *soli sacerdoti licet calicem sanguinis dominici præbere.* Sed cum sanctus ille Doctor non addat *plebi*, ejus sententiam ex verbis Quæst. vet. ac nov. Testam. proxime allatis explicari nil vetat. Ut verbo dicam, corpus et sanguinem Christi populis tradere semper sacerdotibus ex officio, diaconis autem tamquam sacerdotum ministris ex quodam concessu, et necessitate postulante, olim licuit, seu, ut cum auctore Constit. Apost. lib. viii. cap. 28. loquar, *Diaconus non offert: oblatione vero ab episcopo aut presbytero facta, dat populo, non tamquam sacerdos, sed tamquam qui ministrat sacerdotibus.* Hinc Carthaginense IV. Concilium can. 37. hoc præmittit monitum; *Diaconus ita se presbyteri ut episcopi ministrum noverit:* ac deinde can. 38. istud adjungit, *Ut diaconus, præsente presbytero, eucharistiam corporis Christi populo, si necessitas cogat, jussus eroget.* Porro, ut laudatus scriptor Quæst. vet. et nov. Testam. loco citato observat, *major ordo intra se habet et minorem. Presbyter enim et diaconi agit officium et exorcistæ et lectoris.* COUSTANT.

P. 26. l. 13. διανέμων—ἐπιδιδοὺς] διανείμας *Syncell.* ἐπιδοὺς *MS. Bodl.* Verba τῆς ὠῇ ait se deprehendisse Burtonus,

post *τὸ μέρος* in *MS. Norfolc.* sed quæ sibi velint se nescire. Mox pro *τοῦτο ὀμνύειν* habet *αὐτῷ ὀμ. Syncell.*

P. 26. l. 16. *ἀμφοτέραις ταῖς χερσί*] Omittit *ταῖς ed. Steph.* Stroth. Ita *MS. Reg.* et *Paris.* 2. teste Burtono.

Ibid. l. 17. *ἀφεὶς*] *ἀφιεὶς ed. Steph.* Stroth. Addit Burtonus, qui hoc in textum revocavit, codd. *Reg. Parisinos, Norf. Flor.* 1. et secunda manu *Flor.* 2. Proxime pro *ἔστ' ἂν Syncell. ἕως ἄν.* Apud *Niceph.* atque in *MS. Norfolc.* et *Paris.* 1. ordo verborum *κατὰ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵμ.* mutatur.

P. 27. l. 4. *αὐτῷ*] Hunc locum non intellexerunt interpretes. Nam Musculus quidem ita vertit: *Et miser homo non degustavit, nisi primum se illi devovisset.* Christophorsonus vero quasi Musculi insistens vestigiis vertit hoc modo. *Atque infelix non ante degustavit, quam ita se illi devovisset.* Quasi vox *αὐτῷ* referretur ad Novatianum. Ego *ἑαυτῷ* malim legere cum Georgio Syncello: apud quem totus hic locus ita scribitur. *καὶ ὁ ἄθλιος ἄνθρωπος οὐ πρότερον γεύεται, εἰ μὴ πρότερον ἑαυτῷ καταράσαιτο.* Id est: *Atque ille miser non prius gustare sinitur, quam semetipse diris devoverit.* Quippe omne jusjurandum adjunctam habet imprecationem. Quæ licet in hoc sacramento quo Novatianus homines miseros adigebat, diserte expressa non sit, tacite tamen subintelligitur, ut notavi ad Amm. Marcellinum. Porro in quatuor nostris codicibus Maz. Med. Fuk. et Saviliano legitur etiam *καταράσαιτο,* perinde ac apud Syncellum. (*καταράσεται ed. Steph.*) Valesius. *ἑαυτῷ Syncell.* quod probat Valesius, ac profecto nobis magis placet. *Nicephorus* habet *ἐκείνῳ,* ex quo tamen eum legisse *αὐτῷ* apparet. Stroth. *καταράσαιτο* habere *Gruteri* quoque *Lectt.* idem notavit Strothius, quibus addas *MS. Norfolc.* Interea *αὑτῷ,* si verba ita interpretaris, rescribas. Adstantes altari, non genuflexos, sacram eucharistiam manibus acceptam reverenter ori solitos fuisse admovere in ecclesia quoque occidentali fideles, ostendit ex Tertulliani *de Oratione* libro cap. 9. Nicolaus Antonellus ad S. Jacob. Nisaben. *Sermonem* xii. §. 6. p. 347. At vero *τὸ εὐλογεῖν* non pertinere ad laicos recipientes, sed ad

Novatianum consecrantem contra Valesium ostendit ad loc. vir cl. Heinichen. qui quidem verbum καταράσεται pro καταράσσαντο revocavit. Cum vero omnes Eusebii codices, haud excepto Regio, aliud suadere referat Burtonus, καταράσσαιτο videtur retinendum, dum cum Heinicheno αὐτῷ unice verum esse, et ad nihil nisi ad præcedens Κορνήλιον referendum existimo. Novatianum autem adegisse videtur, ut censet Coustantius, quotidiana suorum defectio, ut jusjurandum hoc exigeret. Quod quidem interea jusjurandum profane et exactum et datum, schisma hoc luctuosum perpetuum faciebat.

P. 27. l. 4. ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν—τὸ Ἀμὴν] Hoc est quod paulo ante dixit Cornelius ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν. Fideles enim cum eucharistiam de manu sacerdotis acciperent, postquam presbyter inter tradendum dixerat *corpus Domini*, respondere solebant *Amen*, ut testatur B. Ambrosius in lib. iv. de Sacramentis cap. 5. *Ergo non otiose cum accipis, tu dicis Amen, jam in spiritu confitens quod accipias corpus Christi. Dicit tibi sacerdos; corpus Christi. Et tu dicis Amen, id est verum.* Hieronymus ad Pammachium adversus errores Joannis Hierosolymitani. *Qua conscientia ad eucharistiam Christi accedam, et respondebo Amen, cum de charitate dubitem porrigentis?* Cyrillus Hierosolymitanus in catechesi ultima. καὶ κοιλάνας τὴν παλάμην, δέχου τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ, ἐπιλέγων τὸ, ἀμήν· Augustinus in libro xii. contra Faustum c. 10. *Habet enim magnam vocem Christi sanguis in terra, cum eo accepto ab omnibus respondeatur Amen.* Sæpius autem fideles inter missarum solemnia dicebant *Amen*. Nam et cum sacerdos panem et vinum consecraret, respondebant *Amen*, ut pluribus dicetur infra ad caput 9. lib. vii. et post lectionem evangelii et prophetarum, Amen dicere seque ipsos signare consueverant, teste Augustino in Epistola 166. VALESIUS. Ceterum iis temporibus moris fuisse, ut ad sacram mensam accederent fideles eucharistiæ recipiendæ gratia, indicat S. Dionysius infra in EPISTOLA CANONICA, canone 11. Proxime post ἐπανήξω pro ἀνήξω *Syncell.* et *Nicephorus* invenerunt, et ἔφη pro λέγει habet *MS. Norfolc.*

Ibid. ἀντὶ τοῦ εἰπεῖν—τὸ Ἀμήν] "Supra scripsit Valesius, "Hoc est, quod paulo ante dixit Cornelius ante τοῦ εὐλο- "γεῖν." Minime vero. Neque enim verba illa præcedentia ἀντὶ τοῦ εὐλογεῖν ad laicos pertinent λαμβάνοντας τὸν ἄρτον καὶ τὸν οἶνον, imo ad Novatianum, qui ηὐλόγησε, i. e. ut ipse Valesius paulo post dicit; ut alii panem et vinum consecrabat respondentibus laicis ad illam consecrationem Amen. Neque satis recte vertit Valesius supra καὶ ἐπιδοὺς ἀναγκάζει, *dum eum tradit, miseros homines* benedictionis loco *juvare cogit.* Quasi vero laici benedictionem facerent! HEINICHEN.

P. 27. l. 11. ὃν καὶ Μωσῆς ὁ μακάριος] De hoc Moyse Romanæ urbis presbytero Cyprianus in epistolis loquitur sæpius. Hic post passionem Fabiani Rom. urbis episcopi Decio 2. et Grato Coss. anno Christi 250. comprehensus est una cum Maximo presbytero et Nicostrato diacono; et conjectus in carcerem, ibi defunctus est, cum mansisset in carcere menses xi. dies xi. ut legitur in veteri libro de Pontificibus Romanis. Quod confirmat etiam Cyprianus in Epistola 15. ad Moysem et Maximum presbyteros et ceteros confessores, ubi inter cetera hæc dicit. *Eant nunc magistratus, et consules sive proconsules, annuæ dignitatis insignibus et duodecim fascibus glorientur. Ecce dignitas cœlestis in vobis honoris annui claritate signata est, et jam vertentis anni volubilem circulum victricis gloriæ diuturnitate transgressa est.* VALESIUS. In Epistolis 16. et 25. Cypriani ad hunc Moysen et socios confessores, necnon in Epistola 26. eorumdem confessorum ad Cyprianum, Moysis nomen in capite ceterorum constanter præponitur. Hunc in carcere defunctum Valesius existimat, nititurque his verbis Bucheriani catalogi in Fabiano: *Post mortem ejus* (Fabiani) *Moyses et Maximus presbyteri et Nicostratus diaconus comprehensi sunt, et in carcerem missi. Eo tempore supervenit Novatus ex Africa, et separavit Novatianum et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est, qui fuit ibi menses* XI. *dies* XI. Sed catalogum illic accuratum non esse vel hinc probatur, quod Novatiani schisma sic narrat ut Moysi morte posterius, cùm eâ anterius fuisse palàm hîc Cornelius testetur. Si verò Cyprianum consu-

lamus, ad imitationem Cornelii titulos, quibus Moysen exornat, pro diversis temporibus mutat. Nam in Epistola 10. sequenti n. 5. respiciens ad id tempus, quo Moyses celebri Novatiani Epistolæ de Lapsis subscripsit, illum *tunc adhuc confessorem*, pro tempore autem, quo ipse ad Antonianum scribebat, *nunc jam martyrem* appellat. Verum neque inde quidquam certi adversus Valesii sententiam conficitur: cum Cyprianus etiam eos, qui etsi non torti, in carcere tamen vitam finiunt, martyres habendos censeat. Quamvis igitur in id propendeam animo, ut qui ob *egregium et admirabile martyrium* commendatur, cum in diversis tormentorum generibus constanter perferendis mirabilem se exhibuisse credam: propter diuturnitatem tamen durissimi carceris, quo a Christi confessione ad mortem usque deterreri non valuit, egregium et admirabile dici potuit ejus martyrium. Moyses autem cum tantum esset presbyter, Novatianum communionis exsortem fecit, non potestate atque auctoritate judicis, sed ea cautione qua cuique fideli uti licet erga eos, quorum fides perversa vitaque pestilens manifeste deprehenditur. Coustant. Usitatiori modo nomen scribitur Μωυσῆς in *MS. Norfolc.*

P. 27. l. 14. ἀκοινώνητον ἐποίησε] Musculus vertit *excommunicavit*. Christophorsonus vero *fidelium societate et communione interdixit*, quod idem est. Ego vero hanc interpretationem probare non possum. Neque enim Moyses presbyter jus habuit excommunicandi presbyteros collegas suos: sed quod unum potuit, se a communione illorum separavit; cum scilicet illi videndi ejus causâ venirent in carcerem. Solent porro antiqui scriptores ita loqui de sacerdotibus qui ab aliorum communicatione abstinent, quasi ipsi eos a communione sua separent. Paulinus presbyter in vita B. Ambrosii. *Ipsum vero Maximum a communionis consortio segregavit, admonens ut effusi sanguinis Domini sui ageret pœnitentiam.* Qui Paulini locus ita intelligendus est ut dixi. Neque enim Ambrosius Maximum Imperatorem a communione totius ecclesiæ sejunxit, cum nullum jus in eum haberet: sed tantum a Maximi et episcoporum ejus communione abstinuit, ut

ipse testatur in relatione sua ad Valentinianum. Vide quæ supra notavi de privata communione et excommunicatione. Ceterum quod hic scribit Cornelius de Novatiano Moysis præjudicio condemnato, id a Moyse paulo ante obitum mihi factum videtur. Nam initio quidem Moyses confessor cum Novatiano communicabat. Et cum clerus Romanus epistolam illam ad Cyprianum scripsit quæ inter Cypriani epistolas prima ac tricesima numeratur, adhuc Moyses pacem cum Novatiano servabat. Ambo enim illi epistolæ subscripserunt. Quinetiam Novatianus ipse epistolam eam composuerat, sicut testatur Cyprianus in Epistola ad Antonianum. Ex qua ingenium et eloquentiam Novatiani obiter licet cognoscere. Est enim epistola illa, ut fatendum est, elegantissima. Scripta est autem, cum jam Moyses annum in carcere exegisset quod ex Cypriani Epistolis ad Moysem prius datis aperte colligitur. VALESIUS.

P. 27. l. 14. σὺν τοῖς πέντε πρεσβυτέροις] Quinam fuerint quinque illi presbyteri qui cum Novatiano schisma fecerant, mihi quidem incompertum est. Neque enim puto esse Maximum presbyterum et confessorem, qui cum Urbano, Sidonio ac Nicostrato ac reliquis confessoribus a Novatiano deceptus, ejus partes aliquandiu fovit. Quippe Maximus et reliqui confessores, mortuo demum Moyse Novatiani partibus sese adjunxerunt, ut testatur vetus auctor de Pontificibus Rom. *Eo tempore,* inquit, *supervenit Novatus ex Africa, et separavit ab ecclesia Novatianum et quosdam confessores, postquam Moyses in carcere defunctus est.* Novatianus quidem ante Moysis obitum qui contigit mense Februario, Decio 3. et Etrusco Coss. se ab ecclesia sejunxerat: sed confessores nonnisi Moyse mortuo ad Novatiani partes transierunt. Tanta vis atque auctoritas in Moyse erat. Idque certe innuit Cyprianus in Epist. 51. his verbis. *Posteaquam vos de carcere prodeuntes schismaticus et hæreticus error excepit, sic res erat quasi gloria vestra in carcere remansisset.* Atqui constat confessores, nonnisi mortuo Moyse, ex carcere dimissos fuisse. Cur enim ipsi potius dimissi fuissent quam Moyses? Post mortem igitur

Moysis Novatianum secuti sunt. Quare non assentior Baronio, qui ad annum Christi 254. numero 66. ait confessores adhuc in carcere positos, Novatiano adversus Cornelium favisse. Sed neque illud libens Baronio concesserim quod ibidem scribit Moysem scilicet presbyterum Cornelio favisse adversus Novatianum. Mihi enim videtur Moyses paulo ante ordinationem Cornelii e vivis abiisse. Quippe Cornelius anno Christi 251. Decio Augusto 3. et Decio Cæsare Coss. mense Aprili juxta Baronii sententiam, factus est episcopus: Moyses vero mense Februario ejusdem anni e vita discesserat, cum anni spatio in carcere permansisset ut supra observavi. Porro ex quinque illis presbyteris qui cum Novatiano ab ecclesia se segregaverant, unus fuisse videtur Maximus presbyter, Maximo illi confessori cognominis; quem Novatianus legatum postea misit in Africam. VALESIUS. Qui sint illi quinque presbyteri Romani, qui cum Novatiano sese ab ecclesia segregarunt, sibi incompertum Valesius fatetur. Maximum tamen presbyterum Maximo confessori cognominem, quem Novatianus legatum postea misit in Africam, quique Carthagine episcopus ordinatus est, unum ex illis fuisse opinatur. Tillemontius Hist. Eccl. tom. iii. pag. 442. huic adjici posse putat Hippolytum, qui Prudentio teste, Novatiano primum addictus, ac postmodum schisma ejus detestatus, labem illam celebri martyrio abstersit. Hîc cavendum, ne quinque presbyteri, quos Moyses martyr a communione sua segregavit, cum iis confundantur quinque presbyteris factionis Novati, de quibus Cyprianus tum infra Epist. 12. ad Cornelium, tum Epist. 40. ad plebem suam plura edisserit. Hi quippe Afri, illi Romani; hi Felicissimo, illi Novatiano addicti; pacem hi concedebant lapsis nullâ exactâ pœnitentiâ, illi etiam pœnitentibus negabant. COUSTANT. Coustantius supra monuerat, Novatiani schisma Moysis morte prius fuisse Cornelium hoc loco testari; Valesiusque, quin et Pearsonius in *Annal. Cyprian.* ad an. 251. §. 1. Novatiani schisma propter lapsorum receptionem ante Cornelium episcopum factum contigisse statuunt; cui quidem opinioni sese opponit Tillemontius not. III. in *Cornelium*, *Mem.*

vol. iii. p. 347. ed. Bruxel. Lis tamen nonnulla de iisdem recipiendis prius orta esse videtur, quam factus esset Cornelius episcopus. ut supra dixi pag. 42. Ceterum abest vox πέντε a *Cod. Norfolc.*

P. 28. l. 1. ἐπὶ ῾Ρώμης] Cum habeant hoc loco, quomodo infra, articulum ante ῾Ρώμης codd. omnes præter *Regium, Venet.* et *Paris. posteriorem,* eundem recepit Burtonus. Addit τὸν ante κατάλογον, *MS. Norfolc.* Mox καθεῖς pro καθεὶς Heinichenum secutus recepi, qui de scriptura agit ad Euseb. *Hist.* x. 4. n. 5.

Ibid. l. 7. μνημονεύει] Ista Eusebii verba nonnulli conferentes cum iis, quibus Hieronymus de Script. Eccl. c. 66. Cornelium ad Fabium scripsisse tradit *de synodo Romana, Italica et Africana*, sanctum illum doctorem ibi ad hanc Cornelii epistolam respicere arbitrantur. Sed alias potius commemorare videtur ejusdem papæ ad eumdem Fabium litteras, in quibus teste Eusebio pag. 242. *et Romanæ synodi gesta, et omnium per Italiam et Africam aliasque locorum illorum provincias sententiæ declarantur.* Quorsum vero Cornelius ad Fabium scribens, sive episcoporum qui Romano concilio adfuerant, sive eorum qui ejusdem synodi decreta per litteras comprobaverant, nomina et ecclesias tam accurate annotarit, e subjecta Cypriani Epistola xii. n. 8. colligere licet, ubi cum idem præsul ad Cornelium proxime misisse se dixisset *nomina episcoporum, qui sani et integri in ecclesia catholica fratribus præsunt*, statim adjungit: *Quod utique de omnium nostrorum consilio placuit, ut erroris diluendi ac perspiciendæ veritatis compendium fieret, et scires tu et collegæ nostri, quibus scribere, et litteras mutuo a quibus vos accipere oporteret:* monetque ceteros, quos in epistola sua tacuit, vel sacrificio aut libello maculatos esse aut hæresi perversos. Idem igitur præstitit et Cornelius, ut communione qui episcopi essent digni, qui indigni, non lateret. Exinde, eademque de causa, Romanos pontifices operam dedisse conjectat Tillemontius, ut si qui episcoporum collegio recens sociati essent, ceteri ubique terrarum præsules ea de re certiores fierent. Certe lecturi sumus Cyprianum a Stephano papa petiisse, ut quem sub-

stitueret in Marciani Arelatensis episcopi locum, sibi quam primum significaret. COUSTANT. Ad deprivationem quod spectat Marciani hujus, monuit Stephanum Cyprianus, ut adversus Marcianum Novatianistam, quocum communicare jam ante recusaverant Afri, literas ad Arelatenses mitteret, *quibus abstento Marciano alius in locum ejus substitueretur*, hoc est, exponente Fello, "ibique hortaretur Arelatenses, "ut ad episcopi electionem procederent." *Ep.* 68, al. 67; vel, quod idem est, docente olim Richerio in Appendice ad vol. I. *Hist. Concil. Generalium*, "exauctorato Marciano ali-"um ab illo omnium consensu in ejus locum substituerent," p. 802. Interea auctoritati litterarum Stephani favet, non tantum verborum forma apud Cyprianum posita, sed etiam exemplum illud substitutionis nonnullorum episcoporum a Cornelio modo narratum pag. 23. lin. 9. Certe apparet, curam aliquam Arelatensium ad Romani episcopi officium pertinuisse. Synodum autem illam Italicam, quam ex Eusebii verbis supra p. 48. allatis sibi collegit Hieronymus, p. 13. in *lib De Viris Ill.* tuetur quidem contra Pearsonium de eadem dubitantem Basnagius ad ann. 252. sect. vi. p. 366. *Annalium;* an vero feliciter, judicent alii. Et postquam hoc scripsi, nonnullos inveni viros doctos cum Pearsonio adhuc sentientes.

Denique cum veritatis tum S. Cornelii causâ verba Cypriani apponi debent una cum ceteris episcopis Africanis hoc olim statuentis, omnia integra reservanda esse, donec legati sui, alii itidem episcopi, pace restituta aut veritate comperta Româ redirent; is enim ad Cornelium postea hæc scribit: *Quod divinitus evenisse et consilium nostrum providenter processisse gaudemus. Sic enim nunc episcopatus tui et veritas pariter et dignitas apertissima luce et manifestissima et firmissima comprobatione fundata est, ut ex rescriptis collegarum nostrorum, qui ad nos literas inde fecerunt, et ex relatione ac testimoniis coepiscoporum Pompeii et Stephani et Caldonii ac Fortunati ordinationis tuæ et origo necessaria et ratio justa et gloriosa quoque innocentia ab omnibus nosceretur.* *Epist.* 45. seu 48. p. 59. Vid. et *Epist. ad Antonianum* pag. 68. Insuper, quid de Novatiano atque causa ejus senserit

magnus Dionysius Alex. ostenditur fragmento epistolæ, quam scripsit ad cognominem Romanum episcopum, apud Euseb. lib. vii. cap. 8. *Νοουατιανῷ μὲν γὰρ εὐλόγως ἀπεχθανόμεθα*, inquit ille, *διακόψαντι τὴν ἐκκλησίαν, καί τινας τῶν ἀδελφῶν εἰς ἀσεβείας καὶ βλασφημίας ἑλκύσαντι, καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ διδασκαλίαν ἀνοσιωτάτην ἐπεισκυκλήσαντι· καὶ τὸν χρηστότατον Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ὡς ἀνηλεῆ συκοφαντοῦντι.* Ita quoque allocutus est ipsum Novatianum idem vir sanctus, *Διονύσιος Νοουατῷ* (*Ναυατιανῷ* aliter legitur) *τῷ ἀδελφῷ χαίρειν. Εἰ ἄκων ὡς φῂς ἤχθης, δείξεις ἐὰν ἀναχωρήσῃς ἑκών· ἔδει μὲν γὰρ καὶ πᾶν ὁτιοῦν παθεῖν, ὑπὲρ τοῦ μὴ διακόψαι τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.—καὶ νῦν δὲ εἰ πείσαιο ἢ βιάσαιο τοὺς ἀδελφοὺς εἰς ὁμόνοιαν ἐλθεῖν, μεῖζον ἔσται σοι τοῦ σφάλματος τὸ κατόρθωμα.* Euseb. vi. 45. Immo vero *plurimis scriptis* Novatianum *a Dionysio convictum fuisse*, id nunc discimus ex *Armenia Chronici Eusebiani Interpretatione*, p. 299. edit. Aucher. De Novatiano autem Cornelium criminante Pearsonius in opere supra commemorato, §. vii. hæc scribit; "Interim Novatianus contra ordina-"tionem Cornelii aperte disputavit, eamque ut illegitimam "publice traduxit et abrogare conatus est. Quod ut per-"ficeret, multa Cornelio ipsi nefanda objecit, librumque "acerbationibus criminosis plenum evulgavit, præcipue illi "minime a quopiam communicandum esse docens, quod "cum lapsis communionem haberet." Suscepta est autem, ut obiter id moneam, Cornelii defensio contra criminationes Gotfredi Arnaldi in *Historia Novatianorum* a cl. Mentzio in *Disput.* Lipsiæ edita an. 1718.

P. 29. l. 7. litteras quas attulerant] A Fortunato missas, qui a schismaticis Cypriani loco episcopus Carthaginiensis constitutus fuerat. Ceterum Baluzius editioni suæ *Cypriani*, pag. 167. aliam quandam *Cornelii ad Cyprianum epistolam* una cum *duabus Cyprianicis* adjecit; ait vero, nolle se præstare has tres epistolas genuinas esse, putasse autem debere se illas edere, quia referantur in codicibus quibusdam veteribus S. Cypriani. Epistola autem quæ Cornelio supposita est, sermone vix Latino Cyprianum sugillat propter sententiam ejus de hæreticorum baptismo.

"Manifestam fraudis et mendacii notam præ se ferens," ut ait Prudentius Maranus in *Vit. S. Cypriani* editioni Balusianæ præmissa, "quippe cum hanc controversiam sub "Cornelio natam non fuisse, ac summam semper consen-"sionem Cornelium inter et Cyprianum intercessisse con-"stet." p. 125. A Coustantio quoque in Appendice sua ad *Epistolas Rom. Pontif.* quæ adulterina scripta complectitur, eadem reposita est. Nonnulla interea opuscula de illis, quæ ad finem operum *S. Cypriani* collocari solent, scribi potuisse a Cornelio, sunt qui existiment. Vide Tillemont. *Mem.* tom. iii. ad fin. *S. Cornelii*, p. 208. edit. Bruxel.

CONCILIA

SUB S. CYPRIANO

CARTHAGINIENSIA.

CONCILIA
SUB S. CYPRIANO
CARTHAGINIENSIA.

CARTHAGINIENSE CONCILIUM SUB CYPRIANO SECUNDUM,

ANNO POST CHRISTUM 252 HABITUM,

DE PACE LAPSIS DANDA.

Synodica hæc Epistola ad Cornelium Romanum Episcopum, inter Cypriani Epistolas est LIV. *vel* LVII. *et p.* 77. *edit. Benedictinæ extat.*

CYPRIANUS, Liberalis, Caldonius, Nicomedes, Cæcilius, Junius, Marrutius, Felix, Successus, Faustinus, Fortunatus, Victor, Saturninus, alius Saturninus, Rogatianus, Tertullus, Lucianus, Satius, Secundinus, alius Saturninus, Eutyches, Amplus, alius Saturninus, Aurelius, Priscus, Herculaneus, Victoricus, Quintus, Honoratus, Manthaneus, Hortensianus, Verianus, Jambus, Donatus, Pomponius, Polycarpus, Demetrius, alius Donatus, Privatianus, Fortunatus, Rogatus, et Munnulus Cornelio fratri salutem. Statueramus quidem jam pridem, frater carissime, participato invicem nobiscum consilio, ut qui in persecutionis infestatione supplantati ab adversario et lapsi fuissent, et sacrificiis se illicitis maculassent, agerent diu pœnitentiam

plenam, et si periculum infirmitatis urgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Nec enim fas erat aut permittebat paterna pietas et divina clementia ecclesiam pulsantibus claudi, et dolentibus ac deprecantibus spei salutaris subsidium denegari, ut de sæculo recedentes sine communicatione et pace ad Dominum dimitterentur, quando permiserit ipse qui legem dedit, [c] ut ligata in terris etiam in cælis ligata essent, solvi autem possent illic quæ hic prius in ecclesia solverentur. Sed enim cum videamus diem rursus alterius infestationis appropinquare cœpisse, et crebris atque assiduis ostensionibus admoneamur ut ad certamen quod nobis hostis indicit armati et parati simus, plebem etiam nobis de divina dignatione commissam exhortationibus nostris præparemus, et omnes omnino milites Christi qui arma desiderant et prælium flagitant intra castra Dominica colligamus, necessitate cogente censuimus eis qui de ecclesia Domini non recesserunt, sed pœnitentiam agere et lamentari ac Dominum deprecari a primo lapsus sui die non destiterunt, pacem dandam esse, et eos ad prælium quod imminet armari et instrui oportere. Obtemperandum est namque ostensionibus atque admonitionibus justis, ut a pastoribus oves in periculo non deserantur, sed grex omnis in unum congregetur, et exercitus Domini ad certamen militiæ cælestis armetur. Merito enim trahebatur dolentium pœnitentia tempore longiore ut infirmis in exitu subveniretur quandiu quies et tranquillitas aderat, quæ differre diu plangentium lacrymas et subvenire sero morientibus in infirmitate pateretur. At vero nunc non infirmis, sed fortibus, pax necessaria est, nec morientibus, sed viventibus, communicatio a nobis danda est; ut quos excitamus et hortamur ad prælium non inermes et nudos relinquamus, sed protectione sanguinis et corporis Christi muniamus; et cum ad hoc fiat eucharistia ut possit acci-

[c] Matth. xviii. 18.

pientibus esse tutela, quos tutos esse contra adversarium volumus, munimento Dominicæ saturitatis armemus. Nam quomodo docemus aut provocamus eos in confessione nominis sanguinem suum fundere, si eis militaturis Christi sanguinem denegamus? Aut quomodo ad martyrii poculum idoneos facimus, si non eos prius ad bibendum in ecclesia poculum Domini jure communicationis admittimus? Interesse debet, frater carissime, inter eos qui vel apostataverunt et ad sæculum cui renuntiaverant reversi gentiliter vivunt, vel ad hæreticos transfugæ facti, contra ecclesiam parricidalia quotidie arma suscipiunt, et inter eos qui ab ecclesiæ limine non recedentes et implorantes jugiter ac dolenter divina et paterna solatia, nunc se ad pugnam paratos esse et pro Domini sui nomine ac pro sua salute stare fortiter et pugnare profitentur. Hoc in tempore pacem nos non dormientibus sed vigilantibus damus, pacem non delitiis sed armis damus, pacem non ad quietem sed ad aciem damus. Si secundum quod eos audimus et optamus et credimus, fortiter steterint, et adversarium nobiscum in congressione prostraverint, non pœnitet pacem concessisse tam fortibus, immo episcopatus nostri honor grandis et gloria est pacem dedisse martyribus, ut sacerdotes qui sacrificia Dei quotidie celebramus, hostias Deo et victimas præparemus. Si autem, quod Dominus avertat a fratribus nostris, aliquis lapsorum fefellerit, ut pacem subdole petat, et impendentis prælii tempore communicationem non præliaturus accipiat, se ipsum fallit et decipit, qui aliud corde occultat, et aliud voce pronuntiat. Nos, in quantum nobis et videre et judicare conceditur, faciem singulorum videmus, cor scrutari et mentem perspicere non possumus. De his judicat occultorum scrutator et cognitor cito venturus et de arcanis cordis atque abditis judicaturus. Obesse autem mali bonis non debent, sed magis mali a bonis adjuvari. Nec ideo martyrium facturis pax neganda est quia sunt qui-

dam negaturi, cum propter hoc pax danda sit omnibus militaturis, ne per ignorantiam nostram ille incipiat præteriri qui habet in prælio coronari. Nec quisquam dicat, qui martyrium tollit, sanguine suo baptizatur, nec pax illi ab episcopo necessaria est habituro gloriæ suæ pacem et accepturo majorem de Domini dignatione mercedem. Primo idoneus esse non potest ad martyrium qui ab ecclesia non armatur ad prælium, et mens deficit quam non recepta eucharistia erigit et accendit. Dominus enim in evangelio suo dicit: [d] *Cum autem vos tradiderint, nolite cogitare quid loquamini. Dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini. Non enim vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri qui loquitur in vobis.* Quando autem dicat in traditis atque in confessione nominis constitutis spiritum patris loqui, quomodo potest ad confessionem paratus aut idoneus inveniri qui non prius pace accepta receperit spiritum patris, qui corroborans servos suos ipse loquitur et confitetur in nobis? Tum deinde si relictis omnibus rebus suis fugerit, et in latebris atque in solitudine constitutus in latrones forte incurrerit, aut in febribus et in languore decesserit, nonne nobis imputabitur quod tam bonus miles, qui omnia sua dereliquit, et contempta domo et parentibus aut liberis sequi Dominum suum maluit, sine pace et sine communicatione decedit? Nonne nobis vel negligentia segnis vel duritia crudelis adscribetur in die judicii quod pastores creditas et commissas nobis oves nec curare in pace nec in acie voluerimus armare? Nonne ingeretur nobis a Domino quod per prophetam suum clamat et dicit: [e] *Ecce lac consumitis et lanis vos tegitis, et quod crassum est interficitis, et oves meas non pascitis, quod infirmatum est non confortastis, et quod male habuit non corroborastis, et quod contribulatum est non consolidastis, et quod errabat non revocastis, et quod*

[d] Matth. x. 19, 20. [e] Ezech. xxxiv. 3—6. 10.

periit non inquisistis, et quod forte fuit confecistis labore, et dispersæ sunt oves meæ, eo quod non sunt pastores, et factæ sunt in comesturam omnibus bestiis agri ; et non fuit qui inquireret, neque qui revocaret. Propterea hæc dicit Dominus : Ecce ego super pastores, et requiram oves meas de manibus eorum, et avertam eos ut non pascant oves meas, et jam non pascent eas, et extraham oves meas de ore eorum, et pascam eas cum judicio. Ne igitur ore nostro, quo pacem negamus, quo duritiam magis humanæ crudelitatis quam dulcedinem divinæ et paternæ pietatis opponimus, oves nobis commissæ a Domino reposcantur, placuit nobis, sancto spiritu suggerente, et Domino per visiones multas et manifestas admonente, quia hostis nobis imminere prænuntiatur et ostenditur, colligere intra castra milites Christi, et examinatis singulorum causis, pacem lapsis dare, immo pugnaturis arma suggerere. Quod credimus vobis quoque paternæ misericordiæ contemplatione placiturum. Quod si de collegis aliquis extiterit qui urgente certamine pacem fratribus et sororibus non putat dandam, reddet ille rationem in die judicii Domino vel importunæ censuræ vel inhumanæ duritiæ suæ. Nos quod fidei et caritati et sollicitudini congruebat, quæ erant in conscientia nostra protulimus, diem certaminis appropinquasse, hostem violentum cito contra nos exsurgere, pugnam, non talem qualis fuit, sed graviorem multo et acriorem venire ; hoc nobis divinitus frequenter ostendi, de hoc nos providentia et misericordia Domini sæpius admoneri ; de cujus ope et pietate qui in eum confidimus possumus esse securi, quia qui in pace militibus suis futuram prænuntiat pugnam, dabit militantibus in congressione victoriam. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

CARTHAGINIENSE CONCILIUM SUB CYPRIANO TERTIUM,

ANNO POST CHRISTUM NATUM 253 HABITUM,

DE INFANTIBUS BAPTIZANDIS.

Synodica hæc Epistola ad Fidum Episcopum inter Cypriani Epistolas est LIX. *vel* LXIV. *et pag.* 97. *edit. Benedictinæ extat.*

Cyprianus et cæteri collegæ qui in concilio affuerunt numero LXVI. Fido fratri salutem. Legimus litteras tuas, frater carissime, quibus significasti de Victore quondam presbytero, quod ei, antequam pœnitentiam plenam egisset, et Domino Deo, in quem deliquerat, satisfecisset, temere Therapius collega noster immaturo tempore et præpropera festinatione pacem dederit. Quæ res nos satis movit, recessum esse a decreti nostri auctoritate, ut ante legitimum et plenum tempus satisfactionis, et sine petitu et conscientia plebis, nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente, pax ei concederetur. Sed librato apud nos diu consilio, satis fuit objurgare Therapium collegam nostrum quod temere hoc fecerit et instruxisse ne quid tale de cætero faciat. Pacem tamen quomodocunque a sacerdote Dei semel datam non putavimus auferendam, ac per (*for.* propter) hoc Victori communicationem sibi concessam usurpare permisimus. Quantum vero ad causam infantium pertinet, quos dixisti intra secundum vel tertium diem quo nati sint constitutos baptizari non oportere, et considerandam esse [f] legem circumcisionis antiquæ, ut intra octavum diem eum qui natus est baptizandum et sanctificandum non putares, longe aliud in concilio nostro omnibus visum est. In hoc enim quod tu putabas esse faciendum nemo consensit, sed universi potius judicavimus

[f] Gen. xvii. 12.

nulli homini nato misericordiam Dei et gratiam denegandam. Nam cum Dominus in evangelio suo dicat, [g] *Filius hominis non venit animas hominum perdere, sed salvare*, quantum in nobis est, si fieri potest, nulla anima perdenda est. Quid enim ei deest qui semel in utero Dei manibus formatus est? Nobis enim atque oculis nostris secundum dierum sæcularium cursum accipere qui nati sunt incrementum videntur. Cæterum quæcunque a Deo fiunt, Dei factoris majestate et opere perfecta sunt. Esse denique apud omnes, sive infantes, sive majores natu, unam divini muneris æqualitatem declarat nobis divinæ scripturæ fides. [h] Helisæus super infantem viduæ filium qui mortuus jacebat ita se Deum deprecans superstravit ut capiti caput et faciei facies applicaretur, et superfusi Helisæi membra singulis parvuli membris et pedes pedibus jungerentur. Quæ res si secundum nativitatis nostræ et corporis inæqualitatem cogitetur, adulto et provecto infans non posset æquari, nec cohærere et sufficere possent parva membra majoribus. Sed illic æqualitas divina et spiritalis exprimitur, quod pares atque æquales sint omnes homines, quando a Deo semel facti sunt, et possit ætas nostra in incrementis corporis secundum sæculum, non secundum Deum, habere discrimen; nisi si et gratia ipsa, quæ baptizatis datur, pro ætate accipientium vel minor vel major tribuitur, cum spiritus sanctus non de mensura sed de pietate atque indulgentia paterna, æqualis omnibus præbeatur. [i] Nam Deus ut personam non accipit, sic nec ætatem, cum se omnibus ad cælestis gratiæ consecutionem æqualitate librata præbeat patrem. Nam et quod vestigium infantis in primis partus sui diebus constituti mundum non esse dixisti, quod unusquisque nostrum adhuc horreat exosculari, nec hoc putamus ad cælestem gratiam dandam impedimento esse oportere. Scriptum est enim:

[g] Luc. ix. 56. [h] 4 Reg. iv. 34. [i] Gal. ii. 6.

[k] *Omnia munda sunt mundis.* Nec aliquis nostrum id debet horrere quod Deus dignatus est facere. Nam etsi adhuc infans a partu novus est, non ita est tamen ut quisquam illum in gratia danda atque in pace facienda horrere debeat osculari, quando in osculo infantis unusquisque nostrum pro sua religione ipsas adhuc recentes Dei manus debeat cogitare, quas in homine modo formato et recens nato quodam modo exosculamur, quando id quod Deus fecit amplectimur. Nam quod in Judaica circumcisione carnali octavus dies observabatur, sacramentum est in umbra atque in imagine ante præmissum, sed veniente Christo veritate completum. Nam qui octavus dies, id est, post sabbatum primus, dies futurus erat quo Dominus resurgeret et nos vivificaret et circumcisionem nobis spiritalem daret, hic dies octavus, id est, post sabbatum primus et Dominicus, præcessit in imagine. Quæ imago cessavit superveniente postmodum veritate et data nobis spiritali circumcisione. Propter quod neminem putamus a gratia consequenda impediendum esse ea lege quæ jam statuta est, nec spiritalem circumcisionem impediri carnali circumcisione debere, sed omnem omnino hominem admittendum esse ad gratiam Christi, quando et Petrus in actis apostolorum loquatur et dicat: [l] *Dominus mihi dixit neminem hominem communem dicendum et immundum.* Cæterum si homines impedire aliquid ad consecutionem gratiæ posset, magis adultos et provectos et majores natu possent impedire peccata graviora. Porro autem si etiam gravissimis delictoribus et in Deum multum ante peccantibus, cum postea crediderint, remissa peccatorum datur, et a baptismo atque a gratia nemo prohibetur, quanto magis prohiberi non debet infans, qui recens natus nihil peccavit, nisi quod secundum Adam carnaliter natus contagium mortis antiquæ prima nativitate contraxit, qui ad

[k] Tit. i. 15. [l] Act. x. 28.

remissam peccatorum accipiendam hoc ipso facilius accedit quod illi remittuntur, non propria, sed aliena peccata. Et idcirco, frater carissime, hæc fuit in concilio nostra sententia, a baptismo atque a gratia Dei, qui omnibus misericors et benignus et pius est, neminem per nos debere prohiberi. Quod cum circa universos observandum sit atque retinendum, tum magis circa infantes ipsos et recens natos observandum putamus, qui hoc ipso de ope nostra ac de divina misericordia plus merentur quod in primo statim nativitatis suæ ortu plorantes ac flentes nihil aliud faciunt quam deprecantur. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

CARTHAGINIENSE CONCILIUM SUB CYPRIANO QUARTUM,

ANNO POST CHRISTUM NATUM 254 HABITUM.

DE BASILIDE ET MARTIALE HISPANIÆ EPISCOPIS LIBELLATICIS.

Synodica hæc Epistola ad Clerum et Plebes ad Legionem, et Asturicæ, et Emeritæ, consistentes, est inter Cypriani Epistolas LXVIII. *vel* LXVII. *et pag.* 117. *edit. Benedictinæ extat.*

Cyprianus, Cæcilius, Primus, Polycarpus, Nicomedes, Lucilianus, Successus, Sedatus, Fortunatus, Januarius, Secundinus, Pomponius, Honoratus, Victor, Aurelius, Satius, Petrus, alius Januarius, Saturninus, alius Aurelius, Venantius, Quietus, Rogatianus, Tenax, Felix, Faustus, Quintus, alius Saturninus, Lucius, Vincentius, Libosus, Geminius, Marcellus, Jambus, Adelphius, Victoricus, et Paulus Felici presbytero et plebibus consistentibus ad Legionem et Asturicæ, item Lælio diacono et plebi Eme-

ritæ consistentibus fratribus in Domino salutem. Cum in unum convenissemus, legimus litteras vestras, fratres dilectissimi, quas ad nos per Felicem et Sabinum coëpiscopos nostros pro fidei vestræ integritate et pro Dei timore fecistis, significantes Basilidem et Martialem libellis idololatriæ commaculatos et nefandorum facinorum conscientia vinctos episcopatum gerere et sacerdotium Dei administrare non oportere; et desiderastis rescribi ad hæc vobis, et justam pariter ac necessariam sollicitudinem vestram vel solatio vel auxilio nostræ sententiæ sublevari. Sed enim desiderio huic vestro non tam nostra consilia quam divina præcepta respondent, quibus jampridem mandatur voce cælesti, et Dei lege præscribitur quos et quales oporteat deservire altari et sacrificia divina celebrare. In Exodo namque ad Moysem Deus loquitur et monet dicens: [m]*Sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus.* Et iterum: [n]*Et cum accedunt ministrare ad altare sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur.* Item in Levitico præcipit Dominus et dicit: [o]*Homo in quo fuerit macula et vitium non accedet offerre dona Deo.* Quæ cum prædicta et manifestata sint nobis, præceptis divinis necesse est obsequia nostra deserviant; nec personam in ejusmodi rebus accipere aut aliquid cuiquam largiri potest humana indulgentia ubi intercedit et legem tribuit divina præscriptio. Neque enim immemores esse debemus quid ad Judæos per Esaïam prophetam locutus sit Dominus increpans et indignans quod, contemptis divinis præceptis, humanas doctrinas sequerentur. [p]*Populus iste,* inquit, *labiis suis honorificat me, cor vero eorum longe separatum est a me. Sine causa autem colunt me, mandata et doctrinas hominum docentes.* Quod item Dominus in evangelio repetit et dicit: [q]*Rejicitis mandatum Dei ut traditionem vestram statuatis.*

[m] Exod. xix. 22. [n] Exod. xxviii. 43. [o] Levit. xxi. 17.
[p] Esai. xxix. 13. [q] Marc. vii. 13.

Quæ ante oculos habentes et sollicite ac religiose considerantes, in ordinationibus sacerdotum non nisi immaculatos et integros antistites eligere debemus, qui sancte et digne sacrificia Deo offerentes audiri in precibus possint quas faciunt pro plebis Dominicæ incolumitate, cum scriptum sit: [r]*Deus peccatorem non audit; sed si quis Deum coluerit et voluntatem ejus fecerit, illum audit.* Propter quod plena diligentia et exploratione sincera oportet eos ad sacerdotium Dei deligi quos a Deo constet audiri. Nec sibi plebs blandiatur quasi immunis esse a contagio delicti possit cum sacerdote peccatore communicans et ad injustum atque illicitum præpositi sui episcopatum consensum suum commodans, quando per Osee prophetam comminetur et dicat censura divina, [s]*Sacrificia eorum tanquam panis luctus, omnes qui manducant ea contaminabuntur,* docens scilicet et ostendens omnes omnino ad peccatum constringi qui fuerint prophani et injusti sacerdotis sacrificio contaminati. [t]Quod item in Numeris manifestari invenimus, quando Chore et Dathan et Abiron contra Aaron sacerdotem sacrificandi sibi licentiam vindicaverunt. Illic quoque per Moysem præcepit Dominus ut ab eis populus separetur, ne facinorosis conjunctus eodem facinore et ipse perstringatur. *Separamini*, inquit, *a tabernaculis horum hominum durissimorum, et nolite tangere ea quæ ad eos pertinent, ne simul pereatis in peccato eorum.* Propter quod plebs obsequens præceptis Dominicis et Deum metuens a peccatore præposito separare se debet, nec se ad sacrilegi sacerdotis sacrificia miscere, quando ipsa maxime habeat potestatem vel eligendi dignos sacerdotes vel indignos recusandi. Quod et ipsum videmus de divina auctoritate descendere, ut sacerdos plebe præsente sub omnium oculis deligatur, et dignus atque idoneus publico judicio ac testimonio comprobetur, sicut in Numeris Do-

[r] Joan. ix. 31. [s] Osee ix. 4. [t] Num. xvi. 26.

minus Moysi præcepit dicens: [t] *Apprehende Aaron fratrem tuum et Eleazarum filium ejus, et impones eos in montem coram omni synagoga, et exue Aaron stolam ejus, et indue Eleazarum filium ejus, et Aaron appositus moriatur illic.* Coram omni synagoga jubet Deus constitui sacerdotem, id est, instruit et ostendit ordinationes sacerdotales non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere, ut plebe præsente vel detegantur malorum crimina vel bonorum merita prædicentur, et sit ordinatio justa et legitima quæ omnium suffragio et judicio fuerit examinata. Quod postea secundum divina magisteria observatur in actis apostolorum, quando de ordinando in locum Judæ apostolo Petrus ad plebem loquitur. [u] *Surrexit,* inquit, *Petrus in medio discentium, fuit autem turba in uno.* Nec hoc in episcoporum tantum et sacerdotum, sed et in diaconorum ordinationibus observasse apostolos animadvertimus, de quo et ipso in actis eorum scriptum est: [x] *Et convocaverunt,* inquit, *illi duodecim totam plebem discipulorum, et dixerunt eis.* Quod utique idcirco tam diligenter et caute convocata plebe tota gerebatur, ne quis ad altaris ministerium vel ad sacerdotalem locum indignus obreperet. Ordinari enim nonnunquam indignos non secundum Dei voluntatem, sed secundum humanam præsumptionem, et hæc Deo displicere quæ non veniant ex legitima et justa ordinatione, Deus ipse manifestat per Osee prophetam dicens: [y] *Sibimetipsis constituerunt regem, et non per me.* Propter quod diligenter de traditione divina et apostolica observatione servandum est et tenendum quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur, ut ad ordinationes rite celebrandas ad eam plebem cui præpositus ordinatur, episcopi ejusdem provinciæ proximi quique conveniant, et episcopus deligatur plebe præsente, quæ singulorum vitam plenissime novit et uniuscujusque actum de ejus con-

[t] Num. xx. 25, 26.
[u] Act. i. 15.
[x] Act. vi. 2.
[y] Osee viii. 4.

versatione perspexit. Quod et apud vos factum videmus in Sabini collegæ nostri ordinatione, ut de universæ fraternitatis suffragio et de episcoporum qui in præsentia convenerant, quique de eo ad vos litteras fecerant, judicio episcopatus ei deferretur et manus ei in locum Basilidis imponeretur. Nec rescindere ordinationem jure perfectam potest quod Basilides post crimina sua detecta et conscientiam etiam propria confessione nudatam Romam pergens Stephanum collegam nostrum longe positum et gestæ rei ac veritatis ignarum fefellit, ut exambiret reponi se injuste in episcopatum de quo fuerat jure depositus. Hoc eo pertinet ut Basilidis non tam abolita sint quam cumulata delicta, ut ad superiora peccata ejus etiam fallaciæ et circumventionis crimen accesserit. Neque enim tam culpandus est ille cui negligenter obreptum est quam hic execrandus qui fraudulenter obrepsit. Obrepere autem si hominibus Basilides potuit, Deo non potest, cum scriptum sit: [z] *Deus non deridetur.* Sed nec Martiali potest profuisse fallacia quo minus ipse quoque delictis gravibus involutus episcopatum tenere non debeat, quando et apostolus moneat et dicat: [a] *Episcopum oportet esse sine crimine, quasi Dei dispensatorem.* Quapropter cum, sicut scripsistis, fratres dilectissimi, et ut Felix et Sabinus collegæ nostri asseverant, utque alius Felix de Cæsaraugusta fidei cultor ac defensor veritatis litteris suis significat, Basilides et Martialis nefando idololatriæ libello contaminati sint, Basilides adhuc insuper, præter libelli maculam, cum in infirmitate decumberet, in Deum blasphemaverit et se blasphemasse confessus sit, et episcopatum pro conscientiæ suæ vulnere sponte deponens ad agendam pœnitentiam conversus sit, Deum deprecans, et satis gratulans si sibi vel laïco communicare contingeret, Martialis quoque præter gentilium turpia et lutulenta convivia in collegio diu

[z] Gal. vi. 7. [a] Tit. i. 7.

frequentata et filios in eodem collegio exterarum gentium more apud prophana sepulchra depositos et alienigenis consepultos, actis etiam publice habitis apud procuratorem ducenarium obtemperasse se idololatriæ et Christum negasse contestatus sit, cumque alia multa sint et gravia delicta quibus Basilides et Martialis implicati tenentur, frustra tales episcopatum sibi usurpare conantur, cum manifestum sit ejusmodi homines nec ecclesiæ Christi posse præesse nec Deo sacrificia offerre debere; maxime cum jampridem nobiscum et cum omnibus omnino episcopis in toto mundo constitutis etiam Cornelius collega noster sacerdos pacificus ac justus, et martyrio quoque dignatione Domini honoratus, decreverit ejusmodi homines ad pœnitentiam quidem agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi. Nec vos moveat, fratres dilectissimi, si apud quosdam in novissimis temporibus aut lubrica fides nutat, aut Dei timor irreligiosus (*for.* in irreligiosis, Vid. notam) vacillat, aut pacifica concordia non perseverat. Prænuntiata sunt hæc futura in sæculi fine, et Domini voce atque apostolorum contestatione prædictum est deficiente jam mundo, atque appropinquante antichristo, bona quæque deficere, mala vero et adversa proficere. Non sic tamen, quamvis novissimis temporibus, in ecclesia Dei aut evangelicus vigor cecidit, aut Christianæ virtutis aut fidei robur elanguit, ut non supersit portio sacerdotum quæ minime ad has rerum ruinas et fidei naufragia succumbat, sed fortis et stabilis honorem divinæ majestatis et sacerdotalem dignitatem plena timoris observatione tueatur. Meminimus et tenemus, succumbentibus licet et cedentibus cæteris, [a] Mathathiam, legem Dei vindicasse fortiter, [b] Heliam, Judæis deficientibus atque a religione divina recedentibus, stetisse et certasse sublimiter, [c] Danielem nec solitudine regionis

[a] 1 Macc. ii. 19, 20. [b] 3 Reg. xix. 10. [c] Dan. vi. 10, 21, 22.

alienæ nec persecutionis assiduæ infestatione deterritum frequenter ac fortiter gloriosa dedisse martyria, [d] tres item pueros nec annis nec minis fractos contra ignes Babylonios fideliter obstitisse et victorem regem in ipsa sua captivitate vicisse. Viderit vel prævaricatorum numerus vel proditorum qui nunc in ecclesia contra ecclesiam surgere et fidem pariter ac veritatem labefactare cœperunt. Permanet apud plurimos sincera mens et religio integra, et non nisi Domino et Deo suo anima devota; nec christianam fidem aliena perfidia deprimit ad ruinam, sed magis excitat et exaltat ad gloriam, secundum quod beatus apostolus Paulus hortatur et dicit: [e] *Quid enim si exciderunt a fide quidam eorum, numquid infidelitas illorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Si autem omnis homo mendax est et solus Deus verax, quid aliud servi, et maxime sacerdotes Dei, facere debemus nisi ut humanos errores et mendacia relinquamus, et præcepta Dominica custodientes in Dei veritate maneamus? Quare etsi aliqui de collegis nostris extiterint, fratres dilectissimi, qui deificam disciplinam negligendam putant et cum Basilide et Martiale temere communicant, conturbare fidem nostram res ista non debet, cum Spiritus sanctus in psalmis talibus comminetur dicens: [f] *Tu autem odisti disciplinam, et abjecisti sermones meos retro. Si videbas furem, concurrebas ei, et cum adulteris portionem tuam ponebas.* Consortes et participes ostendit eos alienorum delictorum fieri qui fuerint delinquentibus copulati. Sed et hoc idem Paulus apostolus scribit et dicit: [g] *Susurratores, detractores, abhorrentes Deo, injuriosi, superbi, jactantes sui, adinventores malorum, qui cum justitiam Dei cognovissent, non intellexerunt, quoniam qui talia agunt morte sunt digni, non tantum qui faciunt ea, sed et qui consentiunt eis qui hæc agunt. Quoniam qui talia*, inquit, *agunt, morte sunt digni*,

[d] Dan. iii. 18. [e] Rom. iii. 3, 4.
[f] Psal. xlix. 17, 18. [g] Rom. i. 30, 31, 32.

manifestat et comprobat morte dignos esse et ad pœnam venire, non tantum illos qui mala faciunt, sed etiam eos qui talia agentibus consentiunt, qui dum malis et peccatoribus et pœnitentiam non agentibus illicita communicatione miscentur, nocentium contactibus polluuntur, et dum junguntur in culpa, sic nec in pœna separantur. Propter quod integritatis et fidei vestræ religiosam sollicitudinem, fratres dilectissimi, et laudamus pariter et probamus; et quantum possumus adhortamur litteris nostris, ne vos cum prophanis et maculatis sacerdotibus communicatione sacrilega misceatis, sed integram et sinceram fidei vestræ firmitatem religioso timore servetis. Opto vos, fratres carissimi, semper bene valere.

CARTHAGINIENSE CONCILIUM SUB CYPRIANO QUINTUM,

DE BAPTISMO PRIMUM,

ANNO POST CHRISTUM NATUM 255 HABITUM.

Synodica hæc Epistola ad Januarium et ceteros Numidiæ Episcopos, inter Cypriani Epistolas est LXX. *et pag.* 124. *edit. Benedictinæ extat.*

Cyprianus, Liberalis, Caldonius, Junius, Primus, Cæcilius, Polycarpus, Nicomedes, Felix, Marrutius, Successus, Lucianus, Honoratus, Fortunatus, Victor, Donatus, Lucius, Herculanus, Pomponius, Demetrius, Quintus, Saturninus, Marcus, alius Saturninus, alius Donatus, Rogatianus, Sedatus, Tertullus, Hortensianus, item alius Saturninus, Sattius Januario, Saturnino, Maximo, Victori, alio Victori, Cassio, Proculo, Modiano, Cittino, Gargilio, Eutyciano, alio Gargilio, alio Saturnino, Nemesiano, Nampulo, Antoniano, Rogatiano, Honorato fratribus

salutem. Cum simul in concilio essemus, fratres carissimi, legimus litteras vestras quas ad nos fecistis de iis qui apud hæreticos et schismaticos baptizati videntur, an ad ecclesiam catholicam, quæ una et vera est, venientes baptizari debeant. De qua re quamquam et ipsi illic veritatem et firmitatem catholicæ regulæ teneatis, tamen quoniam consulendos nos pro communi dilectione existimastis, sententiam nostram non novam promimus, sed jampridem ab antecessoribus nostris statutam et a nobis observatam. Vobiscum pari consensione conjungimus (*for.* conjungimur,) censentes scilicet et pro certo tenentes neminem foris baptizari extra ecclesiam posse, cum sit baptisma unum in sancta ecclesia constitutum, et scriptum sit Domino dicente: [h] *Me dereliquerunt fontem aquæ vivæ, et effoderunt sibi lacus detritos qui non possunt aquam portare;* et iterum divina scriptura moneat et dicat: [i] *Ab aqua aliena abstine te, et a fonte aquæ alienæ ne biberis.* Oportet ergo mundari et sanctificari aquam prius a sacerdote, ut possit baptismo suo peccata hominis qui baptizatur abluere; quia per Ezechielem prophetam Dominus dicit: [j] *Et aspergam super vos aquam mundam, et mundabimini ab omnibus immunditiis vestris, et ab omnibus simulacris vestris emundabo vos, et dabo vobis cor novum, et spiritum novum dabo in vobis.* Quomodo autem mundare et sanctificare aquam potest qui ipse immundus est et apud quem spiritus sanctus non est, cum Dominus dicat in Numeris: [k] *Et omnia quæcunque tetigerit immundus immunda erunt?* Aut quomodo baptizans dare alteri remissam peccatorum potest qui ipse sua peccata deponere extra ecclesiam non potest? Sed et ipsa interrogatio quæ fit in baptismo testis est veritatis. Nam cum dicimus, *Credis in vitam æternam et remissionem peccatorum per sanctam ecclesiam?* intelligimus remissionem peccatorum non nisi in ecclesia dari,

[h] Hier. ii. 13.
[i] Prov. ix. 18. sec. LXX.
[j] Ezech. xxxvi. 25, 26.
[k] Num. xix. 22.

apud hæreticos autem, ubi ecclesia non sit, non posse peccata dimitti. Itaque qui hæreticos baptizare posse asserunt, aut interrogationem mutent, aut vindicent veritatem, nisi si eis et ecclesiam tribuunt quos baptisma habere contendunt. Ungi quoque necesse est eum qui baptizatus sit, ut accepto chrismate, id est, unctione, esse unctus Dei et habere in se gratiam Christi possit. Porro autem eucharistia, et unde baptizati unguntur oleum in altari sanctificatur. Sanctificare autem non potuit olei creaturam qui nec altare habuit nec ecclesiam. Unde nec unctio spiritalis apud hæreticos potest esse, quando constet oleum sanctificari et eucharistiam fieri apud illos omnino non posse. Scire autem et meminisse debemus scriptum esse: [l] *Oleum peccatoris non ungat caput meum.* quod ante in Psalmis præmonuit Spiritus sanctus, ne quis exorbitans et a via veritatis exerrans apud hæreticos et Christi adversarios ungeretur. Sed et pro baptizato quam precem facere potest sacerdos sacrilegus et peccator, cum scriptum sit: [m] *Deus peccatorem non audit; sed qui Deum coluerit, et voluntatem ejus fecerit, illum audit?* Quis autem potest dare quod ipse non habeat, aut quomodo potest spiritalia agere qui ipse amiserit spiritum sanctum? Et idcirco baptizandus est et innovandus qui ad ecclesiam rudis venit, ut intus per sanctos sanctificetur, quia scriptum est: [n] *Sancti estote, quia et ego sanctus sum, dicit Dominus:* ut qui in errorem seductus est et foris tinctus in baptismo vero et ecclesiastico etiam hoc ipsum deponat, quod homo ad Deum veniens, dum sacerdotem quærit, in sacrilegum fraude erroris incurrit. Cæterum probare est hæreticorum et schismaticorum baptisma, consentire in id quod illi baptizaverint. Neque enim potest pars illic inanis esse et pars prævalere. Si baptizare potuit, potuit et spiritum sanctum dare. Si autem spiritum sanctum dare

[l] Psal. cxl. 6. [m] Joan. ix. 31. [n] Levit. xix. 2. et. xx. 26.

non potest, quia foris constitutus cum sancto spiritu non est, nec baptizare venientem potest, quando et baptisma unum sit, et Spiritus sanctus unus, et una ecclesia a Christo Domino super Petrum origine unitatis et ratione fundata. Ita fit ut cum omnia apud illos inania et falsa sint, nihil eorum quæ illi gesserint probari a nobis debeat. Quid enim potest ratum et firmum esse apud Deum quod illi faciunt, quos Dominus hostes et adversarios suos dicit in evangelio suo ponens: [o]*Qui non est mecum adversum me est; et qui non mecum colligit, spargit?* Et beatus quoque apostolus Joannes mandata Domini et præcepta custodiens in epistola sua posuerit (*for.* posuit) dicens: [p]*Audistis quia antichristus venit. Nunc autem antichristi multi facti sunt. Unde cognoscimus quia novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non fuerunt ex nobis. Si enim fuissent ex nobis, mansissent utique nobiscum.* Unde nos quoque colligere et considerare debemus an qui adversarii sunt Domini, et appellati sunt antichristi, possint dare gratiam Christi. Quare qui cum Domino sumus, et unitatem Domini tenemus et secundum ejus dignationem sacerdotium ejus in ecclesia administramus, quæcunque adversarii ejus et antichristi faciunt repudiare et rejicere et pro prophanis habere debemus, et eis qui de errore et pravitate venientes agnoscunt unius ecclesiæ veram fidem, dare illis per omnia divinæ gratiæ sacramenta et unitatis et fidei veritatem. Optamus vos, fratres carissimi, semper bene valere.

[o] Luc. xi. 23. [p] 1 Joan. ii. 18, 19.

CARTHAGINIENSE CONCILIUM SUB CYPRIANO SEXTUM.

EX AFRICA PROVINCIA ET NUMIDIA,

QUOD DE BAPTISMO SECUNDUM EST,

ANNOQUE POST CHRISTUM NATUM 256 HABITUM.

Synodica hæc epistola ad Stephanum Urbis Romæ Episcopum, apud Cyprianum est LXXII. *et pag.* 128. *edit. Benedictinæ extat.*

Cyprianus et cæteri Stephano fratri salutem. Ad quædam disponenda et consilii communis examinatione limanda necesse habuimus, frater carissime, convenientibus in unum pluribus sacerdotibus cogere et celebrare concilium; in quo multa quidem prolata atque transacta sunt. Sed de eo vel maxime tibi scribendum et cum tua gravitate ac sapientia conferendum fuit quod magis pertineat et ad sacerdotalem auctoritatem et ad ecclesiæ catholicæ unitatem pariter ac dignitatem de divinæ dispositionis ordinatione venientem, eos qui sint foris extra ecclesiam tincti et apud hæreticos et schismaticos prophanæ aquæ labe maculati, quando ad nos atque ad ecclesiam, quæ una est, venerint, baptizari oportere, eo quod parum sit eis manum imponere ad accipiendum spiritum sanctum, nisi accipiant et ecclesiæ baptismum. Tunc enim demum plene sanctificari et esse filii Dei possunt, si sacramento utroque nascantur, cum scriptum sit: [q]*Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non potest introire in regnum Dei.* Invenimus enim etiam in [r]actis apostolorum hoc esse ab apostolis custoditum et salutaris fidei veritate servatum, ut cum in domo Cornelii centurionis super ethnicos qui illic aderant fidei calore ferventes et in Dominum toto

[q] Joan. iii. 5. [r] Act. x. 48.

corde credentes descendisset Spiritus sanctus, quo adimpleti variis linguis Deum benedicerent, nihilominus tamen beatum apostolum Petrum divini præcepti atque evangelii memorem præcepisse ut baptizarentur iidem illi qui jam fuerant sancto spiritu pleni, ut nihil prætermissum videretur quo minus per omnia divini præcepti atque evangelii legem apostolica magisteria servarent. Baptismum autem non esse quo hæretici utuntur, nec quemquam apud eos qui Christo adversantur per gratiam Christi posse proficere diligenter nuper expressum est in epistola quæ ad Quintum collegam nostrum in Mauritania constitutum super ea re scripta est, item in litteris quas collegæ nostri ad coëpiscopos in Numidia præsidentes ante fecerunt; cujus utriusque epistolæ exempla subdimus hic. Addimus plane et adjungimus, frater carissime, consensu et auctoritate communi, ut etiam si qui presbyteri aut diaconi, qui vel in ecclesia catholica prius ordinati fuerint, et postmodum perfidi ac rebelles contra ecclesiam steterint, vel apud hæreticos a pseudoëpiscopis et antichristis contra Christi dispositionem prophana ordinatione promoti sint, et contra altare unum atque divinum sacrificia foris falsa ac sacrilega offerre conati sint, eos quoque hac conditione suscipi cum revertuntur ut communicent laïci, et satis habeant quod admittuntur ad pacem qui hostes pacis extiterint, nec debere eos revertentes ea apud nos ordinationis et honoris arma retinere quibus contra nos rebellaverint. Oportet enim sacerdotes et ministros qui altari et sacrificiis deserviunt integros atque immaculatos esse, cum Dominus Deus in Levitico loquatur et dicat: [s]*Homo in quo fuerit macula et vitium non accedet offerre dona Deo;* item in Exodo hæc eadem præcipiat et dicat: [t]*Et sacerdotes qui accedunt ad Dominum Deum sanctificentur, ne forte derelinquat illos Dominus.* Et iterum: [u]*Et cum accedunt ministrare ad*

[s] Levit. xxi. 21. [t] Exod. xix. 22. [u] Exod. xxviii. 43.

altare sancti, non adducent in se delictum, ne moriantur. Quod autem majus potest esse delictum, aut quæ macula deformior quam adversus Christum stetisse, quam ecclesiam ejus, quam ille sanguine suo paravit et condidit, dissipasse, quam evangelicæ pacis ac dilectionis oblitum contra unanimem et concordem Dei populum hostilis discordiæ furore pugnasse? Qui, etsi ipsi postmodum ad ecclesiam redeunt, restituere tamen eos et secum revocare non possunt qui ab eis seducti et foris morte præventi extra ecclesiam sine communicatione et pace perierunt; quorum animæ in die judicii de ipsorum manibus expetentur qui perditionis auctores et duces extiterunt. Et idcirco satis est talibus revertentibus veniam dari. Non tamen debet in domo fidei perfidia promoveri. Nam quid bonis et innocentibus atque ab ecclesia non recedentibus reservamus, si eos qui a nobis recesserint et contra ecclesiam steterint honoramus? Hæc ad conscientiam tuam, frater carissime, et pro honore communi et pro simplici dilectione pertulimus, credentes etiam tibi pro religionis tuæ et fidei veritate placere quæ et religiosa pariter et vera sunt. Cæterum scimus quosdam quod semel imbiberint nolle deponere nec propositum suum facile mutare, sed salvo inter collegas pacis et concordiæ vinculo quædam propria quæ apud se semel sint usurpata retinere. Qua in re nec nos vim cuiquam facimus aut legem damus, quando habeat in ecclesiæ administratione voluntatis suæ arbitrium liberum unusquisque præpositus, rationem actus sui Domino redditurus. Optamus te, frater carissime, semper bene valere.

CARTHAGINIENSE CONCILIUM SUB CYPRIANO SEPTIMUM,

EX TRIBUS AFRICÆ PROVINCIIS,

QUOD DE BAPTISMO TERTIUM EST,

ANNOQUE POST CHRISTUM NATUM 256 HABITUM.

Sententiæ Episcoporum LXXXVII. *de Hæreticis Baptizandis.*

Cum in unum Carthagini convenissent Kalendis Septembris episcopi plurimi ex provincia Africa, Numidia, Mauritania, cum presbyteris et diaconibus, præsente etiam plebis maxima parte, et lectæ essent litteræ Jubaiani ad Cyprianum factæ, item Cypriani ad Jubaianum rescriptæ, de hæreticis baptizandis, quidque postmodum Cypriano Jubaianus idem rescripserit, Cyprianus dixit: Audistis, collegæ dilectissimi, quid mihi Jubaianus coëpiscopus noster scripserit consulens mediocritatem nostram de illicito et prophano hæreticorum baptismo, et quid ego ei rescripserim, censens scilicet, quod semel atque iterum et sæpe censuimus, hæreticos ad ecclesiam venientes ecclesiæ baptismo baptizari et sanctificari oportere. Item lectæ sunt vobis et aliæ Jubaiani litteræ, quibus pro sua sincera et religiosa devotione ad epistolam nostram rescribens, non tantum consensit, sed etiam instructum se esse confessus gratias egit. Superest ut de hac ipsa re singuli quid sentiamus proferamus, neminem judicantes, aut a jure communicationis aliquem, si diversum senserit, amoventes. Neque enim quisquam nostrum episcopum se episcoporum constituit, aut tyrannico terrore ad obsequendi necessitatem collegas suos adigit, quando habeat omnis episcopus pro licentia libertatis et potestatis suæ arbitrium proprium, tamque judicari ab

alio non possit quam nec ipse potest alterum judicare. Sed expectemus universi judicium Domini nostri Jesu Christi, qui unus et solus habet potestatem et præponendi nos in ecclesiæ suæ gubernatione, et de actu nostro judicandi.

I. Cæcilius a Bilta dixit. Ego unum baptisma in ecclesia solum scio, et extra ecclesiam nullum. Hic erit unum ubi spes vera est et fides certa. Sic enim scriptum est : [x] *Una fides, una spes, unum baptisma*, non apud hæreticos, ubi spes nulla est et fides falsa, ubi omnia per mendacium geruntur, ubi exorcizat dæmoniacus, sacramentum interrogat, cujus os et verba cancer emittunt, fidem dat infidelis, veniam delictorum tribuit sceleratus, et in nomine Christi tingit antichristus, benedicit a Deo maledictus, vitam pollicetur mortuus, pacem dat impacificus, Deum invocat blasphemus, sacerdotium administrat prophanus, ponit altare sacrilegus. Ad hæc omnia accedit et illud malum, ut antistites diaboli audeant eucharistiam facere. Aut qui illis assistunt dicant hæc omnia falsa esse de hæreticis. Ecce ad qualia cogitur ecclesia consentire, et sine baptismo ac venia delictorum communicare compellitur ! Quam rem, fratres, fugere ac vitare debemus et a tanto scelere nos separare, et unum baptisma tenere, quod soli ecclesiæ a Domino concessum est.

II. Primus a Migiripa dixit. Censeo omnem hominem ab hæresi venientem baptizandum. Frustra enim illic putat se esse baptizatum, cum non sit baptisma nisi in ecclesia unum et verum : quia et Deus unus, et fides una, et ecclesia una est, in qua stat unum baptisma et sanctitas et cætera. Nam quæ foris exercentur nullum habent salutis effectum.

III. Polycarpus ab Adrumeto dixit. Qui hæreticorum baptisma probant nostrum evacuant.

[x] Ephes. iv. 5.

IV. Novatus a Thamugade dixit. Licet sciamus omnes scripturas sibi testimonium reddere de salutari baptismo, debemus tamen fidem nostram exprimere, hæreticos et schismaticos ad ecclesiam venientes, qui pseudobaptizati videntur, debere eos in fonte perenni baptizari, et ideo secundum testimonium scripturarum et secundum decretum collegarum nostrorum sanctissimæ memoriæ virorum omnes schismaticos et hæreticos qui ad ecclesiam conversi sunt baptizari, sed et eos qui ordinati videbantur, inter laicos recipi.

V. Nemesianus a Thubunis dixit. Baptisma quod dant hæretici et schismatici non esse verum ubique in scripturis sanctis declaratum est: quoniam ipsi præpositi eorum falsi Christi sunt et falsi prophetæ, dicente Domino per Salomonem: [y]*Qui fidens est in falsis, hic pascit ventos, idem autem ipse sequitur aves volantes. Deserit enim vias vineæ suæ, a semitis vero agelli sui erravit. Ingreditur autem per avia loca atque arida et terram destinatam in sitim, contrahit autem manibus infructuosa.* Et iterum: *Ab aqua aliena abstine te, et de fonte extraneo ne biberis, ut longum vivas tempus, adjiciantur etiam tibi anni vitæ.* Et in evangelio divina sua voce Dominus noster Jesus Christus locutus est dicens: [z]*Nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu non potest introire in regnum Dei.* Hic est spiritus qui ab initio ferebatur super aquas. Neque enim spiritus sine aqua operari potest, neque aqua sine spiritu. Male ergo sibi quidam interpretantur ut dicant quod per manus impositionem spiritum sanctum accipiant et sic recipiantur, cum manifestum sit utroque sacramento debere eos renasci in ecclesia catholica. Tunc quippe poterunt filii Dei esse, dicente apostolo: [a]*Curantes servare unitatem spiritus in conjunctione pacis, unum corpus, et unus spiritus, sicut vocati estis in una spe vocationis vestræ, unus*

[y] Prov. ix. 12, 18. sec. LXX. [z] Joan. iii. 5. [a] Ephes. iv. 3, 4.

Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus. Hæc omnia ecclesia catholica loquitur. Et iterum in evangelio dicit Dominus: [b] *Quod natum est de carne caro est, et quod natum est de spiritu spiritus est; quia Deus spiritus est, et de Deo natus est.* Ergo omnes hæretici et schismatici omnia quæcunque faciunt carnalia sunt, dicente apostolo: [c] *Manifesta enim sunt opera carnis, quæ sunt fornicationes, immunditiæ, incestum, idololatriæ servitus, veneficia, inimicitiæ, certamina, zelus, ira, divisiones, hæreses, et his similia; de quibus prædixi vobis, sicut prædico, quoniam quicunque hæc faciunt regnum Dei non hereditabunt.* Condemnat itaque apostolus cum omnibus malis et eos qui divisionem faciunt, hoc est schismaticos et hæreticos. Nisi ergo acceperint baptisma salutare in ecclesia catholica, quæ una est, salvi esse non possunt, sed cum carnalibus in judicio Domini Christi damnabuntur.

VI. Januarius a Lambese dixit. Secundum scripturarum sanctarum auctoritatem decerno hæreticos omnes baptizandos, et sic in ecclesiam sanctam admittendos.

VII. Lucius a Castro Galbæ dixit. Cum Dominus in evangelio suo dixerit, [d] *Vos estis sal terræ, si autem sal infatuatum fuerit, in quo salietur? ex eo ad nihilum valebit nisi ut projiciatur foras et conculcetur ab hominibus*, et iterum post resurrectionem suam mittens apostolos suos mandaverit dicens, [e] *Data est mihi omnis potestas in cœlo et in terra. Ite, et docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Cum ergo manifestum sit hæreticos, id est hostes Christi, non integram sacramenti confessionem habere, item schismaticos non posse condire sapientia spiritali, cum ipsi ab ecclesia, quæ una est, recedendo infatuati et contrarii facti sint, fiat sicut scriptum est, [f] *Domus contrariorum legis debent emundationem;* et consequens est eos qui a contrariis

[b] Joan. iii. 6. [c] Gal. v. 19, 20, 21. [d] Matth. v. 13.
[e] Matth. xxviii. 18, 19. [f] Prov. xiv. 9.

baptizati inquinati sunt, primo purgari et tunc demum baptizari.

VIII. Crescens a Cirta dixit. In tanto cœtu sanctissimorum consacerdotum lectis litteris Cypriani dilectissimi nostri ad Jubaianum, itemque ad Stephanum, quæ tantum in se sanctorum testimoniorum descendentium ex scripturis deificis continent ut merito omnes per Dei gratiam adunati consentire debeamus, censeo ego omnes hæreticos et schismaticos, qui ad catholicam ecclesiam voluerint venire, non ante ingredi nisi exorcizati et baptizati prius fuerint, exceptis his sane qui in ecclesia catholica fuerint ante baptizati, ita tamen ut per manus impositionem in pœnitentiam ecclesiæ reconcilientur.

IX. Nicomedes a Segermis dixit. Mea sententia hæc est, ut hæretici ad ecclesiam venientes baptizentur, eo quod nullam foris apud peccatores remissionem peccatorum consequantur.

X. Munnulus a Girba dixit. Ecclesiæ catholicæ matris nostræ veritas semper apud nos, fratres, et mansit et manet, et vel maxime in baptismatis trinitate, Domino nostro dicente: [f] *Ite et baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti.* Cum ergo manifeste sciamus hæreticos non habere nec Patrem nec Filium nec Spiritum sanctum, debent venientes ad ecclesiam matrem nostram vere renasci et baptizari, ut cancer quod habebant et damnationis ira et erroris offectura per sanctum et cæleste lavacrum sanctificetur.

XI. Secundinus a Cedias dixit. Cum Dominus noster Christus dicat, [g] *Qui non est mecum adversus me est*, et [h] Joannes apostolus eos qui ab ecclesia exeunt antichristos dicat, indubitanter hostes Christi, quique antichristi nominati sunt, gratiam baptismi salutaris ministrare non possunt. Et ideo censeo eos qui de insidiis hæreticorum

[f] Matth. xviii. 19. [g] Matth. xii. 30. [h] 1 Joan. ii. 18, 19.

confugiunt ad ecclesiam baptizandos esse a nobis, [i]qui amici appellati sumus Dei de ejus dignatione.

XII. Felix a Bagai dixit. [j]Sicut cœcus cœcum ducens simul in foveam cadunt, ita hæreticus hæreticum baptizans simul in mortem cadunt. Et ideo hæreticus baptizandus est et vivificandus, ne nos vivi mortuis communicemus.

XIII. Polianus a Mileo dixit. Justum est hæreticum baptizari in ecclesia sancta.

XIV. Theogenes ab Hippone regio dixit. Secundum sacramentum Dei gratiæ cælestis, quod accepimus, unum baptisma quod est in ecclesia sancta credimus.

XV. Dativus a Badis dixit. Nos quantum in nobis est hæreticis non communicamus, nisi baptizati in ecclesia fuerint, et remissionem peccatorum acceperint.

XVI. Successus ab Abbir Germaniciana dixit. Hæreticis aut nihil licet aut totum licet. Si possunt baptizare, possunt dare et spiritum sanctum. Si autem spiritum sanctum dare non possunt, quia non habent spiritum sanctum, nec baptizare spiritaliter possunt. Propterea censemus hæreticos baptizandos esse.

XVII. Fortunatus a Tuchabori dixit. Jesus Christus Dominus et Deus noster Dei patris et creatoris filius [k]super petram ædificavit ecclesiam suam, non super hæresim, et potestatem baptizandi episcopis dedit, non hæreticis. Quare qui extra ecclesiam sunt, et contra Christum stantes oves ejus et gregem spargunt, baptizare foris non possunt.

XVIII. Sedatus a Tuburbo dixit. In quantum aqua sacerdotis prece in ecclesia sanctificata abluit delicta, in tantum hæretico sermone velut cancere infecta cumulat peccata. Quare omnibus pacificis quidem viribus nitendum est ne quis hæretico errore infectus et tinctus singulare et verum ecclesiæ baptismum detrectet accipere; quo quisquis non fuerit baptizatus regno cælorum fiet alienus.

[i] Joan. xv. 15. [j] Matth. xv. 14. [k] Matth. xvi. 18.

XIX. Privatianus a Sufetula dixit. Qui hæreticos potestatem baptizandi habere dicit, dicat prius quis hæresim condiderit. Si enim hæresis a Deo est, habere et indulgentiam divinam potest. Si vero a Deo non est, quomodo gratiam Dei aut habere aut conferre alicui potest?

XX. Privatus a Sufibus dixit. Qui hæreticorum baptismum probat, quid aliud quam hæreticis communicat?

XXI. Hortensianus a Laribus dixit. Quot sint baptismi viderint aut præsumptores aut fautores hæreticorum. Nos unum baptisma, quod non nisi in ecclesia novimus, ecclesiæ vindicamus. Aut quomodo possunt in nomine Christi aliquem baptizare quos ipse Christus dicit adversarios suos esse?

XXII. Cassius a Macomadibus dixit. Cum baptismata duo esse non possint, qui hæreticis baptisma concedit sibi tollit. Censeo itaque flebiles et tabidos hæreticos baptizandos esse cum ad ecclesiam venire cœperint, et sacra et divina lavatione lotos, et lumine vitæ illuminatos, non hostes, sed pacificos, non alienos, sed fidei Domini domesticos, non adulteros, sed Dei filios, non erroris sed salutis, effectos, in ecclesiam recipi, absque his qui de ecclesia fideles supplantati ad hæresis tenebras transierant, sed eos per manus impositionem restituendos.

XXIII. Alius Januarius a Vico Cæsaris dixit. Si non obtemperat error veritati, multo magis veritas non consentit errori. Et ideo nos ecclesiæ adsistimus, in qua præsidemus, ut baptismum ejus ipsi soli vindicantes, eos quos ecclesia non baptizavit baptizemus.

XXIV. Alius Secundinus a Carpis dixit. Hæretici christiani sunt, an non? Si christiani sunt, cur in ecclesia Dei non sunt? Si christiani non sunt, fiant? Aut quo pertinebit sermo Domini dicentis: [1] *Qui non est mecum,*

[1] Matt. xii. 30.

adversus me est, et qui non mecum colligit spargit. Unde constat super filios alienos et soboles antichristi spiritum sanctum per manus impositionem tantummodo non posse descendere, cum manifestum sit hæreticos baptisma non habere.

XXV. Victoricus a Thabraca dixit. Si licet hæreticis baptizare et remissam peccatorum dare, quid illos infamamus et hæreticos appellamus?

XXVI. Alius Felix ab Uthina dixit. Nemini dubium est, sanctissimi consacerdotes, non tantum posse humanam præsumptionem quantum Domini nostri Jesu Christi adorandam et venerabilem majestatem. Memores ergo periculi, hoc quoque non tantum observare debemus, verum etiam ab omnibus nobis confirmari oportet ut omnes hæretici qui ad sinum matris ecclesiæ accurrunt baptizentur, ut mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta est, sanctificatione lavacri purgata in melius reformetur.

XXVII. Quietus a Baruch dixit. Qui fide vivimus, obsequi iis quæ instruendis nobis ante prædicta sunt credula observatione debemus. Nam scriptum est apud Salomonem: [m] *Qui baptizatur a mortuo, quid proficit lavatio ejus?* Quod utique de his qui ab hæreticis tinguntur et de tingentibus loquitur. Si enim qui apud illos baptizantur per remissionem peccatorum vitam æternam consequuntur, cur ad ecclesiam veniunt? Si vero a mortuo salutis nihil accipitur, ac propterea agnito errore pristino ad veritatem cum pœnitentia revertuntur, uno vitali baptismate, quod in ecclesia catholica est, sanctificari debebunt.

XXVIII. Castus a Sicca dixit. Qui contempta veritate præsumit consuetudinem sequi, aut circa fratres invidus est et malignus, quibus veritas revelatur, aut circa (*for.* aut certe circa) Deum ingratus est, cujus inspiratione ecclesia ejus instruitur.

[m] Ecclus. xxxiv. 25.

XXIX. Euchratius a Thenis dixit. Fidem nostram et baptismatis gratiam et legis ecclesiasticæ regulam Deus et Dominus noster Jesus Christus suo ore apostolos docens perimplevit dicens: [n] *Ite, et docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.* Falsum ergo hæreticorum baptisma et iniquum a nobis pellendum est et omni detestatione refutandum, de quorum ore virus, non vita, nec gratia cælestis, sed blasphemia Trinitatis exprimitur. Et ideo venientes ad ecclesiam hæreticos integro et catholico baptismate baptizari debere manifestum est, ut a blasphemia suæ præsumptionis purificati possint Spiritus sancti gratia reformari.

XXX. Libosus a Vaga dixit. In evangelio Dominus, [o] *Ego sum*, inquit, *veritas*. Non dixit, Ego sum consuetudo. Itaque veritate manifestata cedat consuetudo veritati, ut etsi in præteritum quis in ecclesia hæreticos non baptizabat nunc baptizare incipiat.

XXXI. Lucius a Thebeste dixit. Hæreticos blasphemos atque iniquos verbis vanis decerpentes sancta et adorabilia scripturarum verba execrandos censeo, et ideo exorcizandos et baptizandos esse.

XXXII. Eugenius ab Ammedera dixit. Et ego hoc idem censeo, hæreticos baptizandos esse.

XXXIII. Item alius Felix a Bamaccura dixit. Et ego ipse secutus divinarum scripturarum auctoritatem baptizandos hæreticos esse censeo, sed et eos qui apud schismaticos baptizatos se esse contendunt. Si enim secundum cautum Christi privatus fons noster est, intelligant cuncti ecclesiæ nostræ adversarii quia alienus esse non potest, nec duobus populis salutarem aquam tribuere potest ille qui unius gregis pastor est. Et ideo manifestum est nec hæreticos nec schismaticos aliquid cæleste posse suscipere, qui a peccatoribus hominibus et ab ecclesia extraneis audeant

[n] Matt. xxviii. 19. [o] Joan. xiv. 6.

accipere. Quando danti (*for.* danti dandi) locus non est, utique nec accipienti prodest.

XXXIV. Item alius Januarius Muzulensis dixit. Miror quod cum omnes confiteantur unum esse baptisma, non omnes intelligant ejusdem baptismatis unitatem. Ecclesia enim et hæresis duæ et diversæ res sunt. Si hæretici habent baptisma, nos non habemus. Si autem nos habemus, hæretici habere non possunt. Dubium autem non est ecclesiam solam baptismum Christi possidere, quæ sola possideat et gratiam Christi et veritatem.

XXXV. Adelphius a Thasvalte dixit. Sine causa quidam falso et invidioso verbo impugnant veritatem ut rebaptizare nos dicant, quando ecclesia hæreticos non rebaptizet, sed baptizet.

XXXVI. Demetrius a Leptiminus dixit. Unum baptisma nos custodimus, quia ecclesiæ catholicæ soli rem suam vindicamus. Qui autem dicunt quia hæretici vere et legitime baptizant, ipsi sunt qui non unum sed multa baptismata faciunt. Nam cum hæreses multæ sint, pro earum numero et baptismata computabuntur.

XXXVII. Vincentius a Thibari dixit. Hæreticos scimus esse pejores quam ethnicos. Si ergo conversi ad Dominum venire voluerint, habemus utique regulam veritatis, quam Dominus præcepto divino mandavit apostolis dicens: [p] *Ite, in nomine meo manum imponite, dæmonia expellite.* Et alio loco: [q] *Ite, et docete gentes, baptizantes eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti.* Ergo primo per manus impositionem in exorcismo, secundo per baptismi regenerationem, tunc possunt ad Christi pollicitationem venire. Alias autem fieri censeo non debere.

XXXVIII. Marcus a Mactari dixit. Mirandum non est si hæretici hostes atque impugnatores veritatis rem sibi vindicant potestatis et dignationis alienæ. Illud mirandum

[p] Matt. x. 8. [q] Matt. xxviii. 19.

est quod quidam nostri prævaricatores veritatis hæreticis suffragantur et christianis adversantur. Propterea decernimus hæreticos baptizandos esse.

XXXIX. Sattius a Sicilibba dixit. Si hæreticis in baptismo suo peccata donantur, sine causa ad ecclesiam veniunt. Nam cum in die judicii peccata sint quæ puniuntur, nihil est quod timere possint hæretici de judicio Christi, si sunt remissionem peccatorum consecuti.

XL. Victor a Gor dixit. Cum peccata non nisi in ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum ad communicationem sine baptismo admittit, utrumque contra rationem facit, nec hæreticos purgat, et christianos inquinat.

XLI. Aurelius ab Utica dixit. [r] Cum dicat apostolus non communicandum peccatis alienis, quid aliud quam peccatis alienis communicat qui hæreticis sine ecclesiæ baptismo communicat? Et ideo censeo baptizandos esse hæreticos ut accipiant remissam peccatorum, et sic illis communicetur.

XLII. Jambus a Germaniciana dixit. Qui hæreticorum baptisma probant, nostrum improbant; ut extra ecclesiam, non dicam lotos, sed sordidatos, negent in ecclesia baptizari oportere.

XLIII. Lucianus a Rucuma dixit. Scriptum est: [s] *Et vidit Deus lucem quia bona est, et divisit inter lucem et tenebras.* Si potest luci et tenebris convenire, potest nobis et hæreticis aliquid esse commune. Propterea censeo hæreticos baptizandos esse.

XLIV. Pelagianus a Luperciana dixit. Scriptum est: [t] *Aut enim Dominus Deus est, aut Baal Deus est.* Ita et nunc, aut ecclesia ecclesia est, aut hæresis ecclesia est. Porro si hæresis ecclesia non est, quomodo esse apud hæreticos baptisma ecclesiæ potest?

XLV. Jader a Midila dixit. Scimus non esse nisi unum baptisma in ecclesia catholica. Et ideo non debemus ad-

[r] Tim. v. 22. [s] Gen. i. 4. [t] 3 Reg. xviii. 21.

mittere hæreticum nisi baptizatus apud nos fuerit, ne se putet extra ecclesiam catholicam baptizatum esse.

XLVI. Item alius Felix a Marazana dixit. Una fides, unum baptismum, sed ecclesiæ catholicæ, cui soli licet baptizare.

XLVII. Paulus ab Obba dixit. Me non movet si aliquis ecclesiæ fidem et veritatem non vindicat, quando apostolus dicat: [u] *Quid enim si exciderunt a fide quidam illorum? Numquid infidelitas eorum fidem Dei evacuavit? Absit. Est enim Deus verax, omnis autem homo mendax.* Si autem Deus verax est, quomodo esse apud hæreticos baptismi veritas potest, apud quos Deus non est?

XLVIII. Pomponius a Dionysiana dixit. Manifestum est hæreticos non posse baptizare et remissionem peccatorum dare, qui potestatem non habent ut aut solvere aut ligare aliquid in terris possint.

XLIX. Venantius a Tinisa dixit. Si maritus peregre proficiscens amico suo commendasset uxorem suam custodiendam, commendatam sibi ille quanta posset diligentia conservaret, ne ab aliquo castitas ejus et sanctitas adulteraretur. Christus Dominus et Deus noster ad patrem proficiscens sponsam suam nobis commendavit. Utrumne eam incorruptam et inviolatam custodiemus, an integritatem ejus et castitatem mœchis et corruptoribus prodemus? Qui enim baptisma ecclesiæ commune cum hæreticis facit, sponsam Christi adulteris prodit.

L. Ahymnus ab Ausvaga dixit. Nos unum baptisma accepimus, et ipsum exercemus. Qui autem dicit quia et hæreticis licet baptizare, ipse duo baptismata facit.

LI. Saturninus a Victoriana dixit. Si licet hæreticis baptizare, excusati sunt et defensi illicita (for. licita Marshal.) facientes. Nec video quare eos aut Christus adversarios suos aut apostolus antichristos appellaverit.

LII. Saturninus a Thucca dixit. Gentiles quamvis

[u] Rom. iii. 3.

idola colant, tamen summum Deum patrem creatorem cognoscunt et confitentur. In hunc Marcion blasphemat, et quidam non erubescunt Marcionis baptismum probare. Quomodo tales sacerdotes sacerdotium Dei aut servant aut vindicant qui hostes Dei non baptizant, et sic illis communicant?

LIII. Marcellus a Zama dixit. Cum peccata non nisi in ecclesiæ baptismo remittantur, qui hæreticum non baptizat peccatori communicat.

LIV. Irenæus ab Ululis dixit. Si ideo ecclesia hæreticum non baptizat quod dicatur jam baptizatus esse, hæresis major est.

LV. Donatus a Cibaliana dixit. Ego unam ecclesiam et unum baptisma ejus novi. Si est qui dicat esse apud hæreticos baptismi gratiam, ante est ut ostendat et probet esse illic ecclesiam.

LVI. Zosimus a Tharassa dixit. Revelatione facta veritatis, cedat error veritati; [x] quia et Petrus, quia prius circumcidebat, cessit Paulo veritatem prædicanti.

LVII. Julianus a Telepte dixit. Scriptum est: [y] *Nemo potest aliquid accipere, nisi datum fuerit illi de cœlo.* Si hæresis de cælo est, potest et baptisma dare.

LVIII. Faustus a Timida regia dixit. Non sibi blandiantur qui hæreticis patrocinantur. Qui pro hæreticis ecclesiastico baptismati intercedit, illos christianos et nos hæreticos facit.

LIX. Geminius a Furnis dixit. Quidam de collegis hæreticos præponere sibi possunt, nobis non possunt. Et ideo quod semel decrevimus tenemus, ut ab hæreticis venientes baptizemus.

LX. Rogatianus a Nova dixit. Ecclesiam Christus instituit, hæresim diabolus. Quomodo potest habere baptismum Christi synagoga Satanæ?

[x] Gal. cap. ii. [y] Joan. iii. 27.

LXI. Therapius a Bulla dixit. Qui hæreticis ecclesiæ baptisma concedit et prodit, quid aliud quam sponsæ Christi Judas existit?

LXII. Item alius Lucius a Membresa dixit. Scriptum est: [z] *Deus peccatorem non audit.* Hæreticus, qui peccator est, quomodo audiri in baptismo potest?

LXIII. Item alius Felix a Buslacenis dixit. In hæreticis sine ecclesiæ baptismo admittendis nemo consuetudinem rationi et veritati præponat, quia consuetudinem ratio et veritas semper excludit.

LXIV. Alius Saturninus ab Avitinis dixit. Si potest antichristus dare alicui gratiam Christi, possunt et hæretici baptizare, qui appellati sunt antichristi.

LXV. Quintus ab Aggya dixit. Ille potest dare aliquid qui aliquid habuerit. Hæretici autem quid possunt dare, quos constat nihil habere?

LXVI. Alius Julianus a Marcelliana dixit. [a] Si potest homo duobus dominis servire, Deo et mammonæ, potest et baptisma duobus servire, christiano et hæretico.

LXVII. Tenax ab Horreis Cæliæ dixit. Baptisma unum est, sed ecclesiæ. Ubi ecclesia non est, baptisma illic esse non potest.

LXVIII. Alius Victor ab Assuras dixit. [b] Scriptum est quia Deus unus est, et Christus unus, et ecclesia una, et baptisma unum. Quomodo ergo illic baptizari aliquis potest ubi Deus et Christus et ecclesia non est?

LXIX. Donatulus a Capse dixit. Et ego semper hoc sensi, ut hæretici, qui nihil foris consequi possunt, quando ad ecclesiam convertuntur baptizentur.

LXX. Verulus a Rusiccade dixit. Homo hæreticus dare non potest quod non habet; multo magis schismaticus, qui quod habuit amisit.

LXXI. Pudentianus a Cuiculi dixit. Novitas episco-

[z] Joan. ix. 31. [a] Matt. vi. 24. [b] Ephes. iv. 5, 6.

patus effecit, fratres dilectissimi, ut sustinerem quid majores judicarent. Nam hæreses nihil habere nec posse manifestum est. Atque ita si qui ex eis venerint baptizari æquissime statutum est.

LXXII. Petrus ab Hippone Diarrhytorum dixit. Cum baptisma unum sit in catholica ecclesia, manifestum est non posse extra ecclesiam baptizari. Et ideo in hæresi tinctos sive in schismate venientes ad ecclesiam censeo baptizari oportere.

LXXIII. Item alius Lucius ab Ausafa dixit. Secundum motum animi mei et spiritus sancti, cum sit unus Deus pater Domini nostri Jesu Christi, et unus Christus, et una spes, et unus spiritus, et una ecclesia, unum debet esse et baptisma. Et ideo dico, si quid ab hæreticis motum aut factum fuerit, rescindi debere, et eos qui inde veniunt in ecclesia baptizandos esse.

LXXIV. Item alius Felix a Gurgitibus dixit. Ego censeo ut secundum sanctarum scripturarum præcepta, baptizatus ab hæreticis illicite extra ecclesiam, cum ad ecclesiam confugere voluerit, gratiam baptismi ubi licite datur consequatur.

LXXV. Pusillus a Lamasba dixit. Ego credo baptisma salutare non esse nisi in ecclesia catholica. Quicquid absque catholica fuerit simulatio est.

LXXVI. Salvianus a Gazaufala dixit. Hæreticos nihil habere constat; et ideo ad nos veniunt ut possint accipere quod non habent.

LXXVII. Honoratus a Thucca dixit. Cum Christus veritas sit, magis veritatem quam consuetudinem sequi debemus, ut hæreticos, qui ideo ad nos veniunt quia foris nihil accipere potuerunt, ecclesiæ baptismo sanctificemus.

LXXVIII. Victor ab Octavo dixit. Quod et ipsi scitis, non olim sum episcopus constitutus, et ideo expectabam præcessorum consilium. Hoc itaque existimo, ut quicunque ex hæresi venerint sine dubio baptizentur.

LXXIX. Clarus a Mascula dixit. Manifesta est sententia Domini nostri Jesu Christi apostolos suos mittentis et ipsis solis potestatem a patre sibi datam permittentis, quibus nos successimus eadem potestate ecclesiam Domini gubernantes et credentium fidem baptizantes. Et ideo hæretici, qui nec potestatem foris nec ecclesiam Christi habent, neminem baptizare baptismo ejus possunt.

LXXX. Secundianus a Thambeis dixit. Non debemus hæreticos nostra præsumptione decipere ut in ecclesia Domini nostri Jesu Christi non baptizati, ac per hoc remissionem peccatorum non consecuti, cum judicii dies venerit nobis imputent quod per nos non sint baptizati et indulgentiam divinæ gratiæ consecuti. Propter quod, cum sit una ecclesia et unum baptisma, quando ad nos convertuntur, simul cum ecclesia et ecclesiæ baptismum consequantur.

LXXXI. Item alius Aurelius a Chullabi dixit. Joannes apostolus in epistola sua posuit dicens: [c] *Si quis ad vos venit, et doctrinam Christi non habet, nolite eum admittere in domum vestram, et ave illi ne dixeritis. Qui enim dixerit illi ave communicat factis ejus malis.* Quomodo admitti tales temere in domum Dei possunt qui in domum nostram privatam admitti prohibentur? Aut quomodo cum eis sine ecclesiæ baptismo communicare possumus quibus si ave tantum dixerimus, factis eorum malis communicamus?

LXXXII. Litteus a Gemellis dixit. [d] *Cœcus si cœcum ducat, ambo in foveam cadunt.* Cum ergo hæreticos constet non posse illuminare quemquam, utpote cœcos, baptisma eorum non valet.

LXXXIII. Natalis ab Oëa dixit. Tam ego præsens quam Pompeius Sabratensis, quam etiam Dioga Leptimagnensis, qui mihi mandaverunt, corpore quidem absentes, spiritu præsentes, censemus quod et collegæ nostri,

[c] 2 Joan. i. 10, 11. [d] Matth. xv. 14.

quod hæretici communicationem habere nobiscum non possunt, nisi ecclesiastico baptismo baptizati fuerint.

LXXXIV. Julius a Neapoli dixit. Ab eo quod semel censuimus non recedo, ut hæreticos venientes ad ecclesiam baptizemus.

LXXXV. Cyprianus a Carthagine dixit. Meam sententiam plenissime exprimit epistola quæ ad Jubaianum collegam nostrum scripta est, hæreticos secundum evangelicam et apostolicam contestationem adversarios Christi et antichristos appellatos, quando ad ecclesiam venerint, unico ecclesiæ baptismo baptizandos esse, ut possint fieri de adversariis amici et de antichristis christiani. *Extat hoc Concilium* p. 329. *edit. Benedictinæ S. Cypriani.*

ANNOTATIONES

IN CONCILIA CARTHAGINIENSIA.

CONCIL. CARTHAG. SUB CYPRIANO II.

P. 93. l. 4. Carthaginiense Concilium &c.] Carthaginiense quod Primum vocant Concilium sub initia hujus sæculi, dum episcopus Carthagine sedebat Agrippinus, ab Africæ et Numidiæ episcopis de rebaptizandis hæreticis ante fuerat celebratum. De primo autem sub Cypriano Concilio extat mentio mox infra initio epistolæ hujus, quæ pertinet ad Concilium Secundum Carthaginiense sub Cypriano nuncupatum. In qua Synodo secunda edenda, tum in quinque illis conventibus, qui sequuntur, editionem *Operum S. Cypriani* Benedictinam, seu Baluzianam, nisi ubi de variata lectione lectorem monui, semper secutus sum, quippe cum eadem a Baluzio post visam ab eo, ut ex notis ejus constat, J. Harduini Conciliorum editionem, adornata fuerit. Mortuus est autem Baluzius, ut supra ostendi ad Cornelii Fragmenta pag. 30. octo fere annos ante editum anno 1726 a Benedictinis monachis Cyprianum ejus, atque interea prodierat Coustantii opus, qui anno 1721

Epistolas Pontificum Romanorum edidit, in quibus duas ex epistolis his Synodicis primam et quintam reposuit. Quod ad aliud quoddam Concilium attinet præter septem Cyprianica, ad hoc scilicet octavum duas epistolas Cypriani, 65 et 66, sive 3 et 1, pertinere censet post alios Emanuel à Schelstrate, *Eccles. African. Dissert.* iii. cap. 1. p. 121. Refragati autem fuerant huic sententiæ cum Pearsonius in *Annalibus Cypr.* tum Fellus ad *Cyprianum* ipsum, quippe monent clarissimi præsules, verba, *Collegæ qui præsentes aderant*, sacram synodum apud Cyprianum semper signare non solere; ac porro solenne fere esse Cypriano in epistolis Synodicis nomina episcoporum apponere, quæ quidem ibi non comparent. Unde ea de causa potiore jure inter Synodicas epistolas recensenda foret epistola 62, aliter, 4, *ad Pomponium* de virginibus συνεισάκτοις, cujus fronti nomina episcoporum, qui aderant, inscripta sunt. Sed in ea epistola haberi rite coactum concilium haud facile dixeris.

P. 93. l. 11. Cyprianus, Liberalis, &c.] Omnes fere libri veteres et omnes veteres editiones præferunt nomina omnium episcoporum. Quare valde miror Pamelium illa omisisse in sua et Rigaltium maluisse ea referre in suis observationibus tanquam rem novam, professus se ea addere ex codice Corbeiensi. Melius Angli, qui ea posuerunt in contextu. Porro inter se in illis scribendis variant vetera exemplaria et veteres editiones. Inutile esset referre varias lectiones. Itaque nos credidimus ea sufficere quæ in codice Thuano, quo Rigaltius quoque usus est, inveniuntur. Cæterum illud quoque admonemus, in uno codice regio desiderari nomina episcoporum et in titulo istius epistolæ scriptum esse simpliciter: *Cyprianus Cornelio fratri salutem.* At in codice sancti Arnulphi legitur: *Cyprianus cum fratribus numero* XLI. *Cornelio fratri salutem.* STEPH. BALUZIUS. Præfixa nomina sunt in quinque Epistolarum Cypriani codicibus scriptis, quibus uti mihi licuit. Horum duo penes sunt Collegium Novum in Oxonio; duos alios facta venditione librorum Meermanni et Drurii meis addidi; tertium, in quo insunt tantum tria priora Cypriani Concilia, nuperrime emi.

P. 93. l. 20. Statueramus quidem jam pridem &c.] Primi istius Concilii sub Cypriano, quod anno superiore, hoc est, anno 251, adversus Felicissimum schismaticum, et in causa lapsorum fuerat habitum, notitiam colligendam ait Harduinus in Indice tomi I. *Conciliorum* ex *Epistola* Cypriani 40. ad plebem, 42. ad Cornelium, 52. ad Antonianum, et 54. et 55. ad Cornelium. Numeri epistolarum sunt Pameliani. Porro memorat eandem synodum his verbis Auctor *Synodici:* *Σύνοδος θεία καὶ ἱερὰ τοπικὴ, ἐν Καρταγένῃ τῇ Νεαπόλει τῆς Ἀφρικῆς καλουμένῃ, συναθροισθεῖσα ὑπὸ τοῦ Κυπριάνου γενομένου αὐτῆς ἐπισκόπου, καὶ ἑτέρων ὀγδοήκοντα τεσσάρων ἐπισκόπων, ἀποκηρύξασα Ναύατον, ὡς τὴν μετάνοιαν τοῖς πταίουσι κλείοντα.* p. 10. ed. Argentorat.

Ibid. Statueramus quidem] Mense Maio, cum jam episcopi post paschæ solennia, quibus apud se cum fratribus demorati sunt, Carthaginem se contulissent, habitum est Concilium Carthaginiense II. et quidem Idibus Maiis, ut clare patet ex Epist. Cypriani quinquagesima nona, in qua et hujus meminit, et alterius etiam quod anno priore celebratum est. In hac autem synodo relaxatio quædam facta est decreti quod in superiori constitutum est; quod lapsi scilicet agerent diu pœnitentiam plenam, et si periculum infirmitatis urgeret, pacem sub ictu mortis acciperent. Loco igitur illius decreti aliud in hunc modum condiderunt. *Eis qui de ecclesia Domini non recesserunt, sed pœnitentiam agere et lamentari, ac Dominum deprecari a primo lapsus sui die non destiterunt, pacem dandam esse.* Quod synodus tunc censuit, non tantum ut *ἐπιείκειαν* Lapsis vere pœnitentibus præstarent, sed necessitate cogente; quia crebris atque assiduis ostensionibus admonebantur, diem alterius persecutionis jam appropinquare cœpisse; unde lapsos vere pœnitentes ad prælium, quod tum imminebat, armari et instrui oportere putabant. Facto hoc decreto, Synodica Epistola missa est ad S. Cornelium Romæ episcopum, quæ est LVII. in qua et decretum ipsum ponitur, et rationibus multis asseritur atque defenditur. Scripsit etiam Cyprianus de omnium collegarum consilio, misitque Cornelio nomina episcoporum qui integri et sani

in ecclesia catholica tunc fratribus præfuerunt, ut ipse et collegæ scirent quibus scribere, et literas mutuo a quibus eos accipere oporteret. PEARSON. in *Annal. Cyprian.* ad an. 252. sect. vii.

P. 93. l. 23. agerent diu pœnitentiam plenam] Non recipiendi ante tempus quod præscribebatur expletum, nisi sub ictu mortis. Sic FELLUS quidem; Anglicus vero S. Cypriani interpres, cl. Marshallus, de transitu per omnes pœnitentiæ stationes *pœnitentiam plenam* exponit. Sed dubium videtur, an istæ stationes tunc temporis ubique in ecclesia bene notæ ac distinctæ fuerint. Porro quid sit Cypriano aliisque auctoribus *plena pœnitentia* disputans Albaspinæus *De Vet. Eccles. Ritibus*, lib. ii. c. 30. ex hoc ipso loco recte fortasse colligit, non eam esse, quæ tempore definito, sed quæ indiciis, id est, lacrymis, fletibus, jejuniis, animi dolorem patefaciat. Et in Epist. 28, al. 33, Cyprianum video ita scribentem, *ut vera pœnitentia et gemitu et* dolore pleno *Dominum deprecentur*. Aliquod tamen tempus pœnitentiæ olim præfinitum fuisse, verba epistolæ, quam proxime post attuli, satis ostendunt; — *ut ante legitimum et plenum tempus satisfactionis—pax ei concederetur*. p. 98. Sed de alia re quadam haud pariter consentientem me habet doctus ille Albaspinæus. Statuit enim lib. ii. cap. 12. et alibi, pœnitentiam istam ad vitæ etiam exitum fuisse productam, et non nisi ipso mortis obeundæ tempore absolutos fuisse lapsos, cum ante Cypriani atque Cornelii decretum in perpetuum excommunicationis vinculo lapsi constricti fuissent; ita ut ne ipsa quidem in morte expedirentur, aut absolutione fruerentur. At vero, an adeo severa fuerit ante istæc tempora universæ ecclesiæ praxis seu consuetudo, quidquid durius nonnulli tum statuerint, merito dubites; neque pœnitentiam lapsorum ad vitæ extremum usque diem etiam a Cypriano fuisse productam, argumenta Albaspinæi ad probandum valent; contra vero id satis confutari hac ipsa epistola, atque præclara illa ad Antonianum, videtur. Etiam gravissimorum peccatorum reos absolvi potuisse ex epistola ejus LXII. ad Pomponium constat, ubi hæc sunt: *Si de iis* (virginibus) *aliqua*

corrupta fuerit deprehensa, agat pœnitentiam plenam, quia quæ hoc crimen admisit, non mariti, sed Christi adultera est, et ideo æstimato justo tempore postea exomologesi facta ad ecclesiam redeat. Etenim diu ante Cyprianum, ut supra ex verbis LUGDUNENSIUM ET VIENNENSIUM vol. I. p. 367. ostendi, dissidia super communicatione lapsorum orta sunt, aliis severius, aliis lenius, in hac re agentibus. Immo, monente Pearsonio *Vindic. Ignat.* part. ii. cap. 8. (quem, postquam hæc et reliqua omnia huc pertinentia scripseram, contra Albaspinæum de hac ipsa re vidi disputantem,) constat, Dionysium Corinthiorum episcopum omnes per pœnitentiam vel gravissimo crimine oneratos suscipiendos esse docuisse. Nam in *Epistola ad Amastrianos,* teste Euseb. lib. iv. cap. 23. vel. pag. vol. mei I. p. 183. πολλὰ περὶ γάμου καὶ ἁγνείας τοῖς αὐτοῖς παραινεῖ· καὶ τοὺς ἐξ οἵας δ' οὖν ἀποπτώσεως, εἴτε πλημμελείας, εἴτε μὴν αἱρετικῆς πλάνης ἐπιστρέφοντας, δεξιοῦσθαι προστάττει. Porro, quis fuerit ecclesiæ usus et consuetudo in lapsis tractandis, Cypriani epistola 11. al. 15. exposuit, quam quidem, antequam ipse et collegæ ejus quidquam de hac re statuissent, scriptam esse novimus. *Audio,* inquit, *quosdam de presbyteris nec evangelii memores, nec quid ad nos martyres scripserint, cogitantes, nec episcopo honorem sacerdotii sui et cathedræ reservantes, jam cum lapsis communicare cœpisse, et offerre pro illis, et eucharistiam dare,* quando oporteat ad hæc per ordinem perveniri. *Nam cum in minoribus delictis quæ non in Deum committuntur, pœnitentia agatur justo tempore et exomologesis fiat, inspecta vita ejus qui agit pœnitentiam, nec ad communicationem venire quis possit, nisi prius illi ab episcopo et clero manus fuerit imposita, quanto magis* in his gravissimis et extremis delictis *caute omnia et moderate secundum disciplinam Domini observari oportet?* Confer et *Epist.* 10. al. 16. ubi hæc sunt ;—*illi contra evangelii legem——ante actam pœnitentiam, ante exomologesin gravissimi atque extremi delicti* (solennem et publicam, exponente Fello) *factam, ante manum ab episcopo et clero in pœnitentiam impositam, offerre pro illis et eucharistiam dare, id est, sanctum Domini corpus profanare* audent. Hæc profecto non solum demonstrant,

in morte subventum esse lapsis ante Cypriani tempora, id quod negat Albaspinæus, verum etiam probare videntur, moris fuisse eos absolvere pœnitentia completa. Palam autem est, ipso eodem judice viro docto, nihil durius a Cypriano postea cum lapsis actum fuisse, quam mos antea tulisset.

P. 94. l. 6. permiserit ipse qui legem dedit] *promiserit ipse et legem dederit*, *plurimi MSSti* a Fello et Coustantio memorati, quod etiam in textum recepit Coustantius. *Permiserit* et *dederit codices duo* illi *Novi Collegii*, *Meermannius*que *meus*, sed facit cum lectione altera *Drurianus*, dum præstat *ille* pro *ipse* tertius meus MStus. Ceterum notat cl. Marshallus, Anglicus interpres, exponendam esse ex Cypriani saltem opinione de censuris ecclesiasticis ipsarumque relaxatione cœlestem confirmationem. At vero non multo post hoc tempus mos fuit, fideles coram episcopo, vel presbytero, peccata sua confiteri, ut remitterentur; sed prius acta pœnitentia, ac semper, prout docent veteres, salvo Dei judicio. Etenim constat ex Socratis *Historia*, l. V. c. 19. quacum conferendus est Sozomenus l. VII. c. 16. constitutum esse post Decii persecutionem in orientalibus ecclesiis presbyterum, qui pœnitentiarius appellatus est.

Ibid. l. 9. diem rursus alterius infestationis] Lapsis in persecutione Deciana, reditum in ecclesiam importune urgentibus; Ep. XIX. respondit Cyprianus: *tempus ipsum plus quam peterent largiri;* quodque, *qui differri non potest, potest coronari:* quæ multum videntur distare ab iis quæ hic dicuntur de pace lapsis necessaria; frustra *doceri et provocari in confessione nominis sanguinem fundere*, *si eis militaturis Christi sanguinem denegemus.* Sed optime cohærent utrobique dicta. Primo aliter se habuit lapsorum status durante persecutione Deciana, et ipsa cessante. Nam qui in judicium vocatus mendacio se defendebat, erat fortasse obstrictus eo ipso in loco, coram iisdem judicibus, et circumstante populo crimen retractare, et publice verum profiteri: quod finita cognitione præstare minus tenebatur. Et ideo lapsus ad duras istas conditiones non erat eti-

amnum adigendus, ad quas dum prælium adhuc gerebatur cogi debebat. Secundo, in difficillimo lapsorum casu nihil erat ex privatis auspiciis innovandum ; et ideo fas non fuit ex arbitrio singularis episcopi lapsos admittere ; sed postquam ex concilii decreto pax iis erat concessa, nihil prohibebat temporis moram, interveniente utique concilii auctoritate, ob causam etiam idoneam, expectatam scil. persecutionem, aliquantum contrahi. Tertio, lapsi jam per idoneum temporis decursum in pœnitentia positi, sui specimina fecerunt, quod prius non fecissent. Porro notandum, quod lapsorum commoda cedere debebant utilitati ecclesiæ ; et utcunque optandum fuerit illis dominica saturitate perfrui, et ita ad passionem armari ; hæc in considerationem non veniebant donec disciplinæ ecclesiasticæ, per pœnas in delinquentes irrogatas, fuisset satisfactum. Imo lapsorum commodis tam crudo et importuno tempore non conduceret ut *mortiferos idolorum cibos adhuc pene ructantes, exhalantibus etiam scelus suum faucibus, et funesta contagia redolentibus, Domini corpus invaderent.* Verba sunt Cypriani lib. de Lapsis. Sed expectandum, et ut 1 Cor. xi. 28. jubet Apostolus, *homo se probet, et sic de pane edat et de calice bibat.* Fellus.

P. 94. l. 10. crebris atque assiduis ostensionibus] Sub finem Epistolæ : *Hoc nobis divinitus frequenter ostenditur.* Idem commemorat Epistola ad Thibaritanos, quos etiam de persecutione gravissima admonet. Rigalt. a Fello allatus.

Ibid. l. 14. præparemus] Vulgo *paremus.* Sed *edit. principis* Cypriani, necnon *Conciliorum*, lectionem, suffragantibus nonnullis scriptis, revocavi.

Ibid. l. 25. infirmis] Erasmus addidit, *si qui essent.* Quod in nullo eorum veterum exemplarium quibus utor reperi, neque in aliis editionibus. Baluzius. Neque affertur istud in lectionibus variis apud *edit. Oxon.* ; neque extat in quinque, quibus utor, MSStis.

Ibid. l. 32. protectione sanguinis et corporis Christi] In sequentibus dicet, *Eucharistia recepta fideles erigi et accendi.* Jure id quidem. Nam a convivio Dominico, memores Dominici sanguinis, sumpto sacramento, quem-

admodum suprema illa nocte præceperat Dominus, ut conjurati prodibant olacres, mortemque fortiter oppetebant quam Dominus pro ipsorum salute obierat. RIGALTIUS a Fello allatus.

P. 95. l. 19. et optamus et credimus] Hæc quidem habentur in septem codicibus antiquis. Sed desunt in aliis octo. Erasmus primus posuit. Nam desiderantur in antiquis editionibus. BALUZIUS. Primus *Morellius*, teste Pamelio, verba hæc addidit. Neque enim *Erasmus* neque etiam *Manutius* ea exhibuerat. Extant autem in cod. posteriori *Novi Collegii*, et in *Meermanniano*, qui duodecimo sæculo adscribitur. Solæ voces, *et optamus*, in cod. altero meo olim *Druriano* positæ sunt. *Editio Romana* anni 1471, seu princeps, habet, nec male, *audivimus* pro *audimus*.

Ibid. l. 23. sacrificia Dei] *sacrificium Deo* MS. noster. HARDUIN. ad *Concilia*, sacrificia Dei ; ita certe habet codex Corbeiensis. Et tamen Rigaltius adnotat in illo scriptum esse *Deo*. BALUZIUS. Designatur ab Harduino MS. Bibliothecæ Jesuitarum Collegii Ludovici M. Parisiis. Extatque eadem lectio *sacrificium Deo* in codice olim Meermanni nunc meo.

Ibid. quotidie celebramus] In libro de Oratione Dominica pag. 209. *Eucharistiam quotidie ad cibum salutis accipimus.* Tertullianus lib. ii. ad Uxorem, *Nesciet maritus quid secreto ante omnem cibum gustes ; et si sciverit panem, non illum credit esse qui dicitur.* Vide cap. *Quotidie* apud Gratianum dist. 2. de Consecratione. BALUZIUS.

P. 96. l. 4. qui martyrium tollit] Sic Luc. ix. 23. ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. Rigaltius ait, Qui dignatione divina martyrium obtinet ; martyrium tollit, ut infra, *arma tollentes.* FELLUS.

Ibid. sanguine suo baptizatur] Rigaltius ait, *Tota paradisi clavis, sanguis tuus est*, inquit Tertul. vid. Epist. LVIII. (al. LVI.) FELLUS. Epist. 73. pag. 136. *utpote qui baptizentur gloriosissimo et maximo sanguinis baptismo.* Et mox addit sanguine suo baptizatos et passione sanctificatos consummari et divinæ pollicitationis gratiam consequi.

Vide Tertullianum in libro de Baptismo et in libro de Pudicitia. Passio sanctarum Perpetuæ et Felicitatis, *a sanguine ab obstetrice ad retiarium latura post partum baptismo secundo.* Vide dissertationem 13. Henrici Dodwelli, quæ est de secundo martyrii baptismo. BALUZIUS.

P. 96. l. 23. aut liberis] Vulgo *ac liberis.* Mutavisse particulam me scias ex omnibus præter unum de iis codicibus, quibus uti mihi licuit; firmante quoque S. Matthæo xix. 29.

Ibid. l. 32. *quod contribulatum est non consolidastis*] Librarii vocem hanc in vulgari tribulationis sive ærumnæ notatione intelligebant; et ideo consolationem melius respondere crediderunt; contra sacri textus mentem. LXX. legunt κατεδήσατε. Colligastis *Tertull.* FELLUS. *Fellinam edit.* secutus sum, in qua sic restitutum est ex *scriptis*, opinor, *codicibus* pro *non consolati estis*, quod habent *impressi* et, quibus usus sum, MSSti. Harduinus notavit, *MS.* Societatis suæ exhibere *non consolati estis,* sed memoravit Baluzius in *codice Sorbonico* scriptum esse *non consolidati estis:* et in codice meo olim *Druriano* non nemo verbum *consolidatis* pro *consolati est* reponendum monuit. Vulgata Interp. habet, *quod confractum est*, *non reduxistis. Contritum* præstant *codd. Novi Coll.* 1. et *meus Meermannianus.*

P. 97. l. 7. *pascam eas cum judicio*] βοσκήσω αὐτὰ μετὰ κρίματος. Hæc desumpta sunt ex versu 16. Ipse Deus singulis ovibus, pascua sua designabit. FELLUS.

Ibid. l. 9. duritiam magis humanæ crudelitatis] Ipse Epist. LX. *Magis philosophiæ secularis pravitate durus, quam philosophiæ Dominicæ lenitate pacificus.* Pacianus Epist. II. dixit, *Inobsecrabilem asperitatem, cui opponit gratuita Domini bona, et cœlestis clementiæ titulos.* RIGALTIUS a Fello allatus.

Ibid. l. 10. paternæ pietatis opponimus] Erasmus edidit, *paternæ pietatis dulcedinem apponimus.* Verum vocem *dulcedinem* ego nuspiam reperi in libris antiquis. BALUZIUS. Cum vero constet ex *Var. Lectt.* in *edit. Oxon.* positis habere *Codicem Coll. Nov.* 2. *quam dulcedini divinæ*, immo nunc testibus oculis meis *dulcedinem*, quæ vox et in duobus

ex meis codicibus extat, vocem *dulcedinem* ante *divinæ et paternæ pietatis opponimus* addendam esse censeo.

P. 97. l. 13. nobis imminere] Pronomen *nobis* ex *edd.* ante Baluzianam, seu Benedictinam, revocavi; similiterque particulam *et* ante *examinatis*; consentientibus, quibus nunc utor, MSStis.

Ibid. l. 16. vobis quoque] Cornelio Romanisque suis.

Ibid. l. 17. Quod si de collegis aliquis] Quanquam in synodo convenerit lapsis ob ingruentem persecutionem pacem maturius dandam esse, tamen cum penes episcopum erat judicare de lapsi pœnitentia, res hæc in ejus arbitrio usque permansit. Aut fortassis respicit episcopos eos, ad quos provinciæ Africæ synodi decreta non pertinebant. Fellus.

Ibid. l. 25. graviorem multo] Certe Cypriano erat gravior; qui post exilii tædia, tandem hac persecutione capite plectebatur. Sed Prophetæ, visorum suorum non semper fidi interpretes. Donum prophetias interpretandi, prorsus erat distinctum a prophetiæ charismate. Vid. 1 Cor. i. 10. Fellus. Cornelio quidem gravior fuit hæc Galli vexatio, ut Fellum corrigens Anglicus ait interpres, non Cypriano, qui Imp. Valeriano nonnullis post annis martyrium passurus erat.

Ibid. l. 26. ostendi—admoneri] In aliquot MSS. post *nobis* additur *scimus* operâ librarii, qui verbum sequens *ostendi* ad superius *protulimus* referendum esse non animadvertit. In vulgatis autem mox obtinet *ostenditur*, pro *ostendi*, et subinde *admonent* pro *admoneri*. Optimæ notæ codex Colb. cui et Corb. aliique favent, sinceram lectionem asservavit. Coustant. Quem quidem virum eruditum hoc loco secutus sum. *Edit. Benedictina* habet *ostenditur* et *admonemus*. *Edit. Oxon. ostenditur* et *admonent.* Sed diu ante Coustantium in *Manutiana edit.* duo isti infinitivi extiterant *ostendi* et *admoneri*. Et nunc mihi compertum est, comparere eos in *codice MSto Coll. Novi priori*, sed in *posteriori ostendit* et *admoneri,* in codice vetustissimo meo *Meermanniano ostenditur* et *admoneri*, dum in duobus alteris meis, sicut in editt. ante Manutium *ostenditur* et *admonemur* posita sunt.

CONCIL. CARTHAG. III.

P. 98. l. 5. *Synodica hæc Epistola*] Hujus epistolæ mentio extat apud sanctum Augustinum in libro de Gestis Pelagii cap. 11. et in libro quarto contra duas Epistolas Pelagianorum cap. 8. et in sermone 294. novæ editionis. Meminit ejusdem etiam Hieronymus in Calce Dialogorum adversus Pelagianos. Vide librum Georgii Cassandri adversus Anabaptistas. Baluzius.

Ibid. l. 9. numero LXVI.] Vide quod ante annotatum est ad Concil. II. p. 138.

Ibid. Fido] Pamelius ait non potuisse se reperire quo in loco Fidus fuerit episcopus, verisimile tamen esse fuisse vicinum Therapii, qui in synodo sancti Cypriani cognominatur a Bulla. (vid. supra *Concil.* VII. p. 128.) Morellius putavit fuisse tantum presbyterum. Baluzius. Ait Pearsonius in *Annal.* " Dum illi in concilio erant, allatæ sunt a " Fido episcopo, ut videtur, scriptæ literæ," ad an. 253. sext. IX.

Ibid. l. 10. Victore quondam presbytero] Rigaltius ait, *Iste Victor quondam in ecclesia presbyter, male servata fide, ecclesiam amiserat, et pacem. Itaque etsi pacem quomodocunque, hoc est præpropera Therapii festinatione recepisset, minime tamen locum in ecclesia hoc est presbyteri honorem receperat. Bene igitur, atque ex disciplina veteri, scripsit Cyprianus, de Victore quondam presbytero, qui nunc inter laicos communicabat ecclesiæ. Idem ergo Victor de laico presbyter ; de presbytero lapsus : de lapso pœnitens : de pœnitente laicus.* Supra observavimus, non semper in ecclesia obtinuisse, ut in clericos delinquentes, solum per depositionem ad communionem laicam animadverteretur. Constat Victorem ecclesia pulsum ad pœnitentiam eamque diutinam admissum. Licet vero synodo post reditum Cypriani secunda, lapsis ob persecutionem ingruentem indultum ; tamen non ea mens patrum erat ut pace restituta *et nulla necessitate cogente*, episcopus omnia pro arbitrio laxaret. Pacem nunc ecclesiæ redditam frequens synodus indicat. Fortunatianus lapsus *quondam episcopus* dicitur,

statim Ep. LXV. (al. LXIV.) FELLUS. Quamquam Pamelius agnoscat editiones Manutii et Morellii istic habere *quondam*, magis tamen ei placuit lectio veterum editionum, in quibus scriptum est *quodam*, eam videlicet ob causam, ut ille ait, quod satis constet ex sequentibus adhuc vixisse Victorem presbyterum cum Cyprianus hanc epistolam scriberet. Quod est certissimum. Verum vox *quondam* non accipienda est in hoc loco tanquam intelligi deberet de homine defuncto, sed de eo qui pœnitentiam accepisset post lapsum, dejectus erat de gradu presbyteri, sicut infra Epist. lxiv. pag. 110. legitur *Fortunatianum quondam apud vos episcopum.* Lectionem porro quam nos revocamus exhibent libri veteres et vetustissima hujus epistolæ versio Syriaca quam servat bibliotheca serenissimi Ducis Florentiæ, uti ego accepi a viro istius linguæ et bonarum litterarum peritissimo Eusebio Renaudotio. Sic in epistola Felicis Papæ III. ad Acacium, *quondam episcopos, nunc vero honore et communione privatos.* Possunt reperiri plurima exempla similia. BALUZIUS. Jam receperat Fellus lectionem *quondam* codicibus suis nixus, quibus nunc adjungo quatuor ex quinque illis, quibus usus sum. Interea haud licuisse clerico qui pœnitentiam egisset, recipere locum suum in ecclesia, satis ostendit Basilidis exemplum in litteris Synodicis proxime post has sequentibus commemoratum. Idemque inculcant cum Rigaltius alibi in *Notis ad Cyprianum*, tum Albaspinæus *Observatt. de Veteribus Eccles. Rit.* lib. ii. cap. 34. Binghamusque *Antiquit. Eccles. Christ.* lib. ii. cap. 2. §§. 2. et 4.

P. 98. l. 13. temere Therapius collega noster] Baluzius quidem duorum librorum veterum fide nixus, a quibus aberat vox *temere*, eandem ut a sciolo quodam ex sequentibus pag. hujus lin. 20. adjectam neglexit; quæ vero ipso fatente viro cl. in pluribus veteribus exemplaribus lectio inventa est, hanc ego minime eliminandam putavi, præsertim cum bene conveniret loco suo vocabulum. Nunc ego hanc editorum librorum lectionem in *codice* reperi *Novi Collegii priori* et in *duobus meis.* Sed in *codice Novi Coll.*

2. vox *temere* ante *matutino* posita est, neque ea omnino extat in codice olim *Meermanni*.

P. 98. l. 13. Therapius] Episcopus Bullensis in provincia proconsulari. Duplex autem fuit, ut alibi diximus, Bulla in ea provincia, una dicta simpliciter Bulla, cujus iste Therapius erat episcopus, alia Bulla regia. Concilio Carthaginensi sub Genetlio interfuit Epigonius episcopus Bullensium regiorum, collationi vero Carthaginensi inter Catholicos et Donatistas Dominicus episcopus Bullensium regiorum catholicus et Felix Donatista, qui in gestis vocatur simpliciter episcopus Bullensis. BALUZIUS.

Ibid. l. 15. decreti nostri] Cons. prioris Epistolæ init.

Ibid. l. 16. sine petitu et conscientia plebis] *Hoc* sæpissime dicit, *communicato etiam cum plebe consilio.* RIGALTIUS a Fello allatus.

Ibid. l. 17. nulla infirmitate urgente ac necessitate cogente] Significari hoc loco Anglicus monet interpres duo pœnitentiæ laxamenta, quæ in duabus synodis concessa fuerant; quorum alterum permittebat absolutionem, quam clinicam vocat, de vita periclitantibus, alterum ignoscebat pœnitentibus, ingruente persecutione et minitante iniquitate temporum.

Ibid. l. 22. ac per hoc] An scribendum *ac* propter *hoc*, cum ex compendio vocis error facile oriri posset?

Ibid. l. 24. Quantum vero &c.] Citat hunc locum sanctus Augustinus lib. iv. contra duas epistolas Pelagianorum cap. 8. BALUZIUS.

Ibid. l. 26. baptizari non oportere] De baptismo infantium vide Josephum Vicecomitem lib. ii. cap. 1. de Antiquis Baptismi Ritibus et Scripta Anglicana Buceri p. 655. 667. 781. Vide etiam tractatum Florentii Conrii de Statu Parvulorum sine baptismo decedentium. BALUZIUS.

Ibid. l. 29. sanctificandum] Ita omnes editiones ante Pamelianam et plerique libri veteres. Pamelius scripsit *sacrificandum.* Ita etiam Rigaltius, quamvis Goulartius, repudiata lectione Pamelii, scripsisset *sanctificandum.* Hanc lectionem maluerunt Angli. Recte quidem. Est enim

optima. Vide Epistolam 70. ad Magnum pag. 152. 155. Baluzius. *Sanctificandum* præstant codices quibus utor in his Conciliis edendis.

P. 98. l. 29. in concilio nostro omnibus visum est] Augustinus lib. iv. de Bapt. contra Donatistas cap. 23, 24. Infantium baptismum traditioni apostolicæ adscribit, hanc regulam proponens, *Quod universa tenet ecclesia, nec conciliis institutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur.* Licet in Concilio hoc Carthaginiensi 66. episcoporum, *omnibus visum sit; nulli hominum nato misericordiam Dei, et gratiam denegandam*; hæc non ad pædobaptismum statuendum adducta qui olim obtinuit; sed ad Afrorum hac in re judaizantium errorem refellendum vibrata, qui ad diem octavum, circumcisioni olim præstitutum, ritum illum differendum censebant. Fellus. Notat Baluzius, vocem deesse *omnibus*, quam valde superfluam appellat, in septem codicibus antiquis, extare tamen ait apud *Augustinum.* Sed de inutilitate ejus mihi non constat.

P. 99. l. 4. nulla anima perdenda est] Citat hunc locum sanctus Augustinus in epistola ad Hieronymum de Origine Animarum. Baluzius.

Ibid. l. 6. secundum dierum sæcularium cursum] Sic infra: *Secundum seculum, non secundum Deum.* Nam apud Deum non est tempus. Dies igitur dicit seculares uti ab hominibus in seculo numerantur. Rigaltius.

Ibid. l. 12. viduæ filium] Ita veteres editiones et omnes fere libri veteres. Pamelius edidit *viduæ Sunamitis filium* ex unico codice Anglicano, fassus vocem *Sunamitis* desiderari in cæteris antiquis codicibus. Angli scripserunt *Sunamitidis.* Ego sustuli hanc vocem, quam non dubito esse ex glossemate. Admoneo tamen me illam reperisse in quinque libris veteribus. Baluzius. Nunc facere cum Baluzio video *codicem Novi Coll. posteriorem duosque meos,* cum Pamelio vero vetustissimum meum olim *Meermanni.* Habet *cod. prior Novi Coll. Sunamitis filium,* voce *viduæ* omissa.

Ibid. l. 16. inæqualitatem] Reliquæ editt. quas vidi

omnes præter Benedictinam vel *æqualitatem* vel *qualitatem* habent, sed fortasse lectionem receptam in codicibus suis invenit Baluzius. In nostris libris extat *qualitatem*. Ceterum ænigmata istæc ab imprudentia illa prope absunt, quæ fidem historiarum sacrarum subvertere ausa sit, ut mystici adstruantur sensus libris divinis.

P. 99. l. 23. discrimen] Tres libri veteres habent *differentiam vel discrimen*, alius *discrimen*. Ex similibus fontibus, ut sæpe monuimus, orta sunt tot vocabula synonyma apud Cyprianum. Baluzius. Ita et codex meus olim Meermanni *differentiam vel discrimen habet.*

Ibid. l. 29. præbeat patrem] Ita omnes fere libri veteres et omnes editiones. Atque ea lectio est optima. Nam certum est Deum se omnibus hominibus æqualiter præstare patrem. Est enim pater noster, in primis vero eorum qui credunt in eum, eorum qui per eum sanctificati et gratiæ spiritalis nativitate reparati filii ejus esse cœperunt, ut ait sanctus martyr in libro de Oratione Dominica p. 206. Et tamen Pamelius magis probat conjecturam Costerii existimantis legendum esse *parem ;* eamque conjecturam Pamelius, ut ipse ait, in sua editione posuisset nisi contradicentes habuisset omnes libros manuscriptos et omnes editiones. Ego tamen vocem *parem* reperi in duobus codicibus antiquis. Baluzius. Ita unius codicis hanc esse scripturam refert editio Oxon., sed *patrem* præstant libri, quibus utor, MSSti.

Ibid. l. 31. adhuc horreat exosculari] Rigaltius ait, Fidus, ad quem est hæc Epistola Cypriani, horrebat osculari recens natos infantes, cum suis impedimentis profusos utique et oblitos, indeque in octavum a partu diem differri baptismum volebat. Horrorem discutit Cyprianus iisdem argumentis quibus Tertullianus Marcionis hæresin confutavit exhorrentis Fidei Christianæ articulum quo Christum filium Dei de Mariæ virginis utero vere hominem natum adserimus. *Christus dilexit hominem illum in immunditiis, in utero coagulatum, illum per pudenda prolatum, illum per ludibria nutritum. Propter eum descendit, propter eum prædicavit. Tu hæc erubescenda illi facis quæ*

redemit? Tu exhorrescis in infante recentes adhuc Dei manus? Natura veneranda est, non erubescenda. Hæc Rigalt. Totus hic apparatus ex Ethnica superstitione originem sumsit. Macrobius lib. I. cap. 16. *Est,* inquit, *Nundinum Romanorum Dea, a nono die nascentium nuncupata qui lustricus dicitur. Est autem dies lustricus quo infantes lustrantur et nomen accipiunt, sed is maribus nonus, octavus est feminis.* Dato infantes non ad osculum admittendos ante diem octavum, sequebatur utique non baptizandos; quilibet enim Christianus, fraternitatis jure ad pacis osculum admissus. FELLUS. In ritu baptismi dare osculum minister, et fortasse qui adessent, consuevit.

P. 100. l. 10. sacramentum est] Pariter hujus typi meminit D. Augustinus contra Faustum Manich. lib. xvi. c. 29. *Tertio die resurgens quem dominicum dicimus, qui post sabbatum numeratur octavus, etiam circumcisionem octavi diei ad se prophetandum pertinere declarat.* Et paulo post. *Quia ista resurrectio quæ credita est nos justificat, illa octavæ diei circumcisione figurata est.* FELLUS. In superioribus ex editione Baluziana mox *nato* post *recens* excidit.

Ibid. l. 12. veritate completum] Quidam libri veteres et editio Morellii habent *in veritate.* Quod potest esse melius. BALUZIUS. Adde *editionem principem,* ceterasque usque ad *Manutianam, codicemque scriptum Novi Coll.* 2. retinente et præpositionem *in,* ut Baluzius notavit, Morellii editione. At a reliquis abest.

Ibid. Namque octavus dies] Vide infra Annotationes ad S. VICTORINUM.

Ibid. l. 15. post sabbatum primus et dominicus] Magnum ante hos ducentos annos bellum cum maxima utrinque acerbitate gestum et pugnatum est inter Paulum de Middelburgo, qui postea fuit episcopus Forosemproniensis, Petrum de Rivo sacræ paginæ professorem in academia Lovaniensi, et Thomam Bazin, episcopum Lexoviensem et dein archiepiscopum Cæsariensem, an die octava sabbati, id est die dominica, Christus resurrexisset. Tractatus Petri de Rivo editus fuit anno 1492. in urbe Lovaniensi, et Pauli adversus Petrum in libro sexto de Recta

Paschæ Celebratione. At tractatus Thomæ nondum editus habetur in bibliotheca regia. BALUZIUS. Videsis infra quæ de tempore Dominicæ resurrectionis alii aliter statuerint in DIONYSII ALEX. *Epist. ad Basilidem* hic edita.

P. 100. l. 18. Propter quod &c.] Refert hunc locum sanctus Augustinus sermone 294. p. 1193. novæ editionis. BALUZIUS. Ibi S. Augustinus, vel alius quis, adducto loco hæc quidem præfatus est; *Sanctus Cyprianus est, quem in manus sumpsi, antiquus episcopus sedis hujus; quid senserit de baptismo parvulorum, imo quid semper ecclesiam sensisse monstraverit, paululum accipite.*

Ibid. l. 27. Porro autem &c.] Totum hunc locum descripsit sanctus Hieronymus in fine libri tertii adversus Pelagianos. Sed apud Hieronymum legitur *remissio* pro *remissa*; et pro eo quod apud Cyprianum recte scriptum est *de ope nostra ac divina misericordia*, in Hieronymo habet *de ope nostra ad divinam misericordiam.* BALUZIUS.

Ibid. l. 28. gravissimis delictoribus] Negatoribus, sacrificatis, libellatis. Delictores dicit eos qui fidem Christo datam deseruerunt, dereliquerunt. Observavimus supra ad Epist. LV. (al. LII.) RIGALTIUS a Fello allatus. At vero magis suadet illud, *cum postea crediderint*, exponenda verba istæc de hominibus Christianam fidem amplexis, atque idcirco baptismum petentibus, per quem quidem baptismi ritum in nomine Divino celebratum peccata omnia remitti ac deleri credebat antiquitas.

Ibid. l. 32. nisi quod secundum Adam] Vix alibi reperitur, apud antiquos scriptores, locus ad confirmandum dogma de originali peccato, magis appositus, et expressus. De veterum hac in causa placitis consulatur auctor Historiæ Pelagianæ, lib. ii. qui tamen immerito sugillat Clementem Alexandrinum, quasi doctrinam de originali peccato non satis intellexisset, siquidem quæ Stromat. lib. iii. ab ipso disputata sunt, adversus Encratitas intentabantur, qui ferebant τὴν γένεσιν ἁπλῶς ἐπικατάρατον, ut ait Epiph. Porro asserebant Adamum damnatum. Iren. lib. I. c. 30. FELLUS. Hieronymus lib. iii. *adv. Pelag.* p. 545. et pluribus locis Augustinus, auctoritatem harum

litterarum Pelagianis, ut notavit Cellier *Histoire Générale*, &c. vol. iii. p. 590. objecerunt. Extant autem præterea insignia quædam de peccato originis in Cypriani libro *De Habitu Virginum* p, 180; atque adjiciendi sunt auctoribus illis veteribus, quos dogmatis hujus adduxit vindices eruditissimus Vossius in *Hist. Pelagiana* lib. ii. p. 1. thes. 5. Theophilus Antiochenus, Tertullianus, (cujus tamen testimonium quoddam in *Thesibus Theol. et Histor.* Disput. ii. ab eodem affertur Vossio,) Hippolytus, Firmilianus, Methodius, Dionysiusque Alexandrinus, vetustissimi scriptores; nec dubito, quin horum dictis addi mereantur Clementis Romani illa in *Epistola ad Corinthios*, cap. 31. Ceterum in *Epist.* 66. p. 593. tom. ii. ed. Benedictinæ Augustinus hæc scribit; *Beatus quidem Cyprianus non aliquod decretum condens novum, sed ecclesiæ fidem firmissimam servans ad corrigendum eos, qui putabant ante octavum diem nativitatis non esse parvulum baptizandum, non carnem, sed animam dixit esse non perdendam, et mox natum rite baptizari posse, cum suis quibusdam coepiscopis censuit.*

P. 101. l. 10. nativitatis suæ ortu plorantes] Scriptores Ethnici infantium modo natorum fletum, miseriarum sequentis vitæ omen putabant: Cyprianus pietati ascribit, et ceu precum inarticulatam formulam commendat. Fellus. Et alius quidam ex patribus Ante Nicænis, cujus tamen nomen mea excidit memoria, recens natorum vagitus ad deplorationem peccati originis detorquet.

CONCIL. CARTHAG. IV.

Ibid. l. 18. *Epistola*] Certum est hanc epistolam esse responsionem ad epistolam quam episcopi Hispani scripserant ad Afros in causa Basilidis et Martialis. Nulla illic mentio epistolæ ab illis scriptæ ad Romanos. Et tamen Baronius, qui vult omnia ecclesiarum negotia vetustis illis temporibus relata fuisse ad Papam, verisimili et vehementi se duci conjectura ait ut existimet Felicem et Sabinum

episcopos Hispanos, qui missi fuerant in Africam, ut sic Cypriani quoque suffragio sua ipsorum electione probata, inde tum ipsius tum aliorum ipsius collegarum litteris pariter communiti Romam ad refellenda Basilidis mendacia adnavigarent, sedisque apostolicæ auctoritate compescerent contumaces qui Hispaniæ episcopos contempsissent. At quia levis conjectura, ut Cicero ait, non penditur, ista inter leves numerabitur. BALUZIUS. Conferas Rigaltium mox infra annotantem.

P. 101. l. 22. Nicomedes &c.] In nonnullis libris scriptis et in *editt. Pamelii* et *Rigaltii* omissa sunt nomina episcoporum, quæ post *Polycarpum* hic sequuntur. Aliis autem MSStis nullum omnino præter Cypriani nomen adest, in plerisque tamen codicibus cum scriptis tum antiquius impressis omnia hæc nomina signantur.

Ibid. l. 30. Legionem] Urbs est Hispaniæ Tarraconensis in finibus Asturum a Nerva Imperatore condita, qui et Asturicam instauravit; unde ex vicinia non minus quam querela recte hic conjunguntur civitates istæ ut et Emerita, urbs adjacens ab Augusto condita. Quibus additur Cæsar-augusta (vid. p. 105.) iisdem auspiciis structa, quibus pessimi exempli attentatum Martialis et Basilidis grave periculum induxerat. FELLUS. Quæ urbes hodieque *Leon*, *Astorga*, *Merida*, *Zaragosa*, parum mutato nomine appellantur.

P. 102. l. 5. libellis idololatriæ commaculatis] De libellaticis, sive illis, qui libellum seu judicis testimonium sibi comparabant, in quo scriptum erat, ipsos legibus satisfecisse, id est, Diis sacrificasse, tametsi nihil ejusmodi fecissent, vide cl. Moshemium more suo, hoc est et docte et fuse, in Opere *De Rebus Christianorum ante Constant. M.* disputantem. Sæc. III. §. ix. p. 482—489.

Ibid. l. 8. desiderastis rescribi ad hæc vobis] Non inconvenienter, neque absurde aliquis opinabitur, clerum Hispanum super istis episcopis idololatris etiam ad Stephanum literas dedisse, ut ad Cyprianum. Sed cur ad Cyprianum, si potestas infinita penes Romanum? Immo Romano, ut longe posito, ac per negligentiam decepto, sive per ambitum aut gratiam subornato, Basilides et Martialis

injuste repositi in episcopatum, de quo juste depositi fuerant, cum usurpare locum pristinum conarentur, obstitere clerici Legionenses et Asturicenses una cum plebe, datisque ad Cyprianum litteris appellavere Carthaginiensem adversus Romanum. RIGALTIUS a Fello allatus.

P. 102. l. 28. contemptis divinis præceptis &c.] Hic Esaiæ locus fons et origo est omnium quas antehac observavimus dictionum hujusmodi Cyprianicarum, quibus hominum commenta, divinis mandatis opposita, damnantur: Dixerat autem Esaias: *μάτην δὲ σέβονταί με διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας.* Christus apud Matth. Pharisæos increpans dixit: *Quare et vos transgredimini mandatum Dei, per traditionem vestram.* Quod Cyprianus interpretatur, *Rejicitis mandatum Dei, ut traditionem vestram statuatis.* Pro *transgredimini*, *sive rejicitis*, *aut irritum fecistis*, Græca habent *παραβαίνετε* et *ἠκυρώσατε.* Cyprianus dixit, *contemnitis.* Itaque opponit humanæ indulgentiæ, divinam præscriptionem; humanis doctrinis, divina præcepta; traditionibus humanis, mandata divina. Ac semel statuit quod semper custodiri velit, humanam indulgentiam nihil concedere cuiquam posse, ubi Deus intercedit, hoc est, vetat. Videantur Observationes ad Epist. III. ubi de ecclesia humana. RIGALT. a Fello allatus.

Ibid. l. 31. *Sine causa*] Sic reddidit Cyprianus quæ Septuaginta dixere, *μάτην σέβονταί με.* *Sine causa, vane, perperam.* RIGALTIUS a Fello allatus.

P. 103. l. 4. audiri in precibus] Adnotat Erasmus videri Cyprianum sensisse sacrificio sacerdotis impii nihil effici, immo magis inquinari populum. Joannes Gerson in sermone de cœna Domini: *Dic consequenter cur Cyprianus et alii doctores plurimi, quorum dicta recitantur in decretis, posuerunt nihil fieri in sacramentis nihilque conferri a schismaticis.* Vide 1. q. 1. in decreto Gratiani. Apud Etherium et Beatum in libro primo adversus Elipandum Toletanum scriptum est sacrificium altaris offerri non posse per quemlibet sacerdotem, sed per sacerdotem sanctum et justum. Albertus Stadensis describens historiam quorundam hæreticorum qui anno 1248. cœperunt pullulare in ecclesia Dei, ait illos dixisse sacerdotes in peccatis mortalibus con-

stitutos non posse conficere eucharistiam. In articulis Wicleffi damnatis in concilio Constantiensi legitur: *Si episcopus vel sacerdos est in peccato mortali, non ordinat, non conficit, non consecrat, non baptizat.* Joanni de Varennis pastori sancti Læti in diocesi Remensi objectum est eadem tempestate quod *publice prædicavit quod presbyteri concubinarii non conficiebant corpus Christi*, ut videre est in tomo primo operum Gersonii p. 915. postremæ editionis. Apud Odoricum Raynaldum an. 1420. §. 17. extat bulla Martini Papæ V. adversus Nicolaum Serurarium prædicantem quod orationes et preces missales presbyterorum publice concubinariorum erant nullius valoris et presbyteros publice concubinarios esse pejores Juda. Vide Gregorium VII. lib. iv. Epist. 10. 11. 20. et notas nostras ad Agobardum p. 66. Contra apud Gratianum 1. q. 1. cap. *Intra catholicam* refertur locus ex Augustino, in quo scriptum est intra catholicam ecclesiam in mysterio corporis et sanguinis Domini nihil a bono magis, nihil a malo minus perfici sacerdote. Vide Hugonem archiepiscopum Rothomagensem lib. v. Dialogorum cap. 11. et Epistolam ejus Apologeticam ad Matthæum Albanensem. Vide etiam M. Antonium Marsilium in tractatu de Aqua benedicta p. 266. Baluzius. De solis sacerdotibus Cyprianus cum collegis suis loqui videtur, qui peccatis illis contaminentur, propter quæ lege ecclesiastica sacerdotii fungi officiis desinerent. Adde, quod jam *depositus de munere jure fuerat* Basilides.

P. 103. l. 6. *peccatorem*] Codices aliquot memorat editio Oxon., in quibus scriptum est, ut in uno de meis, *peccatores*, quemadmodum legitur in *Evangelio*, sed etiam in hoc ἁμάρτωλον codices nonnulli præstant.

Ibid. l. 19. Nec sibi plebs blandiatur] Hunc locum alicubi mutatum et interpolatum retulit Algerus scholasticus Leodiensis in libro de Misericordia et Justitia cap. 81. et post *sacrificio contaminati* nonnulla addidit quæ neque in vulgatis editionibus extant neque in codicibus manuscriptis. Ea sic habent. *Nonne enim quia Jonas cum inobedientia esset in navi, navis periclitabatur conteri, quia Achaz cum anathemate laminæ aureæ erat in Israel, exer-*

citus percussus et fugatus est ab urbe Hai. Si ergo ita punitum est in culpæ ignaros, quid fiet in conscios et consentientes? BALUZIUS.

Ibid. l. 24. *horum hominum durissimorum*] Horum hominum injustorum durissimorum. Ita coegit me auctoritas sedecim veterum exemplarium et vetustissimarum editionum ut mutarem lectionem jam inde ab Erasmo receptam. (Quæ est, consentientibus duobus e meis codicibus scriptis, *hominum istorum durissimorum*, sed *horum* pro *istorum* præstante Meermanniano.) Omnia enim vetera exemplaria habent *horum hominum injustorum durissimorum.* Sane in Fuxensi legitur tantum *hominum durissimorum*, per incuriam videlicet librarii, qui aliquid omisit. In capite xvi. Numerorum, ex quo locus iste descriptus est, legitur: *Recedite a tabernaculis hominum impiorum.* In Epistola tamen 76. (al. 77.) pag. 155. ubi idem locus refertur legitur *hominum istorum durissimorum.* BALUZIUS. Exhibent in hoc quoque loco, de quo agimus, eandem prorsus lectionem, *hominum istorum durissimorum*, editiones penes me *Manutiana*, *Morellii*, *Pamelii*, et *Rigaltii*, *Fellina*que. Editiones vero primæ Romana ac Veneta habent *hominum injustorum durissimorum*, dum aliæ duæ ejusdem fere ætatis circa annum 1471. typis impressæ, *hominum istorum durissimorum* præstant. Sed et Hieronymus *adv. Luciferianos* p. 128, *ed. Froben.* affert ex S. Scriptura, *istorum hominum durissimorum.* Itaque lectionem consimilem, *horum hominum durissimorum,* quam Harduinus in *Conciliorum* editione aliique præstant, reposui, nam vocem *injustorum* seu *impiorum,* quæ quidem in *cod. Novi Coll.* 2. extat, eo negligendam putavi, quod lectio duplex tantum sit, dum σκληρῶν vocabulum τῶν ο′. alii alio modo vertunt. Multæ porro apud *Cyprianum* hujusmodi sunt lectiones. Quod autem censent, cum in notis suis Rigaltius tum Anglicus interpres, per vocem *durissimorum* significari hoc loco a Cypriano Novatianos, qui lapsis pœnitentiam negarent, id mihi minus certum videtur.

P. 103. l. 24. *tangere ea quæ ad eos pertinent*] Veteres editiones et undecim libri veteres habent, *nolite tangere ab omnibus quæ sunt eis.* Quod mutatum videtur a posteri-

oribus librariis studio revocandæ lectionis quæ extat in editione vulgata sacræ scripturæ. BALUZIUS. Libri veteres quos memorat Baluzius, quibuscum consentiunt codices *Novi Coll.* meusque olim *Meermannianus,* τοὺς ο'. ad literam exprimunt, ita enim Græca se habent, Καὶ μὴ ἅπτεσθε ἀπὸ πάντων ὅσα ἐστὶν αὐτοῖς.

Ibid. l. 26. plebs obsequens] Sermo de vexatione Donatistarum editus in appendice Optati a viro doctissimo Ludovico Ellies Du-Pin pag. 299. §. 3. *Ante plebem nimis sibi semper obsecutam.* BALUZIUS.

Ibid. l. 27. a peccatore præposito] Magna istic auctoritas datur plebi, ut de vita et moribus episcopi sui judicet, et si constiterit illum errare in fide, ab ejus communione abstineat. *Nam cum ideo episcopus,* ut ait sanctus Hieronymus in Dialogo adversus Luciferianos, *in ecclesia constituatur ut populum coerceat ab errore, quantus error erit in populo cum errat ille qui docet.* Item in Epistola ad Pammachium contra Joannem Hierosolymitanum : *Sanctiores enim sunt aures populi quam sacerdotis animus.* Vide notas nostras ad Agobardum pag. 61. et viri doctissimi nobisque amicissimi Domni Bernardi de Montefalcone præfationem ad opuscula sancti Athanasii §. 6. Vide etiam itinerarium Adriani Papæ VI. editum in libro tertio Miscellaneorum nostrorum pag. 451. Exemplum plebis recedere volentis ab episcopo suo refert sanctus Augustinus in epistola ad Nancilionem, quamvis non ageretur de fide, sed de nova translatione unius vocabuli in capite quarto libri Jonæ. Nos homines Romanæ communionis putamus recedendum esse a Papa si sit hæreticus. BALUZIUS. Notavit inter alia Anglicus Cypriani interpres, laicis vindicari hanc potestatem in decimo quinto Canone Concilii, quod vocat ille Septimum Œcumenicum, (quod quidem unum est ex synodis Photianis, cujus extant Canones pag. 331. et seq. *Synodici Beveregiani,*) separandi sese ab episcopo suo, si modo circa dogmata jam definita manifestus hæreticus extiterit, etiamsi nulla in eum lata esset synodica sententia. At vero hunc canonem ad clerum præsuli hæretico subditum præcipue pertinere dicerem. Nunc

autem lectorem ad notam relegare licet in *Anglica Patrum Bibliotheca*, v. III. p. i. p. 210. S. Cyprian.

P. 103. l. 28. ipsa maxime habeat potestatem &c.] Non proprio motu impulsa, sed admonita per justam ac necessariam sollicitudinem aliorum præpositorum, per aliarum ecclesiarum episcopos, quorum consilia divinis præceptis respondent. RIGALTIUS a Fello allatus.

P. 104. l. 4. *et Aaron appositus*] LXX. προστεθεὶς ἀποθανέτω ἐκεῖ. Vulgata, *colligetur et morietur ibi,* h. e. *colligetur* ad patres suos. Ita *codex Fuxensis* a Baluzio memoratus habet, *et Aaron appositus ad patres suos moriatur.* Anglica Bibliorum versio, *ad populum suum.*

Ibid. l. 6. ordinationes sacerdotales non nisi &c.] Hoc exemplo Christianorum Alexander Severus dispositiones suas publicabat, ubi aliquos volebat vel rectores provinciis dare, vel præpositos facere, vel procuratores, id est rationales, ordinare: nomina eorum proponebat, dicebatque grave esse quum id Christiani et Judæi facerent in ordinandis sacerdotibus, non fieri in provinciarum rectoribus, &c. quæ apud Lampridium. RIGALTIUS a Fello allatus.

Ibid. l. 12. apostolo] Antea legebatur *episcopo.* Veram lectionem nobis subministrarunt tria vetera exemplaria. BALUZIUS. Sed prius restituta a Fello fuerat vox *apostolo* ex quatuor codicibus, quorum unus erat *Novi Coll. prior.* Similiter *unus* de meis, sed *tres alteri,* quibus utor, *MSSti episcopo* habent.

Ibid. l. 13. *in medio discentium*] Ait, Act. i. ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, Vulg. discipulorum, RIGALTIUS a Fello allatus. Tres libri veteres, *discipulorum*, eodem sensu. Paulo post quoque scriptum est *discipulorum.* Apud Tertullianum in libro de Pœnitentia, *Ad unius quidem discentis gladium.* Vide notas Pamelii. BALUZIUS. In codice meo olim *Meermanni* extat *discipulorum.*

Ibid. l. 14. *fuit autem turba in uno*] ἐπὶ τὸ αὐτό. Ipse Cyprianus principio hujus Epist. *Cum in unum convenissemus.* Psal. cxxi. ἧς ἡ μετοχὴ αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό. RIGALTIUS a Fello allatus. (Vulgata habet, *erat autem hominum turba simul fere centum viginti.* Baluziumque audi, qui reposuit,

fuit autem turba hominum fere centum viginti.) Antea ibi scriptum erat *turba in uno* vel *in unum*. Nos emendavimus et supplevimus ex fide quatuor veterum exemplarium. Recte sane. Nam in Actibus Apostolorum, unde acceptus est hic locus, legitur *fere centum viginti*. BALUZIUS. Sic vir cl. Quum vero hæc lectio ex *Vulgata interp.* Cypriano post advecta esse mihi videretur, prout ipse quoque Baluzius de alio loco Cypriani a librariis mutato pag. 79. judicaverat, veterem lectionem quam firmant codices nostri omnes, nil autem *Meermanniano* post vocem *turba* habente, revocandam esse censui. Confer et notam proxime sequentem.

P. 104. l. 18. *totam plebem*] Act. vi. 2. προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν. et 6. ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους. Pacianus Epistola III. *cujus partes in unum.* RIGALTIUS a Fello allatus. Duo libri veteres, *totam multitudinem*. BALUZIUS. *Vulgata* hoc loco habet, *convocantes autem duodecim multitudinem discipulorum.*

Ibid. l. 26. *et non per me*] Καὶ οὐ δι' ἐμοῦ ἦρξαν. Os. viii. RIGALTIUS a Fello allatus. Mox in verbis, *et uniuscujusque actum de ejus conversatione perspexit*, pro *ex* præpositio *de* a Cypriano posita est.

P. 105. l. 6. rescindere ordinationem] Hac in re Stephanus fuit minus excusandus quod contra canones propriæ ecclesiæ tempore Cornelii stabilitos deliquerit; ubi sancitum, *lapsos ad pœnitentiam agendam posse admitti, ab ordinatione autem cleri atque sacerdotali honore prohiberi.* Quod etiam *ab omnibus episcopis in toto mundo constitutis* decretum. FELLUS.

Ibid. l. 8. Romam pergens] Quo solebant contumaces, ut procul ab suis quibus erant noti, facilius fallerent, fucum et imposturam facerent. RIGALTIUS a Fello allatus.

Ibid. l. 10. exambiret reponi] Ut ad communionem Romanæ ecclesiæ admissus, ad suos redux; se illuc pro episcopo agnitum jactaret, nullosque jam sine schismatis nota posse ejus communionem refugere, siquidem unitas ecclesiæ id poscebat, ut alicujus ecclesiæ membrum ab omnibus agnosceretur. FELLUS. Basilidis factum obreptionem, non appellationem, vocat Cyprianus, quod monet

Richerius in *Hist. Concil. Generalium*, lib. I. c. vi. §. 9. Et quidquid colligendum est, ex eo quod ad Romanum episcopum se recepisset Basilides, communionem ecclesiasticam a majoris sedis episcopo adipisci sperans, constat ab Hispanis rogatam esse post episcopum illum a Basilide circumventum ecclesiam Africanam, ut ab ipsa ad se rescriberetur de depositione duorum episcoporum, atque ordinatione et substitutione Sabini; tum vero Africanam ecclesiam, actis horum Hispanorum comprobatis, eos, ne cum Basilide aut altero reo Martiale, spretis evangelii atque ecclesiæ legibus, communicarent, magnopere hortatum fuisse. Sic rem contraxi. Conf. Dupin. *De Antiqua Eccles. Disciplina Dissert.* II. cap. ii. §. 1. p. 152. et Cellier. *Histoire Générale* &c. tom. iii. Art. Saint Cyprien. p. 125.

P. 105. l. 11. jure depositus] Antea legebatur *juste.* Quæ sane lectio optima est. Verum cum *jure* scriptum sit in codice Veronensi, in quindecim vetustis exemplaribus nostris, et in septem Anglicanis, et Morellius ita quoque posuerit, non credidi rejicere me debere lectionem quæ tot auctoritatibus nititur. Videtur autem differentiam inter hæc duo vocabula posuisse auctor panegyrici Flaviensium Constantino dicti. Ait enim: *Fecisti ut quod poteramus jure petere juste obstinuisse videamur.* Baluzius. Præstant *jure nostri quinque codices.*

Ibid. l. 20. delictis gravibus involutus] Principio Epistolæ dixit: *Nefandorum facinorum conscientia vinctos.* Mox dicet, *Gravibus delictis implicatos.* Et alibi, *Conscientiam multis delictorum laqueis vinctam.* Rigaltius a Fello allatus. Ita quatuordecim libri veteres et editiones Erasmi et Morellii. At antiquiores editiones et sex libri veteres habent *gravique involutus crimine.* Baluzius. Cum lectione post recepta *codices nostri* faciunt.

Ibid. l. 23. et ut Felix] Non sane improbanda est interpretis Anglici conjectura, existimantis in locum Martialis successorem datum fuisse hunc Felicem, qui missus cum Sabino Basilidis successore et episcopus hic dicitur. Idemque placere nunc video cl. Kochio in *Comment. De Legationibus Ecclesiasticis*, §. 15.

P. 105. l. 24. Felix de Cæsaraugusta] Hinc Baronius collegit illum fuisse episcopum Cæsaraugustanum; ejusque sententiam amplexi sunt scriptores rerum Arragonensium. Sed illam graviter exagitat Franciscus Bivarius in commentariis suis ad chronicon Dextri, et contendit hunc Felicem non fuisse episcopum, sed presbyterum Vallatæ Urbicuæ in Vaccæis, argumento sumpto ex eo chronico. Sane certum est Felicem non vocari episcopum a Cypriano. Sed ex modo scribendi Cyprianico facile et proclive est existimare illum ea dignitate decoratum fuisse. Nam episcoporum qui concilium cum Cypriano celebrarunt apud Carthaginem dignitates non recenset notarius qui acta conscripsit, sed tantum nomina eorum et urbium quibus illi præsidebant, hoc modo (pag. 92.) *Cæcilius à Bilta, Primus à Misgirpa, Polycarpus ab Adrumeto.* et sic de cæteris. Itaque licet Cyprianus scripserit tantum *Felix de Cæsaraugusta,* silentium ejus non probat Felicem non fuisse episcopum. Una res difficultatem mihi videtur habere, quomodo episcopus Cæsaraugustanus potuerit scribere ad Cyprianum de causa Basilidis et Martialis, cum vicinus eorum non esset, quippe longo intervallo ab eis sejunctus, neque probabile sit Sabinum et Felicem, qui brevi compendio poterant trajicere in Africam, profectos esse ad ultimos Hispaniarum fines ut per montes Pyrenæos irent ad Cyprianum. Si verum esset quod in sermone de sancto Laurentio dixit sanctus Vincentius Ferrarii sanctum Xystum Papam vadentem ad celebrandum concilium Toletanum transisse per Cæsaraugustam, istud confirmare fortassis posset iter Sabini et Felicis per Cæsaraugustam. Sed istud non aliunde constat quam ex sermone sancti Vincentii. Jam quod de Vallata Urbicua istic ex Dextro refert Bivarius, id vero vanum est, uti et illud quod ait apud Cyprianum pro *Cæsaraugusta* legi debere *Vallata Urbicua,* quam locat non longe ab Asturica. Nimia miseria est audacem esse hominem nimis. Baluzius.

Ibid. l. 31. si sibi vel laïco &c.] Videsis notam ad init. superioris Epist. Synodicæ.

Ibid. l. 33. lutulenta convivia] Ubi de Idolothytis vesci

oportebat, nec sine libatione ad profana numina bibere licuit. Fellus. Canone Ancyrani Concilii Septimo puniebantur Christiani, qui ejusmodi convivia publica collatis symbolis obirent.

P. 105. l. 33. in collegio] Ita omnes libri veteres et editiones omnes Pameliana antiquiores. Pamelius ergo mutavit ex unico codice Anglicano et posuit *et collegia.* (Ita quidem *Novi Coll. cod. prior*, sed reliquis, quibus usus sum, renitentibus.) Quod miror retentum fuisse in posterioribus editionibus. Baluzius. Præter pontificum, Fratrum arvalium, Potitiorum, Augurum, collegia, et alia id genus; quæ Ethnicam idololatriam proxime spectabant; plurima fuerunt quæ ad reipub. administrationem, ad negotiationes, et artificia pertinuere, quæ quidem omnia sub tutela alicujus profani numinis collocabantur; et proinde fieri non potuit, ut quis illis interesset, quin cultus istius fieret particeps. Fellus.

P. 106. l. 2. apud prophana sepulchra] Rigaltius ait, In iis vero sepulcris erant plurima quæ ad ritus ethnicos pertinebant, quibus communicare et contaminari videbantur, qui mortuos suos illic deponebant: et hoc solo participes idololatriæ fuisse dicebantur. Sed et minime conveniebat Christianæ charitati unitatique Ecclesiasticæ, fratrum defunctorum corpora sepulcris inferre hostium nominis Christiani; quasi ipsi defuncti, tum maxime cum morerentur, extra ecclesiam fuissent. Jure igitur Christiana fraternitas Ethnicorum collegia despuebat, ut pestifera; eorumque sepulcra ut conditoria mortuorum. Etenim fideles habuere sua *κοιμητήρια*, dormientium videlicet, in spem resurrectionis ac beatitatis æternæ. Hujusce autem spei pignus illis fuit Christus, qui depositus in sepulcro revixit surrexitque. Ac mulieribus Dominum in sepulcro quærentibus obviam factus angelus dixit, *οὐκ ἔστιν ὧδε*, *non est hic.* Qui sane titulus tanto magnificus et gloriosus, quanto dispar vulgatis illis tumulorum inscriptionibus, Hic Situs Est, Hic Jacet. Hæc Rigaltius. Porro, quemadmodum a pluribus observatum, quod omnis fere gentium religio, mortuorum fuit cultus, ita vix aliqua ex parte magis

Ethnica superstitio se exerebat, quam in cura pro mortuis; hinc sacrificiis, iisque non raro humanis, Dii inferi solicitandi, et placandi Manes; hinc tonsi crines, quæsita calvities, et incisa corpora mortuorum causa, de quibus agitur Deut. xiv. I. Fellus. Verba illa *exterarum gentium more*, et *alienigenis*, de gentilibus sic vulgo nominatis, extra ecclesiam positis, alienisque a sacris Christianis, interpretanda videntur.

P. 106. l. 3. apud procuratorem ducenarium] Extra curas exercitus et negotia belli, circa Principem Romanum fuit militia duplex. Litterata, quæ scriniis operam dabat: actuosa, quæ rebus agendis erat occupatissima. Hi magistriani dicebantur, et ex eorum schola Ducenarii et Centenarii, sive Sexagenarii, qui fiscales pecunias exigebant, a numero pecuniarum quas in stipendium accipiebant, nuncupati, Dio lib. liii. ubi de procur. Cæs. καὶ τοῖς γε ἐπιτρόποις καὶ αὐτὸ τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν διδομένων αὐτοῖς χρημάτων. Capitolinus in Pertinace: *Ad ducenûm sestertiorum stipendium translatus in Daciam.* Vetus inscriptio: *Procurator Augusti provinciæ Bæticæ ad ducena accipienda.* Apuleius, Milesia vii. *Procurator Principis ducenaria perfunctus.* Natio valde infesta Christianis. Etenim per occasionem officii sui omnia minima maxima quæ in provinciis agerentur renunciabant. Itaque ab iis sæpe vexati Confessores Christiani nominis, nisi pactione turpi vexationem redimerent, sicut ab isto Martiali factum innuit Cyprianus. Titulus est lib. x. Cod. de exactionibus tributorum, ubi Constantinus Imp. vetat Ducenarios aliquem ex debitoribus convenire priusquam a tabulario civitatis nominatim breves accipiant debitorum, et l. seq. *Nemo carcerem*, inquit, *plumbatarumque verbera, aut pondera, aliaque ab insolentia judicum reperta supplicia in debitorum solutionibus expavescat.* Et apud Eusebium legitur Epistola Synodi Antiochenæ ad Dionysium Romæ, et Maximum Alexandriæ episcopos, qua patres Antiocheni tantam in Paulo Samosateno fuisse superbiam notant, ut Ducenarius aliquis haberi debuerit magis quam episcopus, adeo pravo et insolenter circa omnem fraternitatem satagebat.

Verba Synodi, Historiæ Ecclesiasticæ lib. vii. cap. 30. sic habent, *καὶ οὕτως ὑψηλοφρονεῖ καὶ ὑπερῆρται κοσμικὰ ἀξιώματα ὑποδυόμενος, καὶ δουκηνάριος μᾶλλον ἢ ἐπίσκοπος θέλων καλεῖσθαι, καὶ σοβῶν κατὰ τὰς ἀγορὰς, καὶ ἐπιστολὰς ἀναγινώσκων καὶ ὑπαγορεύων, ἅμα βαδίζων δημοσίᾳ, καὶ δορυφορούμενος* &c. Hocce igitur hominum genus valde molestum, adeoque odiosum passim et invisum plerisque, ut etiam Circitorum et Curiosorum, sed præsertim Christianis, qui sæpissime talium officiorum crudelitate comprehensi ad potestates rapiebantur. Eulogius archiepiscopus Alexandrinus libro de Disciplina Ecclesiastica adversus Novatum, mentionem facit commentarii cujusdam Novatiani, cujus hanc fuisse hypothesin refert, *ὅτι βασιλεύοντος Ῥωμαίων Δεκίου καὶ Οὐαλεριανοῦ, Περέννιος Δουκηνάριος πρόσταγμα λαβὼν παρ' αὐτῶν, πάντας τοὺς ἀνὰ τὴν Ῥώμην καὶ τὰς πέριξ ἐπαρχίας χριστιανοὺς βαρυτάταις βασάνοις καὶ πικραῖς τιμωρίαις εἰδωλολατρεῖν ἐβιάζετο, καὶ πολλοὶ μὲν καὶ ἄλλοι ἐνιδίδουν τῇ βίᾳ* &c. (apud Photium in *Bibliotheca*, cod. 182.) Videantur quæ de Beneficiariis et Curiosis ad Tertullianum observavimus, et quæ ad ultimam Cypriani Epistolam, de Frumentariis: sed inprimis quæ ad Capitolini Pertinacem, Salmasius. Rigaltius a Fello allatus. Plura de ducenariis erudite dicta reperies in observationibus Rigaltii. Vide etiam notam marginalem Beati Rhenani ad epistolam synodi Antiochenæ apud Rufinum lib. vii. cap. 26. et Josephum Scaligerum ad Manilium. Joannes Calvinus in lexico juridico, in verbo *Ducenarii*, *citat* epistolam quartam libri primi sancti Cypriani, quæ est hæc nostra, in qua ait extare hæc verba, *neque ut ille superbierit, sublatusque fuerit mundanis dignitatibus, ducenarius potius quam episcopus vocari volens.* At ego ista neque in editionibus inveni neque in libris veteribus. Baluzius. Hæc verba a Rigaltio superius adducta sunt ex *Epistola Antiochenorum*, cujus epistolæ partes a me infra collocantur.

P. 106. l. 12. et martyrio quoque dignatione Domini honoratus] Finge, sicca morte, non cruenta, affectum fuisse Cornelium, postquam Dominum confessus esset, prout

censet Pearsonius in *Annal. Cypr.* ad an. 252. §. 13. vetustissimi *Catalogi* auctore allato, cujus verba sunt in *Cornelio: Post hoc Centumcellis expulsus, ibi cum gloria dormitionem accepit;* attamen vir magnus minus recte statuere videtur, Cornelio mortem cruentam adscripsisse posteriores magis quam Hieronymum, etsi in libro *De Viris Ill.* dicentem, *ob Christum martyrio coronatum fuisse Cornelium;* quoniam in *Vita Pauli Eremitæ* ab eodem Hieronymo conscripta hoc positum est p. 240. ed. Froben. *Cornelius Romæ, Cyprianus Carthagine, felici cruore damnati sunt.* Porro, quanquam, in *Epist.* sua 67 vel 68. Cyprianus Lucium Cornelii successorem, qui similiter in exilium actus non in *Martyrum Catalogo*, sed in *Depositione,* seu sepultura, *Episcoporum* invenitur, *beatum martyrem,* commemorato simul Cornelio, appellaverit, siletque de martyrio Cornelii *Armenia Chronici Eusebiani* interpretatio, non itidem Hieronymiana, eorum tamen sententiam magis amplectendam propter Hieronymi verba arbitror, qui gladio imperatorio occisum esse Cornelium statuerint. Cornelii *venerandum cruorem* memorat quoque Maximus episcopus sæculo quinto Taurinensis, in *Sermonibus* suis, quos primus edidit Muratorius. Vid. Serm. iv. pag. 46. tomi quarti *Anecdott. Ambrosianæ Bibliothecæ.* Porro *decollatus est Cornelius,* ait quidem Anastasius Bibliothecarius in *Vitis Pontif. Rom.* p. 10. ed. Mogunt. p. 193. edit. Rom. sed, perinde ac Martyrologia, ex actis quæ adulterina videntur. Nunc vero digna putavi, quæ hic describantur S. Paciani verba qui ad finem vergente sæculo quarto Symponianum Novatianum in Epistola II. ita compellat. *Nam quod ante passum* (Novatianum) *putas et Cyprianum dixisse subjungis;* Præcessit me adversarius meus, [de dicto isto, quod Cypriano tributum est, nil mihi constat] *vide quam manifeste respondeam. Novatianus martyrium nunquam tulit, nec ex verbis beatissimi Cypriani auditum istud aut lectum est. Habes ergo epistolas, quibus Cornelium urbis episcopum, cui tantum Novatianus inviderat, inimicis principibus resistentem sæpe, confessum sæpe, vexatum refert, plurimis confessoribus, plurimis quoque martyribus ducem*

factum, et cum plurimis gloriosissime coronatum, *vivente tamen Novatiano, etiamque securo. Nam et ideo ab ecclesia Christi recesserat, ne illum labor confessionis urgeret. Qui primum stimulatus invidia, episcopatum Cornelii non ferebat; inde se Novato, paucorum epistolis derisus addixerat. Hæc omnia de Novatiano Cypriani litteræ perdocebunt. Porro etiam si passus est aliquid Novatianus, non tamen etiam occisus, non tamen coronatus. Quidni? Extra ecclesiæ pacem,* &c. *Cyprianus autem in concordia omnium, in pace communi, in confessorum grege passus est; et sæpe confossus iteratis persecutionibus, et multa laceratione vexatus, et novissime salutari calice propinatus est. Hoc fuit coronari.* §. vii. pag. 20. tom. vii. *Biblioth. Patrum Gallandianæ.*

P. 106. l. 17. Dei timor irreligiosus] Ex uno tantum codice scripto posuit Fellus, *Dei timor apud irreligiosos,* dum impressos habere ait, *Dei timor irreligiosus.* Sed in *primis editt.* atque in *Erasmiana apud irreligiosos* extare invenio. Silet Baluzius altera lectione retenta. Olim conjeci legendum, *Dei timor religiosus,* quod post positum apud Cyprianum est. Nunc vero inspecto codice *Novi Coll. altero,* in quo scriptum est *in religiosis,* reponendum duco, *in irreligiosis.* Mox habes *a religione divina recedentibus.* Præstant vel *inreligiosus,* vel *irreligiosus,* reliqui mei codices.

P. 107. l. 3. nec annis] Duo libri veteres et antiquæ editiones præferunt *armis.* Sed hanc lectionem rejecit Pamelius, quia ipsi constabat regem Nabuchodonosorem nullis armis aggressum esse tres pueros, et posuit *annis* ex fide quinque veterum exemplarium, quam lectionem ego quoque reperi in viginti ex nostris. Unus meus vetus habet *caminis.* Atque ego eam lectionem facile credo esse meliorem, cum dici non possit de pueris aut adolescentibus eos esse senio et annis fractos, et quia vox *caminis* melius congruit cum historia. Quippe certum est Nabuchodonosorem, ut pueros istos commoveret et terreret multiplicis pœnæ comminatione, minas jactasse, pericula intentasse, denique parari jussisse fornacem sive, ut Sulpitii Severi verbo utar, caminum ignis ardentis in quem conjicerentur. Confirmant hanc meam opinionem verba

Cypriani ex epistola lvi. pag. 91. in qua tres pueri non dicuntur annis fracti, sed ætate territi, et minis regis et flammis fortiores extitisse. Itaque retinui eam lectionem quam puto esse meliorem. Commodius autem erectiusque de hac mea emendatione existimabit judiciumque faciet qui varias istas lectiones sine ullo præjudicio examinaverit. Ita enim me sincerius exploratiusque vel corrigere poterit vel probare. Recte autem dixit Cyprianus *pueros nec caminis nec minis fractos.* Nam Cicero in libro primo Officiorum dixit frangi metu, et Statius ix. Thebaidos minis frangi. Sunt etiam alia exempla. Baluzius. Ante Pamelium, referente Pamelio ipso, extitit illud *nec annis* in *editione Manutii;* immo in Cypriani veterrimis editionibus. Neque in lectionibus variis *edit. Oxon.* ulla memoratur lectionis varietas. Baluzio tamen istud *nec caminis* editioni suæ reponenti, quæ quidem vox *caminus* in *Oratione Puerorum* ad regem apud Danielem invenitur, forsitan consensissem, nisi obstarent res duæ, prima ordo præposterus verborum, *nec caminis nec minis fractos*, deinde verba ipsa Cypriani, quæ a viro cl. adducta sunt, *Imitemur pueros, Ananiam, Azarium, et Misahelem, qui nec ætate territi, nec captivitate fracti, Judæa devicta et Hierosolymis captis in ipso regno suo regem fidei virtute vicerunt, et minis regis et flammis fortiores extiterunt.* Et alibi quoque, si bene memini, apud Cyprianum ex tenera horum confessorum ætate hortamentum ducitur ad fortitudinem. Itaque lectionem prius receptam *nec annis,* h. e. juvenilibus annis, revocavi, quam quidem lectionem nixus fide unius tantum codicis cum altera *nec caminis* Baluzius mutaverat.

P. 107. l. 19. etsi aliqui de collegis nostris &c.] Stephanus suique hoc quoque loco vituperantur, qui misceri se cum peccatoribus pœnitentiam non agentibus illicita communicatione passi sint.

Ibid. l. 31. *non intellexerunt*] Consentit Cyprianus lectioni illorum codicum qui habent οὐκ ἐνόησαν; et deinceps οἱ αὐτὰ ποιοῦσι, et οἱ συνευδοκοῦσι. Fellus. Ea quæ istic Pamelius ait non reperiri in veteribus manuscriptis (*non intellexerunt——digni*) ego reperi in quindecim. Baluzius.

Cum Pamelii scriptis consentientes video codices quibus usus sum. Vulgo legitur ἐπίγνοντες sine particula negativa apud *apostolum* verba repetentem.

P. 108. l. 5. nocentium contactibus polluuntur] Pacianus epist. iii. *rejicere nocentes, attactus peccantium fugere.* Rigaltius a Fello allatus.

Ibid. l. 12. Opto vos] Duo libri veteres et editio Morellii habent *Optamus.* Utraque lectio bona est propter rationes alibi allatas in simili occasione pag. 393. Baluzius. Scil. ad *Epist. Cypriani 6.* ubi ad lectiones *opto vos*, et *opto te*, hæc sunt a Baluzio adnotata: "Tametsi epistola "scripta sit ad plures, præcipue tamen et nominatim "scripta est ad Rogatianum personam illustrem. Et ideo "Cyprianus finem ei opponens, clausulam valedictoriam, "ut solet, ad eum dirigere potuit." Ante Morellium exhibuerat *optamus vos* Erasmus. Sed in *epistola Synodali* proxime sequente, ubi legitur *optamus*, vetustissimæ *editt.* sicut hic, habent *opto.* Nimirum ita interdum ponitur clausula per compendia, Op. V. F. CH. S. B. V. *Opto* præstant *tres mei manuscripti.* In *codice Novi Coll. priore Vale*, pro tota clausula extat. A *posteriori codice* clausula abest.

CONCIL. CARTHAG. SUB CYPRIANO V.

P. 108. l. 17. Anno CCLV.] Hoc Concilium, præeunte Pearsonio in *Annal. Cyprian.* anne 255 post Christum apposui. Variatur enim de tempore hujus atque reliquarum sub Cypriano synodorum in *Conciliis editis.* Ceterum de synodo ipsa ita scribit Cyprianus in initio *Epistolæ ad Quintum. Retulit ad me, frater carissime, Lucianus compresbyter noster te desiderasse, ut significaremus tibi quid sentiamus de his qui apud hæreticos et schismaticos baptizati videntur. De qua re quid nuper in Concilio plurimi coepiscopi cum compresbyteris qui aderant censuerimus ut scires, ejusdem Epistolæ exemplum tibi misi.* Hæc ille ad Quintum. Postea vero ad Stephanum quoque Romanum et ad Jubaianum easdem hasce synodales misit literas Cyprianus,

una cum ipsa illa ad Quintum epistola, ut constat ex epistolis ad eundem Stephanum atque Jubaianum.

P. 109. l. 1. Cum simul in concilio] Græculus interpres, ἐν κοινοβουλίῳ. Epistola hæc in Codice Synodico Græcæ Ecclesiæ, concilio Carthaginiensi sub Cypriano habito præfigitur, [hoc est Concilium sub Cypriano septimum,] et quasi illius canon perhibetur; quem episcoporum suffragia, quæ eum tanquam ἐνθυμήματα sive ἐπιχειρήματα, ut ait Zonaras, varie illustrarunt, sequebantur. Balsamo et Zonaras, literis istis Jubaiano responsum fuisse redditum asserunt, eo quod illius mentionem factam in Cypriani proloquio observassent; quanquam et Codices MSS. Latini plurimi, suffragia hac in re perhibent. Sed perpetui hospites in occidentalium rebus fuerunt orientales, nec quidem rectius epistolam ipsam in Græcum sermonem transtulere, quam de scripti occasione et origine senserunt. Interea vero dicendum, quod siquidem hæc epistola erat synodica, et hæreticorum baptisma damnabat pariter cum illa synodo quæ sequebatur lxxxvii. Episcoporum, merito in pandectas conciliorum recipiebatur; et ita ad Orientales, qui diversarum synodorum diversis temporibus habitarum decreta pro ejusdem placitis accipiebant, errore non admodum damnoso, fuerat transmissa. Porro notandum, omnes synodos Africanas sub Cypriano, a Concilio sexto Generali in Trullo fuisse confirmatas can. 2. Fellus. Monuit Baluzius inscriptionem hanc esse in *codice Thuani; Incipit ad Jubaianum* (quod nomen in plurimis codd. extat pro *Januario*, uno de patribus hujus Concilii) *liber secundus*, in uno vero veteri, *Incipit ad Jubaianum epistola tertia de his ipsis*, id est, de lapsis. Hæc est inscriptio in Codice Novi Coll. priori, et in uno de meis. Sed in posteriori nullum nomen præfixum est.

Quod ad canonem attinet Concilii Sexti Generalis, verba patrum sunt, Ἐπισφραγίζομεν δὲ καὶ τοὺς λοιποὺς πάντας ἱεροὺς κανόνας τοὺς ὑπὸ τῶν ἁγίων καὶ μακαρίων πατέρων ἡμῶν ἐκτεθέντας, τοῦτ' ἔστιν τῶν τε ἐν Νικαίᾳ, &c. deinde post nominata reliquorum conciliorum et patrum decreta pergunt, sed caute, scribere, ἔτι μὴν καὶ τὸν ὑπὸ Κυπριανοῦ τοῦ γενο-

μένου Ἀρχιεπισκόπου τῆς Ἄφρων χώρας καὶ μάρτυρος, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν Συνόδου ἐκτεθέντα κανόνα, ὃς ἐν τοῖς τῶν προειρημένων προέδρων τόποις, καὶ μόνον, κατὰ τὸ παραδοθὲν αὐτοῖς ἔθος ἐκράτησεν. Can. 11. *Canonibus* quoque, qui *Apostolici* vocantur, 46 et 47, hæreticos denuo baptizandos esse jussum est. Sed mos rursus tingendi illos quidem hæreticos, qui in nomine sacræ Triadis baptizati essent, neque ante neque post tempus conciliorum horum Africanorum majori parti ecclesiarum placuit. Testes sunt temporum his conciliis vetustiorum ipse quoque Cyprianus et coepiscopi ejus, qui tot locis consuetudinem sibi adversari fatentur. Ait ipse etiam Firmilianus in *Epistola ad Cyprianum* suum;—*quod quidem adversus Stephanum vos dicere Afri potestis, cognita veritate errorem vos consuetudinis reliquisse.* §. 13. Hoc præsul Cæsareæ Cappadocum; qui statim post gloriatur, se suosque Asiaticos *veritati et consuetudinem jungere, et consuetudini Romanorum consuetudinem, sed veritatis, opponere; ab initio hoc tenentes quod a Christo et ab apostolis traditum est.* Sed tamen Harduino haud assentiendum videtur, qui S. Hieronymi auctoritate fretus concilium in Africa his Cyprianicis in indice suo Conciliorum superinduxit, in quo *illi ipsi episcopi* (verba Hieronymi sunt *adversus Luciferianos,* p. 117. ed. Froben.) *qui rebaptizandos hæreticos cum eo* (Cypriano) *statuerant, ad antiquam consuetudinem revoluti novum emisere decretum.* Nam, et recte monuerunt contra Hieronymum cum multi alii tum Basnagius *Annal.* vol. ii. p. 386. ad Arelatense Concilium usque, regnante Constantino M. Afrorum viguisse rebaptizandi disciplinam, id testante ipsa illa Synodo, Can. VIII. *De Afris, quod propria lege sua utuntur ut rebaptizent, placuit, ut si ad ecclesiam aliquis de hæresi venerit, interrogent eum symbolum; et si perviderint eum in Patre et Filio et Spiritu Sancto esse baptizatum, manus ei tantum imponatur, ut accipiat Spiritum Sanctum.* Adde quod, si tale unquam concilium extitisset, certo certius Augustinus in Responso suo, in lib. 6. et 7. *Contra Donatistas*, post singulas, quas affert, sententias patrum, qui in Concilio Africano tertio de Baptismo, sive septimo sub Cypriano,

interfuerant, de retractata ipsorum opinione ad omnem versum nonnihil ingerere perstitisset.

P. 109. l. 2. ad nos] Mirum est has voces, quæ propagatæ sunt ex editione Erasmi, desunt enim in aliis editionibus, non reperiri nisi in tribus antiquis exemplaribus, quamvis hanc epistolam contulerim cum viginti sex. Desunt ergo in Turonensi, in uno Remigiano, et in Beccensi. Baluzius. Voluit dicere Baluzius, *Extant ergo*, non *Desunt ergo*. Sed deerant eædem voces in *sex codicibus* in *edit. Oxon.* indicatis, *aliisque quatuor* quibus utor, inque veterrimis Cypriani editionibus.

Ibid. l. 4 quæ una et vera est] Ita restituimus hunc locum ex fide quatuor veterum librorum. Baluzius. Vulgo, *quæ una est*, et consentientibus quatuor nostris codicibus.

Ibid. l. 9. antecessoribus nostris] Agrippino videlicet et aliis, quos septuaginta fuisse scribit sanctus Augustinus, uti monuimus ad epistolam nonam pag. 396. Vide etiam notas ad epistolam lxxiii. Baluzius. Nihil habet ibi Baluzius de Agrippini tempore, quod quidem plerisque videtur ignotius esse, quam ut certi aliquid de eo statuatur. Nam qui Cypriano sunt in *Epistola* sua lxxiii. sive *ad Jubaianum, multi anni et longa ætas*, eos, *paucos ante Cyprianum annos* appellat Augustinus lib. iv. *Contra Donatist.* cap. 6. Attamen jam diu apud Afros invaluisse opinionem de vanitate baptismi hæreticorum, ostendit Tertullianus, adhuc catholicus, in libro suo *De Baptismo*, ubi iisdem fultus rationibus, quas nobis inculcat Cyprianus, improbat hæreticorum baptismum, ac pro irrito habet. Vid. cap. 15. Immo vero in Geographia Africæ Sacra S. *Optato* a Dupinio præfixa post verba Tertulliani p. xxx. allata, *Circa hæreticos sane quid custodiendum, digne quis retractet? ad nos enim editum est;* per eadem verba designari ait se haud dubitare vir doctissimus decretum Agrippini contra hæreticorum baptisma; indeque et ex Cypriani verbis colligit, videri Agrippinum, non tertio, ut vulgo putant, sed sub finem secundi ecclesiæ sæculi Carthagine sedisse. Neque ætatem Agrippini diversam constituerat Fellus ad locum illum *Epistolæ ab Jubaianum,* p. 199. Jamque video eru-

ditum *Africæ Christianæ* auctorem cl. Morcellum statuere, a Cypriano designata esse secundi potius sæculi extrema, quam initia tertii, vol. i. p. 12. Ceterum in *Epistola ad Quintum*, quæ est de hæreticis baptizandis, Cypriani hæc habes ad Agrippini aliorumque decretum pertinentia; *Quod quidem et Agrippinus bonæ memoriæ vir cum cæteris coepiscopis suis, qui illo in tempore in provincia Africa et Numidia ecclesiam Domini gubernabant, statuit et librato consilii communis examine firmavit.* p. 127. ed. Benedictin.

P. 109. l. 10. Vobiscum pari consensione conjungimus] Cum hæc prius cum antecedentibus conjuncta essent, ideo olim conjeci, vel legendum esse *conjuncti* pro *conjungimus*, claudicare enim orationem, vel posita finali distinctione post voces illas, *et a nobis observatam*, *conjungimur* esse reponendum. Editi aliqui ac scripti *confessione* pro *consensione* exhibent, sed *interpretatio Græca* καὶ συζεύγνυμεν habet.

Ibid. l. 12. extra ecclesiam] Vetus interpretatio in recentiore codice Victorino, *id est extra formam ecclesiæ. Tamen baptizatur qui a Judæo vel a gentili vel ab hæretico baptizatur, si secundum formam ecclesiæ baptizet.* Sumptum est istud ex capite *A quodam Judæo* apud Gratianum dist. 4. de consecratione, ubi Nicolaus Papa I. respondens ad consulta Bulgarorum ait baptismum esse bonum, quamvis sit collatus ab eo quem non constabat esse Christianum, si collatus sit in nomine sanctæ Trinitatis vel tantum in Christi nomine. Contra Gregorius III. scribens ad Bonifacium archiepiscopum præcipit ut illi denuo baptizentur quos a paganis baptizatos esse constiterit. Refertur illa constitutio lib. vii. Capitularium cap. 101. et apud Gratianum cap. *Quos a paganis* eadem distinctione. Vide etiam bullam Eugenii IV. apud Odoricum Raynaldum an. 1439. §. 15. Vide Gerochum Reicherspergensem in tractatu adversus simoniacos cap. 22. et Algerum scholasticum Leodiensem cap. 52. de Misericordia et Justitia. BALUZIUS.

Ibid. l. 12. baptisma unum] Non tantum eo nomine quod repeti non debet; sed quia ab ecclesia proficiscitur

quæ nisi una superesse non potest. Fellus. Certum est magnam ea tempestate fuisse controversiam inter episcopos ecclesiæ Romanæ et Carthaginensis an hæretici venientes ad ecclesiam debeant rebaptizari. Initia hujus controversiæ vulgo referuntur ad pontificatum Papæ Stephani. At Rufinus lib. vii. cap. 2. scribit eam cœpisse sub pontificatu Cornelii. Quod Baronius contendit esse falsum. Sed Baronii sententiam quidam viri docti putarunt non esse veram. Profecto auctoritas Rufini veteris et docti scriptoris non debet rejici absque bonis testimoniis. Potest autem illa confirmari auctoritate epistolæ Cornelii ad Cyprianum, quam descripsi ex duobus antiquis codicibus manuscriptis, quorum unus est in bibliotheca monasterii sancti Remigii Remensis, alius in bibliotheca illustrissimi et doctissimi viri Joannis Bohierii præsidis infulati in parlamento Burgundiæ. Edita est autem supra pag. 167. Ubi vero Raphael Volaterranus invenerit Cornelium cessisse Cypriano nondum invenire potui. Cæterum istic annotari potest Armenos, ut tradit Guido de Perpiniano, dixisse quod verum baptisma solum erat in ecclesia majoris Armeniæ, et non in aliis, propter quod alios ad se venientes rebaptizabant. Baluzius. Haud germanam esse, sed omnino repudiari debere, epistolam istam Cornelii ad Cyprianum a Baluzio primum editam, ostendi ad finem S. Cornelii Excerptorum p. 88.

P. 109. l. 15. *lacus detritos*] Rigaltius ait; λάκκους συντετριμμένους. Vulg. *cisternas dissipatas*, hoc est, rimarum plenas, hac illacque perfluentes. Pacianus epist. iii. *non consecrata sede contentus, detritum lacum adulterini fontis adamavit.* Hieronymus adversus Luciferianos: *Conatus est et beatus Cyprianus contritos lacus fugere, nec bibere de aqua aliena, et idcirco hæreticorum baptisma reprobans, ad Stephanum tunc Romanæ urbis episcopum, qui a beato Petro vigesimus sextus fuit, super hac re Africanam Synodum direxit: sed conatus ejus frustra fuit.* Rigaltius a Fello allatus. Reposuit S. Hieronymo editor ejus novissimus cl. Vallarsius *vicesimus secundus,* pro *vigesimus sextus.* Et Eusebii *Chronicum* tam *Hieronymianum* quam *Armenium*

Stephanum vicesimum secundum post Petrum dicit. Sed alii Petro et Stephano inclusis numerant episcopos viginti et quatuor, qui tum Cletum tum Anacletum agnoscunt.

P. 109. l. 15. *aquam portare*] Septuaginta dixerant: ὕδωρ συνέχειν. Apud Balsam. et Zonaram legitur, συσχεῖν. Apud Tertul. *foderunt sibi lacus contritos, qui non poterant aquam continere.* Rigaltius a Fello allatus.

Ibid. l. 16. *Ab aqua aliena*] Hæc frustra alibi quam in Græcis exemplaribus quæruntur. Fellus. Additamentum est τῶν ο'. ad finem capitis noni *Proverb.* et quanquam ad edit. Oxon. oram locus alius aliquanto similis in cap. vi. 24. (verius esset v. 15.) *Proverb.* signatus est, diversum quid sensisse de verbis videtur doctissimus editor, qui nullum Scripturæ locum apposuit ad hæc eadem verba in Suffragio v. Concilii vii. quod mox sequitur. Posuit interea ad verba in *Proverbiis* antecedentia, Οὔτε γὰρ διαβήσῃ ὕδωρ ἀλλότριον, Clemens Alex. in *Strom.* lib. i. c. 19. —τὸ βάπτισμα τὸ αἱρετικὸν, οὐκ οἰκεῖον καὶ γνήσιον λογιζομένη. Hic bene nota Clementis fine sæculi secundi et in Ægypto scribentis opinionem de hæretico baptismo; eandemque de Meletianorum baptismo Alexandrinum præsulem Petrum amplexum esse sententiam, constat ex Sozomeni lib. ii. *Hist. Eccl.* cap. 25.

Ibid. l. 18. mundari et sanctificari aquam] Formulæ illæ liturgicæ quibus elementa sacramentorum ad usus divinorum mysteriorum separantur; hinc et aliunde apparent non tam nuperæ esse, quam Novatores sibi et aliis persuadere satagunt. Fellus.

Ibid. l. 30. Sed et ipsa interrogatio] *Dum mergitamur*, inquit Tertullianus, *amplius aliquid respondentes, quam Dominus in Evangelio determinavit, sub Antistitis manu contestamur.* Rigaltius a Fello allatus.

Ibid. l. 32. *remissionem peccatorum per sanctam ecclesiam*] Apostolorum Symbolum quanquam in omnibus ecclesiis obtinuit, in singulis fere, quemadmodum a Ruffino olim observatum, aliquatenus variabat: Africanam ecclesiam hoc modo articulos hosce concepisse, ex Cypriani verbis satis videtur constare; *ipsa*, inquit, *interrogatio quæ fit in*

baptismo testis est veritatis. Nam cum dicimus: Credis in vitam æternam, et remissionem, &c. patet hanc fuisse interrogationem quæ fit in baptismo; et verba ipsa quibus sacerdos interrogando præivit, et quæ catechumenus respondens repetebat. Epistola ad Magnum eadem occurrunt verba, ordine aliquantum mutato. *Credis remissionem peccatorum, et vitam æternam per sanctam ecclesiam?* Certe articulus de communione sanctorum, in occidentali ecclesia serius obtinuit. Neque enim in Aquileiana reperiebatur tempore Ruffini, nec agnoscit D. Augustinus in lib. de Fide et Symbolo; nec in fidei formula comparet quam tradidit Maximus Taurinensis, aut quam exposuit Chrysologus; non etiam occurrit in vetere codice MS. Regis Æthelstani in Biblioth. Cottoniana, ubi ad Psalterii calcem symbolum Græce habetur. Nec in codice Bodleiano Actorum Apostolicorum, ubi literis Saxonicis habetur symbolum Græce descriptum, quod constat mille abhinc annis fuisse exaratum. Imo non a Græcis agnoscebatur Eusebii tempore, nec Epiphanii, Cyrilli Hierosolymitani, aut Concilii Ephesini. Imo quidem articulus de vita æterna desideratur in exemplaribus nostris supra memoratis; sic enim extrema symboli se habent: ἁγίαν ἐκκλησίαν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, σαρκὸς ἀνάστασιν. ἀμήν. FELLUS.

P. 110. l. 2. baptizare posse] Adjecimus hæc duo vocabula ex fide quatuor veterum exemplarium; quorum unum est Corbeiense, in quo epistola ista bis habetur. BALUZIUS. Non agnoscit vocabula aut *Interpretatio* epistolæ *Græca*, in qua οἱ αἱρετικῶν συνήγοροι positum est, aut quatuor quibus utor Manuscripti.

Ibid. l. 7. gratiam Christi] Suavitatem, quæ unctione significatur. *Christianus*, inquit Septimius, *quantum interpretatio est, ab unctione deducitur. Sed et cum perperam Chrestianus pronunciatur, de suavitate vel benignitate impositum est.* RIGALTIUS a Fello allatus.

Ibid. l. 8. eucharistia et unde—sanctificatur] Veram esse arbitramur scripturam quam edidit Manutius; porro autem eucharistia est unde baptizati unguntur, oleum in altari sanctificatum. Sic persuadent exemplaria. Nam

in Corbeiensi legitur, Porro autem eucharistia est unde baptizati unguntur oleo in altari sanctificato: In Veronensi et Thuaneo, sicut in Manutiana editione. Perperam Græci apud Zon. et Bals. ἁγιάζεσθαι ἔλαιον εἰς εὐχαριστίαν. At præclare Cyprianus dixerat, *eucharistiam esse oleum in altari sanctificatum.* Oleum scilicet per ἔντευξιν, hoc est interpellationem sive invocationem divini numinis, per laudes et gratias Deo fusas et nuncupatas benedictum. Sic Matthæus et Marcus et Joannes eucharistiam dixerunt eulogiam, nec tantum in cœnæ Dominicæ institutione, verum etiam in panum multiplicatione. Quod Evangelistarum verbis accurate collatis facile deprehenditur. Rigaltius a Fello allatus. Addit Fellus: Porro observare operæ pretium fuerit, quod Erasmus et Pamelius considerantes in hujus loci conclusione Cyprianum distincte loqui de oleo et eucharistia, ut et Augustinum argumenta ejus solventem de bapt. cont. Donat. lib. v. cap. 20. nihilque debere esse in conclusione quod non erat in præmissis; post *unguntur* reposuerunt *et* pro *est*; et *sanctificatur* pro *sanctificatum.* Non absurde id quidem, si id jus haberent editores ut quod ipsis non placebat, emendare licuisset; aut si in argumenti conclusione, oleum et eucharistia disparate sint intelligenda. Verum Albaspinæus de Eucharist. lib. i. c. 14. eos insimulat audaciæ, ac contendit veterem lectionem retinendam esse, in qua magnum mysterium sibi visus est deprehendisse, siquidem oleum quo baptizati ungebantur, coram eucharistia consecrari solitum. Sed nihil opus istis mysteriis, vera ratio propter quam Cyprianus Eucharistiam apud hæreticos fieri, et unctionem spiritalem conferri negat, ea est; quod censuerit in eucharistia sicut et in oleo, et in baptismo, nos ungi spiritualiter sanguine Christi, eucharistiamque perficere et complere quod baptismus et oleum hoc respectu inchoassent. Hoc autem sic intellecto, quis eum in unctionis spiritalis quæstione, Eucharistiæ mysterium adducere mirabitur? Certe participationem sanguinis Christi in Eucharistia Veteres unctionem dicebant. Clem. Alex. in Pædag. l. ii. c. 2. διττὸν τὸ αἷμα τοῦ κυρίου. τὸ μὲν γάρ ἐστιν αὐτοῦ σαρκικὸν,

ᾧ τῆς φθορᾶς λελυτρώμεθα· τὸ δὲ πνευματικὸν, τουτέστιν ᾧ κεχρίσμεθα. Nazianzen. Orat. 41. μυστήριον ἔχρισέ με. Chrysost. in Epist. ad Heb. Rom. xvii. μύρῳ χρίεις, καὶ πάλιν δυσωδίας πληροῖς; Revera, quemadmodum Dominus testatur, Mat. xxiii. 19. altare sanctificat munus quod superimponitur, ita qui non habent altare aut eucharistiam, nec unctionem spiritualem habere possunt. Et quidem argumenti hujus vim admisisse videntur adversariarum partium patroni, siquidem apud hæreticos baptizatos, per manuum impositionem recipiendos statuebant. Ad unctionem spiritualem hæc omnino revocat D. Augustin. lib. xv. de Trinit. c. 26. *Manifestius de illo*, scil. Christo, *scriptum est in Actibus Apostolorum* x. 38. *Quoniam unxit eum Deus Spiritu sancto. Non utique oleo visibili, sed dono gratiæ, quod visibili significatur unguento quo baptizatos ungit ecclesia.* Fellus. In emendando hoc loco secuti sumus in primis scripturam libri Corbeiensis. [Posuit Baluzius in hoc loco emendando, *eucharistia est unde—oleo in altari sanctificato.*] Sex libri manuscripti et veteres editiones habent *oleum in altari sanctificatum.* Manutius posuit: *Porro autem eucharistia est, unde baptizati unguntur, oleum in altari sanctificatum.* [Ita et edit. princeps et aliæ ejusdem ætatis.] Hieronymus in dialogo adversus Luciferianos ait baptismum non esse tradendum sine eucharistia. Quod diu duravit in ecclesia Dei, ut ostensum a nobis est in notis ad Reginonem p. 551. 657. et in notis ad Capitularia p. 1236. In concilio Pragensi Hussitarum apud Cochlæum lib. v. historiæ Hussitarum decretum est ut eucharistiæ communio detur infantibus. Hæc tantum. Et tamen Odoricus Raynaldus an. 1421. §. 12. scribit illud ab illis statutum esse circa infantes baptismo perluendos. Quod verum non est. Hæc enim additio Raynaldi non extat in decreto synodi. Æneas Sylvius in dialogo contra Bohemos et Taboritas, qui editus est inter illius epistolas, ait: *Vetus hæc Armenorum insania fuit, qui natos ut in lucem veniebant, mox baptizatos, mox altaris sacramento reficiebant, quod et vos aiunt facere, qui dementes atque infantes ad eucharistiæ libamenta vocatis* In responsionibus Armenorum ad ob-

jecta Latinorum missis ad Papam Benedictum XII. anno 1342. legitur quod illi postquam puerum baptizarunt, *baptizatum communicant sic. Cum corpore Christi sicco tangunt labia pueri, et reponunt, et si sacerdos celebret, et in tempore illo baptizetur puer, bene modicum sacerdos digitum suum tingit in sanguine, et inde tangit labia pueri.* Baluzius. Quamvis aliter jusserint tum decem codices scripti, quibus nunc adjungo duos meos, tum veteres impressi, qui in *edit. Oxon.* testes adducuntur lectionis, *oleum in altari sanctificatum*, præferenda videtur Erasmiana lectio, *Eucharistia, et unde baptizati unguntur oleum, in altari sanctificatur*, quæ perspicua est et apprime convenit cum argumentis atque proposito scriptoris probare volentis, chrisma apud hæreticos non posse extare, neque signum ipsum, nec rem signatam; *neque eucharistiam fieri apud illos omnino posse.* Etenim affirmat Harduinus ad *Concilia*, in quibus hæc extat lectio, eandem in MSto Societatis suæ aliisque optimæ notæ præstari. Quod cl. Maranum, perinde ac Baluzium, fortasse fugerat, qui, cum Baluzius ex Corbeiensi verba, *oleo in altari sanctificato*, subdidisset, hæc scripsit in Præf. ad Cypriani ed. Benedict. p. xix. "Optime "hunc locum emendavit Baluzius, pro eo quod legebatur "in antiquis editionibus, *oleum in altari sanctificatum*, vel "apud Erasmum et Pamelium liberiori conjectura, *Eucha-"ristia, et unde baptizati unguntur oleum in altari sanctifica-"tur.* Porro id non dicit Cyprianus quod ab eo per "metaphoram dictum existimant Rigaltius et Fellus, eu-"charistiam esse oleum, quo unguntur, sed potius eu-"charistiam esse id unde oleum, quo baptizati unguntur, "sanctificationem deducit, quia videlicet oleum in altari "sanctificabatur inter ipsas sacrificii preces." Sic ille. Nunc video recepisse lectionem Erasmianam in nuperam suam editionem Cypriani cl. Goldhorn Lips. 1838.

P. 110. l. 9. olei creaturam] Irenæus, *creaturam panis eucharistici et calicis.* lib. iv. c. 32. Iterum lib. v. c. 2. Marshall.

Ibid. l. 14. *non ungat*] Quatuor libri veteres, *non impinguet.* Pamelius ait sanctum Augustinum, qui sæpe

citat hunc locum, aliquando scribere *ungat*, quandoque *impinguet*. Duæ itaque etiam ævo Augustini erant hujus loci lectiones. Baluzius. Vulgata, *non impinguet*.

P. 110. l. 19. sed qui Deum colunt] *Deum* pro *eum* ex uno edidi *Bodleiano* in edit. Oxon. commemorato, et ex quatuor illis quæ ipse usus sum codicibus.

Ibid. l. 27. hoc ipsum deponat] Errorem suum. Dictum quid sive sententiam Cyprianus in sequentibus cogitare videtur.

P. 111. l. 4. super Petrum] Versio Græca tantum habet: ἐπάνω Πέτρου τοῦ Ἀποστόλου ἀρχῆθεν ἑνότητος τεθεμελιωμένης. Ipse Cyprianus lib. de Unitate Eccles. *super unum ædificat ecclesiam*. Et paulo post: *ut unitatem manifestaret, unitatis ejusdem originem ab uno incipientem sua auctoritate disposuit*. Pacianus epist. iii. *Ad Petrum locutus est Dominus: ad unum ideo, ut unitatem fundaret ex uno. Mox idipsum in commune præcipiens.* Rigaltius a Fello allatus. Ita omnino xxi. libri veteres et duo laudati a Pamelio. Veteres editiones habent *petram*. Ita etiam editio Morelliana et tres libri veteres. Vide quæ in simili causa notata sunt supra ad epistolam xl. p. 428. Baluzius. Veram lectionem *Petrum* pro pristina *petram* codices quibus utor præstant.

Ibid. l. 12. posuerit] Fortasse legend. vel *posuit*, vel *ponit*. In *quatuor codicibus scriptis*, qui in ed. Oxon. memorantur, ex quibus est *MS. Coll. Novi prior*, extat *ponit*.

Ibid. l. 16. colligere et considerare] Græca versio, συνιέναι καὶ νοεῖν. Fellus.

Ibid. l. 21. quæcunque adversarii ejus et antichristi faciunt repudiare] Non id vult ut nihil facerent orthodoxi quod hæretici faciunt. In epistola enim ad Jubaianum cum objiceretur *Novatianenses ad se venientes baptizare* solitos, respondet, *ad nos non pertinere quid hostes ecclesiæ faciant*. Hoc ipsi propositum est ut conficiat; nihil ratum esse, aut ex jure valere quod illi fecissent, qui extra ecclesiam positi. Mox, *per omnia divinæ gratiæ sacramenta*. Non tantum per confirmationis ritum, aut eucharistiæ administrationem, sed etiam baptismi, qui ad ecclesiam

ipsam aditum facit. FELLUS. Proxime post præstant illud, *eis qui*, cum editi tum scripti, exceptis duobus codicibus in Var. Lectt. in *editione Oxon.* commemoratis, qui substituunt *si qui* et *si quidem* pro *eis qui*, lectionem corrigere volentes. Habet *agnoscant* pro *agnoscunt cod. Meermannianus.*

CONCIL. CARTHAG. SUB CYPRIANO VI.

P. 112. l. 9. Cyprianus] Cum propter illam cui nunc incumbo emendationem et illustrationem operum sancti Cypriani legendam suscepissem prolixam nimis epistolam Joannis Launoii ad Jacobum Bevilaquam de discordia Papæ Stephani cum Cypriano, miratus sum tam multa ab eo dici potuisse ut nihil diceretur. Quæcunque enim affert argumenta et testimonia adversus Stephanum nullius momenti sunt in hac causa et quandam habent insulsitatem. Quid enim ad causam baptismi facit Cypriani famam esse celebriorem quam famam Stephani, Cyprianum non cedere Stephano, Cyprianum congregasse concilium in causa baptismi, Stephanum non congregasse, ecclesias orientis et occidentis non suscepisse propugnandam sententiam Stephani, et multa alia hujusmodi quæ ad causam non pertinent, quorum etiam plurima falsa sunt? Nemo autem, ut ait Hieronymus in epistola ad Pammachium contra Joannem Hierosolymitanum, falso verum probat. Itaque ista facile possent refutari. Sed tanti non sunt. Verissimum igitur est quod ait Optatus in libro quinto, veritatem studiis impediri. Vide Facundum in libro contra Mocianum pag. 577. primæ editionis. BALUZIUS.

Ibid. l. 12. celebrare concilium] Celebratum fuisse an. 255. recte, ut opinor, probat Pearsonius in annalibus Cyprianicis. BALUZIUS. Ante pascha anni sequentis 256 celebratum hoc concilium fuisse, docet Pearsonius in opere memorato ad an. illum, §. 1. De eodem hoc concilio ita Cyprianus in *Epist. ad Jubaianum*, quæ est 73. *Et nunc*

quoque cum in unum convenissemus, tam provinciæ Africæ quam Numidiæ episcopi numero septuaginta et unus.

P. 112 l. 14. cum tua gravitate] Hunc ipsum Stephanum idem Cyprianus appellabit *superbum, imperitum atque improvidum, ineptum, obstinatum.* Epist. ad Pompeium. Rigaltius a Fello allatus.

Ibid. l. 24. plene sanctificari] Colb. MS. *plane:* quod etiam in uno e suis Oxoniensis editor offendit. Concinnior est lectio ceterorum librorum. Hoc enim istic *plene sanctificari* sonat, quod *consummari* in his ejusdem Cypriani epist. lxxiii. *ut per nostram orationem ac manus impositionem spiritum sanctum consequantur, et signaculo Dominico* consummentur. Porro Cyprianum his verbis, *si utroque sacramento nascantur,* ut hæretici ad ecclesiam venientes confirmationis sacramentum una cum baptismo suscipiant, postulare, ex subjecta dissertatione nostra num. 17. et 18. planum fiet. Coustant. Qui in *Rom. Pontif. Epp.* hasce ad Stephanum litteras locavit, p. 216.

Ibid. sacramento utroque] Baptismo et Sancti Spiritus infusione, id est, ut dicet paulo post, aqua et Spiritu. Quod sæpe repetit alibi. Tertullianus in libro de Virginibus Velandis: *Una nobis et illis fides, unus Deus, idem Christus, eadem spes, eadem lavacri sacramenta.* Siricius in epistola ad Himerium: *quibus solis per annum diebus,* id est paschatis et pentecostes, *ad fidem confluentibus generalia baptismatis tradi convenit sacramenta.* Vide Sirmondum capite quinto secundi antirrhetici, ubi explicat hunc Cypriani locum. Vide etiam tom. 2. Capitularium p. 1236. Cæterum pro *utroque* quinque vetera exemplaria habent *utrumque.* Baluzius. De baptismo manuumque impositione post baptismum, Cyprianum interpretandum esse, satis ostendit Suffragium Quintum Concilii proximo sequentis, cum Canone 17. *Concil. Arelat.* 11. collatum. En Suffragium ipsum, *Male ergo sibi quidam interpretantur* (eadem apostoli verba, quæ in hoc posita sunt Carthaginiensi concilio, respiciuntur), *ut dicant, quod per manus impositionem Spiritum Sanctum accipiant et sic recipiantur; cum manifestum sit* utroque sacramento *debere*

eos renasci in ecclesia catholica. Canon autem Arelatensis Concilii ita se habet; *Bonosiacos autem ex eodem errore venientes, quos sicut Arianos baptizari in Trinitate manifestum est, dum interrogati fidem nostram ex toto corde confessi fuerint,* CHRISMATE ET MANUS IMPOSITIONE *in ecclesia recipi sufficit.* Hinc, ni fallor, constat, perinde atque ex Cypriani verbis a Coustantio supra allatis, qui interea canonem hunc Arelatensem, nusquam, quod meminerim, in hac causa adduxit, intelligendam esse verbis, *utroque sacramento*, non aquam baptismi et Spiritus Sancti gratiam in eo collatam, neque baptismum manusque impositionem *in pœnitentiam*, multo minus baptismum atque eucharistiam, sed baptismi et confirmationis baptismi sacramenta. Neque aliter exponentem hunc et consimiles locos etiam Maranum video in *Præfatione ad S. Cypriani Op.* p. xvii. et xviii. etsi Cyprianum existimet ille, non nescivisse Stephanum, et qui ab illo stabant, de manuum impositione in pœnitentiam, hæreticis omnino necessaria ad Spiritum Sanctum accipiendum, non de sacramento confirmationis, locutos; haud enim repugnare, ut Cyprianus ansa ab adversariis accepta sacramentum confirmationis iterandum esse statueret, quamvis illud ab iisdem iterari minime suspicaretur, sed eos sciret manus impositionem in pœnitentiam tantum intellexisse, quam ad Spiritum conferendum necessariam putaverint. Videsis tamen quod infra ad Suffragium Octavum Concilii Septimi mox dicetur. Sed maxime idcirco monenda superiora duxi, quod de baptismo et eucharistia locum minus recte exposuisset Marshallus Anglicus interpres, renitentibus verbis apertis Suffragii Quinti ejusdem Concilii, ut ostendi.

P. 112. l. 25. *renatus*] Quatuor antiqui codices habent *denuo natus*. Quæ lectio non displicet, cum vox *denuo* extet in capite tertio evangelii secundum Joannem, ex quo locus iste petitus est. Sed puto Cyprianum, qui alia versione utebatur quam vulgata nostra, scripsisse *renatus*. BALUZIUS. Habent *natus* tres scripti in *ed. Oxon.* memorati, quorum unus est *Novi Coll. prior*, cui addendi alius

meus *Drurianus*, editionesque Cypriani veterrimæ; *renatus* præstat *cod. Novi Coll. alter*, *denuo renatus vetustissimus cod. Meermannianus.*

P. 112. l. 26. *et spiritu*] In MS. Colb. hic additur *sancto;* quod abesse debere Pamelius recte probat. Eo autem Actuum Apostolicorum exemplo, quo nunc Cyprianus sententiam suam fulcire nititur, Anonymus a Rigaltio ad calcem operum Tertulliani editus apposite utitur ad eam confutandam. Inde enim ostendit Spiritum Sanctum percipi potuisse sine baptismo, sicut baptismum sine confirmationis sacramento collatum fuisse aliis eorumdem Actuum exemplis demonstrat. COUSTANT. *Sancto* additur in *cod. meo olim Druriano* et in *Pamelii MSStis,* sed et in omnibus editionibus ante *Manutianam.*

P. 113. l. 10. ad Quintum] Epist. lxxi. BALUZ.

Ibid. l. 12. ad coëpiscopos in Numidia] Est epistola Synodica, quæ proxime ante posita est.

Ibid. l. 16. ut etiam si qui &c.] Nitidior fieret oratio, si hic particula *ut* expuncta, legeretur *etiam si qui presbyteri aut diaconi vel in ecclesia*, *qui* ante *vel* suppresso. In uno MS. recentiore Colb. habetur, *aut diaconi vel clerici in ecclesia:* sed hujus codicis plura loca, alibi aperte vitiata, ei detrahunt auctoritatem. Ejus tamen lectioni favet Innocentius I. epist. xvi. ad Macedonas n. 8. ubi de iis, qui ab hæreticis baptizati ordinatique ad ecclesiam transeunt, ait, *Nostræ lex est ecclesiæ* his *per manus impositionem, laïcam tantum tribuere communionem, nec ex his aliquem in clericatus honorem vel exiguum subrogare.* Eos autem qui *a Catholica ad hæresim transierunt*, præterea docet *non aliter oportere nisi per pœnitentiam suscipi.* Tum num. 9. utrumque ponit inter *regulas veteres, quas ab Apostolis vel Apostolicis viris traditas ecclesia Romana custodit.* Quibus cum consentaneum sit subnexum Africani concilii decretum, mirum non est illud a Stephano minime fuisse contradictum. Non ideo tamen hoc in ecclesia obtinuit, quia hæreticorum ordinatio nulla censeretur; sed quia Dei ministros a reprehensione alienos esse atque imma-

culatos decerct. Quocirca si quando a communi lege excepti sunt nonnulli, puta Novatiani Nicæno canone 8. ut Innocentius in laudata epistola n. 10. fatetur, ac subinde Donatistæ aut alii; ut post reditum ordinarentur, nusquam est præceptum. Immo Cod. can. eccl. Afric. c. 48. *reordinationes* non secus atque *rebaptizationes* prohibentur. COUSTANT. Confer Suffragium Quartum Concilii vii. Sed etsi vitiosa sit oratio, *ut—eos quoque;* ipsam sollicitandam tamen haud puto. Positum interea est a Cypriano *siqui* pro *quique.* Abest *qui* ante *vel* a *cod. utroque meo* et a *Novi Coll. posteriori.* In *Novi Coll. priori vel qui* extat.

P. 113. l. 21. divinum] Tres libri veteres habent *individuum.* BALUZIUS.

Ibid. i. 25. ordinationis et honoris arma] *Arma sunt instrumenta cujuslibet rei,* inquit Servius ad ii. Æneid. Hic vero sunt insignia sive ornamenta. Quemadmodum et Homerus dixit, ὅπλισθεν δὲ γυναῖκες. et in clipeis illustrium virorum descripti vultus expresso thorace. *Arma lucis,* ὅπλα φωτός. ad Rom. xiii. 12. Suid. ὅπλα φωτός. ὁ ἀπόστολος· αἱ τῶν ἀρετῶν ἐργασίαι. RIGALT. a Fello allatus. At conferas cum istis, *quibus contra nos rebellaverunt,* ea quæ habes lin. 2. pag. sequentis, *Quod autem majus potest esse delictum*——furore pugnasse?

P. 114. l. 13. in domo fidei] In ecclesia Dei, quæ est fidelium mater. Unde et *domestici fidei,* οἰκεῖοι τῆς πίστεως, ad Gal. vi. qui sunt de familia fidei. RIGALTIUS a Fello allatus. Porro notat interpres Anglicus, *perfidiam* idcirco appellare Cyprianum hæreticorum et schismaticorum scelus, quod iidem homines, maxime sacerdotes, commissam rem sibi ab ecclesia prodidissent.

Ibid. l. 16. et contra ecclesiam steterint] Ista imitatus est Anselmus episcopus Havelbergensis in tomo xiii. Spicilegii Dacheriani pag. 202. BALUZIUS.

Ibid. l. 17. Hæc ad conscientiam tuam] Ex his verbis Hieronymus ad Luciferianos observavit, beatum Cyprianum hæc non cum anathemate eorum, qui se sequi noluerant, edidisse: siquidem in communione, inquit, eorum permansit, qui sententiæ suæ contraierant, sed hortatum

potius fuisse, propter Novatum, et alias tunc hæreses multas enascentes, ne quisquam ab eo, sine damnatione erroris sui, reciperetur. RIGALTIUS a Fello allatus.

P. 114 l. 21. quod semel imbiberint] Epist. ad Quint. *Debere unumquemque, non pro eo quod semel imbiberat et tenebat, pertinaciter congredi; sed si quid melius et utilius extiterit, libenter amplecti.* RIGALTIUS a Fello allatus. Tangunt hæc contrariæ partis sententiam de hæreticorum baptismo; conferas et illa quæ in actis Synodi proxime sequentis ponuntur. Colligit quidem ex verbis, quæ mox adduntur, Anglicus interpres, censuisse omnes præter Stephanum episcopos fidelibus licere de re illa controversa inter se dissentire, quæ ad disciplinam magis quam ad fidem pertinere videretur. Verum de illis Afris hæc scripta fuerunt, quos novimus de re aliter judicasse quam Cyprianum suosque, id quod Cyprianum monuerat Quintus in Mauritania episcopus, ut ex epistola ipsius Cypriani ad eundem Quintum constat.

CONCIL. CARTHAG. VII.

P. 115. l. 4. Carthaginiense Concilium] Post litem de hæreticorum baptismo diu multumque agitatam, non tantum per epistolas cum episcopis seorsim, sed etiam in synodis eorundem frequenter congregatis; Cal. Septembris A. 256. Concilium, si quod aliud, ante Constantini tempora, celebratissimum lxxxvii. episcoporum Africæ provinciæ, Numidiæ et Mauritaniæ cogendum Carthagini curavit Cyprianus. Cum vero controversiæ statum in literis Jubaiani ad ipsum scriptis, ejusque invicem responso perquam accurate proponi censeret consultissimus Præsul; ex iisdem primo in loco lectis, tractationem synodicam inchoandam duxit. Epistolas vero prædictas lite jam adulta, et Stephano in apertas simultates provecto, transmissas fuisse; ex iis quæ inibi memorantur rebus gestis, abunde constat. Quemadmodum vero tractatui de Patientia natales exinde suos assignavimus, quod ante literas istas

conscriptus appareat: eodem jure de hoc concilio sententiam feremus; nimirum quod illi temporis spatio, imo mensis Septembris initiis debeatur, quæ transmissas istas epistolas, et Valeriani persecutionem intercesserant. Porro non tantum epistolas Jubaiani, et Cypriani ad ipsum; sed etiam illas ad Stephanum in concilio lectas constat ex suffragio septimo, (octavo,) quod Crescens a Cirta tulit. Obiter notandum, nihil in hac causa ab Africanis patribus innovatum; qui decretis olim sub Agrippino, nec non in Oriente non uno loco conciliariter sancitis adhærebant. Imo ecclesia universalis in Concilio Nicæno Stephani placitis qui *a quacunque hæresi venientes* admisit, nullatenus accessit; siquidem Paulianistas ad ecclesiam accedentes baptizandos decreverat. Rei gestæ historiam alibi fusius (scilicet ad finem hujus Concilii) enarrabimus. Fellus. Sunt quidem ipsius Stephani verba, *a quacunque hæresi venientes*, a Cypriano in epistolam suam *ad Pompeium* relata; nec tamen statuendum videtur, episcopum Romanum omnes omnino hæreticos qualicunque baptismo gaudentes admittendos esse in ecclesiam sine alia nova tinctione censuisse. Nam ex verbis etiam adversariorum Stephani satis ostendit cl. Coustantius in *Dissert. de Stephani I. Papæ sententia circa receptionem hæreticorum*, quæ *Epistolis Rom. Pontificum* ab eo inserta est, intra pagg. 227—256, eorum duntaxat, qui in *nomine Jesu Christi* baptizati essent, baptismum a Stephano fuisse receptum. sect. xi. p. 230. Et Opusculi *De Rebaptismate* vetus auctor, ætatis ejusdem fortasse scriptor, qui *baptisma datum a quocunque in nomine Jesu Christi*, propter nominis invocationem, comprobasse se indicat, *adulterinum*, quod vocat, *immo internecinum baptisma* hæreticorum quorundam fine libri sui commemoratorum minime admisit. Atqui nonnullos tunc hæreticos extitisse, qui in nomine Domini Jesu non baptizarent, hoc est, ut ex Firmiliani epistola §. vii. istud intellexisse Stephanum colligitur, qui in nomine sanctæ Trinitatis, haud tingerent, nos docent cum alii tum Gennadius Massiliensis, *De Ecclesiæ Dogmatibus*, cap. lii. pag. 30. ed. Hamburg. recensitis nominibus detrectantium id hære-

sium; quarum tamen de nonnullis merito dubites, annon potius ecclesiasticam baptizandi formam secutæ fuerint. *Facilius inveniuntur hæretici,* ait S. Augustinus, *qui omnino non baptizant, quam qui illis verbis non baptizant,* lib. vi. *De Baptismo,* cap. 25.

P. 115. l. 8. Cum in unum] Gesta hujus concilii primus omnium edidit Erasmus, cum titulis gloriæ, id est, cum vocabulis confessorum et martyrum, quæ præfixa sunt nominibus quorumdam episcoporum. Hos titulos Græca versio non habet, neque editio Morelliana: eos vero satis constat non scriptos fuisse in gestis, sed additos postea a quodam studioso. Quare valde mirum est illos fuisse retentos in editione R. P. Harduini. Respondit autem sanctus Augustinus in libro sexto de Baptismo adversus Donatistas ad ea quæ episcopi in eo concilio congregati attulerunt pro confirmanda opinione sua de baptismo hæreticorum. Viderat hoc concilium Humbertus episcopus Sylvæ Candidæ, qui lib. i. adversus Simoniacos cap. ix. ait: *sed et gloriosus martyr et pontifex Cyprianus quid de hæreticorum baptismate sanxerit, ex concilio ipsius evidenter cognosci poterit. Eadem enim contra illud cum suis coëpiscopis sanxit quod et præfati canones Apostolici.* Canones enim Apostolici, quos refert Humbertus, damnant hæreticorum baptisma. Vide notitiam Ecclesiasticam Cabassutii, p. 7. ubi agit de canonibus Apostolorum. Baluzius. Notatu dignum est, mittere S. Cyprianum Epistolam 77, al. 76, ad novem coëpiscopos suos in metallo Siguensi constitutos, quorum omnium nomina in his Actis signantur. Responsa eorundem confessorum in tribus, quæ apud Cyprianum succedunt, Epistolis servantur. Ait autem in *Annalibus* suis *Cyprianicis* Pearsonius; "Sentententia in tanta Synodo licet "vera non sit, et a S. Augustino postea propter Donatis-"tas refutata, insigne tamen hoc est venerandæ antiqui-"tatis monumentum." Ad an. 156, §. ix. Cum Acta istæc ab Augustino in lib. vi. et vii. *De Baptismo contra Donatistas* nobis conservata essent, inde ea desumpta fuisse in opera Cypriani ab ejus editoribus, vult Matthias Dannenmayr in *Institutionibus Hist. Eccl. N. T.* Per. 1. cap. iv.

§. 8. p. 113. Verisimilius, nec tamen vere, dixisset, a Cypriani veteribus librariis; nam in edit. Erasmiana, quæ Basileæ anno 1520 excusa est, indicantur hæc acta cum tribus Cypriani epistolis ex vetustis codicibus addita fuisse ab Erasmo. Immo in pluribus aliis Cypriani manuscriptis inventa sunt. Eadem habent vetustæ Conciliorum Collectiones; et ex Latina in linguam Græcam versa extant in Zonaræ *Commentariis in Canones* &c. pag. 271. ed. Paris. anni 1618. Ipsa porro causæ fuisse Jacobitis Orientalibus opinatus est Renaudotius tom. ii. *Liturg. Oriental. Collect.* p. 299. ut hæreticorum baptismum reprobarent; nam cum canones conciliorum veterum in Syriacam linguam transferrent, quod factum est, ait Renaudotius, "paullo post "occupatam a Muhamedanis Syriam, hæc decreta reliquis "conjunxerunt; tantique martyris nomen illis fraudi fuit, "dum homines veteris historiæ haud satis periti, quæ ab "illis octoginta septem episcopis de rebaptisandis hære-"ticis constituta fuerant, eodem loco habuerunt ac reliqua "conciliorum decreta." Hæc ille.

P. 115. l. 9. provincia Africa] Plinio *Zeugitana regio, et quæ proprie vocetur Africa.* lib. v. c. 4. Quæ nimirum capta Carthagine, in Romanam ditionem primo pervenerat; et in provinciæ formam redigebatur: quæque Romæ ad Africum proxime adjacebat. Fellus. Mirum est Tripolim, quæ una erat provinciarum Africanarum, non fuisse nominatam in hoc concilio, cum constet in eo tanquam præsentes nominari Munnulum Girbitanum, Natalem Ocensem, Pompeium Sabratensem, et Drogam Leptimagnensem, qui certe erant episcopi provinciæ Tripolitanæ, præsertim cum constet Tripolim fuisse numeratam inter provincias Africæ in concilio Cabarsussitano. Baluzius. Monuerat Fellus, ut paulo post videbis, septem quidem fuisse partitiones Africæ respectu regiminis civilis; sed tres tantum fuisse ecclesiasticas ex Synodi hujus initio colligendum esse. Septenaria quidem, prius senaria, extitit provinciarum divisio; sed iisdem temporibus sub Africa provincia interdum comprehensa etiam civili ratione fuisse Tripolis videtur, simul memoratis Numidia et Mauritania, quæ

prius sub regibus fuerant. Hæc olim scripsi. Jam conferendus est cl. Steph. Antonius Morcelli in *Africa Christiana* Brixiæ an. 1816, vol. i. P. i. cap. 1. p. 21—23.

P. 115. l. 10. præsente etiam plebis maxima parte] Sed relatæ sunt tantum episcoporum sententiæ exclusis etiam presbyteris et diaconis.

Ibid. l. 14. Cyprianus dixit] Sententiam is suam ultimus tulit; hæc autem non per modum suffragii afferebantur, sed præfationis, et ut consultationi futuræ aditus panderetur. *Primum sermonem* vocat Augustinus lib. ii. de Bapt. cont. Donat. Is libris vi. et vii. concilium hoc verbatim descripsit, redargutionibus singulis episcoporum sententiis appositis. FELLUS. Ad morem quod attinet referendi in acta concilii singulorum sententias, Cornelius Romanus episcopus in *Epistola ad Cyprianum,* quam p. 18. supra collocavi, postquam de presbyterio convocato, in quo aderant etiam episcopi quinque, fecit mentionem, hæc scribit; *Et ut motum omnium et consilium singulorum dignosceres, etiam sententias nostras placuit in notitiam vestram proferri; quas et subjectas leges.* Interea illud notatu dignum est, solos episcopos in vetustissimo hoc Africano concilio suffragia tulisse, ut ex actis patet. Ceterum Raymundus Missorius anno 1733 *Dissertationem* edidit Venetiis, in qua notha ac supposititia fuisse cum hujus Concilii acta tum Cypriani epistolas de baptismo omnes, una cum celebribus illis Firmiliani ad Cyprianum litteris, improbo consilio et pessimo exemplo pro viribus probare aggreditur, eaque omnia Donatistis potius tribuere studet. Quam vero infeliciter ei res cesserit, immo quam ridicule, vix et ne vix quidem opus est, ut certiores fiant antiquitatis Christianæ periti. Porro nunc video similiter judicasse de hujus viri temerario conatu nonnullos etiam ex communione Romana, omnes speraverim, quod me primus docuit ejusdem communionis vir eruditus, Matthias Dannenmayr supra commemoratus in *Institutionibus* suis præclaris pag. 115. quæ anno 1788. Viennæ editæ sunt. Alios præterea, sed Protestantes, commemoraverunt Weisman. in *Hist. Eccles. Novi Test.* vol. i. pag. 249 et Kochius in Comment.

De Legationibus Ecclesiasticis §. xviii. p. 94. Adisis et Mamachii *Origines et Antiquitat. Christianas*, vol. ii. pag. 316. qui ipse optime ait, si fas sit monumenta hæc vetera in spuriis numerare, nullum sane tam sincerum tamque genuinum futurum esse, quod rejicere cuique non liceat. Nunc vero, quod referre piget, vidi tantum valuisse apud Morcellum præjudicia, ut in *Africa Christiana* modo dicta, opere sane egregio, Missorii scita approbaret. Sed de hac re plus alibi dixi ad Firmiliani Epistolam apud *Opuscula*, vol. i. p. 259. Alium quendam non nomino, qui indignus fuit, ut a Gottefrido Lumpero in *Historia* sua *Theologico-Critica* tam operose confutaretur.

P. 115. l. 24. confessus] Solius, quod sciam, Baluzianæ editionis fide nititur hoc verbum, *confessus*, sine admonitu in illam receptum. Haud extat in quatuor, quibus utor, codicibus. Versio Actorum Græca tantum habet, ἀλλὰ καὶ τῇ ἐπιγνώσει τῆς ἀληθείας χάριν ὡμολόγησεν. Majus vero est, quod loca extant alia in hoc Concilio circiter novem, quorum immutandorum Baluzius præter morem suum nullam reddidit rationem. Quum vero vir doctissimus codices scriptos ad triginta minus in subsidium habuerit in Cypriano suo edendo, mihi erat religio eliminare bonas alioquin lectiones, de quarum causa in absentia testium prudenter judicare non licebat. Commemoratione ergo istarum contentus fui. Sed aliæ præterea paucæ lectiones sunt a Baluzio (nam textum Cypriani ante mortem ejus typis impressum fuisse Præfatio ostendit) cum silentio similiter introductæ, quas quidem, cum haud æque bonæ viderentur, ratione de iis reddita, dimittendas esse a textu putavi. Conf. supra p. 41. Cum vero ibidem dixi, Cypriani textum non totum a Baluzio curatum fuisse, ibi melius posuissem, illum aliquando ab editoribus Benedictinis post mortem Baluzii mutatum esse; quod quidem in celebri loco *Libri de Unitate Ecclesiæ* a se factum ipsi profitentur, eos vero ut hoc eo loco facerent, causæ extraneæ impulerunt. Ceterum extat Epistola hic memorata Cypriani ad Jubaianum, num. LXXX. signata.

Ibid. l. 26. aut a jure communicationis—amoventes] Id

quod ad tempus saltem fecerat Stephanus Romanus præsul; unde merito suo hæc audivit ex ore prolata Firmiliani Cappadocis: *Lites et dissentiones quantas parasti per ecclesias totius mundi! Peccatum vero quam magnum tibi exaggerasti, quando te a tot gregibus scidisti. Excidisti enim te ipsum. Noli te fallere. Siquidem ille est vere schismaticus, qui se a communione ecclesiasticæ unitatis apostatam fecerit. Dum enim putas omnes a te abstineri posse, solum te ab omnibus abstinuisti*, pag. 150. ed. Bened. Cypriani, sub finem epistolæ. Has autem litteras accepisse post celebratum hoc Concilium Cyprianum, ostendit Pearsonius *Annal.* ad an. 256. §. 8—11. At Stephanum neque cum Africanis nec cum Orientalibus pacem rupisse, sed tantum minatum esse se pacem cum iis rupturum, si in priori sententia permanerent, ostendere aggressus est Valesius ad Eusebium *H. E.* vii. 5. Qua vero ratione vel cum Firmiliani verbis, vel cum rebus a Stephano actis, hoc convenire possit, vix intelligo.

P. 115. l. 28. episcopum se episcoporum constituit] In Veron. episcopum se episcoporum constituit. [Vulgo habetur *episcopum se* esse *e. c.*] quod apertissime declarat per derisum a Tertulliano dici, cum ista verba profert adversus Psychicos. Rigaltius. Vid. quæ dicta in lib. de Unitate, p. 108. Hunc loquendi modum non a Tertulliano Montanista didicit Cyprianus, quod Pamelius insinuare voluit; sed a D. Petro, siquidem in Epistola ad Quintum dicat Auctor noster, B. Apostolum *non vendicasse sibi aliquid violenter, aut arroganter assumsisse, ut diceret se primatum obtinere*, &c. Fellus. Eo titulo olim ornati quoque sunt plures episcopi qui non erant papæ Romani. Sidonius, lib. vi. epist. 1. Lupum episcopum Tricassinum vocat patrem patrum et episcopum episcoporum. Ennodius lib. i. carm. 15. sanctum Ambrosium vocat episcopum episcoporum. Matthæus Parisius in anno 1254. loquens de morte Hugonis episcopi Eliensis, ait: *Qui sicut abbas abbatum in Anglia, ita et episcopus episcoporum coruscavit;* etiam principibus aliquando is honos habitus est, ut vocarentur episcopi episcoporum. Arriani, ut testatur Lucifer Calaritanus

in libro de moriendo pro Dei Filio, Constantium imperatorem vocabant episcopum episcoporum. Monachus Sangallensis in libro de Ecclesiastica cura Caroli M. cap. xxvii. eum vocat episcopum episcoporum. Adgarus rex Angliæ, ut legitur in epistola Isaaci Casauboni ad Jacobum regem, et apud Joannem Seldenum in notis ad Eadmerum, vocatur pastor pastorum in synodo Anglicana sub Dunstano celebrata. Notum est Constantinum M. vocari communem episcopum apud Eusebium. Vide Cotelerii notas in epistolam Clementis ad Jacobum, et Franciscum Bernardinum Ferrarium lib. iii. cap. 1. de Antiquo Ecclesiasticarum Epistolarum Genere. Baluzius. Fellus, quem ego hic secutus sum, appellato codice Veronensi, verbum *esse* deleverat, quod et abfuisse a MSto Societatis suæ Jesuitarum Harduinus *Conciliorum* editor testatur; neque comparet istud *esse* apud Augustinum lib. ii. *Contra Donatist.* ubi Cypriani verba priori loco adducuntur, nam omnia hæc synodica bis ibi ponuntur.

P. 115. l. 30. libertatis et potestatis suæ arbitrium proprium] Hoc est, ut ait Marshallus, qui ipse contra cujusvis episcopi in aliena ditione potestatem pluribus argumentatus erat, in rebus ad disciplinam ecclesiasticam pertinentibus, de quibus nihil prius fuerat in synodo aliqua decretum. Verumtamen aliquam ego in his quoque rebus libertatem relictam fuisse suspicor etiam post synodum hanc peractam judicio uniuscujusque episcopi. Quod patere videtur, ex eo quod diu ante hoc tempus præsentemque synodum Agrippino tum sedis Carthaginiensis episcopo plurimi episcopi simul convenientes rebaptizandos esse hæreticos statuerant. Congruenter in *epist. ad Antonianum* p. 72, de re multum diuque controversa, recipiendis ad pacem ecclesiæ peccatoribus, scripsit Cyprianus; *Et quidem apud antecessores nostros quidam de episcopis istic in provincia nostra dandam pacem mœchis non putaverunt, et in totum pœnitentiæ locum contra adulteros clauserunt. Non tamen a coepiscoporum suorum collegio recesserunt, aut catholicæ ecclesiæ unitatem vel duritiæ vel censuræ suæ obstinatione ruperunt; ut quia apud alios adulteris pax dabatur,*

qui non dabat de ecclesia separaretur. Manente concordiæ vinculo et perseverante catholicæ ecclesiæ individuo sacramento, actum suum disponit et dirigit unusquisque episcopus rationem propositi sui Domino redditurus. Confer vero egregias litteras Petri Gunning episcopi Eliensis ad Sheldonum archiepiscopum Cantuariensem de istis in hoc Concilio Cypriani verbis, aliisque locis similibus, quos ad episcopos tantum alienæ ditionis pertinere, non ad cujusque metropolitanæ civitatis subditos, vir doctissimus statuit. Editæ sunt in *Bibliotheca Literaria*, num. 11. quæ cl. viris Jebbio et Wassio adscripta est. Attamen convenientior sententiæ meæ videtur hæc verborum Cypriani interpretatio, cujus auctor est S. Augustinus statim addens—*utique in his quæstionibus, quæ nondum eliquatissima perspectione discussæ sunt.* lib. iii. *De Bapt.* cap. 3. *Donec,* ut alibi Augustinus scripsit, *plenario totius orbis concilio, quod saluberrime sentiebatur, etiam remotis dubitationibus firmaretur.*

P. 116. l. 6. Cæcilius a Bilta] Hunc eundem esse, atque Cæcilium illum, ad quem mittit librum suum *De Cœna Domini* Cyprianus, judicat Ceillier. in *Histoire Générale des Auteurs Sacrés et Eccles.* vol. iii. cap. xxxi. §. 7. pag. 570.

Ibid. l. 11. exorcizat] In codd. Veronensi et Fox. *exorcidiat,* quod ex vitiosa pronunciatione venit, *cizat* ut *cidjat,* unde alii, *cidiat.* Rigaltius. Ita in Commodiani *Instruct.* numero xxxvii. pag. 230. ed. Davis. titulus est, *Qui judæidiant fanatici* pro *judaizant,* ubi hi Cypriani codices cum Commodiano a Davisio conferuntur.

Ibid. sacramentum interrogat] Additur vox *sacrilegus* in edit. Baluzii, fortasse ex MSStis, vocabulum tamen nescientibus *editis,* ni fallor, omnibus, *Interpretatione*que *Græca,* et *Augustino.* Delevi eam, cum mihi quidem haud placeret repetitio vocis in sequentibus, *ponit altare sacrilegus.* Servandum autem id censui, quod paulo ante a Baluzio nihil adnotante in textu positum est *geruntur* pro veteri lectione *aguntur,* et mox ad finem hujus suffragii *Domino* pro *Deo.* Nunc video in uno ex codicibus meis olim *Meermanniano* vocem *sacrilegus* extantem ; et in *codice utroque Novi Coll.* et

in *altero meo geruntur* positum est. Sed *Deo* non *Domino* præstant omnes.

P. 116. l. 25. Primus a Migirpa] Urbs Zeugitanæ. Augustinus habet, *Primus Felix a Migirpa.* [Augustinus in duobus, quos teneo, MSStis habet tantum *Felix a Migirpa.*] Idque nomen sæpius, et designato repetit. Cum vero constet plures hic subsequi Felices; et solenne sit ejusdem nominis episcopos, adjecta aliqua nota a reliquis distinguere: subest non levis suspicio, illum qui hoc loco sententiam tulit Felicem fuisse appellatum, et quia ante reliquos dixerat, primum vocari, ut a Felice a Bagai, alio Felice ab Uthina, a Marrozani, a Buslacenis, et a Gurgitibus distingueretur; et ita, lapsu satis proclivi, primi vocem quæ numerum solummodo designabat, vero nomine, tanquam supervacaneo, omisso in nomen transiisse. Civitatis hujus episcopi mentionem faciunt inter alios Collat. Carthag. et Vict. Vit. Porro notandum, in Africa Primates, non ab urbium opibus aut prærogativa, *sed secundum tempus suæ ordinationis*, ut Leonis IX. verbis utar, censeri solitos: atque ideo *senes* appellabantur. Insuper in suffragiis ferendis is fuit mos perpetuus, ut ii qui primi ad episcopatum promoti, ante alios sententiam dicerent. Quare illos qui hic ordinem ducunt, provinciarum primates fuisse existimo. Septem quidem fuerunt partitiones Africæ, respectu regiminis civilis; sed tres tantum fuisse ecclesiasticas, ex synodi hujus initio datur intelligi. FELLUS. Vid. supra p. 185. At notaverat ante Pamelius, "Omisi cum MS. et Manutio "quod interserebatur Felix tum in excusis tum apud D. "Augustinum, eo quod Primus episcopus supra tomo "primo cum aliis epistolam lxviii. scripserit." Epistola hæc est Concilii superius numerati iv. Neque comparet nomen *Felix* in quatuor, quibus utor, Cypriani MSStis. Quinetiam notandum est, vocem *alius* non præfixam esse *Felici à Bagai,* qui proxime sequitur, similiter ac reliquis Felicibus. Scribitur urbs *Migirpa*, quod reposui pro *Misgirpa*, in *edd. Erasmi, Manutii, Morellii*que, *Augustino* et *Conciliis editis*, et rectius quam in editt. post *Pamelianam*, nam Migirpa cum in *Notitia* tum in *Collat. Carthag.*

memorata, in provincia proconsulari sita est. Vid. Dupinii Geograph. Sacram Africæ *S. Optato* præfixam pag. xxxii. Etsi notat Harduinus legi in MS. suo *Miscirpa*, et ita res se habet in *meo codice Meermanniano*.

P. 116. l. 32. Polycarpus ab Adrumeto] Is est ille de quo mentio facta in epist. xlvi. ad Pam. num. xlv. et fortasse Ep. lxxxvi. ad Pamelii num. lxviii. Fellus.

P. 117. l. 9. inter laicos recipi] Sic (Cyprian.) Epist. ad Antonianum, *Sic tamen admissus est Trophimus, ut laicus communicet.* Rigaltius. Adde quod supra dictum est in *Epist. Concilii Carthag.* iv. p. 106. et not. p. 143. Nunc tandem moneo, legi *laicos recipi* pro *inter laicos recipi*, idque fortasse melius, in *codicibus duobus* inter Var. Lectt. edit. Oxon. memoratis, ut in *quatuor* illis, quos manibus tracto, MSStis.

Ibid. l. 11. Nemesianus a Thubunis] Epistolam suam 76 seu 77. S. Cyprianus inscripsit novem episcopis una cum plurimis e clero ac plebe ad metalla damnatis. Episcopi omnes huic concilio interfuerant, quorum primus est Nemesianus, ceteri, quorum nomina infra reperias, Felix, Lucius, alter Felix, Litteus, Polianus, Victor, Jader, Dativus.

Ibid. l. 14. falsi Christi] falsi Christiani. Ita restituimus ex fide veterum librorum. Confirmant autem hanc restitutionem verba Secundiani a Carpis pag. 333. actorum concilii : *Si Christiani non sunt, quomodo Christianos faciunt!* Non displicet tamen lectio quæ habet *Falsi-Christi.* Baluzius. Pamelius quoque codices quatuor memoraverat, in quibus legebatur *falsi Christiani.* Sed alteram revocavi locutionem, quæ cum orta esset ex *Mat.* xxiv. 24. et *Marc.* xiii. 22. tum a Firmiliano in extrema epistola adhibetur. *Et tamen non pudet Stephanum*, inquit ille, *Cyprianum* pseudochristum *et pseudoapostolum et dolosum operarium dicere.* Nunc extare lectionem *falsi Christi* in *codice Novi Coll. altero* et in *utroque meo* compertum est.

Ibid. l. 15. *Qui fidens est in falsis——vitæ*] Omnia hæc, quæ ex capite nono *Proverbiorum* secundum LXX. desumpta sunt, respuunt exemplaria Hebr. et Vulgata Interp.

P. 117. l. 20. *extraneo*] Quamvis alia lectio, quæ habet *alieno*, bona sit, coactus sum mutare propter auctoritatem veterum exemplarium; etenim *extraneo* scriptum inveni in septemdecim libris nostris et in duobus Anglicanis; immo Monasteriensis, in quo legitur *externo*, probat hanc mutationem esse legitimam: infra in allocutione Sedati a Tuburbo, p. 332. pro *alienus* codex Gratianopolitanus habet *extraneus*. Baluzius. Mox *super aquas* pro *super aquam*, quæ recepta est scriptura, Baluzius posuit. *Extraneo* in tribus e quatuor nostris MSStis extat, *externo* in codice altero olim Druriano. *Aquam* pro *aquas* habent hi omnes.

P. 118. l. 4. *quia Deus Spiritus* &c.] Vide librum domni Petri Coustant. in quo confirmantur vindiciæ veterum codicum, p. 57. (et 52, 53. ipsarum *Vindic.*) Baluzius. Agit Millius quoque in *Appendice ad Notas in Test. Nov.* p. 31, ed. Oxon. de hoc Latinorum additamento, *quia Deus spiritus est, et de Deo natus est;* quæ quidem clausula, *et ex Deo natus est*, in antiquissimo cod. evangelii Latino, qui Biblioth. Bodleianæ est, additur. Ceterum Fellus istud *et de Deo natus est* sic exponit, *et natus de Spiritu, de Deo natus est.* De quo tamen interpretamento hæc adnotat Maranus *in Præfatione ad Cyprianum* p. xxxvi. "Minus "commode editor Oxoniensis illud, *de Deo natus est*, sic "explicat, natus de Spiritu de Deo natus est. At dicere "debuisset Nemesianus, *de Deo natum est.* Qui mediocriter "attendet, hanc hujus loci videbit esse sententiam, quod "ex spiritu natum est, Spiritum esse, quia Spiritus Sanctus, "cum Deus sit et ex Deo natus sit sive processerit, (hæc "enim interdum idem sonant,) pro summa sua potestate "Spiritus eos efficit quos regenerat."

Ibid. l. 8. idololatriæ servitus] Addidit vocem *servitus* forsitan ex codicibus suis Baluzius, quam agnoscit Vulgata Interpretatio vertens *idolorum servitus*, extatque *servitus* in nostris Cypriani MSStis.

Ibid. l. 17. Lambese] Λαμαίσα sive Λαμβαίσα Ptol. Numidiæ urbs, de qua supra ex Anton. insuper Cypr. epist. lix. ad Pam. numeros lv. Lambesitanam Coloniam appellat. Fellus.

P. 118. l. 26. *Ite, et docete*] Omnes præter Baluzium habent, *Ite ergo, et docete*, cui quatuor mei codices consentiunt, Augustinusque. Et vulgo sic legitur in *Novo Test.* nam addita est particula οὖν in exemplaribus Græcis impressis, renitentibus tamen plurimis codicibus manuscriptis. Mox vero in Suffragiis x. et xxix. et xxxv. ubi affertur locus, *ergo* abest; sicut apud Auctorem *De Rebaptism.* p. 338. *Op. Cypriani* ed. Oxon.

Ibid. l. 31. infatuati et contrarii facti sint] Particulam *et* ex codice meo, qui olim cl. Meermanni fuit, adjeci. Fortasse *fiat* cum *fiet* mutari debet.

Ibid. l. 32. *Domus contrariorum legis debent emendationem*] LXX. habent, *οἰκίαι παρανόμων ὀφειλήσουσι καθαρισμόν.* Hebræa toto cœlo videntur distare, אולים יליץ אשם. Nec facile est conjectura assequi quid præ oculis haberent Græci interpretes, nisi forte per errorem legerant אהלי לץ אשם habitacula derisoris in piamentum. Fellus. *Debent* pro *debet* ex vetustioribus editionibus reposui, consentientibus nostris MSStis et Augustino.

P. 119. l. 1. primo purgari] Anglicus ait interpres—"per pœnitentiam, quæ agenda est ante admissionem ad "ecclesiam per baptismum." Sed forsitan intelligendus est exorcismus, qui in Suffragiis viii. et xxxi. et xxxvii. hominibus conversis commendari et injungi videtur. Porro in canone, qui vulgo audit *Concilii Œcumenici Secundi* septimus, mos exorcizandi tam illos hæreticos, qui in eo nominantur, quam ethnicos, ante baptismum, firmatur ac stabilitur.

Ibid. l. 5. itemque ad Stephanum] Ita scriptum est in editionibus, et in omnibus fere libris veteribus. Quæ verba desunt in Fuxensi, recte autem omissa in illo fuisse et deleri debere hinc colligitur quod certum sit nullam antea litterarum Cypriani ad Stephanum mentionem fieri in hac synodo, uti recte observavit sanctus Augustinus, lib. vi. de Baptismo contra Donatistas, cap. 15. ubi etiam scribit se epistolam illam Cypriani ad Stephanum non vidisse. Verum id probat istud additamentum esse vetus. Vid. supra, p. 502. Baluzius. Ibi Baluzius loquitur de epistola,

quam Crescens episcopus Cirtensis commemorat scriptam a Cypriano ad Stephanum, eamque nunc non extare putat, et diversam fuisse a Cypriani illa ad Stephanum de baptismo hæreticorum, quæ num. lxxii. notatur. Pearsonius vero in *Annalibus Cypr.* ad an. 256. "Lecta est etiam "Epistola Cypriani ad Stephanum, quod quidem ipse "omisit [initio *Actorum*], sed Crescens a Cirta Episcopus "notavit." §. ix. Voces, *itemque ad Stephanum*, extant in *quatuor*, quibus utor, *codicibus* Augustinoque.

P. 119. l. 8. censeo ego] A me addita est vox *ego* ex codd. duobus in edit. Oxon. tribusque de quatuor meis, et Augustino desumpta. Habet codex alter *censeo ergo ego.*

Ibid. l. 12. per manus impositionem] Pœnitentes ad pœnitentiæ stationem suam per manuum impositionem admitti soliti sunt; quæ quidem impositio manuum sæpius repetebatur. Hoc autem significatur in Cypriani *Ep.* xv. al. 11. Item canone xv. *Concilii Agathensis* sancitum est, debere omnes ad episcopum accedere pœnitentiæ causa, ut manus sibi imponantur secundum morem ubique receptum. Hæc MARSHALLUS Interp. Anglicus. Tria saltem impositionum manus genera in hujus concilii actis invenio; unum *ad accipiendum Spiritum Sanctum* in Suffragiis v. et XXIV. et in Epistola Synodi superioris commemoratum; alterum a Crescente hic adductum *in pœnitentiam* super baptizatos apud hæreticos, et super illos qui baptizati prius in ecclesia fuissent, postea *per manus impositionem restituendos*, de quo agit et Suffragium XXII. tertium denique *in exorcismo* adhibitum, quod in Suffrag. XXXVII. nominatur, quodque indicari videtur in VII. et XXXI.

Romani quidem episcopi verba quæ a Cypriano in *Epist. ad Pompeium*, sub init. adducuntur, ita se habent, *Si quis ergo a quacumque hæresi venerit ad nos, nihil innovetur, nisi quod traditum est, ut manus illi imponatur ad pœnitentiam.* Et postquam priora scripseram, vidi Petrum Coustantium in *Dissertatione* supra p. 149. commemorata, quæ *De Stephani Sententia* agit *Circa Receptionem Hæreticorum*, docentem sect. v. p. 238—246. nihil esse in verbis Stephani, quod *confirmationis* sacramentum significet, nihil

quo aliam ab eo manus impositionem, quam istam, quæ *pœnitentiæ* indicium sit, desiderari opinemur. Fatetur tamen idem vir cl. Firmilianum et Cyprianum eorumque socios aliquos, Stephani istæc verba interpretantes, ritus confirmationis ab hæreticis celebrati iterationem ab eo admitti sibimet persuasisse; hoc vero Cypriano non vere persuasum esse cl. Maranus statuit, ut dixi supra p. 179. Immo insuper concedit idem Coustantius, antiquum scriptorem *De Baptismo Hæreticorum* inter Cypriani Opuscula collocatum, impositionem manus, quæ venientibus ab hæresi injuncta est, ad confirmationem spectare censuisse. Aliis vero veterum auctorum locis et formulis quibusdam ritualibus se induci Coustantius ait, ut existimet, duplicem fuisse manus impositionem super venientes *ab hæresi*, a confirmationis ritu utramque distinctam; unam, quæ per invocationem Sancti Spiritus catholicorum conventui statim societ, alteram, qua differatur sanctæ communionis restitutio, ut per plurimos pœnitentiæ fructus acquiratur. At tamen fortasse haud certum est, quidquid dixit aut Coustantius, aut Maranus, Stephani verba confirmationis seu consignationis ritum, quo datur Spiritus Sanctus, exclusisse; clarum est quandoque statuisse veterem ecclesiam, oportere hæreticos, qui ad ecclesiam nunquam pertinuissent, per ritum istum confirmationis, collato in illos Spiritu Sancto, ad communionem admitti. Videsis quæ ad CONCIL. VI. supra dicuntur, p. 178. ac præsertim canonem illum *Concilii Arelat.* cum Suffragio quinto horum præsulum collatum. Cons. et Can. vii. Concilii Laodiceni, et qui dicitur Concilii primi CPol. canon vii.

P. 119. l. 18. Munnulus] In cod. Veronensi ab hoc episcopo omnes fere deinceps episcopi sententiis suis hanc formulam præmittunt, IN PACE, quæ in Foxiensi nullibi legitur. (Cons. Rigalt. infra, p. 163. ubi ait idem factum in *MS. Corbeiensi* a Satio episcopo in Suffrag. fere omnibus usque ad finem) RIGALTIUS. De Monnulo mentio habetur Ep. ad Cornelium Concilii nomine, de pace lapsis danda (supra pag. 93.) FELLUS. Munnulus pro Monnulo in *ed. Baluziana* extat, et Harduinus in *ed.* sua *Conciliorum* ait,

"recte *MS. noster* Munulus (sic) a Girba." Ita et scribitur in *codice Meermannano.* Sed *Monnulus* præstat *Novi Coll. cod. uterque.* Monulus *cod. alter meus.* Posuit Morcellus in *Africa Christiana*, vol. i. pag. 171. "Momillus, qui et "*Munulus* et *Munnulus*."

P. 119. l. 20. baptismatis trinitate] Quia trina immersione expediebatur; nomine Patris, Filii et S. Spiritus. Tertull. de Corona ait, *Ter mergitamur.* Basilius de Sp. S. c. 27. vocat τρὶς βαπτίζεσθαι. De hac re videantur Cyrill. Hierosol. Athan. Ambros. et Hieronym. et alii e veteribus passim. Fellus.

Ibid. l. 25. vere renasci] Mala non est lectio quorumdam veterum librorum in quibus scriptum est *venire, nasci et baptizari.* Unus meus multum confirmat hanc lectionem; habet enim *venire et nasci et baptizari:* eam quoque confirmare videntur verba Cassii a Macomodibus, p. 332. *cum ad ecclesiam venire cœperint.* Vide quæ dicta sunt a nobis ad epistolam ad Donatum, p. 373. Baluzius. Habet *codex meus olim Meermannianus venire nasci* pro *vere renasci,* haud ita *codex alter meus* atque Augustinus. Sed abest vox *vere* a *Novi Coll. codice utroque.*

Ibid. cancer quod habebant] Confert cum *Suffragio Primo* Anglicus interpres, ubi hæc sunt, *sacramentum interrogat cujus os et verba cancer emittunt.*

Ibid. l. 26. offectura] Hanc lectionem inveni in eodem libro meo veteri et in pluribus aliis, tum etiam apud Augustinum, lib. vi. de Baptismo contra Donatistas, cap. 17. Codex Seguierianus et quidam alii præferunt *damnationis iram et erroris effecturam.* Baluzius. Editi vetustiores *offensa,* posteriores *effectura.* Alteram vero lectionem *offectura*, jam receperat Pamelius, dixeratque Rigaltius, in codice Foxiensi legi *offectura*, pro eo quod officit, et hanc esse verissimam lectionem; præstat eandem codex Novi Coll. alter, sed *effectura* cod. prior, et codex uterque meus. Variant inter se Augustini libri.

Ibid. l. 28. a Cedias] Urbem istam non eandem esse atque illam *Quidias* seu *Quida* appellatam, quod sentiebant quidem Fellus et Harduinus, ostendit Dupinius in Geographia Sacra Africæ, quam *S. Optato* præfixit.

P. 120. l. 6. vivificandus] Ita restituimus ex fide veterum manuscriptorum. Vide notas ad librum de Oratione Dominica. BALUZIUS. Ibi nimirum *vivificato* pro *justificato* ex libris vir doctissimus similiter restituit; cum enim hoc loco pleræque editiones ante Fellum impressæ habuissent *justificandus*, posuit præsul ille ex uno codice Bodleiano *innovandus*. Sed et *Conciliorum editiones*, sicut *Augustinus*, immo etiam *Erasmiana Cypriani editio*, in qua primum posita hæc Acta, atque Morellii illa, *vivificandus* præstant, quod ex fide *veterum manuscriptorum* se restituisse addit Baluzius. Præstant porro *vivificandus* codex Novi Coll. alter, meusque olim Drurianus, sed *innovandus* Novi Coll. prior, atque alter meus Meermannianus.

Ibid. l 9. Hippone regio] Urbs est Numidiæ, Augustini sedes episcopalis. A Carthagine distat Antonino supputante 218. M. P. ab Hippone diarrhito 160. M. P. Nunc temporis appellatur, *Bona*. FELLUS.

Ibid. l. 12. quantum in nobis est] Ait respondens S. Augustinus; *Vidit plures huic sententiæ* (hoc est contrariæ) *consentire, a quorum tamen consortio, ne violaretur unitas, se isti* (hi sunt suffragatoris οἱ ὁμόφρονες) *separare non possent*. In *Sententia* xviii. Sedatus episcopus dixit, *Quare* omnibus pacificis quidem viribus *nitendum est, ne quis hæretico errore infectus et tinctus singulare* (sic) *et verum ecclesiæ baptismum detrectet accipere*. Confer et ipsius Cypriani procemium.

Ibid. l. 15. Successus ab Abir] Ad hunc episcopum Epistolam suam num. 80. signatam scripsit S. Cyprianus, ut de ingruente vexatione eum admoneret, non multo post ipse ultima passurus.

Ibid. l. 21. Fortunatus] Hunc accepisse a Cypriano epistolam illam, quæ inscribitur *De Exhortatione Martyrii*, notat Morcellus pag. 316. vol. i. *Africæ Christianæ*, voce Thuccaboris.

Ibid. l. 23. super petram] Ita sanctus Augustinus in loco paulo ante laudato. Ita etiam scripsit Erasmus, ita quoque ego reperi in quinque codicibus antiquis. Aliam lectionem quæ habet *super Petrum*, legi in codice Seguieriano et in aliis tredecim: et sic quoque scriptum esse in codicibus manuscriptis operum sancti Augustini monent

eruditissimi monachi Benedictini qui postremam operum ejus editionem curarunt. Atque ego sane, qui scio sanctum Cyprianum frequenter scribere ecclesiam esse fundatam super Petrum, facile eam lectionem prætulissem, quæ nititur auctoritate plurimorum veterum librorum, nisi animadvertissem comparationem hic institui inter ecclesiam et hæresim, adeoque retinendam esse vocem *petram*, in qua ædificatur ecclesia, ut ait Augustinus; infra in allocutione Januarii Muzulænsis, p. 334. legitur: *Ecclesia et hæresis duæ diversæ res sunt.* Baluzius. Quanquam de hac re sæpius monuimus; quod importuni librarii ubi petræ occurrebat mentio, statim ad Petrum id pertrahebant: tamen cum Rigaltio hic observare par erit, Augustinum exemplaris sui fidem secutum hoc loco legisse. *Ædificavit ecclesiam suam Christus super petram, non super arenam.* Fellus. Ita in edit. Oxon. codices quatuor signantur, in quibus positum est *Petrum*, quibuscum faciunt quatuor illi, quibus utor, unusque de duobus penes me Augustini MSStis.

P. 120. l. 30. velut cancere] Vox recte se habet; quantumvis reclament quidam grammatici. Lucretius lib. v. dicit, *Canceris ut vertat metas ad solstitiales.* et neutrum esse, prout hic usurpatur, diserte affirmat Priscianus. Fellus.

P. 121. l. 10. præsumptores] Conferas *Suffrag.* Secundiani a Thambeis, quod octogesimum est. Nesciunt voces, *Quot sint baptismi,* cum Cypriani codices quatuor, quibus utor, tum Augustini duo mei manuscripti.

Ibid. l. 17. flebiles et tabidos] In Foxiensi, *flebiles et habiles*, perperam. Tabidos hæreticos dicit, quasi tabescentes mœrore et squalore pœnitentiæ. Rigaltius. Dubium an intelligat Cassius ex pœnitentia squalidos et lacrymis diffluentes; an malis moribus corruptos et deploratos. Infra dicitur, *Mens hæretica, quæ diuturna tabe polluta est:* quod ad posteriorem sensum inclinat. Fellus.

Ibid. l. 28. ecclesiæ assistimus] Græca Interp. συνιστάμεθα τῇ ἐκκλησίᾳ.

Ibid. l. 33. fiant] quomodo Christianos faciunt. Ista desunt in quinque antiquis codicibus et apud Augustinum, et pro iis legitur simpliciter *fiant*, ut scribendum videatur,

si Christiani non sunt, fiant, quomodo post hæc edita scriptum vidimus in codice sancti Arnulphi. Fiunt enim, non nascuntur Christiani, uti observatum est supra pag. 373. BALUZIUS. Cum apud *Augustinum* et, teste edit. Oxon., in MSS. *Ebor.* et *Bodl.* 2. et in quatuor meis, atque a Zonara γινέσθωσαν qui habet, legatur *fiant*, ipsum illud, quod nobis vir doctus commendat, reponendum videbatur.

P. 122. l. 14. confirmari oportet] Sic emendate edidit Baluzius fortasse ex scriptis suis; dum alii aut omittunt verbum *oportet*, *confirmari* tamen vel *confirmare* legentes, aut verbum *debemus* post *confirmare*, non post *observare*, præstant.

Ibid. l. 18. Quietus a Baruch] In Veronensi *Confessor Quietus a Burug.* RIGALTIUS. Morcellus in *Africa Christiana* vol. i. p. 110. "*Burugiatensis.* Latet sub hoc nomine "*Burca*, quam Ptolemæus in Mauretania Cæsariensi agnoscit, ea Cypriani ævo *Burug* audiebat, unde *Buruga* "aut *Burugia* esse cœpit, quæ *Burca* primitus dicta fuerat, "quanquam Græci barbara nomina mollire ipsi, et ad "Græcam consuetudinem efferre solebant: ut prisca nomina "ab Afris servata potius, quam immutata putare possis." De titulis istis agit Baluzius supra sub initium notarum.

Ibid. l. 21. *baptizatur a mortuo*] Sequitur istud, *et iterum tangit mortuum*, in *edd. Erasmi* atque *Felli.* In harum editionum posteriore testis lectionis citatur *Augustinus*, quæ tamen in Augustini sicut *Cypriani* Benedictinis editionibus, merito repudiata est. Neque addit verba Cyprianus in *Epistola ad Quintum;* immo ita vel ineptius hic adductum esset Siracidæ istud, si fieri id posset. Nesciunt illud cum Cypriani tum Augustini, quibus utor, scripti codices. Additamentum tamen extat in *edit. Harduina Conciliorum.*

P. 123. l. 8. blasphemia Trinitatis] Observet lector, hic et alibi, *Trinitatis* vocem Personas divinas designare. Sic Tert. adv. Prax. c. 3. *Numerum et dispositionem trinitatis, divisionem præsumunt unitatis; quando unitas ex semetipsa derivans trinitatem, non destruatur ab illa, sed administretur. Itaque duos et tres jam jactitant a nobis prædicari, se vero unius Dei cultores præsumunt: quasi non et unitas ir-*

rationaliter collecta, hæresin faciat; *et trinitas rationaliter expensa, veritatem constituat.* Fellus. Cum Theophilus episcopus Antiochenus jam ante Tertullianum Τριάδος vocem de tribus Personis Divinis in lib. ii. *Advs. Autolycum* c. 23. adhibuisset, *Trinitatem* postea dixerunt Latine loquentes Tertullianus, Cyprianusque, qui hac voce usus est non uno loco, et episcopus ejusdem ætatis hic ipse Eucratius.

P. 123. l. 11. a blasphemia suæ præsumptionis] Ut ita scriberem me compulit auctoritas quindecim veterum exemplarium. Antea legebatur *a blasphemia suæ præsumptione.* Quæ sane lectio habetur in quibusdam codicibus antiquis. Baluzius. Augustinus quoque habet, a *blasphemia suæ præsumptionis.* Adde codices Cypriani, quibus utor, omnes.

Ibid. l. 13. Libosus a Vaga] In Veronensi: *Confess. et Mart. in novis areis positus Libosus a Vaga.* Rigaltius.

Ibid. l. 18. Lucius a Thebeste] In Ver. *Confess. et Mart. in Fausti positus Leucius a Theueste.* Rigaltius.

Ibid. l. 19. verbis vanis] Vulgo, verbis *variis.* Correxi ex tribus codicibus MSStis, Novi Coll. posteriori, et utroque meo, dum deficit hæc inter codex Novi Coll. prior.

Ibid. l. 24. ab Amaccora] Nescio quomodo accidit, ut ita scriberem (*ab* Amaccora): nam certum est scribi debere a Bammaccura, ut patet ex iis quæ a me annotata sunt in notis ad collationem Carthaginensem inter Catholicos et Donatistas, pag. 236. Cum autem propterea editionem meam istius collationis consulerem, forte evenit ut inciderem in pag. 122. ubi monui virum summe doctum et mihi nunquam sine laude nominandum Jacobum Sirmondum erravisse, cum scripsit illam factam esse altero anno post consulatum Varanis, eo in primis argumento quod ex Augustino colligatur peractum esse jejunium Pentecostes paulo ante collationem. Cum hæc mea observatio certa sit, et nihil ad eam destruendam afferri possit, miror R. P. Joannem Harduinum virum multæ lectionis et eruditionis, insinuare voluisse in tomo primo editionis suæ Conciliorum, p. 1043. standum esse opinioni Sirmondi. Quod ideo istic annoto, ne quis deinceps in hoc fallatur. Utinam Hardui-

nus voluisset sequi editionem meam gestorum, quæ certe, absit verbo invidia, multo melior est ea quam ille dedit. Baluzius. Morcellus in *Africa Christiana* vol. i. pag. 95. " Bamaccorensis. Inter civitates nationesque Africæ me- " morantur a Plinio *H. N.* lib. v. c. 4. Vamacures, quos in " Numidia fuisse ex Notitia discimus."

P. 123. l. 4. Et ego ipse secutus] Addidit Baluzius pronomen *ego*, forsitan ex scriptis suis, et mox infra edidit, *quia alienus esse non potest*, ubi Rigaltius *alienis* pro *alienus* habet; cæteri autem, *quia*, vel *qui*, *alieni sunt*, *nobiscum esse non possunt.*

Ibid. l. 28. privatus fons noster est] Notanda est, ait Anglicus interpres, vetustissima accommodatio libri Canticorum ad Christum et ecclesiam.

P. 124. l. 1. Quando danti locus non est] Malim legere, *Quando danti* dandi *locus non est.*

Ibid. l. 15. Leptiminus] Λέπτις μικρά Ptolem. Urbs Byzacenæ, cum Leptis Magna ad Tripolitanam pertineat. A Carthagine secundum Antoninum 106. M. P. distat, De hac mentio habetur in collat. Carthag. et notit. Afric. Fellus.

Ibid. l. 18. non unum] *Non duo* Augustinus habet; consentiente quidem *Novi Coll. codice posteriori*, sed nil mutandum. Conferas *Suffrag.* 1.

Ibid. l. 22. pejores quam ethnicos] Confer *Suffrag.* Saturnini a Thucca, seu lii. pag. 126.

Ibid. l. 33. Illud mirandum est] Vulgo, Sed illud m. e. Omisi *sed* fide codicum, quibus utor, et Augustini.

P. 125. l. 4. Sattius] In Corbeiensi, ab hoc episcopo omnes fere nominibus suis præmittunt, IN PACE; qua formula significare videntur, nolle se sententia sua quenquam a communione, etsi diversum senserit, amovere. Quæ lex dicta per Cyprianum fuerat in præfatione Synodi. Rigalt. In vocibus, *Si hæreticis in baptismo suo peccata donantur*, *suo* pro *sua* reposui ex tribus de codicibus meis Augustinoque.

Ibid. l. 12. et Christianos inquinat] Augustinus respondens ait: *Illud sane quod in ultimo posuit dicens*, Utrum-

que contra rationem &c. *respuit primitus ac maxime Cyprianus ipse cum sibi consentientibus collegis suis. Neque enim inquinari se credidit, quando talibus propter vinculum pacis communicandum esse decrevit dicens,* neminem judicantes, aut a jure communionis aliquem si diversum senserit, amoventes. Vid. supra ipsum initium Concilii.

P. 125. l. 13. Utica] Urbs Zeugitanæ, *civium Romanorum; morte Catonis nobilis*, ut ait Plinius. 'Ιτύκη Polybio et Ptolem. Nunc *Byzerta* appellata. Fellus.

Ibid. l. 19. Jambus] In Foxiensi, neque hic neque in aliis episcoporum nominibus non leguntur appellationes confessorum neque martyrum. Rigaltius. In quatuor illis, quibus utor, codicibus, haud extant. Referas te ad Baluzii notam initio hujus Concilii positam, p. 182. Verum *editio Oxoniensis* titulos conservavit, quos quidem ad singula nomina in his notis indicaturus sum. Nomina autem confessorum, quos affatur S. Cyprianus in Epistola 77. quique ipsi in his Actis signantur, sunt Nemesianus, Felix, Lucius, alter Felix, Letteus, Polianus, Victor, Jader, Dativus.

Ibid. Germaniciana] Nova nimirum, ut ab Abbiritana distingueretur. Urbis hujus episcopus tempore collat. Carthaginensis erat Innocentius. Ad Byzacenam pertinet, a Germanicarum cohortium veteranis habitata. De hac, ut et aliis plerisque, illud obtinet quod Plinius lib. iv. c. 4. refert; quod *non civitates tantum, sed etiam nationes jure dici possunt.* Fellus. At vero Morcellus in *Africa Christiana* vol. I. pag. 168. oppido Numidiæ Germaniæ Innocentium adscribit; Iambum vero Germanicianæ ad primum Byzaceninam pertinenti.

Ibid. l. 20. ut—negent] Inusitatior constructio, cujus tamen sensus apertus.

Ibid. l. 29. *Aut enim Dominus Deus est*] *Aut enim Dominus* tuus *Deus est.* Ita *vulgo* editum. Sed Augustinus editus habet, *Aut Dominus Deus est.* MS. Augustini uterque meus, *Aut Deus Deus est.* Fortasse ex antecedente voce istud *tuus* vitioso ortum est. Cumque in *Erasmi ac Morellii editt.* locum se ita habentem viderim, *Aut enim Deus* (sic)

Deus est, voculam *tuus* delendam putavi. Nunc eandem abesse sentio a plerisque codicum MSS. Cypriani, quos vidi.

P. 125. l. 33. Jader] Cum editionem Erasmianam, in qua primum omnium Acta hujus synodi comparuerant, ceteræ editiones, excepta illa Baluzii, imitarentur, titulo *Confessoris et Martyris* hic episcopus auctus est. Sed neque huic, neque cuiquam patrum subsequentium, hujusmodi titulos contulit aut *Augustinus,* aut *libri* quos nominat initio hujus Concilii Baluzius. Baluzium vero in hac re secutus sum, cum in nullis vel Cypriani vel Augustini codicibus scriptis, quibus uti mihi licuit, titulos hosce invenerim. Ait Morcellus in *Africa Christiana* vol. i. p. 226. "In "recentioribus exemplaribus appellatur *Confessor* et *Mar-* "*tyr :* quare ille esse videtur, quem Cyprianus memorat "initio ejus epistolæ, num. 77. quam scripsit ad Nemesia- "num et ceteros martyres in metallo constitutos, quique "cum Felice et Poliano ceterisque sociis apud Metallum "Siguense commorantibus responsum dedit; cujus sub- "scriptio fuit, *Jader subscripsi*, *epist*. 80. eundem ecclesia "Romana in Martyrologio celebrat quarto idus Septem- "bres cum Nemesiano et sociis, qui sub Valeriano et Gal- "lieno Martyrum lauream adepti dicuntur."

P. 126. l. 6. Paulus] Vox *Confessor* nomini huic, et duobus, quæ proxime sequuntur, præmissa est in editionibus ante Baluzium.

Ibid. ab Obba] *Bobba*. Urbs Mauritaniæ. Obba dicta in Not. Afric. et collat. Carthag. sed codices plurimi habent Bobba, cui nomenclaturæ favet Plinius, qui in Mauritania *a Lixa* 40. *M. P. in mediterraneo Augusti coloniam Bobbam* collocat. Fellus.

Ibid. l. 28. et exercemus] Antea legebatur *tenemus et exercemus*. Sed *tenemus et* non extat in codice Seguieriano neque in aliis veteribus. Anonymus in libro de rebaptismate, pag. 354. *baptismate quod interim exercebat*. Baluzius. Nunc post Baluzium voces *tenemus et* omisi, quas neque in Cypriani neque in Augustini codicibus, quibus utor, MSStis reperio.

P. 126. l. 29. Saturninus] Præmissum est in libris editis, quos ante dixi, *Alius Confessor.*

Ibid. l. 30. illicita facientes] Mihi quidem probata est cl. Marshalli conjectura, reponentis *licita* facientes.

Ibid. l. 33. Gentiles—summum Deum &c.] Hoc certe probat ipsius animæ quamvis non Christianæ testimonio Tertullianus lib. de Testimon. Animi. RIGALTIUS. *Summum Deum.* Jovem nimirum, qui pater hominum et Deorum audit. FELLUS.

P. 127. l. 7. Zama] Urbs Numidiæ. *Azama* Ptolem. A Strabone, Plinio, aliisque memorata. Hic loci Hannibal a Scipione magna strage victus. FELLUS.

Ibid. non nisi in ecclesiæ baptismo remittantur] Particulam *in* a Baluzio omissam revocavi, quam omnes alii agnoscunt.

Ibid. l. 10. Irenæus] Is in libris quos memoravi, *Confessor* audit.

Ibid. l. 12. hæresis major est] Hoc est, major quam ecclesia. Augustinus: *Respondetur. Hoc modo dici potest, si ideo avarum ecclesia non baptizat, quod dicatur jam baptizatus esse, avaritia major est. Hoc autem falsum est: ita ergo et illud.* Lib. vii. *Contra Donatist.* ubi supra. An vero allato a contraria parte argumento satisfaciat hoc responsum, viderit vir sanctus; quoniam adducitur hujusmodi, ni fallor, argumentum: hæresis major ideo videri possit, quod hæretici aliqui rebaptizabant catholicos non rebaptizantes.

Ibid. l. 23. Faustus] Is quoque *Confessor* appellatur in *editt.* ante *Benedictinam*, secutis *Erasmum,* qui primus hæc Acta addidit. *Baptismati intercedit,* id est opponit se, ut satis Latine Faustus loquitur.

Ibid. l. 31. Rogatianus] Ad hunc scripsisse Cyprianum Epistolam ordine 65. notavit Morcellus in *Africa Christiana* vol. i. p. 246.

P. 128. l. 1. Therapius] Hic et pater alter post eum *Confessores* in *iisdem edd.* vocantur.

Ibid. l. 7. Buslacenis] Reponendum crediderim, *Byzacene.* Byzacium enim βυζακίνην appellat Ptolemæus; cujus regionis fertilitatem miris modis effert Plinius non uno in

loco. De hujus urbis episcopo mentio habetur in collat. Carthag. Fellus. In provincia est sita, quæ Byzacena dicta est. Morcellus in *Africa Christiana*, vol. i. p. 111. "Episcopatus hic ad coloniam pertinet, quæ Bizica Lu-"cana dicebatur, et inde Buslacensis evasit."

P. 128. l. 14. ab Aggya] Videtur esse Aggiva, de qua habetur mentio in Collat. Carthag. Fellus. *MS. noster* Abachia, unde incertum an a Bachia, an ab Achia, legendum sit. Harduinus. Hic reponi potest *habet* pro *habuerit* ex Augustino et Cypriani, quibus utor, scriptis.

Ibid. l. 23. Alius Victor] *Confessoris* titulo ornatus, ubi supra. Ceterum notat Harduinus, hanc esse Tenacis, qui præcessit, sententiam in *MS. Societatis suæ*, illamque vicissim esse hujus Victoris. Addas unum de Pamelii MSStis, et Novi Coll. Cod. 2. et utrumque meum.

Ibid. l. 26. ecclesia non est] Ut in superiori Suffragio. Quapropter voculam *una* post *ecclesia,* quam nescit Augustinus, hinc ejiciendam censui. Nunc firmantibus nostris codicibus.

Ibid. l. 27. Donatulus a Capsa] "Non dubium est, huic "ipsi scriptam esse epistolam (*epist.* 53. *ad Fortunatum*) "cujus est argumentum *De iis, qui per tormenta superan-"tur,* in ipso enim exordio et Donatulus cum aliis appel-"latur, et Capsensis civitatis fit mentio." Morcelli *Africa Christiana*, vol. i. p. 119.

Ibid. l. 30. Verulus] *Martyr de schismaticis Verulus* (sic Felli aliorumque edd.). Eo, ut videtur, loquendi genere positum, quo dicitur Ep. xlii. *Repostus de extorribus.* Verulus scil. martyrio nobilis, licet olim schismaticus. Supra adnotatum elogia hæc omnia in plerisque exemplaribus omitti. Fellus.

Ibid. l. 31. multo magis schismaticus &c.] Ita respondet Augustinus: *Jam ostendimus eos habere, quia non amittunt cum recedunt; non enim recipiunt cum redeunt.* Probatio est ex ipsorum Africanorum praxi, cum non rebaptizarent redeuntes ab hæresi, qui *in ecclesia* fuissent prius baptizati.

P. 129. l. 1. ut sustinerem] Expectarem. Pariter Victor

ab Octavo infra dicit *expectabam prædecessorum consilium.* Fellus. An Pudentiani verba *novitas episcopatus* lucem afferant illis S. Ignatii in *Epist. ad Magnesios, τὴν φαινομένην νεωτερικὴν τάξιν,* aliis disquirendum relinquo. Supplent quidem pronomen *mei* post *episcopatus* codex Novi Coll. prior et uterque meus, sed cum reliquis nescit illud Augustinus.

P. 129. l. 5. Petrus] *Martyris* titulo ornatus in libris *editis*, quos dixi.

Ibid. Hippone Diarrhytorum] (*Hippo Diarrhito* Fell. et alii.) Plinius lib. v. cap. 4. *ab oppido quod Hipponem dilutum vocant, Diarrhytum a Græcis dictum propter aquarum irrigua;* situm fuisse in littore Africæ docent Plinius et Mela. Vide notas nostras ad collationem Carthaginensem, p. 222. Baluzius.

Ibid. l. 22. Lamasba] Fellus quidem imprimendum curavit *Lambesa*, et ad Suffragium vi. occurrit Januarius a Lambase, ubi notavit vir doctissimus Ptolemæum habere urbem *Λαμαίσα,* sive *Λαμβαίσα.* Sin vero *Lambase* hic quoque reciperetur, tum vero aut duplex unius civitatis præter morem episcopus efficeretur, aut urbs cognominis fuisse statuenda foret. Quod quidem haud raro fit. Ita, cum in Suffragio lii. urbs *Thucca* vel *Tucca* nominata esset, hæc scripsit ad Suffragium ab hoc tertium Fellus; "Tucca "urbs Mauritaniæ Sitif. De qua Plinius lib. v. c. 2. et "Notitia Afric. alia a Tucca Terebinthina, et tertia Numi-"diæ." Attamen fortasse *Lamasuensis* Pusillus episcopus fuit, nam in *Notitia* 112, et in *Collat. Carthag.* monente Dupinio in *Geographia Africæ Sacra*, episcopatus iste provinciæ Numidiæ memoratur. Sic nunc Morcellus in *Africa Christiana*, vol. i. p. 194. "Lamasua, quæ et *Lamasba*, "in Numidia erat, inter Dianam Veteranorum et Zarat, "ut Antonini Itinerarium ostendit." Deinde Pusillum episcopum commemorat Morcellus, atque hæc de urbe altera, cujus episcopus Januarius fuit, scribit, "Haud ob-"scura Numidiæ urbs *Lambese*, quæ Ptolemæo Lamboesa "est, et statio legionis Augustæ tertiæ." p. 195.

Ibid. l. 25. Salvianus] *Martyr* appellatur, ubi supra.

P. 130. l. 1. Clarus] *Confessor* Clarus, et *Martyr* Secundianus audit in iisdem *edd.*

Ibid. l. 5. et credentium fidem baptizantes] Nove dictum ab hoc episcopo pro *fidei credentibus.* Solum τοὺς πιστεύοντας habet *Græca interpretatio.* In *MSto Druriano* voces *nec fidem* ante *nec potestatem foris* superadduntur. Interea istud *foris* significat extra ecclesiam.

Ibid. l. 12. et indulgentiam divinæ gratiæ consecuti] Edidit Baluzius *non sint consecuti*, et una est ex lectionibus quas tacitus induxit. In altero quidem Augustini penes me MSto *non consecuti* comparet; sed ceteri libri cum editi tum scripti istud *non sint* ignorant.

Ibid. l. 17. Joannes apostolus in epistola sua] Ante Africanum hunc episcopum Aurelium a Chullabi seu Chulli, extiterunt, qui secundam hanc Joannis epistolam adduxerint, Irenæus lib. i. cap. 16. al. 13. Origenesque item, hic autem dubitantius, in *Comment.* suo *in S. Joan. Evang.* p. 83. ed. Huetii; tum vero eandem receperunt epistolam Auctor *Fragmenti de Canone S. Scripturæ, Clemens*que *Alex.* ut ad idem FRAGMENTUM ostendi, vol. i. p. 423. Sed contrarium fecisse Cyprianum, etsi collegæ ejus Aurelii testimonio multum in hac re tribuit cl. Lardnerus, neque immerito, in Opere *De Fide Hist. Evang.* P. 11. vol. iv. lib. i. c. 44. §. 7. 5. fortasse suspiceris, ex eo quod hunc ipsum versiculum non afferat vir sanctus vel in lib. iii. *Testimoniorum ad Quirinum*, c. 78. ubi ostendere vult ex S. Scriptura, *cum hæreticis non esse loquendum*, vel in aliis locis quamplurimis, ubi id facturum illum jure expectaveris, si quidem epistolam recepisset. Et, postquam hæc adnotaveram, vidi hoc monentem Anglicum interpretem cl. Marshallum, Joannis primam epistolam sine ulla numeri distinctione ubique laudari a Cypriano, tanquam si secundam istam ignoravisset. At vero similiter profert idem ille Cyprianus S. Pauli *epistolam ad Thessalonicenses posteriorem* in *Epist.* sua 55. al. 59. immo sic quoque in hoc *Suffragio* ipsa Joannis secunda epistola ab Aurelio adfertur. Errat quoque interpres idem, dum ait, Tertullianum in *Præscript. Hæret.* bis testimonium dedisse secundæ Joannis;

quoniam in priore loco, quem nominat Marshallus, cap. 33. respexisse licet auctorem ad epistolam primam Joannis cap. 4, et in altero, nimirum cap. 12. magis spectari poterant a Tertulliano Pauli apostoli verba in epistola ad Rom. xvi. 17.

P. 130. l. 26. Gemellis] Urbs Numidiæ Antonin. Colonia Romana sub Hadriano Imp. deducta, ut Ligorius ex ejus nummo docet. ÆLIA HADRIANA GEMILLINA. De hoc Litteo videtur mentio habita Epist. Cyp. lxxvi. FELLUS. *Confessoris* titulus huic episcopo adjectus est in Cypriani, quas dixi, *editionibus.*

Ibid. l. 28. illuminare] Notat vir doctiss. Anglicus interpres, ἐμφατικῶς hoc dici, quia baptismus φωτισμὸς *illuminatio* sæpe appelletur.

Ibid. l. 30. ab Oëa] In provincia Tripolitana, uti diximus: sitam illam fuisse inter duas Syrtes docet Plinius, lib. v. cap. 4. Et tamen Ptolemæus Sabratam, Oeam et Leptim magnam, quæ certe sunt civitates provinciæ Tripolitanæ, locat in parva Syrte, nimirum, ut opinor, quod viciniores sint minori quam majori. Nescio autem an non Virgilius, qui libro quarto Æneidos post inhospitam Syrtim locat desertam siti regionem, per desertam siti regionem intellexerit Tripolitanos vicinos inhospitæ Syrti. Civitas *Oeensis* legendum est apud Martianum Capellam lib. vi. non *Ocensis.* Ex Oea porro uxorem accepisse Apuleium docet sanctus Augustinus in epistola ad Marcellinum; et Apuleius ipse scribit se fuisse factum civem Oeensem. Vide Cujacium lib. viii. Observat. cap. 27. BALUZIUS.

Ibid. l. 31. Sabratensis] Urbs Tripolitanæ. *Sabrata* Plinio. De hac mentio habetur in Collat. Carthag. August. lib. iii. contra Crescon. c. 53. et Vict. Vit. Pompeius urbis hujus episcopus, ille ipse videtur ad quem celebrem epistolam scripsit Cyprianus in causa baptismi hæreticorum, contra Stephanum. Observari poterit, ab ultima antiquitate absentibus episcopis jus suffragii non periisse, si modo alicui collegarum vices suas obeundi potestatem fecerint. Et quidem fortassis hinc non prorsus abludit illud quod

dicitur, 1 Cor. v. 4. ut scil. episcopi Achaiæ congregati synodice, in Corinthium incestum animadverterent per ecclesiæ censuras; *cum* absentis Apostoli *spiritu*. Fellus.

P. 130. l. 31. Leptimagnensis] Urbs Tripolitanæ, ex tribus Urbibus, Taphri, Abrotono, et Lepti magna conflata (conflatæ). Hanc memorant Plinius, Solinus, Antoninus et Ptolem. De Lepti minore superius actum. Fellus.

P. 131. l. 6. Cyprianus] *Confessor et Martyr* in *editt.* quas dixi præfixum est. Idemque titulus adversario Cypriani Stephano in veteribus Bedæ aliorumque martyrologiis attribuitur.

Ibid. Meam sententiam] Quanquam dogmatis hujus invidia in Cyprianum nostrum imprimis rejiciatur, illud tamen non tantum 87. Episcoporum Africæ, Numidiæ, et Mauritaniæ suffragiis fultum, sed longe dissitarum ecclesiarum; per Ægyptum, Asiam, et Europam sparsarum, contessaratione erat firmatum. Canon Apost. 46. dicit: ἐπίσκοπον ἢ πρεσβύτερον αἱρετικῶν δεξαμένους βάπτισμα, ἢ θυσίαν, καθαιρεῖσθαι προστάσσομεν, τίς γὰρ συμφώνησις χριστῷ πρὸς βελιάρ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου; Ita etiam diu ante motam cum Stephano litem decreverant Synodi Iconiensis, et etiam Synadensis patres, quemadmodum discimus a Dionysio Alexandrino, apud Euseb. lib. vii. c. 7. μεμάθηκα καὶ τοῦτο, ὅτι μὴ νῦν οἱ ἐν Ἀφρικῇ μόνον τοῦτο παρεισήγαγον, ἀλλὰ καὶ πρὸ πολλοῦ κατὰ τοὺς πρὸ ἡμῶν ἐπισκόπους, ἐν ταῖς πολυανθρωποτάταις ἐκκλησίαις, καὶ ταῖς συνόδοις τῶν ἀδελφῶν, ἐν Ἰκονίῳ καὶ Συνάδοις, καὶ παρὰ πολλοῖς τοῦτο ἔδοξεν, ὧν τὰς βουλὰς ἀνατρέπων, εἰς ἔριν καὶ φιλονεικίαν αὐτοὺς ἐμβαλεῖν οὐκ ὑπομένω. οὐ γὰρ μετακινήσεις, φησὶν, ὅρια τοῦ πλησίον σου ἃ ἔθεντο οἱ πατέρες σου. De Iconiensi Synodo, eadem fere testatur Firmilianus. *Totum nos jampridem in Iconio, qui Phrygiæ locus est, collecti in unum, convenientibus ex Galatia et Cilicia, et ceteris proximis regionibus, confirmavimus.* Addit porro. *Nos, veritati et consuetudinem jungimus, et consuetudini Romanorum, consuetudinem, sed veritatis opponimus: ab initio hoc tenentes quod a Christo et Apostolis traditum est. Nec meminimus hoc apud nos aliquando cœpisse, cum semper illic observatum*

sit, ut non nisi unum Deum nossemus, et sanctum baptisma non nisi ecclesiæ computaremus. Cyprianus Epist. ad Jubaianum ait, *multos jam annos et longam transiisse ætatem ex quo sub Agrippino, bonæ memoriæ viro, convenientes in unum episcopi plurimi hoc statuerint.* Et Epistola ad Quintum; non a decessore, sed *Antecessoribus* suis statutum affirmat. Insuper Tertullianus lib. de Baptismo. c. 15. *Unus omnino baptismus est nobis tam ex Domini Evangelio, quam ex Apostoli literis: quoniam unus Dominus, et unum baptisma, et una ecclesia in cœlis. Sed circa hæreticos sane quid custodiendum sit digne quis retractet. Ad nos enim editum est: hæretici autem nullum habent consortium nostræ disciplinæ, quos extraneos utique testatur ipsa ademtio communicationis. Non debeo in illis cognoscere quod mihi est præceptum, quia non idem Deus est nobis et illis; nec unus Christus, id est, idem. Ideoque nec baptismus unus, quia non idem; quem cum rite non habeant, sine dubio non habent; nec capit numerari quod non habetur. Ita nec possunt accipere, quia non habent.* Pariter in lib. de Præscript. *Nemo inde strui potest, unde destruitur: nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur.* Si ad Concilii Nicæni tempora descendamus, apparebit, synodi istius Patres, contra quod plurimi contendunt, litem hanc minime diremisse. Dicit quidem Hieronymus in Dialogo contra Luciferianos. Quod *Nicæna synodus omnes hæreticos suscepit, exceptis Pauli Samosateni discipulis.* Magis tamen caute agit Augustin. qui licet [ait] suam de baptismo sententiam, *plenario totius orbis concilio, remotis dubitationibus firmatam;* ac *plenarii concilii sincerum et eliquatum esse placitum, totiusque orbis catholici consensum;* porro *jam in ipsa totius mundi unitate discussum, consideratum, perfectum, atque firmatum:* tamen, quod annotant Lovanienses, *nusquam neque nomen, neque locum concilii Augustinus expressit.* Credetne aliquis Nicænos patres statuisse ut a quacunque hæresi ad ecclesiam venientes, exceptis Pauli Samosateni asseclis, sine iterato baptismo admitterentur? Nimirum Marcionitas, Valentinianos, Ebionitas, Carpocratianos, Manichæos, et reliquam lernam potiore loco habitos, præ Samosateni sequa-

cibus. Pace Balsamonis inducor ut credam, non perinde esse si παυλιανισταὶ aut παυλικιανοὶ, aut παυλιανίσαντες dicantur; sed ultimam hanc vocem prædictos patres elegisse, ut omnes hæreticos, Pauli in morem ab orthodoxa fide quoquo modo errantes, comprehenderent. περὶ τῶν παυλιανισάντων εἶτα προσφυγόντων τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ ὅρος ἐκτέθειται, ἀναβαπτίζεσθαι αὐτοὺς ἐξάπαντος. Quibus verbis diserte dicitur, qui sint per ecclesiæ repetitum baptisma admittendi; sed ut alii sine baptismo admitterentur, altum est silentium. Zonaras de Concilio nostro Carthaginiensi hoc unum adnotat; quod ejus sententiæ ex parte sit derogatum; siquidem οὔτε ἐπὶ αἱρετικοῖς ἐκράτησαν πᾶσιν, οὔτε ἐπὶ τοῖς σχισματικοῖς. Et in hujus assertionis probationem affert, non Concilium Nicænum, sed Constantinopolitanum primum. Certe qui post Concilium Nicænum variis in locis scripserunt Patres, quique venerandi istius consessus decreta, nec ignorasse censendi sunt, nec contemsisse; placitum hoc minime *eliquatum, discussum, consideratum, perfectum atque firmatum* credidere. Optatus Milevitanus, Parmeniano Donatistæ, orthodoxos quasi omnium hæreticorum sacramenta ratificantes ridenti, respondens diserte ait; apud ipsos *non esse sacramenta, aquam illis esse mendacem.* et lib. iv. et v. docet generatim apud Hæreticos *nulla esse sacramenta.* Unde Albaspinæus hoc scholion apponit. *Ego ex hoc et aliis multis locis conjicio, quod Optatus non existimat hæreticos posse baptizare.* In hac ipsa sententia fuit Magnus Basilius, qui Can. 1. de Hæreticis in genere dicit, τούτους δὲ δῆλον ὅτι ἄνευ βαπτίσματος ἡ ἐκκλησία οὐ παραδέχεται, et Can. 20. Encratitas, Saccophoros, et Apotactitas recensens, summatim ait, ἡμεῖς μέν τοι ἑνὶ λόγῳ ἀναβαπτίζομεν τοὺς τοιούτους. et Can. 47. οὐ δεχόμεθα οὖν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἐὰν μὴ βαπτισθῶσιν εἰς τὸ ἡμέτερον βάπτισμα. Succenturiatur istis Cyrillus Hierosolymitanus, qui in præfatione ait, εἷς κύριος, καὶ μία πίστις, καὶ ἓν βάπτισμα, μόνον γὰρ οἱ αἱρετικοὶ ἀναβαπτίζονται, ἐπειδὴ τὸ πρότερον οὐκ ἦν βάπτισμα. Athanas. Orat. 3, contra Arianos, [Orat. 11. §§. 42, 43. ed. Benedictin.] de eorum baptismo dicit, πῶς οὐ παντελῶς κενὸν καὶ ἀλυσιτελὲς τὸ παρ' αὐτοῖς

διδόμενόν ἐστι, προσποίησιν μὲν ἔχον, τῇ δὲ ἀληθείᾳ μηδὲν ἔχον πρὸς εὐσέβειαν βοήθημα; Et si prætexatur eos in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti baptizare, reponit *ὥσπερ δὲ ἄλλο ἐστὶ κτίσμα παρὰ τὸν υἱὸν, οὕτως ἄλλο ἂν εἴη τῆς ἀληθείας τὸ παρ' αὐτῶν νομιζόμενον δίδοσθαι, κἂν τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ, διὰ τὸ γεγραμμένον, ὀνομάζειν προσποιῶνται.* Ait porro, *πολλαὶ γοῦν καὶ ἄλλαι αἱρέσεις λέγουσι τὰ ὀνόματα μόνον, μὴ φρονοῦσαι δὲ ὀρθῶς, ὡς εἴρηται, μηδὲ τὴν πίσιν ὑγιαίνουσαν ἔχουσαι, ἀλυσιτελὲς ἔχουσι καὶ τὸ παρ' αὐτῶν διδόμενον ὕδωρ λειπόμενον εὐσεβείᾳ, ὥστε καὶ τὸν ῥαντιζόμενον παρ' αὐτῶν ῥυπαίνεσθαι μᾶλλον ἐν ἀσεβείᾳ, ἢ λυτροῦσθαι.* Et inter eos qui integram baptismatis formulam servant, recenset Manichæos, Phrygas, ac Paulianistas. Adeo nondum invaluit concilii Arelatensis I. decretum, cui Augustinus se addixit. *Si quis ab hæresi venerit, interrogent eum Symbolum, et si perviderint eum in Patre et Filio, et Sp. Sancto esse baptizatum, manus si tantum imponatur,* &c. Concilium quidem Constantinopolitanum canone 7. [Concilii CPol. hic canon non creditur esse] hac ex parte Arianis gratiam fecit, nec non Macedonianis, Sabbatianis, Novatianis, Quartadecimanis et Apollinaristis; ut chrismate solum adhibito in ecclesiam admitterentur: sed ex adverso, ab iis decretum, quod Eunomianos, Montanistas, Sabellianos, *καὶ τὰς ἄλλας πάσας αἱρέσεις, πάντας τοὺς ὑπ' αὐτῶν θέλοντας προστίθεσθαι τῇ ὀρθοδοξίᾳ, ὡς Ἕλληνας δεχόμεθα, καὶ τὴν πρώτην ἡμέραν ποιοῦμεν αὐτοὺς Χριστιανοὺς, τὴν δὲ δευτέραν κατηχουμένους, εἶτε τῇ τρίτῃ ἐξορκίζομεν μὲν αὐτοὺς, μετὰ τοῦ ἐμφυσᾷν τρίτον εἰς τὸ πρόσωπον, καὶ εἰς τὰ ὦτα. καὶ οὕτως κατηχοῦμεν αὐτοὺς, καὶ ποιοῦμεν χρονίζειν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἀκροᾶσθαι τῶν γραφῶν, καὶ τότε αὐτοὺς βαπτίζομεν.* Utrum ex paritatis ratione, qui non gravius errarunt Arianis, Macedonianis, reliquisque enumeratis hæreticis, canonis hujus virtute per chrisma in ecclesiam sint admittendi, non obstantibus verbis illis generatim perstringentibus *τὰς ἄλλας πάσας αἱρέσεις*, minime dixerim: certe Balsamon in locum, credidit *ὅτι πάντες οἱ βαπτιζόμενοι εἰς μίαν κατάδυσιν, πάλιν βαπτίζονται.* Quanquam non ita multo post, Gregorius M.

trinam mersionem ex Hispania proscripsit, dicens lib. I. Epist. 41. *Ne dum quod faciebant, faciunt; nostrum se morem vicisse glorientur.* Quæ ejus sententia, a quarta Toletana Synodo confirmata erat. Ubi decretum, *Simplam teneamus baptismi mersionem.* Agnosco gravem et diuturnam de hæreticorum baptismo controversiam, egregiis D. Augustini scriptis feliciter tandem aliquando discussam, et, ut ejus verbo utar, *eliquatam;* cujus invictis rationibus cessit, qua patet Christianus orbis; et unam fidem saltem de baptismo habuit, quod et unicum agnovit semper, donec hoc nostro seculo Anabaptistarum furores; non ecclesiarum modo, sed etiam gravissimo rerumpublicarum damno recruduerunt. Promtum est dicere, Canone 8. Concilii Nicæni decretum; περὶ τῶν ὀνομαζόντων μὲν αὐτοὺς καθαρούς ποτε, προσερχομένων δὲ τῇ καθολικῇ καὶ ἀποστολικῇ ἐκκλησίᾳ ὥστε χειροθετουμένους αὐτοὺς, μένειν οὕτως ἐν τῷ κλήρῳ. Nimirum ut Novatiani non tantum pro Christianis, sed etiam, si ad clerum admissi, pro clericis habeantur. Novatianis quidem eo promtior venia, quia, ut ait Balsamon, περὶ τὴν πίστιν μὴ σφαλλόμενοι, ἀλλ' ὡς ἀσυμπαθεῖς κατακρινόμενοι. Sed si perpendantur quæ canonibus sequentibus, scil. nono et decimo habentur, scil. quod graviorum criminum rei, aut etiam lapsi, si ad sacros ordines promoveri contingat, τούτους ὁ κανὼν οὐ προσίεται, et γνωσθέντες καθαιροῦνται, suspicabitur hos tres canones, non de admissione in ecclesiam quidquam statuere; sed de gradu ecclesiastico suscepto, aut retinendo, aut amittendo præscribere; nimirum ut ordines, sive per surreptionem, sive alias collati hominibus olim Novatianarum partium, καθαροῖς ποτὲ, rati habeantur: criminum vero graviorum, aut Apostasiæ compertis concessi; prorsus irriti æstimentur. Sed nihil statuo. Unum observare liceat. D. Augustinum qui in baptismi negotio Cypriani auctoritate plurimum premebatur, causæ suæ adversus tam grave præjudicium, unicum fere præsidium petivisse, quod diceret, nihil ab ecclesia eo usque definitum, et proinde Cypriani errorem qui decessorum placitis et decretis mordicus insistebat, extra noxam fuisse: præsertim cum

neminem condemnaret qui alibi gentium agens, ubi canones isti non obtinuerant, ecclesiæ suæ moribus uteretur. Fellus. Post lecta egregia ista, addas ea utiliter, quæ Pearsonius de Afris in eadem sua sententia perstantibus posuit in *Annal. Cyprian.* ad an. 257. sect. ii. et iii. De hæreticorum autem baptismo alia præterea, cum ad initium Concil. Carthag. v. et hujus ipsius Synodi, tum alibi, annotata sunt.

Ceterum cl. Marshallus, Cypriani Anglicus interpres, qui de Septimo hoc sub Cypriano Concilio eruditam *Dissertationem Cypriano suo* adjecit, inter alia hæc duo scita probare pluribus argumentis aggressus est. Primum ab eo monitum est, (quod et cl. Maranus in *Præfatione ad S. Cypriani Op.* ostendit p. xiii. et xiv.) inter omnes utcunque de veritate baptismi hæreticorum disputantes consensum fuisse, baptismum illum nullum habere salutis effectum, donec confirmatus fuerit auctoritate ecclesiæ atque episcopi super revertentes ad ecclesiam. Deinde, Cyprianum et demum omnes judicavisse, disciplinæ magis quam fidei rem controversam esse; atque ita ecclesiæ licitum esse ex dispensandi jure suo baptismos istiusmodi vel irritos vel firmatos habere; quanquam multum inter se discrepaverint veteres illi de eo quod ab ecclesia fieri oporteret. Ad posterius hoc quod attinet, an istæc quæstio ad disciplinam magis quam ad fidem pertinere olim censeretur, alii viri doctissimi dubitarunt; etsi non ita a se invicem violari fidem alterutra pars putaverit, ut hæreticos esse adversarios judicaret. Vide inter alios Joannem Placette V.D. in *Observatt. Historico-Eccles.* p. 102—114. Disertim ait Augustinus lib. v. *de Baptismo* cap. 25. *vicisse pacem Christi in cordibus eorum* (Stephani et Cypriani), *ut in tali disceptatione nullum inter eos malum schismatis oriretur.* At interea Placettii sententia est, Stephanum re ipsa excommunicasse dissentientes; quæ quidem fit verisimilis ob verba Firmiliani supra adducta, p. 187. Tempore tamen Xysti, successoris Stephani, quem *bonum et pacificum sacerdotem* Pontius Cypriani diaconus in *Vita* magistri sui appellat, et cujus martyrium ipse commemorat in

epistola 82. al. 80. Cyprianus, lites istæ consopitæ fuisse videntur. Sed hæc hactenus. Constat utique patrocinatum esse præsulem Romanum veteri saltem occidentalium consuetudini, non modo traditionis, quam apostolicam esse credidit, conservandæ causa, sed etiam metu rebaptizandi seu frustra iterandi baptismum, quem οἱ ὁμόφρονες Stephani *unum* esse aiebant secundum sacras literas, quod refert Cyprianus in *Epistola ad Quintum.* p. 126. et aliunde constat. At utinam Stephanus in re, ut cum Augustino loquar, a tota ecclesia nondum decisa, similiter ac S. Dionysius Alexandrinus, *in Cypriani et Africanæ synodi dogma,* Hieronymo referente, *consentiens*, eadem de re agere secum statuit in epistola ad Philemonem scripta, magnas et frequentissimas ecclesias εἰς ἔριν καὶ φιλονεικίαν ἐμβαλεῖν non sustinuisset. Porro ita post sensisse de tolerantia oppositarum sibi partium hunc Philemonem Romanum, alterumque presbyterum, postea Romæ episcopum, Dionysium, quorum litteris rescripserat, significare videtur Alexandrinus Dionysius in epistola ad S. Xystum apud Eusebium *H.E.* vii. 5.

P. 131. l. 7. epistola quæ ad Jubaianum] Græci pro epistola ad Jubaianum, illam ad Januarium (sive Concilium Carthag. v.) supposuere, et tanquam canonem concilii hujus, eam totam inserebant suis codicibus. Ita dicunt, synodum hanc πασῶν τῶν συνόδων προγενεστέραν, et celebratam ἐπὶ Δεκίου βασίλεως. Porro Novatum presbyterum Romanum, Novatianæ hæresi originem atque nomen dedisse. Ita errorem errori cumulant, inter alios, Balsamon et Zonaras; et solenne est Orientalibus fere universis, in rebus Occidentalium perpetuo hallucinari. Fellus. De nomine quidem hæresiarchæ Romani, nam Novatum presbyterum Carthaginiensem Græci haud cogitabant, utrum fuerit *Novatus,* an potius *Novatianus,* dictum supra est ad S. Cornelii Epistolas pag. 33. Ceterum epistola illa ad Januarium ad Concil. v. Carthaginiense pertinet, quæ, cum concilii nomine scripta fuerit, a me supra allata est.

Ibid. l. 9. adversarios Christi] Addidit particulam *et*

ante *adversarios* ex codicibus suis fortasse sumptam Baluzius, sed *ceteras editiones, Augustinum, Græcam*que *Interpretationem*, hic quidem magis sequendas esse duxi. Neque in codicibus scriptis, quibus usus sum, Cypriani atque Augustini particulam *et* nunc reperio.

P. 131. l. 12. christiani.] Zonaræ Scholium ad Græcam Concilii Interpretationem. *Αὗται μὲν οὖν αἱ γνῶμαι τῶν ἐν τῇ συνόδῳ ταύτῃ συνελθόντων πατέρων τῷ μεγάλῳ* Κυπριανῷ· *ἀλλ' οὔτε ἐπὶ τοῖς αἱρετικοῖς ἐκράτησαν πᾶσιν, οὔτε ἐπὶ τοῖς σχισματικοῖς. ἡ γὰρ δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος*, (Canon septimus Concilii CPol. sed ei haud vere adscriptus hic designatur.) *ὡς ἤδη εἴρηται, ὑπεξεῖλε τινὰς τῶν αἱρετικῶν, καὶ ἄνευ βαπτίσματος δέχεσθαι τούτους θεσπίσασα, χριομένους μόνον τῷ θείῳ μύρῳ, καὶ ἀναθεματίζοντας τὴν οἰκείαν αἵρεσιν ἕκαστον, καὶ πάσας ἁπλῶς. καὶ διὰ τοῦτο οὐδὲ ἐξηγήθησαν αἱ γνῶμαι αὗται, ὡς μὴ ἀναγκαῖαι, οἷα μηδὲν ἐνεργοῦσαι, ἀλλὰ κατὰ σύνοψιν ἐγράφησαν.*

S. DIONYSII ALEXANDRINI
EPISTOLA CANONICA.

S. DIONYSIUS ALEX.

S. Hieronymus, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lxix. p. 153.

Dionysius [a] Alexandrinæ urbis episcopus sub Heracla [b] scholam *κατηχήσεων* presbyter tenuit, et Origenis valde insignis auditor fuit. Sunt ejus,——[c] Ad Basilidem quoque multæ epistolæ.——[d] Moritur duodecimo Gallieni anno (An. Ch. 264.)

[a] Heraclæ successor A. 248. Philippi tertio. Euseb. vi. 35. *Τρίτον δὲ τούτῳ ἔτος ἦν, καθ' ὃ μεταλλάξαντος Ἡρακλᾶ τὸν βίον ἐπὶ ἑκκαίδεκα ἔτεσι τῆς προστασίας, τῶν κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησιῶν τὴν ἐπισκοπὴν Διονύσιος ὑπολαμβάνει.* Fabricius.

[b] Eusebius vi. 29. cum dixisset Heraclam ex catecheta factum episcopum Alexandrinum in locum Demetrii, subjungit: *τῆς δὲ τῶν αὐτόθι κατηχήσεως τὴν διατριβὴν διαδέχεται Διονυσίος· εἷς καὶ οὗτος τῶν Ὠριγένους γενόμενος φοιτητῶν.* Factum hoc circa A. C. 231. Fabricius.

[c] Plurima ante memoraverat Hieronymus Dionysiana opera, quorum tantum fragmenta apud Eusebium Athanasium aliosque scriptores supersunt.

[d] "Non inmerito sane" (ait Ruinartus *Act. Martyrum Sinceris*, pag. 176.) "Dionysio Alexandriæ episcopo, quem Græci "patres Magnum Dionysium appellant, locus inter Christi "Martyres conceditur. Quamvis enim persecutorum gladio non "occubuerit; bis tamen pro Christiana fide tentus, et in exsi-"lium actus fuit, atque nonnisi post ingentes superatos labores, "calamitatesque ob fidei Christianæ confessionem sæpius per-"pessas vitam finiit. Unde a Græcis sub *Ἱερομάρτυρος* titulo

"die 3. mensis Octobris celebratur." Porro in omnibus Latinis Martyrologiis, ut notat Cavius in *Hist. Lit.* p. 124. "hujusce "viri et Gregorii Neocæsariensis memoria 15. Cal. Novemb. "celebratur." Atque ejus nomine erectam esse initiis ipsis sæculi quarti Alexandriæ ecclesiam, idem Cavius ex Epiphanii *Hæres.* lxix. nos docet. Hæc autem ecclesia ab Alexandrino populo Athanasii expulsi causâ tumultuante incendio consumpta est, referente Sozomeno lib. iii. *Hist. Eccl.* cap. 6. Mentionem quoque fecit ejusdem ecclesiæ Philostorgius. *Hist.* ii. 11. Sed falsum est, quod narrat Cedrenus *Hist. Compend.* pag. 258. ed. Paris. Dionysium Decio imperitante martyrio coronatum fuisse, qui diu postea sub Gallieno anno Christi 264. vel 265. morte obiret. Ad Magni titulum quod attinet disertissimo atque eruditissimo huic episcopo inditum, Eusebius initio lib 7[mi] *Hist. Eccl.* isto elogio eum ornavit, *ὁ μέγας Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος Διονύσιος*, ad quæ verba ita Valesius, "Non solus Eusebius, sed "omnes fere antiqui patres Dionysio Alexandrino cognomen- "tum Magni tribuerunt. Ita Basilius in Epistola canonica ad "Amphilochium, *καὶ ἐθαύμασα πῶς κανονικὸν ὄντα τὸν μέγαν Διονύ- "σιον παρῆλθεν.* Maximus quoque in Scholiis ad Dionysium "Areopagitam, et Symeon Metaphrastes in Actis Passionis "S. Petri Alexandrinorum episcopi, cujus locum supra citavi." Hæc Valesius. Adde Auctorem *ῥήσεως*, quæ eidem S. Petro, ipsius Dionysii duobus aliis interpositis successori, ab Imp. Justiniano adscripta est in *Tractatu* suo *adv. Origenem* apud *Concilia* tom. v. p. 650. ed. Labbe. Confer Adnotatt. in S. PETRUM ALEX. infra.

ΤΟΥ ΜΑΚΑΡΙΟΥ

ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ ΠΑΠΑ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΕΚ ΤΗΣ

ΠΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΔΗΝ ΕΠΙΣΤΟΛΗΣ

ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΣΑΒΒΑΤΟΥ

ΠΟΤΕ ΧΡΗ ΑΠΟΝΗΣΤΙΖΕΣΘΑΙ.

EX BEATI

DIONYSII PAPÆ ALEXANDRINI

AD BASILIDEM EPISTOLA

DE MAGNO SABBATO,

QUO TEMPORE FINIENDUM SIT JEJUNIUM.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Βασιλείδῃ τῷ ἀγαπητῷ μου υἱῷ καὶ ἀδελφῷ, συλλειτούργῳ θεοπειθεῖ, ἐν Κυρίῳ χαίρειν. (Κανὼν α΄.) Ἐπέστειλάς μοι πιστότατε καὶ λογιώτατε υἱέ μου, πυνθανόμενος καθ᾽ ἣν ὥραν ἀπονηστίζεσθαι δεῖ τῇ τοῦ πάσχα περιλύσει. τινὰς μὲν γὰρ τῶν ἀδελφῶν λέγειν φῇς, ὅτι χρὴ τοῦτο ποιεῖν

Dionysius Basilidi dilecto mihi filio et fratri, comministro Deo obedienti, in Domino salutem. Misisti ad me literas, fidelissime et eruditissime fili mi, interrogans qua hora sit finiendum jejunium tempore solutionis paschalis jejunii. Ais enim aliquos fratres dicere, quod oportet hoc in galli cantu

πρὸς τὴν ἀλεκτοροφωνίαν· τινὰς δὲ, ὅτι ἀφ' ἑσπέρας χρή. Οἱ μὲν γὰρ ἐν Ῥώμῃ ἀδελφοὶ, ὥς φασι, περιμένουσι τὸν ἀλέκτορα· περὶ δὲ τῶν ἐνταῦθα ἔλεγες, ὅτι τάχιον. ἀκριβῆ δὲ ὅρον ἐπιτιθέναι ζητεῖς, καὶ ὥραν πάνυ μεμετρημένην· ὅπερ καὶ δύσκολον καὶ σφαλερόν ἐστι. τὸ μὲν γὰρ, ὅτι μετὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν καιρὸν χρὴ τῆς ἑορτῆς καὶ τῆς εὐφροσύνης ἐνάρχεσθαι, μέχρις ἐκείνου τὰς ψυχὰς ταῖς νηστείαις ταπεινοῦντας, ὑπὸ πάντων ὁμοίως ὁμολογηθήσεται· κατεσκεύασας δὲ δι' ὧν ἔγραψάς μοι πάνυ ὑγιῶς καὶ τῶν θείων εὐαγγελίων ᾐσθημένος, ὅτι μηδὲν ἀπηκριβωμένον ἐν αὐτοῖς περὶ τῆς ὥρας, καθ' ἣν ἀνέστη, φαίνεται. διαφόρως μὲν γὰρ οἱ εὐαγγελισταὶ τοὺς ἐπὶ τὸ μνημεῖον ἐλθόντας ἀνέγραψαν κατὰ καιροὺς ἐνηλλαγμένους, καὶ πάντες ἀνεστηκότα ἤδη τὸν Κύριον ἔφασαν εὑρηκέναι· καὶ [a] ὀψὲ σαββάτων, ὡς ὁ Ματθαῖος εἶπε· καὶ [b] πρωΐας ἔτι σκοτίας οὔσης, ὡς ὁ

facere; alios vero, quod id sit faciendum vespere. Qui enim Romæ sunt fratres, ut aiunt, gallum expectant. De iis autem qui hic sunt, dixisti quod citius. terminum autem exactum et horam valde demensam quæris imponere, quod quidem est difficile, et lubricum. Quod enim post resurrectionis Domini tempus oportet festum lætitiamque inchoare, ad illud usque animis jejunio humiliatis, erit apud omnes similiter in confesso. Per ea autem quæ scripsisti, probasti, (sane admodum divinorum evangeliorum sensu percepto) quod nihil ab ipsis certo definitum de hora qua resurrexit, apparet. Diverse enim evangelistæ ad monumentum venisse scripserunt mutatis temporibus, et omnes surrexisse jam Dominum, dixerunt invenisse: *Et vespere sabbatorum,* ut dixit Matthæus: Et, *mane cum adhuc tenebræ essent,* ut scribit

[a] Matt. xxviii. 1. [b] Joan. xx. 1.

Ἰωάννης γράφει· καὶ [c] ὄρθρου βαθέος, ὡς ὁ Λουκᾶς· καὶ [d] λίαν πρωῒ ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, ὡς ὁ Μάρκος. καὶ πότε μὲν ἀνέστη, σαφῶς οὐδεὶς ἀπεφήνατο· ὅτι δὲ ὀψὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, μέχρις ἀνατολῆς ἡλίου τῆς μιᾶς σαββάτων, οἱ ἐπὶ τὸ μνημεῖον παραγενόμενοι, οὐκέτι κείμενον αὐτὸν ἐν αὐτῷ κατέλαβον, τοῦτο ἀνωμολόγηται. καὶ μηδὲ διαφωνεῖν, μηδὲ ἐναντιοῦσθαι τοὺς εὐαγγελιστὰς πρὸς ἀλλήλους ὑπολάβωμεν· ἀλλ' εἰ καὶ μικρολογία τὶς εἶναι δόξει περὶ τὸ ζητούμενον· εἰ συμφωνοῦντες πάντες ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ τὸ τοῦ κόσμου φῶς τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνατεταλκέναι περὶ τὴν ὥραν διαφέρονται· ἀλλ' ἡμεῖς εὐγνωμόνως τὰ λεχθέντα καὶ πίστως ἁρμόσαι προθυμήθωμεν.

Τὸ μὲν οὖν ὑπὸ τοῦ Ματθαίου λεχθὲν, οὕτως ἔχει. [e] Ὀψὲ σαββάτων, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ ἡ ἄλλη Μαρία θεωρῆσαι τὸν τάφον. καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας·

Joannes: Et *summo diluculo*, ut Lucas: Et *valde mane orto jam sole*, ut Marcus. et quando surrexit quidem, nemo aperte ostendit. Quod autem vespere sabbati lucescente una sabbatorum usque ad ortum solis unius sabbatorum (sive diei post sabbatum) qui ad monumentum venerunt, eum non amplius jacentem invenerunt, hoc in confesso est. Ac neque dissentire, nec adversari inter se evangelistas existimemus: sed quamquam parva quædam circa id quod quæritur controversia esse videatur, si omnes in illa nocte mundi lucem Dominum nostrum exortum esse consentientes, in hora dissentiant, nos tamen, quæ ab eis dicta sunt, pie et fideliter conciliare studeamus.

Quod a Matthæo quidem dictum est, sic habet: *Vespere autem sabbatorum lucescente una sabbatorum, Venit Maria Magdalene, et alia Maria ad spectandum sepulchrum, et ecce fuit magnus terræmotus. Ange-*

c Luc. xxiv. 1. d Marc. xvi. 2. e Matt. xxviii. 1—6.

ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, καὶ προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ. ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπὴ, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών· ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ, ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί. ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξὶ, μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς, οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε. οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ, καθὼς εἶπε. τοῦτο δὲ τὸ λεχθὲν ὀψὲ, οἱ μέν τινες οἰήσονται κατὰ τὴν κοινότητα τοῦ ῥήματος τὴν ἑσπέραν δηλοῦν τοῦ σαββάτου· οἱ δὲ σοφώτερον ἐξακούοντες, οὐ τοῦτο, ἀλλὰ νύκτα βαθεῖαν ἐροῦσιν εἶναι· βραδύτητα καὶ μακρὸν χρόνον τοῦ ῥήματος τοῦ ὀψὲ δηλοῦντος. καὶ ὅτι νύκτα λέγει, καὶ οὐχ ἑσπέραν, ἐπήγαγε, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, καὶ ἧκον, οὔπω, ὡς οἱ λοιποί φασι, τὰ ἀρώματα φέρουσαι, ἀλλὰ θεωρῆσαι τὸν τάφον· καὶ εὗρον τὸν σεισμὸν γεγονότα, καὶ καθήμενον τὸν ἄγγελον ἐπὶ τοῦ λίθου, καὶ ἀκηκόασι παρ' αὐτοῦ, Οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη. ὁμοίως καὶ ὁ

lus enim Domini cum de cœlo descendisset, accedens devolvit lapidem, et sedit super ipsum: erat autem species ejus ut fulgur, et indumentum ejus album ut nix; timore autem ejus concussi sunt qui servabant, et facti sunt ut mortui. Respondens autem angelus, dixit mulieribus: Ne timete vos, scio enim quod Jesum crucifixum quæritis: non est hic. Resurrexit enim, sicut dixit. Id autem quod dictum est, vespere, alii quidem existimabunt secundum verbi communitatem significare, vesperam sabbati: sapientiores autem id exaudientes, non hoc, sed profundam noctem esse dicent: tarditatem et longum tempus verbo vespere significante. Et quod noctem dicit et non vesperam, subjunxit: Illucescente in unam sabbatorum, et venerunt, nondum, ut reliqui dicunt, aromata ferentes, sed ad spectandum sepulcrum. Invenerunt autem factum esse terræmotum, et angelum super lapidem sedentem: et audierunt ab

Ἰωάννης, [f]Ἐν μιᾷ τῶν σαββάτων, φησὶ, Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἦλθε πρωῒ σκοτίας ἔτι οὔσης εἰς τὸ μνημεῖον· καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου. παρὰ τοῦτο σκοτίας οὔσης ἔτι, πλὴν πρὸς ἕω, τῷ μνημείῳ προεληλύθει. ὁ δὲ Λουκᾶς φησὶ, [g]Τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν κατὰ τὴν ἐντολήν· τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἐπὶ τὸ μνῆμα ἦλθον, φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα, εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου. ὁ βαθὺς ὄρθρος ἴσως προϋποφαινομένην αὐγὴν ἑωθινὴν ἐμφαινίζει τῆς μιᾶς τῶν σαββάτων. διὰ τοῦτο παρῳχηκότος ἤδη τελείως σὺν τῇ μετ' αὐτὸ νυκτὶ πάσῃ τοῦ σαββάτου, καὶ ἑτέρας ἀρχομένης ἡμέρας, ἦλθον τὰ ἀρώματα καὶ τὰ μύρα φέρουσαι· ὅτε δῆλον ὡς ἀνειστήκει πρὸ πολλοῦ. τούτῳ κατακολουθεῖ καὶ ὁ Μάρκος λέγων, [h]Ἠγόρασαν ἀρώματα ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν. καὶ λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου. λίαν μὲν γὰρ

ipso, non est hic, surrexit. Similiter et Joannes, *In una sabbatorum*, inquit, *Maria Magdalene venit mane, cum essent adhuc tenebræ, ad monumentum, et videt lapidem sublatum a monumento.* Secundum hoc *cum adhuc essent tenebræ*, sed ad mane, ad monumentum præcesserat. Lucas autem dicit, *Sabbato quidem quieverunt secundum præceptum. Una autem sabbatorum summo mane ad monumentum venerunt, ferentes quæ paraverant aromata: invenerunt autem lapidem a monumento revolutum.* Summum mane fortasse matutinum splendorem, qui prius subapparet, significat unius sabbatorum. Et ideo jam perfecte præterito cum tota consequente nocte sabbato, et alio die incipiente, venerunt, aromata et unguenta ferentes. Unde perspicuum est, quod multo ante resurrexerat. Hoc Marcus quoque sequitur, dicens: *Emerunt aromata, ut venientes Jesum ungerent, et valde mane unius sabbatorum veniunt*

[f] Joan. xx. 1, 2. [g] Luc. xxiii. 56. et xxiv. 1—3. [h] Marc. xvi. 1.

πρωῒ καὶ οὗτος εἶπεν, ὅπερ ταὐτόν ἐστι τῷ, βαθέος ὄρθρου· καὶ ἐπήγαγεν, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου. ἡ μὲν γὰρ ὁρμὴ καὶ ἡ ὁδὸς αὐτῶν, δῆλον ὡς ὄρθρου βαθέος, καὶ λίαν πρωῒ κατήρχθη· παρέτειναν δὲ κατά τε τὴν πορείαν, καὶ περὶ τὸ μνημεῖον διατρίβουσαι μέχρις ἀνατολῆς ἡλίου. καὶ λέγει καὶ τότε ταύταις ὁ νεανισκὸς ὁ λευχείμων· [1]Ἠγέρθη· οὐκ ἔστιν ὧδε.

Τούτων οὕτως ἐχόντων, τοῦτο τοῖς ἀκριβολογουμένοις ἀποφαινόμεθα κατὰ ποίαν ὥραν, ἢ καὶ ποῖον ἡμιώριον, ἢ ὥρας τέταρτον, ἄρχεσθαι προσῆκε τῆς ἐπὶ τῇ τοῦ Κυρίου ἡμῶν ἐκ νεκρῶν ἀναστάσει χαρᾶς· τοὺς μὲν λίαν ἐπιταχύναντας καὶ πρὸ νυκτὸς ἐγγὺς ἤδη μεσούσης ἀνιέντας, ὡς ὀλιγώρους καὶ ἀκρατεῖς μεμφόμεθα, παρ' ὀλίγον προκαταλύοντας τὸν δρόμον, λέγοντος ἀνδρὸς σοφοῦ, Οὐ μικρὸν ἐν βίῳ τὸ παρὰ μικρόν. τοὺς δὲ ἐφυστερίζοντας καὶ διαρκοῦντας ἐπὶ πλεῖστον, καὶ μέχρι τετάρτης φυλακῆς ἐγκαρτεροῦν-

ad monumentum orto jam sole. Valde enim *mane* hic quoque dixit, quod idem est ac summo diluculo, et subjunxit, *Orto jam sole.* Profectio enim, et iter earum summo diluculo et valde mane incepit. in itinere autem, et circa monumentum, moram traxerunt usque ad ortum solis, et eis quidam tunc dicit adolescens candidatus, *Resurrexit, non est hic.*

Hæc autem cum ita se habeant, illis qui hoc accuratius subtiliusque considerant, quota hora, vel etiam semihorula, vel quarta horæ, oportet incipere lætitiam ob Domini nostri a mortuis resurrectionem, enuntiamus; eos quidem qui nimium festinant, et ante mediam noctem, jejunium solvunt, ut negligentes et intemperantes reprehendimus, ut qui propemodum, antequam par sit, cursum abruperint, dicente viro sapiente, *Non parum est in vita quod parum abest.* Eos autem qui differunt, et plurimum perferunt, et ad quartam usque vi-

[1] Marc. i. 6.

τας, [k] καθ' ἣν καὶ τοῖς πλέουσιν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἐπεφάνη, ὡς γενναίους καὶ φιλοπόνους ἀποδεχόμεθα. τοῖς δὲ μεταξὺ ὡς ἐκινήθησαν ἢ ὡς ἠδυνήθησαν ἀναπαυσαμένοις, μὴ πάνυ διενοχλῶμεν· ἐπεὶ μηδὲ τὰς ἓξ τῶν νηστειῶν ἡμέρας ἴσως μηδὲ ὁμοίως πάντες διαμένουσιν· ἀλλ' οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερτιθέασιν ἄσιτοι διατελοῦντες, οἱ δὲ, δύο, οἱ δὲ, τρεῖς, οἱ δὲ, τέσσαρας, οἱ δὲ, οὐδεμίαν. καὶ τοῖς μὲν πάνυ διαπονηθεῖσιν ἐν ταῖς ὑπερθέσεσιν, εἶτα ἀποκάμνουσι καὶ μόνον οὐκ ἐκλείπουσι, συγγνώμη τῆς ταχυτέρας γεύσεως. εἰ δέ τινες οὐχ ὅπως οὐχ ὑπερτιθέμενοι, ἀλλὰ μηδὲ νηστεύσαντες ἢ καὶ τρυφήσαντες τὰς προαγούσας τέσσαρας, εἶτα ἐλθόντες ἐπὶ τὰς τελευταίας δύο καὶ μόνας ἡμέρας, αὐτὰς ὑπερτιθέντες, τήν τε παρασκευὴν καὶ τὸ σάββατον, μέγα τι καὶ λαμπρὸν ποιεῖν νομίζουσιν, ἂν μέχρι τῆς ἕω διαμείνωσιν, οὐκ οἶμαι τὴν ἴσην ἄθλησιν αὐτοὺς πε-

giliam fortiter abstinent, in qua etiam Servator noster in mari ambulans navigantibus quoque apparuit, ut generosos et laborum tolerantes suscipimus: iis autem qui interea ut moti sunt, vel ut potuerunt, desinunt, non valde molesti simus: quandoquidem nec sex jejuniorum dies æquali, aut simili tolerantia omnes perferunt: sed alii quidem, vel omnes transmittunt, jejuni permanentes, alii duos, alii tres, alii quatuor, alii nullum. Et iis quidem qui in illis transmittendis valde laboraverunt, deinde defessi sunt, et propemodum deficiunt, ignoscendum est quod celerius gustent. Si qui autem non modo non transmissis, sed ne jejunatis quidem, vel etiam in delicatis opiparisque conviviis, consumptis præcedentibus quatuor diebus, ad duos eosque solos extremos dies cum venerint, illis a se cibo non gustato transmissis, parasceve et sabbato, magnum quid et egregium se facere existimant, si ad auroram usque permanserint: non existimo eos ex æquo cer-

[k] Matt. xiv. 25.

ποιῆσθαι, τοῖς τὰς πλείονας ἡμέρας προησκηκόσι. ταῦτα μὲν οὖν ὡς φρονῶ συμβουλεύων περὶ τούτων ἔγραψα.

[*Verborum Dionysii quæ hic sequebantur, quæ vero ab antiquo in omnibus omissa fuerunt Epistolæ exemplis, vetus Synopsis.*

Τοὺς προσδοκίᾳ θανάτου λυθέντας τῆς ἀκοινωνησίας, ἄλογον, ἂν ἐπιβιῷεν, αὖθις δεσμεῖν, μηδὲν ἐν τῷ μεταξὺ ἐργασαμένους· εἰ μέντοι μετὰ τὸ ῥαΐσαι φαίνοιτό τις πλείονος δεόμενος ἐπιστροφῆς, καὶ νουθετούμενος ταπεινοῦν καὶ κακοῦν καὶ συστέλλειν ἑαυτὸν, μὴ πείθοιτο, ἀλλ' ἀντίλεγοι, τοῦτο αὐτῷ ἔγκλημα πρὸς δεύτερον ἀφορισμόν. fol. 2. *Synopsis* in tom ii. *Synodici Beveregiani.*]

(Κανὼν vulgo β'.) Περὶ δὲ τῶν ἐν ἀφέδρῳ γυναικῶν, εἰ προσῆκεν αὐτὰς οὕτω διακειμένας εἰς τὸν οἶκον εἰσιέναι τοῦ Θεοῦ, περιττὸν καὶ τὸ πυνθάνεσθαι νομίζω. οὐδὲ γὰρ αὐτὰς οἶμαι πιστὰς οὔσας καὶ εὐλαβεῖς, τολμήσειν οὕτω διακειμένας, ἢ τῇ τραπέζῃ τῇ ἁγίᾳ προσελθεῖν, ἢ τοῦ σώματος καὶ τοῦ αἵματος τοῦ

tamen subiisse cum iis qui se pluribus diebus prius exercuerunt. Hæc ergo, ut sentio, consulens de hoc scripsi.

Interprete Gul. Beveregio.

[Eos, qui præ expectatione mortis ab excommunicatione soluti sunt, si ultra superstites maneant, et nihil interea mali fecerint, denuo ligare absurdum erit. Si quis autem postquam convaluerit, majori animadversione indigere adhuc videatur, et monitus ut sese humiliet, affligat, submittatque, non pareat, sed usque immorigerum se præbeat, hoc ei in crimen cedet secunda excommunicatione dignum.]

De mulieribus autem, quæ sunt in abscessu, an eas sic affectas oporteat domum Dei ingredi, supervacaneum vel interrogare existimo. Neque enim ipsas arbitror, si sint piæ et fideles, sic affectas ausuras vel ad sanctam mensam acce-

Χριστοῦ προσάψασθαι. [l] οὐδὲ γὰρ ἡ τὴν δωδεκαετῆ ῥύσιν ἔχουσα πρὸς τὴν ἴασιν σπεύδουσα ἔθιγεν αὐτοῦ, ἀλλὰ μόνου τοῦ κρασπέδου. προσεύχεσθαι μὲν γὰρ ὅπως ἂν ἔχῃ τις, καὶ ὡς ἂν διάκειται, μεμνῆσθαι τοῦ Δεσπότου, καὶ δεῖσθαι βοηθείας τυχεῖν, ἀνεπίφθονον· εἰς δὲ τὰ ἅγια καὶ τὰ ἅγια τοῦ ἁγίων, ὁ μὴ πάντη καθαρὸς καὶ ψυχῇ καὶ σώματι, προσιέναι κωλυθήσεται.

(Κανὼν vulgo γ΄.) Αὐτάρκεις δὲ καὶ οἱ γεγαμηκότες· ἑαυτῶν ὀφείλουσιν εἶναι κριταί. [m] ὅτι γὰρ ἀπέχεσθαι προσῆκον ἀλλήλων ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάσωσι τῇ προσευχῇ, καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὦσιν, ἀκηκόασι Παύλου γράφοντος.

(Κανὼν vulgo δ΄.) Οἱ δὲ ἐν ἀπροαιρέτῳ νυκτερινῇ ῥύσει γενόμενοι, καὶ οὗτοι τῷ ἰδίῳ συνειδότι κατακολουθείτωσαν, καὶ ἑαυτοὺς εἴτε διακρίνονται περὶ τούτου, εἴτε μὴ, σκοπείτωσαν. ὡς ἐπὶ τῶν βρωμάτων [n] ὁ διακρινόμενος, φησὶν, ἐὰν φάγῃ, κατακέκριται. καὶ ἐν

dere, vel corpus et sanguinem Domini attingere. Neque enim, quæ XII. annorum fluxum patiebatur, ipsum Dominum festinans ad medicinam tetigit, sed solam ejus fimbriam. Orare enim, quomodocumque se habeat aliquis, et utcumque sit affectus, Domini meminisse, et auxilium implorare, non est reprehendendum. Ad sancta autem, et sancta sanctorum, qui non anima et corpore purus est, accedere prohibebitur.

Porro et conjuges debent esse sui idonei judices. Quod enim a se invicem ex consensu ad tempus abstinere conveniat, ut vacent orationi, et rursus conveniant, Paulum dicentem audiverunt.

Qui autem in non voluntario nocturno fluxu fuerint, ii quoque propriam conscientiam sequantur, et seipsos an de eo discernant an non, considerent. Quemadmodum in cibis, qui discernit, inquit, si comederit,

[l] Luc. viii. 43, 44. [m] 1 Cor. vii. 5. [n] Rom. xiv. 23.

τούτοις εὐσυνείδητος ἔστω καὶ εὐπαῤῥησίαστος κατὰ τὸ ἴδιον ἐνθύμιον πᾶς ὁ προσιὼν τῷ Θεῷ.

Ταῦτα σὺ μὲν τιμῶν ἡμᾶς, οὐ γὰρ ἀγνοῶν, ἀγαπητὲ, τὰ πύσματα ἡμῖν προσήγαγες, ὁμόφρονας ἡμᾶς, ὥσπερ οὖν ἐσμὲν, καὶ ἰσοψύχους, ἑαυτῷ παρασκευάζων. ἐγὼ δὲ οὐχ ὡς διδάσκαλος, ἀλλ' ὡς μετὰ πάσης ἁπλότητος προσῆκον ἡμᾶς ἀλλήλοις διαλέγεσθαι, εἰς κοινὸν τὴν διάνοιαν ἐμαυτοῦ ἐξέθηκα. ἣν ἐπικρίνας καὶ σὺ, συνετώτατέ μου υἱὲ, ὅ, τι ἂν σοι φανῇ δίκαιον καὶ βέλτιον, εἰ καὶ οὕτως ἔχειν δοκιμάζῃς, περὶ αὐτῶν ἀντιγράψῃς. Ἐῤῥῶσθαί σε ἀγάπητε υἱὲ μοῦ, ἐν εἰρήνῃ λειτουργοῦντα τῷ Κυρίῳ εὔχομαι. Extat hæc Epistola cum alibi, tum in *Conciliorum* edit. Harduin. tom. i. p. 185.

condemnatus est: in his quoque bonæ sit conscientiæ, et libere loquatur, secundum propriam cogitationem, qui ad Deum accedit.

Has tu quidem nos honorans (non enim ignorans, o dilecte) nobis quæstiones proposuisti; nos ut ejusdem sententiæ, sicut et sumus, ejusdemque animi, tibi præparans. Ego autem, non ut doctor, sed ut cum omni simplicitate convenit nos invicem disserere, meam sententiam in commune edidi: quam cum tu examinaveris, fili mi sapientissime, quod tibi justum meliusque apparuerit, vel an sic etiam de his habere existimas, rescribas. Valere te, dilecte fili mi, in pace Domino ministrantem opto.

ANNOTATIONES

IN S. DIONYSII ALEXANDRINI

EPISTOLAM CANONICAM AD BASILIDEM.

Cum epistola quæ sequitur Magni Dionysii ad Basilidem, inter epistolas, quæ dicuntur Canonicæ, recenseatur, ipsa hæc in plurimis veteribus canonum conciliorumque collectionibus cum editis tum nondum editis deprehendi solet. Inde factum est, ut novem ad minimum exemplaria vetusta conferre mihi licuerit, quæ in bibliotheca Bodleiana servantur, et quorum nullis usus fuisse videtur in hujus quidem epistolæ recensione Beveregius *Synodicum* suum adornans; qui tamen unum eorundem codicum commemoravit in synodis Ancyrana et Neocæsariensi, atque in epistola S. Petri Alexandrini episcopi ac martyris. Ex his autem codicibus, qui omnes ex diversis inter se profecti sunt fontibus, et quorum nonnulli undecimum fortasse ecclesiæ sæculum attingunt, Dionysianam hanc epistolam sæpenumero emendaturus sum, cetera varietate lectionis haud memorata, nisi quando ex magno consensu codicum, vel propter aliam causam, notabilis fuerit. Dein ad maximam quod attinet epistolæ partem, auxilium duorum alio-

rum codicum bibliothecæ Coislinianæ, sive Sangermanensis, per amicum Parisiis peregrinantem mihi comparare licuit, qui quidem codices numeris 37. et 122. in *Catalogo* Montfauconii insigniti sunt. Adhuc ope unius de codicibus Bodleianis, tum maxime per *Synopsin*, in quam scripsit Scholia Alexius Aristenus, jam in *Synodico Beveregiano* editam, hoc quoque edoctus sum, haud integram censeri debere illam, de qua agimus epistolam. Ita enim titulus ejus se habet in codice vetustissimo numero 86. inter *Baroccianos* notato; Τοῦ μακαρίου διονυσίου πάπα ἀλεξανδρείας, ἐκ τῆς πρὸς βασιλειδὴν ἐπιστολῆς περὶ τοῦ &c. Atque etiam apertius istud in *Synopsi* declaratur, quippe cum memoretur in ea alius quidam canon præter illos in epistola nunc extantes. Ad textum denique quod pertinet, ipsum ad editionem *Conciliorum* Harduinam, quam nihil fere discrepantem in his canonibus inveni a novissima editione Mansiana, exprimendum esse curavi, sed, ut videbis, auctum et emendatum. Primus omnium Græce edidit Epistolas Canonicas Fronto Ducæus, prius quidem cum *Balsamonis Commentario* Parisiis anno 1620, deinde ibidem anno 1622, cum *Zonaræ* illo conjunctas. Postquam vero a me edita fuerat hæc Dionysii epistola, en liber ex Germania recenter advectus mihi obtigit, qui anno primo nostri sæculi Lipsiæ prodierat, hunc præ se ferens titulum, sed abbreviatum, Πηδαλιον της νοητης Νεος, της μιας των ὀρθοδοξων ἐκκλησιας, ἠτοι ἁπαντες οἱ ἱεροι και ἁγιοι κανονες των τε Ἀποστολων, των Οἰκουμενικων Συνοδων, των τοπικων, και των κατα μερος Θειων Πατερων, Ἑλληνιστι μεν χαριν ἀξιοπιστιας ἐκτιθεμενοι, δια δε της καθ' ἡμας κοινοτερας διαλεκτου προς καταληψιν των ἁπλουστερων ἑρμηνευομενοι, παρα Ἀγαπιου ἱερομοναχου και Νικοδημου μοναχου, και ἀνακριθεντες καὶ διορθωθεντες παρα του σοφωτατου διδασκαλου καὶ ἱεροκηρυκος Δωροθεου. Hanc Canonum Syllogen, quæ auctoritate Sacræ Synodi, atque impensis monachorum Atho montis edita est, nunc deinceps frequenter adduxi, et de canone XIII. Ancyrani Concilii feliciter appellare potui.

P. 223. l. 1. τοῦ Μακαρίου &c. ἐκ τῆς &c] Hunc indicem, præ aliis hujus epistolæ titulis, ex Barocciano codice modo

commemorato elegi, utpote qui antiquum morem refert. In *vulgatis* inscriptio est, a qua tamen plerique codicum nostrorum aliquatenus discedunt: Ἐπιστολὴ τοῦ μακαρίου Διονυσίου ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας πρὸς Βασιλείδην ἐπίσκοπον, ἐρωτήσαντα περὶ διαφόρων κεφαλαίων, πρὸς ἃ διὰ τῆς ἐπιστολῆς ὁ Διονύσιος ἀποκρίσεις ἐποιήσατο, αἳ καὶ ὡς κανόνες ἐδέχθησαν. Vetus autem scriptor jam dictus in *Epistolarum Canonicarum Synopsi* hunc præstat titulum, Τοῦ ἁγίου Διονυσίου Ἀλεξανδρείας περὶ τοῦ πότε χρὴ τῷ μεγάλῳ σαββάτῳ ἀπονηστίζεσθαι. Quod ad *papæ* nomen attinet, ipsum illud, ut Renaudotius *Hist. Patriarch. Alexandr.* p. 28. nos monuit, prius episcopis et patriarchis commune, duobus tantummodo pene proprium postea remansit, Romano et Alexandrino. Unum tantum exemplum dabo vetustissimi moris ex hoc tertio sæculo petitum. Ipse Dionysius *antecessorem* suum Heraclam *beatum papam nostrum* appellat in *Epist. ad Philemonem*, apud Euseb. *H. E.* lib. vii. cap. 7. Alia videas in Pearsonii *Vindiciis Ignatii*, part. I. cap. ult. p. 179—182. ubi scribit exquisite, ut solet, vir illustris de antiquitate atque interpretatione vocis *papæ* seu *patris*.

P. 223. l. 3. πρὸς Βασιλείδην &c.] Testatur Eusebius lib. vii. *Hist.* cap. 26. scripsisse Dionysium epistolas multas ad Basilidem parœciarum in Pentapoli episcopum, h. e. ni fallor, metropolitanum episcoporum Pentapolis, qui simul omnes ad sedem Alexandrinam pertinebant; sed hæc sola ex epistolis ad Basilidem a canonistis servata est, quippe quæ una cum illis SS. Gregorii Neocæs. Petri Alex. et ceterorum a Concilio in Trullo firmata fuerat. Basnagius quidem in *Annalibus Politico-Eccles.* vol. ii. pag. 340. refert tempus scriptionis ejus ad ann. Christi 262. post Dionysii reditum ad Alexandriam. Sed res plane incerta est.

Ibid. l. 12. Διονύσιος &c.] Scholium, quod sequitur, ex codice Zonaræ et Balsamonis Græcorum commentatorum Amerbachiano Beveregius attulit: Ἰστέον ὅτι γέγονε μὲν ὁ μακάριος Διονύσιος οὗτος ἀκροατὴς Ὠριγένους. ἐν τῷ τετάρτῳ τῆς βασιλείας ἔτει Φιλίππου τοῦ μετὰ Γορδιανὸν βασιλεύσαντος, τὸν βίον μεταλλάξαντος Ἡρακλᾶ τρισκαιδεκάτου τῆς

Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας ἐπισκόπου, τὴν προστασίαν ταύτης ὅδε ἀπολαμβάνει· καὶ πρὸς τοῖς ἐπὶ δέκα καὶ ἑπτὰ ἔτεσι, ἤτοι τοῖς λοιποῖς τρισὶ Φιλίππου, καὶ τῷ ἑνὶ Δεκίου, καὶ τῷ ἑνὶ Γάλλου καὶ Βολοσιανοῦ τοῦ υἱοῦ Δεκίου, καὶ τοῖς δώδεκα Οὐαλεριανοῦ καὶ Γαλλίου (Gallieni) τοῦ παιδὸς αὐτοῦ, πρὸς Κύριον ἐξεδήμησεν. Ὁ δὲ Βασιλείδης ἦν τῶν κατὰ τὴν Πεντάπολιν τῆς Λιβύης παροικιῶν ἐπίσκοπος, ὥς φησιν Εὐσέβιος ἐν τῷ ϛ'. καὶ τῷ ζ'. τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας λόγῳ. Ex hoc scholio ostendit Pearsonius in *Annal. Cyprian.* ad an. CCLII. n. 11. de loco quodam Georgii Syncelli agens, facere consuevisse sequiores Græcos rerum Romanarum ignaros Volusianum non Galli, sed Decii filium. Sed et in Decii annis lapsus est Scholiastes. Aliud præterea addam ad Dionysium pertinens non editum. Χρὴ γινώσκειν, ut scriptum est post hos canones in *codice* 26. *Barocciano*, περὶ τοῦ προγεγραμμένου ἁγίου Διονυσίου, ὅτι μέγας πατήρ ἐστιν, καὶ γὰρ καὶ ὁ ἅγιος Ἀθανάσιος ὁ ἀρχιεπίσκοπος Ἀλεξανδρείας γενόμενος μαρτυρεῖ αὐτῷ. πλὴν ποθῶν τὰ κατὰ τὸν ἅγιον τοῦτον Διονύσιον γνῶναι, τὴν ἕκτην καὶ τὴν ἑβδόμην τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου συγγραφὴν ζητήσας, ἀναγνῶθι. Miratus est et S. Basilius, epistolæ canonicæ ad Amphilochium auctor, epistolæ initio, fugisse quid ecclesiastica cum disciplina conjunctum κανονικὸν ὄντα τὸν μέγαν Διονύσιον.

P. 223. l. 13. θεοπειθεῖ] Particulam καὶ, quæ in *editis* θεοπειθεῖ præcedit, vel deleas, vel ante συλλειτούργῳ, ut in *codice* 625. olim *Rawlinson.* nunc *Bodl.* scriptum est, colloces. In *MSStis* quidem *Coislinianis*, quos modo memoravi, ita legitur, καὶ συλλειτούργῳ καὶ θεοπρέπει, quæ quidem vox θεοπρέπει etiam in *quatuor codicibus Bodleianis* extat. Sed neutrum ἐπίθετον, aut *codex* ille 625. aut *duo alii codices* vetustissimi numeris 26. et 86. insigniti, agnoscunt.

Ibid. l. 14. Ἐπέστειλας] Hoc reposui ex codicibus omnibus præter unum ac forte alterum pro *edito* ἀπέστειλας. Atque ipsum ἐπέστειλας in MSStis non paucis olim observasse Cotelerium nunc didici ex nota ejus ad *Constitt. Apost.* lib. v. cap. 15. quam Gallandius in *Biblioth. PP.* tom. iii. p. 501. huic epistolæ subjunxit; ubi a Gallandio sistitur epistola, prout in Beveregii *Synodico* extat, additis

Scholiis Græcis Balsamonis Zonaræque. Jamque mutationem hanc tuetur *Pedalium* illud a Græcis nuper editum, seu Canones Græcæ ecclesiæ, in quibus Dionysii Epistola cum hoc verbo ἐπέστειλας incipit.

P. 223. l. 15. *ἀπονηστίζεσθαι δεῖ*] Hesychius, Ἀπονηστίσασθαι. *τὸ ἀπὸ νηστείας ἐπὶ πρώτην* [*τροφὴν* vel *βρωτὺν*, Alberto placet, Pearsonio *βρωτύν*] *ἐλθεῖν*. Ipse etiam locus, quem præ manibus habemus, hunc sensum necessario exigit, in quo Dionysius se interrogatum asserit, Καθ' *ἣν ὥραν ἀπονηστίζεσθαι δεῖ τὴν τοῦ Πάσχα ἡμέραν*. Hoc est, non ut Hervetus vertit, *quâ horâ dies Paschæ sit jejunandus*, is enim nunquam jejunio peractus fuit; sed, ut nos vertimus, *Quâ horâ diei Paschæ jejunium solvendum est*. Nimirum, quotâ horâ jejunium ante Paschale terminandum est, vespere præcedente Paschalem celebritatem, an ad galli cantum, an alio tempore; ut ex iis constat, quæ in hac Epistola sequuntur. BEVEREGIUS. Pro illo *τὴν τοῦ πάσχα ἡμέραν* ex omnibus meis codicibus præter *Barocc. duos* 158. et 205. *τῇ τοῦ πάσχα περιλύσει* reposui. Legiturque idem, ut notat ad marg. ed. suæ *Conciliorum* Harduinus, in MS. Reg. 1038. aliisque. Est autem, inquit ille, *περίλυσις πάσχα solutio paschalis jejunii*. Et *paschatis* vocem non ad diem paschatis *τοῦ ἀναστασιμοῦ* significandam adhiberi, sed etiam eâ designari septimanam sanctam, ostendit *Responsum* decimum Timothei Episc. Alexandr. p. 167. tom. ii. *Synodici*. Vide et Albaspinæum *De Veteribus Ecclesiæ Ritibus*. lib. I. Observ. xvi. §. 19. qui Tertulliani locum quendam hac de re testem adduxit. Sed et hanc quoque observationem præoccupavisse Cotelerium ad *Constitt. Apost.* nunc animadverto, qui ad loc. modo adductum hæc notavit. "Initium hujus epistolæ Alexandrini Dionysii proferam, "quo modo in MSS. non paucis jacet: Ἐπέστειλάς *μοι*—— "*τῇ τοῦ πάσχα περιλύσει*. Vulgo *τὴν τοῦ πάσχα ἡμέραν*. Est "*περίλυσις τοῦ πάσχα, solutio paschalis jejunii. τὰς τῶν ἀσιτιῶν ἐπιλύσεις* appellat Eusebius Hist. i. 23. frequentius-"que ad hunc sensum apud Græcos verba *περιλύειν, ἀπολύειν, ἐπιλύειν, καταλύειν*." Retinet verba *τὴν τοῦ πάσχα ἡμέραν Pedalium Græcorum* recens editum.

P. 224. l. 1. πρὸς τὴν ἀλεκτοροφωνίαν] Ita proxime post lin. 2. pag. seq. περιμένουσι τὸν ἀλέκτορα, hoc est, ni fallor, gallum secundo canentem, seu mane. Nam Christum mane, sive ad tertiam horam matutinam, resurrexisse consentiebant Latini, exceptis Ambrosio atque Hieronymo; quorum posterior in *Comm.* in Matt. xxv. 6. ex traditione Apostolica id ortum esse ait, *ut in die vigiliarum paschæ ante noctis dimidium* (h. e. ante noctem mediam) *populos dimittere non liceat expectantes adventum Christi, et postquam illud tempus transierit, securitate præsumpta festum cunctos agere diem.* Vide Joannis Duranti, vel, ut ferunt nonnulli, Petri Danesii, lib. *De Ritibus Ecclesiæ Cathol.* lib. iii. c. 6.

Ibid. ἀφ' ἑσπέρας] Hoc est temporis punctum alterum extremum, seu hora sexta postmeridiana, juxta nostram temporis computationem, dum alterum extremum mane est, seu hora nostra tertia matutina. Confer notam infra ad verba, καὶ πρὸ νυκτὸς ἐγγὺς ἤδη μεσούσης ἀνιέντας. l. 12. p. 228.

Ibid. l. 4. τάχιον] Opinatos esse Græcos resurrexisse Dominum citius, quam statuebant Latini, bene notum est; sed vero Dionysius Græcorum suorum nonnullos postea memorabit, qui usque ad quartam vigiliam, quæ est mane, jejunantes perseverare consueverint.

Ibid. ἀκριβῆ δὲ ὅρον ἐπιτιθέναι ζητεῖς] Ita ex omnibus libris, excepto Bodleiano illo 205, locum mutavi pro *vulgato*, ἀκριβῆ δὲ ὥραν τιθέναι ἐπιζητεῖς. Atque invenisse Zonaram interpretem Græcum lectionem nostram ex Commentario ejus constat; Πρὸς τὸ ἐρώτημα, ταὐτό (for. legend. τοῦτό) φησιν ὁ ἐρωτηθεὶς, ὅτι ἐξήτησας ἀκριβῆ ὅρον ἐπιτεθῆναι, ἤγουν κανόνα καὶ τύπον ὁρισθῆναι, καὶ σαφηνισθῆναι ἀκριβῶς τὴν ὥραν τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου, ὅπερ καὶ δύσκολον καὶ σφαλερόν ἐστιν. Ceterum Theophylact. *Comm. in Marc.* xvi. 9. ait, Εἶτα εἰπέ (Marcus): πρωῒ πρώτῃ σαββάτου ἐφάνη Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, οὐ γὰρ ἀνέστη πρωΐ. τίς γὰρ οἶδε πότε ἀνέστη; p. 205. ed. Rom. Nunc firmat vocem quidem ὅρον *Pedalium*, quod habet ἀκριβῆ δὲ ὅρον τιθέναι ἐπιζητεῖς.

Ibid. l. 11. καὶ τῶν θείων εὐαγγελίων ᾐσθημένος] Ita post Beveregium edidi consentientibus libris meis, codicisque

Tiliani interprete Herveto, pro εὐαγγελιστῶν, quod habent edita *Concilia*, necnon edd. Parisinæ tum *Commentarii Zonaræ* ad calcem *S. Gregorii Neocæs. Operum*, ubi Canonicarum Epistolarum textus Commentario præmittitur; tum alterius Commentatoris Balsamonis. Ex quibus scholiastis Zonaras ille ineunte sæculo duodecimo, Balsamo centum post annos floruit. Quod ad verbum ᾐσθημένος attinet, *Labbæus* et *Mansi editiones*que *Parisinæ* jam memoratæ exhibent αἰσθόμενος, *Harduinus* αἰσθήμενος, *sex codices scripti* ᾐσθημένως. *Beveregium* ego et *reliquos manuscriptos* secutus sum. Hic habet εὐαγγελιστῶν αἰσθόμενος *Pedalium*, in quo mox deest ἤδη post ἀνεστηκότα, et πρωῒ extat pro πρωΐας, ut infra p. 227. lin. 1.

P. 225. l. 2. ὡς ὁ Μάρκος] Vulgo καὶ, sed ὡς ex fere *omnibus manuscriptis* recepi. Nunc firmant ὡς *Pedalium Græcorum*, et *Sylloge Canonum* Venetiis edita ab Agapio Græco monacho anno 1787.

Ibid. l. 4. τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων] εἰς μίαν, quod habet et infra Dionysius lin. 16. pro μιᾷ ex *MS. Barocc.* 158. et *Coislin.* 122. idem sacro *Matthæi* textu præstante, recepi, dum omnia omiserunt *Codd.* 86. et 205. Sequentia vero prætermisit Beveregii *Synodicon*, μέχρις ἀνατολῆς ἡλίου τῆς μιᾶς σαββάτων, renitentibus omnibus præter *ed. utramque Parisinam* paulo ante memoratam atque Latinum interpretem *Hervetum*. *Concilia edita* male ὑπολάβομεν pro ὑπολάβωμεν. Exhibet *Pedalium* μιᾶς σ. Sed Sylloge Veneta μιᾷ σ.

Ibid. l. 9. μικρολογία τις] *Glossæ Vet.* habent μικρόλογος *scrupulosus*.

Ibid. l. 10. εἰ συμφωνοῦντες πάντες ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ—περὶ τὴν ὥραν διαφέρονται] Lectionem præsentem, quam agnoscit et Zonaras in *Commentario*, haud debebam commovere, ut hæc substituerentur, ὡς μὴ συμφωνούντων πάντων ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ τὸ τοῦ κόσμου φῶς τὸν Κύριον ἡμῶν ἀνατεταλκέναι τὴν αὐτὴν ὥραν, καὶ ἐν τούτῳ διαφέρονται, id quod olim feci, præeuntibus *tribus MSStis* 26. et 86. et 625. *Rawl.* sed nunc mutato, quorum duo primi vetustissimi sunt, nisi quod ἐν τοῦτο pro ἐν τούτῳ præfert *Cod.* 26. Habet au-

tem *Cod.* ille 625. περὶ τὴν αὐτὴν ὥραν καὶ ἐν τούτῳ διαφέρονται.

P. 225. l. 15. Τὸ μὲν οὖν] Particulam οὖν accepi ex *codicibus septem*, quæ omissa est cum in *tribus* aliis *scriptis*, tum apud *Beveregium* atque in *edd. Parisinis*, et cujus loco repetitum τὸ exhibent *Labbæus*, *Harduinus*, *aliique*. Habent tantum τὸ μὲν *Pedalium* et *Sylloge Græcorum*.

Ibid. l. 16. ὀψὲ σαββάτων] Particulam δὲ post ὀψὲ expunxi jubentibus *octo scriptis codicibus*, et consentientibus *nonnullis Novi Test. Manuscriptis*. Extat vero in *duobus* Dionysii *codd. Bodleianis* 185. et 715. Abesse δὲ a *Pedalio* nunc video alteraque *Sylloge*.

P. 226. l. 1. καὶ προσελθὼν] Hic addidi particulam καὶ ex *septem Dionysii codicibus*, renitentibus tantum *duobus* 185. et 205. et *utroque Coisliniano*. Addunt eandem refragantes textui communi *plurimi codices versionesque Novi Test.* sed nesciunt *Pedalium* ac *Sylloge*.

Ibid. l. 71. σοφώτερον] In MS. σοφώτεροι. HARDUIN. Idem positum fuerat et ad oram *Conciliorum Labbæan*.

Ibid. l. 13. τοῦ ῥήματος τοῦ ὀψὲ] Istud τοῦ ῥήματος ex *MSStis omnibus* præter unum Bodleianum 205. restitui. In interpretamento autem voculæ ὀψὲ apud S. Matthæum, quod expositores divinorum librorum diu valde exercuit, Dionysium ad verbum secuti sunt patres *Synodi Œcumenicæ Sextæ* in Canone lxxxix. qui ita se habet; Τὰς τοῦ σωτηρίου πάθους ἡμέρας ἐν νηστείᾳ καὶ προσευχῇ καὶ κατανύξει καρδίας ἐπιτελοῦντας, χρὴ τοὺς πιστοὺς περὶ μέσας τῆς περὶ τὸ μέγα σάββατον νυκτὸς ὥρας ἀπονηστίζεσθαι, τῶν θείων εὐαγγελιστῶν Ματθαίου καὶ Λουκᾶ, τοῦ μὲν, διὰ τοῦ ὀψὲ σαββάτων ῥήματος, τοῦ δὲ, διὰ τοῦ ὄρθρου βαθέος, τὴν βραδύτητα τῆς νυκτὸς ἡμῖν ὑπογραφόντων. Consentit his Eusebius cum apud *Catenam in S. Joan.* a Corderio editam, pp. 448, 449. tum in Fragmento a cl. Matthæi e codicibus Mosquensibus desumpto in *Anecdotta Gr.* tom. ii. p. 62. et Severus Antiochensis, sive alius quidam, initio Opusc. *De Concordant. Evangelist.* p. 221. tom. xi. *Biblioth. PP. Galland.*

Ibid. l. 19. ὁμοίως καὶ ὁ Ἰωάννης] Particulam καὶ addunt *cod.* 205. et *uterque Coislinianus*.

P. 227. l. 4. πλὴν παρὰ τοῦτο σκοτίας οὔσης ἔτι, τῷ μνημείῳ προεληλύθει] In *editis* hæc sola extant, πλὴν παρὰ τοῦτο σκοτίας ἔτι οὔσης προεληλύθει. Jamque ego tantummodo isto τῷ μνημείῳ augenda ea puto. Olim *codicis* 3385. scripturam fere secutus sum, dum vocibus πρὸς ἔω τοῦ μνημείου orationem augebant multi alii codices antiqui. Ita enim codex ille, quem nominavi, πλὴν παρὰ τοῦτο σκοτίας οὔσης ἔτι πρὸς ἔω τῷ μνημείῳ π. Adhuc plenius, sed partim vitiose, ut opinor, *codices* 26. et 185. et 196. πλὴν παρὰ τοῦτο σκοτίας οὔσης ἔτι πλὴν τὸ πρὸς ἔω τοῦ μνημείου π. Et alius *codex* antiquiss. 86. πλὴν παρὰ τούτῳ σκοτίας οὔσης ἔτι (aliquid hic deletum est) τοῦ πρὸς ἔω τοῦ μνημείου ἐληλύθει. Ita et *codd.* 715. et 625. *Rawl.* πλὴν παρὰ τοῦτο σκοτίας οὔσης ἔτι πλὴν τὸ πρόσθε τοῦ μνημείου προεληλύθει, nisi quod in codice posteriori προ in verbo ultimo alia manu additum est. *Codices* quoque *Coisliniani* εἰς τὸ μνημεῖον orationi adjiciunt. Soli *scripti* 158. et 205. cum *editis* conveniunt, nisi in eo quod παρὰ τούτῳ pro παρὰ τοῦτο habent. In *Pedalio Græcorum* nunc invenio, πλὴν παρὰ τούτῳ σκοτίας ἔτι οὔσης εἰς τὸ μνημεῖον προεληλύθει. *Sylloge Veneta* εἰς τὸ μνημεῖον non habet.

Ibid. l 9. ὁ βαθὺς ὄρθρος] ὁ βαθὺς οὖν ὄρ. *Codd.* 26. et 625.

Ibid. l. 10. προϋποφαινομένην αὐγὴν ἑωθινὴν] Hic αὐγὴν pro αὐτὴν, quod omnes editi habent, ex *codicibus Bodleianis* et *Coislinianis* sumptum restitui. Neque aliter Gentianus Hervetus in *codice Joannis Tilii* legisse videtur, qui vertit *matutinum splendorem, qui prius subapparet.* Similiter autem αὐγὴ pro αὐτῇ, quod exhibet ed. Lupar. S. Methodii *Convivii Virginum*, in edit. Combefisiana pag. 111. emendatum est. Interea importune addidit ἡμέραν post ἑωθινὴν *codex* 26. Nunc inveni vocem αὐγὴν in *Pedalio* extantem.

Ibid. l. 11. διὰ τοῦτο παρῳχηκότος ἤδη τελείως σὺν τῇ μετ' αὐτὸ νυκτὶ πάσῃ τοῦ σαββάτου] In *editis*, διὰ τοῦ παρῳχηκότος ἤδη τ. σ. τ. μ. ἀ. ν. πάσῃ τοῦ σαββάτου. Sed in *duobus MSStis* 26. et 86. τὸ παρῳχηκέναι et παντὸς scriptum extat. Addas *Codicem* 158. nisi quod πᾶν τὸ σάββατον, et proxime post, ἑτέραν ἄρχεσθαι ἡμέραν in eo scriptum est. In *Cod.*

quoque 625. *Rawl.* scriptura mutata est. Sed τοῦτο pro τὸ vel τοῦ ex *quatuor* sumpsi *codicibus Bodleianis* atque *duobus* illis *Coislin.* qui quidem codices Gallici, sicut *MS.* 158. ὅθεν pro ὅτε ante δῆλον habent in sequentibus. Vertitque Hervetus, *Et ideo.* Nunc invenio in *Pedalio* Græcorum hæc posita, διὰ τὸ παρῳχηκέναι ἤδη τελείως σὺν τῇ μετ' αὐτὸ νυκτὶ πᾶν τὸ σάββατον, καὶ ἑτέραν ἄρχεσθαι ἡμέραν, ὅτε ἦλθον τὰ ἀρώματα, καὶ τὰ μῦρα φέρουσαι. ὅθεν δῆλον &c.

P. 228. l. 1. ἡ μὲν γὰρ ὁρμὴ] Particulam γὰρ ex omnibus scriptis addidi. Mox κατήρχθη post Beveregium posui pro προήρχθη, quod extat in *Conciliis* alibique. Inveni ego κατήρθη (sic) in *Cod.* 158. sed *reliqui scripti* præstabant vel κατήρξατο vel κατήρξαντο. *Incepit* vertit Hervetus. Nunc reperio et γὰρ et κατήρχθη in *Pedalio* extantia.

Ibid. l. 6. μέχρις ἀνατολῆς ἡλίου] τοῦ ante ἡλίου exhibet *Cod.* 158.

Ibid. καὶ λέγει καὶ τότε ταύταις] Duplicem quidem fuisse profectionem mulierum ad sepulchrum Christi, priorem ante, et alteram post resurrectionem ejus, ex S. Lucæ narratione constat, xxiii. 25, 26. xxiv. 1. Et alteram hoc iter cœptum videtur fuisse a proficiscentibus illis ex urbe σκοτίας ἔτι οὔσης, nec finitum ante solis exortum *Joan.* xx. 1. *Marc.* xvi. 2. Mariam quidem Magdalenam bis adiisse sepulchrum jam apertum refert S. Joannes. Dionysiusque cum hic tum supra statuisse videtur duplex fuisse die resurrectionis iter mulierum ab urbe ad sepulchrum, sed vix et ne vix quidem earundem. Neque enim diserte affirmat S. Lucas xxiv. 10. Mariam Magdalenam simul cum mulieribus a se ante commemoratis adfuisse. Utcunque res fuit, seu profectio duplex fuerit, ut viri clarissimi opinantur, sive non; mea interea sententia est, nihil omnino narrasse alterum evangelistam, cui alter contradixerit; sed incertiorem fieri ordinem rerum gestarum post resurrectionem Domini brevitate ipsarum narrationum; quæ tamen aliæ alias confirmant.

Ibid. l. 9. ἀποφαινόμεθα] Harduinus post Labbe notat, "al. ἀπολογούμεθα." Ita *Cod.* noster 158. et *Pedalii* Margo. Ceterum, quia illud ἀκριβολογουμένοις cum sequentibus κατὰ

ποίαν ὥραν &c. construendum esse videtur, interpretante Phavorino in *Lexico* ἀκριβολογεῖται, ἀκριβῶς ἐξετάζει, idcirco hoc verbum ἀποφαινόμεθα ad illa quæ deinceps posita sunt, τοὺς μὲν λίαν ἐπιταχύναντας κ. τ. λ. spectare debebit.

P. 228. l. 12. ἐπιταχύναντας] Sed ἐπιταχύνοντας *Cod.* 625. *alii*que præstant.

Ibid. πρὸ νυκτὸς ἐγγὺς ἤδη μεσούσης ἀνιέντας] Postquam resurrexisse Dominum ostendit Dionysius, non vesperâ diei septimi (quæ incipit ab hora nostra sexta post meridiem), sed nocte adultâ, νυκτὶ βαθείᾳ, nec post lucem exortam diei sequentis, sed *diu ante;* pergit statuere vir sanctus, eos festinantius agere, qui ante mediam noctem solverint hoc jejunium. Nam etsi ponunt in *Commentariis* suis πρὸ τοῦ μεσονυκτίου cum Zonaras tum Balsamo, illud tamen νὺξ βαθεῖα lin. 8. prohibet nos credere, intelligendam esse hoc loco horam, quam nonam vespertinam dicere consuevimus, sive τοῦ μεσονυκτίου initium. Confirmant interpretationem nostram Blasteres in *Syntagmate Alphabetico* a Beveregio primum edito, Lit. π΄. cap. vii. p. 218. *Synodici*, et Balsamo ad Can. lxxxix. *Synodi Sextæ.* Attamen quos initio epistolæ culpat Dionysius, novimus ἀφ' ἑσπέρας *post vesperam* jejunium solvendum esse constituisse. Adversus eosdem homines Eusebius Dionysii nostri pene æqualis, in Fragmento in codd. Mosquensibus reperto et supra pag. 240. memorato hæc scribit—εἰ γὰρ μὴ τοῦτο ἦν, (h. e. ni *sero* vocabulo ὀψὲ significaretur) ἐχρῆν ἡμᾶς τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου, μετὰ ἡλίου δυσμὰς, εὐθέως ἑσπέρας γενομένης, ἀπονηστίζεσθαι· ἀλλ' οὐχ οὕτως ἡ συνήθεια ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ κεκράτηκεν, ἀλλ' ἢ νυκτὸς ἐπιλαβούσης, ἢ αὐτῷ μεσονυκτίῳ, ἢ περὶ ἀλεκτόρων βοάς.

Ibid. l. 14. παρ' ὀλίγον] Vulgo ὡς παρ' ὀλίγον, favente quidem Zonara, in *Commentario,* sed fide nixus *MSStorum omnium* præter unum 158. ὡς exulare jussi.

Ibid. l. 15. λέγοντος ἀνδρὸς σοφοῦ] Quis iste fuerit, nescio. Habent λέγοντος τοῦ λόγου ἀνδρὸς σοφοῦ *Codd.* 26. et 625. Mox ἐπὶ τὸ πλεῖστον pro ἐπὶ πλεῖστον *Cod.* 196. Annotatum est istud ad *Pedalium Græcorum* Τὸ γνωμικὸν τοῦτο τὸ

λέγον. Τὸ μικρὸν ἐν βίῳ οὐ παραμικρὸν, αὐτολέξει ἀναφέρει καὶ ὁ μέγας Βασίλειος ἐν τῇ ἀρχῇ τοῦ περὶ βαπτίσματος δευτέρου λόγου, λέγων ὅτι εἶπε τοῦτο τις τῶν παρ' ἡμῖν σοφῶν. τίς δὲ ὁ σοφὸς οὗτος, ἡμῖν ἄδηλον.

P. 228. l. 16. ἐφυστερίζοντας] Correxi ex *Pedalio* prius editum ὑφυστερίζοντας.

Ibid. l. 17. καὶ μέχρι τετάρτης φυλακῆς ἐγκαρτεροῦντας] H. e. usque ad horam nostram tertiam matutinam. Posuit μέχρι ὄρθρου pro μέχρι τετάρτης φυλακῆς Harmotopulus in *Epitome* sua *Canonum*, Lib. v. p. 67. *Juris Græco-Rom. Leunclavii.* Cum omnes *editi* hic habeant διεγκαρτεροῦντας, *omnes* autem *codices scripti* cum Zonara, Balsamone, Aristenoque ἐγκαρτεροῦντας exhibeant, videtur edita lectio ex verbo superiore orta esse διαρκοῦντας. Ceterum sic jejunando homines isti superassent illos etiam Christianos Romæ degentes, qui ineunte epistola commemorati sunt, si modo per *galli cantum* intelligeretur initium gallicinii, seu tertiæ vigiliæ noctis, quæ quidem ab hora nostra duodecima nocturna incipiens cum tertia matutina desinit; verba sunt περιμένουσι τὸν ἀλέκτορα; magis vero crederem ut supra dixi, Romanos illos secunda gallicinia expectasse, sive quartam vigiliam; Christum enim mane resurrexisse Latini ferebant.

P. 229. l. 5. διενοχλῶμεν] Ita *Cod.* 185. *duo*que *Coisliniani*, sed *editi* διοχλῶμεν. *Zonaras* autem et *Aristenus* paulo ante Balsamonem qui floruit, ἐνοχλῶμεν invenisse in suis codicibus videntur.

Ibid. l. 7. οἱ μὲν καὶ πάσας ὑπερτιθέασιν ἄσιτοι διατελοῦντες—οἱ δὲ οὐδεμίαν] Quanquam de jejuniis, quæ *superpositiones* appellantur, nonnulla obiter dicta sunt in Annotationibus in Concil. Lugd. vol. II. pag. 46. 57. ubi pag. 48. recte ait Valesius, non esse ovum ovo similius, quam sunt inter se similia loca Irenæi ac Dionysii, adeo ut Dionysius, cum hæc scriberet, Irenæi locum in mente habuisse videatur; aliquid tamen subjungere convenit, tam de nomine superpositionis hic primum viso quam de re ipsa. Ὑπέρθεσις a Latina ecclesia dicta *superpositio*, cum ex hoc loco, tum

vero ex aliis, dici esse videtur cibo superpositio, sive jejunium ultra solitum tempus celebratum; et jejunandi extitisse modus severissimus, dum diem noctemque sequentem, immo et quandoque per plures dies ac noctes, *ἄσιτοι διετέλουν*. Ita Victorinus in Fragmento inferius collocato *De Fabrica Mundi*——*quare usque ad horam nonam jejunemus*, (addend. *aut*) *usque ad vesperam*, *aut* superpositio *usque in alterum diem fiat*. Vid. et seqq. Et, in *Passione SS. Jacobi, Mariani* &c. dicitur Æmilianus vir sanctus *continuatis in carcere gemina superpositione jejuniis*——*suæ visionis patefecisse arcana*. §. 8. p. 226. *Act. Martyr. Sincer. et Select.* a Ruinarto edit. Etymologicas autem rationes nobis præbente Salmasio in *Plinianis Exercitt.* cap. ii. p. 229. Gulielmus Hooperus episcopus Batho-Wellensis, hæc Dionysii verba ab aliis perperam intellecta in Dissert. Anglice scripta *De Quadragesima* ita optime exposuit part. I. c. v. §. 11. "Tradit Dionysius nonnullos fuisse Christianos, qui cibo "abstinuerint omni, sive sex dies ante pascha *superposu-* "*erint*;" (h. e. ex versione quidem Hooperi, Anglice *passed over*, et pro expositione ejusdem viri, *prorogaverint*. Interea non jejunium superponitur, *ὑπερτίθεται*, quod jejunii dilatio esset sive suspensio, sed dies; cibo dicitur superponi, ait Salmasius, quod est jejunium.) "alios autem extitisse, "qui quatuor dies, alios qui tres, alios rursus qui duas "tantum, superposuerint. Ex superponentibus vero hi "novissime dicti minimum omnium videntur peregisse, "nulli enim a Dionysio commemorantur, quibus visum "fuerit a die Saturni incipere, atque ita diem unum tan- "tum superponere. Mentionem quidem quorundam Dio- "nysius facit, qui ne unum quidem diem superponerent; "istos vero paucos præ cæteris extitisse manifestum est; "atque insuper notandum est, fieri posse, ut illi qui diem "solidum haud superponerent, jejunarent tamen, ut loqui "solet auctor, usque ad vesperam. (Vid. infra l. 7. Epist. "Dionysii.) Eosdem porro hoc modo jejunasse verisimile "est, non uno tantum die, sed fortasse omnibus sex diebus, "similiter prorsus ac maxima nos hodie celebramus jeju- "nia." De superpositione tantum.

P. 229. l. 10. ἀποκάμνουσι] Hoc e *sex codicibus scriptis* pro ἀποκαμοῦσι reposui.

Ibid. l. 12. ἢ καὶ τρυφήσαντες] Notandum est, omnes codices meos scriptos tam Gallicos quam Anglicos ἀλλὰ καὶ τρ. hic præstare præter unum *Bodl.* 158. Gentianumque Hervetum *codicis Tiliani* interpretem, *vel etiam* Latine vertentem.

Ibid. l. 14. δύο καὶ μόνας ἡμέρας] Habent ἡμέρας *editi*, quod jussu omnium codicum manuscriptorum ejiciendum esset.

Ibid. l. 17. οὐκ οἶμαι τὴν ἴσην ἄθλησιν αὐτοὺς πεποιῆσθαι] Cum in *codd.* antiquiss. 26. et 86. a me lectum esset οὓς οὐκ οἶμαι sine αὐτοὺς ante πεποιῆσθαι, et ἄσκησιν pro ἄθλησιν, τούτους per incuriam olim ego, omisso αὐτοὺς, verbis præposui. In *codice* quoque 625. prius scriptum erat aliquid ante οὐκ οἶμαι, dum illud αὐτοὺς infra recenti manu additum est. Itidem habet *idem cod.* ἄσκησιν. Sed scripturam, quæ recepta est, ἄθλησιν invenisse in codicibus suis Zonaras et Balsamo videntur. Præstantque eandem *Pedalium* ac *Sylloge* supra memorata.

P. 230. l. 2. ταῦτα μὲν οὖν] Particulam οὖν e *novem scriptis* recepi.

Ibid. l. 3. ἔγραψα.] Post hæc collocandum breviarium curavi verborum Dionysii, quod fecit auctor cum Aristeni commentario editus; nam huic epitomatori soli debemus hujus partis Dionysianæ epistolæ notitiam, etsi ex titulo in *codice Barocc.* 86. posito haud integram epistolam esse, ut initio dixi, recte colligi possit. Præmisit autem auctor post prioris partis epistolæ breviarium hæc verba: Τοῦ αὐτοῦ (Dionysii) περὶ τῶν ἀκοινωνήτων μὲν ὄντων, φόβῳ δὲ θανάτου κοινωνούντων, εἶτα ἐπιβιούντων. ΤΟΥΣ προσδοκίᾳ θανάτου &c. Ejusdem, *De iis, qui cum excommunicati fuerint, et præ metu mortis ad communionem admissi postea convalescunt.* EOS qui præ expectatione mortis &c. Deinde sequitur lemma, περὶ ἀκαθαρσίας. Propter variatam postea, ut solitum est, in causa convalescentium ecclesiasticam disciplinam videtur omissa pars istæc epistolæ.

Ibid. l. 10. πλείονος δεόμενος ἐπιστροφῆς] Hujusmodi

quæstiones de pœnitentibus episcopi judicio veteres canones permittunt. ἀντίλεγοι pro ἀντιλέγει in sequentibus correxi.

P. 230. l. 15. τῶν ἐν ἀφέδρῳ γυναικῶν] Zonaras. Ἑβραΐδες γυναῖκες ὅτε γένηται αὐταῖς ἡ τῶν ἐμμήνων ῥύσις ἐν τόπῳ μεμονωμένῳ καθήμεναι, ἡσυχάζουσιν, ἕως ἂν ἑπτὰ ἡμέραι παρέλθωσιν. ὅθεν εἴληπται τὸ ἐν ἀφέδρῳ, δηλοῦν, τὸ κεχωρίσθαι αὐτὰς ἀπὸ τῆς τῶν λοιπῶν ἕδρας ὡς ἀκαθάρτους. De hoc τῶν ο'. interpretum vocabulo similia habent annotatores ad Hesych. v. ἀφέδρῳ.

Ibid. l. 19. ἢ τῇ τραπέζῃ τῇ ἁγίᾳ προσελθεῖν] Balsamo.—ὡς ἔοικε δὲ τὸ παλαιὸν εἰσήρχοντο γυναῖκες εἰς τὸ θυσιαστήριον, καὶ ἀπὸ τῆς ἁγίας τραπέζης μετελάμβανον. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου μέμνηται ὁ κανών. Confer Valesium ad Dionysium Alex. apud Euseb. *Hist. Eccl.* vii. 9. qui vetitum fuisse postea laicis tam viris quam mulieribus, ut ad altare accederent, ostendit.

P. 231. l. 2. σπεύδουσα] Vocem omisit Beveregius in *Synodico*, sed exhibent illam *tres vetustissimi scripti*, 26. et 86. et 625. Cum Dionysii canone primo nos deserebant *Coisliniani MSSti.* Nescire vocem *Pedalium* quoque et *Syllogen* inveni.

Ibid. l. 6. εἰς δὲ τὰ ἅγια καὶ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων] Voces καὶ τὰ ἅγια ex *codd. omnibus* præter 86. et 625. restitui. Nimirum quæsitum est, an mulieres ἐμμήνιοι domum Dei ingredi debeant, quod negat Dionysius; Zonaras enim cum Balsamone Dionysii altero interprete non solum sacrorum mysteriorum, quæ quidem vocibus τὰ ἅγια τῶν ἁγίων signari indicat et Pseudo-Dionysius Areop. *Epist.* viii. §. 1. mentionem fecit, sed et templi Dei. Zonaras ait, Εὔχεσθαι μὲν γὰρ καὶ τοῦ Κυρίου μέμνησθαί φησιν (Dionysius), οὐδ' ἐν τῷ τοιούτῳ καιρῷ κωλυθήσονται. εἰς ναὸν δὲ Θεοῦ εἰσιέναι ἢ μεταλαμβάνειν αὐτὰς τῶν ἁγιασμάτων οὐ δεῖ. Hæc ille. Hoc quoque statuit canon, qui vicesimus nonus in *Nova Versione* 84. *Arabicorum Canonum Concilii Nicæni* numeratur, apud *Concilia* edit. Labbe tom. ii. p. 325. Et quanquam Matthæus Blastares in *Syntagmate* suo *Alphabetico* Lit. α'. cap. 16. verba τὰ ἅγια, dum Dionysium exponit, haud repe-

tere videtur, nonnulli tamen ex Canonum codicibus, quibus usus sum, longe vetustiores Blastare sunt, sæculi decimi quarti canonista. Ipse quoque hoc idem refert, mulieres sic habentes non solum ab altari, verum etiam a templo et templi porticu, prohiberi solitas. Lenius vero cum iis agit Timotheus episcopus Alex. in *Responsis* suis *Canonicis*, qui a sanctis tantum mysteriis easdem arcet. Respons. vii. p. 166. *Synodici.* Immo omnium rerum sacrarum liberam participationem iis concessam videas in *Constitutt. Apostol.* lib. vi. capp. 27. et 28. pag. 358. ed. Clerici, ubi constitutionum auctor istiusmodi prohibitiones ἔθιμα Ἰουδαϊκὰ appellare nil veretur. Neque aliter de iis sensisse Cardinalis Baronius videtur in loco, quem ad marg. *Conciliorum* suorum designavit Harduinus, *Annal.* ad ann. 266. num. xi. Denique arbitrio ipsarum feminarum hæc permittit S. Gregorius M. in *Responsis ad Augustinum* Anglorum apostolum apud Bedam, *Hist. Eccl.* lib. i. cap. 27.

P. 231. l. 8. οἱ γεγαμηκότες] Hoc pro γεγηρακότες recepi, ad quam vocem ita Harduinus; "Balsamon ita legit: at "Zonaras, quem sequitur Fronto Ducæus, γεγαμηκότες, *qui* "*matrimonio juncti sunt.*" Confirmant Zonaræ lectionem *septem e Bodleianis codicibus*, et quæ sæpe dicitur Aristeni, illaque Arsenii Monachi, *Canonum Synopsis.* Adde Harmenopuli *Canonum Epitomem* apud Leunclavii Jus *Græco-Rom.* p. 51. Immo ipse Balsamo, qui alteram scripturam γεγηρακότες invenit, hoc ait; καὶ ὁ μὲν κανὼν περὶ γεγηρακότων φησίν· ἐξακουστέον δὲ τὰ ἐν αὐτῷ καὶ εἰς πάντας τοὺς ὁμοζύγους. Sed de solis sacerdotibus hic agi, non de aliis itidem conjugibus, perperam, opinor, statuit, si modo id velit, Blastares in *Syntagmate Alphabetico* Lit. γ'. cap. 18. Ὁ δὲ γ', inquit, τοῦ ἱερομάρτυρος Διονυσίου Ἀλεξανδρείας, ἀρκοῦντας ἐφίστησι σφίσιν αὐτοῖς τοὺς ἱερωμένους διαιτητὰς, ἡνίκα τοῖς φρικτοῖς προσιέναι μέλλουσι μυστηρίοις, ἀπέχεσθαι μὲν τῶν ἰδίων γυναικῶν, ἀλλ' ἐκ κοινῆς συμφωνίας, κατὰ τὴν τοῦ μεγάλου Παύλου φωνὴν, ὅτι ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, καὶ τὰ ἑξῆς. p. 82. *Synodici.* Recte interpretatus est S. Hieronymus in *Apol. pro Libris adversus Jovinian.* p. 108. ed. Froben. ubi hujus Dionysiani canonis

exemplo allato ostendit, maritale officium corpus Domini accipere non permittere fideli cuiquam per breve tempus. Sed severius eum cum clero egisse patet ex epistola ejus *ad Pammachium*, sub finem, tum vero ex libro primo *adversus Jovinianum*, pag. 40. ubi perpetuam abstinentiam eidem injunctam esse statuit. Confer cum Dionysio Timothei Episc. Alex. *Respons.* v. Nunc firmant mutationem meam *Pedalium* ac *Sylloge Græcorum*.

P. 231. l. 10. *προσῆκον ἀλλήλων ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάσωσι*] Ita pro *edito* ἀλλήλων προσῆκον ἐκ συμφωνίας ἵνα πρὸς καιρὸν σχολάσωσι, ex *octo MSStis* et Herveto Tiliani codicis interprete, favente quoque apostoli textu rescripsi. Sed et illud ἐκ συμφώνου etiam in *codice* 158. qui discrepat a reliquis, scriptum extat, sicut apud Zonaram et Balsamonem. Extat et in *Pedalio*.

Ibid. l. 11. *ἵνα σχολάσωσι τῇ προσευχῇ*] Hodie quidem præfixum est in apostoli textu τῇ νηστείᾳ καὶ, quod abest, probantibus et Millio et Griesbachio, a plurimis codicibus. Verba tamen posita sunt in *codice* 625. canonum horum olim *Rawlinsoni*, eademque invenisse saltem apud apostolum Zonaras et Balsamo videntur. Ceterum, cum de diuturnitate atque causis hujus abstinentiæ quæsitum esset, et respondisset apostoli verbis usus S. Dionysius, quando ex communi consensu id visum fuerit, *ut vacent orationi ;* adnotat Zonaras *ἀλλ' οὐ περὶ πάσης προσευχῆς, ἐνταῦθα φησὶν ὁ ἀπόστολος, περὶ δέ γε τῆς σπουδαιοτέρας ἣν ἐν δάκρυσι καὶ κακοπαθείαις δεῖ γίνεσθαι· οὐ γὰρ πάντως οὕτως προσεύξονται πάντοτε. νηστείαν δὲ λέγει* (Paulus) *τὴν γινομένην ἐν καιροῖς ὡρισμένοις, ἢ ὅτε μέλλοι τις τῶν ἁγιασμάτων μετέχειν.*

Ibid. l. 16. *ὡς*] Ita pro *edito* καὶ *codd. omnes Bodleiani*, *interpretatio*que *Herveti*. Adde Zonaram hæc afferentem in *Commentario suo in S. Athanasii Epistolam ad Ammum*.

Ibid. l. 17. *καὶ ἐν τούτοις εὐσυνείδητος* &c.] Athanasius in *Canonica Epistola* omnia hujusmodi præter voluntatem quæ fiunt, culpa omnino vacua esse respondet. p. 36. *Synodici*. Quod vero quæsierat a Dionysio Basilides, Zonaræ verbis ostenditur; *ἐρωτηθεὶς εἰ δεῖ τοὺς ἐν ῥύσει σπέρματος γενομένους ἀπροαιρέτως, τῶν ἁγιασμάτων μετέχειν, ἔφη ὅτι* &c.

De participatione quoque τῶν θείων μηστηρίων hic agi, statuit et Blastares *Syntagm. Alphabet.* Lit. κ'. cap. 28. ubi adduxit Basilium M. in *Asceticis* simili quæstioni similiter respondentem. Vid. et Timothei Alex. Episc. *Respons.* xii. p. 168. *Synodici.* Neque aliter Dionysium exponit Balsamonis *Responsio ad Marcum Alexandriæ Patriarcham,* quæ in tom. I. *Juris Græco-Romani* p. 367. extat, tribus istis epistolis memoratis Alexandrinorum præsulum, Dionysii, Athanasii, Timotheique; ubi tamen scribarum errore omissa sunt Dionysii et Athanasii testimonia, nam post verba, φησὶ γὰρ ἡ τοῦ ἁγίου Διονυσίου ἀπόκρισις, statim posita sunt istæc, Εἰ μὲν ὑπόκειται usque ad voces ἐπιτιθέμενος αὐτῷ, quod nihil aliud est præter Timothei responsum. Mox pro ἀγνοῶν præstant ἀγνοεῖς *Pedalium* et *Sylloge Græcorum.*

P. 232. l. 5. ἑαυτῷ] Præstant tres codices et *Pedalium* σεαυτῷ, neque aliud significat lectio recepta. Proxime post additur καλὸς in duobus e tribus istis codicibus post voces οὐχ ὡς διδάσκαλος, et in *Cod.* 625. *Rawl.* alia manu superscriptum est idem verbum καλὸς, sed ex vitiosa repetitione ortum.

Ibid. l. 9. ὅ, τι ἂν σοι φανῇ δίκαιον καὶ βέλτιον] Absunt voces δίκαιον καὶ a septem e novem MSStis, nec male, me judice. Retinentur autem in *Pedalio,* quod particulam εἰ pro ἢ, prout nunc edo, substituit. Mox ἀντιγράψῃς pro ἀντιγράψεις e scriptis recepi. Ceterum frustra hic quæres, mi Lector, quæ olim in his Voluminibus posita a me fuerint, ex codicibus Oxoniensibus correcta, Dionysii Alexandrini fragmenta in Nicetæ *Catena in Jobum* conservata, tum vero alia ampliora Dionysii excerpta ab Eusebio in *Præparationem* suam *Evangelicam* desumpta. Quæ omisi, propterea quod cito secuturam fuisse novam omnium reliquiarum hujus disertissimi scriptoris editionem, eamque eximiam, magna nos spes tenebat.

S. GREGORII NEOCÆSARIENSIS EPISTOLA CANONICA.

S. GREGORIUS NEOCÆS.

S. Hieronymus, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lxv. p. 146.

Theodorus, qui postea Gregorius appellatus est, Neocæsareæ Ponti Episcopus, admodum adolescens, ob studia Græcarum et Latinarum litterarum, de Cappadocia [a] Berytum, et inde Cæsaream Palæstinæ transiit, juncto sibi fratre Athenodoro. Quorum cum egregiam indolem vidisset Origenes, hortatus est eos [b] ad philosophiam, in qua paulatim Christi fidem subintroducens, sui quoque sectatores reddidit. [c] Quinquennio itaque eruditi ab eo remittuntur [d] ad matrem (f. patriam *post Suidam*); e quibus Theodorus proficiscens, [e] πανηγυρικὸν εὐχαριστίας scripsit Origeni: et convocata grandi frequentia, ipso quoque Origene præsente, recitavit, qui usque hodie exstat. Scripsit [f] et μετάφρασιν in Ecclesiasten brevem quidem, sed valde utilem. Et aliæ hujus vulgo feruntur [g] Epistolæ, sed præcipue signa atque [h] miracula, quæ jam episcopus cum multa ecclesiarum gloria perpetravit.

[a] Idem de Gregorio Socrates iv. 27. ἐν τῷ Βηρύτῳ νόμους ἐμάνθανε. Sed Gregorius ipse in Eucharistico ad Originem pag. 186. seq. testis locuples est Berytum, quo legum Rom. discendarum caussa tendebat, præteriisse se Origenis gratia, et Cæsaream advolasse. De Beryto Phœniciæ urbe, celebri olim jurisconsultorum academia, eruditum nuper librum in lucem edidit Jaco-

bus Hasæus Doctor Bremensis Gymnasii præclarissimus, qui de Gregorio nostro videndus est capite v. atque imprimis ix. FABRICIUS.

[b] Eusebius vi. 30. οὓς ἀμφὶ τὰ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων μαθήματα δεινῶς ἐπτοημένους φιλοσοφίας αὐτοῖς ἐνθεὶς ἔρωτα, τῆς προτέρας σπουδῆς τὴν θείαν ἄσκησιν ἀντικαταλλάξασθαι προὐτρέψατο. FABRICIUS.

[c] Πέντε δὲ ὅλοις ἔτεσιν αὐτῷ συγγενόμενοι. id. Huic videtur adversari quod Gregorius in Eucharistico ad Origenem statim sub initium profitetur ab octavo jam anno neminem se dicentem auscultasse, nisi quem celebrare ingreditur Origenem. FABRICIUS. Initio Eucharistiæ ad Origenem ipse de se testatur Gregorius jam ab octavo anno, nedum quinto, neminem audiisse, nisi admirandos illos viros veri philosophi ac asseclas, condiscipulos nempe suos Origenis auditores. At non ideo hæc Hieronymi, sive Eusebii testimonio adversari putes, non enim per octoennium eos audivisse continuo tradit, sed præterquam illos, non alium quemquam. VALLARSIUS.

[d] Marcianæus (editor Benedictinus) ex codd. quibusdam edidit *ad patrem*, suspicatus veram lectionem, quam Martinus Lipsius etiam et Gravius ex Suida revocatam probavit *ad patriam*. Sane patrem jam decimo quarto ætatis amiserat Gregorius ut ipse testatur in Eucharistico ad Origenem p. 83. FABRICIUS. Similia notavit Vallarsius. Fratrem Gregorii Athenodorum itidem postea in Ponto episcopum factum esse ex Eusebio l. c. refert Fabricius.

[e] Hic panegyricus circa A. 239. Cæsareæ Palæstinæ dictus adhuc exstat, qui circa idem fere tempus Græce et Latine editus Moguntiæ 1604. 4. cum versione Jac. Sirmondi inter alia Gregorii scripta edita a Gerhardo Vossio Tungrensi : Et Augustæ Vindel. cum versione Laur. Rhodomanni et Is. Casauboni atque editoris Davidis Hœschelii notis ad calcem librorum Origenis contra Celsum, 1605. 4. FABRICIUS. Et separatim Stutgardiæ 1722. 12mo. operâ J. A. Bengelii.

[f] Hæc quoque Paraphrasis Ecclesiastæ ætatem tulit, edita tum alibi sæpius tum in meliore operum Gregorii Thaumaturgi editione Græco-Latina, quæ Frontone Ducæo curante prodiit Paris. 1621. fol. Meminit hujus Metaphraseos Hieronymus

etiam in c. iv. Ecclesiastæ, et Rufinus vii. 25. Hist. Eccles. ubi inter alia de Gregorio inserta quæ in Eusebio incassum quæras, *in Ecclesiastem Metaphrasin magnificentissime scripsit.* Fabricius.

[g] Ex Epistolis Gregorii, quarum etiam Suidas, et Freculfus, atque Honorius ex Hieronymo faciunt mentionem, unica hodie exstat inter Canonicas Patrum Epistolas sæpe vulgata et in Conciliorum Tomis tom. I. edit. Labbei p. 837. ad πάπαν sive episcopum quendam Ponti data circa A. 258. Fabricius. Hanc S. Gregorii Epistolam, Canonica quæ appellatur, congruenter proposito meo edendi omnes canones Ante-Nicænos, hic positurus sum.

[h] Hæc miracula a quibus Thaumaturgi nomen tulit quam plurima cum commemoret Gregorius Nyssenus in laudatione Gregorii Neocæsariensis, tamen tom. ii. p. 1009. plura quod incredibilia possint videri omittere se est testatus. Diem obiit supremum Gregorius Thaumaturgus non ante A. 270. sive annum primum Aureliani. Fabricius.

CANONES S. GREGORII,

NEOCÆSAREÆ IN PONTO EPISCOPI,

MEDIO SÆCULO TERTIO FLORENTIS.

Ἐπιστολὴ Κανονικὴ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Νεοκαισαρείας ἐπισκόπου τοῦ Θαυματουργοῦ, περὶ τῶν ἐν τῇ καταδρομῇ τῶν βαρβάρων εἰδωλόθυτα φαγόντων, ἢ καὶ ἕτερά τινα πλημμελησάντων.

Epistola Canonica Sancti Gregorii Episcopi Neocæsariensis, qui Thaumaturgus dictus est, de iis qui in barbarorum incursione idolothyta comederant, aut alia quædam peccata commiserant.

ΚΑΝΩΝ Α.

ΟΥ τὰ βρώματα ἡμᾶς βαρεῖ, ἱερὲ πάπα, εἰ ἔφαγον οἱ αἰχμάλωτοι ταῦτα, ἅπερ παρετίθεσαν αὐτοῖς οἱ κρατοῦντες αὐτῶν, μάλιστα ἐπειδὴ εἷς λόγος παρὰ πάντων, τοὺς καταδραμόντας τὰ ἡμέτερα μέρη βαρβάρους εἰδώλοις μὴ τεθυκέναι. ὁ δὲ ἀπόστολός φησι, [a] Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν.

Interprete Gentiano Herveto.

CANON I.

Non cibi nos gravant, sancte Papa, si captivi comederint ea, quæ qui in eos dominium obtinent, eis apposuerint, maxime quando una de omnibus fama est, barbaros qui in nostras regiones incursiones fecerunt, idolis non sacrificasse. Dicit autem apostolus: Escæ ventri, et venter escis; Deus

[a] 1 Cor. vi. 13.

ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ ὁ πάντα καθαρίζων τὰ βρώματα· [b] Οὐ τὸ εἰσπορευόμενον, φησὶ, κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον. καὶ (for. legend. ὅμοιον καὶ) τὸ τὰς γυναῖκας αἰχμαλώτους διαφθαρῆναι, ἐξυβριζόντων τῶν βαρβάρων εἰς τὰ σώματα αὐτῶν. ἀλλ' εἰ μὲν καὶ πρότερον κατέγνωστό τινος ὁ βίος πορευομένης ὀπίσω [c] ὀφθαλμῶν τῶν ἐκπορνευόντων κατὰ τὸ γεγραμμένον, δῆλον ὅτι ἡ πορνικὴ ἕξις ὕποπτος καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς αἰχμαλωσίας· καὶ οὐ προχείρως δεῖ τὰς τοιαύτας κοινωνεῖν τῶν εὐχῶν. εἰ μέντοι τὶς ἐν ἄκρᾳ σωφροσύνῃ ζήσασα, καὶ καθαρὸν καὶ ἔξω πάσης ὑπονοίας ἐπιδεδειγμένη βίον τὸν πρότερον, νῦν περιπέπτωκεν ἐκ βίας καὶ ἀνάγκης ὕβρει, ἔχομεν παράδειγμα τὸ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ [d] τὸ ἐπὶ τῇ νεανίδι, ἣν ἐν τῷ πεδίῳ εὗρεν ἄνθρωπος, καὶ βιασάμενος αὐτὴν, ἐκοιμήθη μετ' αὐτῆς· ‘Τῇ νεανίδι οὐ ποιήσετε, φησὶν, οὐδὲν, οὐκ

autem et hunc et has destruet. Sed Servator quoque omnes cibos mundans: Non quod intrat, inquit, coinquinat hominem; sed quod egreditur. Et hoc quoque, quod captivæ mulieres corruptæ fuerunt, barbaris earum corporibus insolenter abutentibus: sed si prius quoque damnata vita fuerat, procul ab oculis abeuntibus, ut dixi, fornicatoribus, ut scriptum est; fornicarius scilicet habitus est etiam tempore captivitatis: et non oportet facile orationibus cum ejusmodi communicare. Sed siquidem aliqua, quæ in summa continentia vixerit, et puram, ab omnique suspicione alienam, priorem vitam ostenderit; nunc vi et necessitate in probrum, contumeliamve lapsa sit: habemus exemplum quod est in Deuteronomio, de adolescentula quam homo in agro invenit, et ea vi compressa, cum ipsa dormiit: Adolescentulæ, inquit, nihil facietis; non erit adolescentulæ peccatum mor-

[b] Matt. xv. 11. [c] Num. xvi. 39. [d] Deut. xxii. 25—28.

ἔστι τῇ νεανίδι ἁμάρτημα θανάτου· ὅτι ὡς εἴτις ἀναστῇ ἄνθρωπος ἐπὶ τὸν πλήσιον αὐτοῦ, καὶ θανατώσει αὐτοῦ τὴν ψυχὴν, οὕτω τὸ πρᾶγμα τοῦτο· ἐβόησεν ἡ νεανὶς, καὶ ὁ βοηθῶν οὐκ ἦν αὐτῇ.’ Ταῦτα μέντοι τοιαῦτα.

ΚΑΝΩΝ Β.

Δεινὴ δὲ ἡ πλεονεξία· καὶ οὐκ ἔστι δι’ ἐπιστολῆς μιᾶς παραθέσθαι τὰ θεῖα γράμματα, ἐν οἷς οὐ τὸ ληστεύει νμόνον φευκτὸν καὶ φρικῶδες καταγγέλλεται, ἀλλὰ καθόλου τὸ πλεονεκτεῖν καὶ ἀλλοτρίου ἐφάπτεσθαι ἐπὶ αἰσχροκερδείᾳ. καὶ πᾶς ὁ τοιοῦτος ἐκκήρυκτος ἐκκλησίας Θεοῦ. τὸ δὲ ἐν καιρῷ τῆς καταδρομῆς ἐν τοσαύτῃ οἰμωγῇ καὶ τοσούτοις θρήνοις τολμῆσαί τινας τὸν καιρὸν τὸν πᾶσιν ὄλεθρον φέροντα, νομίσαι ἑαυτοῖς κέρδους καιρὸν εἶναι, ἀνθρώπων ἐστὶν ἀσεβῶν καὶ θεοστυγῶν, καὶ ὑπερβολὴν ἀτοπίας ἐχόντων. ὅθεν ἔδοξε τοὺς τοιούτους πάντας

tis: quia, quemadmodum si quis homo adversus proximum suum insurrexerit, et ipsius animam morte affecerit; sic hanc rem adolescentula proclamavit, et non erat qui ei opem ferret. Hæc quidem certe ita se habent.

CANON II.

Gravis res est avaritia, et plura habendi cupiditas, nec possunt una epistola proponi Scripturæ, in quibus non solum prædari fugiendum horrendumque prædicatur; sed plura etiam concupiscere, et aliena propter turpe lucrum attingere: et quicunque est ejusmodi, is est a Dei ecclesia abdicatus. In tempore autem incursionis, in tanto luctu tantisque fletibus, ausos esse aliquos, tempus, quod omnibus exitium afferebat, existimare esse sibi lucri tempus; est hominum impiorum, et Deo invisorum, et quorum improbitati nihil potest adjici. Unde eis omnibus ejusmodi, interdicere visum est, eosque

ἐκκηρύξαι, μήποτε ἐφ' ὅλον ἔλθῃ τὸν λαὸν ἡ ὀργὴ, καὶ ἐπ' αὐτοὺς πρῶτον τοὺς προεστῶτας, τοὺς μὴ ἐπιζητοῦντας. φοβοῦμαι γὰρ, ὡς ἡ γραφὴ λέγει, [c] μὴ συναπολέσῃ ἀσεβὴς τὸν δίκαιον. ‘[f]πορνεία γὰρ, φησὶ, καὶ πλεονεξία, δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν. ἦτε γάρ ποτε σκότος, νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε· ὁ γὰρ κάρπος τοῦ φωτὸς ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ· δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ. καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε. τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν· τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς, φανεροῦται.’ τοιαῦτα μὲν ὁ ἀπόστολος. ἐὰν δὲ διὰ τὴν προτέραν πλεονεξίαν τὴν ἐν τῇ εἰρήνῃ γενομένην δίκην τιννύντες, ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ τῆς ὀργῆς πάλιν πρὸς τὴν πλεονεξίαν ἐκτρα-

abdicare; ne forte ad totum populum ira veniat; et in eos primum qui præsunt, et non inquirunt. Vereor enim, ut ait Scriptura, ne impius justum una secum perdat. Fornicatio enim (inquit) ut avaritia [non nominentur in vobis]: per quæ venit ira Dei ad filios inobedientiæ. Ne sitis ergo eorum participes: fuistis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino; ut filii lucis ambulate: fructus enim lucis est in omni bonitate et justitia et veritate: probantes quid sit Deo acceptum: et ne communicate infructuosis operibus tenebrarum, sed potius etiam redarguite. Quæ enim ab ipsis fiunt clanculum, turpe est vel dicere: omnia autem a luce convicta manifestantur. Hæc quidem apostolus. Si autem qui propter priorem plura habendi cupiditatem, quæ in pace fuit, pœnam dant; in ipso iræ tem-

[c] Gen. xviii. 23.

[f] Ephes. v. 3, 6—13.

πῶσι τινὲς, κερδαίνοντες ἐξ αἵματος καὶ ὀλέθρου ἀνθρώπων ἀναστάτων γενομένων, ἢ αἰχμαλώτων ἢ πεφονευμένων, τί ἕτερον προσδοκᾷν χρὴ, ἢ ὡς ἐπαγωνιζομένους τῇ πλεονεξίᾳ ἐπισωρεῦσαι ὀργὴν καὶ ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ λαῷ;

[ΚΑΝΩΝ Γ.]

Οὐκ, ἰδοὺ, [g] Ἀχὰρ ὁ τοῦ Ζαρᾶ πλημμελείᾳ ἐπλημμέλησεν ἀπὸ τοῦ ἀναθέματος, καὶ ἐπὶ πᾶσαν συναγωγὴν Ἰσραὴλ ἐγενήθη ἡ ὀργή; καὶ οὗτος εἷς μόνος ἥμαρτε, μὴ μόνος ἀπέθανεν ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτοῦ; ἡμῖν δὲ πᾶν τὸ μὴ ἡμέτερον, ἀλλὰ ἀλλότριον, τῷ καιρῷ τούτῳ κέρδος, ἀνάθεμα νενομίσθαι προσήκει. κἀκεῖνος μὲν γὰρ ὁ Ἀχὰρ ἐκ τῆς προνομῆς ἔλαβε· καὶ αὐτοὶ νῦν ἐκ προνομῆς. κἀκεῖνος μὲν, τὰ τῶν πολεμίων· οἱ δὲ νῦν, τὰ τῶν ἀδελφῶν, κερδαίνοντες ὀλέθριον κέρδος.

pore rursus ad avaritiam convertuntur: lucrifacientes ex sanguine et pernicie eversorum hominum captivorum, interfectorum: quid aliud expectandum est, quam ut avaritia decertantes, iram sibi et universo populo accumulent?

CANON III.

Non ecce Achaz, Zaræ filius, in eo quod Deo dedicatum erat, peccavit: et in omnem Israël synagogam ira pervenit? Atqui hic unus solus peccavit, sed non solus in suo peccato est mortuus. Nobis autem quidquid non nostrum, sed alienum est, ab hoc tempore lucrum Deo dicatum esse, existimandum est. Nam et ille quidem Achaz ex præda accepit: et ipsi nunc ex præda accipiunt. Ac ille quidem, ea quæ erant hostium: qui vero nunc sunt, ea quæ sunt fratrum, lucro pernicioso lucrifacientes.

[g] Jos. cap. vii.

ΚΑΝΩΝ Δ.

Μηδεὶς ἐξαπατάτω ἑαυτὸν, μήτε ὡς εὑρών· οὔτε γὰρ εὑρόντα κερδαίνειν ἔξεστι. φησὶ τὸ Δευτερονόμιον· ‘[h] Μὴ, ἰδὼν τὸν μόσχον τοῦ ἀδελφοῦ σου, καὶ τὸ πρόβατον πλανώμενον ἐν τῇ ὁδῷ, περιίδῃς αὐτὰ, ἀποστροφῇ ἀποστρέψεις αὐτὰ τῷ ἀδελφῷ σου. ἐὰν δὲ μὴ ἐγγίζῃ ὁ ἀδελφός σου πρός σε, μηδὲ ἐπίστῃ αὐτὸν, συνάξεις αὐτὰ, καὶ ἔσται μετὰ σοῦ, ἕως ἂν ἐκζητήσῃ αὐτὰ ὁ ἀδελφός σου, καὶ ἀποδώσεις αὐτὰ, καὶ οὕτω ποιήσεις τὴν ὄνον αὐτοῦ, καὶ οὕτω ποιήσεις τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ οὕτω ποιήσεις κατὰ πᾶσαν ἀπώλειαν τοῦ ἀδελφοῦ σου, ὅσα ἂν ἀπόληται παρ᾽ αὐτοῦ, καὶ εὕρῃς αὐτά.’ ταῦτα τὸ Δευτερονόμιον. ἐν δὲ τῇ Ἐξόδῳ, οὐ μόνον ἐὰν τὰ τοῦ ἀδελφοῦ τις εὕρῃ, ἀλλὰ καὶ ἐχθροῦ, ‘[i] Ἀποστροφῇ, φησὶν, ἀποστρέψεις αὐτὰ εἰς τὸν οἶκον τοῦ κυρίου αὐτῶν.’ εἰ δὲ ἐν εἰρήνῃ ἄρα ῥαθυμοῦντος καὶ τρυφῶντος καὶ τῶν ἰδίων ἀμελοῦντος ἀδελφοῦ ἢ ἐχθροῦ, κερδάναι οὐκ ἔξεστι, πόσῳ

CANON IV.

Nemo se ipsum seducat, neque tanquam invenerit: neque enim fas est ei qui invenit, lucrifacere, ait Deuteronomium: Viso fratris tui vitulo, et ove errante in via, ea ne despexeris: sed ea, restitutione restitues fratri tuo. Sin autem frater tuus ad te non approximet, neque ipsum noveris; coges ipsum, et erit tecum donec ea frater tuus quæsierit, et reddes ea; et sic facies de ejus asino, et sic facies de ejus veste, et sic facies post omnem perditionem fratris, quæcunque ipsi perierint, et tu ea inveneris. Hæc Deuteronomium. In Exodo autem, non solum si quis res fratris, sed etiam inimici invenerit; restitutione, inquit, restitues ipsa domui domini ipsorum. Si autem ab eo qui in pace, et in ocio delicate vitam transigit, vel etiam ab inimico non licet lucrari; quanto

[h] Deut. xxii. 1, 2, 3.

[i] Exod. xxiii. 4.

μᾶλλον δυστυχοῦντος καὶ πολεμίους φεύγοντος, καὶ κατὰ ἀνάγκην τὰ ἴδια ἐγκαταλείποντος;

ΚΑΝΩΝ Ε.

Ἄλλοι δὲ ἑαυτοὺς ἐξαπατῶσιν, ἀντὶ τῶν ἰδίων τῶν ἀπολλυμένων, ἃ εὗρον ἀλλότρια κατέχοντες. ἵν' ἐπειδὴ αὐτοῖς Βοράδοι *καὶ* Γότθοι *τὰ πολέμου εἰργάσαντο, αὐτοὶ ἄλλοις* Βοράδοι *καὶ* Γότθοι *γένωνται. ἀπεστείλαμεν οὖν τὸν ἀδελφὸν καὶ συγγέροντα* Εὐφρόσυνον *διὰ ταῦτα πρὸς ὑμᾶς, ἵνα κατὰ τὸν ἐνθάδε τύπον, καὶ αὐτοῦ δώῃ ὁμοίως, καὶ ὧν δεῖ τὰς κατηγορίας προσίεσθαι, καὶ οὓς ἐκκηρύξαι τῶν εὐχῶν.*

ΚΑΝΩΝ ϛ'.

Ἀπηγγέλη δὲ τὶ ἡμῖν καὶ ἄπιστον ἐν τῇ χώρᾳ ὑμῶν γενόμενον πάντως που ὑπὸ ἀπίστων καὶ ἀσεβῶν καὶ μὴ εἰδότων μηδὲ ὄνομα Κυρίου, *ὅτι ἄρα εἰς τοσοῦτον τινὲς ἀπανθρωπίας καὶ ὠμότητος προεχώρη-*

magis ab eo qui rebus adversis premitur, et fugit, et necessitate coactus propria relinquit?

CANON V.

Alii autem seipsos seducunt, pro propriis quæ perierunt, aliena quæ invenerunt, detinentes. Ut quoniam Boradi et Gotthi eis hostilia fecerunt; ipsi sint aliis Boradi et Gotthi. Propterea ergo fratrem et consenem nostrum Eufrosynum ad vos misimus, ut secundum formam quæ hic est, etiam ibi det similiter. et quorum accusationes admittere oporteat, et quos a precibus abdicare.

CANON VI.

Denunciatum autem est nobis, quidpiam factum esse in nostra regione incredibile vel utique ab infidelibus vel impiis, et qui ne nomen quidem Domini novere: quod nonnulli eo inhumanitatis, crudelitatisque processere, ut captivos ali-

σαν, ὥστε τινὰς τοὺς διαφύγοντας αἰχμαλώτους βίᾳ κατέχειν. ἀποστείλατε τινὰς εἰς τὴν χώραν, μὴ καὶ σκηπτοὶ πέσωσιν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.

ΚΑΝΩΝ Ζ.

Τοὺς μὲν οὖν ἐγκαταλεχθέντας τοῖς βαρβαροῖς, καὶ μετ᾽ αὐτῶν ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐπιλαθομένους ὅτι ἦσαν Ποντικοὶ καὶ Χριστιανοὶ, ἐκβαρβαρωθέντας δὲ, ὡς καὶ φονεύειν τοὺς ὁμοφύλους ἢ ξύλῳ ἢ ἀγχόνῃ, ὑποδεικνύναι δὲ ἢ ὁδοὺς ἢ οἰκίας ἀγνοοῦσι τοῖς βαρβάροις, καὶ τῆς ἀκροάσεως ἀπεῖρξαι δεῖ· μέχρις ἂν κοινῇ περὶ αὐτῶν τι δόξῃ συνελθοῦσι τοῖς ἁγίοις, καὶ πρὸ αὐτῶν τῷ ἁγίῳ Πνεύματι.

ΚΑΝΩΝ Η.

Τοὺς δὲ οἴκοις ἀλλοτρίοις ἐπελθεῖν τολμήσαντας, ἐὰν μὲν κατηγορηθέντες ἐλεγχθῶσι, μηδὲ τῆς ἀκροάσεως ἀξιῶσαι· ἐὰν δὲ ἑαυτοὺς ἐξείπωσι καὶ ἀποδῶσιν, ἐν τῇ τῶν ὑποστρεφόντων τάξει ὑποπίπτειν.

quos qui effugerunt, vi retineant. Mittite aliquos in regionem, ne vel fulmina in eos cadant, qui hæc agunt.

CANON VII.

Eos itaque qui inter barbaros enumerati sunt, et cum eis in captivitate invaserunt, obliti se esse Ponticos, et Christianos: efferati autem, barbarique redditi, ut et eos qui sui sunt generis, vel ligno, vel suffocatione interficiant: vias autem vel domos nescientibus barbaris ostendant: etiam ab auditione arcere oportet: donec, de iis, congregatis Sanctis, aliquid communiter visum fuerit, et ante eos, sancto Spiritui.

CANON VIII.

Eos autem qui alienas domos invadere ausi fuerint: si accusati quidem convicti fuerint, nec auditione dignos existimare [oportet]: sin autem seipsos enunciarint, et reddiderint; in eorum qui convertuntur, ordinem substerni.

ΚΑΝΩΝ Θ.

Τοὺς δὲ ἐν τῷ πεδίῳ εὑρόντας τι (for. τινα), ἢ ἐν ταῖς ἑαυτῶν οἰκίαις, καταλειφθέντα ὑπὸ τῶν βαρβάρων, ἐὰν μὲν κατηγορηθέντες ἐλεγχθῶσιν, ὁμοίως ἐν τοῖς ὑποπίπτουσιν· ἐὰν δὲ ἑαυτοὺς ἐξείπωσι καὶ ἀποδῶσι, καὶ τῆς εὐχῆς ἀξιῶσαι.

ΚΑΝΩΝ Ι.

Τοὺς δὲ τὴν ἐντολὴν πληροῦντας, ἐκτὸς αἰσχροκερδείας πάσης πληροῦν δεῖ· μήτε μήνυτρα ἢ σῶστρα ἢ εὕρητρα, ἢ ᾧ ὀνόματι καλοῦσιν, ἀπαιτοῦντας.
Extat hæc Epistola cum alibi, tum in S. Gregorii Neocæsareæ Operum *edit. Paris.* p. 37.

CANON IX.

Eos autem qui in campo aliquid invenerunt, vel in suis ædibus a barbaris relictum, si accusati quidem convicti fuerunt, sint similiter in iis, qui substernuntur: sin autem seipsos enunciaverint, et reddiderint, etiam precibus digni habeantur.

CANON X.

Eos autem qui servant mandata, absque omni turpi lucro servare oportet; nec indicationis, vel custodiæ, vel inventionis precium, vel quocunque nomine appellant, exigentes.

ANNOTATIONES

IN S. GREGORII NEOCÆSARIENSIS

EPISTOLAM CANONICAM.

P. 256. l. 4. Ἐπιστολὴ Κανονικὴ τοῦ ἁγίου Γρηγορίου] Hic Gregorius episcopus Neocæsariensis, ob multa quæ fecit miracula *Θαυματουργὸς* dictus, discipulus fuit Origenis, ut Eusebius et Socrates tradiderunt. Quo autem tempore Gothi et Boradi, quorum ipse canone quinto mentionem fecit, inter alias Asiæ provincias, Pontum quoque invaserunt, istaque barbarorum incursio gravissimis inter Christianos perpetrandis delictis occasionem præbuit, is ecclesiæ Neocæsariensi præfectus ad eorum correctionem hanc canonicam epistolam conscripsit, et ad episcopum quendam misit; ut ex ipso exordio constat, quo dicit, *οὐ τὰ βρώματα ἡμᾶς ἱερώτατε* (*ἱερὲ*) Πάππα. Episcopi enim *Papæ* tunc dierum vulgo audiebant. BEVEREGIUS. Anno Christi CCLVIII. scripta fuisse videtur epistola. Tillemont. *Mem.* tom. iv. pag. 339. Quum itaque Christianorum complures qui ex hac barbarorum incursione in captivitatem inciderant, multa et gravia peccassent, hos Canones exaravit

sanctus præsul Neocæsariensis, quo eorum saluti bonus pastor prospiceret: de quibus in Concilio Quinisexto hæc sanctio edita. Can. II. *Obsignamus reliquos omnes canones, qui a sanctis et beatis nostris Patribus expositi sunt, id est—Gregorii Neocæsareæ episcopi Thaumaturgi,* &c. GALLANDIUS in Prolegomenis. Hanc ego epistolam, dum affero omnia ad rem canonicam Ante-Nicænorum pertinentia, propter publicam ejus auctoritatem separatim ab aliis Gregorii operibus edendam curavi. Eadem sancti patris epistola cum consensu aliorum episcoporum, aut saltem cleri sui, mihi quidem scripta fuisse videtur, non tantum suo, sed et suorum, nomine dictata; quod quidem ex usu frequenti numeri pluralis præcipue in canonibus quinto et sexto apparet; etsi haud perinde ac Cypriani aliquot epistolæ, auctoritate concilii fruebatur, id quod ex septimo canone palam est. Monuit autem vir cl. Joan. Johnsonus in præclara sua *Codicis Canonum Ecclesiæ Synopsi, κυκλικὰς,* sive *publicas*, has literas fuisse, a Gregorio ad singulos et omnes provinciæ suæ episcopos per Euphrosynum missas, quem in canone quinto *συγγέροντα,* sive æqualem vocat. Ἀπεστείλαμέν γε, inquit, τὸν ἀδελφὸν καὶ συγγέροντα Εὐφρόσυνον διὰ ταῦτα πρὸς ὑμᾶς.

Ad tempus quod attinet scriptionis epistolæ, etsi Gothorum et Boradorum sive, ut Zosimus *Hist.* lib. i. p. 28. ed. Oxon. eos appellat, Boranorum irruptio imperantibus Valeriano et Gallieno facta est, tamen illam ad ultimum barbarorum recessum censet Basnagius retrahendam esse, qui anno demum Christi 262. Gallieni autem solius regnantis tertio, contigerat. Vide eum in *Annalibus Politico-Eccles.* tom. i. ad an. 240. p. 328. et an. 262. p. 406. Res in dubio esse mihi videtur, propterea quod plures iis temporibus factæ sunt harum gentium in Asiam irruptiones, atque earundem ex illa discessus. Lectu autem digna est, ut ait vir idem cl., hæc epistola, ex qua cladis a Gothis illatæ magnitudo intelligetur. Et video Orosium in *Historiis* de istis Gothorum irruptionibus tradentem, *Græcia, Macedonia, Pontus, Asia, Gothorum inundatione delentur. Hist.* lib. vii. p. 518. ed. Havercamp. Verum victores a

victis, quos in servitutem abduxerant, meliores mores eductos fuisse, perinde ac veram religionem, historici ferunt.

Ceterum monuit, ubi supra, in Prolegomenis suis Gallandius, qui in tertio volumine *Bibliothecæ Patrum* S. Gregorii, quæ restant, opuscula collocavit, se hanc epistolam una cum *Balsamonis et Zonaræ Commentariis* exhibuisse ex *Synodico Beveregii*, collatis insuper editionibus Parisiensibus Balsamonis an. 1620. et Zonaræ 1622, ad calcem operum Thaumaturgi. At ne verbo quidem differt textus Beveregianus in hac quidem epistola a Parisiensibus illis editionibus Balsamonis Zonaræque. Et vero melius fecisset Gallandius, si epistolæ textum, qualis extat in priori parte ejusdem editionis Parisiensis edidisset, non autem Gregorii Thaumaturgi epistolam in posteriori parte commentariis Zonaræ cinctam lectoribus suis proposuisset. Contextus enim a Gerardo Vossio Borchlonio anno 1604. Moguntiæ e duobus scriptis, Nomocanone Græco et Card. Sirleti codice, primum editus, deinde in priore parte voluminis Parisiis an. 1622. a Frontone Ducæo repetitus, emendatior videtur esse, quam epistola istæc apud Zonaram atque edita Concilia extans. Quapropter eundem hic sistendum duxi ope novem codicum scriptorum, qui in bibliotheca servantur Bodleiana, castigatiorem nunc factum. De quibus libris canonum manuscriptis nonnulla ad Dionysii Alex. Epistolam ad Basilidem, Vol. hujus pag. 233. jam notavi. Multiformem fuisse hujusce epistolæ in singulos canones divisionem, tum ex vet. codicibus, tum ex editionibus commentariisque apparet. Atque integram ipsam epistolam esse vix affirmaverim. Sed tamen, dum alium quendam Gregorii canonem commemorat Harmenopulus in *Epitome Canonum* lib. iv. apud Leunclavii *Jus* Græco-Romanum p. 63. collocata, is potius canonem decimum quartum concilii Nicæni breviasse videtur.

P. 256. l. 5. ἐπισκόπου] Vulgo ἀρχιεπισκόπου, sed in edit. principe atque septem libris manuscriptis nomen ἐπισκόπου, quod verius est, extat. Nam duo tantum codices numeris 158. et 205. designati, iique ceteris omnibus, ni fallor,

recentiores, alteram præ se lectionem ferebant; neque non consentit in hac re codex Græcus, quem Latine vertit Gentianus Hervetus. Prodiit autem Herveti interpretatio non tantum canones continens Apostolorum et Conciliorum vetustiss. sed et Epistolas Patrum commentario Balsamonis itidem cinctas, anno 1561. Parisiis ante Canones Græce editos.

CANON I.

P. 256. l. 12. Οὐ τὰ βρώματα] In codice Amerbachiano ad hunc canonem hæc observantur, Σημείωσαι τὴν κανονικὴν ἐπιστολὴν ταύτην, διὰ τοὺς μιαροφαγήσαντας ἐν αἰχμαλωσίᾳ, καὶ μὴ φαγόντας εἰδωλόθυτα. Ἴσως γὰρ εἴπῃς εἶναι διαφορὰν εἰδωλοθύτων καὶ ἄλλων βρωμάτων ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν βεβρωσκομένων. ὡσαύτως σημείωσαι τὴν ἐπιστολὴν διὰ τὰς ἑκοντὶ συναπτομένας τοῖς Ἀγαρηνοῖς· καθ' ἑκάστην γὰρ γίνεται τοῦτο εἰς τὰς τῶν Τούρκων προνοίας, καὶ εἰς τὴν χώραν Ἰβηρίας. *Nota hanc canonicam epistolam propter eos, qui in captivitate comederunt polluta, et idolothyta non comederunt. Aliquid enim discriminis forsitan dices esse inter idolothyta, et alios cibos ab hæreticis comesos. Itidem nota epistolam propter eas, quæ Agarenis sponte conjunguntur. Hoc enim in Turcarum provinciis et Iberiæ regione indies factum est.* Beveregius.

Ibid. ἱερὲ πάπα] Sic ἱερὲ ad unum omnes *codd. Bodleiani* atque *ed. princeps*, dum *ceteræ* ἱερώτατε, nisi quod *sancte* vertit Hervetus Græcum codicem suum, ni fallor, secutus. Πάπα vero pro πάππα e *libris scriptis* atque *editis Conciliis* reposui. De voce πάπα supra p. 235. Dum autem nuperrime Græci in annotationibus ad *Pedalium* suum, sive, Canonum Synopsin, statuunt, scripta hæc a S. Gregorio fuisse ad Dionysium aut ad successorem ejus in sede Alexandrina Maximum, id opinati esse videntur propterea quod postea *papæ* sæpius quam alii apud Orientem præsules appellarentur hujus sedis episcopi, quod tamen nomen omnibus episcopis, ut dixi, hisce temporibus commune fuit. Habet *Pedalium* πάπα non πάππα, sed idem

pro ἱερὲ et παρὰ πάντων præfert ἱερώτατε et παρ' αὐτῶν πάντων, similiter ac *Sylloge Canonum* a Græco monacho Agapeto Venetiis edita anno 1787.

P. 256. l. 16. εἰδώλοις μὴ τεθυκέναι] Gentes, quæ temporibus illis imperium Romanum aggrediebantur, propter Istrum, sive Danubium, sedes habuisse, testis Zosimus est, in *Hist.* ubi supra, p. 28. De Germanis autem Tacitus libro *De Moribus* eorum, postquam de sacris aliquot, atque signo quodam antea advecto, mentionem fecit, hæc scribere pergit; *Ceterum nec cohibere parietibus Deos, neque in ullam humani oris speciem assimilare, ex magnitudine cælestium arbitrantur. lucos ac nemora consecrant, Deorumque nominibus appellant secretum illud, quod sola reverentia vident.* cap. ix. p. 604. ed. Gronovii. vid. et cap. xliii. p. 675. Porro ultimum septentrionem versus sitæ esse multæ feruntur gentes nondum Christianæ, quæ ut refert *Russici Catechismi jussu Petri I. editi* Anglicus interpres, ab idolorum cultu quam maxime abhorrent. Vid. p. viii. Eundem cultum ab antiquo displicuisse Scythis, ex Celsi verbis apud *Origenem* constat. Οὐκ ἀνέχονται (Christiani) νεὼς ὁρῶντες καὶ βωμοὺς, καὶ ἀγάλματα· οὐδὲ γὰρ Σκύθαι τοῦτο, οὐδὲ Λιβύων οἱ Νομάδες, οὐδὲ Σῆρες οἱ ἄθεοι, οὐδ' ἄλλα ἔθνη τὰ δυσαγέστατα καὶ ἀνομώτατα. ὅτι δὲ καὶ Πέρσαι οὕτως νομίζουσιν, Ἡρόδοτος ἐν τοῖσδε &c. lib. vii. *Origenis Contra Celsum* num. 62. p. 738. ed. Delaruan.

P. 257. l. 4. καὶ τὸ] Ὅμοιόν addas ante καὶ τὸ, quod propter similitudinem literarum in fine vocis antecedentis ἐκπορευόμενον, e textu excidisse videatur.

Ibid. l. 7. πορευομένης] Sic *tres scripti Bodl.* atque Latinus interpres Œcolampadius, *editi* vero vel πορνευομένης, vel πορευομένου. Invenisse videtur πορευομένων Hervetus. Postea pro δῆλον ὅτι *vulgo* extat δηλονότι, sed divisim in codicibus aliquot manuscriptis, quos secutus sum. Nunc πορευομένης et δῆλον ὅτι in *Pedalio* et *Sylloge* Veneta inveni.

P. 258. l. 3. οὕτω τὸ πρᾶγμα τοῦτο] Particulam καὶ post οὕτω respuunt *omnes codd. scripti*, perinde atque *Concilia* et *Bevereg. Pedalium* ac *Syllogen* nunc addas.

Ibid. l. 4. αὐτῇ] Zonaras *Commentario* suo in hos Ca-

nones: Βαρβάρων ἐπελθόντων χώραις Ῥωμαϊκαῖς, καὶ ληισαμένων αὐτὰς, οἱ παρ' αὐτῶν αἰχμαλωτισθέντες, ἐγεύσαντο εἰδωλοθύτων, ἢ καὶ ἄλλων ἀπηγορευμένων βρωμάτων. ἠρωτήθη οὖν περὶ τούτων ὁ ἅγιος, καὶ φησὶν, ὅτι εἰ ἔφαγον οἱ αἰχμάλωτοι τὰ παρὰ τῶν αἰχμαλωτησάντων αὐτοὺς παρατιθέμενα, τοῦτο οὐ βαρεῖ, ἀντὶ τοῦ, οὐ βαρεῖαν ἐμποιεῖ βλάβην· καὶ μᾶλλον ὅτι εἷς λόγος παρὰ πάντων, ἤγουν ὅτι πάντες τὸ αὐτὸ λέγουσιν, ὅτι οἱ τὰ ἡμέτερα καταδραμόντες βάρβαροι εἰδώλοις οὐκ ἔθυσαν, ὥστε οὐδὲ εἰδωλόθυτα ἔφαγον οἱ αἰχμάλωτοι. Dein, εἶτα καὶ περὶ γυναικῶν φησὶν αἰχμαλώτων αἷς οἱ βάρβαροι συνεφθάρησαν· καὶ δίδωσι γνώμην, ὅτι εἰ μὲν ὁ πρώην αὐτῶν βίος κατεγνωσμένος ἦν, ὑπόπτους αὐτὰς ποιεῖ ἡ πορνικὴ ἕξις, καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς αἰχμαλωσίας, καὶ διὰ τοῦτο προχείρως αὐταῖς οὐ συνεύχεσθαι δεῖ, ἀλλὰ μετὰ τὸ δουλεῦσαι δηλαδὴ ἐπιτιμίοις. ἕξις δ' ἐστὶν, ἡ χρονίσασα συνήθεια, καὶ τῷ χρόνῳ παγιωθεῖσα, ἥ τις καὶ φύσει προσέοικεν, ὥστε αἱ μὴ τοιαῦται οὐχ ἥμαρτον βιασθεῖσαι. Εἰ δὲ ὁ πρότερος αὐτῶν βίος σώφρων καὶ ἀνεπίληπτος· δουλωθεῖσαι δὲ διὰ τῆς αἰχμαλωσίας, ἐκ βίας ὑπέμειναν τὴν τῶν βαρβάρων ὕβριν, ἀνέγκληταί εἰσι· καὶ παραδείγματι κέχρηται, τῇ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ θεσμοθεσίᾳ τῇ περὶ τῆς βιασθείσης παρθένου, ἣν ἐν ἐρημίᾳ ὁ βιασάμενος ἔφθειρε, λέγουσι, (f. λεγούσῃ), οὐκ ἔσται τῇ νεάνιδι ἁμάρτημα θανάτου. Absolvuntur crimine confessores fidei Christianæ tum a S. Petro Alexandrino in *Canone suo decimo quarto* tum ab Ancyrano Concilio in *Canone undecimo*, qui omnigena vi compulsi idolothyta, sed renitentes, comedissent; damnantur autem ii et graviter puniuntur ex *Canone quarto* ejusdem Concilii, qui postquam sacra facere coacti essent, in idolorum templis cum læta oris vestitusque specie ἀδιαφόρως vesci visi fuissent. Minus autem recte, ni fallor, statuit Matthæus Blastares in *Syntagmate Alphabetico*, quod in *Synodico* suo primus edidit Beveregius Lit. M. c. x. p. 82. et Lit. Π. c. xv. p. 223. tam illos, qui cibos impuros coacti comedissent, quam mulieres, quibus vis allata esset, secundum hanc canonem aliquantulum puniri debere; etiamsi consentientem sibi in hac re Balsamonem habet, qui canonem exposuit. Confer et eundem Blastarem Lit. A. c. i. p. 5. Verum tamen, fateor, cum lapsis, qui post

sustentatam tormentorum vim sacrificia gustare consentientes causam fidei prodidissent, aliter actum est, de quibus S. Basilius M. in *Epistola Canonica ad Amphilochium*, Canone VIII.

CANON II.

P. 258. l. 9. φευκτὸν καὶ φρικῶδες] Vulgo φρικτὸν καὶ φρικῶδες, sed φευκτὸν pro φρικτὸν e *sex codicibus scriptis*, *Aristini*que quæ vocatur *Canonum Synopsi*, reposui. Idem quoque in codice suo invenisse Joannem Œcolampadium constat ex versione horum atque S. Petri Alex. canonum, quæ in *Micropresbytico*, sive Patrum Bibliotheca, Basileæ, anno 1550. edita est. Itidem vertit alter interpres Hervetus, de quo supra, *fugiendum horrendumque*. Mox ἀλλοτρίου pro edito ἀλλοτρίων recepi, *octo* saltem *scriptorum* auctoritate nixus. Nunc video præstare φευκτὸν *Pedalium*, sed in eo legi ἀλλοτρίων.

Ibid. l. 11. πᾶς ὁ τοιοῦτος] Articulum, quem sola habet editio princeps, firmant *omnes* præter unum *cod.* 205. *manuscripti*. Mox codicum consensu coactus, uno hoc 205. refragante, ordinem verborum καιρὸν εἶναι κέρδους in κέρδους καιρὸν εἶναι mutavi; ubi αὐτοῖς pro ἑαυτοῖς *cod.* vetustissimus 26. habet, necnon *codex* 625. Rawlinsoni in ead. biblioth. Bodl. nunc repositus. Mox τὸν καιρὸν τὸν τοῖς πᾶσιν præstat *Pedalium*, et *Sylloge* τοῖς ante πᾶσιν.

Ibid. l. 16. καὶ ὑπερβολὴν ἀτοπίας] Καὶ pro οὐδὲ ex *duobus scriptis* 158. et 195. emendavi, ita vertente quoque codicem suum *Herveto*, *et quorum improbitati nihil potest adjici*. Nulla extat particula in *codice* illo 26, qui, ut dixi, vetustissimus est. Interpretatus est autem Zonaras, postque eum Blastares, καὶ πάσης ἀτοπίας ἐπέκεινα. Ille interea *codex* 625. olim *Rawlinsonianus* καὶ πολλὴν ὑπερβολὴν una cum *Aristeniana Synopsi* habet. Denique pro ἀτοπίας minus eleganter ἀσεβείας idem *codex* 625, sed ἀσωτίας *cod.* 158. Exhibent καὶ οὐδὲ ὑπερβολὴν, quæ lectio duplex est, *Pedalium* et *Sylloge*.

P. 259. l. 2. τοὺς προεστῶτας] Nomine *præsidentium* hic

designari episcopos, ut apud Justinum M. Tertullianum aliosque, monuit ad *Canonum Synopsin* suam Johnsonus.

P. 259. l. 5. *καὶ πλεονεξία*] Sequitur istud sacri textus, *μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν* in Gregorii *ed. principe*; quod tamen omittunt *scripti codices omnes*, perinde atque *Concilia* et *Bevereg.* cum *utraque Versione Latina.* Idem nesciunt *Pedalium* ac *Sylloge*.

Ibid. l. 8. *ὁ γὰρ κάρπος τοῦ φωτὸς*] Pro *φωτὸς* germana, ut critici sacri volunt, lectione textus hodiernus *Novi Testamenti* vocem *πνεύματος* habet, quocum consentit unus tantum ex Gregorii *Canonum* libris, qui est codex Rawlinson. 625. Jam tandem in textum sacrum *φωτὸς* recepit Griesbachius cum aliis. Desunt hæc omnia in edit. Gregorii principe propter vocem Κυρίῳ repetitam. Mox illud *ἐστιν* ante *εὐάρεστον* e *textu* sumpsi *sacro* et *Canonum octo* libris, solo renitente *codice* 205. Nunc præstitisse video *φωτὸς* et *ἐστιν* *Pedalium Syllogen*que.

P. 260. l. 2. *ἀναστάτων*] Phavorinus in *Lexico*: *Ἀνάστατος, ὁ κατεστραμμένος, ἢ ὁ πεπορθημένος, ὁ διά τινα συμφορὰν ἢ δίκην, καταλιπὼν τὴν οἰκείαν, καὶ ἐν τῇ ἀλλοδαπῇ διαγενόμενος.*

Ibid. *ἢ πεφονευμένων*] Haud tacendum hoc est, particulam *ἢ* respuere *Zonaram*, et exceptis *Conciliis* Gregorii editiones, *scriptos*que *meos omnes*; neque etiam inventum fuisse videri ab *Herveto* illud *ἢ* ante *αἰχμαλώτων*, qui vertit, *lucri facientes ex sanguine et pernicie eversorum hominum captivorum, interfectorum.* At vero vel inventum, vel additum, utrumque fuit ab Œcolampadio, ut ex versione ejus patet. Nesciunt *ἢ* ante *πεφονευμένων* *Pedalium* ac *Sylloge.*

Ibid. l. 5. *τῷ λαῷ.*] Zonaræ *Commentarius*: *Ἐν τῷ καιρῷ τῆς τῶν μαρτύρων* (for. *βαρβάρων*) *λεηλασίας, τινὲς τῶν διαφυγόντων, ἐπῆλθον ταῖς οἰκίαις τῶν αἰχμαλωτισθέντων, καὶ ἥρπασαν τὰ περὶ* (cor. *παρὰ*) *τῶν βαρβάρων καταλειφθέντα. περὶ τούτων οὖν ἐρωτηθεὶς ὁ μέγας οὗτος πατὴρ, φησὶν, ὅτι πᾶσα πλεονεξία τῇ θείᾳ γραφῇ ἀπηγόρευται, καὶ οὐ δυνατὸν ἐν μιᾷ ἐπιστολῇ περιλαβεῖν ὅσα περὶ πλεονεξίας ἡ γραφὴ διέξεισι, συντόμως δὲ φησὶν, ὅτι πᾶς πλεονέκτης, ἐκκήρυκτος τῆς ἐκκλησίας ἐστίν· ἀντὶ τοῦ ἀπόβλητος καὶ ἀλλότριος. ἀποκηρύσσεσθαι*

γὰρ λέγονται οἱ υἱοὶ, ὅταν δ' (for. δι') αἰτίαμα τῆς γονικῆς κληρονομίας ἐκβάλλωνται, καὶ ἀλλοτριῶνται τῆς συγγενείας. τὸ δὲ ἐν καιρῷ συμφορᾶς, ὅταν ἐθρήνουν οἱ ἄνθρωποι· οἱ μὲν αἰχμαλωτισθέντες· οἱ δὲ διὰ τοὺς οἰκείους εἰς δουλείαν ἀγομένους· οἱ δὲ διὰ στέρησιν πραγμάτων· τολμῆσαί τινας τὸν τοιοῦτον καιρὸν λογίσασθαι κέρδους καιρὸν, ἀσεβῶν ἐστὶν ἀνθρώπων καὶ θεοστυγῶν· ἤγουν ὑπὸ Θεοῦ μισουμένων καὶ πάσης ἀτοπίας ἐπέκεινα, ὅθεν ἔδοξε τοὺς τοιούτους ἐκκηρύξαι, ἀντὶ τοῦ φανερῶς ἐκδιῶξαι τῆς ἐκκλησίας, καὶ χωρίσαι τοῦ πληρώματος τῶν πιστῶν, ἵνα μὴ δι' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ ἐπὶ πάντας, καὶ πρὸ τῶν ἄλλων ἐπὶ τοὺς προεστῶτας, μὴ ἐπιζητοῦντας καὶ ἐξετάζοντας τοὺς τοιούτους· καὶ γραφικὰς μαρτυρίας παράγει· εἶτα ἐπάγει, ὅτι ἐάν τινες διὰ πλεονεξίαν προλαβοῦσαν, καὶ πρὸ τῆς τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῆς γενομένην, δίκην τιννύντες, οὐ μόνον οὐκ ἐσωφρονίσθησαν. τοῦτο δὲ διττὴν ἔννοιαν ὑποβάλλει. ἢ γὰρ δίκην τιννύντες λέγει ἀντὶ τοῦ, τιμωρούμενοι παρὰ τοῦ Θεοῦ, διὰ ἀδικίας προλαβούσας τοὺς βαρβάρους εἰς τιμωρίαν νικήσαντος (for. κινήσαντος), ἢ δίκην τιννύντες, ἀντὶ τοῦ δι' ἐπιτιμημάτων ἐπισκόπων κολαζόμενοι διὰ προλαβούσας πλεονεξίας οὐκ ἐσωφρονίσθησαν· ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ καιρῷ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ, δι' ἣν ἐπῆλθον οἱ βάρβαροι, αὐτῆς (for. αὖθις) εἰς πλεονεξίαν ἐκτραπῶσι κερδαίνοντες ἐξ αἵματος ὀλέθρου ἀνθρώπων ἀναστάτων γενομένων, ἢ αἰχμαλώτων, πεφονευμένων· τὸ δὲ ἐξ αἵματος κερδαίνοντες ἑρμηνεύων, ἐπήγαγε τὰ ἑξῆς· ἢ γὰρ, φησὶν, ἀνθρώπων εἰς αἰχμαλωσίαν ἀπαγομένων, ὅπερ ὄλεθρος ἐστὶν, ἢ ἀναιρεθέντων ἀνθρώπων πράγματα διαρπάζουσι. τί ἄλλο χρὴ ἐλπίζειν, ἢ διὰ τὴν πλεονεξίαν ἐπισωρεῦσαι ὀργὴν ἑαυτοῖς, καὶ παντὶ τῷ λαῷ; ἤγουν ἑλκύσαι τὴν τοῦ Θεοῦ (for. addend. ὀργὴν) ἐφ' ἑαυτοὺς καὶ ἐπὶ τὸν λαόν· καὶ ἐξ ἱστορίας δὲ παλαιᾶς ὑπόδειγμα παρατίθησιν, ὅτι ἑνὸς ἁμαρτήσαντος πολλοὶ ἐκολάσθησαν.

CANON III.

P. 260. l. 10. μὴ μόνος] Ad oram *edit. principis S. Gregorii:* ἄλλως. ἀλλὰ μὴ μόνος ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ αὐτοῦ ἀπέθανεν.

CANON IV.

P. 261. l. 1. μήτε ὡς εὑρών] Zonaras *Commentario* in Can. III. Ἐπιφέρει (Gregorius) ὥς τινων λεγόντων, ὅτι εὕρομεν ταῦτα ἐῤῥιμμένα τυχὸν, μή τινος ἀντιποιουμένου αὐτῶν, καὶ οὐδὲ ᾔδειμεν τίνων ἦσαν· καὶ ἀντιτίθησιν αὐτοῖς τὰ τοῦ Δευτερονομίου καὶ τὰ τῆς Ἐξόδου· καὶ [φησὶν] πρὸς τοὺς λέγοντας τὰ εἰρημένα φησὶν ὁ πατήρ. Ceterum habet *ed. princeps* μήποτε pro μήτε, hanc tamen *Conciliorum* atque *Beveregii* lectionem jussu *omnium codicum scriptorum versionis*que Herveti prætuli. *Pedalium* ac *Sylloge* μήτε præstant.

Ibid. l. 2. φησὶ τὸ Δευτερονόμιον] Φησὶ γὰρ habent *Sylloge* ac *Pedalium*; ad finem τῆς χρήσεως extat ταῦτα τὸ Δευτερονόμιον.

Ibid. l. 5. πλανώμενον] Ita pro πλανώμενα *omnes* ad unum *codices Bodleiani scripti, editio*que *Gregorii*, quam fere sequor, *princeps*, et *Versiones Œcolampadii atque Herveti.* Lectionem autem πλανώμενα præ se ferunt cum pleræque *editt.* tum vero *sacri codicis* textus hodiernus, reclamantibus tamen plurimis manuscriptis, qui a cl. Holmesio in nupera *editione* τῶν ο'. commemorantur. Extat πλανώμενα in *Sylloge* ac *Pedalio.*

Ibid. l. 7. μηδὲ ἐπίστῃ αὐτὸν] Aliter plerumque legitur apud Gregorium editum, tum in Variis Lectt. adpositis *Bibliorum editioni Holmesianæ* ἐπίστασαι pro ἐπίστῃ. Item ἔπεγνως ut varians lectio ad oram *edit. principis* adposita est.

Ibid. l. 13. εὕρῃς] Ita loco τοῦ εὑρήσῃς lectionis editæ Interpretes LXX. et *septem codices* Canonum Gregorii *manuscripti.* Extant εὑρήσῃς et τοῦ ante vocem ἐχθροῦ l. 9. in *Sylloge* ac *Pedalio.*

CANON V.

P. 262. l. 6. Βοράδοι καὶ Γότθοι] Addere videtur Γέται *cod. Bodl.* 86. Statuunt autem scriptores plerique omnes, Gothos prius Getas appellatos fuisse. Boranos, non Borados, gentem alteram a Zosimo nominatam fuisse, supra

p. 447. notavi. Et propterea quod hujus historici verba cum occasione epistolæ, quam interpretamur, apprime conjunguntur, huc eadem afferre haud gravabor. *Βορανοὶ δὲ καὶ Γότθοι καὶ Κάρποι, καὶ Οὐρουγοῦνδοι (γένη δὲ ταῦτα περὶ τὸν Ἴστρον οἰκοῦντα) μέρος οὐδὲν τῆς Ἰταλίας ἢ τῆς Ἰλλυρίδος καταλιπόντες ἀδῄωτον διετέλουν, οὐδενὸς ἀνθισταμένου πάντα ἐπινεμόμενοι.* Βορανοὶ *δὲ καὶ τῆς εἰς τὴν* Ἀσίαν *διαβάσεως ἐπειρῶντο. καὶ ῥᾷόν γε κατεπράξαντο ταύτην διὰ τῶν οἰκούντων τὸν* Βόσπορον, *δέει μᾶλλον ἢ γνώμῃ πλοῖά τε δεδωκότων καὶ ἡγησαμένων τῆς διαβάσεως. ἕως μὲν γὰρ βασιλεῖς αὐτοῖς ἦσαν, παῖς παρὰ πατρὸς, ἐκδεχόμενοι τὴν ἀρχὴν, διά τε τὴν πρὸς* Ῥωμαίους *φιλίαν, καὶ τὸ τῶν ἐμποριῶν εὐσύμβολον, καὶ τὰ παρὰ τῶν βασιλέων αὐτοῖς ἔτους ἑκάστου πεμπόμενα δῶρα, διετέλουν εἴργοντες ἐπὶ τὴν* Ἀσίαν *διαβῆναι βουλομένους τοὺς* Σκύθας. *ἐπεὶ δὲ τοῦ βασιλικοῦ γένους διαφθαρέντος ἀναξίοι τινὲς καὶ ἀπεῤῥιμμένοι τῆς ἡγεμονίας κατέστησαν κύριοι, δεδιότες ἐφ' ἑαυτοῖς, τὴν διὰ τοῦ* Βοσπόρου *τοῖς* Σκύθαις *ἐπὶ τὴν* Ἀσίαν *δεδώκασι πάροδον, πλοίοις αὐτοὺς οἰκείοις διαβιβάσαντες· ἃ πάλιν ἀναλαβόντες ἀνεχώρησαν ἐπ' οἶκον.* Τῶν *δὲ* Σκυθῶν *τὰ ἐν ποσὶ πάντα ληιζομένων, οἱ μὲν τὴν παραλίαν οἰκοῦντες τοῦ* Πόντου *πρὸς τὰ μεσόγεια καὶ ὀχυρώτατα ἀνεχώρουν· οἱ δὲ βάρβαροι τῷ* Πιτυοῦντι &c. Hæc Zosimus lib. i. *Hist.* p. 28. ed. Oxon. Ceterum Canonis hujus initio *πολλοὶ* pro *ἄλλοι* habent *Pedalium* et *Sylloge*, in quibus *αὐτοὺς* pro *αὐτοῖς* sicut in Gregorii editionibus, extat. Hoc tamen *αὐτοὺς* cum altero *αὐτοῖς Conciliorum* et *codicum scriptorum* lectione mutaveram.

P. 262. l. 6. *τὰ πολέμου*] Ita indefinite *codd. scripti omnes* præter unum 205. edit. principis lectionem firmantes, dum ceteræ *τὰ τοῦ πολέμου* habent. Præstat *τὰ τῶν πολεμίων Pedalium.*

Ibid. l. 8. *συγγέροντα*] Hac appellatione nixus Tillemontius presbyterum Euphrosynum fuisse statuit in *Mem. Eccl.* Vit. S. Gregorii. Art. 12. Vere fortasse. Contra, si Euphrosyni ætas, non officium, hic spectatur, (etsi vix senex jam factus esse ipse quidem Gregorius videbitur, si tempus irruptionis Gothorum, et juveniles annos ejus cogites, quo tempore Origenem laudasset,) advertendum tamen est,

epistolam suam cum pluribus, hoc est, senatu suo, scripsisse Gregorium.

P. 262. l. 10. αὐτοῦ] Αὐτόθι, *Conciliorum* et Beveregii lectionem, quæ idem significat, *duo manuscripti Zonaras*que præbent; solus tueri αὐτὸς videbatur *codex* 196. cujus tamen præ vetustate pene deleta est scriptura. Præstat αὐτοῦ *Pedalium*, αὐτοῖς *Sylloge* altera habet.

Ibid. l. 11. καὶ οὓς ἐκκηρύξαι] In *editis* καὶ οὓς δεῖ ἐκκηρύξαι, quod mutavi, cum absit δεῖ, cujus nihil opus, a *scriptis Bodleianis omnibus;* nec *Zonaras* neque *Hervetus* idem habeat. Ex *Œcolampadii* versione nihil de lectione colligendum est.

Ibid. ἐκκηρύξαι τῶν εὐχῶν] De eodem hoc pœnitentium ordine ita locutus est Gregorius, καὶ τῆς ἀκροάσεως ἀπεῖρξαι δεῖ, in *Canone* suo *septimo*, ad quem notat Zonaras, τουτέστιν ἔξω παντελῶς τῆς ἐκκλησίας ἑστηκέτωσαν, ἐν τόπῳ δηλαδὴ προσκλαιόντων. Similiter S. Gregorius in *Canone* VIII. Hi enim, antequam *pœnitentiam*, ut loquebantur, *acciperent*, sive ad pœnitentiam ecclesiasticam admitterentur, extra ecclesiam, ne inter audientes quidem recepti, flentes consistebant. Zonaras ad *Canonem* hunc quintum, Τινὲς, φησὶν, ἀπολέσαντες οἰκεῖα πράγματα, καὶ εὑρόντες ἀλλότρια, λέγουσι κατέχειν αὐτὰ, ἀνθ' ὧν ἀπώλεσαν, ἐξαπατῶντες ἑαυτούς. ὅπερ γὰρ, φησὶν, ἐγένοντο ἐκείνοις οἱ πολέμιοι βάρβαροι· τοῦτο γίνονται αὐτοὶ τοῖς ἀδελφοῖς. ἥρπασαν οἱ βάρβαροι τὰ ἐκείνων, κἀκεῖνοι τὰ τῶν ἀδελφῶν. διὰ ταῦτα ἀπεστείλαμεν, λέγει, (for. addend. ex Balsamone τὸν ἀδελφὸν Εὐφρόσυνον πρὸς ὑμᾶς) ἵνα κατὰ τὸν ἐνταῦθα τύπον (δῴη τύπον addidit Bals.) καὶ αὐτόθι, ὥστε οὕτως ὑμᾶς ποιεῖν, καὶ τίνας δεῖ κατηγοροῦντας τινῶν προσδέχεσθαι, καὶ οὓς ἐκκηρύξαι· ἤγουν τίνας τῆς ἐκκλησίας ἐξῶσαι, καὶ τῶν πιστῶν χωρίσαι, ὥστε μὴ συνεύχεσθαι αὐτοῖς· τίνας δὲ δεῖ κατηγοροῦντας προσδέχεσθαι, τὸ ἕκτον κεφάλαιον τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου διδάσκει. ἀναγνωστέον καὶ τὰ ἐκεῖ γεγραμμένα.

CANON VI.

P. 262. l. 13. Ἀπηγγέλη] In *edd.* omnibus præter *principem Parisiensem*que verba a canonistis addita præcedunt, Περὶ τῶν βίᾳ κατεχόντων τοὺς ἐκ τῶν βαρβάρων αἰχμαλώτους: et in *Parisiensi* Latine quidem adposita sunt. Hic vero titulus, pariter ac ceteri canonibus, qui sequuntur, præmissi, ad oras quidem nonnullorum codicum exarati sunt, a *sex* tamen *codicibus scriptis* absunt. Ceterum ἀπηγγέλη *ed. principis* scripturam pro ἀπηγγέλθη firmant *codices scripti omnes.* Habent vero ἀπηγγέλθη *Sylloge Pedalium*que.

Ibid. l. 15. μηδὲ ὄνομα Κυρίου] Sic *Concil.* et *Bevereg.* pro μήτε τὸ ὄ. Κ. firmante *cod.* 205. et fortasse aliis duobus manuscriptis. Mox particulam οὖν post ἀποστείλατε solus addit *cod.* 625. *Rawl.* Μήτε οὖν τὸ *Sylloge Pedalium*que.

P. 263. l. 3. πράσσοντας] Balsamo interpres: Ἔμαθεν ὁ ἅγιος ὥς τινες ὀρθόδοξοι αἰχμάλωτοι τὰς βαρβαρικὰς χεῖρας διαφυγόντες κατέχονται ὑπό τινων κατὰ βίαν, καὶ οὐ παραχωροῦνται οἴκαδε ὑποστρέψαι. φησὶν οὖν πρὸς οὓς ἀπεστάλη τὸ ἐπιστολιμαῖον τοῦτο γράμμα, ὡς τοῦτο καὶ ἄπιστον ἐλογίσθη αὐτῷ. ἔργον γὰρ ἔστιν ἀπίστων καὶ ἀσεβῶν· εἰ δὲ γέγονεν, ἀνεκδίκητον οὐκ ἔσται. διὸ καὶ ὀφείλουσι τὰ περὶ τούτου πολυπραγμονηθῆναι, καὶ ἀποστεῖλαι εἰς τὴν χώραν καὶ ἐρευνῆσαι· νομίζει γὰρ ὡς καὶ σκηπτὸς ἤγουν πῦρ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσε καὶ κατέφλεξε τοὺς ταῦτα πράσσοντας.

CANON VII.

Ibid. l. 5. Τοὺς μὲν οὖν &c.] Positum, quod sequitur, lemma est in *edd. omnibus Gregorii* nostri præter *principem*: Περὶ τῶν ἐγκαταλεχθέντων τοῖς βαρβάροις, καὶ ἄτοπά τινα κατὰ τῶν ὁμοφύλων τολμησάντων. Abest vero hic titulus a *plerisque codicum Bodl.* neque in textu, sed ad oram tantum, quod meminerim, in *codd.* 195. et 3385. adpositus est. Abest idem a *Sylloge Pedalio*que.

P. 263 l. 6. *ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐπιλαθομένους*] Positum est in editionibus omnibus præter *principem* *ἐν αἰχμαλωσίᾳ ἐπελθόντας, ἐπιλαθομένους,* sed *ἐπελθόντας* istud negligendum putavi. Neque agnoscunt codices scripti quatuor; et quatuor *alii* locum ita exhibent, *ἐν αἰχμαλωσίᾳ γενομένους ἐπιλανθανομένους τε,* quapropter in solo *codice* 205, favente autem *Herveti Interpretatione*, *Zonaræ*que *Commentario*, *ἐπελθόντας* videtur positum. Exhibent *Pedalium* et *Sylloge* *ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ ἀπελθόντας καὶ ἐπ.* et sufficiunt *ποτὲ πιστοὶ* pro *Ποντικοί.*

Ibid. l. 12. *Πνεύματι.*] Zonaras ait: *Ὅσοι μὲν οὖν, φησὶν, αἰχμαλωτισθέντες ποτὲ, συγκατετάγησαν τοῖς βαρβάροις, καὶ μετ' αὐτῶν ἐπῆλθον βαρβαρωθέντες τὰ ἔθη· καὶ ὥσπερ ἐπιλαθόμενοι ὅτι ἐκ τοῦ* Πόντου *ἦσαν* Χριστιανοὶ, *ὁμοφύλους ἐφόνευσαν, ἢ ὁδοὺς ὑπεδείκνυον τοῖς βαρβάροις ἀγνοουμένας αὐτοῖς, ἢ οἰκίας λανθανούσας αὐτούς· οὗτοι μηδὲ εἰς ἀκρόασιν παραδεχθήτωσαν μετανοοῦντες· τουτέστιν ἔξω παντελῶς τῆς ἐκκλησίας ἑστηκέτωσαν ἐν τόπῳ δηλαδὴ προσκλαιόντων, ἕως ἂν σκοπήσωσιν οἱ ἅγιοι περὶ αὐτῶν κοινῇ συνελθόντες· ἁγίους δὲ, ἢ τοὺς ἐπισκόπους καλεῖ, ἢ τοὺς πιστοὺς ἁπλῶς κατὰ τὸν μέγαν ἀπόστολον* Παῦλον. *τὸ δὲ, πρὸ αὐτῶν τῷ ἁγίῳ πνεύματι, ἐπήγαγε, δεικνὺς ὅτι ὅσα ἐν κοινῇ διασκέψει οἰκονομοῦνται παρὰ ἐπισκόπων, ἢ καὶ ἁπλῶς τῶν πιστῶν, τὸ ἅγιον πνεῦμα ὑποτίθησιν αὐτὰ τοῖς περὶ αὐτῶν διασκεπτομένοις.* Tam tetrum videbatur horum proditorum in patriam delictum, ut illud reliquerit judicio synodico Gregorius, quo decerneretur, quid de iis faciendum fuerit; tamen post longum forte tempus ad communicationem ecclesiæ recipiendis.

CANON VIII.

Ibid. l. 14. Τοὺς δὲ &c.] *Vulgo* præmissa hæc sunt, Περὶ *τῶν οἴκοις ἀλλοτρίοις ἐπελθεῖν τολμησάντων ἐν τῇ τῶν βαρβάρων ἐπιδρομῇ.* Sed de his additamentis dixi ad *Canon.* VI. Ἀξιώσης pro *ἀξιῶσαι* minus bene *Synopsis* ac *Pedalium.*

Ibid. l. 17. *ὑποπίπτειν*] Addunt *αὐτοὺς* *codd.* 3385. et 625. *Rawl.* in quo quidem posteriore verba ter repræsentantur.

Ait Zonaras: *Οἵ τινες δὲ ἐπῆλθον οἴκοις ἀλλοτρίοις καὶ ἥρπασαν ἐκεῖθεν χρήματα, οὗτοι φησὶν, εἰ μὲν κατηγορηθέντες καὶ ἀρνούμενοι ἐλεγχθῶσιν, ὁμοίως τοῖς προειρημένοις καὶ τῆς ἀκροάσεως κωλυέσθωσαν καὶ μετὰ τῶν προσκλαιόντων τετάχθωσαν. εἰ δὲ ἑαυτοὺς ἐξείπωσιν, ἢ πρὸ τοῦ κατηγορηθῆναι ὁμολογήσουσιν ἀγνοούμενον τὸ ἁμάρτημα, καὶ ἀποδοῖεν ἃ ἀφείλοντο, ἔστωσαν ἐν τοῖς ὑποστρέφουσιν ἀπὸ ἁμαρτίας. τουτέστι, τῆς τάξεως* (for. *τῇ τάξει.*) *τῶν ὑποπιπτόντων, οἵ τινες συνεύχονται μὲν τοῖς πιστοῖς εἰσιόντες εἰς τὸν ναὸν, ἐξέρχονται δὲ ὡς οἱ κατηχούμενοι.*

CANON IX.

P. 264. l. 2. Τοὺς δὲ *ἐν τῷ πεδίῳ* &c.] *Vulgo* præmittitur hic titulus, ex margine, perinde ac ceteri jam memorati, primitus desumptus, Π*ερὶ τῶν ἐν πεδίῳ ἢ ἐν τοῖς ἰδίοις οἴκοις εὑρόντων τὰ ὑπὸ τῶν βαρβάρων καταλειφθέντα.*

Ibid. *ἐν τῷ πεδίῳ*] Articulum *τῷ* in ed. principe et in ceteris omissum addidi ex octo MSStis, firmantibus id *Zonara* in *Commentario* et *Blastare* in *Syntagmate,* non item *Aristeni*, quæ vocatur, *Synopsi.* Nunc præstant articulum *Sylloge* et *Pedalium.*

Ibid. *τι*] Quum in omnibus ad unum *MSStis Bodleianis,* æque atque in *editione Gregorii principe*, *καταλειφθέντα,* non *καταλειφθὲν*, quæ *Conciliorum aliorum*que est lectio, compareat, *τινα,* quod quidem Zonaras invenisse videtur, hic legendum esse palam est. Sed *τι* et *καταλειφθὲν* *Sylloge* et *Pedalium* habent.

Ibid. l. 4. *ἐν τοῖς ὑποπίπτουσιν*] Verbum *ἔστωσαν* in *tribus codd.* additum est, sed est fortasse subintelligendum.

Ibid. l. 6. *ἀξιῶσαι.*] Zonaras ait: Οἱ *βάρβαροι λεηλατοῦντες τὴν χώραν, ἥρπαζον πράγματα· καὶ ἢ κρείττοσι μετὰ ταῦτα ἐντυγχάνοντες, ἢ διὰ βάρος μὴ δυνάμενοι φέρειν ὅσα ἥρπασαν, τὰ μὲν ἐν τῷ πεδίῳ ἔῤῥιπτον· τὰ δὲ καὶ ἐν οἰκίαις τινῶν, ἐν αἷς ἴσως καλλίονα εὕρισκον. ὅσοι γοῦν, φησὶν, εὗρον τινὰ ἐν τῷ πεδίῳ, ἢ ἐν ταῖς ἑαυτῶν οἰκίαις, οὗτοι εἰ μὲν κατηγορηθῶσι, καὶ ἐλεγχθῶσι, ταττέσθωσαν ἐν τοῖς ὑποπίπτουσιν·*

ἐὰν δὲ ἑαυτοὺς προσαγγείλωσι, καὶ ἀποδῶσιν ἃ εὗρον, καὶ τῆς εὐχῆς ἀξιούσθωσαν· ἤγουν μέχρι τέλους τῆς εὐχῆς συνεστηκέτωσαν τοῖς πιστοῖς, μόνης τῆς ἁγίας μεταλήψεως κωλυόμενοι· ἤγουν μέχρις ἂν μετάνοιαν ἐπιδείξωνται, καὶ ταύτης ἀξιωθῶσι.

CANON X.

P. 264. l. 9. *ἢ σῶστρα*] Hanc *Conciliorum* et *Beveregii* lectionem pro *μήτε σῶστρα*, confirmant *novem mei manuscripti.* Consentientibus *Sylloge Pedalio*que.

Ibid. l. 10. *εὕρητρα*] *Εὕρητρα* quidem pro *εὕρετρα* Gregorii *ed. princeps*, *omnes* ad unum *codd. scripti*, *Zonaræ*que *editio Parisiensis,* et Harmenopuli *Epitome;* veruntamen altera plerorumque librorum impressorum lectio est, faventibus ei *Zonaræ plerisque editt. Balsamone*, *Aristeni*que quæ vocatur *Synopsi.* Cons. de scriptura viros doctos ad Thomam Magist. v. *Εὕρημα*, et ad Phrynicum p. 196. Interea præceptum, quod a Ponticis implendum esset, lex fuit Divina justitiam et caritatem complexa.

Ibid. *ἢ ᾧ ὀνόματι καλοῦσιν*] Ad oram *editionis principis* et in *codice* 158. exaratum est, *ταῦτα καλοῦσιν.* quam quidem lectionem secutus est Gallandius in *Bibliotheca PP.* Exhibent porro *duo scripti Bodleiani* 195. et 625. *Rawl.* *ἢ ᾧ ὀνόματι ἑτέρῳ ταῦτα καλοῦσιν.* Invenitque fortasse Matthæus Blastares eandem scripturam, qui habet in *Syntagmate*, *καὶ μήτε μήνυτρα, μήτε μὴν σῶστρα, ἢ οἷς εἰώθασιν ἐπιφημίζειν ἑτέροις ταῦτα ὀνόμασι, τὸ παράπαν εἰσπράττοντες.* Sed legisse videtur *ᾧ ὀνόματι* vetus interpres Œcolampadius, qui Latine vertit, *vel quocunque modo mercedulam repetant.* Et vero, quum nesciant voces, *ἑτέρῳ ταῦτα ceteri octo scripti Bodleiani,* editionesque ferme omnes, a correctoribus proficisci variationes istæ existimandæ sunt. Quin ergo, vel *ᾧ ἂν ὀνόματι καλῶσιν* rescribendum est, vel potius servanda lectio præsens, quam olim satisfecisse sagacissimo Porsono bene memini? Hesychii glossa est, *Ὧι. Ἀντὶ τοῦ διό. ἢ ᾧ τινι.*

Ibid. *ἀπαιτοῦντας.*] *Τοῖς ὁμολογοῦσι τὸ εὕρημα τὸ ἀλλό-*

τριον, συγγνωμονέστερον διατίθεσθαι ὁ ἅγιος διετάξατο. ἵνα δὲ μὴ οἱ ὁμολογοῦντες ἀπαιτῶσιν εὕρετρα, ἤ τι τοιοῦτον ὡς ἂν καλοῖτο, ἐπήγαγεν· ὅτι οὐ δεῖ τι ἀπαιτεῖν τὸν ἀποδιδόντα εὐγνωμόνως τὰ ἀλλότρια· ἀλλὰ χωρὶς αἰσχροῦ κέρδους τὴν ἐντολὴν ἐκπληροῦν. αἰσχρὸν γὰρ ὄντως κέρδος ἐστὶ, τὸ ἀπαιτεῖν τι ἀπὸ τοῦ ἀπολέσαντος τὰ οἰκεῖα ἐν καιρῷ περιστάσεως, καὶ μὴ ἀποδιδόναι αὐτὰ ἀμισθί. Hæc ait Zonaras. Ceterum a textu huc movenda duxi verba, quæ non sunt Gregorii Neoc. sed alius cujusdam auctoris, seu potius annotatoris, qui, ut monuit Harduinus ad *Concilia*, Morinusque ante eum, laudat *Canonem* 75^{tum}. *Basilii M. ad Amphilochium.* Ἡ πρόσκλαυσις ἔξω τῆς πύλης τοῦ εὐκτηρίου ἐστὶν, ἔνθα ἑστῶτα τὸν ἁμαρτάνοντα χρὴ τῶν εἰσιόντων δεῖσθαι πιστῶν, ὑπὲρ αὐτοῦ εὔχεσθαι. ἡ ἀκρόασις, ἔνδοθι τῆς πύλης ἐν τῷ νάρθηκι· ἔνθα ἑστάναι χρὴ τὸν ἡμαρτηκότα, ἕως τῶν κατηχουμένων, καὶ ἐντεῦθεν ἐξέρχεσθαι. ἀκούων γὰρ, φησὶ, τῶν γραφῶν, καὶ τῆς διδασκαλίας, ἐκβαλλέσθω, καὶ μὴ ἀξιούσθω προσευχῆς. ἡ δὲ ὑπόπτωσις, ἵνα ἔσωθεν τῆς πύλης τοῦ ναοῦ ἱστάμενος, μετὰ τῶν κατηχουμένων ἐξέρχηται. ἡ σύστασις, ἵνα συνίσταται τοῖς πιστοῖς, καὶ μὴ ἐξέρχηται μετὰ τῶν κατηχουμένων. τελευταῖον, ἡ μέθεξις τῶν ἁγιασμάτων. *Fletus, seu luctus, est extra portam oratorii, ubi peccatorem stantem oportet fideles ingredientes orare, ut pro se precentur. Auditio est intra portam, in loco quem* νάρθηκα *vocant, in ferula: ubi oportet eum qui peccavit, stare post catechumenos, usque ad catechumenos, et illinc egredi. Audiens enim, inquit, Scripturas et doctrinam, ejiciatur; et precatione ne dignus censeatur. Subjectio autem, seu substratio est, ut intra templi portam stans cum catechumenis egrediatur. Congregatio seu consistentia est, ut cum fidelibus consistat, et cum catechumenis non egrediatur. Postremo est participatio sacramentorum.* Hæc vero nomine canonis undecimi S. Gregorii in *editis* appellata, ab auctoribus cum eo titulo afferri solent. Quæ vero cl. Gallandius in Prolegomenis suis ad tom. iii. *Bibliothecæ* suæ *PP.* hac de re posuit, hic describam. "Primi quidem decem Canones "omnium eruditorum calculis Gregorii Neocæsariensis esse "noscuntur: at undecimum et ultimum tanquam subditi- "tium plerique rejiciunt, præeunte viro doctissimo Joanne

" Morino, qui sententiam suam exponit his verbis: *Postre-*
" *mum illum canonem*, inquit, *Gregorio Thaumaturgo at-*
" *tributum, non esse ipsius, ut vulgo creditur, et opinatur*
" *Balsamon, sed ex canonibus præcedentibus, et potissimum*
" *ex sancto Basilio collectum et Gregorii canonibus adnexum:*
" *manifestum est, primum, ex sermonis tenore: non est enim*
" *canon, sed commentarius, verba quibus Gregorius usus erat*
" *explicans. His enim stationibus et earum nominibus usus*
" *erat ut vulgatis et ab omnibus cognitis, ut et sanctus Basi-*
" *lius, Concilium Nicænum, Ancyranum, cet. nec in ipsorum*
" *mentem venit, utpote rem omnibus cognitam, eas interpre-*
" *tari. Deinde ipse se prodit, quum scribit: Auditio*, inquit,
" *cet. quum enim hæc auctor scribebat, habebat in mente sancti*
" *Basilii canonem, unde illa interpretatio desumpta est. Est*
" *in bibliotheca illustr. Franciæ Cancellarii* (Seguerii) *anti-*
" *quissima canonum Græcorum collectio a Gregorio patri-*
" *archa CP. ante octingentos annos elaborata, quæ ceteros*
" *Thaumaturgi canones præter istum complectitur: argu-*
" *mentum evidens, commentarium illum post tempus adnota-*
" *tum Thaumaturgi Epistolæ fuisse assutum. De Pœnit.* lib.
" vi. cap. i. §. 9. Hactenus V. C. Contra vero Natalis
" Alexander ejusdem canonis undecimi sinceritatem acri-
" ter propugnat. *Dissert.* xviii. Sæc. 3. primum ex fide
" antiquissimorum MSS. quæ penes se habuit Balsamon
" patriarcha Antiochenus, qui eam Gregorii Epistolam
" commentariis suis illustravit: deinde ex ipsius Epistolæ
" canonibus vii. viii. et ix. qui eosdem pœnitentiæ gradus
" enumerant, quos memorat Canon xi. in dubium vocatus.
" Aliis præterea utitur argumentis in eamdem sententiam,
" occurrens una Morini objectionibus; ad quem proinde
" lectores remittimus." p. xxvii. Post hæc Gallandii allata nescire me scripsi, quid responderit Natalis Alexander de ῥήσει ex canone Basilii hic sumpta, cujus quidem canonis verba sunt; Μετὰ δὲ τοῦτο ἄλλην τριετίαν εἰς ἀκρόασιν μόνην παραδεχθήτω, καὶ ἀκούων τῆς γραφῆς καὶ τῆς διδασκαλίας ἐκβαλλέσθω, καὶ μὴ καταξιούσθω προσευχῆς. Mox vero verba ipsa Alexandri afferre mihi licebat, qui p. 143. hæc ait; " Respondeo, hanc vocem, *inquit*, quæ sensum per-

"turbat, videri irreptitiam, adeoque expungendam. Vel "forte verbum φησὶ typographorum oscitantia substitutum "esse pro φημὶ, ut sit sensus, *Dico enim Audiens Scripturas* "*et doctrinam ejiciatur* &c." De hac responsione judicet lector. Fateor, canonem, de quo agitur, a *Balsamone* duodecimi sæculi canonista agnosci; sed silent de eodem vetustiores Balsamone *Zonaras* et *Aristeni* quæ vocatur *Synopsis*. Neque idem comparet in *octo codicibus Bodleianæ Bibliothecæ scriptis*, quorum nonnulli etiam ætate Balsamonem, ut jam dixi, præcedunt; tum vero fortasse operæ pretium fuerit notare, voculam φησὶ ante adductam ῥῆσιν in ipso illo 205. extare, qui solus ex omnibus scriptis codicibus paragraphen hanc habet. Porro ostendit editio Gregorii princeps, abfuisse paragraphen a Græco Nomocanone, quo usus est in hac editione Vossius, cum post canonem x. positum istud ab eo fuerit, *Hactenus in Nomocanone Græco MS.* Hoc demum addere mihi licet, annotatores Græcos ad suum *Pedalium*, postquam monuerint, neque interpretatum esse hunc canonem, neque omnino mentionem ejus fecisse Zonaram, certiores nos facere, eundem in quibusdam manuscriptis *Scholium* appellari. Certe posterioris ævi est vocabulum νάρθηξ in eo positum. Attamen dignum hoc scholium est, quod conferatur cum canone quarto concilii Ancyrani ineunte sæculo quarto celebrati, in quo ἡ ἀκρόασις, ἡ ὑπόπτωσις, ἡ εὐχὴ, τὸ τέλειον, seu, τῶν ἁγιασμάτων ἡ μέθεξις, hoc nimirum ordine commemorantur. Ubi et Zonaræ commentarius adeundus est, cum in hunc quartum, tum in canonem nonum Ancyranorum.

ADDENDUM.

P. 254. lin. 23. Hunc autem atque Gregorium ad matrem suam nunc viduam ab Origene remissos fuisse fortasse scripsit Hieronymus, cum verba ejus Græce interpretatus sit πρὸς τὴν μητέρα ἀποπέμπονται Sophronius, quem ipse quoque Hieronymus testatur *in Græcum opuscula sua eleganti sermone transtulisse. De Viris Ill.* cap. penult.

CONCILIUM ANTIOCHENUM

CONTRA

PAULUM SAMOSATENUM.

MALCHION.

S. Hieronymus, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lxxi. p. 160.

Malchion, disertissimus Antiochenæ ecclesiæ presbyter, quippe qui in eadem urbe rhetoricam florentissime docuerat, adversum Paulum Samosatenum, qui Antiochenæ ecclesiæ episcopus [a] dogma Artemonis instaurarat, [b] excipientibus notariis disputavit: qui dialogus usque hodie extat. Sed et alia grandis Epistola ex persona synodi ab eo scripta ad Dionysium et Maximum, Romanæ et Alexandrinæ ecclesiæ episcopos dirigitur. [c] Floruit sub Claudio et Aureliano.

[a] Eusebius v. 28. memorat *σπούδασμα* vetusti scriptoris *κατὰ τῆς Ἀρτέμωνος αἱρέσεως πεπονημένον ἣν αὖθις ὁ ἐκ Σαμοσάτων Παῦλος καθ' ἡμᾶς ἀνανεώσασθαι πεπείραται.* Episcopi Antiocheni apud eundem vii. 30. pag. 282. de Paulo Samos. *τῷ δὲ Ἀρτέμᾳ οὗτος ἐπιστελλέτω, καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμᾶ φρονοῦντες τούτῳ κοινωνείτωσαν.* Facundus iii. 2. *Manifestum est quod Samosatenus Paulus episcopus quidem fuit Antiochenæ ecclesiæ Domini Dei, Theodoti autem et Artemonis errore ægrotans, qui purum hominem dixerunt esse Dominum Jesum Christum.* Sic Artemonem sive Arteman, Paulum Samosatenum et Photinum velut in hæresi eadem conspirantes jungit Felix III. Papa in Epistola ad Petrum Fullonem. Artemonis hæresin oppugnavit sæculi secundi ad finem vergentis scriptor vetus de quo Eusebius v. 28. et Caius apud Photium cod. 48. Pauli Samosateni hæresis damnata in Concilio Antiocheno A. 270. Is episcopus Antiochiæ factus erat post

Demetrianum A. 260. FABRICIUS. De ætate scriptoris, quem affert Eusebius v. 28. nonnulla videas cum supra ad CAIUM pag. 142—144. Vol. ii. tum infra in Notis ad hæc Excerpta. De ætate itidem Artemonis in iis agitur.

[b] Eusebius vii. 29. de Malchione: *Οὗτός γέ τοι ἐπισημειουμένων ταχυγράφων ζήτησιν πρὸς αὐτὸν (Παῦλον) ἐνστησάμενος ἣν καὶ εἰς δεῦρο φερομένην ἴσμεν, μόνος ἴσχυσε τῶν ἄλλων, κρυψίνουν ὄντα καὶ ἀπατηλὸν φωράσαι τὸν ἄνθρωπον.* Ex hoc Dialogo Malchionis fragmenta quædam brevia servavit Leontius Byz. libro tertio contra Nestor. Vide Steph. Baluzii Concilia p. 21. seq. FABRICIUS. Haymo, qui sæculo nono *Historiam* scripsit *Ecclesiasticam*, de eodem Dialogo hæc habet, *Ita magnifice ab eo* (Malchione) *et accurate habita est* (disputatio), *ut nunc quoque legentibus sit in admiratione.* vii. 10. In *Menæo* autem *Græcorum* ad 28 Octobris Malchion ipse sic memoratur.

Εἰρηνικῶς θρήσκουσιν εἰρήνης τέκνα,
Φιρμιλιανὸς καὶ σὺν αὐτῷ Μελχίων.
(cor. *Μαλχίων.*)

Reliquiæ Disputationis cum Paulo Samosateno Malchionis, seu aliter, Disputationis a Paulo habitæ contra Malchionem, et partes Synodicæ Epistolæ ad Dionysium Romanum et Maximum ab eodem Malchione, ut tradit Hieronymus, scriptæ, hic collocatæ sunt; sed proxime antecedit Sex Episcoporum ad Paulum Epistola.

[c] Claudius Imperio præfuit ab A. 268. ad 270. Aurelianus ab A. 270. ad 275. FABRICIUS.

CONCILIUM ANTIOCHENUM

IN CAUSA PAULI SAMOSATENI,

ANNO CHRISTI 269. COACTUM.

Ἀντίγραφον Ἐπιστολῆς πεμφθείσης Παύλῳ τῷ Σαμοσατεῖ ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, πρὶν ἢ καθαιρεθῆναι αὐτόν.

Exemplar Epistolæ missæ Paulo Samosatensi ab Orthodoxis Episcopis, priusquam deponeretur.

ὙΜΕΝΑΙΟΣ, Θεόφιλος, Θεότεκνος, Μάξιμος, Πρόκλος, Βωλανὸς, Παύλῳ ἐν Χριστῷ χαίρειν. Ἤδη μὲν εἰς λόγους ἀλλήλων ἀφικόμενοι τὴν ἑαυτῶν πίστιν ἐδείξαμεν· ἵνα δὲ φανερώτερα ἅπερ ἕκαστος φρονεῖ γένηται, καὶ πέρας ἀσφαλέστερον τὰ ἀμφισβητούμενα λάβῃ, ἔδοξεν ἡμῖν ἔγγραφον τὴν πίστιν ἣν ἐξ ἀρχῆς παρελάβομεν, καὶ ἔχομεν παραδοθεῖσαν,

Interprete Francisco Turriano.

Hymenæus, Theophilus, Theotecnus, Maximus, Proclus, Bolanus, Paulo in Christo salutem. Jam quidem in congressum et colloquium inter nos venimus, ac fidem nostram ostendimus. Ut vero manifestius fiat, quid quisque sentiat, et ea quæ in quæstionem ac dubitationem vocantur, certiorem exitum accipiant; decrevimus fidem scripto edere et exponere, quam a principio accepimus, et habemus traditam et

καὶ τηρουμένην ἐν τῇ καθολικῇ καὶ ἁγίᾳ ἐκκλησίᾳ· μέχρι τῆς σήμερον ἡμέρας ἐκ διαδοχῆς ὑπὸ (for. ἀπὸ) τῶν μακαρίων ἀποστόλων, [a] οἳ καὶ αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γεγόνασι τοῦ Λόγου, καταγγελλομένην, ἐκ νόμου καὶ προφητῶν καὶ τῆς καινῆς διαθήκης ταύτην ἐκθέσθαι· Ὅτι ὁ Θεὸς ἀγέννητος, εἷς, ἄναρχος, ἀόρατος, ἀναλλοίωτος, [b] ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· οὗ τὴν δόξαν ἢ τὸ μέγεθος νοῆσαι ἢ ἐξηγήσασθαι καθώς ἐστιν ἀξίως τῆς ἀληθείας, ἀνθρωπίνῃ φύσει ἀνέφικτον· ἔννοιαν δὲ καὶ ὁπωσοῦν μετρίαν περὶ αὐτοῦ λαβεῖν, ἀγαπητὸν, ἀποκαλύπτοντος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ· καθά φησιν, [c] Οὐδεὶς ἔγνω τὸν πατέρα, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ υἱὸς ἀποκαλύψῃ.

Τοῦτον δὲ τὸν υἱὸν γεννητὸν, μονογενῆ υἱὸν, [d] εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ τυγχάνοντα, πρωτότοκον πάσης κτίσεως, [e] σοφίαν καὶ λόγον καὶ δύναμιν Θεοῦ, πρὸ αἰώνων ὄντα, οὐ προγνώσει, ἀλλ' οὐσίᾳ καὶ ὑπο-

servatam in catholica et sancta ecclesia usque in hodiernum diem, a beatis apostolis *qui viderunt ipsi, et ministri fuerunt verbi,* prædicatam ex lege et prophetis, ac novo testamento: Esse unum Deum ingenitum, sine principio, invisibilem, immutabilem, *quem nullus hominum vidit, neque videre potest ;* cujus gloriam vel amplitudinem intelligere aut enarrare pro dignitate, ut in re et veritate est, humana natura non potest: notionem vero ejus, utcumque mediocrem, si habemus, revelante Filio ejus, sicut ait: *Nemo novit Patrem, nisi Filius, et cui Filius revelaverit,* contenti esse debemus.

Hunc autem Filium genitum, unigenitum, *imaginem Dei invisibilis, primogenitum omnis creaturæ, sapientiam,* et verbum, ac *virtutem, Dei,* ante sæcula, non præcognitione, sed substantia et hypostasi Deum, Dei Filium, cum in Veteri et Novo Testamento cognoveri-

a Luc. i. 2. b 1 Tim. vi. 16. c Matt. xi. 27.
d Coloss. i. 15. e 1 Cor. i. 24.

στάσει Θεὸν, Θεοῦ υἱὸν, ἔν τε παλαιᾷ καὶ νέᾳ διαθήκῃ ἐγνωκότες ὁμολογοῦμεν καὶ κηρύσσομεν. ὃς δ' ἂν ἀντιμάχηται τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ Θεὸν μὴ εἶναι πρὸ καταβολῆς κόσμου (for. excidit δεῖν) πιστεύειν καὶ ὁμολογεῖν, φάσκων δύο Θεοὺς καταγγέλλεσθαι, ἐὰν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ Θεὸς κηρύσσηται, τοῦτον ἀλλότριον τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ κανόνος ἡγούμεθα· καὶ πᾶσαι αἱ καθολικαὶ ἐκκλησίαι συμφωνοῦσιν ἡμῖν. περὶ γὰρ τούτου γέγραπται· [f] Ὁ θρόνος σου ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. καὶ πάλιν Ἡσαίας· [g] Ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι, καὶ ἀνταποδώσει· αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς, τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλός· καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων· καὶ πάλιν, [h] Ἐν σοὶ προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι· καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς

mus, confitemur et prædicamus. Qui autem contra dicit, Filium Dei non esse ante constitutionem mundi, dicitque, credere et confiteri esse Deum, non esse aliud quam duos Deos prædicare, qui Filium Dei non esse Deum prædicat; hunc alienum esse ab ecclesiastica regula arbitramur, et omnes ecclesiæ catholicæ nobiscum consentiunt. De hoc enim scriptum est: *Thronus tuus Deus in sæculum sæculi, virga rectitudinis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ participibus tuis.* Et rursus Isaias: *Deus noster judicium retribuit, et retribuet: ipse veniet, et salvabit nos. Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet sicut cervus, claudus; et expedita erit lingua mutorum.* Et rursus: *In te adorabunt: quoniam in te est Deus; et non est alius præter te: tu e-*

[f] Ps. xliv. 6, 7. [g] Isai. xxxv. 4, 5. [h] Isai. xlv. 14.

πλήν σου· σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ᾔδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ σωτήρ. καὶ παρὰ τῷ ἀποστόλῳ· [i]Ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς, τὸ κατὰ σάρκα· ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν. τοῦ, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων· καὶ τοῦ, πλήν σου, νοουμένου ἐπὶ πάντων γενητῶν. καὶ ἐν τῷ Ὠσηέ· [k]Διότι ὁ Θεὸς ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ἐν σοὶ ἅγιος, καὶ οὐκ εἰσελεύσομαι εἰς πόλιν, ὀπίσω Κυρίου πορεύσομαι. καὶ πᾶσαι αἱ θεόπνευστοι γραφαὶ Θεὸν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ μηνύουσιν· ἃς καθ' ἑκάστην παρατίθεσθαι τὸν υἱὸν (cor. τὸ νῦν vid. not.) ὑπερτιθέμεθα.

Τοῦτον πιστεύομεν σὺν τῷ πατρὶ αἰεὶ ὄντα ἐκπεπληρωκέναι τὸ πατρικὸν βούλημα πρὸς τὴν κτίσιν τῶν ὅλων· [l]Αὐτὸς γὰρ εἶπε, καὶ ἐγεννήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. ὁ δὲ ἐντελλόμενος ἑτέρῳ, ἐντέλλεταί τινι· ὃν οὐκ ἄλλον πεπείσμεθα, ἢ τὸν μονογενῆ υἱὸν τοῦ Θεοῦ Θεὸν, ᾧ καὶ εἶπε, [m]Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα, καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἡμετέ-

nim es Deus, et nescivimus; Deus Israel salvator. Et apud apostolum: *Ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in sæcula, Amen.* In quibus illud, *Qui est super omnia;* et illud, *Præter te;* in omnibus creaturis intelligendum est. Et in Osea: *Quoniam Deus ego sum, et non homo in te sanctus; et non ingrediar in civitatem: post Dominum ambulabo.* Et omnes scripturæ divinæ Deum Filium Dei declarant: quas singulatim proponere, in aliud tempus differimus.

Hunc Filium, qui semper cum Patre est, credimus implevisse voluntatem paternam in creatione universi. *Ipse enim dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt.* Qui autem mandat, alteri mandat. quem non alium esse persuasum habemus, quam unigenitum Filium Dei Deum, cui dixit: *Faciamus hominem ad*

[i] Rom. ix. 5.
[k] Osee xi. 9, 10.
[l] Ps. cxlviii. 5.
[m] Gen. i. 26.

ραν. ἐν κεφαλαίῳ δὲ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον· [n] Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. καὶ κατὰ τὸν ἀπόστολον· [o] Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ, εἴτε ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἐξουσίαι· πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται. οὕτω δὲ, ὡς ἀληθῶς ὄντος καὶ ἐνεργοῦντος, ὡς Λόγου ἅμα καὶ Θεοῦ· δι' οὗ ὁ πατὴρ πάντα πεποίηκεν, οὐχ ὡς δι' ὀργάνου, οὐδ' ὡς δι' ἐπιστήμης ἀνυποστάτου. γεννήσαντος μὲν τοῦ πατρὸς τὸν υἱὸν ὡς ζῶσαν ἐνέργειαν, καὶ ἐνυπόστατον, ἐνεργοῦντα τὰ πάντα ἐν πᾶσιν· οὐχὶ βλέποντος δὲ μόνον, οὐδὲ παρόντος μόνον τοῦ υἱοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐνεργοῦντος πρὸς τὴν τῶν ὅλων δημιουργίαν, ὡς γέγραπται· [p] Ἤμην παρ' αὐτῷ, ἁρμόζουσα. τοῦτον λέγομεν καταβάντα καὶ [q] ὀφθέντα τῷ Ἀβραὰμ πρὸς τῇ δρυῒ τοῦ Μαμβρῇ, ἕκατον (ἕνα τῶν *Interp. Lat.*) τριῶν, ᾧ ὡς Κυρίῳ καὶ κριτῇ ὁ πατριαρχὴς

imaginem et similitudinem nostram. Et ut in summa dictum sit secundum evangelium: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Et secundum apostolum: *In ipso condita sunt omnia quæ in cælis et quæ in terra, sive visibilia, sive invisibilia, sive throni, sive principatus, sive dominationes, sive potestates: omnia per ipsum et in ipso creata sunt:* quippe qui vere est, et operatur, utpote Verbum simul et Deus, per quem omnia fecit Pater, non tamquam per instrumentum, neque tamquam per scientiam, non per se existentem. Generavit quidem Filium Pater tamquam actum viventem, et per se existentem, omnia in omnibus operantem: non autem solum vidit Filius, neque solum præsens fuit Filius, sed etiam, sicut scriptum est, *Operatus est ad creationem universi, nobis congruentem.* Hunc dicit scriptura descendisse, et apparuisse Abrahæ ad quercum Mambræ, unum

n Joan. i. 3.
o Coloss. i. 16.
p Prov. viii. 30.
q Gen. xviii. 1.

διελέγετο· ἅτε [r] τὴν κρίσιν ἅπασαν εἰληφότος (for. εἰληφότι) παρὰ τοῦ πατρός. περὶ οὗ γέγραπται· [s] Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα πῦρ καὶ θεῖον παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· τοῦτον εἶναι, ὃς ἐκπληρῶν τὴν πατρικὴν βουλὴν τοῖς πατριάρχαις φαίνεται, καὶ διαλέγεται ἐν ταῖς αὐταῖς περικοπαῖς, καὶ τοῖς αὐτοῖς κεφαλαίοις, ποτὲ μὲν ὡς ἄγγελος, ποτὲ δὲ ὡς Κύριος, ποτὲ δὲ Θεὸς μαρτυρούμενος. τὸν μὲν γὰρ Θεὸν τῶν ὅλων ἀσεβὲς ἄγγελον νομίσαι καλεῖσθαι, ὁ δὲ ἄγγελος τοῦ πατρὸς ὁ υἱός ἐστιν, αὐτὸς Κύριος καὶ Θεὸς ὤν. γέγραπται γὰρ, [t] Μεγάλης βουλῆς ἄγγελος· ὡς καὶ ἐν ἄλλοις πρὸς τὸν Ἀβραὰμ, [Invenit interpres, καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου ἐκ τοῦ οὐράνου,] καὶ τὰ ἑξῆς· [u] Νῦν γὰρ ἔγνων, ὅτι φοβῇ σὺ τὸν Θεὸν, καὶ οὐκ ἐφείσω τοῦ υἱοῦ σου τοῦ ἀγαπητοῦ δι' ἐμέ· καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, Κύριος εἶδεν· ἵνα εἴπωσι σήμερον, ἐν

ex tribus, cum quo patriarcha tamquam cum Domino et judice colloquebatur; ut qui omne judicium a Patre accepisset; de quo scriptum est: *Dominus pluit super Sodomam et Gomorrham ignem et sulfur a Domino de cælo.* Qui implens voluntatem paternam, patriarchis apparet, et cum eis loquitur in eisdem clausulis, et eisdem capitibus, aliquando quidem tamquam angelus, quandoque vero tamquam Dominus, quandoque autem Deus esse affirmatur. Deum enim universi impium est existimare vocari angelum: Filius vero angelus Patris est, qui est ipse Dominus et Deus. Scriptum enim est: *Angelus magni consilii.* Sicut et alias in Abraham: *Et vocavit eum angelus Domini de cælo*, et quæ deinceps sequuntur: *Nunc enim cognovi quod times Deum, et non pepercisti filio tuo dilecto propter me. Et vocavit nomen loci, Dominus vidit: ut dicant usque in hodiernum diem, In monte Dominus*

[r] Joan. v. 22.
[s] Gen. xix. 24.
[t] Esai. ix. 6.
[u] Gen. xxii. 12, 14.

τῷ ὄρει Κύριος ὤφθη. καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰακὼβ, [x] Καὶ εἶπέ μοι, φησὶν, ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνον, Ἰακώβ· ἐγὼ εἶπα, τί ἐστι; καὶ εἶπεν, ἀνάβλεψον τοῖς ὀφθαλμοῖς σου, καὶ τὰ ἑξῆς· ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὀφθείς σοι ἐν τόπῳ Θεοῦ· οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ηὔξω μοι ἐκεῖ εὐχήν. καὶ μετὰ τὴν πάλην καὶ ταῦτα ἀνθρώπου προγεγραμμένου, ἐπάγεται, [y] Καὶ ἐκάλεσεν Ἰακὼβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκείνου εἶδος Θεοῦ· εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή. ἄνθρωπον δὲ τὸν προγεγραμμένον λέγομεν ὄντα υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὃν Θεὸν ἡ αὐτὴ γραφὴ μεμήνυκεν.

Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν νόμον ὁμοίως Μωυσῇ φαμὲν δεδόσθαι, διακονοῦντος τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὡς ὁ ἀπόστολος διδάσκει λέγων· [z] Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται, διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χερσὶ μεσίτου. μεσίτην γὰρ ἄλλον οὐκ ἴσμεν Θεοῦ καὶ ἀνθρώ-

apparuit. Et in Jacob: *Dixit,* inquit, *mihi angelus Dei per somnium, Jacob. Ego dixi: Quid est? Et dixit: Respice oculis tuis,* et quæ sequuntur: *Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei, ubi unxisti mihi illic titulum, et vovisti mihi illic votum.* Et post luctam, eamque hominis præfigurati, subjungitur: *Et appellavit Jacob nomen loci illius, Facies Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea.* Hominem autem præfiguratum dicimus esse Filium Dei, quem ipsa scriptura Deum esse declaravit.

Quin etiam legem similiter datam esse Moysi dicimus, ministrante Filio Dei, sicut apostolus docet, cum ait: *Quid igitur lex? propter transgressiones posita est, donec veniret semen cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris.* mediatorem autem alium Dei et hominum nescimus præ-

x Gen. xxxi. 11—13. y Id. xxxii. 30. z Galat. iii. 19.

πων ἢ τοῦτον. διδασκόμεθα δὲ καὶ ταῦτα διὰ τοῦ Μωυσέως· [a]Ὤφθη *δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τῆς βάτου· καὶ ἑξῆς· ὡς δὲ εἶδε* Κύριος, *ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν* Κύριος *ἐκ τῆς βάτου· καὶ πάλιν, εἰσελθὼν συναγαγὼν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν* Ἰσραὴλ, *καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς·* Κύριος *ὁ* Θεὸς *τῶν πατέρων ἡμῶν ὦπταί μοι, ὁ* Θεὸς Ἀβραὰμ, *καὶ ὁ* Θεὸς Ἰσαὰκ, *καὶ ὁ* Θεὸς Ἰακὼβ, *καὶ ἑξῆς· ἐὰν οὖν μὴ πιστεύσωσί μοι, μηδὲ εἰσακούσωσι τῆς φωνῆς μου· ἐροῦσι γὰρ, οὐκ ὦπταί σοι* Κύριος *ὁ* Θεὸς, *τί ἐρῶ πρὸς αὐτούς; καὶ ἐν ταῖς εὐλογίαις,* [b]Κατὰ *τὰ δικαιώματα τῷ ὀφθέντι ἐν τῇ βάτῳ, ἔλθωσαν ἐπὶ κεφαλὴν τοῦ* Ἰωσήφ. *καὶ ἀλλαχοῦ·* [c]Καὶ *εἶπε* Κύριος *πρὸς* Μωυσῆν· *καὶ τὸν λόγον σοι τοῦτον ὃν εἴρηκας ποιήσω. καὶ εἶπε, δεῖξόν μοι τὴν δόξαν σου· καὶ εἶπεν· ἐγὼ παρελεύσομαι πρότερός σου τῇ δόξῃ μου· καὶ καλέσω ἐν ὀνόματι* Κυρίου *ἐναντίον σου, καὶ ἐλεήσω, ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω, ὃν ἂν οἰκ-*

ter hunc. Hæc etiam docet nos Moyses, *cui apparuit angelus in flamma ignis ex rubo;* et quæ sequuntur. *Postquam autem vidit Dominus quod pergit ad videndum, vocavit eum ex rubo.* Et rursus: *Ingrediens congrega senatum filiorum Israel, et dices eis: Dominus Deus patrum nostrorum apparuit mihi, Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob;* et quæ sequuntur: *Si igitur non crediderint mihi, nec audierint vocem meam, (dicent enim quod non apparuit mihi Dominus Deus,) quid eis dicam?* Et in benedictionibus: *Et quæ fuerint accepta ei qui apparuit in rubo, veniant super caput Joseph.* Et alias: *Et dixit Dominus ad Moysen: Et hunc sermonem quem dixisti, faciam tibi. Et dixit: Ostende mihi gloriam tuam. Et dixit: Ego transibo prius te in gloria mea, et vocabo in nomine Domini coram te; et miserebor cui misertus sum, et*

[a] Exod. iii. 2, 4, 16. et iv. 1. [b] Deut. xxxiii. 16.
[c] Exod. xxxiii. 17—19.

τείρω. ὅπερ τελειοῦται οὕτως· [d] Καὶ κατέβη Κύριος ἐν νεφέλῃ, καὶ παρέστη αὐτῷ ἐκεῖ. καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου· καὶ παρῆλθε Κύριος πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ ἐκάλεσε Κύριος Θεός· ὁ γὰρ ἄνω παρελεύσεσθαι ἐπαγγειλάμενος, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ Κύριος· Καὶ ἐκάλεσεν ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ πατρός. οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἀληθεύει λέγων· [e] Οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ πατρός· οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα. καὶ ἐν τῷ αὐτῷ εὐαγγελίῳ· [f] Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ πώποτε ἀκηκόατε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε. καὶ, [g] Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. καὶ ὁ ἀπόστολος ἐν ἄλλῳ, [h] Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σόφῳ Θεῷ, φησί.

Τὸν δὲ υἱὸν, παρὰ τῷ πατρὶ ὄντα Θεὸν μὲν καὶ Κύριον τῶν γενητῶν ἁπάντων· ὑπὸ δὲ τοῦ πατρὸς ἀποσταλέντα ἐξ οὐρανῶν, καὶ σαρκωθέντα (for. φαμὲν

misericordiam præstabo cui miserebor. Quod quidem sic perficitur: *Et descendit Dominus in nube, et stetit coram eo illic, et vocavit in nomine Domini. Et transivit Dominus ante faciem ejus, et vocavit Dominus Deus.* Qui enim supra promiserat se transiturum Filius Dei Dominus, *et vocavit in nomine Domini,* qui est Pater, hic est qui vere ait: *Non quia Patrem vidit quisquam, nisi qui est a Deo, hic vidit Patrem.* Et in eodem evangelio: *Neque vocem ejus unquam audistis, neque speciem ejus vidistis.* Et, *Deum nemo vidit unquam: unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, ipse enarravit.* Et apostolus in alio loco: *Regi autem sæculorum immortali, invisibili, soli sapienti Deo.*

Filium vero qui est apud Patrem, Deum quidem et Dominum omnium creaturarum dicit, a Patre autem missum de cælis,

[d] Exod. xxxiv. 5, 6. [e] Joan. vi. 46. [f] Id. v. 37.
[g] Id. i. 18. [h] 1 Tim. i. 17.

excidit) ἐνηνθρωπηκέναι. διόπερ καὶ τὸ ἐκ τῆς παρθένου σῶμα χωρῆσαν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς Θεότητος σωματικῶς, τῇ Θεότητι ἀτρέπτως ἥνωται καὶ τεθεοποίηται· οὗ χάριν ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστὸς προεφητεύετο ἐν νόμῳ καὶ προφήταις, καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πάσῃ πεπίστευται Θεὸς μὲν [i] κενώσας ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ εἶναι ἶσα Θεῷ· ἄνθρωπος δὲ, καὶ [k] ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τὸ κατὰ σάρκα. τὰ μὲν σημεῖα καὶ τὰ τέρατα τὰ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ἀναγεγραμμένα ὁ Θεὸς ἦν ἐπιτελέσας· τὸ (for. τῷ) δὲ σαρκὸς καὶ αἵματος μετεσχηκέναι τὸν αὐτὸν, [l] πεπειραμένον (for. —ος) κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα, χωρὶς ἁμαρτίας. οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς πρὸ τῆς σαρκώσεως ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ὡς εἷς ὠνόμασται· ἐν μὲν Ἱερεμίᾳ· [m] Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστός· [n] ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστι, κατὰ τὸν ἀπόστολον· κατὰ δὲ τὸν αὐτόν· [o] Ἔπινον γὰρ ἐκ

et carne assumpta factum esse hominem. Quamobrem corpus ejus ex Virgine sumptum, *in quo omnis plenitudo divinitatis corporaliter habitavit,* divinitati immutabiliter unitum et deificatum est. Qua de causa idem Deus et homo Jesus Christus prophetabatur in lege et prophetis, et ab omnibus in ecclesia quæ sub cælo est, creditus est Deus quidem, *qui seipsum exinanivit, cum esset æqualis Deo, homo vero ex semine David secundum carnem.* Signa quidem et prodigia quæ in evangeliis descripta sunt, Deus operabatur: participatione vero carnis et sanguinis tentatus est per omnia pro similitudine absque peccato. Sic et Christus ante incarnationem in divinis scripturis tamquam unus nominatus est: in Jeremia quidem, *Spiritus ante faciem nostram Christus. Dominus autem spiritus est,* secundum apostolum. Et secundum eundem a-

[i] Phil. ii. 17. [k] Rom. i. 3. [l] Heb. iv. 15.
[m] Thren. iv. 20. [n] 2 Cor. iii. 17. [o] 1 Cor. x. 4.

πνευματικῆς πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. καὶ πάλιν, [p] Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Κύριον, καθώς τινες αὐτὸν ἐξεπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλλυντο· καὶ περὶ Μωυσέως· [q] Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν Αἰγύπτου θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. καὶ ὁ Πέτρος· [r] Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηρεύνησαν προφῆται, οἱ περὶ τῆς εἰς ἡμᾶς χάριτος προφητεύσαντες· ἐρευνῶντες εἰς τίνα, ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ πνεῦμα Χριστοῦ ἐν αὐτοῖς. εἰ δὲ [s] Χριστὸς Θεοῦ δύναμις, καὶ Θεοῦ σοφία, πρὸ αἰώνων ἐστίν· οὕτω καὶ καθὸ Χριστὸς, ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ὢν τῇ οὐσίᾳ· εἰ καὶ τὰ μάλιστα πολλαῖς ἐπινοίαις ἐπινοεῖται.

Ταῦτα ἀπὸ πλείστων ὀλίγα σημειωσάμενοι, βουλόμεθα μαθεῖν, εἰ τὰ αὐτὰ φρονεῖς ἡμῖν καὶ διδάσκεις, καὶ ὑποσημειώσασθαί σε, εἰ ἀρέσκῃ τοῖς προγεγραμμένοις, ἢ οὔ. Extat hæc Epistola cum alibi tum in *Auctario Duceano Biblioth. PP.* Tom. I. p. 302. et in *Concil.* Tom. I. p. 843. ed. Labbæi.

postolum: *Bibebant autem ex spiritali petra: petra autem erat Christus.* Et rursus: *Neque tentemus Dominum, sicut quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt.* Et de Moyse: *Majores divitias æstimans thesauro Ægyptiorum improperium Christi.* Et Petrus: *De qua salute exquisierant prophetæ, qui de futura in nobis gratia prophetaverunt, scrutantes in quod vel quale tempus significaret in eis Spiritus Christi.* Si autem *Christus Dei virtus, et Dei sapientia,* ante sæcula est: sic et quatenus Christus, unum et idem est substantia, quamvis multis notionibus cogitetur.

Hæc ex plurimis pauca notavimus. Scire volumus an eadem nobiscum sentias et doceas: et nobis significes, an iis, quæ superius scripsimus, assentiaris, an non.

p 1 Cor. x. 9. q Heb. xi. 26.
r 1 Pet. i. 10. s 1 Cor. i. 24.

EX ACTIS

DE PAULO SAMOSATENSI IN ANTIOCHENO CONCILIO:

SEU, EX

DISPUTATIONE INTER PAULUM AC MALCHIONEM.

I.

Συνῆλθεν ὁ Λόγος τῷ ἐκ Δαβὶδ γεγενημένῳ, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ γεννηθεὶς ἐκ πνεύματος ἁγίου. καὶ τοῦτον μὲν ἤνεγκεν ἡ παρθένος διὰ πνεύματος ἁγίου. ἐκεῖνον δὲ τὸν Λόγον ἐγέννησεν ὁ Θεὸς ἄνευ παρθένου, καὶ ἄνευ τινὸς οὐδένος ὄντος πλὴν τοῦ Θεοῦ· καὶ οὕτως ὑπέστη ὁ Λόγος. Hæc Pauli attulit Imp. Justinianus in Tractatu *Contra Monophysitas* ab Angelo Maio edito in Tomo VII. *Scriptorum Vet. Novæ Collectionis* p. 299.

Conveniebat Verbum cum genito ex David, qui est Jesus Christus genitus ex spiritu sancto. Et hunc quidem tulit Virgo per spiritum sanctum; illud vero Verbum genuit Deus sine Virgine et sine quovis alio præter Deum; et sic subsistebat Verbum.

II.

Ὁ Λόγος μείζων ἦν τοῦ Χριστοῦ. Χριστὸς διὰ σοφίαν μείζων ἐγένετο· τὸ ἀξίωμα τῆς σοφίας μὴ καθέλωμεν. Hæc Pauli attulit Justinianus ibidem.

Verbum majus erat Christo. Christus per sapientiam major factus est. Dignitatem sapientiæ ne subvertamus.

III.

—— *ἵνα μήτε ὁ ἐκ Δαβὶδ χρισθεὶς ἀλλότριος ᾖ τῆς σοφίας· μήτε ἡ σοφία ἐν ἄλλῳ οὕτως οἰκῇ. καὶ γὰρ ἐν προφήταις ἦν, μᾶλλον δὲ καὶ ἐν Μωσεῖ, καὶ ἐν πολλοῖς κύριος, μᾶλλον δὲ καὶ ἐν Χριστῷ, ὡς ἐν ναῷ· ἄλλος γάρ ἐστιν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ἄλλος ὁ Λόγος.* Extant hæc Pauli partim in *Contestatione ad Clerum* CP. apud *Concilium Ephesinum* publice proposita. Tom. iii. *Concil.* p. 337. ed. Labbe, partim vero apud Imp. Justinianum ubi supra.

—Ut neque is qui genere ex David ducto ungebatur, a sapientia alienus sit; neque ita habitet sapientia in alio quopiam. Fuit enim illa in prophetis, sed amplius in Mose, et in multis Dominus, amplius vero in Christo, tanquam in templo. Alius enim est Jesus Christus, alius autem est Verbum.

IV.

Ὁ φαινόμενος οὐκ ἦν σοφία, οὐ γὰρ ἦν δύνατος ἐν σχήματι εὑρίσκεσθαι. οὐδὲ ἐν θέᾳ ἀνδρός· μείζων γὰρ τῶν ὁρωμένων ἐστί. Extat hoc Pauli apud Leontium Byzant. *Adversus Nestorianos et Eutychianos* lib. iii. E Codice MS. Bodleiano.

Interprete F. Turriano.

Qui videbatur, non erat sapientia, non enim poterat reperiri in figura sive habitu, nec in spectatione viri. Major est enim iis, quæ spectantur.

V.

Οὐ πάλαι τοῦτο ἔλεγον, ὅτι οὐ δίδως οὐσιῶσθαι ἐν τῷ ὅλῳ Σωτῆρι τὸν υἱὸν τὸν μονογενῆ, τὸν πρὸ πάσης κτίσεως ὑπάρχοντα; Extat hæc Malchionis apud Leontium Byz. *Adversus Nestorianos* et *Eutych.* lib. iii. E Codice MS. Bodl.

Interprete F. Turriano.

Nonne ante dicebam, quod non concedis filium unigenitum, qui est ex æternitate ante omnem creaturam, in toto Salvatore *οὐσιῶσθαι*, id est, unitum esse secundum substantiam?

VI.

Ex simplicibus fit certe compositum; sicut in Christo Jesu, qui ex Deo Verbo et humano corpore, quod est ex semine David, unus factus est; nequaquam ulterius divisione aliqua, sed unitate subsistens. Tu vero videris mihi secundum hoc nolle compositionem fateri, ut non substantia sit in eo filius Dei, sed sapientia secundum participationem. Hoc enim dixisti, quod sapientia dispendium patiatur, et ideo composita esse non possit; nec cogitas, quod divina sapientia, sicut antequam se exinanisset, indiminuta permansit; ita et in hac exinanitione, quam gessit misericorditer, indiminuta atque indemutabilis extitit. Et hoc etiam dicis, quod sapientia habitaret in eo, sicut habitamus et nos in domibus, ut alter in altero; sed neque pars domûs nos sumus, nec nostri pars domus est. Hæc Malchionis Latine adduxit Petrus Diaconus in *Lib. De Incarnat. et Gratia Domini Christi ad Fulgentium,* cap. iii. p. 78. tom. vi. *Bibliothecæ Patrum Colon. Agrip.* necnon inter *Opera Fulgentii Ruspensis.*

EPISTOLA SYNODICA

AD DIONYSIUM ET MAXIMUM,

ROMANÆ ATQUE ALEXANDRINÆ SEDIS EPISCOPOS.

Ἐπιστολή. Διονυσίῳ καὶ Μαξίμῳ καὶ τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην πᾶσι συλλειτουργοῖς ἡμῶν ἐπισκόποις καὶ πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις· καὶ πάσῃ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ, Ἕλενος καὶ Ὑμέναιος καὶ Θεόφιλος καὶ Θεότεκνος καὶ Μάξιμος· Πρόκλος· Νικόμας καὶ Αἰλιανός· καὶ Παῦλος καὶ Βώλανος καὶ Πρωτογένης καὶ Ἱέραξ καὶ Εὐτύχιος καὶ Θεόδωρος καὶ Μαλχίων καὶ Λούκιος· καὶ οἱ λοιποὶ πάντες οἱ σὺν ἡμῖν παροικοῦντες τὰς ἐγγὺς πόλεις καὶ ἔθνη ἐπίσκοποι καὶ πρεσβύτεροι καὶ διακονοι· καὶ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ, ἀγαπητοῖς ἀδελφοῖς ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Τούτοις μετὰ βραχέα (verba Eusebii sunt in lib. vii. *Hist. Eccl.* cap. 30. unde pleraque epistolæ fragmenta sumpta fuerunt) ἐπιλέγουσι ταῦτα·

Interprete Valesio.

Epistola, Dionysio et Maximo, et omnibus per universum orbem comministris nostris; episcopis, presbyteris et diaconis; et universæ ecclesiæ catholicæ quæ sub cælo est, Helenus et Hymenæus, Theophilus, Theotecnus, Maximus, Proculus, Nicomas, Ælianus, Paulus, Bolanus, Protogenes, Hierax, Eutychius, Theodorus et Malchion et Lucius; et reliqui omnes qui nobiscum sunt vicinarum urbium et provinciarum episcopi, presbyteri ac diaconi; et ecclesiæ Dei, carissimis fratribus in Domino salutem.

Paucis deinde interjectis hæc subjungunt;

Ἐπεστέλλομεν δὲ ἅμα καὶ παρεκαλοῦμεν πολλοὺς καὶ τῶν μακρὰν ἐπισκόπων, ἐπὶ τὴν θεραπείαν τῆς θανατηφόρου διδασκαλίας· ὥσπερ καὶ Διονύσιον τὸν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας· καὶ Φιρμιλιανὸν τὸν ἀπὸ τῆς Καππαδοκίας, τοὺς μακαρίτας· ὧν ὁ μὲν καὶ ἐπέστειλεν εἰς τὴν Ἀντιόχειαν, τὸν ἡγεμόνα τῆς πλάνης οὐδὲ προσρήσεως ἀξιώσας· οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ, ἀλλὰ τῇ παροικίᾳ πάσῃ· ἧς καὶ τὸ ἀντίγραφον ὑπετάξαμεν· ὁ δὲ Φιρμιλιανὸς καὶ δὶς ἀφικόμενος, κατέγνω μὲν τῶν ὑπ' ἐκείνου καινοτομουμένων, ὡς ἴσμεν καὶ μαρτυροῦμεν οἱ παραγενόμενοι, καὶ ἄλλοι πολλοὶ συνίσασιν· ἐπαγγειλαμένου δὲ μεταθήσεσθαι, πιστεύσας καὶ ἐλπίσας ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας τὸ πρᾶγμα εἰς δέον καταστήσεσθαι, ἀνεβάλετο παρακρουσθεὶς ὑπ' αὐτοῦ [t] τοῦ καὶ τὸν Θεὸν τὸν ἑαυτοῦ καὶ Κύριον ἀρνουμένου, καὶ

Scripsimus etiam ad complures episcopos longius dissitos: eosque hortati sumus ut ad exitialis doctrinæ morbum curandum accederent. Nam et ad Dionysium Alexandrinum, et ad Firmilianum Cappadociæ antistitem, beatæ recordationis viros, literas dedimus. Quorum ille scripsit quidem Antiochiam: sed erroris ducem ne salutatione quidem dignatus est; neque ad eum nominatim, verum ad universam Antiochensium ecclesiam literas suas direxit, quarum etiam exemplum hic subjecimus. Firmilianus vero cum bis Antiochiam venisset, damnavit quidem dogmatis ab illo invecti novitatem, ut testamur nos qui adfuimus, et alii plures perinde ac nos optime norunt. Sed cum ille mutaturum se sententiam promisisset; credens ei Firmilianus, speransque sine ullo religionis nostræ probro atque dispendio rem optime posse constitui, distulit sententiam suam; deceptus scilicet ab homine qui Deum ac Dominum suum negabat, et qui fi-

[t] Judæ comm. 4.

τὴν πίστιν ἣν καὶ αὐτὸς πρότερον εἶχε μὴ φυλάξαντος· ἔμελλε δὲ καὶ νῦν ὁ Φιρμιλιανὸς εἰς τὴν Ἀντιόχειαν διαβήσεσθαι· καὶ μέχρι γε Ταρσῶν ἧκεν, ἅτε τῆς ἀρνησιθέου αὐτοῦ κακίας πεῖραν εἰληφώς· ἀλλὰ γὰρ μεταξὺ συνεληλυθότων ἡμῶν καὶ καλούντων καὶ ἀναμενόντων ἄχρις ἂν ἔλθῃ, τέλος ἔσχε τοῦ βίου.

Μεθ' ἕτερα δ' αὖθις τὸν βίον τοῦ αὐτοῦ (inquit Eusebius) οἵας ἐτύγχανεν ἀγωγῆς, διαγράφουσιν ἐν τούτοις.

Ὅπου δὲ ἀποστὰς τοῦ κανόνος ἐπὶ κίβδηλα καὶ νόθα διδάγματα μετελήλυθεν, οὐδὲν δεῖ τοῦ ἔξω ὄντος τὰς πράξεις κρίνειν· οὐδ' ὅτι πρότερον πένης ὢν καὶ πτωχός· καὶ μήτε παρὰ πατέρων παραλαβὼν μηδεμίαν εὐπορίαν, μήτε ἐκ τέχνης ἤ τινος ἐπιτηδεύματος κτησάμενος, νῦν εἰς ὑπερβάλλοντα πλοῦτον ἐλήλακεν, ἐξ ἀνομιῶν καὶ ἱεροσυλιῶν, καὶ ὧν αἰτεῖ καὶ σείει τοὺς ἀδελφοὺς, καταβραβεύων τοὺς ἀδικουμένους καὶ ὑπισχνούμενος βοηθήσειν μισθοῦ. ψευδόμενος δὲ καὶ τούτους, καὶ μάτην καρπούμενος τὴν τῶν ἐν πράγμασιν ὄντων ἑτοιμότητα πρὸς τὸ διδόναι

dem quam antea profitebatur violaverat. Nunc quoque Antiochiam venturus erat Firmilianus: et jam Tarsum usque pervenerat. Quippe improbitatem hominis Deum negantis antea fuerat expertus. Sed cum nos jam convenissemus; interea loci dum illum accersimus, dum ejus adventum exspectamus, abiit e vita.

Deinde paulo post, cujusmodi fuerit hominis vita, exponunt his verbis.

Sed quoniam a fidei regula recedens, ad spuriam et adulterinam doctrinam se transtulit, hominis ab ecclesia alieni actus examinare nihil attinet: neque quod cum antea pauper ac mendicus esset, nec ullas omnino facultates aut a parentibus relictas accepisset, aut artis ullius exercitio sibi comparasset, nunc ad incredibilem opulentiam pervenit, per scelera ac sacrilegia, fratrumque concussiones: dum injuria affectos decipit, promittens quidem sese illis accepta mercede opem laturum: fallens autem ipsos, et ex facilitate litigan-

ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς τῶν ἐνοχλούντων· [u] πορισμὸν ἡγούμενος τὴν θεοσέβειαν· καὶ οὔτ᾽ ὡς ὑψηλὰ φρονεῖ καὶ ὑπερῆρται κοσμικὰ ἀξιώματα ὑποδυόμενος· καὶ δουκηνάριος μᾶλλον ἢ ἐπίσκοπος θέλων καλεῖσθαι. καὶ σοβῶν κατὰ τὰς ἀγοράς· καὶ ἐπιστολὰς ἀναγινώσκων καὶ ὑπαγορεύων ἅμα βαδίζων δημοσίᾳ καὶ δορυφορούμενος· τῶν μὲν προπορευομένων, τῶν δὲ ἐφεπομένων πολλῶν τὸν ἀριθμόν· ὡς καὶ τὴν πίστιν φθονεῖσθαι καὶ μισεῖσθαι διὰ τὸν ὄγκον αὐτοῦ καὶ τὴν ὑπερηφανίαν τῆς καρδίας· οὔτε τὴν ἐν ταῖς ἐκκλησιαστικαῖς συνόδοις τερατείαν, ἣν μηχανᾶται δοξοκοπῶν καὶ φαντασιοκοπῶν· καὶ τὰς τῶν ἀκεραιοτέρων ψυχὰς τοῖς τοιούτοις ἐκπλήττων· βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλὸν ἑαυτῷ κατασκευασάμενος, οὐχ ὡς Χριστοῦ μαθητὴς, σήκρητον δὲ, ὥσπερ οἱ τοῦ κόσμου ἄρχοντες, ἔχων τε καὶ ὀνομάζων· παίων τε τῇ χειρὶ

tium, qui ut negotio liberentur quidvis dare parati sunt, lucrum inaniter captans; et pietatem quæstum esse existimans. Neque quod fastu et arrogantia supra modum elatus sæculares gerit dignitates, et Ducenarius vocari quam episcopus mavult: per forum magnifice incedens; epistolas legens ac dictans inter ambulandum palam ac publice; stipatusque maxima hominum multitudine, partim præeuntium, partim subsequentium: adeo ut ex illius fastu et arrogantia, incredibilis invidia odiumque multorum adversus fidem nostram conflatum sit. Neque item attinet examinare ambitiosam hominis vanitatem in ecclesiasticis conventibus, quam omni studio consectatur; nihil aliud quam inanem gloriam captans, et pompam affectans, atque hujusmodi artibus animos imperitorum perterrefaciens. Nam et tribunal et sublimem thronum, non ut Christi discipulus sibi ipse construxit: et secretum, perinde ac sæculares magistratus, ita appellatum habuit. Adhæc femur manu percutere, et tribu-

[u] 1 Tim. vi. 5.

τὸν μηρὸν, καὶ τὸ βῆμα ἀράττων τοῖς ποσί· καὶ τοῖς μὴ ἐπαινοῦσι, μηδὲ ὥσπερ ἐν τοῖς θεάτροις κατασείουσι ταῖς ὀθόναις, μηδ' ἐκβοῶσι τε καὶ ἀναπηδῶσι κατὰ τὰ αὐτὰ τοῖς ἀμφ' αὐτὸν στασιώταις ἀνδράσι τε καὶ γυναίοις, ἀκόσμως οὕτως ἀκροωμένοις· τοῖς δ' οὖν ὡς ἐν οἴκῳ Θεοῦ σεμνοπρεπῶς καὶ εὐτάκτως ἀκούουσιν, ἐπιτιμῶν καὶ ἐνυβρίζων· καὶ εἰς τοὺς ἀπελθόντας ἐκ τοῦ βίου τούτου παροινῶν ἐξηγητὰς τοῦ λόγου, φορτικῶς ἐν τῷ κοινῷ καὶ μεγαλοῤῥημονῶν περὶ ἑαυτοῦ, καθάπερ οὐκ ἐπίσκοπος, ἀλλὰ σοφιστὴς καὶ γόης· ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν εἰς τὸν Κύριον *ἡμῶν* Ἰησοῦν Χριστὸν *παύσας, ὡς δὴ νεωτέρους καὶ νεωτέρων ἀνδρῶν συγγράμματα· εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐν μέσῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, τῇ μεγάλῃ τοῦ πάσχα ἡμέρᾳ ψαλμῳδεῖν γυναῖκας παρασκευάζων, ὧν καὶ ἀκούσας ἄν τις φρίξειεν. οἷα καὶ τοὺς θωπεύοντας αὐτὸν ἐπισκόπους τῶν ὁμόρων ἀγρῶν τε καὶ πόλεων καὶ πρεσβυτέρους, ἐν ταῖς πρὸς τὸν λαὸν ὁμιλίαις*

nal pedibus pulsare solitus. Eos vero qui non laudarent, nec ut in theatris fieri solet oraria concuterent, neque una cum fautoribus ipsius, viris ac mulierculis indecore auscultantibus exclamarent atque exsilirent: sed cum gravitate ac modestia sicut in domo Dei decet audirent, increpabat et contumeliis afficiebat. Et alios quidem legis nostræ doctores jam vita functos petulanter in concione lacerabat: de se autem ipse magnifice loquebatur, non ut episcopus, sed ut sophista quidam et impostor. Quinetiam psalmos in honorem Domini Jesu Christi cani solitos, quasi novellos et a recentioribus hominibus compositos abolevit. Mulieres autem magno paschæ die in media ecclesia psalmos quosdam canere ad sui ipsius laudem instituit; quod quidem audientibus horrorem merito incusserit. Episcopos quoque vicinorum pagorum et civitatum, necnon et presbyteros assentatores suos submisit, qui in suis ad populum concionibus eadem de ipso prædica-

καθίησι διαλέγεσθαι. τὸν μὲν γὰρ υἱὸν τοῦ Θεοῦ, οὐ βούλεται συνομολογεῖν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι, ἵνα τι προλαβόντες τῶν μελλόντων γραφήσεσθαι θῶμεν· καὶ τοῦτο οὐ λόγῳ ψιλῷ ῥηθήσεται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐπέμψαμεν ὑπομνημάτων δείκνυται πολλαχόθεν· οὐχ' ἥκιστα δὲ ὅπου λέγει Ἰησοῦν Χριστὸν κάτωθεν. οἱ δὲ εἰς αὐτὸν ψάλλοντες καὶ ἐγκωμιάζοντες ἐν τῷ λαῷ, ἄγγελον τὸν ἀσεβῆ διδάσκαλον ἑαυτῶν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι λέγουσι. καὶ ταῦτα οὐ κωλύει, ἀλλὰ καὶ λεγομένοις πάρεστιν ὁ ὑπερήφανος.

Τὰς δὲ συνεισάκτους αὐτοῦ γυναῖκας ὡς Ἀντιοχεῖς ὀνομάζουσι, καὶ τῶν περὶ αὐτὸν πρεσβυτέρων καὶ διακόνων, οἷς καὶ τοῦτο καὶ τὰ ἄλλα ἁμαρτήματα ἀνίατα ὄντα συγκρύπτει, συνειδὼς καὶ ἐλέγξας ὅπως αὐτοὺς ὑπόχρεως ἔχῃ, περὶ ὧν λόγοις καὶ ἔργοις ἀδικεῖ, μὴ τολμῶντας κατηγορεῖν τῷ καθ' ἑαυτοὺς φόβῳ· ἀλλὰ καὶ πλουσίους ἀπέφηνεν· ἐφ' ᾧ πρὸς τῶν τὰ τοιαῦτα ζηλούντων φιλεῖται καὶ θαυμάζεται·

rent. Etenim filium Dei e cælo descendisse, nobiscum confiteri renuit, ut aliquid obiter præmittamus ex iis quæ infra uberius exponentur. Neque id simplici assertione nostra, sed ex ipsis quæ ad vos misimus gestis non semel declaratur: maxime vero ubi dicit Jesum Christum e terra ortum fuisse. At vero illi qui in ejus honorem psalmos canunt, et coram populo eum deprædicant: ipsum quem impietatis doctorem habuerunt, angelum esse dicunt e cælo delapsum. Atque hæc ille omnium hominum superbissimus non prohibet; sed interest ipse cum dicuntur.

Quid hic referre attinet subintroductas ut Antiocheni vocant mulieres, tam ipsius quam presbyterorum ejus ac diaconorum? In quibus non hoc solum, sed etiam alia insanabilia crimina, quorum conscius est et quorum ipsos reos esse convicit, nihilominus tegit ac dissimulat, ut illos sibi obnoxios habeat: utque dum sibi ipsis metuunt, ipsum ob ea quæ impie agit ac loquitur accusare

τί ἂν ταῦτα γράφοιμεν; ἐπιστάμεθα δὲ ἀγαπητοὶ ὅτι τὸν ἐπίσκοπον καὶ τὸ ἱερατεῖον ἅπαν παράδειγμα εἶναι δεῖ τῷ πλήθει πάντων καλῶν ἔργων· καὶ οὐδὲ ἐκεῖνο ἀγνοοῦμεν, ὅσοι ὑπὸ τοῦ συνεισάγειν ἑαυτοῖς γυναῖκας ἐξέπεσον· οἱ δ' ὑπωπτεύθησαν· ὥστ' καὶ εἰ δοίη τὶς αὐτῷ τὸ μηδὲν ἀσελγὲς ποιεῖν, ἀλλὰ τήν γε ὑπόνοιαν τὴν ἐκ τοῦ τοιούτου πράγματος φυομένην, ἐχρῆν εὐλαβηθῆναι, μή τινα σκανδαλίσῃ, τοὺς δὲ καὶ μιμεῖσθαι προτρέψηται. πῶς γὰρ ἂν ἐπιπλήξειεν ἢ νουθετήσειεν ἕτερον, [x] *μὴ συγκαταβαίνειν ἐπιπλέον εἰς ταὐτὸ γυναικὶ μὴ ὀλισθῇ φυλαττόμενον, ὡς γέγραπται· ὅς τις μίαν μὲν ἀπέστησεν ἤδη, δύο δὲ ἀκμαζούσας καὶ εὐπρεπεῖς τὴν ὄψιν ἔχει μεθ' ἑαυτοῦ· κᾂν ἀπίῃ που, συμπεριφέρει· καὶ ταῦτα τρυφῶν καὶ ὑπερεμπιμπλάμενος. ὧν ἕνεκα στενάζουσι μὲν καὶ ὀδύρονται πάντες καθ' ἑαυτούς· οὕτω δὲ τὴν τυραννίδα καὶ δυναστείαν αὐτοῦ πεφόβηνται, ὥστε κατη-*

non audeant. Ad hæc divitiis eos locupletavit. Cujus rei causâ ab iis qui talia concupiscunt amatur atque suspicitur. Quid inquam attinet hæc scribere? Scimus utique fratres dilectissimi, episcopum et universum clerum, bonorum operum exemplum multitudini præbere debere. Neque illud ignoramus, quot ex ejusmodi mulierum contubernio partim in præceps lapsi sint, partim in suspicionem venerint. Itaque etiamsi quis concesserit nihil ab eo turpe committi, suspicionem tamen quæ inde nasci solet, vitari oportebat; ne quenquam offenderet, neve aliquos ad imitationem sui provocaret. Quo enim modo increpabit alium et admonebit ut a frequentiori mulieris consuetudine abstineat, ne forte corruat, sicut scriptum est: is qui unam quidem jam dimisit, duas vero ætate florentes et forma conspicuas secum habet, et quocumque proficiscitur circumducit; idque deliciis diffluens et epulis sese ingurgitans. His de causis omnes quidem

[x] Adi Eccles. cap. xxv.

γορεῖν μὴ τολμᾷν. ἀλλὰ ταῦτα μὲν, ὡς προειρήκαμεν, εὔθυνεν ἄν τις τὸν ἄνδρα· τὸ γοῦν φρόνημα καθολικὸν ἔχοντα, καὶ συγκαταριθμούμενον ἡμῖν· τὸν δὲ ἐξορχησάμενον τὸ μυστήριον καὶ ἐμπομπεύοντα τῇ μιαρᾷ αἱρέσει τῇ Ἀρτεμᾷ (τί γὰρ οὐ χρὴ μόλις τὸν πατέρα αὐτοῦ δηλῶσαι) οὐδὲν δεῖν ἡγούμεθα τούτων τοὺς λογισμοὺς ἀπαιτεῖν. Huc usque epistolæ verba exscribit Eusebius; quæ autem proxime post sequuntur, ex Leontio Byzantino desumpta sunt, usque dum veneris ad paucula quædam sub epistolæ finem.

Φησὶ τοίνυν ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν (ὡς περὶ Παύλου λέγοντες, quæ Leontii verba sunt de patribus Concilii) τηρεῖν (for. legend. τηρεῖν δεῖν, vid. not.) τὸ ἀξίωμα τῆς σοφίας.

Καὶ μεθ' ἕτερα (verba Leontii esse videntur).

Εἰ δὲ κατὰ τὴν σύστασιν καὶ γέννησιν συνῆστο, (sapientia), τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ (Præbet *interp. Latina* τοῦτο) συμβαίνειν.

Καὶ πάλιν.

Οὐ γὰρ συγγεγενῆσθαι τῷ ἀνθρωπίνῳ τὴν σο-

apud se privatim ingemiscunt atque suspirant: sed potentiam ejus ac tyrannidem adeo reformidant, ut accusare illum non audeant. Verum de his, sicut antea diximus, examinaverit fortasse aliquis et in judicium vocaverit hominem catholicæ professionis, nobisque fidei ac ministerii societate conjunctum. Ab hoc vero qui, prodito atque ejurato religionis nostræ mysterio, ad exsecrandam transgressus hæresim Artemæ (quidni enim parentem illius vobis tandem indicemus?) in ea se plurimum jactavit: ab hoc, inquam, rationem eorum omnium exigendam esse non existimamus.

Interprete F. Turriano.

Ait igitur in Commentariis (de Paulo loquuntur) servare dignitatem sapientiæ.

Et post alia.

Si autem secundum formationem et generationem copulatus erat, homini hoc accidere.

Et rursus.

Non enim congeneratam fu-

φίαν, ὡς ἡμεῖς πιστεύομεν οὐσιωδῶς, ἀλλὰ κατὰ ποιότητα.

Καὶ μεθ' ἕτερα.

Τί δὲ βούλεται, καὶ τὸ ἑτεροίαν φάσκειν τὴν κατασκευὴν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς ἡμετέρας· ἐν μεγίστῳ δὲ τούτῳ διαφέρειν αὐτοῦ τὴν σύστασιν ἀξιούντων (Paulo cum suis), τῷ τὸν Θεὸν λόγον ἐν ἑαυτῷ (for. αὐτῷ) εἶναι, ὅπερ ἡμῖν (for. ἐν ἡμῖν) ὁ ἔσω ἄνθρωπος; [καὶ μεθ' ἕτερα, for. delend.] ἢ τὸ ἐνοικῆσαι ἐν αὐτῷ τὴν σοφίαν λέγειν ὡς ἐν οὐδενὶ ἄλλῳ; τοῦτο γὰρ τὸν μὲν τρόπον τῆς ἐνοικήσεως τὸν αὐτὸν δηλοῖ· μέτρῳ δὲ καὶ πλήθει ὑπερφέρειν· οἷον διπλάσιον, ἢ καὶ ὁπωσδήποτε πλεῖον ἢ ἔλασσον τοῦ διπλασίου, γινώσκοντος αὐτοῦ ἀπὸ τῆς σοφίας ἢ οἱ ἄλλοι. τοῦτο δὲ οὐκ ἀξιοῦσιν οἱ καθολικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ κάνονες· ἀλλ' ἐκείνους μὲν μετεσχηκέναι σοφίας ἐμπνεούσης ἔξωθεν, καὶ ἄλλης οὔσης παρ' αὐτούς· αὐτὴν δὲ τὴν σοφίαν δι' ἑαυτῆς ἐπιδεδημηκέναι οὐσιωδῶς ἐν τῷ ἐκ Μαρίας σώματι.

isse cum humanitate sapientiam, ut nos credimus, substantialiter, sed secundum qualitatem.

Et post alia.

Quid autem vult dicere aliam esse et diversam formationem Christi a nostra, volentibus nobis in hac maxima una re differre ipsius constitutionem a nostra, quod scilicet in ipso sit Verbum, quod in nobis homo interior. Et postea. Si dicere habitasse in eo sapientiam, sicut in nullo alio; hoc modum quidem inhabitationis eundem declarat, mensura vero et multitudine excellit; verbi gratia, duplo plus, aut quomodocunque amplius, vel minus duplo, quam alii, cognoscente ipso a sapientia. Hoc autem nolunt catholici et ecclesiastici canones, sed potius illos quidem participasse sapientiam foris inspirantem, quæ alia est apud ipsos; ipsam vero sapientiam per se ipsum substantialiter in corpus ex Maria venisse.

Et post alia. (Ita Leontii interpres Latinus.)

Καί τοι φησὶν, μὴ δύο ἐπίστασθαι υἱούς· εἰ δὲ υἱὸς ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, υἱὸς δὲ καὶ ἡ σοφία, καὶ ἄλλο μὲν ἡ σοφία, ἄλλο δὲ Ἰησοῦς Χριστὸς, δύο ὑφίστανται υἱούς. (υἱοί *Latinus Interpres.*)

Et postea. (Ita Leontii interpres.)

Τὴν δὲ συναφείαν ἑτέρως πρὸς τὴν σοφίαν νόει (for. legend. νοεῖ) κατὰ μάθησιν καὶ μετουσίαν, οὐχὶ οὐσίαν οὐσιωμένην ἐν σώματι.

Καὶ μεθ' ἕτερα.

Οὔτε δὲ τῶν ἀνθρωπίνων προηγουμένως παθῶν ἀμέτοχος ἦν ὁ φορέσας καὶ ἐνδυσάμενος τὸ ἀνθρώπινον Θεός· οὔτε τῶν θείων προηγουμένως ἔργων ἄμοιρον τὸ ἀνθρώπινον, ἐν ᾧ ἦν, καὶ δι' οὗ ταῦτα ἐποίει. ἐπλάσθη προηγουμένως ὡς ἄνθρωπος ἐν γαστρί· καὶ κατὰ δεύτερον λόγον Θεὸς ἦν ἐν γαστρὶ συνουσιωμένος τῷ ἀνθρωπίνῳ. Hæc extant apud Leontium Byzant. lib. iii. *Adv. Nestorianos et Eutychianos,* ex Codice Bodleiano prolata.

Et post alia.

Ac dicunt, non esse duos Filios. Si autem Filius est Dei Jesus Christus, Filius vero etiam sapientia; et aliud est sapientia, et aliud Jesus Christus: duo sunt Filii.

Et postea.

Copulationem vero cum sapientia aliter intellige secundum disciplinam et participationem, non autem secundum substantiam in corpore formatam.

Et post alia.

Neque Deus, qui corpus humanum ferebat et induerat, passionum humanarum principaliter expers erat; neque corpus humanum divinorum operum principaliter expers erat in eo, in quo erat, et per quem hæc opera faciebat. Formatus est principaliter ut homo in ventre; et secundario Deus erat in ventre συνουσιωμένος τῷ ἀνθρωπίνῳ, id est, copulata substantia ejus cum homine.

Εἶτ' ἐπὶ τέλει τῆς ἐπιστολῆς (inquit Eusebius ultimum hoc epistolæ excerptum adducens, ubi supra) ταῦτ' ἐπιλέγουσιν.

Ἠναγκάσθημεν οὖν ἀντιτασσόμενον αὐτὸν τῷ Θεῷ καὶ μὴ εἴκοντα ἐκκηρύξαντες, ἕτερον ἀντ' αὐτοῦ τῇ καθολικῇ ἐκκλησίᾳ καταστῆσαι ἐπίσκοπον Θεοῦ προνοίᾳ ὡς πεπείσμεθα, τὸν τοῦ μακαρίου Δημητριανοῦ καὶ ἐπιφανῶς προστάντος πρὸ τούτου τῆς αὐτῆς παροικίας υἱὸν Δόμνον, ἅπασι τοῖς πρέπουσιν ἐπισκόπῳ καλοῖς κεκοσμημένον· ἐδηλώσαμέν τε ὑμῖν, ὅπως τούτῳ γράφητε, καὶ τὰ παρὰ τούτου κοινωνικὰ δέχησθε γράμματα. τῷ δὲ Ἀρτεμᾷ οὗτος ἐπιστελλέτω· καὶ οἱ τὰ Ἀρτεμᾶ φρονοῦντες, τούτῳ κοινωνείτωσαν.

Interprete Valesio.

In fine autem epistolæ hæc adjiciunt.

Hunc igitur Deo bellum indicentem, nec cedere volentem, cum a communione nostra abdicassemus, necesse habuimus alium ejus loco ecclesiæ catholicæ episcopum ordinare, non absque divina ut credimus providentia: Demetriani scilicet beatæ memoriæ episcopi, qui ante hunc magna cum laude eandem rexit ecclesiam, filium Domnum; virum omnibus quæ episcopum decent dotibus exornatum. Quod quidem idcirco vobis significavimus, ut et ad eum scribatis, et ab eo communicatorias literas accipiatis. Hic vero ad Artemam scribat, si lubet; et qui Artemam sectantur, cum eo communicent.

QUOD SEQUITUR, PRÆBET

S. GREGORIUS NYSSENUS.

Κατασκευάσας γὰρ διὰ πολλῶν τὸ τριφυὲς, ἢ τριμερὲς, ἢ ὅπως ἂν ἐθέλῃ τις ὀνομάζειν τὸ ἀνθρώπινον σύγκριμα, μέμνηταί (Apollinaris Laodicenus) τινων καὶ δογμάτων ΣΥΝΟΔΙΚΩΝ, τῶν τε κατὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως συνειλεγμένων, λέγοντος, (for. λεγόντων ex conjectura Zacagnii) **ἐξ οὐρανοῦ ἀποτεθεῶσθαι τὸν Κύριον.** καὶ τοῦ κατὰ Νίκαιαν ἐκφωνηθέντος, οὗ τὴν ῥῆσιν &c. &c. *Antirrhetico adversus Apollinarem,* primum edente Zacagnio §. ix. p. 141.

Interprete Laur. Al. Zacagnio.

Dum enim triplicis naturæ, vel tripertitam, vel quocunque alio quis nuncupare voluerit nomine, hominis compositionem pluribus adstruere conatur, quarundam etiam SYNODALIUM definitionum mentionem facit, earum nempe Synodorum, quæ adversus Paulum Samosatenum collectæ fuerunt, in quarum una dicitur, *E cælo Deum factum fuisse Christum;* itemque alterius fidei definitionis apud Nicæam promulgatæ, &c.

DE CONCILIO ANTIOCHENO

HÆC S. ATHANASIUS,

Libello De Synodis Arimini et Seleuciæ Habitis.

Αὐτάρκη μὲν οὖν ταῦτα δεῖξαι τῶν ἀγαπητῶν (catholicorum quorundam vocem ὁμοούσιον nondum admittentium) τὴν διάνοιαν μὴ ἀλλοτρίαν, μηδὲ μακρὰν οὖσαν τοῦ ῾ΟΜΟΟΥΣΙΟΥ.

Et satis quidem hæc sunt ad comprobandum dilectorum sententiam non alienum, neque longe esse a Consubstantiali. Quoniam

ἐπειδὴ δὲ, ὡς αὐτοί φασι· τὴν γὰρ ἐπιστολὴν οὐκ ἔσχον ἐγώ· οἱ τὸν Σαμοσατέα κατακρίναντες ἐπίσκοποι γράφοντες εἰρήκασι, μὴ εἶναι ὁμοούσιον τὸν υἱὸν τῷ πατρὶ, καὶ λοιπὸν αὐτοὶ διὰ τὴν πρὸς τοὺς εἰρηκότας εὐλάβειάν τε καὶ τιμὴν, οὕτω περὶ τὴν λέξιν διάκεινται, καλὸν μετ' αὐτῶν &c. &c. Et postea pag. 759. Οἱ μὲν τὸν Σαμοσατέα καθελόντες σωματικῶς ἐκλαμβάνοντες τὸ ὁμοούσιον, τοῦ Παύλου σοφίζεσθαί τε θέλοντος καὶ λέγοντος, εἰ μὴ ἐξ ἀνθρώπου γέγονεν ὁ Χριστὸς Θεὸς, οὐκοῦν ὁμοούσιος ἐστι τῷ πατρὶ, καὶ ἀνάγκη τρεῖς οὐσίας εἶναι, μίαν μὲν προηγουμένην, τὰς δὲ δύο ἐξ ἐκείνης, διὰ τοῦτ' εἰκότως εὐλαβηθέντες τὸ τοιοῦτον σόφισμα τοῦ Σαμοσατέως, εἰρήκασι, μὴ εἶναι τὸν Χριστὸν ὁμοούσιον· οὐκ ἔστι γὰρ οὕτως ὁ υἱὸς πρὸς τὸν πατέρα, ὡς ἐκεῖνος ἐνόει. οἱ δὲ τὴν Ἀρειανὴν αἵρεσιν ἀναθεματίσαντες, θεωρήσαντες τὴν πανουργίαν τοῦ Παύλου, καὶ λογισάμενοι μὴ οὕτως καὶ ἐπὶ τῶν ἀσωμάτων, καὶ μάλιστα ἐπὶ Θεοῦ τὸ ὁμοούσιον σημαίνεσθαι, γινώσκοντές τε μὴ κτίσμα &c. &c.—εἰκότως εἰρήκασι καὶ αὐτοὶ ὁμοούσιον τὸν υἱόν. Iterum. Ἐπειδὴ γὰρ ὁ Σαμοσατεὺς ἐφρόνει, μὴ εἶναι πρὸ Μαρίας τὸν υἱὸν, ἀλλ' ἀπ' αὐτῆς ἀρχὴν ἐσχηκέναι τοῦ εἶναι, τούτου ἕνεκεν οἱ τότε συνελθόντες, καθεῖλον μὲν αὐτὸν καὶ αἱρετικὸν ἀπέφηναν. περὶ δὲ τῆς τοῦ υἱοῦ θεότητος ἁπλούστερον γράφοντες, οὐ κατεγένοντο

autem, ut ipsi dicunt, nam epistola penes me non fuit, qui Samosatensem damnarunt episcopi, scripto tradidere, Filium Dei, non esse Patri Consubstantialem, ac demum ipsi, pietatis honorisque causa erga viros qui hæc dixerunt, sic pro ea voce sunt affecti, operæ pretium fuerit pie cum ipsis ea de re disserere: Et postea. Qui enim Samosatensem deposuere, vocem Consubstantialis corporali accepere modo, cum Paulus argutari vellet ac dicere, Si Christus non ex homine Deus factus est, ergo Consubstantialis est Patri, atque hinc necesse tres esse substantias, unam priorem, duas vero ex illa procedentes. Ideoque illud Pauli sophisma jure caventes, dixere Christum non esse Consubstantialem: neque enim Filius ita se habet respectu Patris qualiter ille cogitabat. Qui autem Arianam hæresin anathemate damnarunt, cum Pauli calliditatem animadvertissent, et cogitarent, non ita de incorporeis, et maxime de Deo, Consubstantialitatem accipiendam esse, agnoscentesque Verbum non creaturam, &c.—jure et ipsi Filium Consubstantialem dixerunt. Iterum. Cum enim Samosatensis Filium sentiret non esse ante Mariam, sed ab illa initium existendi accepisse, idcirco episcopi tunc congregati, illum deposuerunt, et hæreticum declararunt: de Filii autem divinitate cum simplicius scriberent, ad accuratam Consubstantialis interpretationem non devenerunt, sed ut conceperant de

περὶ τὴν τοῦ ʽΟΜΟΟΥΣΙΟΥ *ακρίβειαν, ἀλλ' οὕτως ὡς ἐξειλήφασι περὶ* ΤΟΥ ʽΟΜΟΟΥΣΙΟΥ *εἰρήκασι. τὴν φροντίδα γὰρ εἶχον πᾶσαν, ὅπερ ἐπενόησεν ὁ Σαμοσατεὺς ἀνελεῖν, καὶ δεῖξαι πρὸ πάντων εἶναι τὸν υἱὸν, καὶ ὅτι οὐκ ἐξ ἀνθρώπων γέγονε Θεὸς, ἀλλὰ Θεὸς ὢν* [y] *ἐνεδύσατο δούλου μορφὴν,* [z] *καὶ Λόγος ὢν γέγονε σὰρξ, ὡς εἶπεν ὁ Ἰωάννης· καὶ οὕτω μὲν κατὰ τῆς βλασφημίας Παύλου πέπρακται.* §§. 43. et 44. p. 757. &c. ed. Montfaucon.

Consubstantiali loquuti sunt. Tota enim eorum cura in eo posita erat, et quod Samosatensis commentus fuerat, everterent, et ante omnia Filium esse declararent, eumque nequaquam ex homine Deum factum esse, sed Deus cum esset, formam servi induisse, et cum Verbum esset, factum esse carnem, ut ait Joannes : atque ita adversus Pauli blasphemiam actum est.

De Eodem Antiocheno Concilio

Hæc affert S. Basilius M. in Epistola lii. *olim* ccc.

Καὶ γὰρ τῷ ὄντι οἱ ἐπὶ Παύλῳ τῷ Σαμοσατεῖ συνελθόντες διέβαλον τὴν λέξιν (ΤΟ ʽΟΜΟΟΥΣΙΟΝ) *ὡς οὐκ εὔσημον. ἔφασαν γὰρ ἐκεῖνοι τὴν τοῦ ὁμοουσίου φωνὴν παριστᾷν ἔννοιαν οὐσίας τε καὶ τῶν ἀπ' αὐτῆς, ὥστε καταμερισθεῖσαν τὴν οὐσίαν παρέχειν τοῦ ὁμοουσίου τὴν προσηγορίαν τοῖς εἰς ἃ διῃρέθη.* tom. iii. p. 145. ed. Benedictin.

Interprete R. Montacutio.

Nam revera qui in Pauli Samosatensis causa convenerant, vocem hanc quasi male sonantem culparunt. Dixerunt enim consubstantialis voce exhiberi notionem substantiæ et eorum, quæ ex substantia, adeo ut divisa substantia appellationem consubstantialis conciliet iis, in quæ divisa est.

[y] Phil. ii. 7.

[z] Joan. i. 14.

ANNOTATIONES

IN CONCILIUM ANTIOCHENUM

CONTRA PAULUM SAMOSATENUM.

P. 285. l. 1. Concilium Antiochenum &c.] Ut hujus priorumque conciliorum, quæ in causa Pauli Samosateni inter annum 264. et 270. Antiochiæ habita sunt, detur notitia, nihil perinde erit, ac si afferatur ipsa Eusebii narratio ex lib. vii. *Hist.* ejus *Eccl.* desumpta. *Ξύστον τῆς Ῥωμαίων ἐκκλησίας ἔτεσιν ἕνδεκα προστάντα, διαδέχεται τῷ κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν ὁμώνυμος Διονύσιος. ἐν τούτῳ δὲ καὶ Δημητριανοῦ κατ᾽ Ἀντιόχειαν τὸν βίον μεταλλάξαντος, τὴν ἐπισκοπὴν Παῦλος ὁ ἐκ Σαμοσάτων παραλαμβάνει. τούτου δὲ ταπεινὰ καὶ χαμαιπετῆ περὶ τοῦ Χριστοῦ παρὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν φρονήσαντος, ὡς κοινοῦ τὴν φύσιν ἀνθρώπου γενομένου, ὁ μὲν κατ᾽ Ἀλεξάνδρειαν Διονύσιος παρακληθεὶς ὡς ἂν ἐπὶ τὴν σύνοδον ἀφίκοντο· γῆρας ὁμοῦ καὶ ἀσθένειαν τοῦ σώματος αἰτιασάμενος, ἀνατίθεται τὴν παρουσίαν, δι᾽ ἐπιστολῆς τὴν αὐτοῦ γνώμην ἣν ἔχοι περὶ τοῦ ζητουμένου παραστήσας. οἱ δὲ λοιποὶ τῶν ἐκκλησιῶν ποιμένες, ἄλλος ἄλλοθεν ὡς ἐπὶ λυμεῶνα τῆς Χριστοῦ ποίμνης συνίεσαν, οἱ πάντες ἐπὶ τὴν Ἀντιόχειαν σπεύδοντες. τούτων οἱ μάλιστα διέπρεπον,*

Φιρμιλιανὸς μὲν τῆς Καππαδοκῶν Καισαρείας ἐπίσκοπος ἦν· Γρηγόριος δὲ καὶ Ἀθηνόδωρος ἀδελφοὶ, τῶν κατὰ Πόντον παροικιῶν ποιμένες· καὶ ἐπὶ τούτοις Ἕλενος τῆς ἐν Ταρσῷ παροικίας, καὶ Νικόμας τῆς ἐν Ἰκονίῳ· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις ἐκκλησίας Ὑμέναιος· τῆς τε ὁμόρου ταύτης Καισαρείας Θεότεκνος· Μάξιμος ἔτι πρὸς τούτοις, τῶν κατὰ Βόστραν δὲ καὶ οὗτος ἀδελφῶν διαπρεπῶς ἡγεῖτο. μυρίους τε ἄλλους οὐκ ἂν ἀπορῆσαί τις ἅμα πρεσβυτέροις καὶ διακόνοις, τῆς αὐτῆς ἕνεκεν αἰτίας ἐν τῇ προειρημένῃ πόλει τηνικάδε συγκροτηθέντας ἀπαριθμούμενος· ἀλλὰ τούτων γε οἱ μάλιστα ἐπιφανεῖς οἵδε ἦσαν. πάντων οὖν κατὰ καιροὺς διαφόρως καὶ πολλάκις ἐπὶ ταὐτὸ συνιόντων, λόγοι καὶ ζητήσεις καθ' ἑκάστην ἀνεκινοῦντο σύνοδον· τῶν μὲν ἀμφὶ τὸν Σαμοσατέα, τὰ τῆς ἑτεροδοξίας ἐπικρύπτειν ἔτι καὶ παρακαλύπτεσθαι πειρωμένων· τῶν δὲ ἀπογυμνοῦν καὶ εἰς φανερὸν ἄγειν τὴν αἵρεσιν καὶ τὴν εἰς Χριστὸν βλασφημίαν αὐτοῦ, διὰ σπουδῆς ποιουμένων. ἐν τούτῳ τὲ Διονύσιος τελευτᾷ, κατὰ τὸ δωδέκατον ἔτος τῆς Γαλλιήνου βασιλείας, προστὰς τῆς κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἐπισκοπῆς ἔτεσιν ἑπτακαίδεκα· διαδέχεται δὲ αὐτὸν Μάξιμος. Γαλλιήνου δὲ ἐφ' ὅλοις ἐνιαυτοῖς πεντεκαίδεκα τὴν ἀρχὴν κεκρατηκότος, Κλαύδιος κατέστη διάδοχος. δεύτερον δὲ οὗτος διελθὼν ἔτος, Αὐρηλιανῷ μεταδίδωσι τὴν ἡγεμονίαν· καθ' ὃν τελευταίας συγκροτηθείσης πλείστων ὅσων ἐπισκόπων συνόδου, φωραθεὶς καὶ πρὸς ἁπάντων ἤδη σαφῶς καταγνωσθεὶς ἑτεροδοξίαν ὁ τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν αἱρέσεως ἀρχηγὸς, τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῆς ἐκκλησίας ἀποκηρύττεται. μάλιστα δ' αὐτὸν εὐθύνας ἐπικρυπτόμενον διήλεγξε Μαλχίων· ἀνὴρ τά τε ἄλλα λόγιος, καὶ σοφιστοῦ (σόφος τῆς *MS. Florent. prior*, secunda manu) τῶν ἐπ' Ἀντιοχείας Ἑλληνικῶν παιδευτηρίων διατριβῆς προεστώς· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὑπερβάλλουσαν τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως γνησιότητα, πρεσβυτερίου τῆς αὐτόθι παροικίας ἠξιωμένος· οὗτος γέτοι ἐπισημειουμένων ταχυγράφων, ζήτησιν πρὸς αὐτὸν ἐνστησάμενος ἣν καὶ εἰς δεῦρο φερομένην ἴσμεν, μόνος ἴσχυσε τῶν ἄλλων κρυψίνουν ὄντα καὶ ἀπατηλὸν φωράσαι τὸν ἄνθρωπον, capp. 27—29. *Cum igitur Xystus undecim annis ecclesiæ Romanæ præfuisset, in ejus locum successit Dionysius, Alexandrino illi cognominis. Sub idem tempus defuncto Antiochiæ Demetriano, Paulus Samosatensis episcopatum susce-*

pit. Hic cum adversus ecclesiæ doctrinam nimis abjecte et humiliter de Christo sentire cœpisset, quasi is nihil supra communem hominum naturam habuisset; Dionysius Alexandrinæ ecclesiæ episcopus rogatus ut ad concilium veniret, adventum quidem suum distulit, senectutem et infirmitatem corporis causatus. Ceterum quid ipse de hac quæstione sentiret, per epistolas indicavit. At reliqui ecclesiarum pastores undique exciti, tanquam adversus gregis Dominici vastatorem, simul omnes Antiochiam convenerunt. Inter quos maxime eminebant Firmilianus Cæsareæ Cappadocum episcopus: Gregorius et Athenodorus fratres, ecclesiarum apud Pontum episcopi: Helenus quoque Tarsi, et Nicomas Iconii antistites. Sed et Hymenæus qui ecclesiam Hierosolymitanam regebat, et Theotecnus qui Cæsariensem illi finitimam administrabat. Maximus præterea, qui Bostrensem ecclesiam summa cum laude gubernavit. Sexcentos quoque alios qui una cum presbyteris et diaconis eo confluxerunt, nequaquam difficile fuerit recensere. Verum hi quos dixi, illustres præ ceteris habebantur. Omnibus igitur vario tempore diversimode ac sæpenumero in unum coëuntibus, multæ disputationes et quæstiones in unoquoque consessu agitatæ sunt; cum hinc Samosatensis Paulus dogmatis sui novitatem occultare adhuc niteretur; illinc Sacerdotes hæresim illius et adversus Christum blasphemiam denudare atque in medium producere laborarent. Dum hæc aguntur, Dionysius extremum diem obiit, anno principatus Gallieni duodecimo, cum Alexandriæ episcopatum septemdecim annis obtinuisset. In ejus locum subrogatus est Maximus. At Gallienus imperio per quindecim continuos annos administrato, Claudium successorem reliquit. Qui cum biennium imperavisset, Aureliano deinceps tradidit principatum. Hujus temporibus postrema Synodus innumerabilium fere episcoporum congregata est: in qua auctor ille nefariæ apud Antiochiam hæreseos Paulus, convictus et ab omnibus manifestissime deprehensus falsi dogmatis reus, ab universa quæ sub cælo est ecclesia catholica eliminatus est. Præcipue vero illum coarguit, et latere cupientem confutavit Malchion quidam, vir disertissimus; quippe qui Sophisticæ apud Antiochiam scholæ præfuerat:

et qui ob fidei Christianæ sinceritatem, in ejus loci ecclesia presbyterii honorem erat consecutus. Hic igitur adversus Paulum suscepta disputatione, excipientibus cuncta notariis (quæ quidem disputatio etiamnum exstat) occultos hominis sensus fraudesque detegere solus omnium valuit. capp. 27—29. Ubi Valesius ad voces κατὰ καιροὺς διαφόρως p. 318. l. 11. hæc annotavit: "Libenter scriberem κατὰ καιροὺς διαφόρους, "cujusmodi errorem supra notavimus. Plures certe Syn-"odi adversus Paulum Samosatenum diversis temporibus "congregatæ sunt, ut Eusebius Rufinusque testantur. "Quod autem sequitur καὶ πολλάκις, id minime otiosum "est ac superfluum. Nam et plures diversis temporibus "Synodos coactas fuisse ait Eusebius, et in unaquaque "Synodo plures fuisse sessiones sive actiones." Hæc Valesius. Annum fuisse Christi 269, in quo incepit haberi postrema hæc synodus consulibus Claudio et Paterno, ostendere vult Sam. Basnagius in *Politico-Eccles. Annal.* ad hunc an. §. iv. Pagius quoque in *Critica Historico-Chronol. ad Baronii Annales.* ad eundem annum hoc posuit concilium. Cum vero computatio annorum Romanorum pontificum, quam his temporibus instituit ipse Eusebius, displicuerit Pearsonio, hic vir eruditissimus anno Christi 265. vel 266. Pauli condemnationem collocare maluerat. Vid. *Op.* ejus *Posth. Diss.* 1. 10. 7. p. 106. Sed plurimi tamen scriptores ei de hac re non consentiunt.

P. 289. l. 4. Ἀντίγραφον Ἐπιστολῆς &c.] Hæc nomina cum aliis agnosces Synodicæ epistolæ præfixa, apud Eusebium lib. vii. *Hist.* cap. 30. Epistolam autem, quæ nunc sistitur, et cujus fortasse mentionem his verbis fecit Theodoretus, πρῶτον μὲν ἐπειράσθησαν ἰατρεῦσαι γράμμασι τὴν νόσον, *Hæret. Fab.* 2. 8. nonnulli post Baronium ad synodum priorem adversus Paulum Samosatensem, quæ circa annum habita est 264, attribuerunt, alii cum Valesio ad hanc posteriorem in qua depositus Paulus fuit, eam vindicarunt, ex titulo quidem epistolæ argumentum ducentes. Basnagius vero in *Annalibus* ad an. 264. §§. 6. et 7. nec prioris neque posterioris synodi totius auctoritati, sed episcopis duntaxat, quorum præmittuntur nomina, adscribendam

epistolam esse censet; qua quidem in re me sibi consentientem habet. Cum vero vir doctissimus instituta adversus τὴν γνησιότητα harum literarum disputatione, quam ad verbum repetivit Lumperus in *Historia Theologico-Crit.* vol. xiii. p. 711. inter alia argumenta extrinsecus petita, quæque mihi quidem cito ac facile diluenda videbantur, hoc in epistolam opposuerit, privatis non licere episcopis editæ confessionis subscriptionem aut responsionem Antiocheno imperare præsuli; huic quoque argumento satis fieri posse mea est sententia. Quum enim, teste Eusebio supra allato, multa habita fuerint in hac causa concilia, disputationesque et quæstiones in unoquoque consessu frequenter agitatæ, hanc epistolam amice non imperiose scriptam post aliquod colloquium missam fuisse dicerem, aliquanto ante Pauli depositionem, et antequam versipellis hominis occulti sensus fraudesque a Malchione, qui solus id potuit, detecti essent. Veruntamen in titulo, ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἐπισκόπων, tota, fateor, synodus designatur, sed de titulo interea viderit ejus auctor.

Et si quis propter harum literarum conclusionem, in qua de unione naturarum Christi agitur, easdem potius contra Nestorianos conscriptas fuisse suspicatur, meminisse eum oportebit, Paulum quoque Samosatenum ad normam hæresis suæ Deum ab homine Christo separasse. Nam ut illa, quæ in Malchionis et Pauli *Fragmentis* post sequuntur, taceam, ad hanc epistolæ partem illustrandam apprime facit Ephræmi Antiocheni locus apud Photium *Cod.* CCXXIX. Εἰπὼν μέν τοιγε ὁ πολύαθλος Ἀθανάσιος φύσιν μίαν τοῦ Θεοῦ λόγου σεσαρκωμένην· οὐκ εἰς ἀναίρεσιν ἔφη τοῦ γνωρίζεσθαι τὴν διαφορὰν τῶν φύσεων, αἳ τὴν καθ' ὑπόστασιν ἐπλήρουν ἕνωσιν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸς δεῖξαι βουλόμενος, ὡς εἷς ἐστὶν ὁ υἱὸς σεσαρκωμένος καὶ ἐνανθρωπήσας· καὶ μάλιστα κατὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἀγωνιζόμενος· ὃς ἄλλον μὲν τὸν πρὸ αἰώνων υἱὸν, ἕτερον δὲ τὸν ἐπ' ἐσχάτων φρενοβλαβῶς ἐδογμάτιζε. p. 812. Ita et Cedreno *Hist. Compend.* p. 260. ed. Paris. p. 214. ed. Xylandri, Pauli opiniones videntur esse αἱ πρῶται φυαὶ τοῦ μίαν φύσιν καὶ τὰς δύο κακῶς καὶ δυσφήμως ἐπὶ Χριστῷ λέγεσθαι, hoc est, ut post liquidius scribitur, τοῦ

μίαν φύσιν καὶ δύο φύσεις ἐν Χριστῷ μὴ κατὰ τὸν ὀρθὸν λόγον ὁμολογεῖσθαι. p. 261. Memoria quoque id tenendum est, quanta cum *ἀκριβείᾳ* diu ante patres hos Antiochenos de hac re scripsisset Tertullianus, et post illum Novatianus aliique.

Ad hæc primus, quod sciam, huic epistolæ, cum pietate tum simplicitate sua se maxime commendanti, atque antiquissima tempora nobis egregie referenti, detraxit quid modo adductus Basnagius; si Dupinium excipis, qui, ut ait Basnagius, nullas judicii sui rationes protulit. Contra ante eos eruditi alii, credo, omnes, ipsam, ut germanam, semper amplexi fuerant, ex quo tempore reperta esset et Latinitate donata a Fr. Turriano medio sæculo decimo sexto; eandem Baronio ad ann. 266. *Annalibus* suis interserente. Postea tam Græce quam Latine Romæ edita est anno 1608, ut refert Fabricius in *Bibliotheca* Gr. vol. xiv. p. 361, ed. nov. mox ipsam *Auctario* suo *Bibliothecæ Patrum* Frontone Ducæo adjiciente; quod et Labbæus post fecit in *Collectione Conciliorum;* sequente et Mansio in novissima eorundem editione; sed omissa epistola fuerat ab Harduino, quod censebat eam rectius collocatam esse in Bibliothecis Patrum, quam in Conciliis.

P. 289. l. 9. ῾ΥΜΕΝΑΙΟΣ &c.] Hunc cum Theotecno et Maximo nominatum ab Eusebio in superioribus vidisti. Quin etiam isti et tres alteri episcopi in Epistola Synodica comparent.

P. 290. l. 2. *ὑπὸ τῶν μακαρίων ἀποστόλων*] Ἀπὸ pro *ὑπὸ* malim scribere, distincta oratione post vocem *ἐκκλησίᾳ* et post participium *καταγγελλομένην*.

P. 291. l. 4. *πιστεύειν καὶ ὁμολογεῖν*] Sine his bene procederet oratio, quæ tamen ferri possint, si cum prioribus conjungantur, et fortasse *δεῖν* vel ante vel post excidit. A scopo aberrat Latinus interpres. Paulo supra *ἀντιμάχηται* pro *ἀντιμάχεται* imprimendum curavi.

P. 292. l. 3. *ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς*] Hoc apostoli loco Christum super omnia Deum appellari, ante hos patres docuerant Tertullianus, Hippolytus, Novatianusque; quibus addi merentur SS. Irenæus et Cyprianus. Celebre

effugium, ut obiter id notem, quod ex falsa verborum constructione critici quidam hæreticis pararunt, intercludetur collatione eorum cum tribus aliis SS. Scripturæ locis, nimirum, *Rom.* i. 25. 1 *Pet.* iv. 11. 2 *Cor.* xi. 31.

P. 292. l. 10. *τὸν υἱὸν ὑπερτιθέμεθα*] *τὸ νῦν* pro isto nihili *τὸν υἱὸν* reponendum esse videbat Turrianus interpres. Ad marg. *Auctarii Ducæani* idem positum est.

P. 293. l. 16. *ἕνα τῶν τριῶν*] Hoc recepi, quod placuisse videtur Turriano, epistolam Latine vertenti, pro *ἑκατὸν τριῶν*, idque ad marg. *Auctarii Ducæani* positum est. Infra ego *Μαμβρῇ* pro *Μαυρῇ* correxi.

P. 294. l. 13. *καὶ ἐκάλεσεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου ἐκ τοῦ οὐράνου*] Hæc Græcis nunc addidi, Turriani interpretationem secutus, in qua extat, *Et vocavit eum angelus Domini de cœlo.*

P. 295. l. 10. *ἄνθρωπον δὲ τὸν προγεγραμμένον*] Pro *δὲ τὸν* exhibet *τόνδε* margo, verbo *λέγομεν* omisso, sed *ὄντα* hic est *ἀντὶ τοῦ εἶναι.* Mox *παρέστη* pro *πάρεστι* ex LXX. reposui.

Ibid. l. 17. *ἐν χερσὶ*] *ἐν χειρὶ* Sacer Textus et Turrianus.

P. 297. l. 8. *παρὰ τοῦ πατρὸς*] Habent exemplaria omnia *Novi Test.* *παρὰ τοῦ Θεοῦ.* Habet et epistolæ interpres Turrianus.

Ibid. l. 16. *Τὸν δὲ υἱὸν* &c.] Vel subaudiendum est ex antecedentibus verbum *λέγομεν*, vel *πιστεύομεν.* Aut addendum *φαμὲν* ante verbum *ἐνανθρωπηκέναι.* Conf. p. 295. l. 13.

P. 298. l. 7. *κενώσας ἑαυτὸν ἀπὸ τοῦ εἶναι ἴσα Θεῷ*] Videsis quæ supra ad EPIST. VIEN. ET LUGD. de veteri interpretatione hujus commatis dixi, vol. I. p. 364.

Ibid. l. 11. *τὸ δὲ—πεπειραμένον*] Turrianum secutus Latine interpretantem lego *τῷ δὲ* et *πεπειραμένος.*

Ibid. l. 14. *ὡς εἷς*] Hoc est, Christus in Veteri Testamento unus et idem ante incarnationem ejus extitisse prædicatur, quomodo postea extitit, una semper persona, quam impie separabat Paulus Samosatenus.

P. 299. l. 11. *τῇ οὐσίᾳ*] Voces *οὐσία* et *φύσις* pro *ὑποστάσει persona subsistente* veteres interdum adhibent, ut

luculenter testatus est Photius in *Biblioth.* Cod. cxix. pag. 300. Vide et Joan. Damascen. in *Isagoge* c. i. T. I. Op. p. 515. Sed οὐσίαν pro *substantia* sensu usitatiori positam videas sub epistolæ initium.

P. 300. l. 1. Ex Actis de Paulo Samosatensi &c.] Anno 1833. cum exacti jam essent fere viginti anni post editam hanc partem Reliquiarum Sacrarum, prodierunt duo ultima volumina *Collectionis Novæ Scriptorum Veterum* e Vaticanis codicibus ab Angelo Maio clarissimo ejusdem bibliothecæ præfecto, et Romanæ ecclesiæ cardinali, deprompto-rum. In hujus operis volumine penultimo, seu septimo, inter multos alios veterum scriptorum libellos nunc primum editos positus est *Imperatoris Justiniani Contra Monophysitas Tractatus;* in quo nonnullæ Pauli Samosateni sententiæ ab imperatore adducuntur, his præmissis; Καὶ ὁ ἐν ἁγίοις γὰρ Κύριλλος (præsul ille Alexandrinus de incarnatione Verbi disserens) *κατ' οὐδὲν ἕτερον τῷ τοῦ ἀνθρώπου κέχρηται παραδείγματι, πλὴν διὰ μόνον τὸ ἐκβαλεῖν τὴν Παύλου καὶ Νεστορίου βλασφημίαν, τῶν διαιρούντων τὰς φύσεις ἀπ' ἀλλήλων, καὶ εἰς δύο πρόσωπα ἤγουν ὑποστάσεις ταύτας λαμβανόντων, καὶ ἐντεῦθεν δύο υἱοὺς καὶ δύο Χριστοὺς λεγόντων· ἕνα καὶ τὸν ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς υἱόν· ἕτερον δὲ τὸν ἐκ τῆς ἁγίας παρθένου καὶ Θεοτόκου Μαρίας διαπλαττόντων· ὡς διὰ τοῦτο μηδὲ Θεοτόκον αὐτὴν παρ' αὐτῶν ὁμολογεῖσθαι, ἀλλὰ τὸν ἐξ αὐτῆς ψιλὸν ἄνθρωπον λέγεσθαι, χάριτι δὲ καὶ οἰκειώσει καὶ σχέσει τῇ πρὸς τὸν κατὰ φύσιν υἱὸν τῆς υἱότητος ἐκ προκοπῆς ἠξιῶσθαι. Πρὸς ἀπόδειξιν δὲ τοῦ ὅτι ταῦτα οὕτως ἐβλασφήμησεν Παῦλός τε καὶ Νεστόριος ἐκ τῶν γεγραμμένων αὐτοῖς ἀσεβειῶν ὀλίγας παρεθέμεθα, τὴν τούτων μανίαν πᾶσι Χριστιανοῖς στηλιτεύοντες. Λέγει γοῦν ὁ ἀσεβὴς Παῦλος ἐν* ΤΟΙΣ ΠΕΡΙ ΑΥΤΟΥ ΠΕΠΡΑΓΜΕΝΟΙΣ, ΣΥΝΗΛΘΕΝ *ὁ Λόγος τῷ ἐκ Δαβὶδ* &c. p. 299.

Ibid. l. 17. *ὁ Λόγος μείζων ἦν* &c.] Pergit scribere Justinianus, *καὶ πάλιν ὁ αὐτὸς ἀσεβὴς Παῦλος λέγει,* Ὁ ΛΟΓΟΣ *μείζων ἦν* &c.

P. 301. l. 2. — *ἵνα μήτε ὁ ἐκ Δαβὶδ* &c.] Extat quod tertium locatum est fragmentum non tantum in *Contestatione ad Clerum CP.* quæ apud *Concilia*, et in Anastasii Sinaitæ

Hodego p. 324. servatur, sed etiam apud Leontium Byzantinum lib. iii. *Adv. Nestorianos et Eutychianos;* quod quidem Leontii opus Latine tantum editum est, et in tomo secundo collocatur *Auctarii Bibliothecæ Patrum Ducæani.* Ibi enim Leontius pag. 636. *Testimonium* idem *Publicum* adversus Nestorium Constantinopoli propositum attulit, et alia deinceps verba Samosateni Pauli produxit. Primam autem hujus ῥήσεως clausulam, una cum ῥήσει quarta, ὁ φαινόμενος οὐκ ἦν, ex alia parte operis Leontii Latine edidit Baluzius in *Nova* sua *Collectione Conciliorum* p. 19. Pertinere hæc ultima duo Pauli ad *Disputationem* ejus *contra Malchionem* idem Leontius indicavit, qui partem prioris fragmenti iterum adducens titulum hunc præmisit: Τοῦ αὐτοῦ (Pauli) ἐκ τοῦ πρὸς Μαλχίονα (Μαλχίωνα) λόγου, ita Græce scribitur in Codice MS. Bodleiano Leontii. Immo vero ex titulo operis Malchionis adversus Paulum, quem ex Leontio infra transcribam, colligendum videtur, ambo ista Pauli et Malchionis sub uno fortasse *Dialogo* comprehensa, reposita fuisse in Concilii Antiocheni Actis, quod nunc Justiniani tractatus stabilivit.

P. 301. l. 5. κύριος] Extant apud omnes præter Justinianum istæc, quæ olim edidi, καὶ γὰρ ἐν τοῖς προφήταις ἦν, μᾶλλον δὲ ἐν Μώσει, καὶ ἐν πολλοῖς κυρίοις, μᾶλλον δὲ ἐν Χριστῷ ὡς ἐν ναῷ Θεοῦ. Habetque margo tom. iii. *Concil.* ed. Labbe. ἴσως ἁγίοις: pro κυρίοις. Sed μυρίοις a scriptura proprius abesset; et postquam hæc scripsi, vidi in *Conciliis* Romæ Græce editis margini adpositum fuisse, ἴσως μυρίοις, nihilo tamen minus de hac conjectura an probanda sit, dubito. Immo, quoniam vix arbitror feliciter exponendum esse istud, ἐν πολλοῖς κυρίοις, quod in *Contestatione ad Clerum* repertum est, totam sententiam ex Justiniano nuper redivivo reposui, apud quem κύριος extat; pro qua tamen voce, cujus interpretatio itidem satis obscura est, videndum, annon Paulus potius posuerit ἐγχώριος *locum inhabitans,* et καὶ ἐν πολλοῖς ἐγχώριος pro καὶ ἐν πολλοῖς κύριος legi oporteret. Nunc quoque addidi, ἄλλος γάρ ἐστιν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ἄλλος ὁ λόγος, quod Justiniano debemus.

P. 301. l. 5. ἐν ναῷ] Extat quidem ἐν ναῷ Θεοῦ in *Contestatione ad Clerum* seu *Testimonio Publico*, sed apud Leontium et Justinianum vox Θεοῦ abest. Habet Anastasius Sinaita ἐν οὐρανῷ pro isto ἐν ναῷ, corrupte.

Ibid. l. 17. Ὁ φαινόμενος] Ex MS. Codice Leontii Byzantini Græce hæc deprompsi. Latinus interea interpres post prius illud fragmentum allatum vocem *Ejusdem* huic ῥήσει præfixam habet, Baluzius autem istud, *Et paulo post*, qui, ut jam dixi, ex alia Leontii parte hæc descripsit. Mox, οὐ γὰρ ἦν δύνατος, hæc est, σοφία.

Ibid. l. 20. Extat hoc Pauli apud Leontium &c.] Alia nonnulla hujusce Pauli effata afferuntur in *Contestatione Cleri*, quæ supra nominata est, sive in eodem *Testimonio* apud Leontium, tum vero sunt alia præterea Pauli a Leontio alibi commemorata, sed aliunde forsitan quam ex Dialogo desumpta. Cum enim in reliquis hic adductis non nominentur libri Pauli, e quibus ea collecta fuerant, ipsa illa in textu, quem vocant, collocare nolui tanquam ad Concilium Antiochenum pertinentia; sed omnia hoc loco inter se digerenda curavi, quo major lux affulgeret tum Pauli opinionibus, de quibus varie disputatum est, tum ἀποσπασματίοις quæ sequuntur Malchionis Epistolæque Antiochensium.

Pauli Samosateni Sententiæ quædam ex Codice Leontii Bodleiano desumptæ.

Ἄνθρωπος χρίεται· ὁ Λόγος οὐ χρίεται. Ὁ Ναζωραῖος χρίεται, ὁ Κύριος ἡμῶν. (Habet Latinus interpres, *Dominus non ungitur.*) καὶ γὰρ ὁ Λόγος μείζων ἦν τοῦ Χριστοῦ (Interpres habet, *Domino Christo*); Χριστὸς γὰρ διὰ σοφίας μέγας ἐγένετο. Λόγος μὲν γὰρ ἄνωθεν· Ἰησοῦς δὲ Χριστὸς ἄνθρωπος ἐντεῦθεν. (Quæ adhuc allata sunt, solus Leontius habet; cetera, quæ sequuntur, in *Contestatione* quoque *ad Clerum* CPol. apud *Concilia* extant. Adverbium interea ἐντεῦθεν apud Eusebium in *Onomastico Urbium* voce Σωφειρὰ, et in Petri Alexandrini *Canone* X, ubi mors appellatur ἡ ἐντεῦθεν ἀνάλυσις, simili cum significatione adhibitum videas;

cons. et *S. Joan.* xviii. 36. Paulum λέγειν Ἰησοῦν Χριστὸν κάτωθεν, tradunt itidem Antiocheni in *Epistolæ* parte, quam Eusebius servavit; qui tamen Jesu Christus, ut obiter id notem, apud evangelistam est ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. *Joan.* iii. 13. Adverbium quoque δεῦρο eodem sensu atque hoc loco ἐντεῦθεν Samosatenus alibi habet.) Μαρία τὸν Λόγον οὐκ ἔτεκεν, οὐδὲ γὰρ ἦν πρὸ αἰώνων ἡ Μαρία. Μαρία τὸν Λόγον ὑπεδέξατο· (for. legend. οὐχ ὑπεδέξατο. Apud Leontium his Pauli dictis subjunctum est, *Nestorius dixit, Quomodo igitur Maria antiquiorem se peperit?*) καὶ οὐκ ἐστὶ πρεσβυτέρα τοῦ Λόγου, ἀλλὰ ἄνθρωπον ἡμῖν ἴσον ἔτεκεν· κρείττονα δὲ κατὰ πάντα, ἐπειδὴ ἐκ πνεύματος ἁγίου καὶ ἐξ ἐπαγγελιῶν καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἡ ἐπ' αὐτῷ χάρις. (His autem sententiis subjuncta est ἡ ῥῆσις, quam in textu tertiam collocavi tanquam ex Pauli Disputatione sumptam; deinde positum est istud quod hic sequitur.) Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει (Paulus) ἄλλον εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν· (Leontius habet τὸν τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν, f. τὸν Κύριον I. X.) καὶ ἄλλον τὸν Θεὸν (Θεὸν abest a *Contestatione Cleri*) Λόγον. Conf. p. 325.

Postquam vero ex Græcis dispersis hæc digessi, mihi constitit, Pauli verba, quæ a Leontio quidem repetita sunt, partim jam ante edita Græce fuisse a Jacobo Guil. Feverlino ex Codice MS. 2503. Biblioth. Regiæ Paris. in *Dissert. de Hæresi Pauli Samosateni* Gottingæ 1741. 4to. in §. iii. pag. 10. de qua Dissertatione dicturus sum. Theodorus autem de Raithu, sæculi septimi scriptor (qui similiter ac vetus auctor horum Collectaneorum in medium iis temporibus adductorum, quibus fervebant lites Nestorianæ, dumque Catholici cum Paulo Nestorium, dicta ejus ex adverso collocantes, libenter conferebant, cognatos esse hæreticos hos credidit) Pauli dogma ita exposuit.—ψιλὸν ἄνθρωπον εἶναι τὸν Κύριον ἐδυσφήμησεν (Paulus)· ὥσπερ δὲ εἰς ἕκαστον τῶν προφητῶν, οὕτω καὶ ἐν αὐτῷ γενέσθαι τοῦ Θεοῦ λόγου τὴν ἄσκησιν· ἔνθεν καὶ δύο φύσεις διῃρημένως ἐχούσας καὶ ἀκοινωνήτους πρὸς ἑαυτοὺς εἶναι παντάπασιν ἐν τῷ Χριστῷ, ὡς ἄλλου ὄντος αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ

ἄλλου τοῦ ἐν αὐτῷ κατοικοῦντος Θεοῦ Λόγου. *De Incarnat. Domini,* ad calcem Gelasii Cyziceni *De Actis Synodi Nicænæ* a Balforeo editi, cap. ii. pag. 231. Sed Paulus Verbum Dei οὐκ ἐνούσιον *substantivum,* sed προφορικὸν *prolativum* tantum esse statuebat; in qua quidem re ab eo dissensisse Nestorium tradit sæculo quinto adulto Marius Mercator in *Epistola De Discrimine inter hæresin Nestorii* &c. pag. 50. ed. Baluz. itidem in *Nestorii Blasphemiarum Capitulis* p. 165. Confer et Leontium Byz. *De Sectis* Act. iii. §. 3. Nunc demum adjicere mihi licuit his Pauli sententiis quinque præterea alias ex Sermonibus ejus πρὸς Σάβινον ab auctore operis in bibliothecis diu abditi, *Doctrinæ Patrum de Verbi Incarnatione,* olim desumptas. Cujus quidem libri Anastasio attributi partes nonnullas nuper edidit vir a me modo commemoratus, de republica litterarum multis nominibus optime meritus, Angelus Maius, nunc Cardinalis, in Septimo *Novæ Collectionis suæ Vet. Scriptorum* Volumine, p. 1—73. Interea de Pauli libro supra dicto ita scribit Cavius in *Hist. Lit.* Tom. I. p.135. "Superest "Fragmentum Gr. MS. ἐκ τῶν πρὸς Σαβειανὸν λόγων (Pauli) "in collectione quadam testimoniorum, cap. 36. quam Da"masceno tribuunt nonnulli, quæque in bibliotheca Col"legii Claromontani reponitur, uti nos docet Labbeus "Conspect. Damasceni, p. 53." Hæc Cavius. In editione tamen *Sacrorum Parallelorum* una cum Eclogis codicis Claromontani a Lequieno adornata haud extat hoc Pauli excerptum. Confer et Fabricii *Biblioth. Græc.* lib. v. cap. 30. vol. ix. pag. 722—732. edit. novæ. In *Doctrina* autem *Patrum* a Maio edita præfixus est hic titulus pag. 68. sententiis Pauli aliorumque hæreticorum; χρήσεις θεοστυγῶν αἱρετικῶν, ὧν ὁμοφρόνες εἰσὶν οἱ μίαν ἐνέργειαν καὶ θέλησιν ὁμολογοῦντες ἐπὶ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ. Scil. hæretici Monothelitæ oppositi Nestorianis. Tum post tria Ebionis excerpta sequuntur Pauli istæc:

Παυλοῦ Σαμοσατέως ἐκ τῶν αὐτοῦ πρὸς Σάβινον λόγων.

Τῷ ἁγίῳ πνεύματι χρισθεὶς προσηγορεύθη Χριστὸς, πάσχων κατὰ φύσιν, θαυματουργῶν κατὰ χάριν. τῷ γὰρ ἀτρέπτῳ τῆς γνώμης ὁμοιωθεὶς τῷ Θεῷ, καὶ μείνας καθαρὸς ἁμαρτίας ἡνώθη αὐτῷ, καὶ ἐνηργήθη που ἑλέσθαι τὴν τῶν θαυμάτων δυναστείαν, ἐξ ὧν μίαν αὐτῷ καὶ τὴν αὐτὴν πρὸς τῇ θελήσει ἐνέργειαν ἔχων (l. ἔχειν) δειχθεὶς, λυτρωτὴς τοῦ γένους καὶ σωτὴρ ἐχρημάτισεν.

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τῶν αὐτῶν.

Αἱ διάφοροι φύσεις καὶ τὰ διάφορα πρόσωπα ἕνα καὶ μόνον ἑνώσεως ἔχουσι τρόπον τὴν κατὰ θέλησιν σύμβασιν, ἐξ ἧς ἡ κατὰ ἐνέργειαν ἐπὶ τῶν οὕτως συνβαθέντων (for. συμβιβασθέντων) ἀλλήλοις ἀναφαίνεται μονάς.

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τῶν αὐτῶν.

Ἅγιος καὶ δίκαιος γεγενημένος ὁ σωτὴρ, ἀγῶνι καὶ πόνῳ τὰς τοῦ προπάτορος ἡμῶν κράτησας ἁμαρτίας· οἷς κατορθώσας τὴν ἀρετὴν (for. τῇ ἀρετῇ) συνήφθη τῷ Θεῷ, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτὸν βούλησιν καὶ ἐνέργειαν ταῖς τῶν ἀγαθῶν προκοπαῖς ἐσχηκώς· ἣν ἀδιαίρετον φυλάξας τὸ ὄνομα κληροῦται τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα, στοργῆς ἔπαθλον αὐτῷ χαρισθέν.

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τῶν αὐτῶν.

Μὴ θαυμάσῃς ὅτι μίαν μετὰ τοῦ Θεοῦ τὴν θέλησιν εἶχεν ὁ σωτήρ· ὥσπερ γὰρ μίαν τῶν πολλῶν καὶ τὴν αὐτὴν ὑπάρχουσαν φανεροῖ τὴν οὐσίαν· οὕτως ἡ σχέσις τῆς ἀγάπης μίαν τῶν πολλῶν καὶ τὴν αὐτὴν ἐργάζεται θέλησιν διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς φανερουμένης (for. φανερουμένην) εὐαρεστήσεως.

Τοῦ αὐτοῦ ἐκ τῶν αὐτῶν.

Τὰ κρατούμενα τῷ λόγῳ τῆς φύσεως οὐκ ἔχουσι ἔπαινον· τὰ δὲ σχέσει φιλίας κρατούμενα ὑπεραίνεται, μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ κρατούμενα, διὰ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἐνεργείας βεβαιούμενα, καὶ τῆς κατ' ἐπαύξησιν οὐδέποτε παυομένης κινήσεως· καθ' ἣν τῷ Θεῷ συναφθεὶς ὁ σωτὴρ οὐδέποτε δέχεται μερισμὸν

εἰς τοὺς αἰῶνας, μίαν αὐτῷ (for. *αὐτὸς*) *καὶ τὴν αὐτὴν ἔχων θέλησιν καὶ ἐνέργειαν, ἀεὶ κινουμένην τῇ φανερώσει τῶν ἀγαθῶν.*

Ad hæc *Catena in S. Joannem* a cl. Cramero nuperrime edita in pag. 235. hoc præstat. *Χρὴ δὲ γινώσκειν ὅτι ὁ μὲν* Παῦλος *ὁ* Σαμοσατεὺς *οὕτω φησίν·* Ἔδωκεν *αὐτῷ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστίν* (S. Joan. v. 27). Fortasse Paulus in scripto aliquo sententiam suam de persona Christi propugnans hoc evangelistæ dicto usus erat. His denique Athanasii verba subjungam, quæ de Pauli opinionibus agentia cum superioribus bene conveniunt.—*ἐπειδὴ καὶ πάντες αἱρετικοὶ τοῦτο λέγειν εἰώθασιν, ὡς* Παῦλος *ὁ* Σαμοσατεὺς Θεὸν *ἐκ τῆς παρθένου ὁμολογεῖ,* Θεὸν *ἐκ* Ναζαρὲτ *ὀφθέντα, καὶ ἐντεῦθεν τῆς ὑπάρξεως τὴν ἀρχὴν ἐσχηκότα, καὶ ἀρχὴν βασιλείας παρειληφότα,* Λόγον *δὲ ἐνεργὸν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ σοφίαν ἐν αὐτῷ ὁμολογεῖ, τῷ μὲν προορισμῷ πρὸ αἰώνων ὄντα, τῇ δὲ ὑπάρξει ἐκ* Ναζαρὲτ *ἀναδειχθέντα, ἵνα εἷς εἴη, φησὶν, ὁ ἐπὶ πάντα* Θεὸς *ὁ πατήρ.* Τοιαύτη *τούτου ἡ ἀσέβεια.* *Contra Apollinarem*, lib. xi. cap. 3. pag. 942. ed. Montfaucon.

P. 302. l. 2. *οὐ πάλαι τοῦτο ἔλεγον*] In Versione Latina Leontii Byzantini pag. 636. tomi secundi *Auctar. Biblioth. PP. Paris.* hujusce fragmenti sic se habet index, *Confutatio ex Actis contra Paulum Samosatenum a Malchione*, Græce in Codice MSto Bodleiano, Ἐκ *τῶν αὐτοῦ* (for. *περὶ αὐτοῦ* ut supra apud Justinian) *πεπραγμένων, πρὸς αὐτὸν* (Paulum) *παρὰ* Μαλαχίωνος (recte codex in superioribus nomen Μαλχίων scripserat) *ἀντιῤῥήσεις.* Unde suspicabar, Pauli Disputationem illam adversus Malchionem, cujus fragmenta supra attulerat Leontius, insertam Concilii hujus Antiocheni Actis fuisse cum Malchionis responsis. Sæculo autem ecclesiæ sexto Leontius scripsit. Porro ipsam hanc disputationem, aut saltem, partem ejusdem, sæculo etiam nono adhuc extitisse, ostendere videretur. Freculphus Lexoviensis in *Chronico* apud tom. v. *Biblioth. Patr. Paris.* p. 520. ubi ait, *hunc dialogum usque hodie* extare, nisi omnia sua ex Hieronymo idem scriptor desumpsisset. Sed de Malchione ipso et disputatione ejus adversus Paulum videantur Eusebiana, quæ initio harum

notarum transcripsi. Ubi Valesius hoc adnotavit; "Hic "(Malchio) ex confutatione Pauli Samosateni tantam "gloriam retulit, ut ea de causa in Menologiis Græcorum "meruerit consecrari die 28. Octobris." Ad hæc statuit S. Hieronymus, *De Viris Ill.* cap. 71. postquam Eusebii verba repræsentavit, scriptam a Malchione epistolam synodicam fuisse, quæ ex Eusebio desumpta mox sistitur; quod tamen tam Cavio quam Fabricio propter silentium Eusebii, qui magnam illius partem adduxit, dubium videbatur. Ceterum hoc fragmentum a me primo Græce editum, Latine præstitit, sicut illud quod antecedit, Baluzius in *Nova Collect. Concil.* p. 21. et post eum Gallandius in tomo iii. *Bibliothecæ* suæ *PP.* ubi in Prolegg. p. xxxix. sententiam deinceps mutasse Fabricium ait, Malchionem epistolæ synodicæ auctorem agnoscentem in *Bibl. Gr.* tom. xi. pag. 346. Eandemque de epistolæ auctore opinionem habet cl. Keilius ad edit. recent. tom. vii. *Fabriciani Operis* p. 308.

P. 302. l. 11. Ex simplicibus fit &c.] Petrus Diaconus, qui sæculo scripsit sexto, Malchionis locum ita induxit: *Hinc etiam a sanctis patribus adunatione ex divinitate et humanitate Christus Dominus noster compositus prædicatur. Quod nolens Paulus Samosatenus confiteri, damnatus est ab Antiocheno concilio; Malchione presbytero ejusdem Antiochenæ ecclesiæ, viro per omnia eruditissimo, et ab universis sacerdotibus, qui contra eundem Paulum convenerant, tunc electo, qui summum* disputationis *certamen a concilio memorato suscipiens, ita eundem hæreticum inter cetera redarguit, dicens:* EX simplicibus fit &c.

Ibid. l. 17. et ideo composita esse non possit.] Censebat Paulus, siquidem sapientia propter incrementi et diminutionis receptionem cum alio nequeat componi substantialiter, hoc sequi, Christum non posse constare ex Sapientia substantiva, seu Filio vel Verbo Dei, et homine. Male abest particula *non* ante *possit* apud Baluzium; itidem in edit. principe opusculi Petri Diaconi.

P. 303. l. 4. Ἐπιστολή. Διονυσίῳ &c.] Capite 30. lib. vii. *Hist. Eccl.* Eusebius epistolæ hujus synodicæ partem scrip-

tis consignavit, paucis istis præmissis, Μίαν δὴ οὖν ἐκ κοινῆς γνώμης οἱ ἐπὶ ταὐτὸ συγκεκροτημένοι ποιμένες διαχαράξαντες ἐπιστολὴν εἰς πρόσωπον τοῦ τε Ῥωμαίων ἐπισκόπου Διονυσίου, καὶ Μαξίμου τοῦ κατ' Ἀλεξάνδρειαν, ἐπὶ πάσας διαπέμπονται τὰς ἐπαρχίας· τὴν αὐτῶν σπουδὴν τοῖς πᾶσι φανερὰν καθιστάντες· καὶ τοῦ Παύλου τὴν διάστροφον ἑτεροδοξίαν· ἐλέγχους τε καὶ ἐρωτήσεις ἃς πρὸς αὐτὸν ἀνακεκινήκασι· καὶ ἔτι τὸν πάντα βίον τε καὶ τρόπον τοῦ ἀνδρὸς διηγούμενοι· ἐξ ὧν μνήμης ἕνεκεν καλῶς ἂν ἔχοι ταύτας αὐτῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος διελθεῖν τὰς φωνάς. Ἐπιστολή. ΔΙΟΝΥΣΙῼ &c. *Omnes itaque in unum congregati antistites, unam ex communi sententia ad Dionysium Romanæ urbis episcopum, et ad Maximum Alexandrinum scripserunt epistolam: eamque ad omnes deinde provincias transmiserunt: tum ut studium suum ac diligentiam omnibus declararent; tum ut perversum Pauli dogma, confutationes quoque et disputationes adversus illum habitas; cunctamque hominis vitam ac mores exponerent. Porro ipsamet illorum verba, ad perpetuam posterorum memoriam non incommodum fuerit hic referre.* Epistola. DIONYSIO, &c. Hieronymus tradit, ut modo dixi, Malchionem hanc epistolam ex persona synodi scripsisse, quod quidem propter testimonium Hieronymi, verisimile videtur, sed de re silet Eusebius. Opellam vero ante me Gallandius, partim ex Eusebio, partim vero ex Leontio Byzantino sumptam, tomo iii. *Bibliothecæ* suæ *PP.* inscripto Malchionis nomine una cum Valesii notis adjecit. Ceterum vocem Ἐπιστολὴ, quam ex scriptis suis codicibus addidit Valesius, in *Cod. Savil* seu *Bodl.* inveni; prætermisit autem Strothius in sua Eusebii editione, neque extat hæc ἐπιγραφὴ in *MS. Norfolc.* Neque in codice *Mediceo-Florentino*, quem ultra septingentos annos fuisse scriptum refert Jacobus Gronovius.

P. 303. l. 6. πάσῃ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν καθολικῇ ἐκκλησίᾳ] Orta fortasse est formula solennis, quæ extat et supra p. 473. ex Paulino illo in *Epist. ad Coloss.* i. 23. τοῦ εὐαγγελίου—τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν.

Ibid. l. 9. Νικόμας] Νικομαδιανὸς *Gruteri* et *Castellani*

Codicis Lectt. mox Αἰμιλιανὸς *ed. Steph.* Extat vero lectio Αἰλιανὸς in *marg. ed. Genev.* et *Christoph. Versione* (et in codd. a Valesio infra memoratis). Sed etiam ex lectione *Gruteri*, seu *codicis Palatini*, Νικομαδιανὸς, orta ex duobus nominibus Νικόμας et Αἰλιανὸς, patet librarium istum legisse Αἰλιανός. STROTH. Habent Νικόμαχος et Νικομαδιανὸς *MSS. Norfolc.* et *Paris.* 1.

P. 303. l. 9. Αἰλιανὸς] Αἰμιλιανὸς ed. Steph. In codice Maz. Fuk. Sav. et Med. Αἰλιανὸς legitur. Rufinus quoque Ælianum vocat, atque ita fere Nicephorus et Syncellus. Ceterum Athanasius in libro de Synodis Arimini et Seleuciæ, testatur in hac Synodo 70. fuisse Patres qui Paulum Samosatensem deposuerunt. HEN. VALESIUS. Αἰλιανὸς præstant, referente Burtono, *codd.* quoque *Norf. Venet. Florentini*que. Αἰμιλιανὸς *codd. Reg.* et *Paris.* 2, a *Paris.* vero *priori* vox abest. In *Scaligeri MS.* Αἰλιανὸς extabat. Hilarius in libro *De Synodis*, notante Harduino ad marg. ed. suæ *Conciliorum*, ubi Eusebiana pars epistolæ collocatur, patres dicit fuisse octoginta. Immo auget numerum usque ad centum et octoginta Basilius Diaconus in *Libello Supplici*, quem Theodosio obtulit et Valentiniano, ut in *Annalibus* suis narrat Basnagius ad an. 269. n. 4. Dum vero scribit de postrema hac synodo Eusebius, cap. 29. *τελευταίας συγκροτηθείσης πλείστων ὅσων ἐπισκόπων συνόδου*, recte monent ad Athanasium *De Synodis* pag. 757. editores Benedictini a Readingio huc allati, vertendum esse, *quamplurimorum episcoporum*. Iidemque notant, nullam fortasse dissensionem inter Hilarium esse et Athanasium, numero enim pleno 70. et 80. dici posse, qui septuagenarium aliquot numeris excedant. Interea, dum ait Photius in *Erotematis* a cl. Fontano Florentiæ anno 1785. primum editis, *Erot.* vi. p. 42. Paulum Samosatenum a *duodecim* episcopis, quod nudum hominem esse Christum diceret, condemnatum fuisse, illud spectat ad episcopos initio epistolæ Synodicæ commemoratos. Partem vero Catalogi patrum istorum ex Germano CPolitano protulit Cavius in *Hist. Literaria* voce *Magnes.* in qua quatuor nova nomina existunt, *Leo Tarsensis*, *Magnes*, *Photinus*, *Marcellus.* Ait Cavius, "Germanus CP. in Dogmatico ad Anthimum

" MS. apud cl. Galeum, ubi de Synodo Antiochena advers. " Samosatenum agit, hæc habet. *Intererant*, inquit, *Concilio* " contra Paulum Samosatenum, Gregorius Thaumaturgus, " Leo Tarsensis, Maximus Bostrensis, καὶ Ἱεροσολύμων " Μάγνης τὶς ἱερεὺς, καὶ τῆς ἡμετέρας Καππαδοκίας, Φιρμι- " λιανὸς ὁ θαυμάσιος, Theotecnus, Photinus, Marcellus, &c." Vol. I. p. 235. Tantum, nec plura, Cavius.

P. 303. l. 9. καὶ Παῦλος] Omisit particulam καὶ Strothius, ut *edit. Steph.* et *Christophorsoni Interp.* sequeretur. Hoc nomen et cetera a *MSto Norfolc.* absunt, usque dum ad illa καὶ Μαλχίων veneris. Statim post habet *Bolasus* pro *Bolanus* vetus interpres *Rufinus*, atque Εὐτυχὴς pro Εὐτύχιος Georgius Syncell. in *Chronographia* hæc afferens.

Ibid. l. 11. Θεόδωρος] Hunc Gregorium Neocæsariensem esse, cui testante Hieronymo supra Theodoro nomen fuit, existimat Tillemont. Vid. *Mem. Eccl.* tom. iv. in Paulo Samos. Art. 4. Etenim ex Eusebio capite 28. constat, eum cum fratre Athenodoro synodis, quæ adversus Paulum convocabantur, interfuisse. Porro eisdem præfuisse Gregorium, tradit Maximus in *Collatione cum Theodosio* episcopo Cæsareæ Bithyniæ. pp. 161, 162. Op. S. Maximi. Primumque stat nomen Gregorii in Catalogo patrum a Cavio allato. Canonicam Gregorii epistolam proxime ante collocavi. Ceterum addidit *Rufinus* vocem *presbyteri* post ultima nomina, *Malchion* et *Lucius*.

Ibid. l. 13. ἐπίσκοποι—ἐκκλησίαι] Notanda est imprimis hujus epistolæ inscriptio, quæ non solum episcoporum, sed presbyterorum et diaconorum, atque adeo plebis ipsius nomen præfixum continet, eodem plane modo in Actis Carthaginensis Synodi, cui præfuit Cyprianus, *cum in unum Carthagine convenissent episcopi plurimi, cum presbyteris et diaconis, præsente etiam plebis maxima parte*, &c. Idem legitur in Concilio Eliberitano. VALESIUS. Καὶ ἐπίσκοποι *MS. Norfolc.* sed minus apte, et in hoc codice Φιρμιλλιανὸς cum duplici λ semper scribitur.

P. 304. l. 7. οὐδὲ πρὸς πρόσωπον γράψας αὐτῷ] εἰς πρ. *MS. Norfolc.* Contra τὴν γνησιότητα, quam tamen multi tuentur, *epistolæ*, quæ dicitur, *Dionysii Alexandrini ad Paulum*

Samosatensem, ex his verbis argumentum Valesius recte ducit, cujus adnotatio sequitur. Falsa est igitur ac supposititia Epistola Dionysii Alexandrini ad Paulum Samosatensem, quæ edita est in tomo xi. sanctorum Patrum una cum x propositionibus Pauli Samosatensis, et Dionysii ad eas responsionibus. Nam Patres quidem Antiocheni Concilii affirmant Dionysium non dedisse literas ad Paulum, sed tantum ad Ecclesiam Antiochensem. In illa autem Epistola quæ Dionysii nomine publicata est Dionysius bis Paulo scripsisse dicitur. Sed nec stilus illius epistolæ ac responsionis reliquis Dionysii scriptis respondet. Itaque opus illud adulterinum esse, ob eas quas dixi rationes mihi persuadeo, licet Baronius eam Epistolam pro vera ac germana habuerit. VALESIUS.

P. 304. l. 12. πολλοὶ συνίσασιν] πολλοὶ σὺν ἡμῖν *Gruteri Lectt.* et *exemplaris Jonesiani Margo.* Addit Burtonus *cod. Paris.* 1. Abest πολλοὶ a *MS. Norfolc.*

Ibid. l. 13. ἄνευ τινὸς περὶ τὸν λόγον λοιδορίας] Male hunc locum vertit Christophorsonus, qui Rufinum recte præeuntem sequi noluit. Vertit enim *sine ulla verborum contumelia*, cum vertendum esset *sine ulla religionis nostræ contumelia*. VALESIUS.

Ibid. l. 15. ὑπ' αὐτοῦ τοῦ] Abest αὐτοῦ a *MS. Norfolc. Syncelloque.* Nunc addit Burtonus *codd. Paris.* 1. *Florentinus*que.

Ibid. l. 16. τὸν Θεὸν τὸν ἑαυτοῦ καὶ Κύριον ἀρνουμένου] Spectare videntur patres comm. 4. *Judæ*, καὶ τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι: Hoc, ut supra dixi ad CAII Fragmenta p. 148. lectioni Θεὸν, quæ abest quidem a plurimis apostoli codicibus, aliquatenus patrocinatur. Absunt verba καὶ Κύριον a *MS. Eusebii Bodl.* seu *Savil.* Addit Burtonus *codd. Med. Maz. Fuket.* Heinichenus *Dresdensem.* Habent καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἀρν. MSSti *Florentini* sed *prior illorum* a secunda manu. Ita vertit Rufinus ac si solum invenisset καὶ τὸν Θεὸν ἀρνουμένου, *Deum autem negavit ac fidem* in *qua renatus fuerit.* Unde mutata esse videntur verba a contradicentibus fidei catholicæ. Mox infra commemoratur ἡ ἀρνησίθεος

Pauli *κακία,* et simili de causa apud eundem Caium, seu saltem Parvi Labyrinthi auctorem, hæresis Theodotiana *ἡ ἀρνησίθεος ἀποστασία* vocatur.

P. 305. l. 3.] Ταρσῶν Pro Ταρσοῦ.

Ibid. l. 9. Ὅπου δὲ] Ὅπου γε *Niceph.* STROTH. Sic et *MS. Bodl.* Addit Burtonus *codd. Med. Maz. Fuket. Florentinos*que. *ὅπως* pro *ὅπου* *MS. Norfolc.*

Ibid. *ἀποστὰς τοῦ κανόνος*] Sic vocant patres regulam fidei. Ita Eusebius in libro iv. cap. 23. de Dionysio Corinthiorum episcopo loquens *τῷ τῆς ἀληθείας παρίστατο κανόνι.* VALESIUS. Mox *οὐδ᾽ ὅτι* per apocopen pro *οὐδὲ ὅτι* post *MS. Bodl. Syncellum Nicephorum*que reposui.

Ibid. l. 11. *πένης καὶ πτωχὸς ὢν*] Ammonius a cl. Heinicheno allatus, *πένης καὶ πτωχὸς διαφέρει. πένης μὲν γάρ, ὁ ἀπὸ τοῦ ἐργάζεσθαι καὶ πονεῖν πορίζόμενος τὸν βίον· πτωχὸς δὲ, ὁ ἐπαίτης, ὁ τοῦ ἔχειν ἐκπεπτωκώς· ἢ ἀπὸ τοῦ πτώσσειν* etc. p. 111. ed. Valcken.

Ibid. l. 12. *καὶ μήτε παρὰ πατέρων*] *μήτ᾽ ἐκ π.* sine *καὶ,* et mox *μήτ᾽ ἐκ τέχνης* *Niceph.* STROTH. *μηδὲ ἐκ τ.* *Syncell.*

Ibid. l. 15. *αἰτεῖ καὶ σείει*] *ἀπαιτεῖ καὶ διασείει* *Niceph.* STROTH. *ἔτι ἐκσείει* *MS. Bodl.* errore orto ex vitiosa pronunciatione vocalium. Addit Burtonus *codd. Med. Maz. Fuket.* *ἔτι καὶ διασείει* *Flor.* 1. *Flor.* 2. a sec. manu.

Ibid. l. 16. *σείει τοὺς ἀδελφοὺς*] Duplici ratione concussionis crimen admittitur; aut cum terrore potestatis, magistratus vel miles aliquid exigit; aut cum per fraudem et calumniam, suffragii prætextu aliquid a quopiam elicitur, ut in lege 1. D. de calumniatoribus. Hoc secundum genus concussionis intelligunt patres concilii Antiocheni. De primo genere concussionis loquitur Maximinus in Epistola ad Sabinum, quam refert Eusebius in libro ix. cap. 9. Nescio autem cur tantopere refugerit Christophorsonus vocem *concutere* et *concussiones*, cum tamen sint Latinæ, et a veteribus jurisconsultis crebro usurpatæ. Sed et in evangelio ea vox habetur, ubi Joannes militibus ita præcipit: *neminem concutiatis: contenti estote stipendiis vestris.* Apud Græcos antiquissimus est usus vocis *σείειν* eo sensu pro calumniari. Sic enim Aristophanes et Teleclides loquuntur,

teste Suida in voce σεῖσαι. Valesius. Atque ita fortasse Tertulliani locus emendandus est, qui extat in lib. ii. *Adv. Marcionem*, ipso init. cap. 18. *Sed quæ potius legis bona defendam, quam quæ hæresis* (Marcionis) concupiit? Lego *concussit*, sed locum vide.

P. 305. l. 16. καταβραβεύων] Langus vertit *præmia accipiens*, non male. Utitur hac voce Paulus in Epist. ad Colossenses cap. ii. 18. Valesius. βραβεύω, *intercedo* Vet. Gloss. Anne verba sic exponenda sunt, καταβραβεύων τοὺς ἀδικουμένους· *injuria affectos male defendens*, ut prævaricator? Sed egit de voce Paulina cl. Schleusner. *Lexico in Nov. Test.*

Ibid. l. 18. μάτην καρπούμενος] Vox μάτην referenda est non ad Paulum ipsum qui hac arte pecuniam corradebat, sed ad litigantes qui pecuniam suam quam Paulo dederant ut suffragium suum ipsis commodaret, perdebant absque ullo fructu. Valesius.

P. 306. l. 2. καὶ οὔτ᾽ ὡς ὑψ. φρ.] In vetustissimo codice Mazarino, Fuk. et Med. legitur καὶ οὕτως ὑψηλοφρονεῖ. Sed rectior est vulgata scriptura, (οὔτε ὡς ὑψηλὰ φρονεῖ, quam *edd. Steph.* atque *Valesii* præ se ferunt) quam Regius codex et Syncellus et Nicephorus confirmant. (Nunc addit Burtonus *codd. Paris. Norf. Venet. Florentinos*que.) Hæc enim verba pendent ex superioribus. Valesius. Ego Strothium secutus sum, qui καὶ οὔτ᾽ ὡς reposuit, notatque habere *Bongarsii* et *Jonesiani exemplaris Lectt.* καὶ οὕτως ὑψηλοφρονεῖ, *Nicephorum* autem καὶ οὔτε ὡς ὑψηλοφρονεῖ. Scriptum habetur in *MSto Savil.* seu *Bodl.* καὶ οὕτως ὑψηλοφρονεῖ, prout in *codd. Med. Maz. Fuket.* recepitque ὑψηλυφρονεῖ Heinichenus.

Ibid. l. 3. δουκηνάριος] De procuratoribus ducenariis vide quæ scripsit Salmasius in notis ad Historiam Augustam. Sic dicebantur procuratores, qui ducenta sestertia annui salarii nomine accipiebant a principe, ut clare docet Dio in lib. liii. pag. 506. Valesius. Ducenarii principes officii erant, ut testatur Scotus (De Insignibus Magistratuum) vel apud præfectum Augustalem, vel apud Comitem Orientis, Cancellariis nostris similes. Habebant sub se,

Cornicularium, Adjutorem, Commentariensem, ab Actis, Numerarios, Exceptores, et cæteros officiales. Dicebantur autem ducenarii, quia ducenta sestertia annui salarii nomine accipiebant. STROTH. Et de hoc munere, quod ex Romanorum imitatione transiit ad Palmyrenos, erudite agit Abednego Sellerus in Appendice *Hist. Palmyræ* Anglice scriptæ c. iii. p. 210. &c. Sed et cl. Moshemius in *Comment. De Rebus Christianorum ante Constant. M.* Sæc. iii. §. 35. p. 705. scribit, se cum aliis nonnullis putare, Paulum hunc Samosatensem ducenarii munus revera gessisse, idemque fortasse a Zenobia Palmyrenorum regina obtinuisse, quæ ipsius patrona fuit. Verum, ut fuerit ducenarius Paulus, tribunal, de quo Patres mox objiciunt, thronus excelsus secretumque, haud propterea pertinerent, ut sibi persuasit Sellerus, ad ducenarii officium; cum istæc Paulus homo superbissimus in rebus divinis et ecclesiasticis agendis per imitationem quidem sæcularium judicum sibi comparasset, quod disertis verbis hic traditur.

P. 306. l. 6. ὑπαγορεύων] Post hanc vocem punctum in summo notatur tum in codice Regio, tum apud Nicephorum et Syncellum. Sed cum in codice Medicæo et Mazarino nulla hic notetur distinctio, malim legere uno ductu ὑπαγορεύων ἅμα βαδίζων δημοσίᾳ, &c. Certe Rufinus hunc locum ita legit atque intellexit, ut ex ejus versione apparet. *Nam et incedens per plateas, tali quadam ambitione utebatur, publice epistolas relegens, atque in auditu omnium et oculis dictans.* VALESIUS.

Ibid. l. 10. οὔτε τὴν] οὔτε ὡς τὴν, omisso ἣν ante μηχάνηται *MS. Norfolc.* Nec male. Abest τὴν a *Syncello*, qui τερθρείαν pro τερατείαν invenit, quod perinde est.

Ibid. l. 14. βῆμα μὲν καὶ θρόνον ὑψηλὸν] Reprehendunt patres Antiocheni Concilii in Paulo episcopo Antiochiæ, non quod thronum habuerit. Hoc enim insigne erat episcoporum, ut in throno seu cathedra sederent. Qui mos jam inde ab apostolicis temporibus invaluerat in ecclesia. Certe Jacobi fratris Domini thronum, Hierosolymis adhuc sua ætate servatum fuisse testatur Eusebius in capite 19. supra. Id igitur in Paulo damnant memorati patres, quod

tribunal sibi extrui curasset in ecclesia, et in eo thronum sublimem sibi statuisset. Recte itaque Rufinus hunc locum ita vertit. *In ecclesia vero tribunal sibi multo altius quam fuerat exstrui, et thronum in excelsioribus collocari jubet.* Episcopi quidem sedebant in cathedra paulo altiore quam reliqui presbyteri, ut dicemus ad lib. x. Sed tribunal non habebant. Postea vero invaluerunt absidæ gradatæ et exhedræ, de quibus Ambrosius loquuntur et Augustinus: quæ quidem a tribunali parum differebant. VALESIUS.

P. 306. l. 16. σήκρητον δὲ] Hunc locum non intellexerunt interpretes Musculus et Christophorsonus. Secretum proprium erat magistratuum et majorum Judicum; locus scilicet interior prætorii, cancellis munitus, ac velis obpansis inclusus, in quo magistratus sedebant, dum reorum causas cognoscerent. Vide quæ notavi ad Amm. Marcellini lib. xv. pag. 87. In codice Maz. Med. et Fuk. legitur σήκρητόν τε rectius ut opinor. (Addit Burtonus *MSS. Bodl.* et *Florentinos.*) Sed mox legendum est, παίων δὲ, non ut vulgo editum est τε. VALESIUS. σίκρητον *Niceph.* τὸ παίειν τὸν μηρὸν jam priscis temporibus indignationis signum erat, quale certe militem magis quam episcopum decebat. STROTH. Mox ταράττων pro ἀράττων, sed mendose, *MSS. Bodl.* et *Norfolc.* Addit Burtonus codd. *Med. Maz. Fuket. Florentinos*que.

Ibid. l. 16. ὥσπερ] ὡς *ed. Steph.* STROTH.

P. 307. l. 2. κατασείουσι ταῖς ὀθόναις] Solebant olim in theatris spectatores in signum favoris oraria concutere. Vide quæ notavit Casaubonus ad Vopiscum in Aureliano. Ubi Vopiscus dicit Aurelianum primum omnium oraria dedisse populo Romano ad favorem. Aurelianus igitur id acceperat ab Orientalibus, qui longe ante ipsum orariis ad eam rem utebantur, ut docet hic locus, et Philostratus in cap. v. lib. i. de vita Apollonii, loquens de Tarsensibus, et Dio libro lxi. in fine. VALESIUS.

Ibid. l. 3. ἐκβοῶσι τε καὶ ἀναπηδῶσι] Fertur de Hierace quodam Alexandrino, episcopi Cyrilli ferventissimo auditore, quod in ejus concionibus κρότους ἐγείρειν *plausus excitare* solitus erat; ut narrat Socrates lib. vii. cap. 13.

Unde conjiciat quis morem fuisse, sed serius introductum, nonnullis saltem in locis ut insigniorum concionatorum sermones plausibus exciperentur. Reading. Nonnihil de hoc more, ab ethnicorum scholis atque theatris accepto, notavi ad Platonis *Euthydemum* §. v. pag. 14. Mox γυναιξὶν pro γυναίοις *MS.* et γοῦν pro δ' οὖν *Norfolc.*

P. 307. l. 6. σεμνοπρεπῶς] σεμνοπροσώπως *Niceph.* Stroth.

Ibid. l. 8. ἐκ τοῦ βίου τούτου] Haud male abest τούτου a *MSS. Bodl.* et *Norfolc.* sed τοῦτο habet *Syncell.*

Ibid. παροινῶν] παραινῶν *Castellani cod. Lectio.* ἐξηγηταὶ *Bongarsii* et *exemplaris Jones. Lectt.* ἐξηγεῖται *Christoph. Lectt.* Stroth. ἐξηγῆται editionis Steph. exemplum Scaligerianum. Scribitur ἐξηγεῖται in *MS. Bodl.* Addit Burtonus *codd. Med. Maz. Fuket. Florentinos*que. Sed recte Rufinus vet. interp. *Sed et antiquis et defunctis jam tractatoribus insultabat, et illis derogans,* &c.

Ibid. l. 11. ψαλμοὺς δὲ τοὺς μὲν] τε pro δὲ *Niceph.* Stroth. ψ. μὲν τοὺς, dum abest δὲ a *Syncel.* et μὲν, a *MS. Norfolc.* Ponas in dubio id situm esse, utrum vetusta fuerint scripta, quæ ab usu ecclesiæ suæ amandaverat Paulus; hominem tamen perfrictæ frontis eum fuisse necesse est, si universos psalmos in Christum novicio invento compositos fuisse affirmaverit. Extat enim hymnus in honorem Jesu Christi a Clemente Alexandrino sæculo conscriptus secundo, vel ineunte tertio, qui ad finem *Pedagogi* ejus positus est. Et quanta antiquitate gauderent psalmi hymnique in honorem Christi, testatur, ut *Plinianam epistolam* taceam, *Parvi Labyrinthi* auctor apud Eusebium lib. v. *Hist.* cap. 28. qui diu quoque ante hunc Paulum, sed post initia sæculi tertii opus suum composuit. ψαλμοὶ δὲ ὅσοι, inquit, καὶ ᾠδαὶ ἀδελφῶν ᾽ΑΠ᾽ ᾽ΑΡΧΗΣ ὑπὸ πιστῶν γραφεῖσαι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν Χριστὸν ὑμνοῦσι θεολογοῦντες. Res satis clara est. Nonnihil interea ad levandam invidiam, quæ Paulo alioquin ex institutione odarum et encomiorum in sui ipsius laudem jure merito conflata est, hoc faciet, quod *hosannas* dici episcopis antiqui moris fuerit, ut discimus ex S. Hieronymi *Comm. in Matt.* c. xxi. pag. 38. ed. Froben. qui tamen ipse illam consuetudinem improbat. Addam, bene præcipere

Concilium Laodicenum in Canone penult. *ὅτι οὐ δεῖ ἰδιωτικοὺς ψαλμοὺς λέγεσθαι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ*, qui in Dei quidem honorem facti sint, publica vero auctoritate haud sanciti. Utinam antiquo huic canoni hodierni fideles in nostra ecclesia Anglica auscultarent.

P. 307. l. 12. Χριστὸν] Omittit *Niceph.* STROTH.

Ibid. l. 15. ὧν] ὡς *Castellani Cod.* STROTH. et teste Burtono *cod. Par.* 1. *ita ut horresceret*, si quis audiret, habet *Rufinus vet. interp.*

Ibid. l. 17.] ἐπισκόπους τῶν ὁμόρων ἀγρῶν] Chorepiscopos intelligere videtur. Eos enim distinguit epistola ab episcopis urbium. Hos igitur in concionibus ad populum, similia ac mulieres illas psaltrias de Paulo dixisse asserunt patres : quod Christophorsonus non intellexit. VALESIUS.

P. 308. l. 1. τὸν μὲν γὰρ υἱὸν τοῦ Θεοῦ] τὸν μὲν Χριστὸν υἱὸν Θεοῦ *MS. Norfolc.* Abest τοῦ Θεοῦ a *Syncello.* Ceterum de ipsa Pauli sententia, vide quæ sequuntur p. 300. Dum vero hoc loco κατεληλυθότα pro κατεληλυθέναι, sicut infra quoque lin. 9. p. 308. *idem MS.* habet, ita similiter in codicibus scriptis sacer textus variatur apud 1 *Joan.* iv. 2.

Ibid. l. 3. προλαβόντες] προσλαβόντες *MS. Steph. Christoph. Lectt. Jonesianique Exemplaris Marg.* Mox τῶν μελλόντων ῥηθήσεσθαι *ed. Steph.* Stephani lectio e mox sequente ῥηθήσεται orta videtur. STROTH. προσλαβόντες *MS. Savil.* seu *Bodl.* Addit Burtonus *Med. Max. Fuket. Florentinos*que. λεχθήσεται pro ῥηθήσεται, referente eodem, præstat *cod. Paris.* 1. λεχθήσεσθαι *Regius.*

Ibid. l. 5. ὑπομνημάτων] Quod supra observavimus, errare vulgo interpretes in hujus vocis explicatione, id perspicuum fit hoc loco. Nam et Langus et Musculus et Christophorsonus *commentarios* interpretati sunt ; cum acta seu gesta vertere debuissent. Acta autem illa Synodi Antiochenæ, nihil aliud erant quam disputatio Malchionis adversus Paulum Samosatenum, quæ a notariis excepta fuerat, ut supra dixit Eusebius. Ex iis actis testimonia quædam profert Leontius Byzantius in libro iii. contra Nestorium, eaque distinguere videtur a disputatione Mal-

chionis contra Paulum. ubi etiam doctus interpres *commentarios* vertit. Valesius. At quidquid de Latina interpretatione vocis ὑπομνημάτων statuendum est, hoc constat ex patrum horum apud Leontium verbis, *φησὶ τοίνυν* (Paulus) *ἐν τοῖς ὑπομνήμασι*, scripta ipsius Pauli, vel dicta ejus, quæ notarii excipiebant, in iisdem extitisse. Et quoniam testis est Leontius, partem illorum, quæ descripsit, ad Concilii Epistolam Synodicam pertinere, idcirco pars illa a me infra adjecta est. Utraque autem disputatio, tam Pauli adversus Malchionem, quam Malchionis illa Paulo respondens, *Dialogus* fortasse appellata, Concilii Actis addita fuisse videtur. Adi sis illa quæ supra notata sunt p. 325.

P. 308. l. 6. ὅπου] *που* pro *ὅπου* *MS. Bodl.* et *Niceph.* Addit Burtonus *codd. Med. Maz. Fuket. Florentinos*que.

Ibid. l. 8. ἑαυτῶν] *αὐτῶν* *ed. Steph.* et *Niceph.* Hic quoque edit. Steph. lectionem revocavit Strothius; sed cum Valesio faciunt *MSS. Bodl.* et *Norfolc. Syncellus*que.

Ibid. l. 11. *συνεισάκτους αὐτοῦ γυναῖκας*] Quid essent *συνείσακτοι* mulieres, jam pridem notavit Joannes Langus vir doctissimus ad librum vi. Nicephori cap. 30. et post illum Beatus Rhenanus ad librum vii. Rufini. Quorum doctis observationibus nihil est quod addamus. Hujusmodi mulieres a clericis vulgo sorores vocabantur. Id me docuit canon 3. Concilii Nicæni, qui in vetustissimo codice Corbeiensi hanc habet inscriptionem, *De subintroductis, id est adoptivis sororibus.* Ex quibus explicanda est lex Honorii 44. in codice Theod. de episcopis et clericis. *Eum qui probabilem sæculo disciplinam agit, decolorari consortio sororiæ appellationis non decet, &c.* Sic etiam devotæ Deo virgines quosdam sibi extraneos adjungebant, quos fratres vocare consueverant. Quam nequitiam perstringit Hieronymus in Epistola ad Eustochium de custodia virginitatis. *Frater sororem virginem deserit. Cœlibem spernit virgo germanum: fratrem quærit extraneum. Et cum in eodem proposito esse se simulent, quærunt alienorum spiritale solatium, ut domi habeant carnale commercium.* Dicebantur etiam Commanentes ejusmodi mulieres. Sic enim inscri-

bitur canon ille concilii Nicæni in vetustissimo cod. C. Justelli. *De Commanentibus.* Agapetas quoque eas vocabant teste Hieronymo in dicta Epistola, ubi acerrime in eas invehitur. VALESIUS. Verba canonis III. Concilii Nicæni primi sunt: Ἀπηγόρευσε ἡ μεγάλη σύνοδος καθόλου, μήτε ἐπισκόπῳ, μήτε πρεσβυτέρῳ, μήτε διακόνῳ, μήτε ὅλως τινὶ τῶν ἐν κλήρῳ ἐξεῖναι συνείσακτον ἔχειν, πλὴν εἰ μὴ ἄρα μητέρα, ἢ ἀδελφὴν, ἢ θεῖαν, ἢ ἃ μόνα πρόσωπα πᾶσαν ὑποψίαν διαπέφευγεν. *Vetuit magna Synodus omnino, ne liceat episcopo, nec presbytero, nec diacono, nec ulli penitus eorum, qui sunt in clero, introductam habere mulierem, præterquam utique matrem, vel sororem, vel amitam, vel eas solas personas, quæ omnem suspicionem effugiunt.* In quem canonem vide quæ doctissime annotavit Gulielmus Beveregius: ut et Henrici Dodwelli Dissertationem iii. in iv. Cypriani Epistolam (Pamel. lxii.) cui titulus: *De flagitio mulierum cum clericis concumbentium, eaque occasione de* συνεισάκτοις. READING. Αἱ συνείσακτοι mulieres erant, neque uxores, neque concubinæ, sed tales inter quas et virum, Christiani seu Platonici amoris quoddam vinculum intercedebat. Optime eas describit Chrysostomus: εἰσὶν γάρ τινες, οἳ γάμον καὶ συνουσίας χωρὶς κόρας ἀπειρογάμους ἀγόμενοι, καθίζουσιν οἴκοι διὰ παντὸς, καὶ εἰς ἔσχατον γῆρας ἑαυτοῖς συγκατακλείουσιν, οὔτε ἐπὶ παιδοποιΐᾳ, οὐ γὰρ φασὶν αὐταῖς συγγενέσθαι· οὔτε ἐξ ἀκολασίας, λέγουσιν γὰρ αὐτὰς ἀκεραίους διατηρεῖν. Quem locum Beato Rhenano debeo. Huic addo versus nonnullos Gregorii Nazianz. a Lango ad Nicephorum allegatos.

Ζωὴ καὶ θάνατος οὐδὲν ἔχουσι μέσον,
Τοὺς δὲ συνεισάκτους, ὡς δὴ φάσκουσιν ἅπαντες,
Οὐκ οἶδ' εἴτε γάμῳ δώσομεν, εἴτ' ἀγάμους
Θήσομεν, εἴτε μέσον τι φυλάξομεν.

Unde patet viros quoque respectu fœminarum appellatos fuisse συνεισάκτους. STROTH. Dodwellus quidem in *Dissert.* a Readingio commemorata, nullo adducto scriptore Cypriani temporibus vetustiore, qui istarum συνεισάκτων meminisset, in ea opinione est, numerandum esse hoc de-

lictum inter pacis illius longæ mala, quorum mentio facta est apud Cyprianum. At diu ante exprobraverat Tertullianus hunc ipsum, ni fallor, morem Catholicis in fine libri sui *de Jejuniis*;—*apud te agape in caccabis fervet, fides in culinis calet, spes in ferculis jacet. Sed major his est agape, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt.* Porro ex Irenæo liquet, inquinatos fuisse τόλμῃ istac Valentinianos hæreticos eodem sæculo secundo. ἄλλοι δὲ, inquit, αὖ πάλιν σεμνῶς κατ' ἀρχὰς, ὡς μετὰ ἀδελφῶν προσποιούμενοι συνοικεῖν, προϊόντος τοῦ χρόνου ἠλέγχθησαν, ἐγκύμονος τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ γενηθείσης. lib. I. c. vi. §. 3. al. c. i. §. 12. Hæc autem Irenæi atque Tertulliani loca utrum alius præter me quisquam in hac re adduxerit, nescio; certe præterita sunt a Beato Rhenano, Lango, Beveregio, Basnagio *Dissert.* 7. ad calcem tomi ii. *Annal.* Lardneroque in *Dissert. de Epistolis duabus Clementi Romano a Wetstenio adscriptis.* Sect. iii. 3. pag. 48. Anglica lingua conscripta. Pro αὐτοῦ habent αὐτῷ *MS. Bodl.* et *Syncellus.* Nunc addit his Burtonus *codd. Med. Maz. Fuket. Florentinos*que.

P. 309. l. 5. ὥστε καὶ εἰ δοίη] ὥστε καὶ εἰ δοίη *ed. Steph.* Rectius in codice Mazar. Fuk. et Med. legitur ὥς τ' εἰ καὶ δοίη. Atque ita Nicephorus et Syncellus, nisi quod apostrophen non habent. Valesius. Addit Strothius *Christoph. Lectt.* ego *MSS. Bodl.* seu *Savil.* et *Norfolc.* sed δώῃ *codex Norfolc.* habet. Præfert, et recte, ut videtur, lectionem alteram καὶ εἰ cl. Heinichen. cujus hæc verba sunt, "Dicitur hoc loco nullo modo hoc, vere quenquam concedere, nihil a Paulo Samosateno turpe committi, quod si diceretur, scribendum esset εἰ καὶ, imo illud concedi, non-nisi poni ac sumi patet." Et refert Burtonus *codd.* quoque *Reg.* et *Venet.* καὶ εἰ præstare: κἂν habet, Heinicheno teste, *cod. Dresdensis.* Paulo ante exhibet οὐδ' ἐκεῖνο per apocopen *MS. Bodl.*

Ibid. l. 6. τήν γε ὑπόνοιαν] τὴν omittitur in *Niceph.* Stroth. Abest γε a *MS. Norfolc.* Addit Burtonus *codd. Reg.* et *Paris. utrumque.*

P. 309. l. 9. προτρέψηται] προτρέψῃ *ed. Steph.* et *Niceph.* et *Syncell.* quod in suam edit. revocavit Strothius, sed alteram lectionem *Valesianam* firmant *MSS. Bodl.* et *Norfolc.* Addit Burtonus *codd. Med. Maz. Fuket. Florentinos*que. προτρέπῃ *cod. Venet.*

Ibid. ἂν] Omittit *Niceph.* paulo post καὶ ταύτας τρυφῶν *idem.* Stroth.

Ibid. l. 11. ὡς γέγραπται] Intelligit locum, qui habetur in cap. xxv. Ecclesiastici. Aut certe locum ex cap. vi. Proverbiorum. Valesius. Supra εἰς ταὐτὸ *MS. Norfolc.* pro vulgato εἰς ταυτὸ, sed εἰ καὶ mendose pro γυναικὶ *MS. Bodl.*

Ibid. l. 13. τὴν ὄψιν] τὰς ὄψεις *MS. Bodl.* Addit Burtonus *codd. Med. Maz. Fuket. Florentinos*que.

Ibid. l. 15. ὑπερεμπιμπλάμενος] ὑπερεμπιπλάμενος *ed. Steph.* Melius in codice Maz. et Fuk. scribitur ὑπερεμπιμπλάμενος, quam vocem non intellexerunt interpretes. Arguunt patres Paulum, quod formosas mulieres semper secum haberet; idque luxu diffluens, et vino atque epulis sese ingurgitans, quæ libidinis incentiva sunt. Valesius. Dum *editioni Steph.* consentiunt *MS. Norfolc. Syncellus Nicephorus*que, restituente id Strothio, contra favet *Valesianæ* lectioni *MS. Savil.* seu *Bodl.* qui habet divisim, ὑπὲρ ἐμπιμπλάμενος. Addit Burtonus *codd. Maz. Fuket. Par.* 1. *Venet. Florentinos*que, cum Valesio facientes.

Ibid. l. 16. οὕτω δὲ τὴν τυραννίδα καὶ δυναστείαν αὐτοῦ πεφόβηνται] οὕτω δὲ τὴν δυναστείαν αὐτοῦ πεφόβηται καὶ τὴν τυραννίδα *ed. Steph.* Nostra lectio extat in *Niceph. Syncell. Christoph. Lectt.* et *ed. Valesii.* mox ὡς εἰρήκαμεν *Niceph.* Stroth. Firmant quoque Valesii lectionem *MSS. Bodl.* et *Norf.* etsi in his addita est particula καὶ ante τὴν τυραννίδα. Addit, sed sine τῷ καὶ, Burtonus *codd. Maz. Med. Venet. Florentinos*que, dum refert *codicem Paris. priorem* habere τὴν δ' αὐτοῦ καὶ τυρ. πεφ. et voces τυραννίδα καὶ omittere *codd. Reg.* et *Paris. posteriorem.* πεφόβηνται margini *exempli Scaligeriani edit. Steph.* adscriptum est.

P. 310. l. 2. τὸν ἄνδρα] τὸν abest a *MS. Norfolc.*

Ibid. l. 4. ἐξορχησάμενον τὸ μυστήριον] Ἐξορχεῖσθαι μυστήριον proprie de eo dicitur, qui res arcanas seu mysteria

prodit, de quo uberius disputavimus ad Herodiani lib. v. cap. 5. STROTH. Valesius ita interpretatur, quasi in aliquo codice legisset ἐξορκισάμενον. *Ex corrigendis ad calcem edit. Cantabr.* Lectionem quidem vulgatam exhibent quoque Syncellus et Nicephorus: sed vim vocis ἐξορχησάμενον satis expressit Valesius verbis illis, *prodito mysterio.* Interpretationem confirmat Budæus ex Luciano et Synesio in Comment. L. G. v. Ἐξορχεῖσθαι. De aliis hujus vocis acceptionibus vide sis Hesychium edit. noviss. v. Ἐξορχήσομαι. (χλευάσω, ὑβρίσω) ubi tamen præter rem ex nostra epistola synodica locus iste laudatur. Neque omittas velim Harpocrationem v. Ἐξορχησάμενος, ad quem item locum plura noster Valesius. Adi quoque, si lubet, Suidam v. Ἐξορχησάμην. GALLAND. Hæc Gallandius in nota sua ad hanc epistolam. Ceterum spectari hic monet Semlerus, *Hist. Eccl. Select. Capit.* vol. i. pag. 85. Apostoli locum in *Ep. priori ad. Timoth.* cap. iii. comm. 16. καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. In *MSto* autem *Bodl.* per apocopen scribitur τὸν δ' ἐξορχ.

Ibid. ἐμπομπεύοντα] ἐκπομπεύσαντα *ed. Steph.* Nicephorus et Syncellus habent ἐμπομπεύσαντα. Sed in codice Maz. Fuk. ac Med. ἐμπομπεύοντα scribitur rectius. Ceterum in hujus loci versione corrigendus est Rufinus hoc modo. *Hic vero qui abjurato fidei mysterio ad pollutissimam se Artemæ hæresim contulit.* Et paulo post ubi leguntur hæc verba. *Hic vero qui indignus habitus est esse in ecclesia catholica, anathema scribatur.* Lego *Artemæ scribat,* ut fere scriptum habent duo vetustissimi codices. Ex quibus etiam sequentia corrigenda sunt in hunc modum. *Artemæ scribat, et illius hæresis sectatores ei communicent.* Sic enim habet Græcum exemplar epistolæ, ex quo hæc conversa sunt. Atque ita diserte scriptum habet vetustissimus codex Rufini in bibliotheca S. Germani. VALESIUS. ἐμπομπεύσαντα in editionem suam recepit Strothius, testibus insuper adductis, *Codicis Veneti Christophorsoni*que *Lectt.* et *Interpretatione Rufini.* Adde *marg. edit. Steph.* olim *penes Scaligerum.* Sed Valesianæ lectioni patrocinantur *MSS. Bodl.* et *Norf.*

in hoc tamen ἐμποπεύοντα positum est. Facere autem cum *edit. Steph. codd. Reg.* et *utrumque Parisiensem* refert Burtonus. Vocem interpretatus est Hesychius θριαμβεύειν. Quod ad Rufini correctionem attinet, in veteri MSto Rufini penes Collegium nostrum, deleta penitus priori scriptura (quæcunque tandem ea fuerit, in editis enim extat *artem ac*) antiquitus ad oram codicis repositum est *Artemonis*. Posteriori autem loco exaratum est, *artemon* (sed *mon* ultima syllaba supra inserta) *scribit et illius hæreseos sectatores communicat*. Quæ quidem veræ lectionis vestigia sunt. Ipsamque vocem *artem* sine *ac* habet vetustissimus Rufini codex, quem libris meis nunc addidi, posteriori autem loco positum est, *artem et* scribat, *et illius hæresis successores ei communicent*.

P. 310. l. 5. μόλις] Vertit Valesius *tandem*; suffragantibus Glossariis vet. quæ habent: Μόλις. *Tandem. Vix. Vix tandem.* μόλις δὲ, *Vix dum.* μόλις ποτὲ, *Tandem aliquando. vix tandem.* Scribitur μόγις in *MS. Norfolc.* vel referente Burtono μέγιστον corrupte pro μόγις τόν. Paulo ante habent τοῦ Ἀρτεμᾶ pro τῇ Ἀρτεμᾷ *Syncell.* et *Niceph.* quibuscum consentit *cod. Flor. prior.* teste Burtono, sed manu secunda.

Ibid. l. 11. Φησὶ τοίνυν &c.] Leontius Byzantinus in libro supra laudato, comparatis jam Pauli effatis cum hæreticorum sui temporis opinionibus, pergit Epistolam synodicam excerpere, quæ integra usque ad illius tempora permanserat. Verba, quæ synodicis istis præmisit Leontius, Græce nunc primum præstabo ex codice MSto Bodleiano sumpta. Ταῦτα ἡμεῖς ὡς ὀλίγα ἐκ τῶν πολλῶν ἀντιπαρεθήκαμεν· τὴν ἐν τῷ κακῷ συμφωνίαν πρὸς τοὺς παλαιοὺς τῶν αἱρετικῶν, πατέρας τούτων, παραστῆσαι βουλόμενοι. ἔξεστι δὲ τῷ θέλοντι ἐντυχεῖν τῇ κατὰ τοῦ Σαμοσατέως γραφείσῃ ἐγκυκλίῳ ἐπιστολῇ τῆς αὐτὸν καθελούσης ἁγίας συνόδου, καὶ μέντοι καὶ τῷ διαλόγῳ ὃν πρὸς αὐτὸν ὁ πρεσβύτερος Μαλχίων ἐνεστήσατο. γνώσεται γὰρ ἀσφαλῶς, ὡς γνήσιοι ἐκείνου τυγχάνουσι μαθηταὶ οἱ περὶ Θεόδωρον (Mopsuestiæ). σχεδὸν γάρ τι καὶ διὰ τῶν αὐτῶν χωροῦσι λέξεων, ὡς μὴ συγγραφὴν δοκεῖν εἶναι τὰ τούτων συντάγματα, ἀλλὰ μεταγραφὴν μᾶλλον τὰ ἐκείνου εἰς τὰ οἰκεῖα μετα-

βαλλόντων. Ὅπως δὲ ἐφρόνησαν οἱ (for. delendum οἱ) περὶ τῆς ἑνώσεως οἱ ἀπ' ἀρχῆς ἅγιοι πατέρες, αἵ τε ὑπ' αὐτῶν κυβερνώμεναι ἁγιώταται ἐκκλησίαι, ἐκ τῆς κατὰ τοῦ Σαμοσατέως γενομένης ἁγίας συνόδου, καὶ τῆς ἐγκυκλίου αὐτῶν ἐπιστολῆς σαφῶς ἐστι γνῶναι· ἐν ᾗ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ταῦτα αὐτοῦ κατηγοροῦσιν αὐταῖς λέξεσι. ΦΗΣΙ τοίνυν ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν &c. Addo Turriani versionem editam, *Hæc nos pauca ex multis contulimus et comparavimus, ut ostenderemus consensionem et convenientiam horum cum antiquis hæreticis eorum patribus. Potest qui voluerit, legere Epistolam encyclicam scriptam contra Paullum Samosatensem a Sancta Synodo depositum, et Dialogum quem contra eum Malchion presbyter disputans scripsit. Certo enim cognoscet, quam verus illius discipulus sit Theodorus; fere enim iisdem verbis utitur, ut horum libri non scripti, sed transcripti videantur; vel potius illa Paulli translata a Theodoro in sua. Quomodo autem de unione sancti patres, et ecclesiæ quas gubernabant a principio senserint, ex Sancta Synodo contra Paullum Samosatensem habita, clare licet cognoscere, in quibus præter alia, de his eum accusant his verbis.* AIT igitur in commentariis &c. Memoria illud servandum est, testari Eusebium in loco supra exscripto pag. 318, explicasse in sua epistola patres Antiochenos *perversum Pauli dogma, confutationes quoque ac disputationes adversus illum habitas,* non tantum *hominis vitam atque mores.* Omne autem illud disputationis prætermisit Eusebius in Historicis, de qua quidem controversia patres ipsi sic loquuntur in epistolæ parte, quam jam modo ex Eusebio attulimus; τὸν μὲν γὰρ υἱὸν τοῦ Θεοῦ οὐ βούλεται (Paulus) συνομολογεῖν ἐξ οὐρανοῦ κατεληλυθέναι, ἵνα τι προλαβόντες τῶν μελλόντων γραφήσεσθαι θῶμεν· καὶ τοῦτο οὐ λόγῳ ψιλῷ ῥηθήσεται, ἀλλ' ἐξ ὧν ἐπέμψαμεν ὑπομνημάτων δείκνυται πολλαχόθεν· οὐχ ἥκιστα δὲ ὅπου λέγει Ἰησοῦν Χριστὸν κάτωθεν. Ad hanc igitur alteram partem epistolæ, τὰ μέλλοντα γραφήσεσθαι, a patribus hic designatam ῥήσεις pertinent, quæ ex Leontio desumptæ sunt, examussim convenientes cum omnibus, quæ de Pauli sententia veteres tradiderunt. Eadem exhibuit fragmenta Steph. Baluzius in *Nova Collect. Conciliorum*, p. 22. sed Latine tantum, sicut

Gallandius in tomo iii. *Bibliothecæ* suæ *Patrum*, pag. 561. Immo vero, ut post didici, annotatum est a cl. Keilio ad edit. Harlesianam *Fabricianæ Bibl. Gr.* tom. vii. pag. 307. Græcum textum publici juris factum fuisse ex Parisinis quidem codicibus a Jac. Guil. Feverlino in *Dissert. de Hæresi Pauli Samosateni* &c. Gottl. 1741. 4. §. iii. p. 10. et ex Bodleianis a Jo. Guil. Ehrlich. in *Dissert. de Erroribus* ejusdem *Pauli*, Lips. 1745. 4. §. xv. pag. 22. seq. Quibus interea lebellis ex Germania ad me perlatis, hanc quidem Leontii partem Synodica continentem, non autem præfationem modo adductam, ab Ehrlichio Græce editam fuisse inveni; sed et alia quædam a Feverlino sunt ex eodem Leontio sumpta; de quibus supra p. 327.

P. 310. l. 11. ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν] Ipsa hæc videntur esse acta, seu commentarii, quos sancti patres apud Eusebium sese in epistola sua allaturos esse jam promiserant.

Ibid. l. 12. τηρεῖν τὸ ἀξίωμα τῆς σοφίας] Anne ita locus intelligendus? Paulus *affirmat servare se dignitatem sapientiæ.* Ea enim confer, quæ supra, et in sequentibus, de sapientia hæreticus iste effutiit. Si res sic se habet, legendum foret, φησὶ τοίνυν—αὐτὸν τηρεῖν κ. τ. λ. vel reponendum putarem τηρεῖν δεῖν. Habet *Biblioth. PP. Ait igitur in commentariis, de Paulo loquuntur, servare dignitatem;* additur vox *sapientiæ* apud Canisium tom. iv. *Antiq. Lectt.* vel *Thesaur.* tom. i. ubi Leontii opus Latine extat. Baluzius vero in *Nov. Collect. Concil.* hoc fragmentum omisit. Hæc ante notaveram, cum editum est ab Angelo Maio excerptum illud Pauli a me loco secundo collocatum, pag. 300. ὁ Λόγος μείζων ἦν τοῦ Χριστοῦ. Χριστὸς διὰ σοφίαν μείζων ἐγένετο, τὸ ἀξίωμα τῆς σοφίας μὴ καθέλωμεν. Quæ quidem tuentur verborum Pauli expositionem, qua δεῖν, quod olim proposui, τῷ τηρεῖν additur.

Ibid. l. 15. συνῆστο] Subaudiendum est ἡ σοφία, ut ex ῥήσει proxime sequente patet; postque συμβαίνειν intelligendum est aliquid hujusmodi, φησὶ ὁ Παῦλος. Hoc vero fieri posse negabat Paulus, ut sapientia homini *substantialiter*, vel aliter atque *contingenter* tanquam qualitas, uniretur. Ait cl. Ehrlich, vocem σύστασιν minus recte Tur-

rianum vertere, *formationem*, siquidem ista potius *initium ortus*, seu *conceptionem,* denotet. p. 23. *Dissert.* suæ.

P. 311. l. 7. ἀξιούντων] Locum ita Latine reddidit Turrianus, quasi patres suam ipsorum opinionem, non Pauli ὁμοδόξων errorem exposuerint. Mea vero sententia res contrarie se habet, quod et hujus loci constructio, et ἡ ῥῆσις, quæ proxime post sequitur, ostendunt. Hæretici scilicet asserebant, verbum seu rationem Divinam in Christo, *οὐκ οὐσιωδῶς ἀλλὰ κατὰ ποιότητα* existentem, rationi in nobis humanæ ἀντίστροφον esse. Sed locum de ecclesiæ dogmate exposuit Hen. Canisius, quo confertur unitas personæ hominis exterioris et interioris cum unitate personæ Dei Verbi et humanitatis. Qua de re agit Gelasius, *Adv. Eutych.* et *Nestorium* p. 565. apud *Biblioth. PP.* Paris. 1589. tom. iv. Aliter vero, ut dixi, exponenda verba videntur.

Ibid. l. 9. ἢ τὸ ἐνοικῆσαι] Ponas hæc verba pendere ex illis, τί δὲ βούλεται &c. tum additamentum, καὶ μεθ' ἕτερα, abesse deberet. Ait cl. Ehrlich, ubi supra, "Ante τὸ repetas τί βούλεται." Ceterum legebat in codice suo interpres εἰ non ἢ, sed perperam.

P. 312. l. 2. Καί τοι φησὶν] Sic *MS. Bodl.* Latina interp. habet, *dicunt.* Ait vero cl. Ehrlich. φησὶν se probare, quia episcopi, ut ex initio fragmenti liquet, solum Paulum loquentem faciant. Ad hoc recte statuit, ponendum esse υἱοὶ pro υἱοὺς, quomodo vertit interpres.

Ibid. l. 3. υἱὸς δὲ καὶ ἡ σοφία] At rarius, opinor, Sapientiam seu Verbum Dei nomine Filii Dei appellare Pauliani ipsi consueverunt. Certe Photiniana gemella illa hæresis prius extitisse Verbum, de Filio hoc negato, statuebat. Vide Epiphanium *Hær.* lxxi. n. 2. et 4. Itaque damnare anathemate se aiunt Ancyrani Samosatenum Paulum, aliosque consimiles hæreticos, *ὅτι μὴ φρονοῦσι τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ αὐτὸν εἶναι τὸν Λόγον, ἀλλὰ διαιροῦσιν ἀλόγως, καὶ ἀρχὴν τῷ υἱῷ διδοῦσιν ἀπὸ τῆς ἐκ Μαρίας κατὰ σάρκα γενέσεως, βλασφημοῦντες· ὅτι οὐδὲ Θεὸν ἀλήθινον αὐτὸν εἶναι πιστεύουσιν.* Eugenii Diaconi *Legatio ad Athanasium*, apud Montfaucon. *Collect. PP. Græc.* tom. ii. p. 3. Sed tamen

de Paulo ait Ephræmus Antiochenus supra pag. 321. adductus, ἄλλον μὲν τὸν πρὸ αἰώνων υἱὸν, ἕτερον δὲ τὸν ἐπὶ ἐσχάτων φρενοβλαβῶς ἐδογμάτιζε. Id vero prorsus contrarium est huic dicto, καί τοι φησὶν μὴ δύο ἐπίστασθαι υἱοὺς, et professioni quidem Paulinæ adversatur. Ac revera Paulus, qui Verbum Dei neque substantivum, nec personale, esse confessus est, illud quidem Verbum Filium Dei esse non docebat, sed tantum statuebat Christum Filium Dei esse, jam factum Verbi, nec tamen substantialiter, participem.

P. 312. l. 7. τὴν δὲ συνάφειαν] Humanitatem aiebat Paulus unitam esse cum sapientia, sicut disciplina unitur cum discente per participationem. H. Canisius. Similiter de Ebionitis Epiphanius, τὸν δὲ Χριστὸν προφήτην λέγουσι τῆς ἀληθείας, καὶ Χριστὸν υἱὸν Θεοῦ κατὰ προκοπὴν, καὶ κατὰ συνάφειαν ἀναγωγῆς τῆς ἄνωθεν πρὸς αὐτὸν γεγενημένης. *Hæres.* xxx. num. 18. Confer num. 34.

Ibid. νόει] Ita *Codex Bodl.* et *Interpres Latinus*, qui habet, *intellige*, sed fortasse scribendum est νοεῖ, ut de Paulo hoc dicatur.

Ibid. l. 10. Καὶ μεθ' ἕτερα.] Fortasse hoc itidem Leontii est excerptoris, non patrum Concilii.

Ibid. l. 11. Οὔτε δὲ τῶν ἀνθρωπίνων προηγουμένως παθῶν &c.] Statuit atque firmat hæc ῥῆσις insignis dogma istud; existere communicationem proprietatum, seu idiomatum utriusque naturæ Christi, quarum nonnullæ ad humanam naturam sensu primario ac præcipuo pertineant, aliæ autem eodem sensu ad divinam; singulæ vero proprietates de utraque natura prædicandæ sint. Vertit minus bene Turrianus, *passionum humanarum principaliter expers erat*, atque ita in sequentibus; nam utroque loco vocem προηγουμένως cum voce altera ἀνθρωπίνων, vel θείων, conjungendam esse vidit pater meus reverendus, ὁ νῦν ἐν εἰρήνῃ, quem consului, et in exponendis verbis secutus sum. Ad vocem προηγουμένως quod attinet, haud dissimili sensu ea usus est Irenæus, lib. I. cap. ix. §. 3.

Displicet interea cl. Ehrlichio postrema patrum sententia, atque se non intelligere ait, "cur Deus in ventre

"Mariæ secundario tantum fuisse dicatur, cum, ut ipsi "opinantur, passionum principaliter haud expers fuerit." Sed hoc posterius haud affirmant de Verbo Deo patres, ut modo ostendi. Contraque ego nondum intelligo, etsi, ut ait Theodotus Ancyranus in *Expos. Symboli Nicæni* §. 3. *ἡ εἰς Θεὸν ἕνωσις οὐκ ἀφίησιν εἰς ἄνθρωπον μόνον περιγράφεσθαι τὰ παθήματα,* haud vere et orthodoxe utrumque dici, *Formatus est principaliter ut homo in ventre; et habita secunda ratione*, hæc est, Dei cum homine conjuncti, *Deus fuit in ventre cum humanitate conjunctus*, sive, ab ipso conceptionis momento unitus. Neque Antiochena istæc, quæ de utraque natura, non de persona, Christi, agunt, cum communione idiomatum discordant; cujus quidem egregiam explicationem præstitit cum alibi tum vero in libro suo tertio *Expositionis Orthodoxæ Fidei* Joannes Damascenus, ubi postquam in cap. 49. (al. 2.) hæc de incarnatione posuit, *οὐ γὰρ προϋποστάσῃ καθ' ἑαυτὴν σαρκὶ ἡνώθη ὁ Θεὸς Λόγος, ἀλλ' ἐνοικήσας ἐν τῇ γαστρὶ τῆς ἁγίας παρθένου, ἀπεριγράπτως ἐν τῇ ἑαυτοῦ ὑποστάσει, ἐκ τῶν ἁγίων τῆς ἀειπαρθένου αἱμάτων, σάρκα ἐψυχωμένην ψυχῇ λογικῇ τε καὶ νοερᾷ ὑπεστήσατο,* ita pergit scribere cap. 51. *Θεότητα μὲν οὖν λέγοντες, οὐ κατονομάζομεν αὐτῆς τὰ τῆς ἀνθρωπότητος ἰδιώματα· οὐ γὰρ φαμὲν Θεότητα παθητὴν, ἢ κτιστήν· οὔτε δὲ τῆς σαρκὸς ἤτοι τῆς ἀνθρωπότητος κατηγοροῦμεν τὰ τῆς Θεότητος ἰδιώματα. οὐ γὰρ φαμὲν σάρκα, ἤτοι ἀνθρωπότητα ἄκτιστον. ἐπὶ δὲ τῆς ὑποστάσεως, κἂν ἐκ τοῦ συναμφοτέρου, κἂν ἐξ ἑνὸς τῶν μερῶν ταύτην ὀνομάσωμεν, ἀμφοτέρων τῶν φύσεων τὰ ἰδιώματα αὐτῇ ἐπιτίθεμεν. καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς, ὅπερ ἐστὶ τὸ συναμφότερον, καὶ Θεὸς καὶ ἄνθρωπος λέγεται, καὶ κτιστὸς καὶ ἄκτιστος, καὶ παθητὸς καὶ ἀπαθής. καὶ ὅταν ἐξ ἑνὸς τῶν μερῶν, υἱὸς Θεοῦ καὶ Θεὸς ὀνομάζηται, δέχεται τὰ τῆς συνυφεστηκυίας φύσεως ἰδιώματα, ἤτοι τῆς σαρκὸς, Θεὸς παθητὸς ὀνομαζόμενος, καὶ κύριος τῆς δόξης ἐσταυρωμένος, οὐ καθὸ Θεὸς, ἀλλὰ καθὸ καὶ ἄνθρωπος. ὁ αὐτὸς, καὶ ὅταν ἄνθρωπος καὶ υἱὸς ἀνθρώπου ὀναμάζηται, δέχεται τὰ τῆς θείας οὐσίας ἰδιώματα καὶ αὐχήματα, παιδίον προαιώνιον, καὶ ἄνθρωπος ἄναρχος, οὐ καθὸ παιδίον καὶ ἄνθρωπος, ἀλλὸ καθὸ Θεὸς ὢν προαιώνιος γέγονεν ἐπ' ἐσχάτων παιδίον. καὶ οὗτός ἐστιν ὁ τρόπος τῆς ἀντιδόσεως, ἑκατέρας φύσεως*

ἀντιδιδούσης τῇ ἑτέρᾳ τὰ ἴδια διὰ τὴν τῆς ὑποστάσεως ταυτότητα, καὶ τὴν εἰς ἄλληλα αὐτῶν περιχώρησιν. κατὰ τοῦτο δυνάμεθα εἰπεῖν περὶ Χριστοῦ, οὗτος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ἄκτιστός ἐστι καὶ ἀπαθὴς, καὶ ἀπερίγραπτος. fol. 66. edit. Veron. an. 1531. Ipse vero Ehrlichius audiatur, cujus verba hæc sunt §. xv. p. 26. etsi de dictorum patrum ac Pauli opinionibus me secum consentientem non habet. " In explicatione " horum verborum diu multumque, sed non satis feliciter, " me desudasse, ingenue fateor. Id enim venerandi epi- " scopi asserere videntur, quod in proxime antecedentibus " negant. Profecto non intelligo, cur Deus in ventre " Mariæ secundario tantum fuisse dicatur, cum, ut ipsi " opinantur, passionum principaliter haud expers fuerit. " Deinde modo dicta loquendi ratio, ab illis adhibita, a " Samosatenianismo ne latum quidem unguem distat. Cum " enim hæreticus docuerit, Deum Verbum cum homine, in " ventre virginis adhuc latente, conjunctum fuisse, ut mox " pluribus ostendemus, efficitur, ut Deus Verbum, ex ip- " sius Pauli sententia, in ventre Mariæ secundario fuerit. " Hæ tamen difficultates fortasse superantur, si primo " supponamus, Antiochenos verba: *Deus secundario in* " *ventre erat*, ex mente Samosateni protulisse; deinde vero " statuamus, particulam *neque* ante *formatus est ἀπὸ τοῦ* " *κοινοῦ* supplendam esse. Inde hic sensus nascitur: ne- " que Deus Verbum passionum, neque corpus humanum " operum divinorum principaliter expers erat; neque illud " veritati consentaneum, Christum hominem saltem prin- " cipaliter, Deum vero secundario in ventre fuisse. Id " enim quo minus Paulo concedamus, unio duarum natu- " rarum substantialis prohibet. Atque hæc quidem ex " mente Antiochenorum." Hæc ille. Notatu dignum est, dici istud a patribus, Deum *συνουσιωμένον* esse cum homine, quod quidem Paulum unquam confessum esse, vix videbitur verum illis, qui attento animo superius collocata consideraverint. Tametsi forsitan accuratius scribit de hac re disserens S. Cyrillus in *Epistola Synodica Alexandrina*, *ἑνωθεὶς σαρκὶ καθ' ὑπόστασιν.* §. 5. pro isto, *συνουσιω-*

μένος. Ceterum egregie sex illi hujusce concilii patres de unione duarum in Christo naturarum in *Epistola* priore scripserunt pag. 297—299. Lutheranorum autem et Reformatorum de communicatione idiomatum lites non attingo, qui tamen omnes unum Christum verum Deum et verum hominem se adorare profitentur.

P. 312. l. 13. *τῶν θείων ἔργων*] Confer Melitonis excerptum, Vol. I. p. 121.

P. 313. l. 4. *καὶ μὴ εἴκοντα*] *καὶ μὴ ἥκοντα* *MS. Bodl.* et *Syncellus*. Nunc addit Burtonus *codd. Med. Maz.* et *Fuk.* Sed *Rufinus* vetus interp. habet, neque *acquiescentem veræ fidei*.

Ibid. l. 5. *ἐπίσκοπον*] Omittit *Niceph.* Stroth.

Ibid. l. 6. *τοῦ μακαρίου*] *τοῦ μακαρίτου* *ed. Steph.* In codice Medicæo, Fuketiano et Mazarino, et apud Nicephorum et Syncellum legitur *τοῦ μακαρίου*. nec multum refert utro modo scribatur. Valesius. *τὴν τοῦ μ.* *ed. Steph.* vitiose. Stroth. *μακαρίου* præstant *MSS. Bodl.* seu *Savil.* et *Norfolc.* *μακαρίτου* Burtono teste *codd. Regius* et *Parisini*. Ceterum Demetriano proxime successisse Paulum ex lib. vii. *Eusebianæ Hist.* cap. 27. constat. Domno prioris episcopi Demetriani filio nomen ortum est ex Latino, *Domino, Domno;* et alius fuit postea cognominis episcopus ejusdem Antiochiæ, ad quem scripserunt Cyrillus Alexandrinus et Theodoretus. Mox pro *τε ὑμῖν* *Syncell.* *οὖν* habet.

Ibid. l. 10. *καὶ τὰ παρὰ τούτου κοινωνικὰ*] Communicatorias literas vocant Latini, quarum usus est antiquissimus in ecclesia. Easdem etiam formatas dixerunt, ut testatur Augustinus in Epistola 163. Duplex autem fuit earum genus. Aliæ enim clericis et laïcis peregrinaturis dabantur, ut a peregrinis episcopis ad communionem admitterentur. Aliæ erant quas episcopi testandæ communionis suæ causâ ad alios mittebant episcopos, et quas ipsi vicissim ab aliis accipiebant: de quibus hic loquitur Synodus. Eæ autem paulo post ordinationem mitti solebant a recens ordinatis episcopis. De his intelligendus videtur Augustinus in Epistola 162. Cyprianus in Epistola ad Cornelium p. 92. Denique Epistola synodica Concilii Sardicensis.

Si quis tamen cuncta hæc loca de formatis etiam intelligere voluerit, equidem non repugnabo. Porro notanda est hoc loco diligens cautela sanctorum patrum, qui deposito hæretico sacerdote, nomen catholici episcopi qui in ejus locum substitutus fuerat, cunctis episcopis significant, ut scilicet sciant a quo Ecclesiasticas literas accipere, et ad quem scribere debeant. Eandem ob causam Cyprianus misit Cornelio Papæ nomina catholicorum episcoporum totius Africæ, ut scribit in Epistola citata ad Cornelium. Patres quoque Sardicensis Concilii eandem adhibuerunt diligentiam. Sed et quoties mortuis episcopis alii in eorum locum fuerant ordinati, eorum nomina reliquis episcopis indicare consueverat ordinator; ut scirent ad quos scribere, et a quibus pacificas literas accipere deberent, ut discimus ex Theophili Epistolis Paschalibus. VALESIUS. Expunxit *τὰ*, quod addiderat Valesius, ante vocem *κοινωνικὰ* Strothius, cui favent Nicephorus, et referente Burtono *codd. Regius Norfolc.* ac *Parisini*, dum reliqui præstant alteram lectionem; ego olim, et nunc nuperi editores, Strothum secuti sumus.

P. 313. l. 11. *τῷ δὲ Ἀρτεμᾷ οὗτος ἐπιστελλέτω*] Artemas, quem eundem fuisse atque hæreticum Artemonem abunde constat, valde senex hoc tempore fuisse videretur, si modo contra eum scripserit, ut omnes fere statuunt, auctor libri Caio vulgo tributi, qui *Parvus Labyrinthus* inscribitur. Hoc vero vix colligendum est ex fragmentis ipsis, quæ ex illo excerpsit opere Eusebius lib. v. *Hist.* cap. ult. Neque necesse esse, ut ita intelligatur Eusebius, satis probasse videtur, ut ante ibidem dixi pag. 144. vol. II. vir doctissimus Pet. Wesselingius, *Probab.* cap. 21. ubi quæritur, Artemon fueritne Theodoto coriario antiquior, recentior autem ostenditur fuisse ex hoc epistolæ synodicæ loco, quoniam nisi superstes ille fuisset temporibus istis, ita de eo vix loquerentur Antiocheni patres. Tamen Artemonis hæresin a Paulo renovatam fuisse *temporibus suis* ait ibidem Eusebius, quod probat nonnihil certe temporis intercessisse inter Artemonis ortum et Samosatenum Paulum, utcunque vetustior fuerit Artemone *Labyrinthi* auctor.

Immo etiam, quoniam elapsi fuerant sexaginta fere anni inter tempus, quo historiam scripsit suam Eusebius Paulique depositionem, id vero, ni fallor, ostendit satis diu ante Paulum exortam fuisse hæresin, quam quidem idem Paulus temporibus Eusebii renovasse dicitur. Nihilominus fieri, opinor, posset, ut Artemon iste ad Pauli tempora pervenerit, etiamsi *Parvi Labyrinthi* auctor, quod quidem pernegat Wesselingius, contra eum revera scripserit. Etenim, si opus illud, ut veri simile est, circiter annum Christi 230. ab auctore, quicunque is demum fuerit, compositum esset, tum vero vixisset Artemon nunc, ut dixi, superstes annos circiter quadraginta post impugnatam hæresin suam ab eodem scriptore; hoc vero fidem vix superat. Vulgo quidem Artemon iste diu ante annum illum 230. floruisse a recentioribus statuitur, sed tamen ἀμαρτύρως, etsi Epiphanium scimus de Paulo hæc scribere, ἀνεκαίνισε τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρτέμωνος, πρὸ ἐτῶν πολλῶν καὶ ἐσβεσμένου. *Hær.* lxv. num. 1. pag. 608. Ceterum, ut in posteriori tempore sæpe usu venit, ita S. Pamphilus martyr *Apologia pro Origene* cap. 5. duos istos hæreticos Artemam et Paulum conjunxit; *Tertia* (criminatio) *quæ his omnibus valde contraria est, quod dicunt eum, secundum Artemam vel Paulum Samosatenum purum hominem, id est, non etiam Deum, dicere Christum Filium Dei.* Ac revera simplicem Christi humanitatem docuisse utrumque hæreticum affirmat Auctor *Commentarii in Definitionem Synodi Chalcedonensis* apud *Patrum Doctrinam De Verbi Incarnatione,* quam partim edidit cl. Maius in tomo vii. *Novæ Collectionis Vet. Scriptorum.*—Θεὸν ἀληθῶς καὶ ἄνθρωπον ἀληθῶς τὸν αὐτόν. Ταῦτα διὰ Μανέντα, ὃς Θεὸν 'μὲν ψιλὸν αὐτὸν (Christum) ὁμολογεῖ, καὶ οὐκ ἄνθρωπον· καὶ διὰ Παῦλον τὸν Σαμοσατέα, καὶ Ἀρτεμᾶν, οἵ τινες ἀρνοῦνται αὐτοῦ τὴν Θεότητα, ψιλὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ὁμολογοῦντες. p. 38. et 48. Denique notabo, nomen *Artemam* ad finem *epistolæ Pauli ad Titum* extare.

P. 313. l. 12. κοινωνείτωσαν] Addidit hæc historicus: Καὶ ταῦτα μὲν ἐνταυθοῖ κείσθω. τοῦ δὴ οὖν Παύλου σὺν καὶ τῇ τῆς πίστεως ὀρθοδοξίᾳ τῆς ἐπισκοπῆς ἐκπεπτωκότος, Δόμνος, ὡς εἴρηται, τὴν λειτουργίαν τῆς κατὰ Ἀντιόχειαν ἐκκλησίας διε-

δέξατο. ἀλλὰ γὰρ μηδαμῶς ἐκστῆναι τοῦ Παύλου τοῦ τῆς ἐκκλησίας οἴκου θέλοντος· βασιλεὺς ἐντευχθεὶς Αὐρηλιανὸς, αἰσιώτατα περὶ τοῦ πρακτέου διείληφε· τούτοις νεῖμαι προστάττων τὸν οἶκον, οἷς ἂν οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ῥωμαίων πόλιν ἐπίσκοποι τοῦ δόγματος ἐπιστέλλοιεν. οὕτω δῆτα ὁ προδηλωθεὶς ἀνὴρ μετὰ τῆς ἐσχάτης αἰσχύνης, ὑπὸ τῆς κοσμικῆς ἀρχῆς ἐξελαύνεται τῆς ἐκκλησίας. *Et hæc quidem a nobis hic relata sint. Igitur cum Paulus a recta fide simul et episcopatu excidisset, Domnus ut dictum est administrationem Antiochensis ecclesiæ suscepit. Sed cum Paulus e domo ecclesiæ nullatenus excedere vellet; interpellatus imperator Aurelianus rectissime hoc negotium dijudicavit, iis domum tradi præcipiens, quibus Italici Christianæ religionis antistites et Romanus episcopus scriberent. Hoc modo vir supra memoratus cum summo dedecore per sæcularem potestatem ab ecclesia exturbatus est.* Vir quidem eruditissimus Nic. Fullerus *Miscell. Sacr.* lib. ii cap. 9. τὸν τῆς ἐκκλησίας οἶκον, quo absistere Paulus noluit depositus, quem alii *domum episcopi* interpretantur, ex ipsius Eusebii verbis ἐκκλησίαν esse, sive ἱερὸν οἶκον, ostendit. At vero iis quoque temporibus habitasse clericos in domibus ecclesiæ annexis credendum est. Certe domicilium episcopi Arvernorum in Gallia, qui fuit sub sæculi quarti finem, *ecclesiæ domum* appellat Gregorius Turonensis *Hist. Francorum* l. 44. Confer et lib. ii. cap. 21. De turbis autem, quæ Synodale adversus Paulum decretum secutæ sunt, ita Basilius Diaconus et Monachi in *Supplicatione Impp. Theodosio et Valentiniano adversum Nestorium oblata.* Τούτου ἕνεκα τοῦ ἀληθοῦς δόγματος, τοῦ ἐν τῇ ἁγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἀκριβῶς κηρυττομένου, καὶ τοῦ αἱρετικοῦ Παύλου δικαίως ἐξωσθέντος, ἐγένοντο σχίσματα λαῶν, ἀκαταστασίαι ἱερέων, ταραχὴ ποιμένων. Inter *Acta Concil. Ephesini*, tom. iii. *Concil.* p. 427. ed. Labbe. Similia habet Græcus quidam ad finem *Aristinianæ*, quæ dicitur, *Epistolarum Canonicarum Synopsis*, quam edidit Beveregius in tomo *Synodici* sui secundo; cui quidem scribenti πρὸς τοὺς λέγοντας ὡς ἡ Ῥώμη πρῶτος θρόνος, videbatur relatio illa Aureliani Imp. ad Romanum episcopum prima jecisse fundamenta pontificiæ, quam vocat, tyrannidis. Malim dicere, auctoritatis

papalis augmentum attribuendum esse patrocinio Athanasii, quod suscepit Julius episcopus Romanus, ex quo ortæ sunt ad Romanam sedem appellationes a concilio Sardicensi constitutæ. Male res ipsi Paulo cessisse colligas itidem ex Cyrillo Alex. in *Homilia de Virgine Deipara* a cl. Maio nuper edita. Τί γὰρ ὤνησεν, inquit Cyrillus, τῆς Ἀρείου βλασφημίας ἡ πλάνη· τί δὲ ἡ Εὐνομίου καὶ τῶν τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον βλασφημούντων· καὶ τοῦ Σαμοσατέως Παύλου καὶ τοῦ καλουμένου Ἀπολλιναρίου ἡ παραφροσύνη; πάντες γὰρ οὗτοι καὶ ἐν τῷ πάροντι ἐπονείδιστον τέλος ἐσχήκασιν, καὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν περιβόλων ἐξώσθησαν, καὶ τῆς ἐν οὐρανοῖς δὲ &c. p. 115. vol. viii. seu ultimi *Novæ Collectionis Vet. Scriptorum.* Conferas interea cum verbis, οἱ κατὰ τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ῥωμαίων πόλιν ἐπίσκοποι, titulum *Epistolæ Ægyptiorum contra Origenem* apud tom. iv. Concil. pag. 660. Ἐκ τῆς ἐκτεθείσης ὑπὸ τῶν κατ᾽ Αἴγυπτον καὶ Ἀλεξάνδρειαν ἐπισκόπων συνοδικῆς ἐπιστολῆς κατὰ τῶν Ὠριγένους δογμάτων.

P. 314. l. 8. ἐκφωνηθέντος.] Hoc, ἐξ οὐρανοῦ ἀποτεθεῶσθαι τὸν Κύριον, in dogmatis Synodi adversus Paulum invenerat Apollinaris, sano quidem sensu, ut sex episcoporum *Epistolæ* verba supra p. 297. ostendunt, posita adversus hæreticum, qui ἐντεῦθεν, seu κάτωθεν, docuit esse Dominum Christum. Etenim episcopi illi docebant humanam naturam Christi τῇ Θεότητι ἀτρέπτως ἡνῶσθαι καὶ τεθεοποιῆσθαι, dum Paulus et sequaces ejus Christum ὕστερον μετὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐκ προκοπῆς τεθεοποιῆσθαι aiebant, τῷ τὴν φύσιν ψιλὸν ἄνθρωπον γεγονέναι. Verba sunt *Expositionis Fidei ab Arianis* Italiam missæ apud Athanasium *De Synodis* cap. 3. p. 739. edit. Montfaucon. Pergit autem Gregorius, cujus tractatum adversus Apollinarem primus edidit anno 1692. Zacagnius bibliothecarius Vaticanus in *Collectaneis* suis *Monumentorum Veterum*, hæc scribere:—καὶ τοῦ κατὰ Νίκαιαν ἐκφωνηθέντος, οὗ (dogmatis Nicæni) τὴν ῥῆσιν ἐπὶ λέξεως τοῦτον τὸν τρόπον εἰρημένην παρέθετο, τὸ ἐξ οὐρανοῦ καταβάντα, καὶ σαρκωθέντα, καὶ ἐνανθρωπήσαντα. καὶ ταῦτα εἰπὼν (Apollinaris) ὡς προκατασκευάσας τὸν μέλλοντα ῥηθήσεσθαι λόγον, οὕτως ἀπογυμνοῖ τοῦ ἰδίου βουλήματος τὴν διάνοιαν, καὶ φησὶν, οἱονεὶ προσοικειῶν τοῖς ἀποδεδειγμένοις, οὕτως κατὰ τὴν

λέξιν. Τὸ δὴ πνεῦμα, τουτέστι τὸν νοῦν, Θεὸν ἔχων ὁ Χριστὸς μετὰ ψυχῆς καὶ σώματος, εἰκότως ἄνθρωπος ἐξ οὐρανοῦ λέγεται. Τί κοινὸν ἔχει τὰ εἰρημένα πρὸς τὰ προάγοντα; ποῦ τοῦτο ἡ κατὰ τοῦ Σαμοσατέως ἐδογμάτισε σύνοδος;—*itemque alterius fidei definitionis apud Nicæam promulgatæ, cujus dictum hisce disertis verbis conceptum allegat,* Qui de cœlo descendit, et incarnatus est, et homo factus est. *Et ubi hæc dixit, quasi jam antea adstruxisset, quæ mox dicturus erat, propositi sui sensum hoc pacto aperit, et veluti demonstratis jam rebus sequentia accommodans, hæc ad verbum ait,* Spiritum sane, hoc est, mentem Deum habens Christus una cum anima et corpore, jure merito homo e cœlo veniens dicitur. *Quid hæc dicta cum præcedentibus commune habent? Ubinam hoc congregata adversus Samosatenum Synodus definivit?*

P. 315. l. 8. οὐκοῦν ὁμοούσιος] In *Collect. Nova* sua *Patrum* tom. ii. p. 19. adnotabat postea Montfauconius, cecidisse particulam *non* interpretatione sua, quam lector, inquit, restituat. Tum vero scribendum foret οὔκουν pro οὐκοῦν, cui quidem emendationi, immo veræ sententiæ corruptioni, repugnandum est.

P. 316. l. 7. πέπρακται] Ultima hæc protulit Montfauconius, in tomo quoque ii. *Collect. Nov. PP.* p. 20. ex codice quodam Steph. Baluzii desumpta, tanquam quæ olim excerpta essent ex opere quidem Athanasiano, non vero ex *Libello de Synodis*, cum nonnulla ibi omissa in codice Baluzii extarent, sed alio, non ad synodum Antiochenam spectantia; ista tamen quæ in hoc codice reperta sunt, mihi videbantur ab otioso quopiam homine adjecta, etsi viri quidam doctissimi in hac re sibi imponi passi sint. Sed hac missa ad rem hæc inter tractatam veniamus.

Quamobrem vox celebris ὁμοούσιος, h. e. *ejusdem*, vel, ut scribit Tertullianus, atque ut Latina ecclesia loquitur, *unius substantiæ*, a concilio Antiocheno repudiata fuerit, etsi prius a duobus illis Dionysiis, Romano et Alexandrino, concilioque Romano, et fidelibus apud Ægyptum aliisque etiam vetustioribus admissa fuisset, quorum nonnullos τῶν παλαίων τινὰς λογίους καὶ ἐπιφανεῖς ἐπισκόπους καὶ συγγραφέας vocat ipse quoque Eusebius in *Epistola ad Cæsarienses* suos apud Socratem et Theodoretum servata; quamobrem, inquam, vox ista ab Antiochenis improbata fuerit, duo hi sancti patres Athanasius et Basilius supra ostenderunt. E quibus ille alia multa longiora, præter verba quæ hic exscribuntur, de admissione posuit vocabuli apud Synodum Nicænam; Basilius vero statim post verba jam adducta, quod sequitur, addidit: Τοῦτο δὲ ἐπὶ χαλκοῦ μὲν καὶ τῶν ἀπ' αὐτοῦ νομισμάτων ἔχει τινὰ λόγον τὸ διανόημα. ἐπὶ δὲ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Θεοῦ υἱοῦ, οὐκ οὐσία πρεσβυτέρα, οὐδὲ ὑπερκειμένη ἀμφοῖν θεωρεῖται. ἀσεβείας γὰρ ἐπέκεινα τοῦτο καὶ νοῆσαι καὶ φθέγξασθαι. τί γὰρ ἂν γένοιτο τοῦ ἀγεννήτου πρεσβύτερον; ἀναιρεῖται δὲ ἐκ τῆς βλασφημίας ταύτης καὶ ἡ εἰς τὸν πατέρα καὶ υἱὸν πίστις· ἀδελφὰ γὰρ ἀλλήλοις τὰ ἐξ ἑνὸς ὑφεστῶτα. *Quæ quidem cogitatio locum aliquem habet in ære et in conflatis ex eo numismatibus: at in Deo Patre et in Deo Filio substantia non est antiquior, neque utrique superposita intelligitur: hoc enim cogitare aut dicere, omnem impietatis modum excedit. Quid enim ingenito antiquius sit? Tollitur etiam hac blasphemia fides in Patrem et Filium: nam inter se fratrum rationem habent quæ ex uno subsistunt.* Et postea Basilius ait, ὅταν καὶ τὸ αἴτιον καὶ τὸ ἐκ τοῦ αἰτίου τὴν ὕπαρξιν ἔχον τῆς αὐτῆς ὑπάρχῃ φύσεως, ὁμοούσια (non, fraterna) λέγεται. §. 2. Similiter apud S. Hilarium *Libro De Synodis* §. 81. Nonnulli primum idcirco respuendam vocem ὁμοούσιος pronuntiabant, *quia per verbi hujus enuntiationem substantia prior intelligeretur, quam duo inter se partiti essent.* (Ubi notatum hoc velim, quod quidem notare nonnulli Athanasium defendentes omiserunt, ab his adversariis vocis ὁμοουσίου illud esse objectum, quod ei oppositum fuisse ab Antiochenis patribus Basilius et Athanasius

affirmant.) *Intelligo*, pergit scribere Hilarius, *vitium in intelligentia. Et profanus hic sensus est, et communi judicio ab ecclesia respuendus. Secundo quoque id addidistis, quòd patres nostri, cum Paulus Samosatenus hæreticus pronuntiatus est, etiam* homoousion *repudiaverint: quia per hanc unius essentiæ nuncupationem solitarium atque unicum sibi esse Patrem et Filium prædicabat. Et hoc sane nunc quoque profanissimum ecclesia recognoscit, Patrem et Filium in his nominum professionibus ad unionis ac singularis solitudinem, negata personarum proprietate, revocare.* p. 1196. ed. Benedictin. Et postea §. 86. *Male* homoousion *Samosatenus confessus est:* (hoc est, ni fallor, τοῦ Λόγου homoousion confessus est, negata ὑποστάσει vel personalitate ejus) *sed numquid melius Arii negaverunt? Octoginta episcopi olim respuerunt, sed trecenti et decem octo nuper receperunt.* Similiter, propterea quod vocabulo male usus esset Sabellius, idem sustulisse Dionysium Alexandrinum, qui tamen ipse τὸ ὁμοούσιον agnoscebat, tradit Basilius M. in *Epist.* ix. νῦν μὲν ἀναιρῶν (Dionysius) τὸ ὁμοούσιον διὰ τὸν ἀθετήσει τῶν ὑποστάσεων κακῶς αὐτῷ κεχρημένον (Sabellium), νῦν δὲ προσιέμενον ἐν οἷς ἀπολογεῖται πρὸς τὸν ὁμώνυμον pag. 90. Postea, teste Sozomeno, πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς ἐστασίαζον οἱ ἐπίσκοποι, ἀκριβολογούμενοι περὶ τὸ ὁμοούσιον ὄνομα. οἱ μὲν γὰρ τοὺς τοῦτο προσδεχομένους βλασφημεῖν ᾤοντο, ὡς ὑπάρξεως ἐκτὸς τὸν υἱὸν δοξάζοντας, καὶ τὰ Μοντάνου καὶ Σαβελλίου φρονοῦντας· οἱ δ' αὖ πάλιν, ὡς Ἑλληνιστὰς τοὺς ἑτέρους ἐξετρέποντο, καὶ πολυθεΐας εἰσάγειν διέβαλλον, &c. *Hist. Eccl.* lib. ii. cap. 18. Eadem Socrates quoque lib. I. *Hist.* cap. 23. Sed hæc obiter. Paulum vero unquam hoc verbum vel pravo suo sensu amplexum fuisse, id alii Athanasium atque Basilium supra allatos pag. 314—316. interpretati negarunt; inter quos eminent Bullus, *Defensione Fidei Nicænæ*, sect. ii. cap. 1. §§. 9—14. p. 29—34. Styanusque Thirlbius, *Respons. ad Whiston.* §. xv. pag. ci—cvii. et Gul. Berriman. in *Concionibus* suis *Moyerianis* Conc. iii. p. 146—149. et Conc. iv. p. 183. Quibus scriptoribus indicatis, hoc addam, satis evidenter probari hujus vetustissimi concilii orthodoxiam, cum ex fine epistolæ syno-

dicæ, quæ ad Dionysium Romanum, ejusdem fidei testem luculentum, missa est, in qua dicitur Paulus *τὸν Θεὸν τὸν ἑαυτοῦ καὶ Κύριον* denegasse, ut alia multa supra inde excerpta omittam, tum vero præcipue ex epistola priore, quæ Sex episcoporum appellatur; ubi, post definitum Filium *οὐσίᾳ καὶ ὑποστάσει Θεὸν* esse, et postquam unionem duarum naturarum in Christo commemoraverint, *οὗ χάριν*, hi inquiunt, *ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστὸς προεφητεύετο ἐν νόμῳ καὶ προφήταις· καὶ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν πάσῃ πεπίστευται Θεὸς μὲν κένωσας ἑάυτὸν ἀπὸ τοῦ εἶναι ἶσα Θεῷ· ἄνθρωπος δὲ καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ τὸ κατὰ σάρκα.* Supra p. 290. et 298.

Sed vix et ne vix quidem prætereundum illud est, conatos esse ostendere viros quosdam eruditos, haud unquam repudiatum fuisse a concilio Antiocheno vocabulum *ὁμοούσιον*. Etenim post Prudentium Maranum, quem video docuisse in *Diss. sur les Semiariens* haud sprevisse synodum Antiochenam vocem *ὁμοούσιον*, idem conatus est tueri Jac. Guil. Feverlinus cum alibi, tum in *Dissert. De Hæresi Pauli Samos.* de qua supra; eo consilio, opinor, ut Symbolum in *Actis Concilii Ephesini* extans, in quo vocabulum *ὁμοούσιος* sæpe adhibetur, synodo Antiochenæ vindicaret, dum Athanasium, Basilium, Hilariumque ex fide tantummodo hominum a voce alienorum hæc eidem adversa nobis narrasse statuit. Vid. *Diss.* ejus §§. viii. et ix. Cuinam vero persuadebit aut Feverlinus, aut quisquam alius, magnos illos patres in his controversiis per totam vitam exercitatos se decipi passos fuisse in re tanta de celebratissimi concilii decreto? Porro, ut optime monuit Bullus, §. 14. contra Curcellæum, qui Nicænis patribus Antiochenum decretum ignoratum fuisse docuerat, "Athanasius, qui synodo "Nicænæ, ut dictum est, ipse interfuit, diserte testatur in "loco supra allato patres Nicææ congregatos omnino in"tellexisse *τὴν πανουργίαν τοῦ Παύλου calliditatem* Pauli, "nempe Samosateni, in eo scilicet, quod sophisticâ suâ "(vide Athanasium supra) apud Antiochenos id effecerit, "ut vocem aptissimam, atque a catholicis doctoribus olim "usurpatam abjicerent, ideoque vocem istam iterum in

"usum ecclesiæ revocasse; quibus nihil contra figmentum "Curcellæi disertius dici potuit." p. 34. Vera hæc omnia; quamobrem autem tam male opinentur alii de fide testium ab Athanasio memoratorum, qui damnationem vocis ὁμοουσίου ex ipsorum Antiochenorum epistola probabant, plane ignoro, nisi quod fere nos omnes nimis proclives simus mendaces illos et perfidos existimare, qui a nobis in re quaquam dissentiant. Ad hæc, si veteri cuidam testi credendum esset, synodus Nicæna Antiochiæ illam suo comprobasse calculo recte videretur; tantum abesset, ut ignoraret illius concilii fidem et doctrinam. Hoc diserte quidem affirmat *Libellus Supplex* Theodosio et Valentiniano Impp. a Basilio Diacono reliquisque Monachis oblatus; at vero in eo spectari symbolum sive ὅρον suspicor, quod Antiochenis, atque interdum Nicænis, falso attributum est, titulo hujus symboli, de quo postremo agam, persuasus. Verba *Libelli Supplices* hæc sunt;—*πάντων τῶν πιστευσάντων καὶ πιστευόντων τῇ ὁμοουσίῳ Τριάδι· Εἰρηναίου, Γρηγορίου τοῦ μεγάλου ἐπισκόπου Νεοκαισαρείας, τῆς ἁγίας συνόδου τῶν ρπ'. ἐπισκόπων ἐν 'Αντιοχείᾳ συναθροισθείσης κατὰ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως, ἥτις καθεῖλεν αὐτὸν διὰ τὴν ἀσέβειαν αὐτοῦ, διὰ τὸ μὴ ὁμολογεῖν τὸν Χριστὸν φύσει Θεὸν, καὶ υἱὸν Θεοῦ πατρός· τῆς ἐν Νικαίᾳ μεγάλης καὶ ἁγίας συνόδου τῶν τιη'. ἐπισκόπων, τῆς βεβαιωσάσης τὸν ὅρον τῶν ἐν 'Αντιοχείᾳ.* Apud *Concilia* ed. Labbe tom. iii. p. 426.

Sed his missis, tanquam hallucinantibus, Sozomeni narratio extat in lib. iv. *Hist.* ejus, cap. 15. huc usque, quod sciam, neglecta, quæ satis aperte hanc vocis ὁμοουσίου damnationem Antiochenam ab hominibus diverse inter se sentientibus testatam esse significat probatque. Tradit enim historicus, episcopos Semi-Arianos, quod apprime notandum est, dum Sirmii ageret Constantius Imp. in unum tunc libellum, sive fidei formulam, ab omnibus subscribendam, conjecisse, tam ea quæ contra Paulum Samosatensem in hoc vetustiori concilio Antiocheno decreta fuerant, quam alia quædam præterea, quasi quidam, verba Sozomeni sunt, *sub obtentu vocabuli* ὁμοουσίου *propriam sibi hæresim stabi-*

lire conarentur. Græce sunt verba, οἱ δὴ τότε εἰς μίαν γραφὴν ἀθροίσαντες τὰ δεδογμένα ἐπὶ Παύλῳ τῷ ἐκ Σαμοσάτων, καὶ Φωτεινῷ τῷ ἐκ Σιρμίου, καὶ τὴν ἐκτεθεῖσαν πίστιν ἐν τοῖς ἐγκαινίοις τῆς Ἀντιοχέων ἐκκλησίας, ὡς ἐπὶ προφάσει τοῦ ὁμοουσίου ἐπιχειρούντων τινῶν ἰδίαν συνιστάνειν αἵρεσιν, παρασκευάζουσι συναινέσαι ταύτῃ Λιβέριον &c. Etenim hinc, opinor, constat, decreta quædam atque scita extitisse prioris illius Antiocheni concilii contra Paulum Samosatenum habiti, quæ ab usu vocis, de qua agitur, aut derogarent, aut saltem abstinendum esse juberent. Supra, ut obiter id notem, habes τὰ ἐπὶ Παύλῳ πεπραγμένα Imp. Justinianum afferentem. Quin neque cl. Ehrlichio, cujus *Dissert. De Erroribus Pauli Samos.* sæpe commemoravi, potuit hoc persuadere Feverlinus, falli Athanasium, Hilarium, alios, dum memoriæ produnt improbasse usum vocis ὁμοουσίου Antiochenos patres; ipse tamen idem Ehrlichius formulam fidei modo memoratam, in qua sæpe adhibetur hoc vocabulum, ad eosdem patres Antiochenos referendam esse cum Feverlino censuit. At conf. nos paulo infra et Not. Ehrlichii §. ix. Denique ad vocis ὁμοουσίου reprobationem hoc pertinet, quod idem quidem Feverlinus in Dissertatione alia, quæ anno 1755 de hac re scripta est, contra narrationis veritatem argumentum ducit cum ex diuturno Arianorum de eadem silentio, tum ex approbatione vocis a Dionysio Alexandrino clare testata, qui synodi Antiochenæ initiis interfuit. Idem vero Dionysius ante comprobatam in Apologia sua vocem dixerat, se nusquam in Scripturis Sacris illam legisse. Vide ad fin. Dionysii Romani, num. 11. Liberatum quoque Fassoni de voce *homoousio* dissertationem edidisse Romæ eodem anno 1755, cl. Harlesium narrantem habes, in qua ostendere conatus sit, vocem illam ab Antiochenis patribus proscriptam vel repudiatam non esse. Vid. Fabricii *Bibl. Gr.* tom. xii. p. 568. ed. novæ. An vero rem bene gesserit Fassoni, dubito. Hoc olim scripsi. Jam lecta Dissertatione ejus, fortiter ille pugnasse, vix tamen vicisse, mihi visus est. Haud debile quidem nec spernendum est illud

argumentum ex Arianorum de hac re silentio ductum, sed memoria tenendem est, nihil sibi favens reperturos fuisse eosdem hæreticos exposita causa atque origine reprobationis vocabuli.

Extat, in *Concilii Ephesini Actis* part. iii. c. 6. p. 979. tom. iii. *Concil.* Labb. *Confessio Fidei*, modo memorata, cujus titulus est, *Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου, τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ὅρος ἐπισκόπων τῶν ἐν Νικαίᾳ συναχθέντων ἐν τῇ συνόδῳ· καὶ ἔκθεσις τῆς αὐτῆς συνόδου πρὸς Παῦλον Σαμοσατέα.* Vide præterea Euthymium Zigabenum *Panopl. Dogmat.* p. 141. ed. unicæ Tergovist. synodo Nicænæ hoc symbolum attribuentem. Id ipsum vero patribus concilii Antiocheni adversus Paulum, non synodo Nicænæ, *Versio* dedit *Latina* Theodori Peltani *Actorum Ephesinorum*, quæ Ingolstadii anno 1576. edita est. Index enim est, *Symbolum a patribus Antiochenis editum adversus Paulum Samosatenum de Verbi Incarnatione.* Interpretem hunc Baronius secutus, tanquam si fuerit verum Antiochensium symbolum, formulam *Annalibus* suis inseruit ad ann. 272. Neque aliud fecit Joan. Forbesius *Instruct. Hist. Theol.* i. 4. 1. eandemque porro eisdem patribus vindicare aggressus est Steph. Lemoynæus *Var. Sacr.* tom. ii. pag. 255. et post eum Christianus Wormius *Hist. Sabelliana* cap. iii. pag. 116—119. Verum alii plerique aliter statuerunt, ex ipso quoque *Symbolo* persuasi, in quo Filius dicitur esse Deo *ὁμοούσιος*, quod quidem vocabulum ab hac synodo nequaquam usurpatum fuisse iidem existimabant; quidquid de receptione ejus docuisset Lemoynæus, hoc symbolum ad suas opiniones de Pauli dogmatis tuendas detorquens. Et recte omnino Dupinius in *Biblioth.* sua *Auctorum Eccles.* p. 333. ed. Lat. atque Tillemontius in *Hist. Concilii Nicæni* not. xi. in §. 12. neque huic concilio Antiocheno, neque illi apud Nicæam habito, tribuendum esse hoc scriptum arbitrantur. Quod tamen symbolum, ut eruditissimi Langbænii verbis utar in *Recensione* sua nondum edita *partis alicujus Codd. Barocc. et Roenorum in bibliotheca Bodleiana*

servatorum, *communicationem idiomatum distincte nec incommode explicat.*

Quin etiam tam plene accurateque composita fuisse videtur formula, ut nonnisi post lites exortas Nestorianas conditam eam esse opiner; etsi contra disputatum sit a cl. Feverlino in *Dissert.* ante commemorata *De Hæresi Pauli Samosateni* §§. viii. et ix. Ubi nihil fere pro sua sententia statuenda vir cl. attulit præter dubiam fidem illorum testium qui patres Antiochenos vocabulum ὁμοούσιον improbavisse retulerint, et silentium postea de reprobatione ista ab Arianis ipsis servatum, in eo enim quod ait, *Contestationem Cleri CP.* in Ephesino Concilio propositam hoc ipsum afferre symbolum, fallitur Feverlinus, ut cuique constabit formulam *Antiochenum Mathema* dictam, atque in illa quidem *Contestatione* partim descriptam, cum istoc, de quo agitur, symbolo vel levi brachio conferenti. Vide *Concilia* p. 338. tom. iii. Cum majori veri specie dixisset, symbolum hoc indicari in *Libello Supplice* Basilii Diaconi, quem supra p. 363. memoravi. Neque audiendus videtur Ehrlichius, vir doctus de quo supra, qui cum assensus Feverlino esset, *Symbolum* hoc et *Mathema Antiochenum*, quod *Cleri* affert *Contestatio*, habenda pro uno atque eodem esse, idemque ad concilium contra Samosatenum habitum attribuisset, sibi porro se persuasisse ait, vocem ὁμοούσιον initio accurate exposuisse patres Antiochenos expositamque asseruisse, postea tamen, ne perversa Pauli expositione animi hominum imbuerentur, ab illa abstinendum duxisse. Vid. Not. ejus ad *Dissert. De Erroribus Pauli Samos.* §. ix. At vero conjecturæ alioquin acutæ hoc opponi posse putem, nullum alibi apparere extra hanc formulam Symbolicam vestigium receptionis apud Antiochenos hujus vocabuli. Interea eandem formam, de qua tot dicenda erant, non gravabor ex tomis *Conciliorum* proferre, cum haud ita obvia sit, tum vero a nonnullis huic Synodo Antiochenæ licet perperam adscribatur. Extat hæc eadem in Tomo quoque vii. *Collectionis Vet. Scriptorum*, a cl. Maio ex Vaticanis codicibus editorum p. 162.

Περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Θεοῦ Λόγου τοῦ υἱοῦ τοῦ

πατρὸς, ὅρος ἐπισκόπων τῶν ἐν Νικαίᾳ συναχθέντων ἐν τῇ συνόδῳ· καὶ ἔκθεσις τῆς αὐτῆς συνόδου πρὸς Παῦλον Σαμοσατέα.

Ὁμολογοῦμεν τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς κατὰ πνεῦμα πρὸ αἰώνων γεννηθέντα, ἐπ' ἐσχάτου (*al.* ἐσχάτων) τῶν ἡμερῶν ἐκ παρθένου κατὰ σάρκα τεχθέντα, ἓν πρόσωπον σύνθετον ἐκ θεότητος οὐρανίου καὶ ἀνθρωπείας σαρκὸς, καὶ καθὸ ἄνθρωπος ἓν (*al.* καὶ καθὰ πρόσωπον ἓν, ἄνθρωπος. (*cod. Vat.* ἄνθρωπον) ἴσως. καὶ καθὸ Θεὸς, καὶ καθὸ ἄνθρωπος πρόσωπον ἓν) καὶ ὅλον Θεὸν, καὶ ὅλον ἄνθρωπον· ὅλον Θεὸν καὶ μετὰ τοῦ σώματος, ἀλλ' οὐχὶ καθὸ σῶμα Θεόν· καὶ ὅλον ἄνθρωπον μετὰ τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὴν θεότητα ἄνθρωπον. οὕτως ὅλον προσκυνητὸν καὶ μετὰ τοῦ σώματος, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὸ σῶμα προσκυνητόν· ὅλον προσκυνοῦντα καὶ μετὰ τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὴν θεότητα προσκυνοῦντα· ὅλον ἄκτιστον καὶ μετὰ τοῦ σώματος, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὸ σῶμα ἄκτιστον· ὅλον πλαστὸν καὶ μετὰ τῆς θεότητος, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὴν θεότητα πλαστόν· ὅλον ὁμοούσιον Θεῷ (τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ *cod. Vat.*) καὶ μετὰ τοῦ σώματος, ἀλλ' οὐχὶ κατὰ τὸ σῶμα ὁμοούσιον τῷ Θεῷ. ὥσπερ οὐδὲ κατὰ τὴν θεότητα ἀνθρώποις ἐστὶν ὁμοούσιος, καίτοι γε μετὰ τῆς θεότητος ὢν κατὰ σάρκα ὁμοούσιος ἡμῖν. καὶ γὰρ ὅταν λέγωμεν αὐτὸν κατὰ πνεῦμα Θεῷ ὁμοούσιον, οὐ λέγομεν κατὰ πνεῦμα ἀνθρώποις ὁμοούσιον. καὶ πάλιν, ὅταν κηρύσσωμεν αὐτὸν κατὰ σάρκα ἀνθρώποις ὁμοούσιον, οὐ κηρύσσομεν αὐτὸν κατὰ σάρκα ὁμοούσιον Θεῷ. ὥσπερ γὰρ κατὰ πνεῦμα ἡμῖν οὐκ ἔστιν ὁμοούσιος, ἐπειδὴ Θεῷ ἐστι κατὰ τοῦτο ὁμοούσιος, οὕτως οὐδὲ κατὰ σάρκα ἐστὶ Θεῷ ὁμοούσιος, ἐπειδὴ ἡμῖν ἐστὶ κατὰ τοῦτο ὁμοούσιος. ὥσπερ δὲ ταῦτα διήρθρωται καὶ σεσαφήνισται, οὐκ εἰς διαίρεσιν τοῦ ἑνὸς προσώπου τοῦ ἀδιαιρέτου, ἀλλ' εἰς δήλωσιν τοῦ ἀσυγχύτου τῶν ἰδιωμάτων τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ λόγου, οὕτω καὶ τὰ τῆς ἀδιαιρέτου συνθέσεως πρεσβεύομεν. Tantum est.

DIONYSIUS ROMANUS.

DIONYSIUS ROMANUS.

Gul. Cavius, *Hist. Lit.* tom. i. p. 133.

Dionysius, origine, ut ferunt, Græcus, *λόγιός τε καὶ θαυμάσιος ἀνὴρ*, teste Dionysio Alexandrino (ap. Euseb. lib. vii. cap. 7.) ecclesiæ Romanæ presbyter, ac deinde ab anno 259 episcopus; sedem istam tenuit usque ad exeuntem annum 269. Dionysio Alexandrino hæreticarum opinionum ab episcopis quibusdam Pentapolitanis apud eum Romæ accusato synodum coegit, scriptaque suo ac synodi nomine Epistola Dionysium erroris admissi certiorem fecit, utque semetipsum eo crimine purgaret, amice admonuit: et Sabellii dogmata confutat. Extat fragmentum apud Athanas. de Decretis Synodi Nicænæ. Hæc Cavius. Dionysium adduxit tanquam idoneum auctorem Athanasius fideique optimum magistrum; eumque S. Basilius M. postquam *epistolam ejus ad Cappadocas* memoravit, hoc præconio auxit, *Διονύσιον ἐκεῖνον, τὸν μακαριώτατον ἐπίσκοπον, παρ' ὑμῖν ἐπί τε ὀρθότητι πίστεως καὶ τῇ λοιπῇ ἀρετῇ διαπρέψαντα.* Epist. 70. olim 220. pag. 164. ed. Benedictin. Interea Excerptum apud Athanasium particula est operis ejus adversus Sabellianos, non epistolæ Dionysii ad cognominem Alexandrinum. Vid. infra.

EXCERPTUM DIONYSII,

PAULO POST MEDIUM SÆCULUM TERTIUM

URBIS ROMÆ EPISCOPI.

Ex Epistola, seu Opere, adversus Sabellianos.

ἙΞΗΣ δ' ἂν εἰκότως λέγοιμι καὶ πρὸς τοὺς διαιροῦντας καὶ κατατέμνοντας καὶ ἀναιροῦντας τὸ σεμνότατον κήρυγμα τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ, τὴν μοναρχίαν, εἰς τρεῖς δυνάμεις τινὰς καὶ μεμερισμένας ὑποστάσεις καὶ θεότητας τρεῖς. πέπυσμαι γὰρ εἶναί τινας τῶν παρ' ὑμῖν κατηχούντων καὶ διδασκόντων τὸν θεῖον λόγον, ταύτης ὑφηγητὰς τῆς φρονήσεως· οἳ κατὰ διάμετρον, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἀντίκεινται τῇ Σαβελλίου γνώμῃ. ὁ μὲν γὰρ βλασφημεῖ, αὐτὸν τὸν υἱὸν εἶναι λέγων τὸν πατέρα, καὶ ἔμπαλιν· οἱ δὲ

Jam vero æquum fuerit disputare contra eos quoque, qui monarchiam, quæ augustissima est ecclesiæ Dei prædicatio, in tres quasdam virtutes ac separatas hypostases tresque deitates dividentes ac discindentes destruunt. Audivi enim quosdam, qui apud vos divinum verbum prædicant et docent, hujus opinionis magistros esse, qui quidem e diametro, ut ita loquar, Sabellii opinioni adversantur. Hic enim blasphemat, ipsum Filium dicens esse Patrem, et vicissim: illi vero

τρεῖς Θεοὺς τρόπον τινὰ κηρύττουσιν, εἰς τρεῖς ὑποστάσεις ξένας ἀλλήλων, παντάπασι κεχωρισμένας, διαιροῦντες τὴν ἀγίαν μονάδα. ἡνῶσθαι γὰρ ἀνάγκη τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὸν Θεῖον Λόγον· ἐμφιλοχωρεῖν δὲ τῷ Θεῷ καὶ ἐνδιαιτᾶσθαι δεῖ τὸ ἀγίον Πνεῦμα· ἤδη καὶ τὴν Θείαν Τριάδα εἰς ἕνα, ὥσπερ εἰς κορυφήν τινα (τὸν Θεὸν τῶν ὅλων τὸν παντοκράτορα λέγω) συγκεφαλαιοῦσθαί τε καὶ συνάγεσθαι πᾶσα ἀνάγκη. Μαρκίωνος γὰρ τοῦ ματαιόφρονος δίδαγμα εἰς τρεῖς ἀρχὰς τῆς μοναρχίας τομὴν καὶ διαίρεσιν (for. excidit διορίζει), παίδευμα ὂν διαβολικὸν, οὐχὶ δὲ τῶν ὄντως μαθητῶν τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν ἀρεσκομένων τοῖς τοῦ Σωτῆρος μαθήμασιν. οὗτοι γὰρ Τριάδα μὲν κηρυττομένην ὑπὸ τῆς θείας γραφῆς σαφῶς ἐπίστανται, τρεῖς δὲ Θεοὺς οὔτε παλαιὰν οὔτε καινὴν διαθήκην κηρύττουσαν.

Οὐ μεῖον δ' ἄν τις καταμέμφοιτο καὶ τοὺς ποίημα τὸν υἱὸν εἶναι δοξάζοντας, καὶ γεγονέναι τὸν Κύριον, ὥσπερ ἕν τι ὄντως γενομένων, νομίζοντας· τῶν θείων

tres Deos quodam modo prædicant, dum sanctam unitatem in tres diversas hypostases, ab invicem omnino separatas dividunt. Necesse est enim divinum Verbum Deo universorum esse unitum, et Spiritum Sanctum in Deo manere et inhabitare: adeoque divinam Trinitatem in unum, quasi in quemdam verticem, hoc est in Deum universorum omnipotentem reduci atque colligi. Insipientis enim Marcionis doctrina, quæ in tria principia monarchiam secat et dividit, diabolica sane est, non autem verorum Christi discipulorum, vel eorum quibus Salvatoris disciplina placet. Hi enim probe norunt Trinitatem quidem in divina Scriptura prædicari, tres autem esse Deos neque in veteri neque in novo Testamento doceri.

Sed neque minus culpandi sunt, qui Filium opus esse existimant, et Dominum factum esse, sicut unum eorum quæ vere facta sunt, arbitrantur:

λογίων γέννησιν αὐτῷ τὴν ἁρμόττουσαν καὶ πρέπουσαν, ἀλλ' οὐχὶ πλάσιν τινὰ καὶ ποίησιν προσμαρτυρούντων. βλάσφημον οὖν οὐ τὸ τυχὸν, μέγιστον μὲν οὖν, χειροποίητον τρόπον τινὰ λέγειν τὸν Κύριον. εἰ γὰρ γέγονεν υἱὸς, ἦν ὅτε οὐκ ἦν· ἀεὶ δὲ ἦν, εἴ γε [a] ἐν τῷ πατρί ἐστιν, ὡς αὐτὸς φησί. καὶ εἰ λόγος καὶ σοφία καὶ δύναμις ὁ Χριστός· (ταῦτα γὰρ εἶναι τὸν Χριστὸν αἱ θεῖαι λέγουσι γραφαὶ, ὥσπερ ἐπίστασθε)· ταῦτα δὲ δυνάμεις οὖσαι τοῦ Θεοῦ τυγχάνουσιν· εἰ τοίνυν γέγονεν ὁ υἱὸς, ἦν ὅτε οὐκ ἦν ταῦτα. ἦν ἄρα καιρὸς, ὅτε χωρὶς τούτων ἦν ὁ Θεός· ἀτοπώτατον δὲ τοῦτο. καὶ τί ἂν ἐπὶ πλέον περὶ τούτων πρὸς ὑμᾶς διαλεγοίμην, πρὸς ἄνδρας πνευματοφόρους καὶ σαφῶς ἐπισταμένους τὰς ἀτοπίας τὰς ἐκ τοῦ ποίημα λέγειν τὸν υἱὸν ἀνακυπτούσας; αἷς μοι δοκοῦσι μὴ προσεσχηκέναι τὸν νοῦν οἱ καθηγησάμενοι τῆς δόξης ταύτης, καὶ διὰ τοῦτο κομιδῇ τοῦ ἀληθοῦς διημαρτηκέναι, ἑτέρως ᾗ βούλεται ταύτῃ

cum illum genitum esse, ut congruit ac decet, non conditum aut factum, divina eloquia testentur. Non levis igitur, sed maxima est impietas, Dominum aliquo modo manufactum dicere. Nam si factus est filius, erat tempus quando non erat: atqui fuit semper, si utique est, ut ipse declarat, in Patre. Et si Christus verbum, sapientia et virtus est; hæc enim Christum esse divinæ docent litteræ, ut ipsi nostis; hæc sane virtutes Dei sunt. Quocirca si factus est Filius; fuit tempus quando hæc non erant; adeoque fuit tempus, quo sine his erat Deus: quod perabsurdum est. Sed quid pluribus de his apud vos disseram, viros Spiritu plenos, et apprime intelligentes quæ sequuntur absurda ex illa sententia, quæ Filium factum asserit? Ad hæc minime attendisse mihi videntur opinionis hujus duces; et idcirco a veritate prorsus aberrasse, qui aliter, quam quod sibi vult divina

a Joan. xiv. 11.

(for. αὐτὴ) ἡ θεία καὶ προφητικὴ γραφὴ, τὸ, [b] Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, ἐκδεξάμενοι. οὐ μία γὰρ ἡ τοῦ Ἔκτισεν, ὡς ἴστε σημασία· Ἔκτισε γὰρ ἐνταῦθα ἀκουστέον, ἀντὶ τοῦ ἐπέστησε τοῖς ὑπ' αὐτοῦ γεγονόσιν ἔργοις, γεγονόσι δὲ δι' αὐτοῦ τοῦ υἱοῦ· οὐχὶ δέ γε τὸ ἔκτισε νῦν λέγοιτ' ἂν ἐπὶ τοῦ ἐποίησε· διαφέρει γὰρ τοῦ ποιῆσαι τὸ κτίσαι. [c] Οὐκ αὐτὸς οὗτός σου πατὴρ ἐκτήσατό σε, καὶ ἐποίησέ σε καὶ ἔκτισέ σε; τῇ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ μεγάλῃ ᾠδῇ ὁ Μωσῆς φησί. πρὸς οὓς καὶ εἴποι ἄν τις· ὦ ῥιψοκίνδυνοι ἄνθρωποι· ποίημα [d] ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, [e] ὁ ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου γεννηθεὶς, ὁ εἰπὼν ὡς σοφία, [f] Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με; καὶ πολλαχοῦ δὲ τῶν θείων λογίων γεγεννῆσθαι, ἀλλ' οὐ γεγονέναι τὸν υἱὸν λεγόμενον εὕροι τις ἄν. ὑφ' ὧν καταφανῶς ἐλέγχονται τὰ ψεύδη περὶ τῆς τοῦ Κυρίου γεννήσεως ὑπολαμβά-

et prophetica Scriptura, explicant illud, *Dominus creavit me principium viarum suarum.* Non enim una est, ut scitis, verbi *creavit* significatio. Nam hoc in loco *creavit* idem est, quod præfecit operibus ab ipso factis, factis, inquam, per ipsum Filium. At hic *creavit* non perinde intelligendum est, atque *fecit*. Facere enim et creare inter se differunt. *Nonne ipse ille pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te?* ait Moyses in magno Deuteronomii carmine. Sic etiam illos recte quis possit coarguere: O præcipites temerariique homines! ergone facta res est *primogenitus omnis creaturæ, ex utero ante luciferum genitus,* qui ut sapientia dicit, *Ante omnes colles gignit me?* Denique multis in locis divinorum eloquiorum eum genitum dici, at nusquam factum filium, quis legerit. Ex quibus aperte convincuntur falsa de Domini generatione

b Prov. viii. 22.
c Deut. xxxii. 6.
d Coloss. i. 15.
e Psal. cix. 3.
f Prov. viii. 26.

νουτες, οἱ ποίησιν, αὐτοῦ τὴν θείαν καὶ ἄῤῥητον γέννησιν λέγειν τολμῶντες.

Οὔτ᾽ οὖν καταμερίζειν χρὴ εἰς τρεῖς Θεότητας τὴν θαυμαστὴν καὶ θείαν Μονάδα· οὔτε ποιήσει κωλύειν (for. κολούειν) τὸ ἀξίωμα καὶ τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τοῦ Κυρίου· ἀλλὰ πεπιστευκέναι, εἰς Θεὸν πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν υἱὸν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα· ἡνῶσθαι δὲ τῷ Θεῷ τῶν ὅλων τὸν Λόγον· [g] ἐγὼ γὰρ, φησὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν· [h] καὶ ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί. οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἡ θεία Τριὰς, καὶ τὸ ἅγιον κήρυγμα τῆς μοναρχίας διασῴζοιτο. Extant hæc apud S. Athanasium *Epistola de Decretis Nicænæ Synodi*. cap. xxvi. p. 231. ed. Benedictin.

opinari, qui divinam atque inexplicabilem ejus generationem factionem audent dicere.

Neque igitur admirabilis et divina unitas in tres divinitates est separanda, neque factionis vocabulo dignitas ac summa magnitudo Domini est diminuenda: sed credendum est in Deum Patrem omnipotentem, et in Christum Jesum ejus filium, et in Spiritum Sanctum: Verbum autem Deo universorum esse unitum. Quippe *ego*, inquit, *et Pater unum sumus:* et, *Ego in Patre, et Pater in me est*. Ita scilicet divina Trinitas et sancta monarchiæ prædicatio integra servabitur.

[g] Joan. x. 30.

[h] Joan. xiv. 10.

Scriptoribus illustribus, qui in Doxologia afferenda cum Spiritu S. voculam σὺν vel καὶ posuerint, annumerat Dionysium Romanum S. Basilius M. Libro *De Spiritu S.* cap. 29. num. 71. et 72. pag. 60. edit. Benedictin.

ANNOTATIONES

IN DIONYSII ROM. EXCERPTUM.

P. 373. l. 1. Dionysii] Cum narrasset Eusebius ex epistola Dionysii Alexandrini ad cognominem Romanum, lib. vii. *Hist. Eccl.* cap. 8. ipsum hunc Romanum testimonio Alexandrini præsulis *eruditissimum planeque admirandum virum* fuisse, Petrus Coustantius, qui in *Romanorum Epistolis Pontificum* excerptum, quod sequitur, Dionysianum posuit, hæc adnotavit. "Eruditionis singularis "laudem, quam Eusebius Dionysii Alexandrini testimonio "fultus Dionysio nostro attribuit, vel quod ex ejus scriptis "superest fragmentum, illi satis superque conciliat. In "eo dum Sabelliana profligare studet commenta, simul et "Arii et Tritheitarum placita prævertit atque pervertit, "ac Nicænæ synodo, quam postea sequeretur ceterisque "sequendam decerneret fidem, præmonstravit." P. 271. Sed hoc loco minime omittenda sunt, quæ idem attulit Coustantius ad originem hujusce scripti pertinentia in Notitia Epistolarum Dionysii Romani.

"*Dionysius Alexandrinus antistes, ubi apud Ptolemaïdem* "*Pentapoleos urbem exortam audivit Sabellii hæresim, quæ* "*sanctæ Trinitatis personas confundebat, de hac Xystum* "*papam certiorem facere, et quasdam ea de causa epistolas a* "*se conscriptas ei mittere festinavit. Teste autem Eusebio,* "*a Dionysio Alexandrino* epistolæ contra Sabellium scriptæ

" sunt ad Ammonem Berenicensem (*in Pentapoli*) episco-
" pum, una ad Telesphorum, ad Euphranorem altera, et
" alia rursus ad Ammonem et Euporum. *Nominatim vero*
" *epistolis ejus ad Ammonem et Euphranorem nonnulli moti,*
" *illum ad Romanum pontificem detulerunt. Dionysius vero*
" *Romanus rem satis gravem duxit, ut Alexandrinum, prius*
" *concilio habito, commonere non differret.*

" *Epistolæ illius causam et occasionem Athanasius in epi-*
" *stola de sententia Dionysii n.* 13. *exponit in hunc modum:*
" Cum Dionysius Alexandrinus contra Sabellii hæresim ad
" Ammonem et Euphranorem studio religionis permotus
" scripsisset, quidam ex ecclesia fratres, sanæ quidem doc-
" trinæ homines, non sciscitati tamen eum (*Dionysium*
" *Alex.*) qua de causa ita scripsisset, Romam se contulere,
" illumque apud cognominem Dionysium Romanum epi-
" scopum accusarunt, *quod nimirum, ut et Athanasius ibid.*
" *n.* 4. *prodit, in prædicta epistola n.* 4. *dixisset*, opus et
" rem factam esse Filium Dei, non natura proprium, sed
" alienum a Patre secundum substantiam, qualis est agri-
" cola a vite, et faber a scapha: etenim cum sit res facta;
" non erat antequam fieret. Quibus auditis, *inquit Atha-*
" *nasius n.* 13. Dionysius Romæ episcopus scripsit et contra
" Sabellii sectatores, et contra eos qui ejus essent senten-
" tiæ, (*cujus Dionysius Alexandrinus assertor putabatur, et*)
" ob quam Arius postea ab ecclesia ejectus est. Scripsit
" quoque ad Dionysium (*Alexandrinum*) litteras, ut ex-
" planaret ea de quibus ab illis (*fratribus supra memoratis*)
" accusatus fuerat. *De iisdem litteris idem Athanasius lib.*
" *de Synodis n.* 43. *hæc memoriæ commendavit:* cum autem
" quidam ad Romanum episcopum de Alexandrino detu-
" lissent, quod Filium rem factam et Patri non consub-
" stantialem affirmaret, Romana synodus rem indigne
" tulit; Romanus autem episcopus scriptis ad cognomi-
" nem suum litteris omnium (*ea de re*) sententiam notam
" ei fecit." Hæc Coustantius.

Ille autem purgandi sui causa, pergit scribere Athanasius, τὸ βιβλίον ἐπιγράφει ἐλέγχου καὶ ἀπολογίας: de quo libro plura adnotaveram ad ejus reliquias, priusquam novi

omnia Dionysii Alex. fragmenta separatim edita Romæ prodiisse. Tantum dicam, mihi olim id certum visum esse post lecta non tantum illa apologetica, sed etiam cetera Dionysiana scripta, Dionysium, qui dubio procul cum Sabellio adversario suo haud sensit, contra a partibus non stetisse Arii, quippe cum Christum ὁμοούσιον Deo patri esse in hoc opere suo περὶ Ἐλέγχου καὶ Ἀπολογίας confiteretur; nec denique Paulo Samosateno, *humiliter et abjecte de Christo sentienti*, (Eusebii verba sunt lib. vii. *Hist.* c. 27.) vel minime favisse, quum Paulum tam aperte neglexerit, atque contemptui habuerit. Concilium autem in causa Dionysii Romanum habitum est anno Christi 260. ut placet Basnagio in *Annal.* tom. ii. p. 400. De cognitione vero, quam instituerunt Romani, ita scribit Is. Casaubonus in opusculo vere aureo *De Libertate Ecclesiastica* appellato, ubi de jure τῆς καθόλου ἐπισκοπῆς agitur, " quo jure (ait ille) hoc sibi " interdum antistites illorum temporum sumebant, ut si " quis episcopus in alia provincia male sentire de fide " diceretur, accusationem ejusmodi non plane rejicerent, " sed pertinere ad se cum maxime putarent : idcirco " Dionysius Romanus Pontifex, quum a Pentapolitanis " accepisset, Dionysium Alexandriæ episcopum de natura " Christi perperam sentire ac scribere ; delationem hanc, " licet falsam et calumniosam, ut exitus probavit, non neglexit ; sed veræ doctrinæ patrocinium simul suscepit, ac " falsam scripto confutavit : et cum eo qui fuerat delatus " per literas egit : auctor Athanasius (in lib. *De Sententia* " *Dionysii*, et alibi)." Hæc vir magnus cap. iii. §. iv. pag. 186. edit. an. 1607. Ad alios præter præsulem Romanum mittere apologias super eadem re coactum esse Dionysium, ex eodem Athanasii libro num. xix. p. 256. ed. Benedictin. colligitur, ubi refert illum Athanasius nonnullas scripsisse epistolas, quibus similes criminationes adversariorum fuerint dilutæ, antequam celebrem epistolam Ἐλέγχου καὶ Ἀπολογίας ad Romanum Dionysium dedisset. Harum vero ipsarum ibi memoratarum, nunc autem deperditarum, una fortassis erat illa, quam memorat conscripsisse se ad eundem Romanum præsulem ipse quoque episcopus Alex-

andrinus in excerptis illius epistolæ sive apologiæ, num. xviii. p. 255. vel infra p. 392. Ceterum Gallandius in tomo iii. *Biblioth. Patrum* suæ hoc Dionysii Romani fragmentum, una cum Coustantii notitia animadversionibusque reposuit; quod mihi constitit post opus peractum meum.

P. 373. l. 5. Ἑξῆς δ' ἂν εἰκότως &c.] Insigne istud fragmentum debemus Athanasio, a quo in epistola de decretis Nicænæ synodi n. 26. sic laudatur: *Dionysius quoque Romæ episcopus, scribens contra Sabellianos, adversus illos qui talia* . . . (scilicet Verbum factum et creatum esse) *audent dicere, indignatur his verbis.* Ex eo opere excerptum est, quod idem Athanasius epist. de sententia Dion. n. 13. *contra Sabellianos, et eos qui ejus essent sententiæ ob quam Arius ab ecclesia postea ejectus est,* scriptum dicit; quodque ab epistola ejusdem pontificis ad Dionysium Alexandrinum simul missa distinguendum esse hic probabimus. Scriptum istud ab epistola ad Dionysium, quam Athanasius exinde memorat, distinguendum esse Baronius censet: alii de hac re dubitant. Sed potior nobis videtur Baronii sententia. Primo enim Athanasius Dionysii Romani contra Sabellianos opus simplici verbo ἔγραψε designat; ac deinde adjicit, ἐπέστειλε δὲ καὶ Διονυσίῳ, ubi particulæ δὲ καὶ distinctum quid notant, verbum ἐπέστειλε *epistolam scripsit* proprie sonat, ac subjecta vox Διονυσίῳ, cui inscripta erat epistola illa indicat. Ipsa etiam decori ratio, immo et æquitas postulabat, ut Romanus Pontifex tantæ sedis antistiti, qualis erat Alexandrinus, tanti meriti tamque arta cum Romanis præsulibus amicitia devincto, qualis erat Dionysius, ea quæ adversus illum dicta fuerant, et quæ de iis esset Romana sententia, privatis litteris, non publico scripto nóta faceret. Præterea Dionysius Romanus in opere contra Sabellianos non unum singularem episcopum, sed plures alloquitur. Denique in Dionysium seu Romanum seu Alexandrinum minime convenit subnexi fragmenti exordium, in quo Dionysius Romanus tres deitates a quibusdam induci præfatus, statim adjungit: *Audio enim quosdam, qui divinum verbum apud vos prædicant et docent, hujus opinionis magistros esse.* Non enim is

amicum vagis ac generalibus hujusmodi verbis arguebat, sed speciales ipsi mittebat sententias ex scriptis illius excerptas, et ut eas explanaret admonebat. In hoc opere Dionysius Tritheitarum dogma, cui Alexandrinus præsul favere videbatur, ita refellit, ut et Sabellianorum sententiam, quam impugnabat idem antistes, simul confutet. Eaque agendi ratione defensoribus ecclesiæ magno documento fuit, quo contra hæreses ea prudentia sibi decertandum esse scirent, ut et oppositas non modo caverent, verum etiam simul debellarent. Fragmenti hujus stilus epistolam sapit, tractatus ac disceptationis fusioris more conscriptam, quales Dionysius Alexandrinus, scribens ad Xystum, fuisse docet epistolas, quas adversus nascentem Sabellii hæresim miserat. Vel ad eas Pentapoleos ecclesias, in quibus orta et propagata erat Sabellii hæresis, vel ad ipsam Alexandrinam, cui præerat Dionysius, vel ad ejus delatores probabiliter missa est. Ad initium pontificatus Dionysii una cum superiore videtur referenda, utpote cui occasionem dedit accusatio, quam litteræ Xysto papæ missæ pepererunt. Coustant. Huic Dionysii Romani Excerpto Athanasius ipse, quæ proxime sequuntur, præfatus est: *Ὅτι δὲ οὐ ποίημα οὐδὲ κτίσμα ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἀλλὰ ἴδιον τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας γέννημα ἀδιαίρετόν ἐστιν, ὡς ἔγραψεν ἡ μεγάλη σύνοδος, ἰδοὺ καὶ ὁ τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπος Διονύσιος γράφων κατὰ τῶν τὰ τοῦ Σαβελλίου φρονούντων, σχετλιάζει κατὰ τῶν ταῦτα τολμώντων λέγειν, καί φησιν οὕτως·* ἙΞΗΣ δ' *ἂν εἰκότως* &c. *Quod autem Dei Verbum nec factum nec creatum sit, sed proprius et individuus Patris substantiæ fœtus, ut scripsit magna Synodus, ecce Dionysius quoque Romæ episcopus scribens contra Sabellianos, his verbis adversus illos indignatur qui talia audent dicere;* JAM vero æquum fuerit &c. Fere profecto indigna est, quæ hic memoretur suspicio *τῆς νοθείας* in hanc epistolam a Guillelmo Whistono ex usu vocabulorum *τρίας* et *μόνας*, et *ἀχώριστον*, et *ἀδιαίρετον* ducta, cui bene opposuit scriptorem antiquiorem vel Dionysio Tertullianum *advs. Praxeam* capp. 3. et 8. atque itidem Origenem, cel. Hickesius in *Narratione de Grabio, et MSStis Ejus*, Anglice ab Hickesio conscripta,

pag. 50. et 67. quæ quidem Narratio *Exemplis Omissionum Whistoni* a Grabio congestis præmissa est. Alia porro exempla harum vocum usus præbet Dionysius Alexandrinus in Fragmentis tam *Epistolæ ad Euphranorem* quam *Epistolæ Quadripartitæ*, cui quidem posteriori operi acre sed irritum bellum intulit idem Whistonus. Vide *Epist. ejus ad Thirlbium* v. cl. p. 9.

P. 373. l. 5. *τοὺς διαιροῦντας*] Codex Reg. *τοὺς καταδιαιροῦντας*. MONTFAUCON. Qui deerat in *editis* articulus, hunc fide hujus codicis nixus in textum recepi.

Ibid. l. 7. *τὴν μοναρχίαν*] Infra habet auctor fine ipso Fragmenti, *τὸ ἅγιον κήρυγμα τῆς μοναρχίας*. Vocem *Τρίας* etiam sæculo ecclesiæ secundo Theophilum Antiochenum adhibuisse, notum est. Et ante Theophilum Athenagoras in *Legatione pro Christianis* hæc scripserat: *Τίς οὖν οὐκ ἂν ἀπόρησαι, λεγόντας Θεὸν πατέρα, καὶ υἱὸν Θεὸν, καὶ Πνεῦμα ἅγιον, δεικνύντας αὐτῶν καὶ τὴν ἐν τῇ* ἙΝΩΣΕΙ *δύναμιν, καὶ τὴν ἐν τῇ τάξει* ΔΙΑΙΡΕΣΙΝ, *ἀκούσας ἀθέους καλουμένους*; §. 10. Vid. et horum gemina in §. 11.

Ibid. l. 9. *ὑποστάσεις*] Dionysius noster hic *cum tota sæcularium schola*, ut Hieronymi ad Damasum epist. x. n. 4. verbis utar, *nihil aliud hypostasim nisi usiam novit*, et cum ecclesia tota sacrilegam trium substantiarum prædicationem, prout *substantia* voci Græcæ *οὐσία* respondet, aversatur. Jam tum tamen in ecclesia, saltem Alexandrina, usu receptum erat, ut *ὑποστάσεως* vocabulum ad personam significandam assumeretur. Id certe colligitur ex his Origenis in Johan. tract. 2. *Tres personas* (*τρεῖς ὑποστάσεις*) *Patrem et Filium et Spiritum esse credimus*. Idem et lib. viii. contra Celsum, Patrem et Filium *δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα* affirmat. Ipse Dionysius Alexandr. [in sermone *περὶ ἐλέγχου καὶ ἀπολογίας* apud *Basil.* M. *De Spiritu S.* c. 29. ad quod quidem excerptum similia his adnotavit Coustantius de diversitate sensus, qua opinatus ille est Dionysium eodem *ὑποστάσεως* vocabulo usum esse.] *εἰ τῷ τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις* [*μεμερισμένας λέγουσι, τρεῖς εἰσὶ, κἂν μὴ θέλωσιν, ἢ τὴν Θείαν τριάδα παντελῶς ἀνελέτωσαν,*] eodem intellectu dicit. Unde suspicio est id, quod nunc

disserit Dionysius Romanus, in Alexandrinum cadere, qui cum in Deo *τρεῖς ὑποστάσεις* prædicaret, velut trium substantiarum seu essentiarum divinarum triumque deitatum assertor, ac monarchiæ destructor audire cœpit, quoad se ab hac opinione purgaret. Immo Basilius epist. xli. eum antea *usiæ* seu *essentiæ diversitatem* inter divinas personas posuisse docet. Ubi vero Græcos *ὑποστάσεως* nomine personam intelligere constitit, etiam Latini *substantiæ* vocabulum ad eumdem intellectum accommodare non dubitarunt, ut liquet nominatim de Augustino lib. vii. de Trin. c. 5. n. 9. COUSTANT. At veriora istis, etsi usurpari voces *οὐσία* et *φύσις* pro *ὑποστάσει persona subsistente*, ut ex Photio supra notavi, pag. 323. solitæ sunt, de Dionysii Romani sententia scripsit postea cl. Maranus in Præfat. ad Tomum Tertium *Op. S. Basilii M.* "S. Basilius in libro de Spiritu "Sancto, cap. 29. citat illud Dionysii, *εἰ τῷ τρεῖς εἶναι τὰς* "*ὑποστάσεις*, &c. Tres ergo hypostases admittit Diony- "sius Alexandrinus, sed eos refellit, qui ex eo quod tres "sint, divisas esse contendebant, quasi non una esset in "tribus essentia. Atque id quidem accurate observandum, "ut perspiciamus quam immerito Dionysium Romanum "cum Alexandrino pugnare existiment duo eximii scrip- "tores, Petavius lib. iv. de Trin. cap. 1. et Pet. Coustant. "Epist. Rom. p. 290." [Addas his scriptoribus Tillemont. *Mem. Eccl.* Vit. Dion. Al. §. 15. ad fin.] "Uterque enim "unam hypostasin asseri contendit a Dionysio Romano in "hoc testimonio apud Athanas. *ἑξῆς δ' ἂν εἰκότως λέγοιμι* "*καὶ πρὸς διαιροῦντας* &c. Nulla sane inter utrumque "Dionysium sententiæ varietas; uterque hypostases di- "visas vituperat: neque una hypostasis Romano affingi "potest, cum idem prorsus dicat ac Alexandrinus. Sed "potius ex eo quod tres hypostases divisas refellat, non "obscura conclusio est nihil eum reprehensurum fuisse, si "una in tribus hypostasibus essentia fuisset admissa." p. vi. Ita recte, ni fallor, Maranus. Est aliud præterea dictum Dionysii Alex. a Basilio M. ibidem allatum, quod his pauculis verbis constat, *Θειοτάτη γὰρ διὰ τοῦτο, μετὰ τὴν Μονάδα καὶ ἡ Τρίας.* infra p. 397.

P. 373. l. 13. *αὐτὸν τὸν υἱὸν εἶναι λέγων τὸν πατέρα*] Uno verbo hanc Sabellii hæresim enuntiant Ariani apud Athanasium lib. de Synod. n. 16. dicentes illum *υἱοπάτορα* prædicare, quod Hilarius lib. iv. de Trin. n. 12. Latine convertit, *ipsum dixit Filium quem Patrem.* Coustant.

P. 374. l. 9. Μαρκίωνος γὰρ &c.] Notior est Marcionis hæresis, qua duo principia, unum boni, alterum mali somniavit. Cyrillus tamen Jerosol. licet catech. 6. n. 16. hanc ejus doctrinam notans, dicat eum *diversos Deos statuisse, alterum bonum, et alterum justum,* hoc est unum durum et severe punientem, alterum benignum et ad misericordiam propensum, catech. 16. n. 4. de discipulis illius præmittit, *Nos tres Deos annuntiamus, sileant Marcionistæ,* tum n. 7. de ipso magistro subjicit, *Impiissimus Marcion tres Deos esse primus asseruit.* Qua autem ratione hoc ab eo assereretur, Epiphanius hær. 42. n. 3. exponit. Verum Rhodon quidam Marcioni suppar apud Eusebium lib. v. c. 13. primum scribit, *Alii perinde ac Marcion duo inducunt principia;* ac paulo post adjungit, *Alii rursus ab his tamquam tempestate in pejus abrepti; non duas solum, sed tres naturas posuerunt: quorum princeps et antesignanus est Syneros.* Augustinus vero lib. de hær. c. 22. Epiphanii Eusebiique sententias sic perstringit: *Quamvis Epiphanius eum* (Marcionem) *tria dicat asseruisse principia, bonum, justum, pravum: sed Eusebius Synerum quemdam, non Marcionem, trium principiorum atque naturarum scribit auctorem.* Coustant. Quod hic a Dionysio de Marcione refertur, tres illum principales *οὐσίας* docuisse, id itidem Narcisso Ariano exprobrabat Marcellus Ancyranus episcopus. Vid. Marcelliana Fragmenta a cl. Rettburgo collecta, Gottingæ 1794. Fragm. 70. et 71.

Ibid. l. 10. *τῆς μοναρχίας*] Superius quidem Dionysius tres personas divinas sic distinguit, ut *Dei universorum* appellationem Patri tribuere videatur: at subinde mentem suam explicans, divinam Trinitatem in unitatem naturæ, qua fit ut unus *universorum Deus* sit, convenire aperte docet. Quod cum ita sit, cumque idem sanctus pontifex *tria principia* respuat; quid *monarchiæ* nomine sibi velit,

satis indicat, nempe unicum ab ecclesia credi rerum omnium principium. Nec ab hac sententia discrepat quod Tertullianus contra Praxeam c. 3. dicit: *Monarchiam nihil aliud significare scio, quam singulare et unicum imperium.* Ideo enim unicum est imperium, quia principium est unicum. Notandum vero quomodo Tertullianus monarchiæ prædicationem cum Trinitatis fide conciliet atque componat. Exprobrarat illi Praxeas, quod monarchiam destrueret. Cui ille, *Qui filium*, inquit, *non aliunde deduco, sed de* SUBSTANTIA PATRIS, *nihil facientem sine Patris voluntate, omnem a Patre consecutum potestatem, quomodo possum de fide destruere monarchiam, quam a Patre Filio traditam in Filio servo? Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit, quia Spiritum non aliunde puto, quam a Patre per Filium. Vide ergo ne tu potius monarchiam destruas.* Quo ex loco perspicuum est, et Tertullianum et Praxeam sibi mutuo objectasse, quod monarchiam destruerent; utrique vero fuisse persuasum, fidem ab eo funditus destrui, qui monarchiam destrueret. Valde igitur hallucinatur nuperus scriptor, qui ex male intellecto libri contra Prax. c. 10. loco, in quo Praxeas ejusque asseclæ *vanissimi Monarchiani* nuncupantur, monarchiæ assertores non secus atque hæreticos habendos, et ita a Tertulliano habitos esse contendit. Neque vero ille eis vitio vertit, quod monarchiam tenere se profiteantur, sed quod abjecta ejus vera fide illam *vanissime* profiteantur; eo fere modo quo quis Christianum sibi nomen arrogantes, atque alienam a Christianis moribus ac fide ducentes vitam, recte falsos ac vanissimos Christianos appellaret, neque tamen Christianum nomen culpare aut respuere censeretur. Sic nec Prophetas damnat, qui falsos Prophetas vituperat. Sed de his satis. Certe Dionysio nostro *monarchia est augustissima ecclesiæ Dei prædicatio.* Justini martyris exstat liber *de monarchia Dei* ab Eusebio et Hieronymo laudatus. Irenæus quoque, eodem Eusebio teste lib. v. hist. c. 20. epistolam ad Florinum *de monarchia* inscripserat. Tatianus Or. contra gentes inter multa, quibus sibi exploratam divinarum litterarum veritatem atque indubitatam docet, hoc etiam

commemorat, quod *unam universorum monarchiam* (τῶν ὅλων τὸ μοναρχικὸν) *statuerent*. Ne Apelles quidem Marcionis discipulus in colloquio, quod cum Rodone habuit, hanc inficiari ausus est monarchiæ, seu unici principii doctrinam. Ipso quippe Rodone teste apud Eusebium lib. v. c. 13. *unum principium esse dicebat sicut et nostra religio.* Athanasius similiter Or. 4. cont. Arian. n. 1. in Deo *proprie monarchiam esse* probat. Et in Oratione contra gentes, eum qui monarchiam negaverit, atheon habendum esse non obscure docet his verbis, ὥσπερ ἐλέγομεν τὴν πολυθεότητα ἀθεότητα, οὕτως ἀνάγκη τὴν πολυαρχίαν ἀναρχίαν εἶναι. Basilius lib. de Spir. S. cap. 18. hoc sibi probandum proponit, *quomodo in Deo et personas profitemur, nec pium monarchiæ dogma excidit,* καὶ τὸ εὐσεβὲς δόγμα τῆς μοναρχίας οὐ διαπίπτει. Eadem est Gregorii Nazianz. doctrina tum Orat. 23. tum Orat. 37. ubi objectum illud diluit, εἰ Θεὸς, καὶ Θεὸς, καὶ Θεὸς, πῶς οὐ τρεῖς θεοὶ, ἢ πῶς οὐ πολυαρχία τὸ δοξαζόμενον; Monet et Gregorius Nyss. Or. catech. c. 3. *ut neque monarchiæ dominatus scindatur in diversas dissectus divinitates.* His concinit Cyrillus Jerosol. catech. 6. *In monarchia autem prædicanda,* inquit Epiphanius hær. 62. n. 3. *non aberramus: sed una Trinitatem prædicamus.* Aliorum mitto ea de re testimonia: allatis tantum addo illud Augustini lib. 20, cont. Faust. c. 19. *Discat ergo Faustus, vel potius illi qui ejus litteris delectantur, monarchiæ opinionem nos ex gentibus non habere* &c. COUSTANT.

P. 374. l. 18. δοξάζοντας] Reg. δοξάσαντας. Basil. δοξάζοντες, et alia manu γρ. δοξάσαντας. MONTFAUCON.

Ibid. l. 9. ὥσπερ ἕν τι ὄντως γενομένων] Blasphemiæ huic, quam postea Arius impie propugnavit, oppositam fidem professus esse atque Arianum dogma palam respuisse Ariminensis concilii patribus visus est Valens, cum teste Hieronymo dial. cont. Lucifer. callide clamavit, *Si quis dixerit creaturam filium Dei ut sunt ceteræ creaturæ, anathema sit.* Ubi vero ille cum sociis jactare cœpit, *se Filium non creaturam negasse,* sed *similem ceteris creaturis;* merito contestabantur episcopi hac fraude delusi, *qui sine con-*

scientia hæretici ferebantur, se nihil mali in sua fide suspicatos. Putavimus, aiebant, sensum congruere verbis: nec in ecclesia Dei, ubi simplicitas, ubi pura confessio est, aliud in corde clausum esse, aliud in labiis proferri timuimus. COUSTANT.

P. 375. l. 1. γέννησιν] His concinens Nicæna synodus in symbolo *Filium genitum, non factum* profitetur. Athanasius autem Epist. de Sententia Dion. n. 13. professionem illam primum ab hac synodo excogitatam non esse hinc recte probat. *Cum enim,* inquit, *Dionysius Romanus episcopus adversus eos etiam scripserit, qui Filium Dei rem creatam et factam dicunt, liquido constat, non nunc primum, sed olim ab omnibus anathemate damnatam esse inimicorum Christi Arianorum hæresim.* COUSTANT.

Ibid. l. 5. ἦν ὅτε οὐκ ἦν] Etiam hic prædamnat Dionysius celebre Arii effatum, ac præludit Nicæno concilio, ad symboli sui calcem anathematizanti τοὺς λέγοντας ἦν ποτὲ, ὅτε οὐκ ἦν. Quocirca cum Valens Arimini in ecclesia clamasset, *Si quis dixerit, Erat tempus quando non erat Filius, anathema sit;* hoc audito, inquit Hieronymus dial. adv. Lucif. *cuncti episcopi et tota simul ecclesia plausu quodam et tripudio Valentis vocem exceperunt,* rati videlicet eum plane Arianam hæresim, quæ Filium creatum volebat, his verbis ejurare. COUSTANT. Quin ex Hieronymo constat, Valentem alia plurima et ipsum pronuntiasse, et Claudio pronuntianti consensisse, quæ cum notis dogmatis istorum hæreticorum a Catholica fide alienis conciliare difficile crediderim. Exempli gratia ipse ait Valens; *Si quis dixerit de nullis extantibus filium, et non de Deo patre, anathema sit: atque Claudio hæc proferenti idem ille assensit; Si quis dixerit filium Dei esse quidem ante omnia sæcula, sed non ante omne omnino tempus, ut ei aliquid anteferat, anathema sit.*

Ibid. l. 6. εἰ λόγος καὶ σοφία καὶ δύναμις ὁ Χριστὸς] Conf. *Joan.* i. 14. et alibi, et 1 *Cor.* i. 24. et Dionysium Alex. initio Excerptorum proxime post collocatorum.

Ibid. l. 12 ἀτοπώτατον δὲ τοῦτο] Consulas Bullum, *Fidei Nicænæ Defens.* Sect. III. cap. 4. §. 2. p. 175.

P. 375. l. 17. *ταύτης*] Sic Reg. Alii vero et editi omittunt *ταύτης*. Mox Reg. pro *ἡ* habet *ῇ*. MONTFAUCON. Sed hoc posteriori loco *ταύτῃ* in *αὐτῇ* mutandum videtur.

P. 376. l. 4. *ἀντὶ τοῦ ἐπέστησε*] Alterius verbi *ἐποίησε* Dionysio Al. exprobrati non alia significatio videtur esse in *Epist. ad Heb.* v. 2. Conf. comm. 1—6.

P. 377. l. 4. *κωλύειν ἀξίωμα*] Anne legendum *κολούειν* *imminuere* pro *κωλύειν*?

Ibid l. 15. annumerat Dionysium Romanum S. Basilius M.] Verba ipsa S. Basilii hæc sunt. *Ἀναζητῶν δὲ εἴ τις ἄρα τῶν παλαίων καὶ μακαρίων ἀνδρῶν ἐχρήσατο ταύταις ταῖς νῦν ἀντελεγομέναις φωναῖς, πολλοὺς εὗρον καὶ τῇ ἀρχαιότητι τὸ ἀξιόπιστον ἔχοντας, καὶ τῇ τῆς γνώσεως ἀκριβείᾳ οὐ κατὰ τοὺς νῦν ὄντας, ὧν οἱ μὲν τῇ προθέσει, οἱ δὲ τῷ συνδέσμῳ κατὰ τὴν δοξολογίαν τὸν λόγον ἑνώσαντες, οὐδὲν διάφορον δρᾷν, ὥς γε πρὸς τὴν ὀρθὴν τῆς εὐσεβείας ἔννοιαν ἐνομίσθησαν. Εἰρηναῖος ἐκεῖνος, καὶ Κλήμης ὁ Ῥωμαῖος, καὶ Διονύσιος ὁ Ῥωμαῖος, καὶ ὁ Ἀλεξανδρεὺς Διωνύσιος.* *De Spiritu S.* c. 71.

PROPTEREA quod inter se maxime conjunguntur duæ illæ Dionysiorum epistolæ, una a Romano præsule, altera apologetica ad eundem ab Alexandrino conscripta; quodque ad quæstionem omnium gravissimam ambæ pertinent, Deus sit colendus an creatura; posterioris epistolæ quæ restant omnia subjuncturus sum.

Ex Dionysii Alexandrini præsulis ad Dionysium Romanum *Epistola Quadripartita* Ἐλέγχου καὶ Ἀπολογίας *quotquot* Ῥήσεις *adductæ sunt a SS. Athanasio et Basilio Magno.*

I.

Ex primo libro.

Οὐ γὰρ ἦν ὅτε ὁ Θεὸς οὐκ ἦν πατήρ.

Καὶ τοῦτο οἶδεν (ait Athanasius statim post) ἐν τοῖς ἑξῆς, ἀεὶ τὸν Χριστὸν εἶναι, λόγον ὄντα, καὶ σοφίαν, καὶ δύναμιν. Οὐ γὰρ δὴ τούτων ἄγονος ὢν ὁ Θεὸς, εἶτα ἐπαιδοποιήσατο, ἀλλ' ὅτι μὴ παρ' ἑαυτοῦ ὁ υἱὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ πατρὸς ἔχει τὸ εἶναι.

Καὶ μετ' ὀλίγα (pergit dicere Athanasius) πάλιν περὶ τοῦ αὐτοῦ φησίν.

Ἀπαύγασμα δὲ ὢν φωτὸς ἀϊδίου, πάντως καὶ αὐτὸς ἀΐδιός ἐστιν. ὄντος γὰρ ἀεὶ τοῦ φωτὸς, δῆλον ὡς ἔστιν ἀεὶ τὸ ἀπαύγασμα. τούτῳ (for. τοῦτο) γὰρ, καὶ ὅτι φῶς ἐστὶ, τῷ καταυγάζειν νοεῖται, καὶ φῶς οὐ δύναται μὴ φωτίζον εἶναι. πάλιν γὰρ ἔλθωμεν ἐπὶ τὰ παραδείγματα. εἰ ἔστιν ἥλιος, ἔστιν αὐγὴ, ἔστιν ἡμέρα· εἰ τοιούτων μηδέν ἐστι, πολύ γε δεῖ καὶ παρεῖναι ἥλιον. εἰ μὲν οὖν ἀΐδιος ὁ ἥλιος, ἄπαυστος ἂν ἦν καὶ ἡ ἡμέρα. νῦν δὲ, οὐ γάρ ἐστιν, ἀρξαμένου τε ἤρξατο, καὶ παυομένου

Versio a Coustantio in Epp. Pontif. Rom. correcta.

Non enim erat tempus, quando Deus non erat pater.

Profitetur, Christum semper esse, utpote verbum et sapientiam et virtutem. Neque vero Deus cum hæc non peperisset, postea Filium genuit: sed quia Filius non a se ipso, verum a Patre habet esse.

Cum sit splendor lucis æternæ, prorsus et ipse æternus est. Luce enim semper exsistente, manifestum est et splendorem semper exsistere: eo quippe lux esse intelligitur, quod splendeat, ac fieri nequit ut lux non luceat. Rursum enim ad exempla veniamus. Si sol est, est quoque splendor, est et dies: horum si nihil est, multum abest ut sol adsit. Quod si sol æternus esset, dies quoque numquam deficeret. Nunc autem (neque enim ita se res habet) dies sole incipiente incipit, ac desinente

παύεται. ὁ δέ γε Θεὸς αἰώνιόν ἐστι φῶς, οὔτε ἀρξάμενον, οὔτε λῆξόν ποτε. οὐκοῦν αἰώνιον πρόκειται, καὶ σύνεστιν αὐτῷ τὸ ἀπαύγασμα ἄναρχον καὶ ἀειγενὲς, προφαινόμενον αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἡ λέγουσα σοφία, [a]*Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε· καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραινόμην ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ.*

Καὶ αὖθις ἐπάγει μετ' ὀλίγα (inquit Athanasius) *περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγων.*

Ὄντος οὖν αἰωνίου τοῦ πατρὸς, αἰώνιος ὁ υἱός ἐστι, φῶς ἐκ φωτὸς ὤν. ὄντος γὰρ γονέως, ἔστι καὶ τέκνον· εἰ δὲ μὴ τέκνον εἴη, πῶς καὶ τίνος εἶναι δύναται γονεύς; ἀλλ' εἰσὶν ἄμφω, καὶ εἰσὶν ἀεί.

Εἶτα πάλιν προστίθησι ταῦτα (Athanasius ait).

Φωτὸς μὲν οὖν ὄντος τοῦ Θεοῦ, ὁ Χριστός ἐστιν ἀπαύγασμα. πνεύματος δὲ ὄντος, [b]*πνεῦμα γάρ, φησιν, ὁ Θεὸς, ἀναλόγως πάλιν ὁ Χριστὸς ἀτμὶς λέγεται·* [c]*Ἀτμὶς γάρ, φησίν, ἐστι τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως.*

Καὶ ἐκ τοῦ δευτέρου (inquit Athanasius) *πάλιν φησί.*

— *μόνος δὲ ὁ υἱὸς ἀεὶ συνὼν τῷ πατρὶ, καὶ τοῦ ὄντος πληρούμενος, καὶ αὐτός ἐστιν, ὢν ἐκ τοῦ πατρός.* Hæc prolata sunt serie continua a *S. Athanasio in Epistola de Sententia Dionysii,* num. xv. p. 253. *ed. Benedictin.*

desinit. Deus autem æterna lux est, quæ neque incœpit, neque deficiet umquam. Ipsi ergo prælucet ac coexsistit æternus splendor, qui sine initio exsistens et semper genitus, ante eum emicat, quique est ea sapientia, quæ dicit, *Ego eram qua gaudebat: et delectabar quotidie ante faciem ejus omni tempore.*

Cum ergo æternus sit Pater, æternus est et Filius, lumen de lumine. Ubi enim est genitor, est et proles. Si autem proles non est, quomodo et cujus potest esse genitor? Atqui ambo sunt, et semper sunt.

Cum igitur Deus sit lux, Christus est splendor. Cum autem Spiritus sit, *Spiritus* enim, inquit, *est Deus:* congruenter rursum Christus vapor dicitur; *est enim,* inquit, *vapor virtutis Dei.*

Solus autem Filius semper coexsistens Patri, et plenus eo qui est, ipse etiam est, cum sit ex Patre.

[a] Prov. viii. 30. [b] Johan. iv. 24. [c] Sap. vii. 25.

II.

Ex eodem libro primo.

Πλὴν ἐγὼ γενητά τινα καὶ ποιητά τινα φήσας νοεῖσθαι, τῶν μὲν τοιούτων ὡς ἀχρειοτέρων ἐξ ἐπιδρομῆς εἶπον παραδείγματα· ἐπεὶ μήτε τὸ φυτὸν ἔφην (adderem τὸ αὐτὸ εἶναι) τῷ γεωργῷ, μήτε τῷ ναυπηγῷ τὸ σκάφος. Εἶτα τοῖς ἱκνουμένοις καὶ προσφυεστέροις ἐνδιέτριψα· καὶ πλέον διεξῆλθον περὶ τῶν ἀληθεστέρων, ποικίλα προσεπεξευρὼν τεκμήρια, ἅπερ καὶ σοὶ δι' ἄλλης ἐπιστολῆς ἔγραψα· ἐν οἷς ἤλεγξα, καὶ ὃ προφέρουσιν ἔγκλημα κατ' ἐμοῦ ψεῦδος ὄν, ὡς οὐ λέγοντος τὸν Χριστὸν ὉΜΟΟΥΣΙΟΝ εἶναι τῷ Θεῷ. εἰ γὰρ καὶ τὸ ὄνομα τοῦτό φημι μὴ εὑρηκέναι, μηδ' ἀνεγνωκέναι που τῶν ἁγίων γραφῶν, ἄλλα γε τὰ ἐπιχειρήματά μου τὰ ἑξῆς, ἃ σεσιωπήκασι, τῆς διανοίας ταύτης οὐκ ἀπᾴδει. καὶ γὰρ ἀνθρωπείαν γονὴν παρεθέμην, δῆλον ὡς οὖσαν ὁμογενῆ· φήσας πάντως τοὺς γονεῖς μόνον ἑτέρους εἶναι τῶν τέκνων, ὅτι μὴ αὐτοὶ εἶεν τὰ τέκνα, ἢ μήτε γονεῖς ἀναγκαῖον ὑπάρχειν εἶναι μήτε τέκνα. καὶ τὴν μὲν ἐπιστολὴν, ὡς προεῖπον, διὰ τὰς περιστάσεις οὐκ ἔχω προκομίσαι·

Ceterum ubi res factas et opificia quædam consideranda dixi, hujusmodi rerum velut minus idonearum cursim protuli exempla, quando dixi: neque planta id est quod agricola, neque scapha id quod navium faber. Deinde congruis et naturæ rei accommodatioribus magis sum immoratus, ac pluribus explicui quæ veriora erant, variis excogitatis argumentis, quæ et tibi in alia epistola exposui; in quibus mendacii convici etiam illud quod adversum me proferunt crimen, me scilicet non asserere Christum esse Deo consubstantialem. Tametsi enim me nusquam in Scripturis sacris hoc vocabulum vel invenisse vel legisse dico, alia tamen argumenta quæ subinde adjunxi, quæque illi tacuerunt, ab hac intelligentia nihil discrepant. Etenim prolem humanam, quæ certe ejusdem generis est atque genitor, in exemplum attuli: dixique re vera parentes hoc solum distingui a filiis, quod ipsi non sint filii; aut certe necessario futurum esse, ut neque parentes essent, neque filii. Epistolam autem, ut prædixi, propter præsentem rerum conditionem, penes me non habeo: alioquin ipsa tibi quæ

εἰ δ' οὖν, αὐτά σοι τά τοτε ῥήματα, μᾶλλον δὲ καὶ πάσης ἂν ἔπεμψα τὸ ἀντίγραφον· ὅπερ ἂν εὐπορήσω, ποιήσω. οἶδα δὲ καὶ μέμνημαι, πλείονα προσθεὶς τῶν συγγενῶν ὁμοιώματα· καὶ γὰρ καὶ φυτὸν εἶπον ἀπὸ σπέρματος, ἢ ἀπὸ ῥίζης ἀνελθὸν, ἕτερον εἶναι τοῦ ὅθεν ἐβλάστησε, καὶ πάντως ἐκείνῳ καθέστηκεν ὁμοφυές· καὶ ποταμὸν (εἶπον additur in catena quadam) ἀπὸ πηγῆς ῥέοντα, ἕτερον σχῆμα καὶ ὄνομα μετειληφέναι, μήτε γὰρ τὴν πηγὴν ποταμὸν, μήτε τὸν ποταμὸν πηγὴν λέγεσθαι, καὶ ἀμφότερα ὑπάρχειν, καὶ τὴν μὲν πηγὴν οἱονεὶ πατέρα εἶναι, τὸν δὲ ποταμὸν εἶναι (τὸ add. in eadem catena) ἐκ τῆς πηγῆς ὕδωρ. ἀλλὰ ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα μηδὲ ὁρᾷν γεγραμμένα, ἀλλ' οἱονεὶ τυφλώττειν ὑποκρίνονται· τοῖς δὲ δυσὶ ῥηματίοις ἀσυνθέτοις, καθάπερ λίθοις, μακρόθεν ἐπιχειροῦσί με βάλλειν· ἀγνοοῦντες ὡς τῶν ἀγνοουμένων, καὶ προσαγωγῆς εἰς ἐπίγνωσιν δεομένων, οὐ μόνον ἀλλοῖα πολλάκις, ἀλλὰ καὶ ὑπεναντία τεκμήρια γίνεται τῶν ἐπιζητουμένων δηλώματα. Hæc adducuntur a *S. Athanasio* in *Ep. de Sententia Dionysii*, num. xviii. pag. 255.

tunc scripsi verba, immo et epistolæ totius exemplum misissem, mittamque si quando mihi ejus copia fuerit. Memini porro plurimas ex rebus inter se cognatis similitudines adjecisse. Etenim plantam, sive ex semine sive ex radice succrescentem, aliam esse dixi ab eo unde pullulavit, tametsi ejusdem omnino sit naturæ: similiter et fluvium a fonte manantem aliam formam ac nomen accipere, neque enim fontem fluvium, aut fluvium fontem appellari, sed hæc duo esse; ac fontem quidem quasi patrem esse, fluvium vero esse aquam ex fonte. Verum hæc quidem et similia, quæ scripta sunt, se non videre quasi cæcutientes dissimulant: duabus autem voculis incompositis, quasi lapidibus, eminus me conantur impetere: non advertentes rebus ignoratis et quæ ut intelligantur interpretatione indigent, plerumque non modo aliena, sed et contraria exempla lucem afferre.

III.

Ex eodem libro primo.

Προείρηται μὲν οὖν, ὅτι πηγὴ τῶν ἀγαθῶν ἁπάντων ἐστὶν ὁ Θεός. ποταμὸς δὲ ὑπ' (for. *ἀπ'*) *αὐτοῦ προχεόμενος, ὁ υἱὸς ἀναγέγραπται· ἀπόῤῥοια γὰρ νοῦ λόγος, καὶ ὡς ἐπ' ἀνθρώπων εἰπεῖν, ἀπὸ καρδίας διὰ στόματος ἐξοχετεύεται, ἕτερος γενόμενος τοῦ ἐν καρδίᾳ λόγου, ὁ διὰ γλώσσης νοῦς προπηδῶν. ὁ μὲν γὰρ ἔμεινε προπέμψας, καὶ ἔστιν οἷος ἦν· ὁ δὲ ἐξέπτη προπεμφθεὶς, καὶ φέρεται πανταχοῦ. καὶ οὕτως ἐστὶν ἑκάτερος ἐν ἑκατέρῳ, ἕτερος ὢν θατέρου· καὶ ἕν εἰσιν, ὄντες δύο. οὕτω γὰρ καὶ ὁ πατὴρ καὶ ὁ υἱὸς ἓν, καὶ ἐν ἀλλήλοις ἐλέχθησαν εἶναι.* Allata hæc a *S. Athanasio* in *Epist. de Sententia Dionysii,* num. xxiii. p. 259.

Superius dictum est Deum esse fontem bonorum omnium. Filius vero dictus est fluvius ab ipso emanans: verbum quippe est mentis emanatio, et, ut humano more loquar, ex corde per os emittitur. Mens vero, quæ per linguam prosilit, alia est a verbo quod in corde exsistit. Hoc enim postquam illam præmisit, remanet, estque quale antea erat: illa vero præmissa avolat et circumquaque fertur: et sic utrumque in utroque est, tametsi aliud ab altero; et unum sunt, licet duo sint. Sic namque Pater et Filius unum esse et in se invicem esse dicti sunt.

IV.

Ex eodem libro primo.

Ἀναρχία μᾶλλον καὶ στάσις, ἡ ἐξ ἰσοτιμίας ἀντιπαρεξαγομένη πολυαρχία. Extat in Leontii et Johannis Rerum Sacrarum Lib. secundo ab Angelo Maio edito in Vol. vii. *Collectionis Vet. Scriptorum,* p. 96.

Anarchia magis est et seditio, multorum ille dominatus ex pari jure ex adverso productus.

V.

Ex libro secundo.

Τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεχθέντων ὀνομάτων ἕκαστον ἀχώριστόν ἐστι καὶ ἀδιαίρετον τοῦ πλησίον· πατέρα εἶπον, καὶ πρὶν ἐπαγάγω τὸν υἱὸν, ἐσήμανα καὶ τοῦτον ἐν τῷ πατρί· υἱὸν ἐπήγαγον· εἰ καὶ μὴ προειρήκειν τὸν πατέρα, πάντως ἂν ἐν τῷ υἱῷ προειλήπτο. ἅγιον πνεῦμα προσέθηκα· ἀλλ' ἅμα καὶ πόθεν καὶ διὰ τίνος ἧκεν ἐφήρμοσα. οἱ δὲ οὐκ ἴσασιν ὅτι μήτε ἀπηλλοτρίωται πατὴρ υἱοῦ ᾗ πατήρ. προκαταρκτικὸν γάρ ἐστι τῆς συναφείας τὸ ὄνομα· οὔτε ὁ υἱὸς ἀπῴκισται τοῦ πατρός· ἡ γὰρ πατὴρ προσηγορία δηλοῖ τὴν κοινωνίαν. ἔν τε ταῖς χερσὶν αὐτῶν ἐστὶ τὸ πνεῦμα, μήτε τοῦ πέμποντος, μήτε τοῦ φέροντος, δυνάμενον στέρεσθαι· πῶς οὖν ὁ τούτοις χρώμενος τοῖς ὀνόμασι, μεμερίσθαι ταῦτα καὶ ἀφωρίσθαι παντελῶς ἀλλήλων οἴομαι;

Καὶ μετ' ὀλίγα (inquit Athanasius) ἐπάγει λέγων.

Οὕτω μὲν ἡμεῖς εἴς τε τὴν ΤΡΙΑΔΑ τὴν μονάδα πλατύνομεν ἀδιαίρετον, καὶ τὴν ΤΡΙΑΔΑ πάλιν ἀμείωτον εἰς τὴν μονάδα συγκεφαλαιούμεθα. Adducuntur hæc ab Athanasio, ubi supra, n. xvii. p. 254.

Singula nomina a me prolata a se invicem nec separari queunt, nec dividi. Patrem dixi, et prius quam Filii mentionem facerem, jam eum in Patre significavi. Filium adjunxi, ac Pater, etiamsi eum non prius nominassem, jam omnino in Filio comprehensus fuerat. Spiritum sanctum addidi: sed simul unde et per quem processerit subtexui. Illi autem ignorant, neque Patrem, qua *pater* est, a Filio alienari posse; nam illud nomen causa est evidens cohærentiæ et conjunctionis: neque Filium a Patre separari; hoc namque vocabulum *pater* communicationem indicat. Est et in manibus illorum Spiritus, qui neque a mittente, neque a ferente divelli potest. Quomodo igitur ego, qui talibus utor nominibus, illa a se invicem separata et omnino divisa existimem?

Ita quidem unitatem indivisibilem in Trinitatem dilatamus, et rursum Trinitatem quæ minui nequit, in unitatem contrahimus.

VI.

Ex eodem libro secundo.

Ἐὰν δέ τις τῶν συκοφαντῶν, ἐπειδὴ τῶν ἁπάντων ποιητὴν τὸν Θεὸν καὶ δημιουργὸν εἶπον, οἴηταί με καὶ τοῦ Χριστοῦ λέγειν, ἀκουσάτω μου πρότερον πατέρα φήσαντος αὐτὸν, ἐν ᾧ καὶ ὁ υἱὸς προσγέγραπται· μετὰ γὰρ τὸ εἰπεῖν πατέρα ποιητὴν ἐπαγήοχα· καὶ οὔτε πατήρ ἐστιν ὧν ποιητὴς, εἰ κυρίως ὁ γεννήσας πατὴρ ἀκούοιτο· τὴν γὰρ πλατύτητα τῆς τοῦ πατρὸς προσηγορίας ἐν τοῖς ἑξῆς ἐπεξεργασόμεθα. οὔτε ποιητὴς ὁ πατὴρ, εἰ μόνος ὁ χειροτέχνης ποιητὴς λέγοιτο. παρ' Ἕλλησι γὰρ ποιηταὶ καὶ τῶν ἰδίων καλοῦνται λόγων οἱ σόφοι. καὶ [d] *ποιητὴς, ὁ Ἀπόστολος εἶπε, νόμου. καὶ τῶν ἐγκαρδίων γὰρ, ἀρετῆς ἢ κακίας ποιηταὶ καθίστανται, ὡς εἶπεν ὁ Θεὸς,* [e] *Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν.* Adducta hæc a *S. Athanasio* ubi supra, n. xx. p. 257.

Si quis autem calumniator, eo quod Deum omnium factorem et creatorem dixi, putet me etiam Christi creatorem dixisse, advertat me prius Patrem ipsum appellasse; quo in vocabulo simul enuntiatus est et filius. Postquam enim Patrem dixi factorem, subdidi: neque pater eorum est, quorum est factor, si proprie is pater esse intelligatur qui genuit: (latitudinem enim vocabuli hujus *pater*, in sequentibus expendemus:) neque factor pater, si solus opifex factor dicatur. Apud Græcos enim qui sapientes sunt, suorum librorum factores vocantur. Apostolus quoque ait, *factor legis.* Rerum etiam intrinsecarum, cujusmodi sunt virtus et vitium, factores nuncupantur, quemadmodum dixit Deus, *Exspectavi ut faceret judicium, fecit autem iniquitatem.*

d Rom. ii. 13. et Jac. iv. 11.

e Isa. v. 7.

VII.

Ex eodem libro secundo.

[f] Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος· ἀλλ' οὐκ ἦν λόγος ὁ τὸν λόγον προέμενος· [g] Ἦν γὰρ ὁ λόγος πρὸς τὸν Θεόν· [h] σοφία γεγένηται ὁ κύριος· οὐκ ἦν οὖν σοφία ὁ τὴν σοφίαν ἀνείς· [i] Ἐγὼ γὰρ ἤμην, φησὶν, ᾗ προσέχαιρεν. ἀλήθειά ἐστιν ὁ Χριστός· Εὐλογητὸς δὲ, φησιν, ὁ Θεὸς τῆς ἀληθείας. Profert hæc *S. Athanasius*, ubi supra, n. xxv. p. 260.

In principio erat Verbum: sed non erat Verbum quod Verbum produxerit: *Verbum* enim *erat apud Deum.* Dominus sapientia est: non erat igitur sapientia qui sapientiam produxit; *Ego* enim *eram*, inquit, *qua delectabatur.* Veritas est Christus: *Benedictus autem*, ait, *Deus* veritatis.

VIII.

Circa medium opus.

Εἰ τῷ τρεῖς εἶναι τὰς ὑποστάσεις, μεμερισμένας εἶναι λέγουσι, τρεῖς εἰσὶ, κἂν μὴ θέλωσιν, ἢ τὴν θείαν ΤΡΙΑΔΑ παντελῶς ἀνελέτωσαν.

Καὶ πάλιν (inquit *S. Basilius M.*):

Θειοτάτη γὰρ διὰ τοῦτο, μετὰ τὴν Μονάδα καὶ Ἡ ΤΡΙΑΣ. Extant hæc apud *S. Basilium Magnum de Spiritu Sancto*, cap. penult. p. 61.

Si eo quod tres sint hypostases, divisas dicant, tres sunt, etiam si nolint; aut divinam Trinitatem prorsus e medio tollant.

Propter hoc enim post unitatem, est et divinissima Trinitas.

[f] Joan. i. 1.
[g] Ibid. 5.
[h] 1 Cor. i. 24.
[i] Prov. viii. 30.

IX.

Ex tertio libro.

Ζωὴ ἐκ ζωῆς ἐγεννήθη· καὶ ὥσπερ ποταμὸς ἀπὸ πηγῆς ἔῤῥευσε· καὶ ἀπὸ φωτὸς ἀσβέστου λαμπρὸν φῶς ἀνήφθη. Adducuntur hæc a *S. Athanasio Ep. de Sententia Dionysii*, n. xviii. p. 256.

Vita ex vita genita est, quemadmodum e fonte flumen emanavit, et ex inexstincto lumine splendidum lumen accensum est.

X.

Ex libro quarto.

Ὡς γὰρ ὁ ἡμέτερος νοῦς ἐρεύγεται μὲν ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν λόγον, ὡς εἶπεν ὁ προφήτης, [k] Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν· καὶ ἔστι μὲν ἑκάτερος ἕτερος θατέρου, ἴδιον καὶ τοῦ λοιποῦ κεχωρισμένον εἰληχὼς τόπον, ὁ μὲν ἐν τῇ καρδίᾳ, ὁ δὲ ἐπὶ τῆς γλώττης καὶ τοῦ στόματος οἰκῶν τε καὶ κινούμενος· οὐ μὴν διεστήκασιν, οὐδὲ καθάπαξ ἀλλήλων στέρονται, οὐδέ ἐστιν οὔτε ὁ νοῦς ἄλογος, οὔτε ἄνους ὁ λόγος· ἀλλ' ὅγε νοῦς ποιεῖ τὸν λόγον ἐν αὐτῷ φανείς· καὶ ὁ λόγος δείκνυσι τὸν νοῦν ἐν αὐτῷ γενόμενος. καὶ ὁ μὲν νοῦς ἐστὶν οἷον λόγος ἐγκείμενος· ὁ δὲ

Sicut mens nostra eructat a se ipsa verbum, ut ait Propheta, *Eructavit cor meum verbum bonum*, estque utrumque alterum ab altero, proprium et ab altero distinctum obtinens locum, cum illud quidem in corde, istud vero in lingua et ore commoretur et moveatur: neque tamen inter se distant, aut se invicem privantur; neque mens sine verbo est, neque verbum sine mente: sed mens verbum facit et in ipso apparet, ac verbum exhibet mentem in qua factum est. Et mens quidem est quasi verbum immanens, verbum vero mens

[k] Psal. xliv. 1.

λόγος νοῦς προπηδῶν. καὶ μεθίσταται μὲν ὁ νοῦς εἰς τὸν λόγον, ὁ δὲ λόγος τὸν νοῦν εἰς τοὺς ἀκροατὰς ἐγκυκλεῖ, καὶ οὕτως ὁ νοῦς διὰ τοῦ λόγου ταῖς τῶν ἀκουόντων ψυχαῖς ἐνιδρύεται, συνεισιὼν τῷ λόγῳ· καὶ ἔστιν ὁ μὲν οἷον πατὴρ ὁ νοῦς τοῦ λόγου, ὢν ἐφ' ἑαυτοῦ· ὁ δὲ καθάπερ υἱὸς ὁ λόγος τοῦ νοῦ. πρὸ ἐκείνου μὲν ἀδύνατον, ἀλλ' οὐδὲ ἔξωθέν ποθεν, σὺν ἐκείνῳ γενόμενος, βλαστήσας δὲ ἀπ' αὐτοῦ. οὕτως ὁ πατὴρ ὁ μέγιστος καὶ καθόλου νοῦς πρῶτον τὸν υἱὸν λόγον ἑρμηνέα καὶ ἄγγελον ἑαυτοῦ ἔχει. Adducuntur hæc a *S. Athanasio*, ubi supra, n. 23. p. 259.

prosiliens. Mens in verbum transit: verbum autem mentem in circumstantes auditores transmittit: sicque mens per verbum in auditorum animis insidet, simul ingressa cum verbo. Ac mens quidem est quasi pater verbi in se ipsa exsistens: verbum autem velut filius mentis, nec ante ipsam neque extra ipsam factum esse potest, sed cum ipsa exsistit, a qua germen et originem sumsit. Eodem quoque modo Pater maximus et mens universalis ante omnia Filium habet Verbum ac sermonem sui ipsius interpretem et angelum.

XI.

Clausula operis.

Τούτοις πᾶσιν ἀκολούθως καὶ ἡμεῖς, καὶ δὴ παρὰ τῶν πρὸ ἡμῶν πρεσβυτέρων τύπον καὶ κανόνα παρειληφότες, ὁμοφώνως τε αὐτοῖς προσευχαριστοῦντες, καὶ δὴ καὶ νῦν ὑμῖν ἐπιστέλλοντες, καταπαύομεν· τῷ δὲ Θεῷ πατρί, καὶ υἱῷ τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ, σὺν τῷ ἁγίῳ πνεύματι, δόξα καὶ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Adduxit hæc ex opere Dionysiano *S. Basilius M.* in *Lib. de Spiritu Sancto,* cap. penult. p. 60, ed. Benedictin.

His omnibus congruenter et nos, etiam forma regulaque a senioribus qui ante nos vixerunt accepta, concordi cum illis voce et gratiarum actionem et nunc etiam epistolam quam scribimus vobis absolvemus: Deo autem Patri et Filio Domino nostro Jesu Christo cum sancto Spiritu gloria et imperium in sæcula sæculorum. Amen.

De opere ipso

Hæc retulit *S. Athanasius.*

Αἰτιᾶται (Dionysius) *τοὺς κατειπόντας αὐτοῦ, ὡς μὴ ὁλοκλήρους* (for. *ὁλοκλήρως*) *λέγοντας, ἀλλὰ περικόπτοντας αὐτοῦ τὰς λέξεις, καὶ ὡς μὴ καλῇ συνειδήσει ἀλλὰ πονηρᾷ, λαλοῦντας ὡς θέλουσι. τούτους τε τούτοις ἀπεικάζει τοῖς τὰς τοῦ μακαρίου ἀποστόλου διαβάλλουσιν ἐπιστολάς.———ἀμέλει καὶ πρὸς ἕκαστον τῶν ὑπὸ τῶν κατηγόρων εἰρημένων ἁπαντῶν, πάντα τὰ παρ' αὐτῶν προφερόμενα θεραπεύει· καὶ Σαβέλλιον μὲν ἐν ἐκείνοις* (scil. in prius scriptis) *ἀνατρέπει, ἐν τούτοις δὲ δείκνυσιν ὁλόκληρον ἑαυτοῦ τὴν εὐσεβῆ πίστιν. De Sententia Dionysii,* num xiv. p. 253.

Queritur deinde (Dionysius), quod accusatores sententias suas non integras referant, sed truncatas, et quod non bona conscientia, sed mala pro libidine loquantur; quos similes ait beati apostoli epistolarum calumniatoribus.——— Certe singulis accusatorum verbis occurrens, omnibus eorum argumentis solutionem adhibet; cumque Sabellium prioribus illis scriptis planissime confutarit, his posterioribus fidem suam omnino piam declarat.

Quæ supra posita sunt testimonia rectæ fidei Dionysii Alexandrini, ea ex ipsius Epistola Quadripartita maximus doctor Athanasius adduxit. Jam vero, cum viro eximio Moshemio visum fuerit crimen ferre in eundem Dionysium dividendi personam Christi, nemo ideo mihi succenseat, quod aliquid de hac accusatione subjungam. In *Commentariis* suis *De Rebus Christianorum ante Constantinum M.* Sæc. III. §. xxxiii. pag. 697. cum dixisset doctissimus auctor, qui Sabelliana dogmata explicaverat, Athanasium aliquot Dionysii locis prolatis satis clare ostendisse, hunc patrem Arianorum errori de Christo non addictum esse, pergit scribere: "Ut vero Athanasius diligen-"tissime Dionysium, cujus sacrosancta erat Alexandriæ me-"moria, tueri, omnibusque maculis liberare studeat, manifestum "tamen erit omnia, quæ ad excusationem ejus disputat, accu-

" rate consideranti, aliquid in eo erroris fuisse, atque opinionem " ejus de Christo a Nicæno dogmate et nostro hodierno discre- " pare. Ut Sabellium, qui Deum ipsum sive patrem in Christo " natum, pœnas passum et mortuum esse adseverabat, fortius " comprimeret, negabat *humana Christi*, quod clare satis scribit " Athanasius §. v. p. 246. ad Deum in Christo residentem per- " tinere, et unice ad filium referebat. Ad alteram igitur ex- " tremitatem contendendi studio declinabat. Distinguebat " nempe Dionysius in Christo *verbum* seu personam divinam " a patre distinctam et *filium*, aut, si mavis, duplicem filium, " divinum et humanum. *Verbum* seu *filium divinum* ab omni- " bus Christi ἀνθρωπίνοις seu *humanis*, ab omnibus, quæ Christus " ut homo fecit et perpessus est, excludebat: hæc vero omnia " ἀνθρώπινα, *nasci*, *pati*, *mori* ad unum filium hominis ex Maria " natum pertinere, disputabat. In vitio hæc sunt et recta via " ducunt ad illam, quæ Nestorio tribuitur, sententiam. Nam " si ad *filium Dei* seu *verbum* Christo homini junctum nihil " earum rerum pertinet, quæ *filius hominis* fecit et sustinuit, " perspicuum est, duplicem in Christo et naturam et personam " esse, *filiumque Dei* seu verbum filium tantum hominis ro- " borasse, illuminasse, juvisse. Nec igitur temere Dionysius " Romæ accusabatur, quamquam parum distincte ac perite." Sic Moshemius. Quæ gravis profecto, sed nova, ni fallor, accusatio est. Atenim Dionysium distrahendæ personæ in Christo unquam postulatum fuisse, id credere nos vetat sua ipsius defensio ex Athanasio producta; quæ tota in eo versatur, ut arceatur a se crimen negatæ, vel certe imminutæ, divinæ Christi naturæ, non duos pro uno Christo asserendi. Neque in sequentibus, quod sciam, sæculis Dionysii auctoritate se unquam tuebantur Nestoriani dogmatis patroni. Ipsa porro verba Athanasii indicata a viro cl. nihil valent ad obtinendam causam adversus Alexandrinum antistitem. " Dionysius," ait Moshemius, " teste Athanasio, negabat *humana Christi* ad " Deum in Christo residentem pertinere, et unice ad Filium re- " ferebat." At audi Athanasium: Ἐν Πενταπόλει, inquit, τῆς ἄνω Λιβύης τηνικαῦτά τινες τῶν ἐπισκόπων ἐφρόνησαν τὰ Σαβελλίου· καὶ τοσοῦτον ἴσχυσαν ταῖς ἐπινοίαις, ὡς ὀλίγου δεῖν μηκέτι ἐν ταῖς

ἐκκλησίαις κηρύττεσθαι τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ. τοῦτο μαθὼν Διονύσιος, αὐτὸς γὰρ εἶχε τὴν μέριμναν τῶν ἐκκλησιῶν ἐκείνων, πέμπει καὶ συμβουλεύει τοῖς αἰτίοις παύσασθαι τῆς κακοδοξίας· ὡς δὲ οὐκ ἐπαύοντο, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἀναιδέστερον ἠσέβουν, ἠναγκάσθη πρὸς τὴν ἀναίδειαν ἐκείνων γράψαι τὴν τοιαύτην ἐπιστολὴν, καὶ τὰ ἀνθρώπινα τοῦ Σωτῆρος ἐκ τῶν εὐαγγελίων παραθέσθαι· ἵν' ἐπειδὴ τολμηρότερον ἐκεῖνοι τὸν υἱὸν ἠρνοῦντο, καὶ τὰ ἀνθρώπινα αὐτοῦ ΤΩ ΠΑΤΡΙ *ἀνετίθεσαν, οὕτως οὗτος δείξας ὅτι οὐχ ὁ πατὴρ ἀλλ' ὁ υἱός ἐστιν ὁ γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν ἄνθρωπος, πείσῃ τοὺς ἀμαθεῖς, μὴ εἶναι τὸν πατέρα υἱόν· καὶ οὕτως λοιπὸν κατ' ὀλίγον ἐκείνους εἰς τὴν ἀληθινὴν ἀναγάγῃ Θεότητα τοῦ υἱοῦ, καὶ τὴν γνῶσιν τὴν περὶ τοῦ πατρός.* §. v. pag. 246. Hic certe, Dionysio ipso, rationeque ejus certandi valde approbatis, Athanasius ostendit, Sabellianos, quibus ille se opposuit, ad Patrem, non ait ad Deum, *humana Christi* retulisse. Dionysium autem per *patrem* intellexisse primam personam Beatissimæ Triadis, quidquid revera statuebant Sabelliani, cum ex omnibus *ῥήσεσι* ejus constat, tum verbis fine libelli sui ab Athanasio positis demonstratur. Postquam enim id laudi Dionysio esse statuit, eum in disputatione cum Sabellianis, non ab argumentis Filii divinitatem probantibus disserendi initium duxisse, sed præmisisse *τὰ ἀνθρωπίνως εἰρημένα* de Servatore, cujusmodi sunt, *esurire, laborare, quod vitis sit, quod oraverit, et passus sit;* hæc addit Athanasius, *ὅσῳ γὰρ ταῦτα ταπεινὰ λέγεται, τοσούτῳ δείκνυται μὴ ὁ πατὴρ γενόμενος ἄνθρωπος. ἀναγκὴ γὰρ καὶ ἀμπέλου λεγομένου τοῦ Κυρίου, εἶναι καὶ γεωργόν· καὶ εὐχομένου αὐτοῦ, εἶναι τὸν ἐπακούοντα· καὶ αἰτοῦντος αὐτοῦ, εἶναι τὸν διδόντα. τὰ δὲ τοιαῦτα μᾶλλον εὐκολώτερον τὴν τῶν Σαβελλιανῶν μανίαν δεικνύσιν· ὅτι ἕτερος ὁ εὐχόμενος, ἕτερος ὁ ἐπακούων, καὶ ἄλλος ἡ ἄμπελος, καὶ ἄλλος ὁ γεωργός.* num. 26. pag. 261. Cum vero inter hæc verba Patris persona, non Christi divina natura, intelligatur, constat Athanasium quidem nullum deprehendisse vestigium Dionysii *λύειν τὸν Χριστὸν* gestientis. Et Dionysius (referente eodem Athanasio, pagina 256.) *εἰ καὶ τὰς λέξεις εἴρηκε,* (scil. vocem *γενητὸς* et ceteras) *διὰ τοῦτό φησιν εἰρηκέναι, πρὸς τὸ μόνον δεῖξαι ὅτι μὴ ὁ πατήρ ἐστιν ἀλλ' ὁ υἱὸς, ὁ τὸ γενητὸν, καὶ κτιστὸν καὶ ποιητὸν ἐνδυσάμενος σῶμα.* Denique res ita comparata videtur, ut omnem moverit lapidem Dionysius, ne Pater cum Filio Dei atque hominis confunderetur, de duplici

autem Christo ne per somnium quidem cogitaret. Neque enim eo minus valebant argumenta ejus contra illud quod ipse putabat dogma esse Sabellii, propterea quod arctissima unio esset Dei atque hominis; immo idcirco vel efficaciores, ni fallor, fierent eædem probationes ad ostendendum veram inter Patrem et Filium distinctionem. Denique haud negligendum id est, opposuisse se huic ipsi sententiæ de duplici Filio, Divino et humano, personatum Dionysium in epistola ad Paulum Samosatenum; quod quidem opus, etsi diversa me tenet de ejus γνησιότητι sententia, præsuli Alexandrino multi viri doctissimi asseruerunt.

THEOGNOSTUS.

THEOGNOSTUS.

GUL. CAVIUS, *Hist. Lit.* tom. i. p. 146.

THEOGNOSTUS, Alexandrinus, sacrorum librorum interpres apud Photium, Cod. 106. ἀνὴρ λόγιος Athanasio, De Decret. Synod. Nicæn. qui et alibi eum θαυμάσιον καὶ σπουδαῖον vocat. Claruisse videtur circa an. 283. Origenis discipulus, saltem in scriptis ejus versatissimus. Certe vir erat cum ob doctrinam, tum ob vitæ sanctimoniam celeberrimus. Gymnasii Catechetici apud Alexandrinos præfectus erat. Unde in operum suorum inscriptione ἐξηγητὴς, seu librorum sacrorum interpres, dictus est, voce huic muneri pene propria. Origenis fuisse discipulum nemo dubitare potest, qui librorum ejus argumenta, quæ exhibet Photius, secum perpendet. Certe Arianis temporibus vetustiorem fuisse satis arguit, quod adversus Arianos testis adhibetur, quodque ipsum proxime post Origenem inter viros *priscos*, *admirandos*, *eruditos*, recenset Athanasius, in illud, *Quicunque dix.* Philippus Sidetes eum Pierio in schola Alexandrina successisse dicit (in fragmento a Dodwello ad finem *Dissert. in Irenæum* edito). Unde conjicere fas erit, Theognostum circa ann. 282. hanc scholam tenuisse, ut in Pierio observavimus. Scripsit stylo venusto admodum ac perspicuo, *Hypoty-*

posewn libros 7. quorum singula argumenta recenset Photius. l. c. Primo de Deo Patre egit, &c. &c. (Vid. infra Excerpta pag. 412.)

Hæc præstantiss. CAVIUS; at vero haud obstante Philippi Sidetis auctoritate, quæ quidem levis est, ego ante Pierium, qui persecutioni Diocletianæ supervixerit, collocandum esse Theognostum nunc statui, quem proxime post Origenem et inter priscos Athanasius posuerit l. c.

THEOGNOSTI

CATECHISTÆ ALEXANDRINI,

QUI MEDIO SECULO TERTIO FLORUIT,

RELIQUIÆ.

Ex Opusculo De Blasphemia in Spiritum Sanctum.

Ὁ ΠΡΩΤΟΝ παραβεβηκὼς ὅρον, καὶ δεύτερον, ἐλάττονος ἂν ἀξιοῖτο τιμωρίας. ὁ δὲ καὶ τὸν τρίτον ὑπεριδὼν, οὐκέτι ἂν συγγνώμης τυγχάνοι. Hoc affert S. Athanasius in *Epist.* iv. *ad Serapionem* §. 11. pag. 703. ed. Benedictin. seu Montfaucon. et pergit ita scribere:

Πρῶτον δὲ ὅρον καὶ δεύτερόν φησι τὴν περὶ πατρὸς καὶ υἱοῦ κατήχησιν· τὸν δὲ τρίτον, τὸν ἐπὶ τῇ τελειώσει καὶ τῇ τοῦ πνεύματος μετοχῇ παραδιδόμενον λόγον· καὶ τοῦτο βεβαιῶσαι θέλων, ἐπάγει τὸ παρὰ τοῦ Σωτῆρος εἰρημένον τοῖς μαθηταῖς·

Qui primum et secundum terminum transgressus est, minori supplicio dignus videri possit: qui autem tertium contemserit, non ulterius veniam consequetur.

Primum autem terminum, et secundum terminum ait, doctrinam de Patre et Filio acceptam: tertium vero, verbum in initiatione et in participatione Spiritus traditum: quod confirmare volens, adducit illud Discipulis a Salvatore

[a] ἔτι πολλὰ ἔχω ὑμῖν λέγειν, ἀλλ' οὔπω δύνασθε χωρεῖν· ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διδάξει ὑμᾶς. εἶτά φησιν·

Ὥσπερ τοῖς μηδέπω χωρεῖν δυναμένοις τὰ τέλεια διαλέγεται ὁ Σωτὴρ, συγκαταβαίνων αὐτῶν τῇ σμικρότητι· τοῖς δὲ τελειουμένοις συγγίνεται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ οὐδήπου τις ἐκ τούτων ἂν φαίη τὴν τοῦ πνεύματος διδασκαλίαν ὑπερβάλλειν τῆς τοῦ υἱοῦ διδαχῆς· ἀλλ' ὅτι ὁ μὲν υἱὸς συγκαταβαίνει τοῖς ἀτελέσι, τὸ δὲ πνεῦμα σφραγίς ἐστι τῶν τελειουμένων· οὕτως οὐ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ πνεύματος πρὸς τὸν υἱὸν ἄφυκτός ἐστι καὶ ἀσύγγνωστος ἡ εἰς τὸ πνεῦμα βλασφημία· ἀλλ' ὅτι ἐπὶ μὲν τοῖς ἀτελέσιν, ἐστὶ συγγνώμη, [b] ἐπὶ δὲ τοῖς γευσαμένοις τῆς οὐρανίου δωρεᾶς καὶ τελειωθεῖσιν, οὐδεμία περιλείπεται συγγνώμης ἀπολογία, καὶ παραίτησις.

dictum: *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modo. Cum autem venerit Spiritus sanctus docebit vos.* Deinde ait:

Sicut eos qui perfecta nondum capere possunt alloquitur Salvator, ad illorum sese parvitatem demittens: cum perfectis autem Spiritus sanctus versatur: neque tamen quis ideo dixerit, Spiritus sancti doctrinam, Filii doctrinam superare: sed quod Filius quidem sese demittat ad imperfectos, Spiritus vero sanctus sigillum sit perfectorum; sic non propter excellentiam Spiritus sancti præ Filio, inexpiabilis et citra veniam est blasphemia in Spiritum: sed quia imperfectis datur venia; iis vero qui donum cæleste gustaverunt, et initiati sunt, nulla veniæ relinquitur excusatio vel deprecatio.

[a] Joan. xvi. 12, 13.

[b] Heb. vi. 4.

Ex Libro Secundo Hypotyposeωn.

Οὐκ ἔξωθέν τίς ἐστιν ἐφευρεθεῖσα ἡ τοῦ υἱοῦ οὐσία, οὐδὲ ἐκ μὴ ὄντων ἐπεισήχθη· ἀλλὰ ἐκ τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας ἔφυ, ὡς τοῦ φῶτος τὸ ἀπαύγασμα, ὡς ὕδατος ἀτμίς· οὔτε γὰρ τὸ ἀπαύγασμα, οὔτε ἡ ἀτμὶς, αὐτὸ τὸ ὕδωρ ἐστὶν, ἢ αὐτὸς ὁ ἥλιος, οὔτε ἀλλότριον· καὶ οὔτε, αὐτός ἐστιν ὁ πατὴρ, οὔτε ἀλλότριος, ἀλλὰ ἀπόῤῥοια τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας, οὐ μερισμὸν ὑπομεινάσης τῆς τοῦ πατρὸς οὐσίας· ὡς γὰρ μένων ὁ ἥλιος ὁ αὐτὸς οὐ μειοῦται ταῖς ἐκχεομέναις ὑπ' αὐτοῦ αὐγαῖς· οὕτως, οὐδὲ ἡ οὐσία τοῦ πατρὸς ἀλλοίωσιν ὑπέμεινεν, εἰκόνα ἑαυτῆς ἔχουσα τὸν υἱόν. Hæc attulit S. Athanasius in *Epist. de Decretis Nicænæ Syn.* §. 25. p. 230.

Non extrinsecus adinventa est Filii substantia, neque ex nihilo educta, sed ex Patris substantia nata est, ut lucis splendor et aquæ vapor: neque enim splendor aut vapor ipsa aqua vel ipse sol est; neque rursus aliquid est alienum, sed est aliquid emanans ex Patris substantia, ita tamen ut nullam divisionem eadem Patris substantia sit perpessa. Ut enim sol idem manens radiis ab ipso profluentibus non minuitur; ita neque Patris substantia mutationem ullam patitur, cum Filium sui ipsius imaginem habet.

Ex Theognosti Operibus

Hoc protulit S. Gregorius Nyssenus in Lib. iii. *Contra Eunomium,* Orat. iii. p. 132. edit. Paris.

Καὶ οὐ μόνος, inquit Gregorius, ἐν τούτῳ πεπλάνηται κατὰ τὴν ἀτοπίαν τοῦ δόγματος ὁ Εὐνόμιος· ἀλλ᾽ ἔστι καὶ ἐν τοῖς ΘΕΟΓΝΩΣΤῼ πεπονημένοις τὸ ἶσον εὑρεῖν· ὅς φησι, Τὸν Θεὸν βουλόμενον τόδε τὸ πᾶν κατασκευάσαι, πρῶτον τὸν υἱὸν οἷόν τινα κανόνα τῆς δημιουργίας προϋποστήσασθαι.

Nec solus in hoc per absurditatum dogmatis deceptus est Eunomius, sed etiam in libris a Theognosto conscriptis quid simile licet convenire, qui dicit Deum volentem hoc universum construere, primum Filium velut quandam normam opificii prius substituisse.

De Libris Septem Hypotyposeων,

Hæc Photius in *Bibliotheca,* Cod. cvi. p. 280. ed. Hœschel. p. 86. ed. Bekker.

Ἀνεγνώσθησαν Θεογνώστου Ἀλεξανδρέως λόγοι ἑπτά· οὗ ἡ ἐπιγραφὴ, τοῦ μακαρίου Θεογνώστου Ἀλεξανδρέως καὶ ἐξηγητοῦ Ὑποτυπώσεις. ἐν μὲν οὖν τῷ πρώτῳ λόγῳ διαλαμβάνει περὶ τοῦ πατρὸς, καὶ ὅτι ἐστὶ δημιουργὸς ἐπιχειρῶν δεικνύναι, καὶ κατὰ τῶν ὑποτιθέντων συναΐδιον ὕλην τῷ Θεῷ. ἐν δὲ τῷ δευτέρῳ τίθησι μὲν ἐπιχειρήματα, δι᾽ ὧν δεῖν φησὶ τὸν πατέρα

Interprete A. Schotto.

Lecti sunt Theognosti Alexandrini libri septem, hac inscriptione: BEATI THEOGNOSTI *Alexandrini, et sacrorum librorum interpretis Hypotyposes.* Primo libro de Patre agit, eumque esse rerum opificem ostendere nititur: etiam contra eos, qui materiam Deo coæternam faciunt. Libro vero secundo argumenta quidem ponit,

ἔχειν υἱόν· υἱὸν δὲ λέγων, κτίσμα αὐτὸν ἀποφαίνει, καὶ τῶν λογικῶν μόνον ἐπιστατεῖν, καὶ ἄλλ' ἄττα ὥσπερ· Ὠριγένης, ἐπιφέρει τῷ υἱῷ. εἴτε ὁμοίως ἐκείνῳ δυσσεβείᾳ ἑαλωκὼς, εἴτε, ὡς ἄν τις εἴποι, ἐκβιασάμενος τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπολογίαν, ἐν γυμνασίας λόγῳ καὶ οὐ δόξης ταῦτα προτιθείς· ἢ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἀκροατοῦ ἕξιν καὶ ἀσθένειαν, ἀμυήτου παντελῶς, εἰ τύχοι, ὄντος τοῦ τῶν Χριστιανῶν θειασμοῦ, καὶ μὴ δυναμένου δέξασθαι τὴν τῆς θρησκείας ἀκρίβειαν, ὑποκατασπώμενος τῆς ἀληθείας· καὶ τὴν ὁπωσδήποτε γνῶσιν υἱοῦ τῆς παντελοῦς ἀνηκοΐας καὶ ἀγνωσίας λυσιτελεστέραν νομίζων εἶναι ἀκροατῇ. ἀλλὰ διαλέξει μὲν ἡ τοιαύτη καταφυγὴ τοῦ μὴ λέγειν ὀρθῶς, καὶ ἀναχώρησις, οὐκ ἂν ἀπίθανος οὐδὲ ψόγου ἐχομένη δόξῃ· τὰ πολλὰ γὰρ τῇ τοῦ προσδιαλεγομένου γνώμῃ καὶ δόξῃ καὶ ἰσχύϊ διαπράττεται. ἐγγράφου δὲ λόγου καὶ κοινοῦ προκεῖσθαι μέλλοντος νόμου τοῖς πᾶσιν, εἴ τις τῆς ἐν αὐτῷ βλασφημίας τὴν προειρημένην εἰς ἀθώωσιν ἐπιφέρει ἀπολογίαν, εἰς ἀσθενῆ κατέδραμε συνηγορίαν. ὥσπερ δὲ ἐν τῷ δευτέρῳ, οὕτω καὶ ἐν τῷ τρίτῳ λόγῳ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαλαμβάνων, τίθησι μὲν ἐπιχειρήματα, τὴν τοῦ παναγίου Πνεύματος δεικνύειν ὕπαρξιν ἀποπειρώμενος· τὰ δ' ἄλλα, ὥσπερ Ὠριγένης ἐν τῷ περὶ ἀρχῶν, οὕτω καὶ αὐτὸς ἐνταῦθα παραληρεῖ. ἐν δὲ τῷ τετάρτῳ περὶ

quibus effici ait necessario, Patrem habere Filium. At cum Filium dicit, creaturam esse ipsum demonstrat, et ratione præditis tantum præesse. Ac plura id genus alia, una cum Origene Filio adscribit, sive eadem impietate ductus; sive, ut quis dixerit, illius defendendi studio, exercitationis isthæc gratia, et non ex sua sententia proponens, sive a veritate nonnihil abduci sinens, ob imbecillitatem, captumque auditoris, qui nulla fortasse fidei Christianæ cognitione imbutus, minus poterat accuratiorem de religione cognitionem admittere, ut Filii propterea qualemcumque cognitionem auditori utiliorem existimarit esse, quam si omnino nec agnitus ille sit, nec auditus. Verum ut maxime in disputatione hoc pacto rectam sententiam declinare, ab eaque recedere non omnino absurdum, aut reprehensione dignum videatur: (nam ibi pleraque ex ejus, qui contra disputat, sententia et opinione, ac quasi vi fiunt:) In scripta tamen oratione, quæ legis instar omnibus in communi proponenda sit, si quis hanc sui purgandi causa, blasphemiæ conscriptæ defensionem adferat, is sane ad imbecillum confugiet patrocinium. Jam ut secundo libro, ita et tertio, de Spiritu sancto tractans, argumenta quidem adhibet, quibus Spiritum sanctum esse conatur ostendere; verum cætera, ad modum Origenis libro de principiis, etiam hic nugando delirat. Quarto dein libro de Angelis, et dæmonibus

ἀγγέλων καὶ δαιμόνων ὁμοίως ἐκείνῳ κενολογεῖ, καὶ σώματα αὐτοῖς λεπτὰ ἀμφιέννυσιν. ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ καὶ ἕκτῳ περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος διαλαμβάνων, ἐπιχειρεῖ μὲν, ὡς ἔθος αὐτῷ, τὴν ἐνανθρώπησιν τοῦ υἱοῦ δυνατὴν εἶναι δεικνύναι. πολλὰ δὲ ἐν αὐτοῖς κενοφωνεῖ· καὶ μάλιστα ὅταν ἀποτολμᾷ λέγειν, ὅτι τὸν υἱὸν φανταζόμεθα ἄλλοτε ἐν ἄλλοις τόποις περιγραφόμενον, μόνῃ δὲ τῇ ἐνεργείᾳ μὴ περιγραφόμενον. ἐν δὲ τῷ ἑβδόμῳ, ὃ (for. *ὃν*) *καὶ περὶ Θεοῦ δημιουργίας ἐπιγράφει, εὐσεβέστερόν πως περί τε τῶν ἄλλων διαλαμβάνει, καὶ μάλιστα πρὸς τῷ τέλει τοῦ λόγου, περὶ τοῦ υἱοῦ. ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέριττος καὶ βαθὺς, καλλιλεξίᾳ τε ὡς ἐν* (for. *ὡσεὶ*) *Ἀττικῷ καὶ συνήθει χρώμενος λόγῳ, καὶ τοῦ συνήθους οὐδ' ἐν ταῖς συντάξεσιν ἀνακεχωρηκώς. τοῦ μέν τοι μεγέθους δι' ἐνάργειαν καὶ ἀκρίβειαν τῶν ῥημάτων οὐ καταφέρεται. ἤκμασε δὲ . . .* Cetera desunt.

inania æque, ut ille, jactitans, exilia ipsis corpora inducit. Quinto vero et sexto pertractat ut Deus hominem induerit, tentatque suo more demonstrare, incarnationem Filii fieri potuisse. Multa et hic nugatur, maximeque dum illud asserere audet, imaginatione quidem nostra Filium aliis atque aliis locis circumscribi, re tamen atque actu ipso non esse circumscriptum. Septimo denique libro, quem de Dei creatione inscripsit, aliquanto pie magis cum de aliis tractat, tum præsertim de Filio in extrema operis parte. Dictio ejus plena est, et nihil habet redundans, vocibus item ut in Attica, minimeque affectata oratione, ita utitur venuste, ut nec in compositione quidem a consueto loquendi modo recedat: immo nec perspicuitatis, et accurationis causa a magnitudine deflectat. Floruit vero . . .

ANNOTATIONES

IN THEOGNOSTI FRAGMENTA.

P. 309. l. 5. Ex Opusculo de Blasphemia in Spiritum Sanctum] Theognosti opusculo, ex quo hæc prima ῥῆσις desumpta est, hunc fere titulum inscriptum fuisse, verba indicare videntur, quæ eidem ῥήσει, simulque alii cuidam Origenis excerpto, præmisit Athanasius. Ita enim post allatum S. Matthæi illud de blasphemia in Spiritum S. vir sanctus in *Epist.* scribit *ad Serapionem* p. 702. *Σὺ δὲ ἐζήτεις, τί δήποτε ἡ μὲν εἰς τὸν υἱὸν βλασφημία ἀφίεται, ἡ δὲ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον οὐκ ἔχει ἄφεσιν οὔτε ἐν τῷ νῦν αἰῶνι οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι. Παλαιοὶ μὲν οὖν ἄνδρες, Ὠριγένης ὁ πολυμαθὴς καὶ φιλόπονος, καὶ Θεόγνωστος ὁ θαυμάσιος καὶ σπουδαῖος,* ΤΟΥΤΩΝ ΓΑΡ ΤΟΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥΤΩΝ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΟΙΣ *ἐνέτυχον, ὅτε τὴν ἐπιστολὴν ἔγραψας· ἀμφότεροι γὰρ* (for. *γε*) *περὶ τούτου γράφουσι· ταύτην εἶναι τὴν εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημίαν λέγοντες· ὅταν οἱ καταξιωθέντες ἐν τῷ βαπτίσματι τῆς δωρεᾶς τοῦ ἁγίου Πνεύματος, παλινδρομήσωσιν εἰς τὸ ἁμαρτάνειν. διὰ τοῦτο γὰρ μηδὲ ἄφεσιν αὐτοὺς λήψεσθαί φασι, καθὰ καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους λέγει· ἀδυνατὸν γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας* &c. *ταῦτα δὲ κοινῇ μὲν λέγουσι, καὶ ἰδίαν δὲ ἕκαστος προστίθησι διάνοιαν. ὁ μὲν γὰρ Ὠριγένης* &c. *ὁ δὲ Θεόγνωστος καὶ αὐτὸς προστιθεὶς, φησὶ ταῦτα·* Ὁ ΠΡΩΤΟΝ *παραβεβηκὼς ὅρον* &c. *Tu autem percontabaris, cur blasphemia in Filium dimittitur, blasphemia autem in Spiritum sanctum veniam non obtinet*

neque in præsenti sæculo, neque in futuro. Prisci certe viri, Origenes, eruditissimus et laboriosus scriptor, et Theognostus admirandus ille et studiosus homo, (horum enim opera legebam, cum Epistolam accepi tuam) ambo quippe eam rem pertractant, aiunt, illam esse in Spiritum sanctum blasphemiam, cum ii quibus in baptismate donum Spiritus sancti tribuitur, ad peccata recidunt. Ideoque illos remissionem non consequuturos, aiunt: quemadmodum et Paulus in Epistola ad Hebræos ait, (Heb. vi. 4.) Impossibile est enim, eos qui semel sunt illuminati, &c. *Et id ipsum quidem ambo dicunt; sed suam singuli sententiam adjiciunt. Nam Origenes* &c. *Theognostus autem hæc adjicit:* QUI primum et secundum terminum transgressus &c.

P. 409. l. 12. τὸν ἐπὶ τῇ τελειώσει—λόγον] Origenes *Homil.* v. in *Hieremiam*, pag. 157. ed. Benedictin.—ἐὰν δὲ πρὸ τοῦ ἀρότρου, καὶ πρὸ τοῦ νεώματα ποιῆσαι ἐν τῷ ἡγεμονικῷ τῶν ἀκουόντων, λάβῃ τις τὰ σπέρματα τὰ ἅγια, τὸν περὶ τοῦ πατρὸς λόγον, τὸν περὶ τοῦ υἱοῦ, τὸν περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, τὸν λόγον τὸν περὶ ἀναστάσεως, τὸν λόγον τὸν περὶ κολάσεως,—— καὶ σπείρῃ, παραβαίνει τὴν λέγουσαν ἐντολὴν πρῶτον· νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα· δεύτερον, καὶ μὴ σπείρετε ἐπ' ἀκάνθαις.

P. 410. l. 2. διδάξει ὑμᾶς] Hic autem Scripturæ locus, quoad sententiam tantum, non ad verbum ab Athanasio affertur. Ed. Benedictin.

Ibid. l. 14. οὐρανίου] Regius et Seguer. ἐπουρανίου. Ed. Bened. Sic quoque textus Apostolis ab Athanas. modo allatus.

Ibid. τελειωθεῖσιν] Heb. vi. 4. quo procul dubio heic respexit Theognostus, legimus φωτισθέντας καὶ γευσαμένους, *eos qui fuerunt illuminati et gustaverunt*, cet. Hinc putaverim equidem eodem sensu dixisse Theognostum τελειωθεῖσιν, quo apostolum φωτισθέντας: scilicet de *baptizatis* seu *illuminatis* locum esse accipiendum. Hac enim significatione utrumque verbum φωτίζεσθαι et τελειοῦσθαι fuisse a Patribus usurpatum, neminem latet. Videsis Suicerum in *Thes. Eccl.* v. Τελειόω et Φωτίζω. Gallandius. Et de baptismo Ceillier quoque interpretatus est Theognostum in *Histoire Générale des Auteurs Sacrés* &c. vol. iii. c. 18.

p. 334. At vero Theognosto *τοὺς τελειουμένους* supra commemoranti venisse in mentem peritiorum Christianorum, non baptizatorum solum, dubitabit nemo, cui nota sint scripta alumnorum scholæ Alexandrinæ propriæque ipsorum sententiæ.

P. 411. l. 2. *Οὐκ ἔξωθέν τίς ἐστιν* &c.] Verba hæc præmisit Athanasius: *Οἱ μὲν οὖν ἐν τῇ Νικαίᾳ συνελθόντες ταύτην ἔχοντες τὴν διάνοιαν, τοιαύτας καὶ τὰς λέξεις ἔγραψαν· ὅτι δὲ οὐχ ἑαυτοῖς πλάσαντες ἐπενόησαν ταύτας· ἐπειδὴ καὶ τοῦτο προφασίζονται· ἀλλ' ἄνωθεν παρὰ τῶν πρὸ αὐτῶν παραλαβόντες εἰρήκασι, φέρε καὶ τοῦτο διαλέγξωμεν, ἵνα μηδὲ αὕτη αὐτοῖς ἡ πρόφασις περιλείπηται. μάθετε τοίνυν, ὦ Χριστόμαχοι Ἀρειανοὶ, ὅτι Θεόγνωστος μὲν, ἀνὴρ λόγιος, οὐ παρῃτήσατο τὸ* ΕΚ ΤΗΣ ΟΥΣΙΑΣ *εἰπεῖν. γράφων γὰρ περὶ υἱοῦ ἐν τῷ δευτέρῳ τῶν Ὑποτυπώσεων, οὕτως εἴρηκεν·* ΟΥΚ *ἔξωθέν τίς ἐστιν* &c. *Itaque cum Patres Nicænæ synodi ita sentirent, hujusmodi dictiones illis scribere visum est. Quod vero ipsi eas non sibi excogitaverint, ut illi quidem objiciunt, sed ab aliis se antiquioribus acceperint, age, id quoque ostendamus, ne vel hæc ipsa incusatio illis supersit. Discite igitur, O Christi hostes Ariani, Theognostum virum eruditum minime refugisse ab hac ipsa dictione,* ex substantia. *Nam in secundo Hypotyposeων hæc de Filio scribit*: NON extrinsecus adinventa est &c. Confer. Dionysium Alex. num. x. p. 399. l. 6.

Ibid. l. 7. *καὶ οὔτε αὐτός ἐστιν—ἀλλότριος*] Cum abessent ab edito Athanasio verba, *καὶ οὔτε αὐτός ἐστιν ὁ πατὴρ, οὔτε ἀλλότριος,* hæc quæ sequuntur, olim scripsi. 'Whitbeio quidem assentiendum esse puto in *Modestis Disquisitionibus*, c. ii. §. 2. pag. 68. scribenti, sententiam hic plane claudicare, et magnam omissionis alicujus inducere suspicionem; sed in quæstione de vocibus quas omissas fuisse arbitratur idem vir doctissimus, ab eo quam maxime dissentio. Ita enim locum supplere is voluit, "Ut enim nec vapor est " aqua, nec jubar idem cum sole, sed ex ipsis effluvia, ita " nec Filii essentia est eadem cum essentia Patris, *ἀλλὰ* " *ἀπόῤῥοια*, sed effluvium a Patris essentia." Sic vero prorsus negligeretur *οὔτε ἀλλότριον*, cujus dictionis repetitio

causa omissionis videtur fuisse. Et mecum de emendandi loci ratione consentientes habebo, non solum orthodoxos, sed et criticos. Ceterum ab apostolo appellatur Filius ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ. *Heb.* i. 3.' Hæc, ut dixi, olim adnotavi, conjectans supplendum esse, οὕτως οὔτε ὁ υἱὸς ὁ πατὴρ ἐστὶν, οὔτε ἀλλότριος. Nunc vero me superstite reperta est in *Catena in Epistolam ad Hebræos*, quam cl. Cramer e scriptis nuper edidit, p. 361. hæc Theognosti ῥῆσις, et hic integrior, vocibus suppletis, καὶ οὔτε αὐτός ἐστιν ὁ πατὴρ, οὔτε ἀλλότριος.

P. 412. l. 8. προυποστήσασθαι] Theognostum sic defendit cl. Maranus in Opere inscripto, *Divinitas Jesu Christi Manifesta:* "Displicuit Gregorio Nysseno aliqua Theognosti "cum Arianis verborum similitudo, quamvis nulla rerum "esset inter utrosque consensio. Nam Ariani Filium "vere creatum et ex nihilo eductum fingebant; nihil ejus-"modi Theognostus. Deinde vero Ariani et Eunomiani "Filium in mundi creatione instrumenti et inferioris mi-"nistri vices sustinuisse dicebant; contra Theognostus "Filium ad mundi creationem adhibitum fuisse censet, ut "regulam et normam, hoc est, ut proprium Verbum, cui "Pater omnes suas ideas ac omnem substantiam tradi-"derat." Lib. iv. cap. 24. p. 551.

P. 413. l. 1. κτίσμα αὐτὸν ἀποφαίνει] Ut Theognosti ὀρθοδοξίαν tueatur, nos monet clarissimus Bullus, verum esse non posse, quod scribit Photius, docuisse eum, idque in eo ipso, quem adducit Athanasius, Hypotyposeon libro secundo, Filium Dei, qua proprie Filius Dei est, creaturam esse; immo ipsum Photium sibi fidem detrahere, qui in sequentibus ait, dixisse Theognostum Dei Filium τῇ ἐνεργείᾳ μὴ περιγραφόμενον, *vi sive efficacia non esse circumscriptum*, (vid. p. 414.) quod certe de creatura dici non possit. *Defens. Fidei Nicæn.* Sect. II. cap. x. §. 8. p. 123. Ad hæc respondens Whitbeius in loco jam indicato, vult ita se rem habere, ut de aliorum tantum agens opinionibus, non ex sententia sua, Theognostus hoc posterius protulisse censeatur. Cui quidem effugio nihil veri inesse, omnibus verba Photiana legentibus clare constabit. Veruntamen

re ipsa adhibuisse vocem κτίσμα, cum de Filii generatione ageret, Theognostum, vix fortasse ei diffitendum, qui dicendi formulas disserendique rationem in schola Origeniana usitatas in memoriam revocaverit. Immo vero, cum magnus Dionysius Alexandrinus in *Epistola ad Euphranorem et Ammonem*, cujus notitia data est a S. Athanasio in *Epistola de Dionysii Sententia*, pagg. 246. 254, 255, 257. ed. Benedictinæ, Filium ποίημα καὶ γενητὸν dixisset, postea ἀπολογούμενος non solum non negabat, Filium ὁμοούσιον τῷ πατρὶ esse, verum etiam dicebat, haud differre ab hac notione argumenta, quæ ipse in eadem epistola attulisset; τοῖς δὲ δύο ῥηματίοις ἀσυνθέτοις (ait vir sanctus de verbis sibi objectis) καθάπερ λίθοις μακρόθεν ἐπιχειροῦσί με βάλλειν, ἀγνοοῦντες ὡς τῶν ἀγνοουμένων καὶ προσαγωγῆς εἰς ἐπίγνωσιν δεομένων, οὐ μόνον ἀλλοῖα πολλάκις, ἀλλὰ καὶ ὑπεναντία τεκμήρια, γίνεται τῶν ἐπιζητουμένων δηλώματα. *Epist. Dionysii* Ἐλέγχου καὶ Ἀπολογίας apud Athanas. ibid. num. 18. p. 256. vel supra pag. 392. et 393. hujus vol. Neque solus Dionysius, sed iisdem temporibus Gregorius Neocæsareæ, quem sibi vindicabant, ait Basilius, οἱ τὰ Σαβελλίου φρονοῦντες, voces κτίσμα et ποίημα, et siquid ejusmodi, de Christo in scriptis suis adhibuit, testante eodem Basilio M. in *Epistola* ccx. pag. 316. ed. Benedictin. Sed notandum id quod alios jam monuisse haud dubito, atque verisimile esse ostendit Dionysius Romanus supra p. 376. fieri posse, ut locus celebris capitis viii. *Proverbiorum*, Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, ad Filium Dei significandum a veteribus sæpe adhibitus, tum vero illa apostolorum, πρωτότοκος πάσης κτίσεως et ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ, de Christo usurpata, vocis istius κτίσμα aliarumque vix ferendarum usum etiam apud recte sentientes inducerent.

Cum præterea Stephanus Gobarus apud Photium *Bibl.* Cod. CCLXXXII. pag. 904. qui contrarias et sibi oppositas diversorum auctorum sententias in opere suo ex professo collegerat, id dignum observatu putasset, ab Athanasio laudatos fuisse Origenem et Theognostum; inde fit veri-

simile, hunc ipsum, haud aliter atque Origenem, ab aliis culpatum fuisse, et censoria virgula notatum.

P. 413. l. 1. καὶ τῶν λογικῶν μόνον ἐπιστατεῖν] Statuit quidem Origenes, ut in scriptis ejus versati norunt, Patrem ad omne, quod existit, pervadere, Filium vero ad rationalia, ad solos autem sanctos Sanctum Spiritum. Nec tamen velle eum negare, omnia de tota Triade prædicari posse, etsi quædam Filio assignaverit, aliaque tribui ab eo Spiritui S. soleant, egregie confirmat nobis præstantissimus Huetius in *Origenianis,* lib. ii. cap. 2. quæst. ii. §§. 27, 28. pp. 46, 47.

P. 414. l. 1. κενολογεῖ] Cum hoc pro καινολογεῖ ad marg. *Photii* reposuisset Hœschelius, idem recepit cl. Bekkerus.

Ibid. l. 4. δυνατὴν] Al. δι' αὐτὴν ad marg. *Photii* notatum est. Sed melior est lectio recepta.

Ibid. l. 6. ἄλλοτε ἐν ἄλλοις τόποις περιγραφόμενον] Lucem huic dicto ea fortasse commodabunt, quæ videtur scribere anagogice, ut loquuntur, de Servatoris nostri transfiguratione Origenes in tomo xii. *Commentarii in Mat.* p. 297. ed. Huetii, p. 558. ed. Delaruan. ἀλλὰ ἄκουε τούτων, εἰ δύνασαι, πνευματικῶς, προσέχων ἅμα, ὅτι οὐκ εἴρηται μὲν ἁπαξαπλῶς, μετεμορφώθη, μετὰ δέ τινος ἀναγκαίας προσθήκης, ἣν ἀνέγραψε Ματθαῖος, καὶ Μάρκος· κατὰ γὰρ ἀμφοτέρους, μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν. καὶ κατὰ τοῦτό γε ἐρεῖς δυνατὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν ἔμπροσθεν μέν τινων μεταμορφωθῆναι ταύτην τὴν μεταμόρφωσιν· ἔμπροσθεν δὲ ἑτέρων, κατὰ τὸ αὐτὸ καιροῦ μὴ μεταμορφωθῆναι. De natura autem corporis Christi in hunc modum adeo errasse Origenem, ut ipsum illud haud verum esse, sed specie tenus apparens, statueret, adversarii ejus calumniari soliti sunt.

Ibid. l. 14. καταφέρεται.] Cavius *Hist. Lit.* tom. i. p. 147. v. *Theognostus*, post commemoratam hanc Photii recensionem, ait: "Hæc quidem de Theognosto ejusque scriptis "Photius, durius forsan quam par erat, ea interpretatus. "Potuit phrases admodum incautas, et satis periculosas "usurpare, pariter ac omnes pæne Antenicæni patres, qui "re nondum excussa et decisa scripserunt. Certe de

"Theognosto tanquam homine valde orthodoxo loquitur "Athanasius, et quæ ex eo citat, Filium ὁμοούσιον esse di- "serte probant, ipsosque Arianos ejus testimonio premit "provocatque." Quin etiam cl. Maranus in opere jam laudato censuram levare Photii sic pergit. "In hoc Photii "testimonio illud 1°. observandum est, Filium a Theog- "nosto creaturam minime vocatum fuisse; fatetur enim "Photius, Filium ab eo appellari, sed re creaturam os- "tendi existimat. 2°. Secum pugnat Photius, cum Theog- "nostum ait argumenta colligere, cur Filius necessario "exsistat, nec tamen ab eo increatum existimari pronun- "tiat. Non dubium quin inter argumenta, quibus Theog- "nostus Filii æternitatem probavit, allatum ab Athanasio "testimonium referri debeat, in quo Filium ex Patris "substantia, ut splendorem ex luce, genitum demonstrat. "3°. Fatetur Photius Theognostum in libro vii. magis pie "de cæteris rebus ac maxime de Filio disserere. 4°. Jam "vidimus in Origenis explicanda doctrina, quo sensu Filius "creaturis ratione utentibus maxime præesse dicatur. "Addit Photius, hanc Theognosti defendendi rationem, ut "exercitationis causa locutus dicatur, in dialogis quidem "valere, at in aliis libris infirmam esse: sed non memine- "rat ita defensum fuisse ab Athanasio Theognostum, nec "satis attendebat in libris, qui dialogorum more non scri- "buntur, multa subdubitando proponi solere, antequam "verisimilior sententia confirmetur. Vituperat etiam The- "ognostum Photius, quod dicere audeat ὅτι τὸν Υἱὸν "φανταζόμεθα ἄλλοτε ἐν ἄλλοις τόποις περιγραφόμενον, μόνῃ "δὲ τῇ ἐνεργείᾳ μὴ περιγραφόμενον, *Quod Filium imagina- "mur alias in aliis locis circumscriptum, sola autem opera- "tione non circumscriptum.* Fateor mihi non liquere, quod "sibi velint hæc verba, *Filium imaginamur* &c. nisi forte "idem dicat, quod multi alii, Filium a Patre missum sub "variis formis videri et in loco inveniri: sed quocumque "modo interpreteris, cum eum potentia et operatione cir- "cumscriptum neget, nihil de ejus divinitate detrahit. "Theognostum idem Photius non melius de Spiritu "Sancto, quam de Filio sensisse opinatur. Ait enim

" eum, *ut in secundo, ita in tertio libro de Spiritu Sancto* " *disserentem, argumenta quidem ponere, quibus Sancti Spi*- " *ritus exsistentiam demonstrare conatur: cæterum, ut Orige*- " *nem in opere de Principiis, ita istum hic nugari.* Sed " perhonorificum est Theognosto hoc Photii judicium; " nam si, ut Filii in secundo libro, ita Spiritus Sancti in " tertio exsistentiam demonstrabat Theognostus; non du- " bium quin Spiritum Sanctum non ex nihilo, sed ex Dei " substantia esse docuerit, ut de Filio in secundo libro " docuerat." Lib. iv. c. 24. p. 552. *Divinit. Jesu Christi.* Ceterum affertur *Theognostus Alexandrinus* in codice quodam Græco bibliothecæ S. Marci Venetiis, teste ejusdem bibliothecæ *Catalogo* anno 1741. impresso. Utrum vero ab excerptis Athanasianis ῥῆσις illa differat, nondum rescivi.

PIERIUS.

P I E R I U S.

S. Hieronymi *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lxxvi. p. 166.

Pierius, Alexandrinæ ecclesiæ presbyter sub [a] Caro et Diocletiano Principibus, eo tempore quo eam ecclesiam Theonas episcopus regebat, [b] florentissime docuit populum, et in tantam sermonis (for. sermonum) [c] diversorumque tractatuum, qui usque hodie extant, venit elegantiam, ut Origenes junior vocaretur. Constat hunc [d] miræ ἀσκήσεως et appetitorem voluntariæ paupertatis, scientissimumque Dialecticæ et Rhetoricæ artis, [e] post persecutionem omne vitæ suæ tempus Romæ fuisse versatum. Hujus est [f] longissimus tractatus de propheta Osee, quem in vigilia Paschæ habitum ipse sermo demonstrat.

[a] Carus præfuit Imperio A. 282. 283. Diocletianus ab A. 284. ad 305. Theonas qui A. 265. Dionysio in Episcopatu Alexandrino successit, defunctus est A. 300. Fabricius.

[b] Eusebius de Pierio vii. 32. Ἐν δὲ τοῖς μάλιστα καθ' ἡμᾶς σπανιωτάτους γενομένους ἴσμεν, τῶν μὲν ἐπ' Ἀλεξανδρείας πρεσβυτέρων Πιέριον· Μελέτιον δὲ τῶν κατὰ Πόντον ἐκκλησιῶν ἐπίσκοπον. ἀλλ' ὁ μὲν ἄκρως ἀκτήμονι βίῳ καὶ μαθήμασι φιλοσόφοις δεδοκίμαστο· ταῖς

περὶ τὰ θεῖα θεωρίαις καὶ ἐξηγήσεσι, καὶ ταῖς ἐπὶ τοῦ κοινοῦ τῆς ἐκκλησίας διαλέξεσιν ὑπερφυῶς ἐξησκημένος. ὁ δὲ Μελέτιος, &c. Post Dionysium Scholæ Catecheticæ Alexandrinæ præfectum fuisse Pierium tradit Philippus Sidetes in fragmento quod ad calcem diss. in Irenæum publicavit H. Dodwellus. Et Photius Cod. 119. *Παμφίλου τε τοῦ μάρτυρος ὑφηγητὴν φασιν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γενέσθαι μαθημάτων, καὶ κατ' Ἀλεξάνδρειαν ἡγήσασθαι παιδευτηρίου.* Fabricius. De istac vero Pierii præfectura dubitare se profitetur cl. Lardnerus, *De Fide Hist. Evang.* P. II. lib. i. c. 24. propterea quod sileant de ea Eusebius et Hieronymus. Eidem viro cl. narratio quoque Photii incerta videtur, mox a me afferenda, qua dicitur Pierius, quem quidem Hieronymus Romæ siccam mortem obiisse significat, martyrium una cum Isidoro fratre subiisse suo. Vid. et de hac re Tillemont. in *Mem. Eccl.* ad ipsum finem vol. iv. In litteris quidem Dionysii Alexandrini ad Fabium scriptis mentio fit Isidori cujusdam Ægyptii in vexatione Deciana pro Christo passi; utrum vero hujus Pierii is frater fuerit, necne, ignoro; certe, si res ita haberet, eodem simul tempore fratres martyrium haud passi essent, cum Pierius Dionysio superstes fuerit. Atque fieri potest, ut templum illud domusque, (hæ sunt, ni fallor, ædes sacræ minus amplæ,) quæ Pierio atque Isidoro constructa fuisse narrat Photius, *Cod.* 118. in illius quidem Isidori sed in alius cujusdam Pierii, qui martyr esset, memoriam sacrata fuerint. Ecclesiam quidem Alexandriæ extitisse, quæ Pierii et Serapionis nominibus dicabatur, memorat Epiphanius *Hæres.* lxix. ab Hœschelio ad Photii locum indicatus. Serapionis autem martyris mentionem facit Dionysius in epistola jam laudata. Verumtamen omnes ecclesias Alexandrinas martyrum nominibus appellatas fuisse, prohibet nos credere l. c. Epiphanius, qui ecclesias Dionysii et Theonæ episcoporum, non martyrum, inter alias recensuit. Itaque nuncupari Pierii et Serapionis ecclesia posset, etsi Pierius martyr non fuerit, qui, Hieronymo narrante, persecutioni, hæc est ultima illa, supervixerit.

[c] Ex his fuere duodecim libri Pierii de quibus Photius Cod. 119. Palladius in Lausiaca c. 12. narrat Ammonium plura potuisse memoriter recitare ex scriptis Origenis, Didymi, Stephani

ac Pierii. FABRICIUS. Hæc Hieronymo inusitata est ratio dicendi. An melior fieret, si *excellentiam* pro voce *elegantiam* substitueretur? Certe pro *sermonis* legendum est *sermonum* qui sunt Pierii οἱ Λόγοι.

[d] Euseb. ἀλλ' ὁ μὲν ἄκρως ἀκτήμονι βίῳ καὶ μαθήμασι φιλοσόφοις δεδοκίμαστο. FABRICIUS. Post *paupertatis* addidit *fuisse* ex cod. Vaticano Vallarsius, omissa particula *que* post *scientissimum*, ego autem fide nixus codicis penes me MSti particulam *et* ante voces *post persecutionem* delevi.

[e] Decennalem illam a Diocletiano inceptam.

[f] Scribit S. Hieronymus in Præfat. Osee. *Pierii legi tractatum longissimum, quem in exordio hujus prophetæ die vigiliarum Dominicæ passionis extemporali et diserto sermone profudit.* In Epist. *Multa:* contra Vigilantium: *et in vigiliis Paschæ tale quid fieri plerumque convincitur.* In Matth. xxv. *Traditio Judæorum est, Christum media nocte venturum, unde reor et traditionem Apostolicam permansisse, ut in die vigiliarum Paschæ ante noctis dimidium populos dimittere non liceat expectantes adventum Christi, et postquam illud tempus transierit, securitate præsumpta festum cunctis agentibus diem.* Adamantii autem et Pierii exemplaria (Nov. Test.) citat Hieron. in Matth. c. xxiv. H. GRAVIUS. Jam diu autem est cum et ista in Hoseam et cæteræ lucubrationes Pierii omnes interciderunt. FABRICIUS.

PIERII
CATECHISTÆ ALEXANDRINI,
QUI POST MEDIUM SECULUM TERTIUM FLORUIT.
EXCERPTUM.

Ex Scripto quodam Pierii in Priorem S. Pauli ad Corinthios Epistolam brevissimum hoc attulit S. Hieronymus in Epist. 2. *ad Pammachium, pro Libris suis adversus Jovinianum.*

ORIGENES, Dionysius, Pierius, Eusebius Cæsariensis, Didymus, Apollinaris latissime hanc Epistolam (Ep. 1. ad Cor.) interpretati sunt: quorum PIERIUS, quum sensum apostoli ventilaret atque edissereret; et proposuisset illud exponere, [a] *Volo autem omnes esse sicut meipsum,* adjecit; *ταῦτα λέγων Παῦλος, ἀντικρὺς ἀγαμίαν κηρύσσει.* tom. iv. p. 243. ed. Benedictin.

De Pierii Scriptis hæc Photius in Bibliotheca, Cod. CXIX. pag. 300. ed. Hœschel. p. 93. ed. Bekker. Berolin. 1834.

ΠΙΕΡΙΟΥ ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΥ ΛΟΓΟΙ ΔΙΑΦΟΡΟΙ.

Ἀνεγνώσθη βιβλίον Πιερίου πρεσβυτέρου, ὃν καὶ σὺν τῷ ἀδελφῷ Ἰσιδώρῳ τὸν ὑπὲρ Χριστοῦ ἀγωνίσασθαί φασιν ἀγῶνα·

Interprete A. Schotto.

Lectum est PIERII presbyteri (quem una cum Isidoro fratre germano martyrii pro Christi nomine certamen subiisse, Pamphili

[a] 1 Cor. vii. 7.

Παμφίλου τε τοῦ μάρτυρος ὑφηγητὴν τῶν ἐκκλησιαστικῶν γενέσθαι μαθημάτων· καὶ τοῦ κατὰ Ἀλεξάνδρειαν ἡγήσασθαι παιδευτηρίου. λόγους δὲ τὸ βιβλίον περιεῖχε δώδεκα. ἔστι δὲ τὴν φράσιν σαφής τε καὶ λαμπρὸς, καὶ ὥσπερ ῥέων τῷ λόγῳ. μηδέν τε ἐπιμελὲς ἐνδεικνύμενος. ἀλλ' ὡς ἐξ αὐτοσχεδίου ὁμαλῶς τε καὶ λείως καὶ ἠρέμα φερόμενος. τοῖς δὲ ἐνθυμήμασιν, εἴπερ τις ἄλλος, γονιμώτατος. πολλὰ δὲ ἔξω τῶν νῦν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ καθεστηκότων, ἀρχαιοτρόπως ἴσως, ἀποφαίνεται. ἀλλὰ περὶ μὲν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εὐσεβῶς πρεσβεύει· πλὴν ὅτι οὐσίας δύο καὶ φύσεις δύο λέγει· τῷ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως ὀνόματι, ὡς δῆλον ἔκ τε τῶν ἑπομένων καὶ προηγουμένων τοῦ χωρίου, ἀντὶ τῆς ὑποστάσεως, καὶ οὐχ ὡς οἱ Ἀρείῳ προσανακείμενοι, χρώμενος. περὶ μέντοι τοῦ Πνεύματος ἐπισφαλῶς λίαν καὶ δυσσεβῶς δογματίζει. ὑποβεβηκέναι γὰρ αὐτὸ τῆς τοῦ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ ἀποφάσκει δόξης. ἔχει δὲ χρῆσιν εἰς τὸν λόγον, οὗ ἡ ἐπιγραφὴ, Εἰς τὸ κατὰ Λουκᾶν, δι' ἧς ἐστὶ παριστᾷν· ὅτι ἡ τῆς εἰκόνος τιμὴ καὶ ἀτιμία, τοῦ πρωτοτύπου ἐστὶ τιμὴ ἢ πάλιν ἀτιμία. ὑπαινίττεται δὲ οὗτος, κατὰ τὸν Ὠριγένους ὕθλον, καὶ προΰπαρξιν ψυχῶν. ἔχει δὲ καὶ ἐν τῷ εἰς τὸ Πάσχα καὶ τὸν Ὠσηὲ λόγῳ, περί τε τῶν ποιηθέντων Χερουβὶμ τῷ Μωσεῖ, καὶ περὶ τῆς τοῦ Ἰακὼβ στήλης· ἐν οἷς τὴν μὲν ποίησιν αὐτῶν ὁμολογεῖ, οἰκονομίας δὲ λόγῳ συγχωρηθῆναι ματαιολογεῖ, ὡς οὐδὲν (for.

quoque martyris in sacrarum litterarum studio doctorem, atque Alexandrinæ scholæ præfectum fuisse ferunt) *Volumen librorum duodecim.* Stylus illi clarus, ac perspicuus, et quasi sponte fluens, nihil exquisitum præ se fert, sed velut ex tempore fusus, placide ac leniter, sensimque decurrit. Enthymematis autem, si quis alius, maxime abundat. Plurima quoque præter ea quæ in ecclesia hodie obtinet, veteri fortassis more, tradit. De Patre tamen et Filio pie credit, nisi quod substantias duas, totidemque naturas esse dicit: substantiæ et naturæ nomine, (quantum ex iis, quæ hunc locum antecedunt et consequuntur, colligitur) pro hypostasi usus; non ita (d. ita) vero, ut qui Ario adhærent. Veruntamen de Spiritu sancto periculose nimis, atque parum pie docet: dum hunc inferioris esse gloriæ, quam sit Pater, et Filius, affirmat. Habet item testimonium quoddam in eo libro qui inscribitur in evang. Lucæ, ex quo demonstrare licet, imaginis honorem et irreverentiam, prototypi esse honorem, sive irreverentiam. Obscurius deinde etiam hic, secundum Origenis nugas, indicat animas præexistere. In eo vero libro, quem in pascha, et Oseam prophetam scripsit, agit quoque de Cherubim a Mose factis, et de Jacobi lapide, ubi factos quidem illos fatetur, at divinæ tantum providentiæ ratione fuisse conces-

οὐδὲ) ἦσαν ὡς ἕτερα τὰ γεγενημένα· οὐδὲ τύπον ἄλλον ἔφερε μορφῆς, ἀλλὰ μόνον πτερύγων κενολογεῖ φέρειν αὐτὰ σχῆμα.

sos nugatur: quasi aut nihil fuerint, aut aliud quidpiam fuerint, aut aliud [saltem illa fuerint] quæ facta sunt, neque enim, [inquit,] vestigium aliud præferebant alicujus formæ, [sed ratione dispensationis concessum esse nugatur, neque hæc extitisse aliorum instar, quæ facta sunt; neque effigiem aliam præ se fortasse formæ;] sed alarum dumtaxat speciem fabulatur illos ferre.

ANNOTATIONES

IN PIERIUM.

P. 429. l. 5. Ex Scripto quodam Pierii in Priorem S. Pauli &c.] Censet cl. Lardnerus in Op. *De Fide Hist. Evang.* part. II. lib. i. cap. 54. nullum in Pauli epistolam a Pierio scriptum commentarium, sed tantum *ῥῆσιν* Paulinam hic commemoratam in aliquo opere a Pierio fuisse fusiori sermone expositam. Fabricius autem in *Bibl. Græc.* lib. v. cap. 35. ubi de scriptoribus in Photii *Bibliotheca* censuræ subjectis agit, haud dubitare se ait, ex duodecim illis a Photio memoratis Pierii *λόγοις* fuisse hunc tractatum. Vid. paulo infra. Neque hæc Fabricii conjectura Photium legenti improbabilis videbitur.

Ibid. l. 17. *ὃν καὶ σὺν τῷ ἀδελφῷ* &c.] De Pierio hæc scripserat proxime ante Photius in *Cod.* cxviii. in quo recensetur *Pamphili M. atque Eusebii Apologia pro Origene.* *Ἦν δὲ Παμφίλου διδάσκαλος ὁ Πιέριος, τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ αὐτὸς προεστηκὼς διδασκαλείου. μάρτυς δὲ καὶ ὁ Πιέριος ἅμα τῷ ἀδελφῷ Ἰσιδώρῳ, τῶν ἀθλητικῶν ἀξιωθέντες στεφανῶν, οἷς, ὥς φασι, καὶ νεὼς καὶ οἶκοι ὑπὸ τῶν εὐσεβούντων ἱδρύνθησαν.* Sed de Pierii rebus adisis quæ ad Hieronymum *De Viris Ill.* modo notavi. Inscriptio interea seu titulus hujus operis, in duodecim tomos partiti, nisi Οἱ Λόγοι appellatum fuerit, intercidisse videtur.

P. 430. l. 10. τῷ τῆς οὐσίας καὶ φύσεως—ἀντι τῆς ὑποστάσεως] Vide supra Not. ad Dionysii Rom. Excerptum, p. 384.

Ibid. l. 13. περὶ μέντοι τοῦ Πνεύματος ἐπισφαλῶς &c.] Guilfelmus quidem Berriman. in *Concionibus Sacris de Historia Controversiæ Trinitariæ* lingua vernacula præclare scriptis, Serm. iii. p. 134. Pierium defendens, negat hoc verisimile esse, in gravem ullum errorem de Spiritu Sancto incidisse eum, qui de Filii quidem natura verum doceret. Opinatur porro vir doctus secutus Bullum, scripsisse Pierium, Spiritum S. minorem esse Patre et Filio eadem ratione, qua ipse Filius Patre minor a Catholicis agnoscatur, nempe originis respectu. At vero, ut dicam quod res est, credibile non est Photium, qui, quidquid ἀρχαιοτρόπως docuisset de Filii natura Pierius, nihil reprehendit in eo, voluisse eidem dicam scribere, quod periculose admodum et impie de Spiritu S. doceret, nisi revera in errore aliquo saltem verbo tenus Alexandrinus iste versatus esset. Quod quidem dixit, Spiritum S. *gloria* inferiorem esse Patre et Filio, hoc sequi existimare potuit Pierius, non respectu originis tantum, sed etiam ex œconomia, quæ dicitur redemptionis; sed in scriptis ejus vereor quædam extitisse perperam prolata de Spiritu; neque id mirandum in eo, qui Origenem imitari vellet; cum periculose admodum circa Spiritum Dei philosophatum esse caput illud Alexandrinæ scholæ, probe norint omnes, qui in scriptis legendis ejus versati sint. Hic ipse tamen Origenes in operibus suis, utinam Pierii quoque volumina ad nos pervenissent, non tantum sæpe de Spiritu S. conjuncte cum duabus alteris τῆς προσκυνητῆς Triadis personis (istæ ipsius voces sunt in *Comment. in S. Joan. Evang.*) locutus est, verum etiam, τὸ συναΐδιον Spiritus docuit apud Euseb. lib. i. *adv. Marcellum* c. 4. pag. 22. ed. Paris. Sunt quoque notabilia Origenis verba de sanctis principiis, ac divinis Personis, in *Homil.* 5. in *Hierem.* supra in Notis ad Theognostum adposita. p. 416. Et attende fidem suam, ad Deum quæ spectat, Origenem exponentem in *Commentario in Joannis Evang.* xxxii. cap. 9. ed. Benedictin.

P. 430. l. 15. εἰς τὸν Λόγον] H. e. Unum ex tomis operis, quod a Photio lectum est; idemque venit dicendum de tractatu in Osee proxime post memorato, etsi de hoc, tanquam si separatus et justus quidam liber esset, Hieronymus in libro *De Viris Ill.* locutus est.

Ibid. l. 19. Χερουβὶμ—τῆς τοῦ Ἰακὼβ στήλης] De Cherubim opere Mosis adi capp. xxxv. et xxxvii. *Exodi*, de lapide vero a Jacobo posito post visos ab eo angelos ascendentes et descendentes, consulendum est cap. xxviii. *Genesis.* Hac in re quoque imitatus erat Pierius Origenem, duos illos Seraphim apud Esaiam indicare Christum et Spiritum S. statuentem; quin immo interdum allegorias, ut alibi dixi, ita vecorde sectantem, ut veritatem literæ, quæ vocatur, Sacræ scripturæ in rebus proculdubio vere gestis subvertat. Hoc tamen an fecerit Pierius magistrum suum secutus, an contra in perscrutando mystico, seu spirituali, multarum sane partium Scripturæ sensu, pie ac sobrie versatus fuerit, nescio. Sed etiam Hieronymum video tantum insaniisse, ut scriberet ad Nepotianum in epistola *de Vita Clericorum*, historiam Davidis et Abisae Sunamitis *figmentum esse de mimo vel Atellanarum ludicro,* si sequeris literam. Apage vero hasce allegoristarum nugas, quibus propter nonnulla vere typica in Sacra scriptura, et alia quædam vel tropice prolata, vel ambiguæ interpretationis, magni alioqui viri dum aliis prodesse volebant, suam ipsorum famam læserunt. Mysterium autem hujusmodi expositionis videas ab Origene traditum cum alibi tum in lib. iv. *De Principiis* cap. i. §. 15. sive cap. primo *Philocaliæ* p. 12. ed. Spenceri. Interea expositionem mysticorum S. Scripturæ, quam vel ipsa fecit S. Scriptura, vel agnovit, quæ constans fuisse ac perpetua ecclesiæ traditio probari possit, amplecti debemus. Nec prohibemur, quin pie atque utiliter accommodemus ad spiritualem significationem quamplurima in Sacris Scripturis reperta, etiamsi nullus typus, vel allegoria, iisdem revera insit, si modo id concinne et apte fiat.

Ibid. l. 22. ὡς οὐδὲν ἦσαν ὡς ἕτερα τὰ γεγενημένα] Hœsche-

lius vult legere *ὡς οὐδὲν ἦσαν, ὡς ἕτερον ἦσαν, ὡς ἕτερα τ. γ.* Atque additur illud, *ὡς ἕτερον ἦσαν,* in codicibus, quos affert in notis Hœschelius. Sed fortasse locus satis sanus erit, cujus ibidem Latinam addidi interpretationem, si *οὐδὲ* legeris pro *οὐδὲν,* dum in verbis sequentibus, *ὡς οὐδὲν τύπον,* particulam *ὡς* delet Hœschelius, quæ abest a quatuor codicibus. Positum vero est in nova Photii edit. *ὡς οὐδὲν ἦσαν, ὡς ἕτερον ἦσαν, ὡς ἕτερον τὰ γεγενημένα, οὐδὲ τύπον* &c.

THEONÆ EPISTOLA.

EPISTOLÆ THEONÆ EPISCOPI

INTERPRETATIO LATINA VETUS.

IS

TERTIO SÆCULO AD FINEM VERGENTE FLORUIT, ECCLESIÆQUE FORTASSE ALEXANDRINÆ PRÆFUIT.

Epistola Theonæ Episcopi ad Lucianum Cubiculariorum Præpositum.

THEONAS episcopus Luciano præposito cubiculariorum invictissimi Principis nostri.

I. Gratias ago omnipotenti Deo et Domino nostro Jesu Christo, qui fidem suam per universum orbem in salutis nostræ unicum remedium manifestare, ac etiam in tyrannorum persecutionibus ampliare non destitit. Immo persecutionum procellis velut aurum in fornace expurgatum enituit; et ejus veritas ac celsitudo magis semper ac magis splenduit, ut jam pace per bonum principem ecclesiis concessa, Christianorum [a] *opera* etiam coram infidelibus *luceant, et glorificetur inde pater vester qui in cœlis est* Deus; quod velut præcipuum a nobis pro salute nostra, si Christiani re potius quam verbis esse cupimus, quærendum atque exoptandum est. Nam si gloriam nostram quærimus, rem variam caducamque appetimus, et quæ nos ipsos ad mortem perducit; at gloria Patris et Filii,

[a] Mat. v. 16.

qui pro salute nostra cruci affixus fuit, nos salvos facit in redemptionem sempiternam, quæ maxima Christianorum est expectatio.

Non ergo, mi Luciane, te jactari (for. jactitare) aut puto aut volo, quod multi ex palatio Principis per te ad agnitionem veritatis pervenerunt, sed magis gratias Deo nostro referre decet, qui te bonum instrumentum in rem bonam confecit, teque apud Principem sublimavit, ut Christiani nominis odorem in suam gloriam et multorum salutem diffunderes (for. diffunderet). Nam quanto magis Princeps ipse nondum Christianæ religioni adscriptus, ipsis Christianis velut fidelioribus vitam et corpus suum curandum credidit; tanto decet vos solicitiores, ac in illius salutem et curam diligentiores esse et prospectiores, ut per id plurimum Christi nomen glorificetur, et illius fides per vos qui Principem fovetis, quotidie augeatur; nam quia (ἐν ᾧ, in eo quod, Vulgat. 1 Pet. iii. 12,) nos maleficos olim et omnibus flagitiis refertos nonnulli priores Principes putaverunt, sed jam videntes vestra bona opera non possint nisi ipsum Christum glorificare.

II. Itaque summa ope vobis adnitendum est, ne vos aliquid turpe aut inhonestum, ne flagitiosum nominem, sentiatis, ne Christi nomen per vos ipsos blasphemetur.

Absit a vobis, ut aditum alicui ad principem pretio vendatis; ut inhonesta aut precibus aut pretio victi aliquo pacto Principi suggeratis. Omnis avaritiæ ardor a vobis abscedat, [b] quæ idololatriam potius quam Christi religionem operatur. Nullum turpe lucrum Christiano, nulla duplicitas convenire potest, qui Christum simplicem et nudum amplectitur. [c] Nulla scurrilitas, aut turpiloquium inter vos habeatur. Omnia cum modestia, comitate, affabilitate et justitia exigantur, ut in omnibus nomen Dei et Domini nostri Jesu Christi glorificetur.

[b] Coloss. iii. 5. [c] Ephes. v. 4.

Officia vestra ad quæ singuli constituti estis, omni cum timore Dei et amore Principis, atque exacta diligentia exequamini. Mandatum Principis quod Deum non offendit, ab ipso Deo processisse putetis; amore pariter et timore, atque omni cum jocunditate perficite. Nihil est enim quod hominem magnis agitationibus fatigatum ita recreet sicut intimi servitoris conveniens jocunditas, et benigna patientia; nec ulla iterum res e contrario illum perturbatione ita afficit et contristat, sicut tristitia impatientiaque, et ipsius servitoris submurmuratio. Absint hæc a vobis Christianis, qui zelo fidei inceditis; sed ut in vobis ipsis honorificetur Deus, omnia vitia mentis et corporis supprimite et calcate. [d] Induimini patientia et affabilitate; virtutibus et spe Christi repleamini. Omnia propter ipsum Creatorem vestrum sufferte, omnia patimini, omnia vincite et supplantate, ut Christum Dominum acquiratis. Magna sunt hæc et laboribus plena, sed [e] *qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, et illi quidem, ut corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.*

III. Sed quia, ut sentio, diversis officiis estis adscripti, et omnium tu, Luciane, Præpositus diceris, quos omnes gratia Christi tibi concessa potens es et regulare et instruere; certus sum, non tibi displicebit me etiam de officiis illis aliqua particulatim et summarie tibi referre, quæ sensero. Nam aliquem ex vobis servare privatas Principis pecunias audio; alium vestes et ornamenta imperialia; alium vasa pretiosa; alium libros, quem (for. quamquam) non hunc adhuc ex credentibus intelligo, alium aliam supellectilem. Quæ sane quemadmodum tractanda mihi videantur, paucis indicabo.

IV. Qui privatas Principis pecunias detinet, omnia sub certo calculo conservet; paratus sit semper omnium certam reddere rationem; omnia scribat, etiam si possibile

[d] Coloss. iii. 12. [e] 1 Cor. ix. 25.

est, antequam alteri pecunias porrigat; nunquam memoriæ confidat, quæ ad diversa quotidie distracta facile labitur, ita ut sine scriptura, etiam quæ nullo pacto fuerunt ex corde nonnumquam affirmemus; nec vulgaris sit hujuscemodi scriptura, sed quæ facile et clare omnia pandat, et mentem requirentis sine scrupulo aut dubitatione relinquat; quod facile fiet, si distincte quæ recipiuntur, et per se scribantur, et quo tempore, et per quem recepta fuerint, et quo in loco; similiter et quod aliis erogatur vel Principis mandato impenditur, per se suo ordine digeratur; [f] fidelis sit ille servus et prudens, ut gaudeat Dominus eum super bona sua constituisse, et Christum in illo glorificet.

V. Nec minor erit illi diligentia et cura, qui vestes et imperialia detinet ornamenta, quæ omnia sub certissimo indice habeat, et adnotet quæ illa sint, qualia, quibus in locis recondita, quando ea acceperit, et a quibus, an maculata sint, vel sine macula; illa omnia sua diligentia conservet, sæpe revideat, sæpe pertractet, ut facilius recognoscantur; omnia illi sint in promptu, omnia parata; petentis semper Principis aut Præpositi sui mentem in omni re petita clarissimam reddat (vid. notam); ita tamen ut omnia cum humilitate et jocunda patientia fiant, et Christi nomen etiam in re parva laudetur.

VI. Simili modo ille agat, cujus fidei credita sunt vasa argentea, aurea, chrystallina, vel murrhina, escaria, vel potoria; omnia disponat, omnia notet, et quot qualesve sint in illis lapides pretiosi, sua diligentia connumeret, omnia magna cum prudentia consideret, omnia suis locis et temporibus prodat; cui dat, et quando, a quibus ea recipit, diligentissime inspiciat, ne error et suspicio mala etiam cum majori damno in rebus pretiosis occurrat.

VII. Ille tamen præcipuus inter vos erit et diligentissi-

[f] Matt. xxiv. 45, 47.

mus, cui libros servandos Princeps mandaverit; hunc ipse ex probata scientia sibi eliget virum gravem et magnis rebus aptum, ac omnibus quæsitis respondere paratum, qualem Philadelphus Aristeum intimum cubicularium in re hac sibi delegit, ac nobilissimæ bibliothecæ proposuit, quem ad Eleazarum maximis cum muneribus pro traducenda scriptura sacra legatum misit; hic idem historiam septuaginta interpretum plene scripsit. Si igitur ex credentibus in Christum ad hoc ipsum officium advocari contingat, non spernat et ipse litteras sæculares et gentilium ingenia, quæ Principem oblectant. Laudandi sunt poetæ in magnitudine ingenii, in inventorum acumine, in expressionis proprietate et eloquentia summa; laudandi oratores, laudandi philosophi in genere suo; laudandi historici, qui gestarum rerum seriem, majorum mores, et instituta nobis explicant, qui vivendi normam ex antiquorum gestis ostendunt. Interdum et divinas scripturas laudari (for. laudare) conabitur, quas mira diligentia et largissimo impendio Ptolemæus Philadelphus in linguam nostram traduci curavit; laudabitur et interim evangelium, apostolusque (Paulus), pro divinis oraculis: insurgere poterit Christi mentio, explicabitur paulatim ejus sola divinitas (vid. pag. 81. vol. *harum Reliquiar.* primi); omnia hæc cum Christi adjutorio provenire possent.

Sciat ergo ille libros omnes, quos Princeps habuerit, sæpe illos revolvat, et suo ordine per indicem pulchre disponat: si vero novos vel veteres transcribi curabit, studeat emendatissimos habere librarios; quod si fieri non potest, viros doctos ad emendandum disponat, illisque pro laboribus juste satisfaciat; veteres item codices pro indigentia resarciri procuret, ornetque non tantum ad superstitiosos sumptus, quantum ad utile ornamentum. Itaque scribi in purpureis membranis et litteris aureis totos codices, nisi specialiter Princeps demandaverit, non affectet; omnia tamen Cæsari grata, maxima cum obedientia prose-

quetur. Suggeret pro posse et omni cum modestia Principi, ut eos legat, vel legi audiat libros, qui et statui et honori illius ac utilitati magis quam tantummodo voluptati conveniant; noscat ipse prius optime illos, sæpius deinde coram Principe laudet, ac eorum qui approbant testimonium et auctoritates commode explicet, ne suo sensui tantum videatur inniti.

VIII. Qui vero corpus Principis curare habent, sint in omnibus quam promptissimi, hilari semper, ut diximus, vultu, faceti nonnunquam, sed summa semper cum modestia; quam in vobis omnibus præ ceteris rebus laudet, illamque ex ipsa religione Christi provenire cognoscat. Sitis et vos omnes etiam corpore et indumentis mundi et nitidi, nulla tamen superfluitate aut affectatione notandi, ne Christiana modestia deturpetur. Omnia suis temporibus sint parata, et suo ordine quam optime digesta. Sit ordo inter vos et diligentia, ne confusio in opere aut rerum amissio aliquo pacto proveniat. Disponantur ornenturque opportuna loca pro captu et dignitate locorum.

Sint insuper et servi vestri honestissimi, sint compositi et modesti, et vobis quam convenientissimi, quos in vera doctrina omni cum patientia et charitate Christi instruite et docete; quod si instructiones vestras negligant et parvipendant, a vobis abjicite, ne illorum nequitia aliquo pacto in vos redundet. Nam diffamatos dominos ex servorum malignitate quandoque vidimus et sæpe audivimus.

Si ad Augustam accesserit Princeps, vel ipsa ad illum, sitis tunc vos quoque et oculis et gestu et verbis omnibus quam compositissimi. Videat illa vestram continentiam et modestiam. Videant illius comites et pedissequæ; videant et admirentur, atque inde Jesum Christum Dominum nostrum in vobis ipsis collaudent. [g] *Loquela vestra* semper sit parca et modesta, atque religione velut *sale*

[g] Coloss. iv. 6.

condita. Nulla prorsus inter vos sit invidia, aut contentio, quæ in omnem confusionem et divisionem vos deduceret, et sic quoque in odium Christi et Principis, atque summam abominationem perduceret, nec lapis structuræ vestræ supra lapidem stare posset. Et tu Luciane carissime, [h] cum sis sapiens, libenter supporta insipientes, ut et ipsi sapientes fiant.

IX. Nulli unquam molestiam inferte, nullum ad iram concitate. Si vobis injuria irrogatur, in Jesum Christum respicite; et quemadmodum optatis [i] ut vobis ipse remittat, sic et vos illis dimittite, et tunc quoque omnem invidiam supplantabitis, [k] et caput antiqui serpentis conteretis, qui vestris bonis operibus et successibus omni cum astutia insidiatur. Non prætereat dies, quin opportuno tempore dato aliquid sacrarum lectionum legatis, aliquid contemplemini, nec sacræ scripturæ litteraturam prorsus abjiciatis; nihil adeo animam pascit et mentem impinguat, sicut sacræ faciunt lectiones; sed ex illis hunc maxime capite fructum, ut patientia vestra juste et pie, hoc est, in charitate Christi, vestra officia exequamini, et transitoria omnia ob ejus promissiones æternas contemnatis, [l] quæ sane sensum omnem et intellectum humanum exsuperant, et vos ipsos in felicitatem perpetuam conducent. Vale feliciter in Christo, mi domine Luciane. Extat hæc Epistola in *Dacherii Specilegio Vet. aliquot Scriptorum*, tom. xii. pag. 545. ed. vet. tom. iii. pag. 297—299. edit. Paris. 1723.

[h] 2 Cor. xi. 19. [i] Marc. xi. 25. [k] Rom. xvi. 20. [l] Phil. iv. 7.

ANDREÆ GALLANDII

PROLEGOMENA DE S. THEONA,

In tomo iv. *Bibliothecæ Veterum Patrum*, pag. viii.

MAXIMO ecclesiæ Alexandrinæ antistiti, qui anno Probi imperatoris ultimo, Christi CCLXXXII. decessit, ut auctor est Eusebius (in Chron. ad ann. MMCCXCVII.), suffectus est THEONAS, qui annos novemdecim ministerio fuisse perfunctus traditur ab eodem Eusebio tam in Chronico quam in Historia (Hist. Eccl. lib. vii. cap. ult.), ut proinde supremum diem obierit anno CCC. currente: siquidem anni XIX. menses aliquos dumtaxat attigisse Theonam, ex initio episcopatus Petri ejus successoris Dodwellus aperte demonstrat (Dissert. sing. ad Pears. cap. vi. §. xx. pag. 73.), ejusque sententiæ Tillemontium quoque adhærere comperimus (Mém. Eccl. tom. iv. not. 2. sur S. Theon. p. 771.).

Pauca sunt admodum a veteribus de Theona memoriæ prodita. Illud unum discimus ex Eusebio (Hist. Eccl. l. c.): sub ejus nimirum regimine floruisse Pierium ad presbyterii honorem evectum, eique Christianæ fidei institutionem in schola Alexandrina fuisse commissam; quippe qui sublimioris philosophiæ atque evangelicæ conversationis sincerum specimen, operibus ipsis præ ceteris omnibus exhiberet. Ceterum Theonæ memoriam, ut a viris doctis

Renaudotio (Hist. Patriarch. Alex. pag. 53.) et Lequienio (Or. Christ. tom. ii. p. 396.) erudimur, celebrant Coptitæ die II. mensis Tybi, sive XXVIII. Decembris: ejus tamen dies festus in tabulis ecclesiasticis apud Latinos agitur die XXIII. Augusti.

Superiore sæculo edita est a Dacherio (Spicil. tom. iii. pag. 297. nov. edit. De La Barre) epistola *Theonæ episcopi Luciano cubiculariorum præfecto* inscripta, præclaris Christianæ pietatis et prudentiæ institutis referta, primævamque plane simplicitatem redolens. Et primum quidem, ab homine Græco fuisse illam perscriptam, ex eo constat quod auctor divinas scripturas commemorans (Theon. Epist. §. vii.); *Eas,* inquit, *mira diligentia et largissimo impendio Ptolemæus Philadelphus in* LINGUAM NOSTRAM *traduci curavit.* Neque sane dubitare nos sinit epistolæ dictio, quin eam e Græco Latine redditam existimemus. Præterea scripta fuisse perhibetur epistola hujusmodi (Theon. Epist. §. i.] *pace per bonum principem ecclesiis concessa.* Denique testatur auctor (Epist. §. i.), *principem ipsum nondum Christianæ religioni adscriptum,* in cujus palatio cubiculariorum præfecti munere fungebatur Lucianus, *ipsis Christianis velut fidelioribus vitam et corpus suum servandum credidisse.* Ex quibus ergo characteribus recte arguisse nobis videntur doctissimus Tillemontius (Mém. Eccl. tom. iv. p. 771. not. 1. sur S. Theon. et tom. v. art. iii. pag. 7. (in Serie Chronol. anno 290. epistolam assignat) et Dacheriani Spicilegii nuperus editor (Spicil. l. c.), hanc epistolam haud aliter esse accipiendam quam de Diocletiani imperio, antequam ille anno CCCIII. adversus ecclesiam fureret; quam propterea Theonas episcopus Alexandrinus sæculo III. desinente perscripserit.

Porro ad hanc sententiam adstruendam locupletissimus testis accedit Eusebius (Hist. Eccl. lib. viii. cap. 1.): "Qualem, inquit, quantamque gloriam simul ac liberta-"tem doctrina veræ erga supremum Deum pietatis—— "apud omnes Græcos pariter ac barbaros ante persecutio-"nem nostra memoria excitatam consecuta sit, nos certe "pro merito explicare non possumus. Argumento esse

" possit IMPERATORUM (Diocletiani et Herculii M.) BENIG-
" NITAS ERGA NOSTROS: quibus regendas etiam provincias
" committebant, omni sacrificandi metu eos liberantes ob
" singularem, qua in religionem nostram affecti erant,
" benevolentiam. Quid opus est dicere de iis qui in IM-
" PERATORUM PALATIIS VERSABANTUR? Quid de imperatoribus
" ipsis? Qui domesticis suis eorumque uxoribus, liberis ac
" servis, ea quæ religionis suæ erant, tam verbis quam
" factis libere exsequendi coram semet ipsis, potestatem
" dederunt, ipsis ob hanc fidei suæ libertatem gloriari ac
" se ostentare quodammodo permittentes: eosque præ
" ceteris omnibus ministris quodam amore prosequeban-
" tur." Hæc episcopus Cæsariensis; qui paullo post in
" eamdem sententiam scribit (Euseb. Hist. Eccl. cap. vi.)
" Dorotheum et reliquos CUBICULARIOS PUEROS summi ho-
" noris prærogativa ab imperatoribus ornatos fuisse, qui
non minus ab iisdem diligebantur quam filii." His consona refert Lactantius, qui ea tempestate testis ferme oculatus florebat. Sic enim ille (de Mortib. Persecut. cap. xv.): *Furebat ergo imperator* (Diocletianus) *jam non in domesticos tantum, sed in omnes.*—POTENTISSIMI QUONDAM EUNUCHI NECATI, per quos PALATIUM ET IPSE CONSTABAT. Quæ quidem omnia si cum iis conferantur quæ ab initio ad finem usque in sua epistola tradit auctor; nemo enimvero fuerit, qui libens volensque sententiam modo propositam non amplectatur, quique detrectet Theonam episcopum Alexandrinum ejus auctorem agnoscere: ut proinde haud necesse sit alium a Diocletiano imperatorem quærere cum Caveo (Hist. Litter. tom. i. p. 172.). Constantium Chlorum, aut alium cum Dacherio (Spicil. l. c.) Theonam episcopum Cyzicenum: quo verus epistolæ auctor statuatur, simulque ipsius epistolæ integritas confirmetur. Hæc optime GALLANDIUS. In Præfatione ad tom. xii. *Spicilegii* lectorem admonuit Dacherius, codicis exscriptorem ad Aureliani tempora respexisse videri, illius imperatoris nomine margini adfixo; neque vero repugnaturum esse Eusebium, qui Aurelianum initio principatus Christianis impensius favisse asserit, tametsi postea in eos immane

quantum sævierit. Sed nullum id ætatis Theonam episcopum comparere ait. De ipsa autem epistola addidit hæc Cavius, "Quisquis sit auctor, scripsit epistolam egregiis "Christianæ pietatis et prudentiæ documentis refertam, "quæque primævam plane redolet simplicitatem, ad Luci-"anum cubiculariorum præpositum, qua illum omnesque "qui ei suberant officiales palatinos, nempe pecuniarum "principis privatarum, vestium et ornamentorum impe-"rialium, vasorum pretiosorum, librorum, et supellectilis "regiæ custodes, scite instruit, quanta cura et diligentia, "qua modestia et conscientia, prout Christianos, decet, "suo quisque munere erga principem fungeretur." P. 172. vol. i. *Hist. Lit.*

P. 440. l. 22. clarissimam reddat.] Scilicet servis, qui in Sect. viii, commemorantur.

P. 441. l. 7. hic idem historiam septuaginta interpretum plene scripsit] Hæc Aristeæ adhuc superest historia.

S. VICTORINUS.

S. VICTORINUS.

S. Hieronymus, *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lxxiv. p. 163.

[a] Victorinus Petavionensis Episcopus, non æque Latine ut Græce noverat. Unde opera ejus grandia sensibus, viliora videntur compositione verborum.[b] Sunt autem hæc: Commentarii in Genesim, in Exodum, in Leviticum, in Esaiam, in Hezechiel, [c] in Abacuc, in Ecclesiasten, in Cantica Canticorum, in Apocalypsim Joannis, [d] adversum omnes hæreses, et multa alia. Ad extremum [e] martyrio coronatus est.

[a] Victorinum hunc, quem in Diocletiani persecutione subiisse martyrium traditur in Martyrologio Rom. 2. Nov. non Pictaviensem in Aquitania secunda, sed Petavionensem seu Petabionensem in superiore Pannonia fuisse episcopum, atque ita constanter legi in Codicibus MSS. et longe plurimis editionibus Hieronymi tum hoc loco tum supra cap. 18. tum Epistola contra Vigilantium et libro contra Helvidium et in Ezech. xxxvi. demonstravit Jo. Launojus in Diss. de Victorino, Paris. 1653. 8. Fabricius. Mors Victorini in Chronologia quidem Tillemontiana ad an. Christi 304. signata est; quo tamen persecutionis anno ipsa acciderit, haud liquet ex veteri quoquam, quod sciam, scriptore.

[b] Negat illi eruditionis laudem his verbis Hieronymus in

Epistola ad Magnum: Victorinus Martyr in libris sui slicet desit eruditio, non tamen deest eruditionis voluntas.

[c] Ex hisce Victorini commentariis vix quicquam hodie ætatem tulit præter *ἀποσπασμάτιον de fabrica mundi* quod ex ejus Commentariis in Genesin videtur repetitum esse et ex MS. Codice Lambethano vulgavit præstantissimus vir Guil. Cave. Certe commentarius *in Apocalypsim* qui sub Victorini fertur nomine, oppugnat Chiliasmum, quem a Victorino propugnatum diserte Hieronymus supra cap. 18. testatur. Fieri tamen potest ut partim Victorini sit, partim alterius, nempe interpolatoris, judice Launojo p. 50. qui notat jure merito etiam dubitari num Hieronymum auctorem habeat quæ Commentario illi præfigitur ad Anatolium Præfatio. FABRICIUS. De hoc Commentario infra.

[d] Hoc opus respicit S. Optatus Victorinum laudans lib. i. *Marcion, Praxeas, Sabellius, Valentinus et cæteri temporibus suis a Victorino Petavionensi, a Zephyrino Urbico,* (h. e. urbis Romæ episcopo) *et Tertulliano Carthaginiensi usque ad Cataphrygas, et ab aliis assertoribus ecclesiæ catholicæ superati sunt.* FABRICIUS.

[e] Ergo A. 392. cum hæc S. Hieronymus scriberet, Victorinus martyrium jam subierat. FABRICIUS. Cum ante Pamphilum, qui martyrium in vexatione Maximiniana obiit, hunc collocaverit Hieronymus, vix dubium, quin ante Constantini solum imperium martyr factus esset Victorinus. Eundem inter *columnas ecclesiæ* commemorat idem scriptor initio libri i. *In Rufin.* pag. 199. ed. Froben. ubi addit, *martyrem Victorinum simplicitatem suam in eo probare, dum nulli molitur insidias.*

S. VICTORINI MARTYRIS,

PETAVIONENSIS EPISCOPI,

QUI VERGENTE AD FINEM SÆCULO TERTIO FLORUIT,

FRAGMENTUM,

FORTASSE EX COMMENTARIO EJUS IN GENESIN DESUMPTUM.

INCIPIT TRACTATUS VICTORINI DE FABRICA MUNDI.

COGITANTI mihi, (for. *et* addend.) una cum animo meo conferenti, de fabrica mundi istius, in quo clausi tenemur, etiam velocitas fabricæ istius hæc est; sicut in libro Moysis continetur, quem de conditione ipsius scripsit, qui Genesis appellatur. Totam molem istam ex nihilo Deus sex diebus in ornamento majestatis suæ expressit; septimo quibus laborem (for. quietus a labore) benedictione... (for. supplend. sua) consecravit. Idcirco igitur, quoniam septenario numero dierum et cœlestia et terrestria omnia reguntur, principii loco, de hac septimam ad omnium septimanarium regionum (for. septimana ad omnium septimanarum rationem, *Walkerus.*) metibor, (for. meditabor) et prout potuero, virtutis diem in eam (for. divinæ) consummationem conabor exprimere.

In principio fecit Deus lucem, eamque duodenario numero horarum, die noctuque, divisit, idcirco videlicet, ut

laboribus hominum requies (for. requietis *Walker.*) locum noctem dies superduceret, rursus dies supervinceret; hac se (for. ac sic, *Walker.*) alterna vice labor quietis (for. quiete noctis, *Walker.*) refoveretur, quies exercitatione rursus diei temperaretur. [a] *Quarto die fecit duo luminaria in cœlo, majus et minus, ut alterum præesset diei, alterum nocti*, solis et lunæ; cæteraque sidera posuit in cœlo, *ut lucerent super terram*, et discernerent tempora et annos et menses et dies et horas per stationes.

Nunc ratio veritatis ostenditur, quare dies IIII. tetras nuncupatur (for. nuncupetur); quare (for. qua die) usque ad horam nonam jejunamus, usque (for. aut usque) ad vesperam, aut superpositio usque in alterum diem fiat (for. fit). Mundus itaque iste ex quatuor elementis constat, igne, aqua, cœlo, terra. Hæc igitur quatuor elementa temporum (for. delend. temporum, *Walker.*) tetradem faciunt. Sol quoque et luna per anni spatium quatuor tempora efficiunt, veris, æstatis, autumni, hyemis; et hæc tempora tetradem faciunt. Et ut ex ea re longius enarrem, ecce [b] quatuor animalia ante thronum Dei, quatuor evangelia, [c] quatuor flumina in paradiso fluentia, quatuor generationes populorum, ab Adam usque ad Noe, a Noe usque ad Abraham, ab Abraham usque ad Moysem, a Moyse usque ad Christum Dominum, Filium Dei; et [d] quatuor animalia (for. addend. similia), hominis, vituli, leonis, aquilæ; et [e] quatuor flumina, Fyson, Geon, Tygris, Euphrates. Homo Christus Jesus auctor eorum, quæ supra memoravimus, tetrade ab impiis comprehensus est. Itaque ob captivitatem ejus tetradem (for. tetrade, et) ob majestatem operum suorum, et (for. ut) tempora humanitatis (for. humanitati) salubria, frugibus læta, tempestatibus tranquilla, decurrant, ideo aut (for. *addend.* stationem, aut) superpositionem facimus.

[a] Gen. i. 16, 17. [b] Apoc. iv. 6. [c] Gen. ii. 10.
[d] Apoc. iv. 7. [e] Gen. ii. 11.

Die quinto terra et aqua fœtus suos ediderunt. Die sexto creata sunt, quæ deerant; ac sic Deus hominem de humo instruxit, dominum omnium rerum, quæ (l. quas) super terram et super aquam creavit. Prius tamen angelos atque archangelos creavit, quam hominem finxit, spiritalia terrenis anteponens. Prius enim lux, quam cœlum et terram (for. terra, *Walker*.). Hic dies sextus parasceve appellatur, præparatio scilicet regni; Adam enim quem (delet quem *Walker*.) ad imaginem et similitudinem suam consummavit. Idcirco autem prius opera sua consummavit, quam angelos creavit, et hominem fabricavit, ne forte adjutores se fuisse falsa dictione adseverant (for. adseverarent, *Walker*.). Hoc quoque die ob passionem Domini Jesu Christi aut stationem Deo, aut jejunium, facimus. Die septimo requievit ab omnibus operibus suis, et benedixit eum et sanctificavit. Hoc die solemus superponere; idcirco, ut die Dominico cum gratiarum actione ad panem exeamus. Et parasceve superpositio fiat, ne quid cum Judæis sabbatum observare videamur, quod ipse dominus sabbati Christus per prophetas suos [f] *odisse animum* suam dicit; quod sabbato (for. sabbatum, *Walker*.) corpore suo resolvit: prius autem, cum ipse Moysi præciperet, ne circumcisio diem octavum præteriret, quæ die sabbato (for. sabbati, *ut bis infra*) plerumque incurrit, [g] sicut in evangelio scriptum legimus. [h] Moyses (for. Moyses porro) prospiciens duritiam populi illius, idcirco die sabbati legebamus [i] et seipsum crucifixit (for. levabat manus, et sic ipsum cruci fixit). [k] Et prœlio quæ (for. quærebantur) ab allophylis sabbato, ut caperentur, et velut severitatem (for. severitate) legis ad devetando (for. devitandam) disciplinam formarentur.

Et ideo David in Psalmo sexto pro die octavo Domino (for. Dominum, *Walker*.) [l] *rogat ne in ira, neque in furore*

[f] Is. i. 13, 14. [g] Joan. vii. 22. [h] Mat. xix. 8.
[i] Exod. xvii. 9, 12. Col. ii. 14. [k] 1 Mac. ii. 31—41. [l] Ps. vi. 1.

suo arguat eum, aut judicet; hic est enim revera futuri illius judicii dies octavus, qui extra ordinem septimanæ dispositionis excessurus est. Jesus quoque Naue, successor Moysis, et ipse sabbatum resolvit, [m] die enim sabbati præcepit filiis Israel ut muros civitatis Hiericho tubicinibus circuirent, et bellum allophylis indicarent. Matthias (Mathathias, *interp. Vulgat.*) autem princeps Judæ sabbatum resolvit; [n] nam præfectum Antiochi regis Syriæ sabbato occidit, et allophylos sua persecutione subjecit. Et apud Matthæum scriptum legimus; [o] Esaias quoque et cæteri collegæ ejus sabbatum resolverunt. Ut verum illud et justum sabbatum septimo milliario annorum observaretur. Quamobrem septem diebus istis Dominus singula millia annorum adsignavit, sic enim cautum est, [p] *In oculis tuis, Domine, mille anni ut dies una.* Ergo in oculis Dei singula (for. singulis) millia annorum constituta sunt, [q] septem enim habeo oculos Domini. Quapropter, ut memoravi, verum illud sabbatum, et septem milia anni (for. erit septimo milliario annorum, *ut supra*), quo Christus cum electis suis regnaturus est. Septem quoque cœli sunt (for. vel delend. sunt cum *Walkero*, vel addend. qui) illis diebus conveniunt; sic enim cautum est; [r] *Verbo Domini cœli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum.* Hi septem spiritus. Nomina sunt eorum spiritus, qui supra Christum Dei requieverunt, ut apud Esaiam prophetam cautum est, [s] *Et requiescit super eum spiritus sapientiæ, et intellectus, spiritus consilii, et virtutis, spiritus scientiæ, et pietatis, et replevit illum spiritus timoris Dei.* Summum ergo cœlum sapientiæ, secundum intellectus, tertium consilii, quartum virtutis, quintum scientiæ, sextum pietatis, septimum timoris Dei. Ex hoc ergo, tonitrua mugiunt, flumina extenduntur (for. fulmina accenduntur, *Walker.*),

[m] Jos. vi. 3, 15. [n] 1 Macc. ii. 26, 40, 41. [o] Mat. xii. 3.
[p] Ps. lxxxix. 4. [q] Zech. iv. 10. [r] Ps. xxxii. 6.
[s] Is. xi. 2, 3.

ignes conglobant, trabes ardentes apparent, sidera radiant, comæ orribilis curabitur (for. cometa horribilis crinitur). Nonnunquam accedit (for. accidit ut) etiam sol et luna invicem visitantur (for. in vicino visantur); atque illa ultra formidabilia, lumine *radiantia in acie aspectu* (for. *aspectus*) *ejus*, efficiunt (for. efficiantur). Auctoritatem totius creaturæ justus (for. Auctor autem totius creaturæ Jesus, *Walker.*); Verbo cognomen est ei, sic enim dicit pater ejus, [t] *Eructatum est* (for. *Eructavit*) *cor meum verbum bonum.* Johannes evangelista sic dicit; [u] *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum; hoc erat in principio apud Deum: omnia per ipsum facta sunt, et sine eo factum est nihil.* Ergo primus factus (for. primo factor) creaturæ est, secundus hominis (for. secundo lumen omnis) humani generis, [x] ut ait apostolus. Hoc igitur Verbum, cum lucem fecit, sapientia vocatur; cum cœlum, intellectus; cum terram et mare, consilium; cum solem et lunam cæteraque clara, virtus; cum terram ac mare excitat, scientia; cum hominem finxit, pietas; cum hominem benedicit et sanctificat, timor (for. timoris) Dei nomen habet.

Ecce [y] septem cornua agnuli, [z] septem oculos Dei; [a] septem oculi stagnei (for. sunt agni, *Cavii marg.*) septem oculi (delenda censet *Walker.*), [b] septem spiritus; [c] septem faces ardentes ante thronum Dei; [d] septem candelabra aurea; [e] septem oviculæ; [f] septem mulieres apud Esaiam; septem ecclesiæ apud Paulum, [g] septem diacones; [h] septem angeli; [i] septem tubas (for. tubæ); [k] septem signacula libri, septem septimanæ, quibus pentecoste concluditur; [l] septem septimanæ apud Danielem;

[t] Ps. xlv. 1. [u] Joan. i. 1—3. [x] Joan. i. 5, 9.
[y] Apoc. v. 6. [z] Zech. iv. 10. [a] Apoc. v. 6.
[b] Apoc. iv. 5. [c] Apoc. iv. 5. [d] Apoc. i. 13.
[e] Levit. xxiii. 18. [f] Is. iv. 1. [g] Act. vi. 3.
[h] Plus semel Apoc. [i] Jos. vi. vel, Apoc. viii. [k] Apoc. v. 1.
[l] Dan. ix. 25.

item quadraginta (for. sexaginta) tres septimanæ apud Danielem; [m] apud Noe septem omnia munda in arca; [n] septem vindictæ de Cain; [o] septem anni remittendi debiti; [p] lucerna cum septem orificiis, [q] septem columnæ sapientiæ in domum (for. domu) Salomonis.

Nunc igitur de inerrabili (for. innarrabili) gloria Dei et providentia videas memorari; tamen, ut mens parva poterit, conabor ostendere. Ut Adam illum per septimanam reformaverit (for. reformaret), atque universæ suæ creaturæ subveniret, nativitate filii sui Jesu Christi Domini nostri factum est. Quis itaque lege Dei doctus, quis plenus Spiritu sancto, non respiciat corde, ea die Gabriel angelum Mariæ virgini evangelizasse, qua die draco Evam seduxit; ea die Spiritum sanctum Mariam virginem inundasse, qua lucem fecit; ea die in carne esse conversum (for. excidit Christum), qua terram et aquam fecit; ea die in lacte esse conversum, qua stellas fecit; ea die in sanguine, qua terra et aqua fœtus suos ediderunt; ea die in carne esse conversum (for. conversatum, vid. not. ad lin. 15.), qua die hominem de humo instruxit; ea die natum esse Christum, qua hominem finxit; eadem (for. ea, *Walker.*) die esse passum, quo (for. qua, *Walker.*) Adam cecidit; ea die resurrexit (for. resurrexisse, *Walker.*) a mortuis, qua lucem fecit. Humanitatem quoque suam septenario numero consummat, nativitatis, infantiæ, pueritiæ, adolescentiæ, juventutis, perfectæ ætatis, occasum (for. occasus, *Walker.*). Judæis quoque humanitatem suam etiam his modis ostendit, cum esurit, sitit, cibum potumque dedit, cum ambulat, eas esse scit (for. et secessit, Mat. xiv. 22, &c.), [r] cum super cervicalem (for. cervical) dormivit; cum autem freta aut (for. orta) procella pedibus ingreditur, ventis imperat, ægros curat, et claudos reformat, cæcos (for. cæcos illuminat, surdos auditione, et

[m] Gen. vii. 2. [n] Gen. iv. 15. [o] Deut. xv. 1.
[p] Zech. iv. 1. [q] Prov. xi. 1. [r] Marc. iv. 38.

mutos) eloquentia instituit, videte Dominum se esse nuntiari ejusdem (for. nuntiare eisdem).

Duodenario numero dicere (for. dies), ut supra memoravi, per duodenas horas bifarie divisus est lucis et noctis, per has namque horas menses et anni et tempora et sæcula computantur. Constituta (for. Constituti *Walker*.) sunt itaque sine dubio autem (delend. autem, ait *Walker*.) diei angeli duodecim, noctis angeli duodecim, pro numero scilicet horarum. [s] Hi sunt namque XXIIII. testes dierum et noctium, qui sedent ante thronum Dei, coronas aureas in capitibus suis habentes, quos in (in delend. monet *Walker*.) apocalypsis Johannis apostoli et evangelistæ seniores vocat, idcirco quia seniores sunt et aliis angelis et hominibus.

Explicit Tractatus Victorini de Fabrica Mundi.

Primus ex Codice Lambethano edidit Gul. Cavius *in Historia Lit*. vol. i. pag. 148.

Interpretationem, quæ sequitur, Esaiæ cap. vi. comm. 2. *commemorat S. Hieronymus Epist. ad Damasum*, tom. iii. p. 518. *ed. Martianæi.*

[t] Sex alæ uni (ex Seraphim), et sex alæ alteri. Victorinus noster duodecim apostolos interpretatus est.

De S. Victorini Interpretatione Ecclesiastis cap. iv. comm. 13. *Ita S. Hieron. Comm. in Ecclesiast. ad loc.* tom. ii. p. 741.

Origenes et Victorinus non multum inter se diversa senserunt. Post generalem enim illam sententiam, quæ omnibus

[s] Apoc. iv. 4. [t] Is. vi. 2.

patet, quod melior sit adolescentulus pauper et sapiens, quam rex senex et insipiens, et quod frequenter evenit, ut ille per sapientiam suam etiam de carcere regis egrediens imperet pro dominatore perverso; et rex insipiens perdat imperium, quod tenebat: super Christo et Diabolo hunc locum interpretati sunt, quod puerum pauperem et sapientem, Christum velint puerum, juxta illud, [u] Magnum tibi est vocari te puerum meum; Pauperem vero, [x] quia pauper factus est, quum dives esset; et Sapientem, quia [y] proficiebat ætate et sapientia et gratia apud Deum et homines. Iste natus est in regno senis, &c. &c.

De Victorino ita scribit S. Hieronymus, Advers. Helvidium, tom. iv. p. 141.

De Victorino id assero, quod et de Evangelistis, fratres eum dixisse Domini, non filios Mariæ; fratres autem eo sensu, quem superius exposuimus, propinquitate, non natura.

De Opinione quadam Victorini, aliorumque, ita S. Hieron. De Viris Ill. cap. 18.

Hic (Papias) dicitur mille annorum Judaicam edidisse *δευτέρωσιν*, quem secuti sunt Irenæus et Apollinarius et cæteri, qui post resurrectionem aiunt in carne cum sanctis Dominum regnaturum. Tertullianus quoque in libro de spe fidelium, et VICTORINUS PETABIONENSIS, et Lactantius hac opinione ducuntur.

u Is. xlix. 6. x 2 Cor. viii. 9. y Luc. ii. comm ult.

De eadem Sententia ita S. Hieron. Comm. in Ezech. cap. 36. tom. iii. p. 952.

Neque enim juxta Judaicas fabulas, quas illi δευτερώσεις appellant, gemmatam et auream de cœlo expectamus Hierusalem, nec rursum passuri circumcisionis injuriam, nec oblaturi taurorum et arietum victimas, nec sabbati otio dormiemus (an dormituri?). Quod et multi nostrorum, et præcipue Tertulliani liber, qui inscribitur de spe fidelium, et Lactantii institutionum volumen septimum pollicetur; et VICTORINI PETABIONENSIS episcopi crebræ expositiones; et nuper Severus noster in dialogo, cui Gallo nomen imposuit. Et ut Græcos nominem, et primum extremumque conjungam, Irenæus et Apollinarius.

Magno adjumento fuisse Originem Victorino in conscribendis tractatibus ejus, ostendit S. Hieron. in Epist. LXXXIII. *ad Pammachium et Oceanum. Nec disertiores sumus,* inquit Hieronymus, *Hilario, nec fideliores* VICTORINO, *qui ejus* (Origenis) *non ut interpretes, sed ut auctores proprii operis transtulerunt.*

ANNOTATIONES

IN S. VICTORINI FRAGMENTUM.

P. 455. l. 7. TRACTATUS VICTORINI DE FABRICA MUNDI] Commentarioli edendi his verbis rationem reddit Guil. Cavius in *Hist. Lit.* tom. i. p. 147. *voce* Victorinus Petavionensis. "Extat penes me Victorini *Tractatus* hactenus "ineditus *de Fabrica Mundi*, quem ex vetusto codice "bibliothecæ Lambethanæ descripsit vir cl. Henricus "Mauritius, S. T. P. Domino Archiepiscopo a sacris do-"mesticis, mecumque benigne communicavit. Et secunda "jam vice ad finem MS. codicis recognovit vir doctissimus "candidissimusque Johannes Batteley, doctor Theologus "ejusdem Archiepiscopi sacellanus. Quis fuerit hic Vic-"torinus, in cod. MS. non dicitur. Nostrum vero esse "tum stylus, tum res ipsa aperte clamant; præsertim cum "in eo Chiliastarum error manifeste defendatur, quem "Victorinum nostrum fovisse tradit Hieronymus (*De* "*Script. Ill.* c. 18.) Videtur esse hic libellus ἀποσπασμά-"τιον quoddam ex *Comment.* vel in Genesin, vel in *Apo-*"*calypsin* decerptum, quod proinde tum propter vene-"randam antiquitatem, tum propter celeberrimi martyris "famam hic subjungam. Sic ergo habet codex Lambe-"thanus, vitiose quidem in nonnullis, quæ sensum alicubi "minus clarum reddunt. Conjecturas quasdam, quas

"prædicti doctores subministrarunt, in marginem conje-"cimus." Hæc vir præstantissimus. Postea vero doctus ille novæ editionis Historiæ Cavianæ adornator, non tantum opusculum istud repetendum curavit, sed et aliud præterea codicis Lambethani exemplum a cl. Joanne Walker. accurate descriptum adjecit, subjecta notitia ejus, quæ sequitur. "Codex hic MS. quem descripsit Henri-"cus Mauritius, posteaque recognovit Johannes Batteley, "uterque Domino Archiepiscopo Cant. a sacris domes-"ticis, codex est membranaceus in quarto Bibliothecæ "Lambethanæ, notatus ibidem N°. 90. vetustus sane, ut-"pote qui 800. circiter annos habeat. Continet inter "varios aliorum tractatus, hunc Victorini de Fabrica "Mundi a pag. 71. qui sine alterius codicis ope emaculari "satis non potest, quod in aliis etiam libris, qui unico "nituntur MSto codice, ut in Velleio Paterculo, Minucio, "Arnobio, usu venit. Cum vero parum accurate descrip-"tus antea et recognitus fuerit, denuo ad fidem MS. co-"dicis recognovit vir cl. J. Walker S. T. P. et adnota-"tiunculas insuper criticas in gratiam lectoris adjecit." Accuratissimam autem postremam hanc recensionem fuisse mihi satis probavit ejusdem collatio cum codice MSto, quam rogatu meo instituere dignatus est vir de patrio sermone literisque humanioribus optime meritus Henricus Joan. Todd, Archiepiscopi chartophylax, nunc archidiaconus Clevelandius multis nominibus venerandus. Ejusdem denique cl. Walkeri correctionibus, cujus merita in Ciceronem per Joannem Davisium satis nota sunt, symbolam addere meam constitui, nimirum ut purior, si non defæcata, evaderet sancti martyris oratio. Dum repetit in tomo iv. suæ *Bibliothecæ PP.* Gallandius Walkeri et apographum et notas, opusculum in sectiones ipse divisit.

P. 455. l. 8. et una cum animo meo conferenti] Particulam *et* supplere ausus sum. Nunc scribentem video Imp. Constantinum in *Epistola* apud *Concilia*, tom. ii. pag. 441. ed. Mansi. *Verum diu mihi cogitanti, et in animo meo non immerito volventi*, &c.

Ibid. l. 10. velocitas fabricæ istius hæc est] Saltem verbo

durius hoc est, haud tentandum tamen, cum tota oratio scabra sit et parum Latina.

P. 455. l. 11. conditione] Gloss. Vet. *Conditio.* *κατάστασις.* Hoc quidem loco pro *creatione* vox adhibita est, sæpius apud ecclesiasticos scriptores poni solita pro *re creata:*

Ibid. l. 14. septimo . . . consecravit] MS. *septimo quibus laborem benedictione : : : consegravit*, cum *c* super *g* scripto. Verba *quibus laborem* transfixa sunt lineola a recenti manu; ex vestigiis scripturæ veteris sic restituo—septimo *quievit a labore* et benedictione consecravit. Sic infra, *Die septimo requievit ab omnibus operibus suis*, *et benedixit eum.* Walkerus. Si hæ viri cl. correctiones in textum debent recipi, ego quidem, cum in MSto. spatium relictum sit post vocem *benedictione*, addendum putaverim *eam.* Sed malim ego *quietus a labore* pro *quibus laborem* reponere, et *sua* addere post *benedictione.* Infra scribit auctor, *cum hominem benedicit et sanctificat.* p. 459. l. 20.

Ibid. l. 17. de hac septimam ad omnium septimanarium regionum] MS. *septimam ad omnium septimarium regionum.* Lego, *de hac septimana, omnium septimanarum rationem* metibor. Infra, qui extra *ordinem septimanæ dispositionis* excessurus est. Walker. For. *meditabor* pro *metibor* legendum est.

Ibid. l. 20. virtutis diem in eam consummationem] Fortasse reponendum est, *virtutis* divinæ *consummationem.* Habes infra p. 457. l. 9. *Deus—opera sua consummavit.*

Ibid. l. 21. conabor] Gallandius ait, " Walkerus legebat " *conamur.* Sed precedentia *metibor—prout potuero—conabor* legendum suadent. Sic infra §. vi. *ut mens parva poterit, conabor ostendere.*" In MS. quidem super literam *o* posteriorem in *conamor* scripta est litera *u*, non a Walkero addita seu reposita. Habet Cavii apographum *conabor.* Extat illud infra p. 460. l. 8. *conabor ostendere.*

Ibid. l. 22. duodenario] *duodecinario* MS. Correxerat Cavii apograph.

P. 456. l. 1. requies—superduceret] Bene Walkerus *requietis* pro *requies* reposuit; Cavii apographum *superduceret* præbet pro *superdoceret* lectione MSti.

P. 456. l. 2. hac se—temperaretur] MS. *hac* se alterna vice labor *quietis* refoveretur, Walkeri optimas emendationes *ac sic*, et *quiete noctis*, commemoravi. *Ac sic* habes infra pag. 457. l. 2.

Ibid. l. 6. majus et minus—nocti] Sic correxit Cavianum apographum pro, majus *ut* minus ut alterum *præcessit* diei alterum *noctis*, et proxime post, *cæteraque* pro *citheraque*, quod habet MS.

Ibid. l. 9. et horas per stationes] In MS. legitur et *horis præstationes*. Conjecturam, quæ adposita erat ad Cavii marg. quaque siderum stationes significantur, recepi.

Ibid. l. 10. dies IIII. tetras &c.] Apud veteres Christianos haberi solitæ sunt stationes, nempe religiosus cultus cum jejunio, tam quarta feria, quæ tetras vocabatur, quam sexta, parasceue dicta. Durabant autem istæ ad usque horam nonam, aut etiam ad vesperam; sin tempus ad vesperam usque produceretur, *jejunia* non stationes vocabantur, prout infra auctor ait p. 457. l. 12. *hoc quoque die* (sexto)—*aut stationem Deo*, aut *jejunium facimus*. Immo interdum, ut ostendit S. Victorinus, producebatur quartæ feriæ jejunium in crastinum, quæ est *superpositio*. Vid. not. supra ad S. Dionysii *Epist. ad Basilidem*, pag. 244. Attamen Tertulliani temporibus stationem, non jejunium tetrade plerumque observatam esse verba ejus indicant. *Adv. Psychicos. Cur stationibus quartam et sextam sabbati dicamus et jejuniis parasceuem?* c. 14. Hæc est sexta sabbati, seu, feria sexta. Addendum *aut* ante *usque ad vesperam*.

Ibid. l. 16. temporum tetradem] Monet delendum esse *temporum* Walkerus, quod ex sequentibus huc advectum sit. Reposuerat *tetradem* pro *tetrade* Cavii apographum.

Ibid. l. 19. ex ea re] Ita præclare, ait Walkerus, viri docti ad marg. Cavii pro *ex ære*. Igitur hoc recepi.

Ibid. l. 21. quatuor generationes populorum, ab Adam &c.] Hæ sunt Antediluvianorum, Postdiluvianorum, Circumcisorum, Legalium.

Ibid. l. 24. et quatuor animalia &c.] Scil. in *Apoc.* iv. 6, 7. per quæ quidem animalia vult signari quatuor evangelistas *Commentarius in Apocalyps.* in *Biblioth. Parisina*

PP. tom. i. pag. 1249. Victorino huic nostro adscriptus. Atque artis picturæ professores, dum evangelistarum pingebant effigies, eadem hæc animalia quasi symbola sive signa eorum juxta eos ponere soliti sunt. Immo Irenæus lib. iii. cap. 11. gemina istorum sectatus, quatuor tantum evangelia propterea existere oportere, ostendere est conatus. Exciderit apud Victorinum post *animalia* vox *similia*, viso Joanne judices.

P. 456. l. 27. Euphrates. Homo] Legere vult Walkerus *et* Euphrates. *Et* Homo. Sed priori quidem loco particula superflua esset, etsi in altero haud respuenda. Mox *auctor* pro *autor* ex MSto, monente cl. Toddio, edidi.

Ibid. l. 28. tetrade ab impiis comprehensus est] MS. hic et paulo infra *tetradem* habet. Correxerunt et Cavii Apographum, et Walkerus. Quî vero fiat, ut comprehensus esse dicatur Christus tetrade, seu quarta feria, vix intelligere me fateor. Gemina tamen habet Epiphanius in *Expos. Fidei Cathol.* §. 22. ad fin. Op. *Adv. Hæres.* Συνάξεις, inquit, *ἐπιτελούμεναι ταχθεῖσαί εἰσιν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, τετράδι καὶ προσαββάτῳ καὶ* Κυριακῇ, *τετράδι δὲ καὶ ἐν προσαββάτῳ ἐν νηστείᾳ ἕως ὥρας ἐνάτης. ἐπειδήπερ ἐπιφωσκούσῃ τετράδι συνελήφθη ὁ* Κύριος *καὶ τῷ προσαββάτῳ ἐσταυρώθη.* Sed de consilio impio tunc inito a Judæis ad rem sceleratam efficiendam verba interpretanda sunt; conf. *Mat.* xxvii. 2. et *Marc.* xiv. 1. quæ quidem Epiphanii verba, ut obiter hoc notem, inter *ἀνέκδοτα* Bibliothecæ Coislinianæ male collocavit cl. Montfauconius. Vid. *Catalogi* Præfat. fol. 3. versa pagina, et pag. 112. ubi tanquam si eadem fuerint Athanasii, afferuntur. Sed hoc misso, interpretationem meam firmat S. Petri Alexandrini Canon ultimus, qui hæc tradit; Οὐκ *ἐγκαλέσει τις ἡμῖν παρατηρουμένοις τετράδα καὶ παρασκευήν, ἐν αἷς καὶ νηστεύειν ἡμῖν κατὰ παράδοσιν εὐλόγως προστέτακται, τὴν μὲν τετράδα διὰ τὸ συμβούλιον ὑπὸ τῶν* Ἰουδαίων *ἐπὶ τῇ προδοσίᾳ τοῦ* Κυρίου· *τὴν δὲ παρασκευὴν διὰ τὸ πεπονθέναι αὐτὸν ὑπὲρ ἡμῶν. τὴν γὰρ* Κυριακὴν *χαρμοσύνης ἡμέραν* &c. Sic Canon restituendus, ut alii quoque monuerunt, ex vetustissimis MSStis. Similia Augustinus in *Epist. ad Casulam.* Ep. 36. §. 30. Petavius

quidem in Notis ad Epiphanii *Hæres.* LI. pag. 8. eundem revera arbitratum esse statuit, Christum ea nocte, quæ feriam tertiam sequitur, a Judæis captum fuisse, cum paulo ante pascham celebrasset; sed qua ratione id arbitratus sit nescio, cum hoc ipso loco passum esse Dominum feria sexta Epiphanius tradiderit, perinde atque ipse Victorinus. De observatione tetradis et parasceues, plura ad S. PETRUM ALEX. notaturus sum.

P. 456. l. 29. tetradem ob majestatem] *tetradem* habet MS. cujus loco reponit *tetrade* Walkerus, ego *tetrade*, *et.*

Ibid. l. 30. et tempora—decurrant] Delendam esse particulam *et*, ait Walkerus, et ex ejus sententia *decurrunt* pro *decurrant* scribendum est. Sed *ut* pro *et* malim legere, *humanitati* pro *humanitatis*.

Ibid. l. 32. ideo aut [stationem, aut] superpositionem facimus] Videsis quæ paulo ante pag. 467. annotavi. MS. referente Walkeri apographo, *ideo aut superstitionem facimus.* Corrigitur ad Cavii marg. *autem* pro *aut*, et in ipso apographo positum est *superpositionem* pro *superstitionem*, quod in MS. secundum Walkeri, ut dixi, recognitionem legitur, sed in eo revera extare *superpositionem* testatur cl. Toddius. Propter illa quoque, quæ mox sequuntur lin. 13. pag. 457. *Hoc quoque die—aut* stationem *Deo aut jejunium facimus,* illud addendum est, quod in textu vides.

P. 457. l. 2. ac sic Deus hominem] Quatuor hæc verba in Cod. MS. ante illa *die sexto* posita sunt; sed monente Walkero, verbis in hunc ordinem apud Cavianum apographum restitutis clara fiunt omnia.

Ibid. l. 5. quam] Recte additum *quam* fuisse in apographo videtur. Paulo post statuitur, neque ante mundum conditum, nec diebus sextum antecedentibus angelos creatos fuisse, sed demum sexto die. Diversa tamen diversi sentiunt de re, quæ in sacris litteris vix quidem liquido significatur.

Ibid. l. 6. terram] Sic MS. et in margine Caviani apographi suppletum est *creavit,* sed Walkeri præfero emendationem. Interea de re ipsa ex principio libri *Genesis* aliud quid colligendum, quam istud Victorinianum. Ante

luminaria quidem cælestia, quæ quarto die facta sunt, die primo lux creata est, sed non ante cœlum et terram; ἀδιοργανίστου, scripsit Julius Africanus in *Chronici* loco supra inspiciendo pag. 238. vol. ii. τέως (primo die) τὸ πρωτόκτιστον φῶς καὶ κεχυμένον.

P. 457. l. 8. præparatio scilicet regni] h. e. sabbati magni, sive regni Christi, de quo infra aliquid videbis.

Ibid. quem] Addunt in margine Cavei, "Deest, *die* "*sexto creatus est.*" Sed levi mutatione sic lego, Adam enim ad imaginem—consummavit. Deleto *quem.* WALKER.

Ibid. l. 12. adseverarent] Hanc Walkeri emendationem commemoravi. MS. habet *adseverant.* Cavianum apographum *asseverent.* Paulo supra MS. *crearet* pro *creavit,* quod in apographo correctum est.

Ibid. l. 14. aut stationem Deo, aut jejunium, facimus] *Statio* hic apud Victorinum non solum pro collecta quæ vocatur, sed etiam pro abstinentia, posita est, minus tamen diuturna, ut ante dixi, quam jejunium. Illud enim ad usque vesperam durabat, neque ut statio, hora nona concludebatur. Ita supra tradit auctor, die quarto a cibo abstinere moris esse, aut ad horam usque nonam, aut ad vesperam. p. 456. l. 12.

Ibid. l. 16. Hoc die solemus superponere] Concil. Eliberitinum Can. XXVI. *Errorem placuit corrigi, ut omni Sabbati die* jejunii superpositiones *celebremus.* Tertullianus vero hunc morem jejunandi sabbato, quem Romana saltem ecclesia cum aliis Latinis amplexa est, improbavit in libro *Advs. Psychicos,* cap. 14. *Vos etiam* (catholici) *sabbatum siquando* continuatis, *nunquam nisi in pascha jejunandum secundum rationem alibi redditam.* Ita ille. Victorinus autem scribere pergit, *Et parasceue superpositio fiat, ne quid cum Judæis sabbatum observare videamur.* Quæ quidem verba ita interpretor. Die sexto, seu parasceue, fiat continuatio jejunii in diem sabbatum, ne ulla ratione celebrare cum Judæis sabbatum videamur, qui hac die jejunare haud consueverint. Etenim si nulla fieret superpositio die sexto, tum edentes homines ad vesperam ejus, quod initium diei sabbati est, idem celebrare et observare vide-

rentur. Supra de die quarto Victorinus dixerat, *usque ad horam nonam jejunamus, aut usque ad vesperam, aut superpositio usque in alterum diem fiat.* Veruntamen Græci, aliique orientales, qui ex more antiquo die illo non jejunare, nisi in pascha, consueverunt, negotium invertere, atque accusare Latinos jejunantes judaizandi, postea conati sunt. Ita Matthæus Blastares in *Syntagmate Alphabetico*, Lit. A. pag. 9. de Sabbatio Sabbatianorum ineunte sæculo quinto duce hæc habet, τῇ δὲ περὶ τὰ χείρω φιλοτιμίᾳ καὶ Ἰουδαϊκῶς σαββατίζειν ᾑρεῖτο, νηστείαν ἐν τούτῳ μετίων, καὶ τἄλλα παραπλησίως ἐκείνοις· καθὰ δὲ καὶ οἱ Λατῖνοι τανῦν. apud Beveregii *Synodicum.* Ubi mos jejunandi sabbato reprehenditur, non quasi Judæi hoc die jejunare soliti sint, qui contra, ut dixi, similiter atque Esseni, et prout indicat evangelium, epulabantur, sed quia tanquam sacrum diem incredulorum instar Judæorum Sabbatius atque Latini septimum observabant. Memoratu item id dignum est, Marcionitas odio Dei creatoris Judæis oppositos sabbato cibo abstinuisse. Conf. Epiphanii *Hæres.* xlii. c. 2.

P. 457. l. 21. quod sabbatum] MS. quod sabbato. Lego quod sabbatum corpore suo resolvit. Sic infra. Walker. Vid. Apostoli verba in *Epist. ad Ephes.* ii. 14, 15.

Ibid. l. 23. quæ die] Scribendum monet Walkerus *dies* pro *die*, de qua tamen correctione dubitandum est. Signatur *Joan.* vii. 22. ubi hæc sunt. *Propterea Moyses dedit vobis circumcisionem, non quia ex Moyse est, sed ex patribus, et in sabbato circumciditis hominem.* Ait S. Cyprianus supra, Concil. Carthag. iii. p. 100. in *Judaica circumcisione carnali octavum diem observatum esse.* Et circumcisum se octavo die, gloriatus est S. Paulus. Atque hæc posuit Epiphanius *Hæres.* xxx. c. 32. δείκνυται γὰρ ὅτι οἱ περιτεμνόντες αὐτὸ τὸ γεννηθὲν ἐν σαββάτῳ, ἐὰν θελήσωσιν ἀκριβολογήσασθαι τὴν ὀγδόην ἡμέραν, εὑρίσκοντες ἐμπίπτουσαν ἐν σαββάτῳ, καὶ περιτέμνοντες ἔργον ἐργάσαντο, καὶ τὸ σάββατον ἔλυσαν. ἐὰν δὲ ὑπέρθωνται διὰ τὸ μὴ λῦσαι τὸ σάββατον, ἐνάτῃ λοιπὸν περιτέμνουσι τὴν περιτομὴν, καὶ ἔλυσαν τὴν περιτομὴν, καὶ τὸν περὶ αὐτῆς τῶν ὀκτὼ ἡμερῶν ὅρον τοῦ προστάγματος. Ut dixisse censeatur Victorinus, circum-

cisionem *plerumque* fieri sabbato, si ille dies octavus fuerit a partu infantis.

P. 457. l. 26. legebamus &c.] "Hæc omnia," ait Walkerus, "mendosissima sunt." Ad marg. Caviani apographi annotatum est, "Deest fortasse *quod* ante *et seipsum*, et "forte legend. *prælioque* pro *prælio quæ*." Plane quidem difficilis est loci emendatio, sed tamen pro facultate mea tentanda. A Victorino enim, nisi fallor, *Exodi* cap. xvii. respicitur, ubi narratur, *postquam dixisset Moyses ad Josue, Elige viros et egressus pugna contra Amalec—cum levaret Moyses manus, vicisse Israel, sin autem paululum remisisset, superasse Amalec.——Fugavitque Josue Amalec et populum ejus in ore gladii.* Hoc autem die sabbati contigisse collegit sibi vir sanctus Victorinus ex stationibus fortasse in populi Israelis itineribus: Vel forte traditionem aliquam Judaicam secutus. Lucem vero his dabit expositio quæ verborum Moysis facta est a Tertulliano in lib. iii. *contra Marcion. Jam vero Moyses quod utique tunc tantum, cum Jesus adversus Amalech præliabatur, expansis manibus orabat residens, quando in rebus tum attonitis, magis utique genibus depositis et manibus cædentibus pectus, et facie humi volutante orationem commendare debuisset, nisi quia illic ubi nomen Domini Jesu dimicabat, dimicaturi quandoque adversus diabolum*, crucis quoque erat habitus necessarius, *per quam Jesus victoriam esset relaturus*, cap. 18. Hæc Tertullianus. Itidem *Advs. Psychicos* c. 10. *In Exodo habitus ille Moysis adversus Amalec orationibus præliantis usque in occasum perseverans, nonne statio fuit sera?* Conf. et Barnabæ *Epist.* cap. 9. Hæc quoque Archelaus in *Disput. cum Manete. Ibi Moyses cum impugnaretur, extensis manibus certavit adversus Amalech, et hic Dominus Jesus impugnatis nobis, et pereuntibus violentia erratici spiritus, qui nunc in justis* (for. in injustis) *operatur, extensis in cruce manibus, salutem dedit.* cap. 44. Tum vero Apostolus Paulus ita loquitur in *Epist. ad Coloss.* cap. ii. comm. 14. *Delens quod adversus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, et ipsum tulit de medio,* affigens illud cruci. Quidni ergo satis bene ita procedat Victorini oratio? *Moyses*

prospiciens duritiem populi illius (Israelis Christo novæque legi infensi, ac propterea rejiculi) *idcirco die sabbati* levabat manus, et sic ipsum *cruci fixit.* Ad posteriora quod attinet, respicere videtur Victorinus ad ea, quæ ex Maccabæorum libri primi capite secundo enarrat Sabellicus, in *Historia Sacr.* ex *Eneadibus* ejus sumpt. lib. vi. p. 279. ed. Lond. Ethnici Judæos *e montibus deducere sunt conati. Cæterum quum neque hortatione neque minis flecti potuissent, sabbatorum die quo Judæi gentili instituto pugnare prohibebantur, hostes montibus insinuati, nullis repugnantibus supra mille in speluncis ferro et igni crudeliter necarunt.——lata tum primum lex, ut sabbatis pro vita adversus hostes dimicare liceret.* Pergit ergo ita scribere Victorinus. *Et prælio quæ*rebantur *ab allophylis sabbato, ut caperentur, et velut severitate legis ad divitand*am *disciplinam formarentur,* h. e. legem cæremonialem. Sequitur enim post cetera exempla allata istud veteri sabbato oppositum,—*ut verum illud et justum sabbatum septimo milliario annorum observaretur*, pag. 458. l. 11. Ceterum in MS. scribitur *i* super alterum *e* in *devetando.*

P. 457. l. 32. die octavo] Annotatum est ad Caviani apographi marg. " Titulus Ps. 6. est ὑπὲρ τῆς ὀγδόης." Beda in *Hexaemero. Dictum enim est in titulo Psalmi in finem, in hymnis, pro octava psalmus David, quod de die judicii scriptum totus sequentis psalmi textus docet, in quo iram venturi judicii timens propheta exclamat,* Domine ne in judicio tuo arguas, neque in furore tuo corripias me, &c. pag. 21. vol. iv. Op. Bedæ Basileæ editorum. Et diu ante Basilius M. in lib. *De Spiritu Sancto,* cap. 27. de die Dominico, seu, τῇ μίᾳ τοῦ σαββάτου, ita scripserat, καὶ μία τοίνυν ἡ αὐτὴ, καὶ ὀγδόη, τὴν μίαν ὄντως ἐκείνην καὶ ἀληθίνην ὀγδόην, ἧς καὶ ὁ ψαλμῳδὸς ἔν τισιν ἐπιγραφαῖς τῶν ψαλμῶν ἐπεμνήσθη, δι' ἑαυτῆς ἐμφανίζουσα, τὴν μετὰ τὸν χρόνον τοῦτον κατάστασιν, τὴν ἄπαυστον ἡμέραν τὴν ἀνέσπερον, τὴν ἀδιάδοχον, τὸν ἄληκτον ἐκεῖνον καὶ ἀγήρω αἰῶνα. pag. 56. ed. Benedictin. Itidem habet Asterius *Homil. in Ps.* vi. apud Cotelerii *Eccles. Græc. Monumenta* tom. ii. τὸν ὑπὲρ τῆς ὀγδόης καὶ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως ψάλλων παρεκάλει.

pag. 50. Sed alii aliter interpretati sunt titulum istum. Confer interea auctores mox memorandos de ipso octavo die, sive futuro sæculo; quod quidem dogma de octavo sæculo ab ipsis usque initiis Christianismi apud veteres invaluerat.

P. 458. l. 2. qui extra ordinem septimanæ dispositionis &c.] Clemens Alex. *Strom.* vii. p. 866. ed. Potteri: *Μετὰ γ' οὖν τὴν ἐν σαρκὶ τελευταίαν ὑπεροχὴν ἀεὶ κατὰ τὸ προσῆκον ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβάλλων εἰς τὴν πατρῴαν αὐλὴν, ἐπὶ τὴν κυριακὴν ὄντως διὰ τῆς ἁγίας ἑβδομάδος ἐπείγεται μονήν.* Et apud Tertullianum *De Anima* cap. 37. Theodoretumque *Interp. Psalm.* p. 640. ed. Schulze. et Andream Cæsariensem *Comment. in Apocalyps.* c. 31. significat *ogdoas* cœlorum regnum, quod judicio supremo successurum est.

Ibid. l. 3. Jesus quoque Naue &c.] Quæ hic adducuntur exempla atque argumenta a Victorino pro futura sabbati abolitione, exstant ea omnia, si bene memini, tum apud Justinum M. tum in Tertulliani opusculis. Hic tamen in lib. iv. cap. 12. *contra Marcionem* facta distinctione inter opus humanum sive *tuum* in quarto decalogi præcepto memoratum atque opus divinum, *ne tum quidem in arcæ circumlatione*, quod Dei opus fuit, *apud Jerichuntem sabbatum destructum fuisse*, statuit.

Ibid. l. 8. Antiochi] Cum monuisset legendum esse istud pro *antiqui* apographi Caviani margo, idem recepi.

Ibid. l. 10. Esaias quoque et cæteri collegæ ejus] Ubinam apud Matthæum referuntur Esaias et ceteri prophetæ sabbatum solvisse? Et quî factum, ut irrepserit *Esaias* pro *David*, ratio me fugit. Apud *S. Matt.* cap. xii. comm. 3. quærit a Pharisæis Jesus, *Non legistis, quæ fecerit David, quando esuriit et qui cum eo erant?* Vid. et *SS. Marc.* et *Luc.* Habet autem MS. *collegi*, unde legere vult cl. Walkerus *collegii*, sed apographum Cavianum hac quidem in re secutus sum. Sabbatum, quod omnes profecto abrogatum esse consentiebant, futuræ post mortem felicitatis typum esse, Victorinus, sicut alii scriptores, hæc inter statuit. Facessant ergo pii alioqui novatores cum suo sabbato, neutri testamento cognito; quamvis

nuperrime Judaicum nomen in leges Anglicas inducere voluerint. Qui enim dies in veteri fœdere sanctificatus colitur, is septimus, non primus est; neque in Novo Testamento de cultu alius diei in sabbati locum substituti quidquam præcipitur; nedum aliud sabbatum constitutum est; cum vetus illud festum Mosaicum et doceat S. Scriptura, et crediderit antiquitas, typum esse veri atque æterni sabbati, ac requietis populi Dei laboribus curisque mundanis liberati, vel, ut aliqui interpretati sunt, cessationis ab operibus peccati et sæculi; dum semel et obiter tantum ab apostolo Joanne dies Dominica, hebdomadale resurrectionis festum, memoratur, eademque fortasse a Paulo et a Luca semel indicatur. Atqui, si adhuc valere dicitur vetus lex illa de sabbato, seu die septimo; nec, quemadmodum ceteri ritus, evangelio abrogata est, quid vetat, quin servata lege, cum divina sit, dies redintegretur septimus, quem ipsi apostoli observabant? Sin, ut ἀμαρτύρως aiunt isti, lex emendata est, atque dies ille mutatus, qui orbe condito benedictus et sanctificatus est, quis eum correxit? quis mutavit? Certe in S. Scriptura altum de re silentium est. Restat autem nobis, non sabbatum quidem, quia apostolo Paulo teste deletum atque abrogatum est, sed dies vetustissima consuetudine et perpetuo ecclesiæ consensu observatus, dies Dominicæ resurrectionis; quo cultum Dei, ipsi et lege naturæ debitum, publice celebramus; etsi neque in Scriptura, ut notum omnibus est, neque in primorum sæculorum monimentis sabbatum appellatur. Hujus festi, sicut aliorum magni momenti rituum atque institutorum, tanta est apud Christianos antiquitas, ut in sæculo Apostolico quærenda sit origo ejus, tanta ejus auctoritas, universæ ecclesiæ veterrimo instituto nixa, ut nullus homo sit, si velit Christianus dici, qui ipsum non colat. Differenda esse negotia hoc die, monet vetustissimus auctor Tertullianus in lib. suo *de Oratione*, cap. 23.

P. 458. l. 11. Ut verum] MS. et *verum*. Sed conjecturam virorum doct. ad Cavii apographum secutus sum.

P. 458. l. 14. singula] *singulis* fortasse legendum. Psalmi illud lxxxix. a Victorino adductum Chiliastæ afferre solent.

Ibid. l. 17. habeo oculos Domini] In margine Cavei, F. *habet oculos Dominus.* Sed recte *habeo*, id est, teneo, invenio. WALKER. Zachariæ cap. iv. comm. 10. *Septem isti oculi sunt Domini, qui discurrunt in universam terram.*

Ibid. l. 18. et septem millia anni] *Milia* MS. Legendum videtur, *est*, vel *erit, septimo millennio,* vel potius, ut paulo supra, *septimo milliario annorum.* Sed Walkerus tantum monet particulam *et* esse delendam. Ceterum Victorinus post alios nonnullos patres septimum millennium regno Christi una cum sanctis ejus futuro attribuit, cui subsecuturum sit ultimum judicium ogdoasque; quæ tamen ipsa ogdoas ab aliis ad tempora Messiæ, sive adventum primum Christi, relata est. Vide inter alios Andream Cæsariensem in *Comm. in Apocalypsin* cap. 63. ubi ait. *sanctorum regnum in terris milliarium ab ecclesia haud recipi dicere superfluum fore.*

Ibid. l. 21. sunt] Hoc monet delendum esse Walkerus; et recte, nisi addi *qui* debeat. Ad septem quod attinet cœlos, de quibus nugatur Victorinus, verum est quod ait Origenes lib. vi. *Contra Celsum* num. 21. Ἑπτὰ δὲ οὐρανοὺς, ἢ ὅλως περιωρισμένον ἀριθμὸν αὐτῶν, αἱ φερόμεναι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ οὐκ ἀπαγγέλλουσι γραφαί. Idem ab Origene dictum ad fin. quoque num. 23.

Ibid. l. 23. Hi septem spiritus.] Verba hæc a sequentibus distinguenda putavi; neque enim cum viris doctis, qui ad Cavii marginem nonnulla annotarunt, voces *eorum spiritus* in *eorum spirituum* mutarem.

Ibid. l. 28. *spiritus timoris*] MS. *spiritu t.* sed ita emendandum ait Walkerus post Esaiæ textum.

Ibid. l. 31. tonitrua mugiunt, flumina extenduntur] In margine Cavii, F. fulmina. Lego, *fulmina accenduntur.* WALKER. Plinius *Nat. Hist.* lib. ii. cap. 38. *Hinc nubila, tonitrua et alia fulmina.* Ex hoc ergo &c. h. e. ex cœlo timoris Dei.

P. 459. l. 1. ignes conglobant] Dubito, utrum rescribendum sit, *ignes* conglobantur, vel, *ignes* se conglobant, an auctor hoc sensu verbum *conglobo* adhibeat.

Ibid. l. 2. comæ orribilis curabitur] Fortasse scribendum, *comet*a h*orribilis crin*itur, h. e. crine insignitur. Conjecit reponendum esse, *comæ horribiles currunt*, Crellius. Vid. infra.

Ibid. l. 3. Nonnunquam accedit etiam sol et luna invicem visitantur] Legerim, *nonnunquam accidit, ut etiam sol et luna* in vicino visantur. In verbis, quæ sequuntur, forsitan reponendum est *aspectus* pro *aspectu*, et *efficiantur* pro *efficiunt*.

Ibid. l. 6. Auctor autem totius creaturæ Jesus] MS. *efficiunt : auctoritatem totius creaturæ justus* &c. Hinc lego, efficiunt. *Auctor autem* totius creaturæ *istius ;* verbo cognomen est. Vel, *Auctor autem* totius creaturæ *Jesus.* Sic supra, Homo Christus *Jesus autor* eorum. Vide Artemonium, id est, Samuelem Crellium, Præfat. pag. 21. ante Initium Evangelii Johannis &c. hæc perverse ad hypothesin suam trahentem, et corrumpentem. WALKER. Ita ab Irenæo, vel fortasse etiam antiquiore aliquo Christiano, *Verbum Dei pater generis humani* appellatur. Vid. lib. iv. *Irenæi* c. 31. al. 51. p. 259. ed. Massueti, vel supra pag. 56. vol. mei I. Itidem Tertulliano in lib. 5. *contra Marcion. Christus* viri auctor *est,* cap. 8. Verba autem, *auctoritatem totius creaturæ* in Caviano apographo cum superioribus conjuncta sunt. Et vir cl. P. Wesselingius *Probab.* cap. xiv. p. 117. cum nondum edita esset egregia ista Walkeri conjectura, *juste* vel *justius* primitus scriptum fuisse pro *justus* statuit. Cum vero propter Victorini verba, quæ supra pag. 456. l. 17. existunt, Walkeri posteriorem illam emendationem præferendam duxerim, eandem haud dubitavi his verbis subdere. Siquis tamen alteram illam magis probaverit, *auctor autem totius creaturæ* istius, ideo reponendum mihi quidem videretur, *auctori autem*, pro *auctoritatem. Istius* optaverat quidem Crellius pro *justus* scribere, ut reponeret, *istius verbo cognomen est ei*, (id est ei verbo, quod supra memoravimus, cognomen est Verbum

Dei.) Etenim, cum ad hoc probandum, Christum Verbum Dei nominari, adducat Victorinus locum Joan. i. 1. sequeretur eum in eo legisse, *et Dei erat Verbum.* Ita Crellium locum refinxisse, et argumentatum esse, retulit, antequam ipsum Crellii librum ego videram, Baraterius, in *Anti-Artemonio,* seu *Initio Evangelii Joannis Vindicato,* Part. I. cap. xvi. §. iii. p. 110. ubi ipse legendum proponit, *Isti verbo cognomen est Dei.*

P. 459. l. 9. *Eructatum est cor meum verbum bonum*] LXX. Ἐξερεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν. Vulgata quidem habet, *Eructavit cor meum verbum bonum.* Nihilominus utrum posuerit Victorinus, qui auctore Hieronymo supra p. 433. non æque Latine ac Græce noverat scribere, *eructatum est* pro *eructavit,* an potius, cor ipsum eructatum esse intellexerit, alii judicent.

Ibid. l. 13. Ergo primus factus creaturæ est, secundus hominis humani generis, ut ait apostolus] Repositum ad marg. Cavii est, *Dominus* pro hominis. Haud amplexus emendationem, totum locum ita refingere malim. *Ergo primo factor creaturæ est, secundo* lumen omnis *humani generis, ut ait apostolus.* Scilicet in *Joan.* i. 3. 9. Mox l. 8. pag. 460. verba extant, *ut Adam illum per septimanam reformaverit, atque universæ* suæ *creaturæ subveniret.*

Ibid. l. 16. Hoc igitur Verbum—timor Dei nomen habet] Walkero teste voces, quæ sequuntur, ita in MSto scriptæ fuerant, emendante eas Cavii apographo; *cœlu* pro *cœlum, terra* pro *terram, sole et luna* pro *solem et lunam, cum terræ ac maris* pro *cum terram ac mare, homine* pro *hominem.* Sed recentiori manu literam *m* super pleraque hæc verba scriptam fuisse in ipso codice, testatur cl. Toddius. Ego interim *timoris* pro *timor* legere malim. *Pietas* pro benevolentia, vel misericordia, hic posita est.

Ibid. l. 22. cornua] *cornuta* MS. Correxi post *Apoc.* v. 6.

Ibid. l. 27. apud Paulum] Pro *Paulum* margo editionis Cavei habet, F. *Apocal.* sed male, et recte *Paulum;* Cyprianus de Exhortatione Martyrii pag. 125. ed. Amstel. *Apostolus Paulus qui hujus legitimi numeri et certi memi-*

nit, ad septem ecclesias scribit. Vide et alia ibidem hunc locum illustrantia. WALKER. FRAGMENTUM *De Canone S. Scripturæ*, hæc habet—*cum ipse beatus apostolus Paulus sequens prædecessoris sui Johannis ordinem, nonnisi nominatim septem ecclesiis scribit ordine tali, ad Corinthios* &c. Supra in vol. I. p. 395.

P. 459. l. 27. septem diacones] Cons. notam ad CORNELII Fragmenta de numero diaconorum sup. pag. 43. hujus vol. De scriptura autem *diacones* Vossius in lib. *De Vitiis, Sermonis.* "*Diacones et diaconibus* crebrum est scriptori-" bus ecclesiasticis etiam antiquis. Sed hos pietatis potius " habemus magistros quam Latinitatis. Elegantiores igi-" tur semper *diaconus* dicunt, ut Græce est διάκονος." Lib. i. cap. 20. pag. 82. Tertullianus Cyprianusque, quod ego meminerim, fere semper habent *diaconi*, dum res, fateor, se aliter habet in epistolarum Cyprianicarum *inscriptionibus*, et ubi narrat Cyprianus in *Epistola ad Successum*, quæ est Epist. 80. vel 82. *Valerianum Imp. ad senatum rescripsisse, ut episcopi et presbyteri et* diacones *incontinenti animadvertantur.* Unde videtur nomen *diacones* eo tempore usitatius ac solennius fuisse. Præstat Versio Vulgata in inscriptione *Epist. ad Philippenses, cum episcopis et* diaconibus.

P. 460. l. 5. in domum Salomonis] For. *domu*, vel cum Walkero *domo*, legendum. Qui septem sacramenta in ecclesia esse statuunt, hi, ut obiter id notem, plurima horum septenariorum in medium solent adducere, ut rem vel firment, vel illustrent.

Ibid. l. 8. Ut Adam illum &c.] Walkerum monentem verba hæc cum sequentibus, *nativitate filii sui* &c. conjungi debere, non cum prioribus, secutus sum; is interea *subvenerit* pro *subveniret* vult reponere, sed malim ego *reformaret* scribere pro *reformaverit. Nativitate* pro *nativitatem* correxerat Cavii apographum. Similiter per *sanctam hebdomadam*, sive diversos bonitatis profectus, procedendum esse præcepit Clemens Alex. supra a me allatus p. 474.

Ibid. l. 12. ea die Gabriel angelum Mariæ &c.] Quomodo hæc atque cetera hujusmodi sibi colligeret Vic-

torinus, perinde atque alii veteres tractatores et chronologi, vix operæ pretium est, ut quis ostendat. Confer Africani *Chron.* vol. ii. p. 238. Paulo post in Cavii apographo positum est *mundasse* pro *inundasse.*

P. 460. l. 15. ea die in carne esse conversum, qua terram et aquam fecit &c.] Non conveniet hoc cum illo in lin. 13. *ea die in carne esse conversum, qua die hominem de humo instruxit,* quod factum esse ostenditur in libro *Genesis* die sexto, dum terra et aqua die tertio apparuisse dicuntur. Hæc inter Christi incarnatio respicitur. Ut fortasse aliud quid vel hic, vel illic scripsisse auctor videatur. Quid si *conversatum* pro *conversum* ibi reponatur?

Ibid. l. 18. qua terra et aqua fœtus suos ediderunt] Hoc factum die quinto a Victorino dicitur pag. 457. l. 1. At vero animalia propria sibi edidisse aquæ traduntur die quinto, terra autem die sexto.

Ibid. l. 21. ea die esse passum, qua Adam cecidit] Lapsum esse Adam eo ipso die, quo illum creavisset Deus, omnes fere statuunt.

Ibid. l. 27. occasus] De morte vox interdum adhibetur.

Ibid. l. 29. eas esse scit] For. scribendum, *et secessit.* Vox enim *secessit* Vet. Latino Interpreti solennis. Verbi causa, *Cum autem audisset Jesus, quod Joannes traditus esset,* secessit (ἀνεχώρησεν) *in Galilæam.* Mat. iv. 12. Sed ad Cavii marginem legendum esse conjicitur *spicas* pro *eas.* Mox *cervical* legendum puto pro *cervicalem,* deinde pro *freta aut procella pedibus ingreditur,* reponendum esse *freta* orta *procella p. i.*

Ibid. l. 33. cæcos eloquentia instituit] *eloquentiam* MS. et *clodos* antique pro *claudos.* Repositum est *eloquentia* in Cavii Apographo. Pro isto, *cæcos eloquentia instituit,* reponere hic velim, *cæcos* illuminat,—et mutos *eloquentia instituit.* Melito Sardensis in fragmento *Libri de Incarnatione Christi* ita scribit; Θεὸς γὰρ ὢν ὁμοῦ τε καὶ ἄνθρωπος τέλειος ὁ αὐτὸς, τὰς δύο αὐτοῦ οὐσίας ἐπιστώσατο ἡμῖν· τὴν μὲν Θεότητα αὐτοῦ διὰ τῶν σημείων ἐν τῇ τριετίᾳ τῇ μετὰ τὸ βάπτισμα, τὴν δὲ ἀνθρωπότητα αὐτοῦ, ἐν τοῖς τριάκοντα χρόνοις τοῖς πρὸ τοῦ βαπτίσματος. Supra in vol. I. *Reliq. Sacr.* p. 121.

P. 461. l. 1. nuntiari ejusdem. Duodenario numero dicere] Locum mendosissimum ita emendes: *nuntiare eisdem. Duodenario numero dies.* Lectorem enim ad initium commentarioli sui p. 455. l. 22. mittit auctor, ubi scripsit, *In principio fecit Deus lucem, eamque duodenario numero horarum, die noctuque, divisit.*

Ibid. l. 6. computantur &c.] MS. *conputantur constituta sunt. Itaque sine dubio autem diei.* Walkerum verba inter se aliter distinguentem, et *constituti* scribentem, deleto *autem*, magis sequendum esse duco, quam viros doct. ad Cavii marg. qui partic. *et* addunt ante *constituta sunt.*

Ibid. l. 11. quos in] Delendum ait *in* Walkerus. Minus recte *apocalypsi* in apographo Caviano extat.

Ibid. l. 21. Sex alæ &c.] Victorinum, quem hoc loco propterea appellat *nostrum* Hieronymus, quod e scriptoribus Latinis fuit, commentarios scripsisse in Esaiam et Ecclesiasten inter alios S. Scripturæ libros, ait idem Hieronymus *De Viris Illustr.* a me huic excerpto præfixus.

P. 462. l. 11. senis &c. &c.] Cum non constet, utrius tandem auctoris sint verba istæc, Origenis an Victorini, plura hic transcribere supersedeo.

Ibid. l. 14. De Victorino id assero &c.] Helvidius, dum perpetuam oppugnabat S. Mariæ virginitatem, Victorini verba quædam adduxerat.

P. 463. l. 3. δευτέρωσιν] Vide Fabricii notam in hunc Hieronymi locum ad Papiæ Fragmenta, vol. I. *Reliquiar.* pag. 4.

Commentarium scripsisse Victorinum in Joannis Apocalypsin, tradit Hieronymus supra *De Viris Ill.* pag. 233. Ad libellum autem quod attinet in tomo i. *Bibliothecæ Patrum Parisinæ* editum, qui Victorini nomine inscriptus est, dicendum est cum Tillemontio *Mem. Eccl.* tom. v. not. 2. in S. Victorin. Lardneroque *De Evang. Fide*, part. II. lib. i. cap. 56. pag. 196. &c. interpolatum quidem eum librum fuisse, et nonnullis in locis mutatum, sed majorem tamen partem ejus a Victorino revera scriptum; idque

dixerim eo magis, quod in plurimis rebus hic commentarius cum isto *De Fabrica Mundi* ἀποσπασματίῳ pulchre conveniat. Confer et *Ceillier Histoire Générale des Auteurs Sacrés et Ecclésiastiques*, tome iii. cap. 21. §. 3. p. 346. et quam nuperrime vidi, postquam omnia hæc de Victorino a me edita fuerant, *Lumperi Hist. Theologico-Criticam*, vol. xiii. p. 572—583.

Age vero, breviora quædam *Scholia* Victorini *in Apocalypsin* quasi postliminio jam reducta sunt a Gallandio, quæ primus ex Casinensi codice ediderat Basilius Millanius Monachus Casinas Bononiæ anno 1558. Aitque Gallandius, in *Bibliothecæ PP.* suæ tomo iv. pag. vi. se nullum dubitare, si viris doctis perspecta hujusce opusculi editio unica, adeoque perrara, fuisset, " quin *Scholia*, tanquam " genuinum Victorini fetum excepissent; agnovissentque " simul subdititium omnino esse, utpote mire interpola- " tum, Commentarium illum in Apocalypsin, qui sub ejus " nomine in Patrum Bibliotheeis circumfertur." Sic ille. Quanquam vero vestigia antiquioris doctrinæ in his brevioribus scholiis subinde deprehendi, interpolata tamen istæc ab aliquo male feriato fuisse mihi videbantur, si modo opusculum ad Victorinum tertii sæculi scriptorem vere pertineret. Extat in eo ad comm. 14. cap. i. Apoc. *Caput autem ejus et capilli erant albi* &c. interpretatio ista —*In capillis albis* abbatum *est multitudo.* Sed vero *albatorum,* non *abbatum*, scriptum postea inveni in Victorini Commentario supra commemorato; in quo quidem gemina fere horum Scholiorum extant, ita tamen ut uterque liber mutua ope emendari queat. Porro ad comm. 18. cap. xiii. *Numerus ejus nomen hominis, et numerus ejus sexcenti sexaginta sex,* post multa alia hoc additum est, *Item aliud ejus* (Antichristi) *nomen Gothice, quod per se liquebit, id est,* Γενσηρικὸς, *quod eodem modo Græcis literis computabis* γ'. *tres,* ε'. *quinque* &c. Significatur autem Gensericus Vandalorum rex, qui sæculo quinto Catholicos in Africa vexarat. Alia mitto, sed notes lector, quæso, in eodem opusculo non tantum illud, quod in fine adversus Chiliastas scriptum extat, sed et multa scholia in totum caput 20

Apocal. eorundem sententiæ opposita; etsi, Victorinus in commentario suo, Hieronymo id diserte tradente, Chiliastarum errori faverit, idemque profecto ex tractatu, qui superest, *De Fabrica Mundi*, liqueat. Sed hæc hactenus. Poematum, quæ Victorino nonnulli attribuerunt, nullum idoneo gaudet testimonio præter breve carmen adhuc extans *De Cruce Domini*, vel *De Paschate*, cujus duos priores versus Victorino adscripsit Beda Venerabilis in libello *De Locis Sanctis* cap. iii. p. 489. tom. iii. ed. Basil.—*qua ductus opinione*, inquit Beda, *Victorinus Pictaviensis antistes ecclesiæ, de Golgotha scribens ita inchoat:*

> *Est locus, ex omni medium quem credimus orbe,*
> *Golgotha Judæi patrio cognomine dicunt.*

Verumtamen sententiæ illorum haud refragor, qui propter stili differentiam a Victorino carmen abjudicare velint; nam Latine loqui auctor poematis videtur, id quod de Victorino agente *De Fabrica Mundi* vix dicendum. Facultas enim pure et emendate scribendi in cumulum sancti martyris laudum, teste pluribus locis Hieronymo, non accessit.

S. PAMPHILUS MARTYR.

S. PAMPHILUS MARTYR.

S. Hieronymi *Lib. De Viris Illustribus*, cap. lxxv. p. 165.

PAMPHILUS presbyter, Eusebii Cæsariensis Episcopi [a] necessarius, tanto [b] bibliothecæ divinæ amore flagravit, ut maximam partem Origenis voluminum sua manu descripserit, quæ usque hodie [c] in Cæsariensi bibliotheca habentur. Sed et [d] in duodecim prophetas viginti quinque ἐξηγήσεων Origenis volumina manu ejus exarata repperi, quæ tanto amplector et servo gaudio, ut Crœsi opes habere me credam. Si enim lætitia est, unam epistolam habere martyris, quanto magis tot millia versuum, quæ mihi videtur sui sanguinis signasse vestigiis. Scripsit, antequam Eusebius Cæsariensis scriberet, [e] Apologeticum pro Origene, [f] et passus est Cæsareæ Palæstinæ sub persecutione Maximini.

[a] Ab hoc amico suo Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου. Vide infra cap. 81. (*Libri De Viris Ill.*) Fabricius.

[b] De studio S. Pamphili Martyris in bibliotheca Cæsareæ instruenda confer si placet quæ ad cap. 81. et 113. Sed bibliotheca divina est Scriptura Sacra, ut c. 81. Fabricius. Sic appellant ecclesiastici auctores Scripturam sacram. Alcimus

Avitus Epist. 2. *utramque Bibliothecam* dixit Novum ac Vetus Testamentum. Lectu dignum Epigramma Alcuini is calce Scripturæ a se emendatæ

Nomine Pandecten *proprio vocitare memento*
Hoc corpus sacrum, Lector, in ore tuo ;
Quod nunc a multis constat Bibliotheca *dicta*
Nomine non proprio, ut lingua Pelasga docet.

VALLARSIUS.

c Non Origenis tantum sed et aliorum quoque insignium scriptorum monumenta, libros præcipue sacros manu sua vel descripsit vel emendavit S. Pamphilus. In Bibl. Coisliniana etiamnum exstat apographum Codicis Epistolarum S. Pauli ex Codice Bibl. Cæsariensis scriptarum manu S. Pamphili. Vide Catalogum MSS. concinnatum a clariss. Montfaucono p. 261. FABRICIUS.

d Hi tomi xxv. in 12. Prophetas quos reperisse se etiam testatur Eusebius vi. 36. Hist. hodie inter Origenis opera non habentur. FABRICIUS.

e Postea Origeni infensior hoc retractavit Hieronymus, et a Rufino deceptum se conquestus, Apologetici Origenis scriptorem Pamphilum esse pernegavit. Epist. 65. et utroque libro contra Rufin. Sed in prioribus quinque Apologiæ pro Origene libris utique non solum Eusebium sed una cum Pamphilo, ut Socrates iii. 7. tradit, elaborasse, sextum autem post Pamphili demum martyrium subjunxisse, Photio Cod. 118. assentior. Exstat illius Apologetici liber tantum primus ex Rufini versione sæpius editus et inter Origenis et inter Hieronymi opera. Ex cæteris pauca apud Photium fragmenta. Vide quæ de Pamphilo Tillemontius tom. v. pag. 421. 750. seq. tom. xii. pag. 205. seq. et. tom. vii. p. 40. FABRICIUS. Primum librum Apologiæ in sex libros postea divisæ solius Pamphili esse, ut retulit Rufinus, ceteros Pamphili simul et Eusebii esse, excepto ultimo, qui erat solius Eusebii, recte statuit post L. Holstenium Justus Fontaninus *Hist. Lit. Aquileianæ*, lib. v. cap. 5. §. 111. Sed de hac Apologia et primi libri Interp. Latina, quæ extat, adnotata plura sunt infra. Hoc porro Apologeticum a Rufino

Latino interpretatum demptis Origenis excerptis in Appendice collocavi.

[f] Factum hoc A. 309. 15. Febr. ut fusius narravit Eusebius libro tertio de vita S. Pamphili ex quo apospasmation ex Codice Mediceo protulit Papebrochius in Actis Sanctor. tom. i. Junii p. 64. seq. quod nuper Græce et Lat. recudendum dedi in spicilegio Patrum tertii sæculi, una cum Pamphili Martyris argumentis Capitum libri Actorum Apostolicorum, in tomo ii. Opusculorum S. Hippolyti Hamb. 1718. fol. Vitam Pamphili scripsisse se peculiari opera testatur Eusebius vii. 32. p. 288. seq. ubi virum illum θαυμασιώτατον appellat. Fabricius. Digna sunt, quæ exscribantur Eusebii verba apud S. Hieronymum *Libro primo Contra Rufinum. Ipse Eusebius amator et præco et contubernalis Pamphili tres libros scripsit elegantissimos vitam Pamphili continentes; in quibus quum cætera miris laudibus prædicaret, humilitatemque ejus ferret in cælum, etiam hoc in tertio libro addidit: 'Queis studiosorum amicus non fuit Pamphilus? Si quos videbat ad victum necessariis indigere, præbebat large quæ poterat. Scripturas quoque sanctas non ad legendum tantum, sed ad habendum, tribuebat promptissime. Nec solum viris sed et feminis, quas vidisset lectioni deditas. Unde et multos codices præparabat, ut quum necessitas proposcisset volentibus largiretur. Et ipse quidem proprii operis nihil omnino scripsit, exceptis epistolis, quas ad amicos forte mittebat, in tantum se humilitate dejecerat. Veterum autem tractatus scriptorum legebat studiosissime, et in eorum meditatione jugiter versabatur.'* §. 9. pag. 465. tomi ii. *Op. S. Hieron.* edit. Vallarsii. Interea disputat cl. Lardnerus contra τὴν γνησιότητα Actorum S. Pamphili a Fabricio aliisque editorum, in Op. *De Fide Hist. Evang.* part. II. lib. i. cap. 59. n. 10. De *Argumentis* vero *Capitum libri Actuum Apost.* mox dicam.

DE

S. PAMPHILI MARTYRIS,

PRESBYTERI CÆSARIENSIS,

QUI AD FINEM VERGENTE SÆCULO TERTIO FLORUIT,

PRO ORIGENE APOLOGIA.

De sui ipsius, et Pamphili Martyris, Pro Origene Apologia, hæc scribit Eusebius lib. vi. *Hist. Eccl.* cap. 33.

ΚΑΙ ἄλλα μὲν οὖν μυρία Ὠριγένους πέρι μνήμῃ παραδιδόασι τῶν καθ' ἡμᾶς οἱ πρεσβύτεροι· ἃ καὶ παρήσειν μοι δοκῶ, οὐ τῆς ἐνεστώσης ἐχόμενα πραγματείας, ὅσα δὲ ἀναγκαῖα τῶν περὶ αὐτὸν διαγνῶναι ἦν, ταῦτα καὶ ἐκ τῆς ὑπὲρ αὐτοῦ πεπονημένης ἡμῖν τε καὶ τῷ καθ' ἡμᾶς ἱερῷ μάρτυρι Παμφίλῳ ἀπολογίας, πάρεστιν ἀναλέξασθαι· ἣν τῶν φιλαιτίων ἕνεκα συμπονήσαντες ἀλλήλοις, διὰ σπουδῆς πεποιήμεθα.

Interprete H. Valesio.

Sed et alia de Origene quamplurima memoriæ tradita sunt a senioribus nostræ ætatis presbyteris : quæ quoniam ad præsentis operis institutum nihil faciunt, omittenda esse duxi. Quæcunque vero necesse est de illo cognoscere, ea peti possunt ex Apologetico qui a nobis et sacro-sancto nostri temporis martyre Pamphilo pro illius defensione conscriptus est: quem quidem nos propter malevolos quosdam accusatores, communi studio atque opera junctim elaboravimus.

De Libro secundo ejusdem Operis ita Eusebius lib. vi. *Hist. Eccl.* cap. 23.

——καθ' οὓς (h. e. tempore Urbani et Zebini Romæ et Antiochiæ episcoporum) ὁ Ὠριγένης ἐπειγούσης χρείας ἐκκλησιαστικῶν ἕνεκα πραγμάτων, ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα στειλάμενος τὴν διὰ Παλαιστίνης, πρεσβυτερίου χειροθεσίαν ἐν Καισαρείᾳ πρὸς τῶν τῇδε ἐπισκόπων ἀναλαμβάνει. τὰ μὲν οὖν ἐπὶ τούτῳ περὶ αὐτοῦ κεκινημένα, τά τε ἐπὶ τοῖς κινηθεῖσι δεδογμένα τοῖς τῶν ἐκκλησιῶν προεστῶσιν· ὅσα τε ἄλλα ἀκμάζων περὶ τὸν θεῖον εἰσενήνεκται λόγον, ἰδίας δεόμενα συντάξεως, μετρίως ἐν τῷ δευτέρῳ ἧς ὑπὲρ αὐτοῦ πεποιήμεθα ἀπολογίας, ἀνεγράψαμεν.

—Quo tempore Origenes, compellente ipsum necessitate, ob ecclesiastica negotia in Achaïam profectus: cum per Palæstinam transiret, presbyterii gradum per impositionem manuum Cæsareæ ab illius regionis episcopis accepit. Porro qui deinceps motus ejus causa fuerint concitati, et quæ super iisdem motibus a præsulibus ecclesiarum constituta sint: et quæcumque alia vigens ipse ac florens in prædicatione verbi divini contulit, cum proprium opus requirant, in secundo libro defensionis quam pro illo conscripsimus, sufficienter a nobis sunt exposita.

Vel ex uno aliquo, præcipue Libro Secundo, vel ex pluribus Librorum quinque posteriorum ejusdem Operis, hæc Photius in Bibliotheca, Cod. CXVIII. pag. 296. ed. Hœschelii p. 92. ed. Bekkeri.

Ἀνεγνώσθη Παμφίλου τοῦ μάρτυρος, καὶ Εὐσεβίου, ὑπὲρ Ὠριγένους· τόμοι δὲ τὸ βιβλίον (for. τοῦ βιβλίου) ἕξ. ὧν οἱ μὲν πέντε Παμφίλῳ τὸ δεσμωτήριον οἰκοῦντι, συμπαρόντος καὶ Εὐσεβίου, ἐξεπονήθησαν. ὁ δὲ ἕκτος, ἐπεὶ ὁ μάρτυς ξίφει τοῦ ζῆν ἀπαχθεὶς, ἀνέλυσε πρὸς ὃν ἐπόθει Θεὸν, Εὐσεβίῳ λοιπὸν

Interprete A. Schotto.

Lecti sunt Pamphili Martyris, et Eusebii *pro Origene libri sex:* quorum quinque sunt a Pamphilo in carcere, præsente etiam Eusebio, elaborati: sextus vero, postquam jam martyr ferro privatus vita, ad unice desideratum Deum migrarat, ab Eusebio est absolu-

ἀπαρτίζεται· καὶ ἄλλοι δὲ πλεῖστοι κατ᾽ ἐκεῖνο καιροῦ, καὶ ἀξιολογώτατοι, ἀπολογίας ὑπὲρ αὐτοῦ συνετάξαντο. φασὶ δὲ τὸν Ὠριγένην ἐν τοῖς κατὰ Σευῆρον διωγμοῖς γράψαι Λεωνίδῃ τῷ πατρὶ, ἐπαλείφοντα πρὸς τὸν τοῦ μαρτυρίου δρόμον, ὃν καὶ καλῶς δραμόντι τῶν βραβείων τυχεῖν ἐξεγένετο· καὶ αὐτὸν δὲ ἀποδύσασθαι σπεύδειν πρὸς τὸ τῶν ἀγωνισμάτων στάδιον, τὴν δὲ μητέρα καὶ ἄκοντα δυνηθῆναι τῆς ὁρμῆς ἐπισχεῖν· καὶ τοῦτο καὶ αὐτὸς ἐν ἐπιστολῇ οἰκείᾳ ἐπισημαίνεται. φασὶ δὲ αὐτὸν ὅ, τε Πάμφιλος μάρτυς, καὶ ἕτεροι πλεῖστοι, οἵτινες ἀπ᾽ αὐτῶν τῶν ἑωρακότων Ὠριγένην τὰ περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἠκριβώσαντο, διαβοήτῳ μαρτυρίῳ τοῦ βίου ἐξεληλυθέναι ἐπ᾽ αὐτῆς τῆς Καισαρείας Δεκίου τὴν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ὠμότητα πνέοντος. οἱ δὲ φασὶν αὐτὸν ἕως Γάλλου καὶ Βολουσιανοῦ διαρκέσαντα, καὶ ἑξηκοστὸν ἔννατον ἔτος τῆς ἡλικίας ἄγοντα, ἐν Τύρῳ καὶ τελευτῆσαι· καὶ ταφῇ παραδοθῆναι. ἔστι δὲ μᾶλλον οὗτος ὁ λόγος ἀληθὴς, εἴγε αἱ φερόμεναι αὐτοῦ μετὰ τὸν διωγμὸν Δεκίου ἐπιστολαὶ οὐκ ἔχουσι τὸ πλαστόν. παντὸς δὲ μαθήματος ἰδέαν αὐτὸν φασὶ καὶ μετελθεῖν καὶ διδάσκειν. τοῦτον τοίνυν τὸν Ὠριγένην, ὃν καὶ Ἀδαμάντιον ἐπονομάζεσθαί φασιν, ὅτι ἀδαμαντίνοις δεσμοῖς ἐῴκεσαν οὓς ἂν δήσειε λόγους, ἀκροατὴν καὶ διάδοχον λέγουσι γενέσθαι Κλήμεντος τοῦ στρωματέως, καὶ τοῦ

tus. Quamquam alii quoque plurimi eo ipso tempore magni nominis viri Apologiis Origenem defendendum susceperunt. Aiunt igitur Origenem Severi Imp. persecutione Leonidæ patri scriptum misisse, quo ad martyrii curriculum eum exacueret: et sane stadium fortiter decurrens ille bravium accepit. Addunt ipsum-met Origenem summo studio idem certamen suscipere conatum fuisse, sed matrem impetum vel ipso invito refrænasse. quod ipsum item epistola quadam sua testatum reliquit. Quin Pamphilus martyr, et alii cum eo plurimi, res Origenis ex illis ipsis, qui hominem viderant, accuratius perscrutati, narrant, eum celebri martyrio tum vita decessisse, cum Cæsareæ Decius suam in Christianos crudelitatem effunderet. Alii tamen volunt ad Galli ac Volusiani usque tempora perdurasse, et sexagesimum nonum ætatis annum agentem Tyri mortuum, in eademque urbe sepultum. Quæ quidem verior narratio est: si modo germanæ sunt, quæ feruntur, epistolæ illius post Decii persecutionem conscriptæ. Omnes autem omnino disciplinas ipsum et percepisse, et docuisse ferunt. Hunc item Origenem (quem etiam Adamantium cognominatum ex eo tradunt, quod rationes, quas colligaret, adamantinis quibusdam quasi vinculis non absimiles viderentur) auditorem fuisse Clementis ejus

κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐκκλησιαστικοῦ διδασκαλείου. Κλήμεντα δὲ Πανταίνου γενέσθαι λέγουσι καὶ ἀκροατὴν, καὶ τοῦ διδασκαλείου διάδοχον· Πάνταινον δὲ, τῶν τε τοὺς ἀποστόλους ἑωρακότων ἀκροάσασθαι· οὐ μὴν ἀλλὰ καί τινων αὐτῶν ἐκείνων διακοῦσαι.

Τὰς δὲ κατὰ Ὠριγένους κινήσεις ἐκεῖθεν λέγουσιν ἐκρυῆναι. Δημήτριος Ἀλεξανδρείας ἐπεσκόπει, ὃς Ὠριγένην δι' ἐπαίνων εἶχε, καὶ ἐς τοὺς φιλτάτους συνέταττεν. ἀλλ' Ὠριγένης μέλλων ἀπαίρειν εἰς Ἀθήνας, χώρις τῆς τοῦ οἰκείου γνώμης ἐπισκόπου, εἰς πρεσβύτερον οὐ δέον ὃν ἀναβιβάζεται· Θεότεκνος δ' ἦν ὁ κατὰ Καισάρειαν τὴν ἐν Παλαιστίνῃ τὸν ἀρχιερατικὸν χειρίζων νόμον, ὁ τῆς Ὠριγένους αὐτουργὸς χειροτονίας, ἔχων συνευδοκοῦντα καὶ τὸν Ἱεροσολύμων Ἀλέξανδρον. τρέπεται διὰ τοῦτο Δημητρίῳ εἰς μῖσος τὸ φίλτρον· καὶ οἱ ἔπαινοι πρὸς τοὺς ψόγους. καὶ σύνοδος ἀθροίζεται ἐπισκόπων καί τινων πρεσβυτέρων κατὰ Ὠριγένους. ἡ δὲ, ὡς ὁ Πάμφιλός φησι, ψηφίζεται, μεταστῆναι μὲν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας τὸν Ὠριγένην, καὶ μήτε διατρίβειν ἐν αὐτῇ μήτε διδάσκειν· τῆς μέντοι τοῦ πρεσβυτερίου τιμῆς οὐδαμῶς ἀποκεκινῆσθαι. ἀλλ' ὅγε Δημήτριος ἅμα τισὶν ἐπισκόποις Αἰγυπτίοις καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπεκήρυξε, συνυπογραψάντων καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν συμψήφων αὐτῷ γεγενημένων. φυγαδευθέντα δὲ τὸν Ὠριγένην τῆς

qui *Stromateus* dictus est, ejusdemque in catechetica schola quæ Alexandriæ erat, successorem. Clementem porro Pantæni fuisse discipulum, scholæque successorem: et Pantænum rursum iis usum magistris, qui apostolos vidissent: quin et illorum nonnullos audiisse.

Cæterum hinc in Origenem excitatam omnem tempestatem commemorant. Demetrius Alexandriæ præsul Origenem multum laudans, in paucis carissimum habebat. At cum hic absque bona episcopi venia Athenas profecturus esset, Theotecnus Cæsareæ Palæstinæ tum archiepiscopus, secus eum quam oporteret, presbyterum ordinavit, non improbante factum hoc Alexandro Hierosolymorum episcopo. Hinc Demetrio amor in odium vertit, laudesque mox cum vituperatione commutatæ. Synodus insuper episcoporum coacta, et presbyterorum quorundam contra Origenem: quæ, ut Pamphilus refert, decretum fecit, Alexandria quidem pellendum Origenem, neque in ea versari aut docere permittendum; sacerdotii tamen dignitate nequaquam submovendum. Verum Demetrius una cum Ægypti episcopis aliquot, sacerdotio quoque illum abjudicat, subscribentibus etiam edicto huic, quotquot antea suffragati ei fuissent. Ita igitur

Ἀλεξανδρείας, Θεότεκνος ὁ Παλαιστίνης, ἀσμένως τε διάγειν ἐν Καισαρείᾳ ὑπεδέξατο, καὶ τοῦ διδάσκειν πᾶσαν ἐξουσίαν ἐνεχείρισε.

Καὶ τὰς μὲν αἰτίας ἐξ ὧν συνέβη τὰς διαβολὰς ἐκραγῆναι τῷ Ὠριγένει, ταύτας φησί.

Τὴν δὲ ὑπὲρ Ὠριγένους ἀπολογίαν, ὡς ἔφημεν, ὁ Πάμφιλος σὺν Εὐσεβίῳ καθειργμένος τῷ οἰκήματι συνεγράψατο· καὶ ταύτην πρὸς τοὺς ἐν μετάλλοις διὰ Χριστὸν ταλαιπωρουμένους διεπέμψατο. ὧν ἦν τὸ ἀκροθίνιον, Πατερμούθιος· ὁ μετὰ βραχὺ τῆς Παμφίλου ἀναλύσεως διὰ πυρὸς καὶ αὐτὸς σὺν ἑτέροις τὸν βίον τελειωθείς. ἦν δὲ Παμφίλου διδάσκαλος ὁ Πιέριος τοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ αὐτὸς προεστηκὼς διδασκαλείου. μάρτυς δὲ καὶ ὁ Πιέριος, ἅμα τῷ ἀδελφῷ Ἰσιδώρῳ τῶν ἀθλητικῶν ἀξιωθέντες στεφάνων, οἷς ὥς φασὶ καὶ νεὼς καὶ οἶκοι ὑπὸ τῶν εὐσεβούντων ἱδρύνθησαν. ὁ δὲ θεῖος Πάμφιλος πρεσβύτερος ἦν. καὶ πολλὰ δὲ τῶν Ὠριγένους εἰς τὴν θείαν γραφὴν ἐξηγήσεων ἰδίᾳ χειρὶ λέγουσιν αὐτὸν γεγραφέναι.

Alexandria in exsilium pulsum Origenem, Theotecnus Palæstinæ episcopus libenter Cæsareæ et degere jussit, et de superiore loco docendi potestatem fecit.

Has ille causas adfert, ex quibus omnes illæ calumniæ in Origenem eruperint.

Ejus porro Apologiam, ut diximus, Pamphilus una cum Eusebio, communi carcere inclusi conscripserunt, eandemque ad eos, qui pro Christi nomine ad metalla damnati exercebantur, consolationi miserunt, quorum princeps erat Patermuthius, qui post Pamphili per martyrium emigrationem, brevi interjecto tempore, flammis et ipse cum aliis vita pulsus est. Pamphili præceptor Pierius, fuit ipse quoque scholæ Alexandrinæ magister, martyrque idem, una cum fratre Isidoro certaminis coronam adeptus est: quibus etiam templum, domusque a piis hominibus constructa referunt. Beatus autem Pamphilus presbyter erat, et Origenis eum pleraque quibus sacram explanavit scripturam, sua manu exarasse scribunt.

De eodem Opere hæc Socrates lib. iii. *Hist. Eccl.* c. 7.

Ὠριγένης δὲ πανταχοῦ μὲν ἐν τοῖς φερομένοις αὐτοῦ βιβλίοις, ἔμψυχον τὸν ἐνανθρωπήσαντα (scil. Christum) οἶδεν· ἰδικῶς δὲ, ὁ εἰς τὴν Γένεσιν αὐτῷ πεπονημένος ἔννατος τόμος, τὸ περὶ τούτου μυστήριον ἐφανέρωσεν, ἔνθα Ἀδὰμ μὲν τὸν Χριστὸν, Εὔαν δὲ τὴν ἐκκλησίαν εἶναι πλατύτερον κατεσκεύασε· μάρτυρες τούτων ἀξιόπιστοι, ὅ τε ἱερὸς Πάμφιλος, καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ χρηματίζων Εὐσέβιος· ἄμφω γὰρ κοινῇ τὸν Ὠριγένους παρατιθέμενοι βίον, καὶ πρὸς τοὺς ἐκ προλήψεως ἀπεχθανομένους πρὸς τὸν ἄνδρα ἀπαντῶντες, ἐνδόξοις βιβλίοις ἀπολογίαν ὑπὲρ αὐτοῦ ποιούμενοι, οὐ πρῶτον Ὠριγένην ἐπὶ ταύτην τὴν πραγματείαν ἐλθεῖν φασὶν, ἀλλὰ τὴν τῆς ἐκκλησίας μυστικὴν ἑρμηνεῦσαι παράδοσιν.

Interprete H. Valesio.

Origenes quoque in omnibus libris suis Christum hominem factum anima præditum esse agnoscit. Sed specialiter in nono tomo commentariorum quos scripsit in Genesim, hujus rei sacramentum exponit: quo loco Adamum quidem Christi, Evam autem ecclesiæ typum gerere pluribus verbis asseruit. Hujus rei testes sunt locupletissimi S. Pamphilus, et qui ab illo cognomen traxit Eusebius, Ambo enim cum simul juncti vitam Origenis conscriberent, et iis qui ex anticipata quadam opinione eum aversabantur, responderent in præclaris illis libris, quos pro ejus defensione elucubrarunt, Origenem non primum in hoc argumento versatum esse dicunt, sed mysticam ecclesiæ traditionem esse interpretatum.

De eodem Opere idem Socrates lib. iv. *Hist.* cap. 27.

Μέμνηται δὲ αὐτοῦ (S. Gregorii Neocæsariensis) καὶ Πάμφιλος ὁ μάρτυρ ἐν τοῖς περὶ Ὠριγένους πονηθεῖσιν αὐτῷ βιβλίοις, ἐν οἷς καὶ συστατικὸς (συντακτικὸς corrigit Valesius) λόγος Γρηγορίου εἰς Ὠριγένην παράκειται.

Interprete Valesio.

Hujus mentionem facit etiam Pamphilus Martyr in libris, quos pro Origenis defensione scripsit: quibus etiam adjuncta est Gregorii Oratio, quam ille ab Origene discedens in ejus laudem composuit.

De eodem Opere ita scribit Antipater Bostrensis Episcopus in Libro primo Refutationis Apologiæ Eusebii Cæsariensis pro Origene.

Ὥστε δὴ, ἵνα μὴ δόξωμεν ἐπεμβαίνειν τῷ ἀνδρὶ (scil. Eusebio), περὶ ὧν οὐ πρόκειται ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος λέγειν, ἵνα βασανίζοντες πρὸς ἀκρίβειαν τὴν γενομένην ἀπολογίαν, αἱρετικοὺς ἀποδείξωμεν τοὺς ἀμφοτέρους, αὐτόν τε τὸν ἀπολογησάμενον, καὶ τὸν ὑπὲρ ὅτου τὴν ἀπολογίαν συνέταξε· Καὶ μεθ' ἕτερα (verba sunt excerptoris). Δεῖξον τρανὸν καὶ ἀναμφιβολόν (for. τρανῶς καὶ ἀναμφιβολῶς, secundum Latinam interpret.) τινα τῶν τῆς ἐκκλησίας διαφανῶν διδασκάλων, ὅτι προϋπάρχουσιν αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ, δογματίσαντα. καὶ μὴ παραλογισμούς τινας προφέρειν πειρῶ εἰς ἀπόδειξιν. τὸ γὰρ δεικνύναι σε σπεύδειν, τὴν τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα ὑπόβασιν ὁμοίως αὐτῷ τινὰς εἰρηκότας, πρῶτον μὲν οὐ ξενισθῶμεν· σοῦ γὰρ καὶ τῶν περὶ σὲ ἡ τοιαύτη δόξα. ὅθεν περὶ τούτου ἐπὶ τοῦ παρόντος λόγος ἡμῖν οὐδεὶς, πάλαι μὲν οἰκουμενικῇ ζητήσει ὑποβληθέντος (l. ἀποβληθέντος) καὶ ἀποκηρυχθέντος· μὴ πείθεσθαι δὲ ἐν (δέον legendum in marg. proponitur.) τούτῳ, μηδὲ δι' οὓς ταῦτα ἡμῖν πρόκειται βασανίζειν· τὸ δὲ ψιλὴν τὴν περὶ ἀρχῶν φωνὴν διαβάλλειν, οὐδαμῶς παρά τινος μέχρι τοῦ νῦν ἀκήκοας, ὦ δεινὲ συνήγορε τοῖς Ὠριγένους ἀτοπήμασιν. Extant hæc apud Concilium Nicænum II. tom. vii. *Concil.* pag. 368. *ed. Labbæi et Cossart.*

Itaque ne videamur aggredi virum, de quibus non est nobis impræsentiarum dicendi propositum, neve discutientes diligentius apologiam quæ facta est, hæreticos ostendamus utrumque, ipsum scilicet qui excusavit, et eum qui pro eo excusationem exposuit. Et post alia. Ostende quemquam ex illustribus ecclesiæ magistris qui expresse et indubitabiliter, quod præexistant animæ, dogmatizaverit, et ne subreptiones quasdam proferre tentes ad comprobationem. Illud enim quod demonstrare festinas, Filii ad Patrem subjectionem etiam sibi similiter aliquos perhibere, primo quidem non miremur: tua est et eorum qui circa te sunt, talis opinio. Unde nec super hoc in præsenti nobis ullus est sermo, cum videlicet universali sit olim inquisitione projectum atque repulsum. Et non huic obediatur, neque discutiatur propter eos, pro quibus hæc nobis proposita sunt. Porro puræ voci quæ est Periarchon detrahi, nequaquam a quoquam usque nunc audisti, O acer advocate Origenis pravitatum.

De eadem Apologia ita scribit Auctor Synodici adversus Tragœdiam Irenæi cap. 198. *quod Latine extat in Nova Baluzii Collectione Conciliorum* p. 895.

Suprascriptam epistolam pro suis patribus ad hoc præcipue protulit Irenæus, ut Nestorium probaret non esse novitatis auctorem, dum constet quod multæ hæreses patrum pro se ob hoc ipsum proferant lectiones, nec tamen ob hoc earum principes non sint novitatis auctores. Nam ut de aliis interim sileam, Eusebius in opere Apologetico pro Origene et dogmatibus ejus, id est, pro præexistentia et restitutione composito, quod martyris et ipsius Eusebii Cæsariensis nominibus prænotatur, multis valde præcedentium patrum testimoniis usus est pro prædictis erroribus.

De hac Apologia Anonymus Auctor a Ch. Lupo editus refert,

Pamphilum Martyrem et Eusebium pro præexistentia et restitutione multis valde præcedentium patrum testimoniis usos esse.

De eadem Apologia hæc Photius Cod. CXVII. p. 293.

Ὁ δὲ τοῦ συγγράμματος πατὴρ (scil. Auctor Anonymus aliûs cujusdam Apologiæ pro Origene et ejus dogmatibus) *μάρτυρας ὑπὲρ Ὠριγένους τε καὶ τῶν αὐτοῦ δογμάτων, Διονύσιον προκομίζει τὸν Ἀλεξανδρείας, Δημήτριόν τε καὶ Κλήμεντα, καὶ ἑτέρους πλείους. μᾶλλον δὲ τῶν ἄλλων ἁπάντων Παμφίλῳ τε τῷ μάρτυρι ἐπερείδεται, καὶ τῷ Εὐσεβίῳ, ὃς τῆς κατὰ Παλαστίνην Καισαρείας ἐπεσκόπησεν.*

Interprete A. Schotto.

Scriptor autem ipse pro Origene, ejusque sententiis hos fere testes laudat, Dionysium Alexandrinum, Demetrium quoque et Clementem, aliosque plurimos. Præ cæteris vero Pamphilo martyri innititur, atque Eusebio Cæsareæ Palestinæ episcopo.

Ex Apologiæ Libro sexto, qui ab Eusebio solo conscriptus est, hoc affert S. Hieronymus.

Eusebius Cæsariensis episcopus, cujus supra memini, (inquit Hieronymus) in sexto libro τῆς ἀπολογίας Origenis, hoc idem objicit Methodio episcopo et martyri, quod tu in meis laudibus criminaris, et dicit: Quomodo ausus est Methodius nunc contra Origenem scribere, qui hæc et hæc de Origenis loquutus est dogmatibus? lib. i. *Apol. adversus Rufinum* §. xi. p. 456.

De eodem Libro sexto Apologiæ hoc scribit Eusebius lib. vi. *Hist.* cap. 36.

Γράφει δὲ (Origenes) καὶ Φαβιανῷ τῷ κατὰ Ῥώμην ἐπισκόπῳ, ἑτέροις τε πλείστοις ἄρχουσιν ἐκκλησιῶν περὶ τῆς κατ᾽ αὐτὸν ὀρθοδοξίας. ἔχεις καὶ τούτων τὰς ἀποδείξεις (scil. notitiam rerum atque librorum Origenis) ἐν ἕκτῳ τῆς γραφείσης ἡμῖν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἀπολογίας.

Interprete Valesio.

Sed et ad Fabianum Romanæ urbis episcopum, et ad complures alios ecclesiarum antistites de recta fidei suæ ratione epistolas scripsit. Harum autem rerum certissima documenta habes in sexto libro Apologetici illius, quem nos pro ejus defensione conscripsimus.

De hac Apologia ita Auctor Prædestinati cap. 43.

Hic (Martyr Pamphilus) edidit Apologeticum, et omnia quæ de Origene catholici ignorantes mentiuntur, exclusit, ostendens ea, quæ reprehensibilia inveniuntur in ejus opusculis, Origenis non esse, sed eorum quos ipse superaverat: alia vero quæ tota perversa sunt, aliorum duorum hæreticorum esse, qui Origenis nomen, non fidem nec conscientiam habuerunt.

ANNOTATIONES

IN S. PAMPHILUM MARTYREM.

DE APOLOGIA S. PAMPHILI PRO ORIGENE.

Quinque libros Apologiæ hujus a Pamphilo Martyre atque Eusebio Cæsariensi simul scriptos fuisse, tum vero librum sextum post mortem Pamphili ab Eusebio solo esse compositum, eruditi fere omnes consentiunt; præterquam quod justis de causis aliqui, ut dixi, existimarunt, prius scriptum fuisse a solo Pamphilo operis primum librum. Neque vero opinione de juncto opere in libris ceteris fides detrahenda est, etsi contradixerit Eusebio suos atque amici sui labores exponenti S. Hieronymus, qui Origeni et Rufino jam infensior redditus tomos omnes uni Eusebio tribuendos esse crebro asserit. Sed difficilior est quæstio de fide Rufini, qui librum primum Græce tunc extantem in linguam Latinam vertit. Rufinum enim palam arguit Hieronymus mutationis et detractionis multorum; neque profecto aures is claudet accusationi, cui notum sit, qua ratione idem interpres plurima in libris Origenis *περὶ ἀρχῶν* Latine repræsentaverit; qua de re consulenda est præstantissima libelli editio a Carolo Delaruæo adornata. Immo Rufinus ipse in Epilogo ad

Librum istum Apologeticum, de quo agimus, ejusmodi quid confiteri videtur, cum ait, *se Apologeticum sancti martyris Pamphili, prout potuit, vel res poposcit, Latino sermone digessisse.* Itidem idem iste interpres Homilias Origenianas, præcipue illas in Leviticum, confitetur se vertisse liberius, adimplendo quæ deerant. Vid. Perorat. ejus *Commentarii Origenis in Epist. ad Romanos.* Quid? quod adversarius ipse, qui Rufinum accusavit, gloriatus est Hieronymus, se in vertendo Origene *noxia quæque detruncasse, utilia transtulisse? Epistola ad Theophilum Alex.* p. 187. ed. Froben.

Sed tamen, utcunque intelligantur verba Epilogi Rufiniani ad Pamphili *Apologeticum*, ex illis etiam Hieronym locis mox mihi adducendis manifestum est, debere restringi ad singulas ῥήσεις, quæ de personis agunt S. Trinitatis, Rufini delictum istud. Hoc quoque indicatur Origenis verbis a Rufino Latine versis atque ab Hieronymo allatis in *Epistola ad Pammachium adversus errores Joannis Hieros.* p. 174. quæ quidem ῥῆσις, ni fallor, quotquot sunt Origenis effata de resurrectione corporis apud Rufinianam *Pamphili* versionem extantia, ab omni omissionis, vel in bonam partem immutationis, suspicione prorsus liberabit. Tam aperte, nudoque, ut aiunt, capite inibi Origeniana declaratur a Rufino sententia, plerisque licet hominibus odiosa atque invisa. Immo, ad personas Divinas quod attinet, eruditissimo Bullo persuasum est, Rufinum nullum Origenis testimonium in sua versione de Trinitate posuisse, quod non in Pamphili opere totidem verbis haberetur, nihilque, quicquid detraxerit, de suo addidisse. Censet enim vir optimus, " quædam attulisse auctores istos ex " Origene testimonia, quibus voculæ et dicta nonnulla ad- " mixta essent, quæ Catholicis auribus Hieronymi ætate " minus placuerint, utpote ab Arianis tum ad hæresin " suam propagandam usurpata." Vid. *Defens. Fid. Nicænæ* sect. II. cap. ix. §. 20. pag. 114. Vereor autem, ne aliquid præterea ex verbis Hieronymi quæ sequuntur, colligere necesse sit. Sic enim ille scribit in *Prima Apol. adversus Rfiun.—Paucisque testimoniis de Filio Dei et Spiritu Sancto*

commutatis, *quæ sciebas displicitura Romanis, cætera usque ad finem integra dimisisti* pag. 201. ed. Froben. Iterum in lib. ii. p. 221. *Quamvis de Eusebii libro multa subtraxerit, et* in bonam partem *de Filio et Spiritu sancto nisus sit* commutare, *tamen multa in illo scandala* &c. Ita postea pag. 226.——*qui unus* (scil. primus liber) *sub nomine Pamphili a te editus est, tam Græce quam Latine,* immutatis *duntaxat sensibus de Filio et Spiritu Sancto, qui apertam blasphemiam præferebant.* Tum vero in lib. iii. pag. 238. eadem fere legenti occurrunt; *Et in Cæsariensi,* inquit, *bibliotheca Eusebii sex volumina reperi* ἀπολογίας ὑπὲρ Ὠριγένους. *Quæ cum legissem, primum eum librum deprehendi, quem tu solus sub nomine martyris edidisti, de Filio et Spiritu Sancto* in bonam partem plerisque blasphemiis commutatis &c. Denique in sequentibus *multa mutavisse* in isto opere Rufinus ab Hieronymo arguitur. Hæc autem non sola auctoritate S. Hieronymi, quæ tamen magna est, pendent; cum nonnulla Apologiæ hujus Græce adhuc supersint, quæ cum interpretatione Rufini conferre licet. Quod quicunque fecerit, majorem profecto fidem ab eorum interprete merito requiret. Tantum abest, ut vere dicat de locis quidem ad S. Trinitatem spectantibus Gallandius Prolegomm. ad tom. iv. *Bibl. PP.* p. v. "ex laciniis Græcis Origenianis "suis quibusque locis intextis de reliquis etiam ubi esse "desint, interpretis (Rufini) fidem fulciri." Itaque mihi hæc omnia animo perpendenti incertiora videntur ea, quæ de S. Triade in interpretatione extant Rufini, quam ut pro veris atque indubitatis rectæ fidei aut Origenis aut Pamphili testimoniis afferri debeant; nisi si alia præterea auctoritate gaudeant. Ideoque quod magnam partem libri eadem testimonia explent, totum illum mihi relinquendum censui, utpote qui certissimis minus certa miscere nollem. "Et quidem," ait præstantissimus ille Pearsonius, "ubi de unitate Trinitatis aut æqualitate per-"sonarum agitur, merito diffidendum est interpreti Ru-"fino." *Vindic. Ignat.* part. I. cap. vii. p. 115. Sed vero haud ita pertinebat hoc opus Pamphilianum ad propositum absolvendum meum colligendarum, si quæ superes-

sent, S. Pamphili reliquiarum, quoniam pleraque omnia, saltem ea de sacra Trinitate quæ agunt, ex Origene excerpta sunt, non sunt Pamphili super excerpta observationes. Interea idem opus, una cum locis Græcis, qui hodie supersunt, Origenianis, omissis aliis quibusque Origenis, Appendici horum Voluminum commisi.

Nec tamen is sum, qui putem, in Apologia Pamphiliana quidquam omnino a recta de Trinitate fide abhorrens etiam primitus comprehensum fuisse; quamvis id, sed præcipitanter fortasse, ut conjecturam facit Cellier *Histoire Générale des Auteurs Sacrés*, vol. iii. pag. 444. affirmaverit S. Hieronymus *in Rufinum* lib. secundo. Ut enim eruditissimus Bullus loco ait supra memorato, nulla in ea Arianæ perfidiæ notavit Photius, qui alioqui in aliorum scriptis solet minima quæque reprehendere, quæ vel speciem Arianismi præ se ferrent. Porro, si dogmata de præexistentia animarum, et restitutione omnium excipias, nullos errores in ea invenerat vel carpserat Auctor *Synodici adversus Irenæi Tragœdiam,* ut paulo infra videbis. Unde habes τῆς ὀρθοδοξίας Apologetici in re omnium gravissima tacitum, ut ita loquar, testimonium neque illud contemnendum, quia alioquin ab illo auctore hoc ipso nomine opus esset reprehensum. Antipater quidem Bostrensis, ut postea quoque lectori patebit, Eusebium oppugnans diversum quid, immo contrarium, de hoc scripto innuit; sed contra orthodoxiæ operis id favet, prout Bullus monuit, quod de veteri quodam alio Apologista pro Origene infra tradit Photius, eum nimirum, qui ipse recte sentiebat in causa fidei, auctoritate Pamphili atque Eusebii in defensione Origenis maxime nixum fuisse. Denique animadvertendum, scribere Hieronymum in *Epistola ad Pammachium et Oceanum*, Nicænæ synodi, quæ fuit postea, dogmata in parte quadam hujus operis defensa fuisse; sibi colligente more suo Hieronymo, hanc idcirco partem non scriptam fuisse ab Eusebio, quem ait in toto opere suo Origenem Ariani probare dogmatis fuisse; sed vel Didymi vel cujuslibet alterius esse. Hæc ille, quæ tamen opinioni de recta fide ipsius operis magis favere quam adversari

censenda sunt; in quo eodem plus semel dicitur Filius Patri esse ὁμοούσιος, Græca voce ibidem servata. Conferas quæ infra dicentur p. 508.

P. 492. l. 7. *τὰ μὲν οὖν ἐπὶ τούτῳ περὶ αὐτοῦ κεκινημένα*] Horum nonnulla ex hac Apologia transcripta tibi dabit Photius in sequentibus.

P. 493. l. 3. *γράψαι*] Extat etiamnum Origenis *Protrepticus ad Martyrium*, libellus insignis, sed diu post mortem patris conscriptus.

Ibid. l. 4. *ὃν καὶ καλῶς δραμόντι*] *τὴν κεφαλὴν ἀποτμηθέντι.* Euseb. lib. vi. cap. 3. Hœschelius.

Ibid. l. 6. *τὴν δὲ μητέρα*] Euseb. lib. vi. cap. 3. Hœsch.

Ibid. l. 11. *διαβοήτῳ μαρτυρίῳ τοῦ βίου ἐξεληλυθέναι*] Bene illustris Huetius in lib. i. *Origenianorum*, c. iv. §. 7. " Mi-" rum certe videtur, quod refert Photius. Cum enim vel " ex ipso constat, Pamphilum et Eusebium communi car-" cere inclusos Origenis vitam et res gestas attigisse in ea " Apologia, quam pro eo simul conscripserunt, quî fieri " possit, ut Pamphilus Origenem in persecutione Decii " vitam celebri martyrio finivisse dixerit, cum scribat Eu-" sebius Hist. lib. vi. cap. 39. eum et Decio, et tormentis " fuisse superstitem, cujus rei testes ipsasmet Origenis " epistolas post Decium scriptas appellat? Itaque vel non-" dum illas epistolas viderat Eusebius, quando in hac Apo-" logia una cum Pamphilo scribebat Origenem in persecu-" tione Decii vita decessisse; vel inconsulto Eusebio solus " hæc scripsit Pamphilus, utpote præcipuus operis auctor; " vel Photius fortasse deceptus est, *Martyrii* verbo, quod " de omnibus pro fidei veritate toleratis cruciatibus recte " dicitur, quamvis ipsa non sequatur mors; (eo enim sensu " in Deciana strage martyrium subiisse Origenem recte po-" test dici:) vel memoria lapsus Pamphilo etiam tribuit, " quod ab aliis tantum quos commemorat, fortasse dictum " est; vel denique illud duntaxat intelligi voluit Pamphi-" lus, Origenem cruciatibus ac miseriis in Decii laniena " elisum, non longe postea vixisse. Quod Eusebii verbis " non repugnat." Hæc ille. Profecto vix unquam possent ab aliis decepti Pamphilus et Eusebius referre, mor-

tem violentam in sua ipsorum urbe Cæsarea Origeni contigisse.

P. 493. l. 19. Ἀδαμάντιον] At secundum plerosque auctores ita appellari meruit Origenes propter indefessa studia, immensosque circa res divinas labores.

Ibid. l. 21. Κλήμεντα δὲ Πανταίνου] Contra Philippus Sidetes, in fragmento a Dodwello ad finem *Dissertt. in Irenæum* edito, Pantænum Clementis discipulum fuisse narrat. Quam vere, viderit auctor. Certe de eo, quod sequitur, merito dubitat Cavius in v. *Pantæno*, *Hist. Lit.* tom. i. p. 83. fuisse Pantænum nonnullorum ex ipsis apostolis auditorem. Etenim tota convenit narratio magis Polycarpo Papiæve, quam Pantæno, qui, auctore Hieronymo, docuit sub Severo et Antonino Caracalla.

P. 494. l. 7. μέλλων ἀπαίρειν] Sic legendum olim conjecerat Hœschelius, cum vox μέλλων defuisset; quæ nunc a cl. Bekkero ex Bessarionis MSto suppleta est; sed male in interpretatione Hœschelii hæc verba cum sequentibus χωρὶς τῆς τοῦ οἰκείου γνώμης ἐπισκόπου junguntur, nam teste Hieronymo *De Viris Ill.* cap. 54. *cum sub testimonio ecclesiasticæ epistolæ* (vel, ut ait idem vir sanctus cap. 62. *sub testimonium Demetrii*) *Athenas per Palæstinam pergeret, a Theoctisto et Alexandro Cæsareæ et Hierosolymorum episcopis presbyter ordinatus est.* Ubi tamen Fabricius in Notis ad Hieronymum nimia festinatione similiter deceptus Photium erroris arguit; quasi Origenem iter suscepisse scripsisset χωρὶς τοῦ οἰκείου γνώμης ἐπισκόπου. Ceterum hunc episcopum vocabant *Theoctistum,* non *Theotecnum*, Hieronymus et Eusebius, ut notavit Hœschelius.

Ibid. l. 15. μεταστῆναι μὲν ἀπὸ Ἀλεξανδρείας] Vitiose decretum concilii repræsentasse videtur Moshemio sive Photius sive Pamphilus; Origenem enim putat tantum docendi munere in schola et ecclesia Alexandrina indignum sententia ista pronuntiatum fuisse. Vid. cum in lib. præstantissimo *De Rebus Christianorum ante Constantinum M.* sect. iii. §. 30. p. 678. ubi de contentionibus Origenis et Demetrii exposuit.

P. 495. l. 5. φησί] H. e. Pamphilus; nisi legendum sit

φασὶ, prout supra scribit Photius, τὰς δὲ κατὰ Ὠριγένους κινήσεις ἐκεῖθεν λέγουσιν ἐκρυῆναι. l. 19. pag. sup.

P. 495. l. 9. Πατερμούθιος] Vid. Euseb. *De Martyribus Palæstinæ*, cap. 13.

Ibid. l. 12. μάρτυς δὲ καὶ ὁ Πιέριος] Vid. supra pag. 426.

Ibid. l. 14. καὶ νεὼς καὶ οἶκοι] Καὶ οἶκοι. *Domusne* clericorum intelligendi sunt, qui perinde ut hodie usu venit, ad ecclesias, seu templa, Christianorum pertinebant? Cons. enim Bingham. *Antiq. Eccles.* lib. viii. cap. 7. sect. 13. An hoc loco οἶκοι pro ecclesiis συνωνύμως adhibetur, et cum viris clarissimis Nic. Fullero atque Ant. Pagio similiter interpretandus est, ut dixi supra p. 357. Eusebius lib. vii. *Hist.* cap. 30. ubi ait, Paulum Samosatensem post condemnationem suam, τοῦ τῆς ἐκκλησίας οἴκου ἐκστῆναι noluisse? nisi quod οἶκοι apud Photium sunt ædificia sacra minus ampla, quam illa τῷ νεὼς significata.

Ibid. l. 15. πρεσβύτερος ἦν] Pamphilum episcopum fuisse narrat præter fidem aliorum auctorum multis, ut aiunt, parasangis se meliorum Auctor *Prædestinati* a Sirmondo editus, Hæres. 43. Scripserat ille ad *Hær.* 22. Auctorem *Apologetici* esse Pamphilum, his verbis, *Unde quicunque usque hodie Origenem legit, si prudenti eum novit recitatione distinguere, deprehendit loca ab hæreticis maculata; quod ita esse sanctus Pamphilus martyr in suo Apologetico declaravit.* Vid. et *Hær.* 43. quem locum ad finem horum testimoniorum de Pamphili libro collocavi. Sed dubia erit adulteratio hic memorata operum Origenis perlegentibus Origeniana scripta quæ supersunt, in quibus nove ac periculose dicta scateant.

Ibid. καὶ πολλὰ δὲ τῶν Ὠριγένους] Pamphili manu exaratum Origenis in duodecim prophetas commentarium se repperisse testatus est S. Hieronymus supra p. 488.

P. 496. l. 3. ἔμψυχον τὸν ἐνανθρωπήσαντα] Socrates præmisit istæc; Καὶ τὸν ἐνανθρωπήσαντα, οὐ μόνον ἔνσαρκον, ἀλλὰ καὶ ἐμψυχωμένον ἀπεφήναντο (patres Alexandrini Concil. v. sub Athanasio) ἣ καὶ πάλαι τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ἀνδράσιν ἐδόκει. οὐ γὰρ νεαράν τινα θρησκείαν ἐπινοήσαντες εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰσήγαγον, ἀλλ' ἅπερ ἐξ ἀρχῆς καὶ ἡ ἐκκλησιαστική

παράδοσις ἔλεγε, καὶ ἀποδεικτικῶς παρὰ τοῖς Χριστιανῶν σόφοις ἐφιλοσοφεῖτο· οὕτω γὰρ πάντες οἱ παλαιότεροι περὶ τούτου λόγου γυμνήσαντες, ἔγγραφον ἡμῖν κατέλιπον· καὶ γὰρ Εἰρηναῖός τε καὶ Κλήμης, Ἀπολινάριός τε ὁ Ἱεραπολίτης, καὶ Σαραπίων ὁ τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ προεστὼς ἐκκλησίας ἔμψυχον τὸν ἐνανθρωπήσαντα, ἐν τοῖς πονηθεῖσιν αὐτοῖς λόγοις, ὡς ὁμολογούμενον αὐτοῖς φάσκουσιν· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ Βήρυλλον τὸν Φιλαδελφίας τῆς ἐν Ἀραβίᾳ ἐπίσκοπον γενόμενον σύνοδος, γράφουσα Βηρύλλῳ τὰ αὐτὰ παραδέδωκεν. ΩΡΙΓΕΝΗΣ *δὲ πανταχοῦ* &c. *Christum vero hominem factum, non carnem modo, sed animam etiam humanam assumpsisse pronuntiarunt; quæ quidem sententia olim fuerat ecclesiasticorum virorum. Non enim novam quandam doctrinam a se primum excogitatam in ecclesiam invexerunt; sed ea sanxerunt quæ et ecclesiastica traditio ab initio docuerat, et Christianorum philosophi certissimis argumentis adstruxerant. Ita enim omnes antiqui qui hac de re disputarunt, suam nobis sententiam scriptis proditam reliquerunt. Irenæus certe et Clemens, et Apollinaris Hierapolitanus, et Serapion Antiochenæ urbis episcopus, Christum qui homo factus est, anima præditum fuisse, velut rem communi omnium consensu receptam suis in libris asserunt. Quin et synodus quæ propter Beryllum Philadelphiæ in Arabia episcopum facta est, scribens ad eumdem Beryllum eadem tradidit.* ORIGENES quoque in omnibus libris suis &c. Conferas Moshemii *De Rebus Christianorum ante Const. M.* Sæc. iii. sect. 34. p. 701. Notabile autem est hoc testimonium pro recta fide cum aliorum sanctorum, tum synodi Philadelphinæ, sive Bostrensis, ante concilium Nicænum habitæ, contra hæresin, quæ fuit postea, Apollinarii. Confer Euseb. *Hist.* vi. 33.

P. 496. l. 4. *ὁ εἰς τὴν Γένεσιν*] Periit *Origenis in Genesin Commentarius,* qui a Pamphilo adductus fuerat, paucis *ῥήσεσι* exceptis, quarum nullas tamen suppeditavit liber primus *Apologiæ Pamphilianæ,* qui extat.

Ibid. l. 12. *τὴν τῆς ἐκκλησίας μυστικὴν ἑρμηνεῦσαι παράδοσιν*] Conf. *Epist. ad Ephes.* v. 32. et not. ad PIERIUM supra p. 444.

P. 496. l. 29. συστατικὸς λόγος] Musculus vertit, *Liber Gregorii adjungitur quo Origenem commendavit.* Christophorsonus autem ita interpretatur, *Oratio Gregorii in Origenis commendationem conscripta.* Verum hanc interpretationem probare non possum, neque enim oratio illa a Gregorio Thaumaturgo scripta est ad commendationem Origenis; sed ad agendas gratias præceptori, cum ex ejus schola discederet. συστατικοὶ quidem dicuntur Epistolæ commendaticiæ. Orationes autem συστατικοὶ nullæ unquam fuerunt. Quare non dubito quin συντακτικὸς scribendum sit, licet Nicephorus vulgatam lectionem confirmet. Est autem συντακτικὸς λόγος, oratio qua vale dicitur, ut monui in annotationibus Eusebianis, (ad *Vit. Constant. M.* lib. iii. cap. 21.) quas studiosus lector consulet. VALESIUS. Operis, quod typis sæpe excusum est, titulus hic est, τοῦ ἁγίου Γρηγορίου τοῦ Θαυματουργοῦ εἰς Ὠριγένην προσφωνητικὸς καὶ πανηγυρικὸς λόγος.

P. 497. l. 1. *Antipater Bostrensis*] Hunc Antipatrum Bostrensem ante Concilium Nicænum Secundum, quod sub finem sæculi octavi habitum est, vixisse constat, quippe cum in eodem concilio adductum fuerit a Stephano Monacho *Opus ejusdem Antipatri contra Eusebium,* cui quidem soli attribuisse Antipater videtur *Apologiam pro Origene.* Cavius Antipatrum circa medium sæculum quintum ad annum 460 collocavit. Conferas Oudini *Comment. de Scriptoribus Eccl.* tom. ii. p. 101.

Ibid. l. 14. τὴν τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα ὑπόβασιν] Cum de subordinatione Filii ad Patrem nonnulla dixisset Origenes, pro eo ἀπολογούμενος Eusebius similia ex aliis scriptoribus effata juxta posuerat. Sed similiter ac patres ante Arium, non tantum qui reus fuit Origenes, sed etiam defensores ejus, minus accurate fortasse de hoc mysterio locuti fuerant; ut interea vix quidquam ab illis proferetur, quod magna synodus Nicæna tanquam impium vituperasset; quanquam contrarium quid innuit Antipater, dum de condemnato Ariano dogmate ab illa synodo videtur hoc loco agere. At vide quæ modo dixi p. 503. item quæ infra.

P. 497. l. 15. σοῦ γὰρ καὶ τῶν περὶ σὲ] Celebris est quæstio de ὀρθοδοξίᾳ Cæsariensis episcopi, inter veteres ac recentiores multum diuque agitata.

Ibid. l. 18. μὴ πείθεσθαι δὲ ἐν τούτῳ] Ad marg. *Concil. editorum*, et teste Harduino MSti Codicis, positum est, ἴσως. μήτε πείθεσθαι δέον.

Ibid. l. 20. τὸ δὲ ψίλην τὴν περὶ ἀρχῶν φωνὴν διαβάλλειν] Scribit Archelaus, tanquam si in hac Apologia id litteris mandasset Eusebius, calumniatos esse Origenis adversarios etiam titulum librorum ejus περὶ ἀρχῶν, qui quidem libri ab illis maxime omnium oppugnabantur.

P. 498. l. 12. pro prædictis erroribus] Videsis quæ notavi p. 501. Supra *earum* pro *eorum* reposui.

Ibid. l. 13. *Anonymus Auctor a Christiano Lupo editus*] Verba hujus auctoris debeo editori Benedictino Origenis, qui in Admonitione sua in *Apologiam Pamphili pro Origene* p. 15. tom. iv. Op. Origenis, auctorem suum sic designans, præterea nihil addit.

Ibid. l. 23. Δημήτριον] Alexandrinus episcopus, qui fuit postea Origenis adversarius. De Clemente autem Alexandrino retulit Eusebius *H. E.* vi. 9. hujus discipulum Origenem fuisse.

Ibid. l. 24. Παμφίλῳ τε τῷ μάρτυρι ἐπερείδεται, καὶ τῷ Εὐσεβίῳ] Ex Photiano recensu hujus auctoris, qui, Photio ipso referente, περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος οὐδὲν τῶν ἐσφαλμένων ἔλεγε, dum Origenis ὀρθοδοξίαν defendebat, quique Pamphilo maxime innixus esse atque Eusebio ab eodem Photio dicitur, jure merito colligit cl. Bullus in *Defens. Fidei Nicænæ* Sect. II. c. ix. §. 10. pag. 114. ed. Grab. abhorruisse ab Ariana impietate *Pamphili Eusebiique pro Origene apologiam.*

P. 499. l. 5. Methodio] Hujus de Resurrectione Liber contra Origenem cum ab Epiphanio tum a Photio in *Bibliotheca* adductus et excerptus est.

Ibid. l. 14. ἔχεις καὶ] Notavit Delaruæus in *Admonitione in Apologiam S. Pamphili*, p. 15. Eusebium dicere videri, se in sexto hujus apologiæ libro epistolas, quas ad Fabia-

num papam et ad complures alios ecclesiarum antistites de fidei suæ ratione Origenes scripserat, inseruisse.

P. 499, l. 16. ἀπολογίας.] Quotquot agunt veteres de Apologia a Pamphilo atque Eusebio conscripta, eos supra sistendos esse putavi. Gallandius in tomo iv. suæ *Bibliothecæ PP.* ipsam libri, qui restat, *Apologiæ* interpretationem ex editione Delaruæi una cum notis ejusdem viri cl. desumptam collocavit ; idem vero opusculum, egregium licet antiquitatis monumentum, propter causas jam dictas hic quidem prætermisi.

Ibid. l. 28. habuerunt] Hæc Auctoris *Prædestinati,* cujus quidem librum ambiguæ fidei primus edidit Jacobus Sirmondus, utpote minus firma, ultima posui. Sed enim etiam illud, quod fateor alios quoque auctores tradidisse, de corruptione librorum Origenis, incertum est ; quin immo duo isti hæretici Origenis nomine appellati, antiquitati prorsus ignoti sunt. Alius quidem homo cognominis fuit, illius ætatis qua ipse Origenes, sed ethnicus philosophus.

Ceterum extat cum in Stephaniana tum in multis aliis Novi Testamenti editionibus Ἔκθεσις, sive *Expositio Capitum Actuum Apostolorum,* cujus Pamphilus Martyr auctor designatur in codice vetusto Actuum et Epist. Cathol. a Montfaucono pag. 75. *Bibliothecæ Coislinianæ* recensito. Neque dubitat idem vir eruditissimus, quin hæc opella vere fuerit Pamphili Martyris ; assentiente quoque Fontanino in *Hist. Lit. Aquileiensi,* lib. v. cap. 5. §. 5. pag. 259. post initam a se, ait, Expositionis cum Apologia comparationem, licet latina, ut ipse dicit, tantum Apologiæ versio extet. Sed cl. Zacagnius, qui in *Collectaneis Monument. Vet. ex Bibliotheca Vatic.* pag. 428. una cum nonnullis Euthalii Ægyptii opusculis hanc ediderat expositionem, ipsam quoque eidem Euthalio attribuit. Atque eam Euthalii esse, qui quidem floruit medio sæculo quinto, sentiendum esse ait Wetstenius propter subscriptiones duorum codicum manuscriptorum, quorum unus est epistolarum Pauli, alter Actuum et Epistolarum Catholicarum ; inde enim ortum esse errorem librariorum, qui cum

legerint, ab Euthalio codicem sacri textus, qui Pamphili fuerit, consultum fuisse, totum librum Euthalii Pamphilo tanquam notiori adscripserint. Vide Wetstenii Prolegomm. ad *Nov. Test.* p. 75. Modo autem auctorem revera habeat Pamphilum *Expositio* ista, credibile esse putat cl. Ernestius *Instit. Interp. Novi Test.* part. II. cap. i. §. 17. eam ab' Euthalio, dum in bibliotheca Cæsariensi codicem tractabat, desumptam et pro suo venditatam esse. Negat vero S. Hieronymus in *Epistola ad Pammachium de Erroribus Origenis* finem versus, dum *Apologeticum* a Rufino partim conversum commemorat, quodlibet scripsisse opus Pamphilum. Tum vero in *Apolog.* sua, lib. i. *advs. Rufinum* supra adduct. p. 489. Eusebium ipsum, verbis in Latinum e Græco versis, hac de re testem citat; *Ipse quidem* (Pamphilus) *proprii operis nihil omnino scripsit, exceptis epistolis, quas ad amicos forte mittebat: in tantum se humilitate dejecerat.* Cum vero *Apologiam pro Origene*, quam partim Pamphilo ipse quoque Eusebius attribuit, hoc loco idem ille Eusebius neglexerit, eo minus urgenda verba videntur esse contra hæc brevia, de quibus nunc agimus, capitula. Hic notabo, reperisse me, postquam hæc scripsissem, cl. Keilium in Harlesiana edit. *Fabricianæ Bibliothecæ Græcæ* tom. vii. p. 303. Wetstenium et Ernestium de hac re, pariter atque ego feci, adduxisse.

Ad *Canones* quod attinet ecclesiasticos ab apostolis ipsis, si Diis placet, in concilio Antiocheno sancitos, hos quidem Turrianus lib. i. *adversus Magdeburgenses* cap. 25. tradit, Pamphilum Martyrem testari, se in bibliotheca Origenis reperisse; constat vero Turrianum neque canones neque testimonium sumpsisse ex opere aliquo Pamphilo adscripto, sed ex ἀνεπιγράφῳ quodam manuscripto, canones qui continebat. Istosque *Canones*, quos supposititios esse viri docti, tam Romanenses quam Reformati, ostenderunt, ut falsos fictosque ablegavi; dum *Expositionem Capitum* tanquam dubiam a me omittendam esse censui. Denique *Sententias Pamphili Martyris adversum Mathematicos* Latine interpretatum esse Rufinum, Gennadius ait in Libro suo *De Viris Illustribus* cap. xvii. Atque, si modo inspici-

atur Rufinus ipse in *Invectiva contra Hieron. priori*, pp. 263, 264. ed. Froben. *Op. Hieron.* haud dubitari possit, quin hujusmodi quædam a Rufino ex *Apologetico* Pamphili confecta fuerint. Immo Justus Fontaninus in *Hist. Lit. Aquileiensi* lib. v. cap. 9. p. 323. cum in libro, qui superest *Apologetici*, nonnulla testimonia contra astrologos seu mathematicos invenisset, statuit, hujusce martyris sententias adversum eosdem a Rufino conversas etiamnum in eo libro extare, quas alii viri docti, vel nunquam extitisse vel jam dudum periisse, censuerant. Ait interea Delaruæus in *Admonitione in Apologiam,* etiamsi daret quispiam in primo Apologiæ libro, quem vertit Rufinus, nihil contra Mathematicos extitisse, at ceteros libros sequentes, in quibus alicubi forsitan fati assertores confutabantur, Latine reddere in animo saltem fuisse Rufino, quem ab hoc labore deterruit solus Macharius tunc libros περὶ ἀρχῶν Origenianos videndi cupidus; p. 5. tom. iv. *Op. Origenis.*

HYMNUS VESPERTINUS.

HYMNUS VESPERTINUS GRÆCORUM,

VEL SÆCULO SECUNDO, VEL CERTE HOC TERTIO,

COMPOSITUS.

῾ΥΜΝΟΣ ῾ΕΣΠΕΡΙΝΟΣ.

ΦΩΣ ἱλαρὸν ἁγίας δόξης ἀθανάτου Πατρὸς, οὐρανίου, ἁγίου, μάκαρος, Ἰησοῦ Χριστέ· ἐλθόντες ἐπὶ τοῦ ἡλίου δύσιν, ἰδόντες φῶς ἑσπερινὸν, ὑμνοῦμεν Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα Θεοῦ. Ἄξιος εἶ ἐν πᾶσι καιροῖς ὑμνεῖσθαι φωναῖς ὁσίαις, Υἱὲ Θεοῦ, ζωὴν ὁ διδούς· διὸ ὁ κόσμος σε δοξάζει.

Hymnus Vespertinus.

Lumen hilare sanctæ gloriæ immortalis Patris, cœlestis, sancti, beati, Jesu Christe: quum ad solis occasum pervenerimus, lumen cernentes vespertinum, laudamus Patrem, et Filium, et Sanctum Spiritum Dei. Dignus es temporibus omnibus sanctis vocibus celebrari, Fili Dei, vitæ dator; quapropter te mundus glorificat.

ANNOTATIONES

IN HYMNUM VESPERTINUM.

De Vespertino Hymno extant, quæ sequuntur, in *Miscellaneis* Thomæ Smithi viri cl. Collegii S. Magdalenæ Oxonii olim Socii.

Ex Th. Smithi Miscellaneis, Londini anno 1686. *editis,* pag. 151.

A Græcis Hymnus Vespertinus, quod ex officio λυχνικοῦ sive Lucernarii manifestum est, sub occasum solis, hodie recitatur, qui a primis seculis longo usu cum derivasse videntur. Nemini autem in dubium vocari poterit, quin prorsus idem sit cum ἐπιλυχνίῳ εὐχαριστίᾳ de qua S. Basilius de Spiritu Sancto ad Amphilochium c. 29. hoc modo disserit, ἔδοξε τοῖς πατράσιν ἡμῶν, μὴ σιωπῇ τὴν χάριν τοῦ ἑσπερινοῦ φωτὸς δέχεσθαι, ἀλλ' εὐθὺς φανέντος εὐχαριστεῖν. καὶ ὅστις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν. ὁ μέντοι λαὸς ἀρχαίαν ἀφίησι τὴν φωνὴν, καὶ οὐδενὶ πώποτε ἀσεβεῖν ἐνομίσθησαν οἱ λέγοντες, Αἰνοῦμεν πατέρα καὶ υἱὸν καὶ ἅγιον πνεῦμα Θεοῦ. *Visum est Patribus nostris vespertini luminis gratiam haudquaquam silentio accipere, sed mox, ut apparuit, agere gratias. Quis autem fuerit Author illorum verborum, quæ dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non possumus. Populus tamen antiquam profert vocem: neque cuiquam unquam visi sunt impietatem committere, qui dicunt, Laudamus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum Dei.* De

Authore sibi non constare ait expressissime: ideo illos ratio maxime fugit, qui illum in sequentibus Athenogeni adscribere volunt. De alio enim hymno loquitur, quem sanctus ille martyrio per ignem (vide Martyrolog. Roman. ad xviii. diem Januarii.) jamjam consummandus cecinit, et apud amicos reliquerat, in quo eadem de Spiritu Sancto effata occurrebant. Athenogenes autem erat S. Clementi Alexandrino σύγχρονος, cujus ætatem longe exsuperare videtur hic hymnus, quem ob antiquitatem plusquam semel laudat S. Basilius. Ante dixerat se coactum proferre hunc hymnum in testimonium διὰ τὴν τοῦ χρόνου ἀρχαιότητα propter temporis antiquitatem. Et videtur, (nam hic solis conjecturis agendum est) sive ex communi decreto institutus, sive invalescente consuetudine receptus, et apud populum maxime familiaris redditus, qui pro more solenni hanc gratiarum actionis formulam appetente nocte usurpabat. Male igitur Græci, quo auctoramento freti nescio, hunc hymnum Sophronio patriarchæ Hierosolymitano adscribunt. Hanc vero ἐπιλύχνιον εὐχαριστίαν perperam confundit vir maximus D. Usserius cum ἐπιλυχνίῳ ψαλμῷ, qui est Psalmus cxl. juxta numeros Græcos, uti Psalmus lxii. dictus est ὄρθρινος: quod ex Athanasio in Epistola ad Marcellinum, et de Virginitate, et ex constitutionibus Apostolicis abunde patet. Lib. ii. cap. 59. et lib. viii. cap. 35. nam proxime sequitur cap. 36. προσφώνησις ἐπιλύχνιος, sive Oratio Lucernalis, a Psalmo distincta, et εὐχαριστία ἐπιλύχνιος a nostra omnino diversa, et longe amplior, cap. 37. uti illa quoque, quæ post hymnum matutinum sequitur, et titulum præfert ἑσπερινοῦ, lib. vii. cap. 48. SMITHUS.

Sic de hymno exposuit vir clarissimus, Collegii nostri magnum decus. Ego S. Basilii M. auctoritate nixus ceteris germanæ antiquitatis scriptis hoc carmen adjunxi. Jamque ex eodem Basilio, quo magis vis argumenti ab eo ex hymno petiti eluceat, ampliora describo. Ita enim ille cap. 29. Libri *De Spiritu S.* postquam multa testimonia veterum scriptorum attulit, in quibus præpositio σὺν cum ἁγίῳ πνεύματι conjungitur, Patrique ac Filio una cum Spiritu S. gloria attribuitur, Τὰ μὲν οὖν ἄλλα, inquit, τυχὸν καὶ ἀπιστηθῆναι δύναται, ἢ καὶ μεταγραφέντα δυσφώρατον

ἔχειν τὴν κακουργίαν, ἐν μιᾷ συλλαβῇ (h. e. σὺν) τῆς διαφορᾶς ὑπαρχούσης· ἃ δὲ διὰ μακροτέρας τῆς λέξεως παρεθέμεθα, καὶ τὴν ἐπιβουλὴν διαφεύγει, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἀπ' αὐτῶν τῶν συγγραμμάτων εὐαπόδεικτον ἔχει. ὃ δὲ ἄλλως μὲν ἴσως μικροπρεπὲς ἦν εἰς μέσον ἄγεσθαι, τῷ δὲ καινοτομίαν ἐγκαλουμένῳ ἀναγκαῖον εἰς μαρτυρίαν διὰ τοῦ χρόνου τὴν ἀρχαιότητα, τοῦτο δὴ καὶ προσθήσω. ἔδοξε τοῖς πατράσιν ἡμῶν μὴ σιωπῇ τὴν χάριν τοῦ ἑσπερινοῦ φωτὸς δέχεσθαι· ἀλλ' εὐθὺς φανέντος εὐχαριστεῖν, καὶ ὅστις μὲν ὁ πατὴρ τῶν ῥημάτων ἐκείνων τῆς ἐπιλυχνίου εὐχαριστίας, εἰπεῖν οὐκ ἔχομεν· ὁ μέν τοι λαὸς ἀρχαίαν ἀφίησι τὴν φωνὴν, καὶ οὐδενὶ πώποτε ἀσεβεῖν ἐνομίσθησαν οἱ λέγοντες· αἰνοῦμεν Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ Ἅγιον πνεῦμα Θεοῦ. εἰ δέ τις καὶ τὸν ὕμνον Ἀθηνογένους ἔγνω, ὃν ὥσπερ τι ἀλεξητήριον, τοῖς συνοῦσιν αὐτῷ καταλέλοιπεν, ὁρμῶν ἤδη πρὸς τὴν διὰ πυρὸς τελείωσιν, οἶδε καὶ τὴν τῶν μαρτύρων γνώμην ὅπως εἶχον περὶ τοῦ Πνεύματος. *At de cæteris fortassis dubitari possit, aut credi possint immutata eam rationem habere, ut fraus ægre deprehendi possit, cum in unica syllaba positum sit discrimen. Verum quæ plurimis verbis dicta citavimus, ea nec insidias admittunt, et ab ipsis libris paratum habent testimonium. Porro quod alioqui fortassis humilius foret, quam ut in medium adducatur, sed ei tamen qui de novitate accusatur, perutile propter temporis antiquitatem, hoc quoque nunc adjicimus. Visum est patribus nostris vespertini luminis gratiam haudquaquam silentio accipere, sed mox ut apparuit agere gratias. Quis autem fuerit auctor illorum verborum, quæ dicuntur in gratiarum actione ad lucernas, dicere non possumus. Populus tamen antiquam profert vocem, neque cuiquam umquam visi sunt impietatem committere, qui dicunt,* Laudamus Patrem et Filium et Spiritum Sanctum Dei. *Quod si quis etiam novit Athenogenis hymnum, quem tamquam aliquod amuletum discipulis suis reliquit, festinans jam ad consummationem per ignem; is novit et martyrum sententiam de Spiritu.* n. 73. p. 62. tom. iii. ed. Benedictin. Ubi ad verba, τοῦ ἑσπερινοῦ φωτὸς, hoc notavit editor. "E regione horum "verborum scriptum est in margine Regii quinti, περὶ τοῦ "φωτὸς ἱλαροῦ, quod in ipsum contextum Regii tertii "irrepsit." Neque dubitabit quisquam, an ad hymnum

περὶ τοῦ φωτὸς ἱλαροῦ spectaverit Basilius; cujus insuper verba luculentissime probant, ipso Basilio medio sæculo quarto hæc scribente, carminis summam antiquitatem. Conferas quæ supra annotata sunt ad Caii Fragmenta vol. ii. p. 146.

Immo, quod adduxit Basilius, antequam commemoraverat Athenogenem, quem aiunt S. Clementi Alexandrino *σύγχρονον* fuisse, hunc hymnum dictæ doxologiæ testem ob antiquitatem ejus, idcirco vel etiam Athenogene vetustius, aut saltem ejusdem ætatis, carmen videtur habendum esse. Sed Hymnum Matutinum, qui fine sacræ synaxis ecclesiæ nostræ positus est, et a Smitho cum hoc Vespertino collocatur, etsi parem fortasse adeptus sit antiquitatem, utpote minus testatæ vetustatis relinquendum duxi. Cavius autem in Dissert. de *Libris et Officiis Græcorum* Historiæ Literariæ affixa p. 27. hæc habet. "Addam quod ante me notarunt Usserius et Fr. Ducæus, "gentiles olim talem quandam formulam usurpasse. Certe "teste Varrone de Ling. Lat. lib. v. pag. 46. Græci cum "lumen adfertur, solebant dicere *φῶς ἀγαθόν*. Quid mi-"rum igitur si haberent Christiani quod gentilibus oppo-"nerent, suum nempe *φῶς ἱλαρὸν*, in laudem Domini nostri, "qui *ἀπαύγασμα τῆς δόξης* Dei patris ab apostolo dicitur." Hæc Cavius. Porro Tertullianum habes in libello *De Oratione* cap. 25. hujusmodi carminum usum liquido testantem; atque ideo quod hæc verba alios quosdam ecclesiæ Christianæ ritus nobis præstant referuntque, tum propterea quod eadem in omnibus fere editionibus Tertulliani desiderantur, a Muratorio primo edita, istæc lectori proponenda existimavi. *Et si simpliciter se habeant,* (exempla discipulorum, et apostolorum Petri et Johannis, qui horas orationis, tertiam, sextam, nonam, observabant) *sine ullius observationis præcepto, bonum tamen sit aliquam constituere præsumptionem, qua* (for. legend. *quæ*) *et orandi admonitionem* (for. *admonitione*) *constringat, et quasi lege ad tale munus extorqueat a negotiis interdum, ut quod Danieli quoque legimus observatum, utique ex Israelis disciplina* (Dan. vi. 10.), *ne minus ter die saltem adoremus, debitores trium Patris, et Filii, et Spiritus Sancti;* exceptis utique legitimis

orationibus, quæ sine ulla admonitione debentur ingressu lucis et noctis. *Sed et cibum non prius sumere, et lavacrum non prius adire, quam interposita oratione, fideles decet. Priora enim habenda sunt spiritus refrigeria et pabula, quam carnis, et priora cœlestia, quam terrena.* Hæc Tertullianus, cap. 25. Et S. Cyprianus fine libelli sui *De Oratione Dominica*, ubi de horis orandi, atque præterea matutinis et vespertinis orationibus exponit, *Recedente item sole*, ait, *ac die cessante necessario orandum est, nam quia Christus sol verus est et dies est verus, sole ac die sæculi recedente, quando oramus et petimus ut super nos lux denuo veniat, Christi precamur adventum lucis æternæ gratiam præbiturum.* Hinc interea apparet in nonnullis hujusmodi formulis lucis reditum a Deo fuisse petitum. Restat, ut dicam edidisse hunc hymnum Usserium τὸν πάνυ ad calcem *Diatribæ de Symbolis* ex duobus Psalteriis MSStis, uno Collegii S. Benedicti apud Cantabrigienses, altero bibliothecæ Bodleianæ, non enim sumpserat eum Usserius, ut opinatus est cl. Binghamus, *Antiq. Eccles.* lib. xiii. c. 11. §. 5. ex codice τῶν ο'. Alexandrino. Dum hanc ego Usserii recensionem sequor, alteram illam impressorum librorum a Smitho cum varietate alius cujusdam Bodleiani Psalterii editam ob oculos tibi juxta positurus sum. Sed in quibus verbis discrepabat ab aliis textus Usserianus, in iis consentientem Usseriano post vidi cl. Baraterium in *Evangelio Johannis Vindicato*, part. i. cap. 4. p. 95.

P. 515. l. τοῦ ἡλίου δύσιν] τὴν ἡλίου δύσιν *Libri* excepto illo Usseriano *impressi.*

Ibid. l. 7. ὑμνοῦμεν] αἰνοῦμεν *S. Basilius M.*

Ibid. l. 8. καὶ Υἱὸν] Abest καὶ ab *Impressis.*

Ibid. ἅγιον Πνεῦμα Θεοῦ] Θεὸν pro Θεοῦ *Impressi*, sed Θεοῦ, notante Smitho, *Psalter. Bodl.* ab eo collatum, *Basilius*que.

Ibid. l. 9. Ἄξιος εἶ] Ἄξιόν σε *Impressi.*

Ibid. ὁσίαις] αἰσίαις *Impressi.*

Ibid. l. 10. διὸ ὁ κόσμος σε δοξάζει] δι' ὃν ὁ κόσμος ἑορτάζει *Psalter. Bodl.* a Smitho collat.

TOM. III. FINIS.

CORRIGENDA ET ADDENDA IN VOL. III.

Page 36. line 7. consensissent
P. 37. l. 19. Coustantiana
P. 40. l. 4. hic
P. 78. l. 8. quæstionum
P. 87. l. 2. depositionem
P. 143. l. 9. qui cum p. accepisset
P. 146. l. 4. sit pro est. Addas, Interea aliæ nonnullæ narrationes in his libris sensu improprio positæ esse videntur, quæ ad litteram exponi solent.
P. 161. l. 18. ἐνεδίδουν
P. 176. l. 6. quibus
P. 203. l. 19. Litteus
P. 210. l. 17. contesseratione
P. 214. l. 10. quem pro quod
P. 238. l. 14. secundum pro juxta
P. 242. l. 20. alterum
P. 243. l. 13. posuit
P. 268. l. 13. βιβρωσκομένων
P. 278. l. 25. fortasse
P. 317. l. 17. ἀφίκοιτο
P. 325. l. 26. propius
P. 344. l. 18. Adde, Nunc vero adire licet cl. Heinicheni *Excursum Eusebianum* XIII. qui est de συνεισάκτοις.
P. 349. l. 9. libellis
P. 352. l. penult. ἀλλὰ
P. 353. l. ult. ἑνωθεὶς
P. 363. l. 13. *Supplicis*
P. 365. l. 2. tenendum
P. 416. l. 26. Apostolicus
P. 433. l. 5. *Trinitatis*
P. 449. l. 14. P. 442 pro P. 440. l. 16. P. 443 pro P. 441.
P. 473. l. 11. devitandum
P. 488. l. 2. in
P. 489. l. 1. Latine. l. 22. *poposcisset*
P. 501. l. 13. Hieronymi
P. 508. l. 30. proferretur